A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

A VILÁGIRODALOM
NAGY ÉPOSZAI.

IRTA
SZÁSZ KÁROLY.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST,
1881.

A VILÁGIRODALOM NAGY ÉPOSZAI.

IRTA

SZÁSZ KÁROLY.

M. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A VILÁGIRODALOM NAGY ÉPOSZAI.

IRTA

SZÁSZ KÁROLY

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST, 1881.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

266340

M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

R
1977

TARTALOM.

Bevezetés. Lap

I. Miért nem «Az éposz története»? 1

II. Az éposz helye a költészetben. Monda-alakulás és az éposz keletkezése 3

III. Az éposz anyaga s főbb jellemvonásai. E munka terve és beosztása 13

ELSŐ KÖNYV.

KELET S AZ Ó-KOR ÉPOSZAI.

ELSŐ RÉSZ:

A HINDU ÉPOSZOK.

Első fejezet:

I. A hindu irodalom régisége és korszakai 24

II. A Védák és alkatrészeik 28

III. A Védák viszonya a későbbi éposz-irodalomhoz ... 41

Második fejezet: A szánszkrit korszak.

I. A szánszkrit nyelv és irodalom 47

II. Az isten-nézlet 53

Lap

III. A világ- és élet-nézlet s a nemzeti és társadalmi szervezet 62
IV. A hindu ős-történelem 70
V. A hindu szellem fejlődése 79

Harmadik fejezet: A Maha-Bharata.

I. A Maha-Bharata keletkezte és szerkesztése 87
II. Bevezetés a Maha-Bharatába 91
III. A cselekvény csomója 101
IV. A nagy harcz. A Maha-Bharata befejezése 122
V. Nál és Damajánti 137
VI. Szavitri, vagy a hű nő 149
VII. A Szakuntala története 154

Negyedik fejezet: A Ramajána.

I. A Ramajána keletkezése és átnézete 163
II. A hős eredete, ifjusága és számüzetése 168
III. Ráma bujdosása, déli hadjárata s diadala 183
IV. Párhuzam a Maha-Bharata és Ramajána között ... 194

MÁSODIK RÉSZ:

AZ IRÁNI ÉPOSZ.

Első fejezet: Irán és Turán.

I. Irán és néptörzsei 207
II. Az iráni népek szentiratai és őstörténelme 212
III. Az istennézlet 221
IV. Turán szerepe az iráni hősmondában 224

Második fejezet: Firdúzi s a Sáh-Náme.

I. Firdúzi 228
II. A Sáh-Náme talaja 238
III. A Sáh-Náme chronologiája 245
IV. A tragédia előjátéka 252
V. Visszapillantás 261
VI. A Sáh-Náme tartalmának vázlata 269

Harmadik fejezet: Részletek a Sáh-Náméból.

Lap
I. Áttekintés ... 289
II. Zál és Rudabé ... 291
III. A mazenderáni kaland ... 312
IV. Rusztem és Szóráb ... 327
V. Szijavus ... 341
VI. A tizenegy dalia harcza ... 352
VII. Az Iszfendiár éposza ... 364

Negyedik fejezet: A Sáh-Náme széptani méltatása.

I. Az alapeszme és a költői alkotás ... 380
II. A jellemek ... 390
III. Az előadás ... 407

Toldalék: A héber éposz.

I. Volt-e a hébereknek éposz-költészetök ... 416
II. A héber őstörténelem birálata ... 424
III. A héber (bibliai) éposz vázlata s főbb tagjai ... 446

HARMADIK RÉSZ:

A HOMÉRI ÉPOSZ.

Első fejezet: A homéri kérdés.

I. A monda-eredet a görögöknél ... 470
II. A szembetett nézetek és állítások ... 478
III. A homéri kérdés, magokból a homéri époszokból tekintve ... 484

Második fejezet: Az Iliász.

I. Az Iliász cselekményének átnézése ... 490
II. Az alapeszme s a cselekvény egysége ... 498
III. Az Iliász széptani méltatása: 1. A nyelv és előadás 507

Lap

IV. 2. Az alkotás és szerkezet ... 536
V. 3. A tragikum és a csodálatos az Iliászban ... 555
VI. 4. A jellemek ... 561

Harmadik fejezet: Az Odüsszéja.

I. A költemény átalános jelleme ... 577
II. Odüsszeüsz bujdosása ... 584
III. Odüsszeüsz hazatérte ... 594

Negyedik fejezet: A Homér utódai.

I. Homér az éposz atyja ... 602
II. A küklikusok, vagy éposz-kör ... 604
III. Virgil és az Éneis ... 610
IV. Az Éneis méltatása ... 622

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

BEVEZETES.

I.

Miért nem „Az éposz története“ ?

Villemain, az Institut tagja s örökös titkára a «Pindár szelleméről» szóló tanúlmány * címe alatt az egész lyrai költészet történetét adja, első eredetétől fogva, a mint a gyermeteg emberi lélekből az őskorban önkénytelenül kifakad, a görög s római ó-koron, a közép- és újkoron át, fejlődése különböző fokozataiban, a jelen XIX. századig, sőt utolsó fejezetében annak jövőjét és hivatását is megjelölve.

S mégsem nevezi könyvét «A lyrai költészet történetének».

Hogyan merném én, szerény kísérletemet az epikai költészet történetének nevezni?

A világirodalom nagy époszai s a különböző korszakok epikái körűl forognak tanúlmányaim; s ámbár az összefüggés az egyetemes irodalom ez ágában, nemcsak szembetünő, de akarva sem húnyhatnók be előle szemünket: munkám mégis sokkal hézagosabb, mintsem a «történet» követelő nevével merném fölruházni.

* *Essais* sur le Génie de Pindare et sur la Poésie lyrique, dans ses rapports avec l'élévation morale et religieuse des peuples. Par M. Villemain, Membre de l'Institut. Paris 1859.

A népek és korszakok mondái vándorolnak, kézről-kézre adódnak, nemzedékről nemzedékre ismétlődnek, s népfaj népfajnak adja át őket. Átszármazásukat s a közben átalakulásaikat nem nyomozni szinte lehetetlen annak, a ki velök foglalkozik. A népek, vándorlásaikban, keletről nyugatra s éjszakra és délre, nem mentek üres kézzel; sátraikkal és tömlőikkel, barmaikkal és fegyvereikkel együtt, szellemi tulajdonaikat, dalaikat, mondáikat, hagyományaikat és világnézletüket is magokkal vitték. S a hol megjelennek és hódítanak, a hol sátort ütnek s államot alkotnak: szellemi életök e nyilatkozatai is mindenütt megjelennek, érvényesülnek belső erejök-, s módosúlnak hajlékonyságuk által.

Így az egyes epikákat s époszokat vizsgálva, bennök az emberi szellem egy ágának, az epikai költészetnek fejlődését, történetét, vizsgáljuk, kétségkívül akaratlanúl is.

De hogy vizsgálódásaink a «történet» nevét megérdemeljék, teljesebbeknek kellene lenniök, mint én e lapokon igérhetem. Teljesebbeknek nemcsak a történeti anyagot, hanem — s főkép — az összefüggést s az egymásból való fejlődést illetőleg. Nem volna szabad egy lényeges láncszemnek is hiányzani. Minden előbbi fejleménynek közvetlen előzménynek kellene lenni a következőkre.

Ha a természetben — a régi mondás szerint — nincs ugrás: a szellemvilág termékeiben bizonyára még kevésbbé van. S nehogy e törvény méltán fejemre olvastassék: mellőztem «Az epikai költészet története» elnevezést.

Egyes époszokat, a hol azok ki nem magaslanak: epikai köröket vizsgálok. Az oknyomozó «történet» héza-

gait egészítse ki az olvasó, szélesb tanúlmányok alapján, melyeknek legalább forrásaira rámutatok.

II.

Az éposz helye a költészetben. Monda-alakulás és az éposz keletkezése.

A világirodalom nagy époszairól szándékozván szólani, mindenekelőtt az éposznak, mint műnemnek a helyét akarnám megjelölni a költészetben.

Első tekintetre henye kérdésnek látszhatik, hogy a költészet három neme (a lyrai vagy érzelmi, az epikai vagy elbeszélő és a drámai vagy cselekvő) közűl, melyik eredetre a legelső, melyik alakban nyilatkozott az emberi szellem legelőször, hogy fejlődtek egymásból, vagy hogy követték egymást s általában minő viszonyban állanak egymáshoz?

Pedig e kérdés nemcsak irodalomtörténeti, hanem lélektani szempontból is érdekes.

A nyelvek, általában *a nyelv és beszéd* eredete a legnehezebb, de egyúttal a legérdekesebb kérdések egyike, melyek az emberi szellemet foglalkoztatják. De a mi kérdésünk kívül esik ezen, vagy jobban mondva: utóbbi kérdés ennél. A költészet egy neme a beszédnek, és pedig kétségkívül később fejlődő neme; a felmagasztalt, vagy túlfeszített szellem nyilatkozata, mely csak akkor találhat megfelelő kifejezést, mikor már az egyszerű értelmes beszédnek teljes gyakorlatában van.

A beszéd gondolatunk kifejezése, s így első sorban az értelem munkája; de érzelmeink kifejezése is. S ha az érzelem túlnyomó szerepet játszik benne, már közel van

hozzá, hogy költészet legyen. Járuljon hozzá egy harmadik szellemi tehetségünk — a képzelet — akkor már benne vagyunk a költészetben, mely felmagasztaltságában a hang zenei elemét is fölveszi magába, mértékre lendűl, vagy rímbe csendűl össze * s kötött beszédre válik, mely a fülre s általa a szépérzékre hat, vagyis összhangzata által egy különös jól eső érzelmet kelt föl lelkünkben, megfelelve a külalak által is a tartalomnak, mely értelmes gondolatokat, de az érzés melegével s a képzelet színeiben foglal össze.

Ime, egyszerű előadása annak: mikép válik a beszéd költészetté; felelet egyszersmind arra is: melyik neme a költészetnek az első, az eredeti, a legtermészetesebb, vagyis legközvetlenebb.

A természet bájainak s nagyszerűségének benyomásai, a társi vagy épen nemi szeretet érzelmei, a teremtő dicsősége előtti hódolat: ezek, kétségkívül, a költészet első forrásai; ezek ragadják meg a képzeletet, s késztik első, közvetlen nyilatkozatra az érzést. E közvetlenség költői nyilatkozata a dal, az ének; s azért bizonyos, hogy a lyrai költészet, időre nézve, az első költői nem, melynek keletkezésére csak egy érző szív, egy fölhevített képzelődés kellett, *egyetlen egyén*, a kit a világ, az élet, a természet meghat, s érzelmei kifejezésére ösztönöz. — Így adja minden ősnép hagyománya az elsőséget a lyrai költészet-

* Nemcsak az alliteratio, a betűrím (tulajdonkép előrím), már maga a héber parallelismus is egy neme a rímnek; a gondolat összehangzása egymást követő két — többé-kevésbbé azonos — kifejezésben. Értelmi rím, úgyszólván; első jelensége, hogy a rím, vagyis a különbözők összhangzása, nemcsak egyezményes valami, hanem olyas belső szükség, a mire a szellem, természeti törvénytől ösztönözve, törekszik.

nek. A mózesi hagyományban, már az özönvíz előtt jóval, az első emberi nemzedék közül Lámek mondja az első dalt, magasztaló hymnuszi éneket: s fia Jubál a hegedű és lant feltalálója (1. Móz. IV. 21. 23.). A görög mythoszban Orfeusz és Árion ismeretesek, amaz fákat és vadállatokat bájol énekével, ez várost épít kövekből, melyek lantja zengzetére önként mozdúlnak. Hogy a világ legrégibb irodalma, a hindu, is lyrai költészettel kezdődik, tanusítja az, hogy a Védák első, a történelmi időszámítást megelőző, törzsalkatrésze hymnuszokból, énekekből és dalokból áll. Később is, a középkorban alakuló nemzeteknél, a keltáknál, germánoknál, szlávoknál, a költészet első nyilatkozása mindenütt a dal; s még a történeti események is először dal-alakban (balladák s énekek) jelennek meg.

Későbbi fejlemény az, hogy nagy események, hős tettek, harczok és államalapítás, annyira lelkesíték a dalnokot, hogy azokat megénekelni s képzeletével nagyobbítva, kiszínezve, s a lelkére tett mély benyomás mértékéhez képest szertelenné magasítva, örökíteni igyekezzék.

Hogy a dráma, vagy a cselekvényes költészet, a költészetnek, sőt az emberi szellemnek e legdicsőbb virága s legérettebb gyümölcse, mely teljesen kifejlett életnézetet s legtisztultabb erkölcstant föltételez, mely csak megállapodott társadalomban jöhet létre, hol a végzetesség és az emberi szabadság fogalmai már tisztázva vannak, s az ember, a költő, önmagába s az emberi lélekbe a legmélyebb pillantást vetette, s egy gyujtópontba összeszedve, szemléli az egész életet, — hogy a dráma, ilyen levén, csak későbbi fejlemény lehet: nem szükség bizonyítani.

De az époszhoz térünk vissza.

Míg a lyra, a fölbuzdult vagy áthatott szív közvet-

len nyilatkozata, önkénytelen kiömlése, mikor érzelmektől megtelik s szót keres és azt talán egy fölkiáltásban, talán egy rhythmusos lendületben találja meg, s így nemcsak rendesen, hanem mindig, a legszorosabb értelemben vett *egyéni költészet:* addig az éposz, az elbeszélő költészet *e legmagasb, de kétségkívül eredeti s tiszta műfaja*, nem múlhatatlanúl, nem mindig, s *talán nem is rendesen* egyéni tulajdon.

Nagy események, melyek egy egész nemzetre (ne mondjuk: világra) szólanak, melyekben a hős, vagy hősök, hazát szereznek, államot alapítanak, nemzetük sorsára döntő befolyást gyakorolnak, a társadalom vagy ország alakját megváltoztatják: az ily események, az ily tettek, és a hős, a ki azokat véghezvitte, nemcsak az egyes szemlélő érző kedélyére tesznek benyomást, hanem ezerekre és milliókra, az egész nemzetre, mely tetteik tanuja, vagy hallója a hagyományban. S a benyomás nem vész el a tettel, hanem él mindaddig, míg áll az ország, melyet alapítottak, a törvény vagy államforma, melyet szerzettek, a siker vagy annak gyümölcse, a melyet kivívtak. Nemcsak él, hanem növekedik az idővel, a helyett hogy vesztene erejéből, mint a tárgyak körvonalai a távol ködében vagy az est félhomályában kiszélesednek, elvesztik rendes arányaikat s szertelenekké válnak. A tett emléke szájról-szájra, firól-fira, nemzedékről-nemzedékre szállva át, nemhogy vesztene elevenségéből, a képzelet által még élénkebbé lesz, s a nagyítás által egyre csodásabbá. Hihetetlenné válik a törpébb nemzedék előtt, hogy oly nagy dolgokat ember vihetett volna véghez, mint ők, s természetes úton, a mint a dolgokat maguk körül történni látják mindennap. Az eseményt mindenki ismeri, hiszi, beszéli, hirdeti, a nélkül, hogy értené s megmagyarázni

bírná, mikép történhetett meg. Így a történetből, az eseményből, hagyomány által átalakítva, módosítva s felöltöztetve, végre *monda* lesz, s a történelem köréből észrevétlenül áthelyeződik a költészet birodalmába.

A monda magva mindig való történet, olyan, a mi erősen, mindenesetre rendkívüli gyanánt hatott a képzeletre, és pedig nemcsak egynek, hanem egész tömegeknek, nemzetnek a képzeletére, a miről nemzedékek, még századok múlva is, beszélnek; s a tény akkor kezd mondává alakúlni, mikor már nagy idő választja el tőle az elbeszélőt, a tovább adót, mikor már senki sincs, a ki tanuja lett volna, sőt a ki első, másod kézből vette volna a történetet. A nemzet tudalmában él az, de szabad kezet enged a nagyító és átalakító képzeletnek, s így — úgyszólván — *mint visszaköltés* jelenik meg.

Természetes, hogy az ily mondaalakulás rendesen a népek őskorában történik. Részint mert még közelebb vannak eredetökhöz, a közös törzsből való kiválásukhoz, s ennek története és folyama még elevenebb emlékezetben vagy tudalomban él, és gazdagon szolgáltatja az anyagot a mondához; részint pedig azért, mert népek úgy mint egyesek fiatal korukban fogékonyabbak a benyomások iránt, hajlandóbbak a képzelődés túlzásaira, s annálfogva alkalmasabbak a költészetre. Népeknek úgy mint egyeseknek meg van költői korszakuk: fiatalságuk.

Minden nép őskori története mondákba olvad át. A népeknek nemcsak közös eredetét, az emberiség bölcsőjét fedi homály, hanem az egyes népek különválását, csoportosulását s nemzetekké tömörülését is. A történelem legrégibb irott adatai: az ékiratok, a babiloniai téglakönyvtár, az egyiptomi papyrusz-tekercsek s a girnári és orisszai (Kelet-India) szikla-föliratok, mindezek az emberi-

séget már elterjedve, három világrészben helyet foglalva s többé-kevésbbé tömör nemzeteket s rendezett államokat és társadalmakat alkotva találták. Fajunk első elterjedéséről, szétválásáról, nemzetekbe tömörüléséről, irott emlékek s történeti adatok nincsenek, csak mondák és hagyományok. A zsidó hagyomány, melyet a Mózes nevét viselő könyv jegyzett föl, erkölcsi alapokon nyugszik; egyetlen ős emberpárt, bűnbe-esést, özönvizet, egy kegyes megmenekülését, Bábel tornyát s a megzavarodott emberiség szétoszlását említi. Mint ez a sémi népet, melynek kebelében keletkezett, úgy teszi mindenik nép, saját hagyományaiban, önmagát az emberiség magvává s a világ középpontjává. Természetes. Mit tud ő a többiről? Az neki mind idegen, ő a kiválasztott, az elsőszülött, a tulajdonképeni ember, ez közös jellemvonása a sinai, az egyiptomi, a hindu, a perzsa, a finn és lapp ősmondának — s valamennyinek.

Az emberiség amaz első, a meghatározhatatlan régiség homályába elvesző szétoszlásával, melynek ágazatairól ma is tanuságot tesznek még a nagy nyelvcsaládok: az árja vagy indo-germán, az altáji, a sémi s a többiek, még nem szűnt meg a népek mondaalkotó költészete. Harczok a szomszédok s testvérek között, rajeresztések a túlszaporodott népek túltömött kaptárából, óriási népvándorlások, — melyek a tengernek egy helyről másra való átzúdulásához voltak hasonlíthatók, s melyeknek utolsói már a történelmi korba, a legutolsó meg épen a keresztyén középkorba esik, s ennek következtében népeknek új népekké keveredése, összeolvadása, új államok alakulása: megannyi anyag a mondára, a születő népben pedig teljes fogékonyság annak költői átalakítására. Így találjuk a mondaalakulást, már a történeti korban a gö-

rögöknél és rómaiaknál, így még sokkal újabban, a középkorban, a népvándorlás által fölkavart s ismét leülepedő Európa új nemzetei s államai alakulásának hajnalán, a frank, a breton, a szász, a skandináv népeknél s magunknál is. Míg új népek születnek: a monda alkotó szelleme nem szűnik meg működni.

Való, hogy mint az egyének, úgy a népek közt is az egyik inkább költői hajlamú, a másik kevésbbé az; az egyiknek inkább lyrai, a másiknak inkább epikai természete; de nem ismerünk népet, mely mondavilág nélkül volna egészen, bár nem mind egyenlően gazdag mondákban s nem mindeniknél fejlődnek azok egyenlően ki. De minden népnek megvannak a maga hagyományai saját eredetéről, megvannak saját hősei, kiket félisteneknek néz, s csaknem emberfölötti magasságban, erőben és hatásban állít képzelete elébe; minden nép emleget, saját léte történetében oly időszakot, mikor istenek és emberek vegyest működtek és társalogtak még, midőn istenei a földön jártak, magok övezték fegyverekkel kiválasztott hőseiket, vezették és segítették harczaikat, s a döntő pillanatokban közbevetették magokat, hogy a küzdelem részökre döljön el. A hős-monda összefoly az isten-mondával, s a nagy eseményekben természetfölötti erők és befolyások szerepelnek.

E korszakot a népek erősen meghatott képzelete néha kiterjeszti a tisztán történelmi korra s történeti személyekre is. Így lesz Nagy Károlyból a frankoknál, Szent Lászlóból, Hunyadi Jánosból, sőt Zrínyi Miklósból nálunk, még a legújabb korban, századunkban is, Bonapartéból a franczióknál, mondai hős, noha tisztán történeti személyek.

Másfelől a népek mondai képzelődése s költészete a

multba még tovább is visszamegy amaz isteneket és hősöket egy cselekvényben egyesítő korszaknál; vissza egészen odáig, hol az istenek *magok* szerepelnek még, alkotják a világot, teremtik a földet, megnépesítik azt emberekkel, kik közt az elsőség, minden nép felfogásában, természetesen önmagát, saját őseit illeti meg. Így előzi meg a hős-mondát a tiszta isten-monda, világnézleti egész jelentőségében s kozmogoniai allegoriáival. Mert mondanunk sem kell, hogy ilyes nézletekben az allegoriának jut a legnagyobb szerep. A mózesi teremtés-monda, tiszta erkölcsi iránya mellett is, szembeötlőleg allegoria; s még inkább azok egyéb, kevésbbé erkölcsi irányú, teremtés-mondák: akár a hindu, akár a görög, akár az éjszaki népekéi. Az isten-nézlet a legtöbb népnél egész rendszerré fejlődött ki, mely rendesen a természeti erőkből és jelenségekből indulva ki, azokat megszemélyesíti s megdöbbenve és leborulva a természetben nyilatkozó erők hatalma előtt, azok által felcsigázott képzelődésének regékben ad kifejezést, melyeket hitrege (mythosz, mythologia) névvel nevezünk, s melyekből fokozatosan fejlődik ki, a mint a hagyományban élő történeti tényekkel s alakokkal vegyülnek, a hős-monda.

Úgy az isten- és világnézlet képzeleti tényei, — mert ezeknek történeti tények nem szolgálhatnak alapúl, s azok kizárólag a természeti vagy erkölcsi világnézlet allegoriái lehetnek, — mint magok a kétségtelen történeti tényekből kiinduló s azokat a hagyományban nagyító és kiszínező hős-mondák, megfoghatatlan módon virradnak fel, úgyszólva, a nép tudalmában s alaktalanúl lebegnek a tömeg képzelődése előtt. Egyes bölcsészi, költői vagy látnoki szellemű egyének azok, kik a nép e közkincsét határozottabb alakba öltöztetik s kidolgozzák szá-

mára; és tőlök e kidolgozásban mennek azok át, vagy vissza, másodszor is a népek tudalmába, mely elfogadja, módosítja, tovább viszi, összeköti, szétválasztja, csoportosítja, míg végre megállapodik az egész monda- vagy hitrege-rendszer.

Mily végetlen gazdagság, mily sokféleség, a képzelődés mily bujálkodása lehet egyes népek mondavilágában: majdnem hihetetlen volna, ha oly példák nem állanának előttünk, mint a hindu, görög, skandináv stb. hitrege- és mondavilág. Egyes tagjai annak — s pedig számtalanok! — külön kidolgozást nyernek, s egymás mellett, párhuzamosan fejlődnek, önállóan, vagy középtagokkal összekapcsolva, mint pl. a hindu isten-mondában az egyes fő- és alsóbb istenek mondái, melyek egyes felekezetek által különös szeretettel fejtetnek ki, pl. egyik korszakban az Indra- és Szoma-mondák; majd a Brahma-, Szíva-, különösen a Vizsnu-mondák; vagy a görögöknél a Prometheüsz-, a Kádmosz-, a Heráklesz-, a Zeüsz-mondák s monda-körök; a hősmondában a Jázon-, a Thezeüsz-, a trójai mondák; az északi népeknél a Thor-, a Szigurd- stb. mondakörök. Eredetök visszanyúlik a történelem előtti korba, fejlődésük egyes ihletett költők vagy dalnokok munkája, kiktől s utódaiktól ismételtetve, szájról szájra, nemzedékről nemzedékre jár, s századok hosszú során át az egész népnek sajátjává válik.

Ekkor előáll egy Vjásza vagy Valmiki, egy Firdúzi, egy Homér, egy Kürembergi, — első sorban *mint gyűjtő*, a ki az egyes tagokat összeköti, de kétségkívül nem gépiesen, csupán egymás mellé sorozással, mint a hogy a gyöngyöket fűzik zsinórra, — hanem egyengetve, alakítva, össze nem vágó részeiket lecsiszolva, mindent egymásba illesztve s egy összefüggő mondába szerkesztve az egyes monda-

részeket; s a gyűjtő szerény munkájával a költő alakító munkáját egyesítve.

S a mit így a meglevő anyag feldolgozásával, hagyományaihoz híven s mégis önállóan megalkot: *az éposz*, melyen egy egész nép képzelődése dolgozott, talán századokon át, öntudatlanúl, önkénytelenűl, teremni hagyva inkább mintsem teremtve (és innen a *naiv éposz* elnevezés) — de a melyhez, hogy egészen kész legyen, mégis egy hatalmas elme képzelődésének olvasztó tégelye kellett.

Ha most újra felteszszük a kérdést: melyik a költészet eredeti alakja s első fejleménye, a lyra-e vagy az éposz? — a felelet most sem lehet kétséges, de egyszersmind a megkülönböztetés is világos. A lyra az egyén költészete, s mint egy benyomásnak, egy érzésnek, s így egy percznek a műve; megszülemlik, mihelyt egy érző szív s egy képzelő elme van, mihelyt ember van. Az éposz egy nép és századok műve; hogy kész legyen: a monda-alakulás lassú, óriási folyamata kell hozzá; de első elemei szintoly közvetlen termékek lehetnek, mint a dal.

Ha hasonlattal élhetünk: a dal közvetlenűl fakad mint a virág, s minden tavasz meghozza a maga virágait, még pedig ezerével. Az éposz a roppant kőgörgetegekhez hasonlít, melyek létrehozására a tűz és víz világalakító erői működnek, melyek a föld kohójából, hol elemeikből összeolvadtak vagy verődtek, irdatlanúl vetődnek fel, századokig görgettetnek a tenger vizei vagy a hegyi folyók által, míg érdességök lesimúl s a tökély és arányosság gömbalakját nyerik meg; de az egyes porszemek, melyekből alakulnak vagy összeverődnek, ép oly eredeti s közvetlen termékei a szülő természetnek, mint ama kis virág!

Lesz módunkban ez elméletet, mely egyébiránt nem

a miénk,* az egyes nemzeti, — jelesen a naiv époszoknál, részletesebben kifejtve és alkalmazva látni. Egyelőre elégnek tartottam, bevezetésképp, ennyit előre bocsátani az éposz keletkezéséről s helyéről a költészet nemei között.

III.

Az éposz anyaga s főbb jellemvonásai. — E munka terve és beosztása.

Az elbeszélő költészet alsóbb és vegyes fajairól nem szóltam; azok lehetnek részint korábbi, részint későbbi fejlemények; *az éposz*, e legmagasabb, e tiszta elbeszélői műfaj keletkezésének előre bocsátott elméletéből (mely, úgy hiszem, elég világos, sőt az egyedűl természetes), annak tartalma és főbb jellemvonásai is eléggé tisztán kitűnnek.

Anyaga mindig a monda, és pedig a történelmi vagy hős-monda, melyhez nemcsak háttérűl, hanem lényegesen kiegészítő alkatrészűl járúl az isten-nézlet, vagy esetleg az általános világ-nézlet.

Az ősök, a hősök nagy tettei a távol nagyító ködében jelennek meg az élő, a valódi viszonyok közé helyezett és épen azért törpébb utódok előtt. Tetteik, mert oly nagyok, emberileg lehetetlennek, magok s alakjaik arán-

* Lásd Arany János értekezését *Naiv époszunkról* s *Zrinyi és Tasso*ja bevezetését. (Mindkettő Arany J. Prózái gyűjteményében.) Továbbá egyebek közt: Nitzsch *Beiträge zur Geschichte der epischen Poesie der Griechen.* Wackernagel: *Die epische Poesie.* (Schweizerisches Museum für historische Wissenschaften, I. és II. kötet.) Bonitz: *Ueber den Ursprung der Homerischen Gedichte* (Ein Vortrag) stb. stb.

nyai szerteleneknek tűnnek föl, a késő szemlélő, a reájok félve visszapillantó szemeiben. A mit ők végeztek, emberi erővel azt végezni lehetetlen volt; félistenek voltak magok s istenek segítették őket küzdelmeikben.

Az éposznak elengedhetetlen eleme a természetfölötti, a csodálatos. Nem múlhatatlan, hogy általános világnézleti, kozmogoniai elemek vegyüljenek bele, bár gyakori — s kivált az ősnépek époszaiban, kiknek hagyományai az ember teremtéseig nyúlnak vissza, rendesen mutatkoznak ez elemek is; de hogy istenek közvetlen vezérlete és a cselekvénybe belenyúlása nélkül nem lehet el az éposz, azt, ha elméletileg megállapított ténynek nem vehetnők is, *a világirodalom valamennyi nagy éposza bizonyítja*. S mert az istenek hatalma abszolut, ezért az époszban a természetfölötti, vagy csodálatos elemmel együtt jár szükségkép a végzetesség is.

Hősei *végzetesek*, kik isteni küldetésből, közvetlen isteni rendelésre lépnek föl, s mert mégis emberek: csak isteni segélylyel hajthatják végre azt, a mire küldettek.

E közös jellemvonása minden valódi éposznak: a mi azt nemcsak az elbeszélő költészet többi fajaitól, hanem a költészet minden másnemű alkotásától megkülönbözteti.

A végzetességgel még egy más műfajban találkozunk, melynek az szintén lényeges alkatrésze, a görög tragédiában; de épen ellenkező czélból és irányban, mint az époszban. A tragikai hős az isteni végzet *ellen* száll harczra, az éposz hőse a végzet által vitetik, annak engedelmes, azt betölti. Azért az éposz hőse nem lehet tragikai hős is egyszersmind, még ha elbukik sem, pl. Zrínyi, bukásában is végzetének szolgál, annak engedelmeskedik, nem azzal szembeszállva éri a végcsapás.

A másik, a mi az éposz keletkezésének ez elméletéből világos: hogy valódi éposz tulajdonkép csak a naiv éposz, ellentétben a műéposzszal, vagyis az: mely nem egyes költő egészen saját alkotása, hanem a népmondának előbb leírt keletkezése, fejlődése és alakulása útján jött létre, csak utolsó szerkezetében levén valamely költőnek (többé-kevésbbé, de sohasem egészen) önálló műve.

Ez állítás, olv művekkel szemben, mint az *Aeneis*, a *Divina Commedia*, a *Megszabadított Jeruzsálem*, a *Dühöngő Roland*, az *Elveszett Paradicsom*, a *Luziáda*, a *Szigeti veszedelem*, a *Buda halála*: merésznek látszik, s kétségkívül megtámadható. De e művek csak annyiban époszok, a mennyiben egy egész nép vagy korszak képzeletére mély benyomást tett és történelmi vagy mondai tudalomba átment eseményeket tárgyalnak, mint az *Aeneis*, a *Jeruzsálem*, a *Luziáda*, a *Szigeti veszedelem*; vagy valóban létezett mondákat, átalakítva tárgyalnak, mint a *Dühöngő Roland* s a *Buda halála*, vagy egy egész nemzedék világnézletét fejezik ki, mint a *Divina Commedia* s a *Paradicsom*. E mondai tudat, e világnézlet, helyettesíti bennök a naiv éposz hosszas és öntudatlan készülődésének, alakulásának eredményeit; mert a mi bennök amazon túlmegy s a költőnek csak *saját egyéni tulajdona*: nem is változhatik tulajdonképeni époszi elemmé s bölcsészi vagy költői alkatrész marad, kívül a művön, mint nemzeti költeményen vagy époszon.

Az éposz csak saját légkörében, mely a nép tudalmába, gondolkodásába, vérébe ment át, lehet az a mi. S ez értelemben a költészet valamennyi faja közt a legnépszerűbb — s egyfelől a legáltalánosabb, másfelől a legsajátlag-nemzetibb. Nem egy költő tulajdona, hanem száz meg száz bárd vagy rhapsod zengi, ezrek hall-

gatják, s mindenki a magáénak ismeri, érzi. A hallgatók közül új rhapsodok válnak ki, a kik tovább zengik, talán módosítva, mert a mi mindenkié, ahhoz mindenkinek joga van, új meg új hallgató kört találva, gyűjtve, teremtve neki. Abból indúl ki, vagy rendre fölveszi magába azt, a mit mindenki tud, hiszen, érez, emleget. Nem egy költő lelkének: a köztudalomnak a kifejezése. Ime az éposz általánossága. Sajátlag nemzeti volta pedig abban áll, hogy mindig egy nemzet kebelében keletkezik, annak nemzeti hagyományaiból táplálkozik, annak őskorát, harczait, hőseit zengi, idegent nem ismer, s épen azért maga is idegen marad az idegennek. A mily egyetemleges a maga népe körében, oly exclusiv mások irányában.

Épen azért, ha éposz áll előttünk, nem lehet csak mint művet, mint költői alkotást, egyedül æsthetikai értéke szerint, a művészet szempontjából és szabályaihoz mérve méltatnunk. A benne visszatükröződő nemzeti szellem és mondavilág s a benne kifejezésre jutó világnézlet a mit benne keresünk s megitélnünk kell.

Ez adja, jelen vizsgálatainkhoz is a mértéket és szempontot, mikor a világirodalom nagy époszaival kívánunk foglalkozni. Bár igyekezni fogunk az æsthetikai törvényeket is elvonni, melyek szerint az emberi teremtő szellem e nagy irányú alkotásokban működik; s megitélésökben a széptani szempontokat sem mellőzhetjük: nem ez a fő, hanem az irodalomtörténeti, tulajdonkép műveltségtörténeti momentum, a mi előttünk áll. Mi a világnézlet, mely egyes nemzetek és időkorok époszi műveiben kifejezésre jutott, mikép eredt az, mikép függ össze a nemzet vagy időkor általános művelődési mozzanataival: ez lesz, a mit mi az emberi képzelet e kiváló nagy alkotásaiban keresni igyekszünk.

Épen azért nem is elégedhetünk meg azzal, hogy a népszellem e termékeivel, csak mint kész termékekkel foglalkozunk, s csak magokat az egyes éposz-műveket elemezzük, hanem vizsgálnunk kell a talajt, melyből ki- s a légkört, a melyben felnőttek, vagyis a nép és kor egész költői eszmevilágát, mely a nagy éposz-művekben kifejezésre jutott.

A sorrend, melyet e vizsgálatainkban követni szándékozunk, természetes igyekszik inkább lenni, mint szorosan időrendi: az egymásra hatás, a fejlődés sorrendje.

Az emberi művelődésnek általában, s különösen egyfelől a nyelv, másfelől a vallásos eszmék története kétségtelenné tette, a többi közt Müller Miksa is kimutatta összehasonlító mythologiai tanúlmányaiban,* hogy a különböző nemzetek vallásos eszméi s világnézlete egy, vagy legalább kevés, közös törzsből eredtek. Ugyanazon eszmék, ugyanazon nézletek ismétlik magokat más-más alakokban. A népek, vagy legalább azoknak egyes nagyobb családjai, különválásuk előtti együttlétök idejéből magokkal hozták nyelvök törzsalakjait, eszméik s nézleteik lényeges alapjait, általában műveltségök s szellemi életök elemeit. Azért, ha némely nyelvalakokkal, némely alapfogalmakkal, isten- és világnézletekkel egymástól távol szakadt népeknél találkozunk: nem következés, hogy valamelyik a másiktól vette át készen azokat; hozhatta mindenik a közös ősi tűzhelytől. A hindu ősmondában találkozunk részletekkel, melyek a homéri (görög) époszra emlékeztetnek; s mert tudjuk, hogy a hindu époszok, mai szerkezetükben, századokkal

* Müller Miksa: Ujabb fölolvasásai a *Nyelvtudomány*ról. IX—XII. fölolvasás.

későbbi keletűek Homér-nál: mondhatnók (s állíttatott is illetékes helyről *), hogy a *Mahabharata*, vagy *Ramajána* egy vagy más részlete Homér-ból vagy legalább a görög hősmondákból van átvéve. De nem élt-e a *Mahabharatá*-ban és *Ramajána*ban összeszedett mondák egynémely része már akkor is, mikor a Homér népe még nem szakadt volt ki a közös árja törzsből? nem hozhatta-e azokat magával Ázsiából? nem őrizhette-e meg híven egyes elemeiket? nem adhatta-e át nemzedékről-nemzedékre Homérig? Éposz volna-e, ha nem ily elemekből szövődött volna? — Lám, Müller Miksa, említett tanulmányában Zeüszről nem mint specialis görög istenről, hanem mint «a legfőbb árja isten»-ről beszél!

Mindazon nagy éposz-művek közt, a melyek ma s mai szerkezetökben kezünkön vannak, a legkorábbi keletű kétségkívül a Homér nevét viselő két éposz. A két hindu éposznak, a *Mahabharatá*nak és *Ramajána*nak *mai szövege* jóval későbbi keletű; a Firduzi *Sáh-Náméj*a pedig kétezer évvel ifjabb az *Iliász*nál. S ha mégis nem a homéri époszokat, hanem a két hindu és a perzsa époszt veszem először tárgyalás alá: két okból követem el e merényletet az időbeli sorrend ellen.

Egyik az, hogy bár amaz époszok, *jelenlegi szerkezetökben*, sokkal újabbak a homériaknál: anyaguk, mondavilágok, isten- és világ-nézletök, ezekénél bizonyosan régibb eredetű. Egy tőlünk minden tekintetben távolabb eső nép és kor eszmevilágából szólanak hozzánk; azon nép- és koréból, melyből a görög, *ama mondák első keletkezése után* vált ki s teremtette meg, vagy fejtette ki a közös

* Weber: *Ueber das Ramayana* (Abhandlungen der kön. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. 1870.)

alapokon, a maga világnézletét és saját mondavilágát, mely a homéri époszokban tükröződik, mig az eredetileg közös világnézlet és mondavilág eredete helyén, ha fejlődött is, lényegében ugyanaz maradt a mi eredetileg volt.

A másik ok könyvem œconomiája, vagy inkább belső összefüggése érdekéből van merítve.

A homéri éposz, a naiv époszok e legtökéletesebbike, a mű-éposz mintájául s egyszersmind a műfaj széptani szabályozójául szolgált utóbb. Nemcsak Aristoteles és Horácz költészettanai abból vonták le az éposz elméletét, hanem abból merítette formáit Virgil; s ebből és magából Homér-ból a magokéit a keresztyén mű-époszok, melyekhez a részben az *Edda*kra, részben a keresztyén világ-nézletre támaszkodó *Nibelung-ének*, valamint a középkori breton, frank, szláv és német mondakörök s epikák, átmenetül szolgálnak.

Végezni akarok tehát először Kelet ama három nagy époszával, melyeknek a mű- s jelesen a keresztyén époszra semmi kézzelfogható s kimutatható befolyásuk nem volt, hozzájok adva azt a csodálatos époszt is, mely a héber isten- s nemzeti monda elemeiből az ó-testamentom úgynevezett történeti könyveiben nyert kifejezést, hogy mikor Homér-ra jő sorom, s utána az ő epigonjait, jelesen Virgil-t, az első mű-éposz költőjét tárgyalom, a középkori epikák s azok legjelesbike a *Nibelung-ének* hidján át egyenesen mehessek a reá és ezekre visszavihető keresztyén époszokra át.

Munkám így önként oszlik három könyvre:
az első Kelet s az ókor époszait,
a második a középkor naiv epikáit,
a harmadik a keresztyén mű-époszt tárgyalja.

ELSŐ KÖNYV.

KELET S AZ Ó-KOR ÉPOSZAI.

ELSŐ RÉSZ.

A HINDU ÉPOSZOK.

ELSŐ FEJEZET.

I. A HINDU IRODALOM RÉGISÉGE ÉS KORSZAKAI. — II. A VÉDÁK ÉS ALKATRÉSZEIK. — III. A VÉDÁK VISZONYA A KÉSŐBBI ÉPOSZ-IRODALOMHOZ.

A hindu époszokról akarván szólani, azok tartalmának s alkotó részeinek, azok szellemének és keletkezése történetének megértésére, szükséges némi vázlatos ismertetést bocsátanunk előre a hindu irodalomról; és pedig annak két főkorszakáról: a *Véda*-irodalom koráról, melyben amaz époszok elemei, az őshagyományok és nézletek gyökereznek; s a *szánszkrit*-korszakról, melyre a két nagy hindu éposz irásba foglalása esik.

E szükséges előzményeknél csak a megértéshez mulhatatlanra fogunk szorítkozni.*

---

* V. ö. többi közt: Albert Weber: *Acad. Vorlesungen über Indische Litteraturgeschichte.* (Zweite, vermehrte Aufl. Berlin, 1876.) — Max Müller: *A history of ancient sanscrit-litterature.* — Lassen: *Indische Alterthumskunde.* — Dr. Muir: *Original sanscrit texts.* — Garrett: *Classical Dictionary of India.* stb.

I.

A hindu irodalom régisége és korszakai.

A hindu irodalmat általánosan a világ legrégibb irodalmának tartják, s talán nem is alaptalanúl, ha csak az egyiptomi papyrusz-tekercsek, vagy az újonan fölfedezett asszyr-irodalom el nem vitatja tőle az elsőséget. Régiségének bizonyítására azonban nem fogadhatjuk el azokat az érveket, melyekre azt alapítani szokás, s melyekkel, csodálni lehet, hogy a tudós világ oly soká megelégedett. Elsőbben is magoknak a hinduknak a hagyományát, mert hisz oly hagyománynyal más népek is dicsekednek, pl. a sinaiak, s mondani sem kell, hogy ily hagyományra, csak magában, különös súlyt fektetni nem lehet; aztán bizonyos csillagászati összevetéseket,* melyekből azt akarták kihozni, hogy a Védák keletkezése Kr. e. 2700 évre nyúlik vissza; de az ezt bizonyítani látszó adatok nyilván sokkal újabb keletű könyvekben vannak följegyezve, s így — a mellett hogy homályosak is — azért nem megbízhatók, mert későbbi visszaszámításokból származhattak. A buddhisták időszámlálására való hivatkozás sem nyomatékosabb, mely szerint Krisztus előtt a VI. században lépett föl egy hitújító a bramán papuralom ellen, mert magának ez időszámlálásnak a kiinduló pontja is kérdéses.

A hindu irodalom régiségének alapos és elfogad-

* Pl. egy helyütt (a *Taittirija-Szamhitá*ban) elő vannak sorolva a (27 vagy 28) hold-házak, és pedig oly sorban, melyről vissza lehet következtetni, hogy e följegyzés a Krisztus előtti 2780—1820. évek közötti időszakra talál.

ható bizonyítékait magában ez irodalomban kell keresnünk, vagyis — a mint mondani szokták — *belső* bizonyítékokat, s ilyenek abban nem is hiányoznak. Mert a *Védák*ban, az ős hindu nép hagyományos szent könyveiben, melyekről azonnal részletesebben fogunk szólani, csaknem nyomról-nyomra lehet követni a hindu nép eredeteit, szétágazásait, kiterjedését, előnyomulását, térfoglalását s belszerkezetök változásait, vagyis oly történelmi s földrajzi tényeket, melyek mindenike talán századokat, összes lefolyásuk évezredeket vehetett igénybe. A Védák első énekei úgy tüntetik föl a hindu népet, mint az Indus partjain, kis törzsekre oszolva, patriárkai módon baromtenyésztéssel és földmíveléssel foglalkozót; külön törzsfőket, fejedelmeket, királyokat ismerve, egymással hadat folytatva, saját isteneiknek áldozva. A nép egysége, s az egységben a várnákra osztás, későbbi fejlemény, melyről a hindu szellem ez első termékeiben még szó nincs.

De az ily történelmi és földrajzi érveknél még erősebbek a Védák tartalmának szelleméből meríthetők. Az első Védák legrégibb dalaiban a nép erőteljes, őseredeti szelleme teljes üdeséggel nyilatkozik még az ember és a természet közötti viszonyról; felsőbb lények gyanánt tiszteli a természeti erőket és jelenségeket, s hívja őket saját hatáskörükben segítségül. E kezdetleges természetimádástól kezdve, mely még azon korból valónak látszik, mikor a hindu-árják a perzsa-árjákkal még együtt laktak a Himalája tövében,* nyomról-nyomra követhetjük a hindu

* Az első (a *Rig-) Véda Szamhitájá*ban (ének-gyűjteményében) foglalt énekek némelyike megbecsülhetetlen adatúl szolgál azok keletkezési korának régiségére azáltal, hogy két, később külön kifejlődött epikai mondakörnek, a hindunak és a perzsának, első csiráit foglalja magában.

szellem különleges fejlődését, vallásos eszméinek alakulását, csaknem mindazon fokozatokon át, melyeken az emberi szellem vallásos fejlődése általában s bárhol is átment, de a melyek különösen a hindu szellem fejlődésében a tiszta eszményiségnek beteges elfajulását, valódi túltengését mutatják föl. A kezdetben isteni hatalmak gyanánt szereplő természeti erők és jelenségek lassanként megszemélyesülnek, jellemző vonásaik az elvonás útján egyesíttetnek, s így egy sereg isteni lény áll elő, melyek mindenike hatalmas és uralkodó a maga körében; melyeknek hatalma később a természetből az emberi élet hasonló jelenségeire is átvitetik, a mint megfelelő emberi tulajdonokkal s jellemvonásokkal is felruháztatnak. E természeti istenek máris nagy száma még szaporodik az abstractiók által, melyek erkölcsi eszmékből s viszonyokból vonatnak el, s melyeknek szintúgy mint a természeti istenségeknek, személyes létet és működést tulajdonít a néphit. Később az istenek e nagy számába, mondhatnók tarka tömegébe, bizonyos rendszert igyekszik behozni a gon-

Az összes árja népek eredeti ős-hazája északnyugotra fekhetett a mai Indiától, s középpontúl szolgálhatott a minden irányú kiköltözéseknek, mintegy rajerecsztéseknek. Innen mentek ki, először messzebb nyugatra, Európába, azok a kikből később, ki tudja hány századdal k költözésük után, a keltek, a görögök és latinok, a szlávok és germánok lettek; a kiknek nyelveik mindenike magában viseli az árja nyelv elemeit, s ma is bizonysága egykori közös törzsből származásuknak. Legtovább kétségkívül a perzsák maradtak a közös bölcsőben együtt a hindukkal; együtt fejtették nyelvöket, mondavilágukat, isten- és világ-nézleteiket, melyek a legtöbb közös vonással bírnak. A perzsák aztán nyugotabbra jöttek, s legutoljára a hinduk költöztek — vagy terjeszkedtek — az ősi házból délnyugatra, így hagyva el mind az eredeti *Árjavartát*, az árja fészket.

dolkodó s vizsgáló emberi szellem, rendezi s egymás mellé és alá rendeli őket. E rendezés vezérelve, szintúgy mint magáé az istenalkotásé, a természet-nézletnek megfelelő: az égben, a levegőben s a földön működő és uralkodó isteneket vesz föl, s azért a Nap, a Szél, a Tűz istenei jutnak felsőségre rendre-rendre, míg a többiek ezeknek teremtményeivé s szolgáivá válnak. De a speculatio még itt sem állapodik meg; igyekszik még e három Főnek is rendezni egymás iránti viszonyát s rangfokozatot állítani fel közöttök. Hol egyiket, hol másikat emeli első rangra, önkényesen; hol, a speculatio végeredményeül, még e hármat is teremtményekké teszi, s egy legfőbb szellemet, egy mindenek teremtőjét vesz föl, az absolut *Lényt*, nevezve azt Brahmának — a hinduknál, másutt másnak. Mert e fejlődési folyama a természet-nézletből eredő istennézletnek, több-kevesebb változással, mindenütt ugyanaz. Így jut az emberi szellem, a hinduknál, a görögöknél, a skandinávoknál, a germánoknál és szlávoknál, mindenütt, a speculatio útján rendre és fokonként oda, a hova a mi vallási nézletünk szerint a közvetlen kijelentés útján jutott el: az *egy isten* fogalmára.

A hindu szellem mind e fejlődési fokozata s annak egész menete tükröződik vissza a hindu irodalom első korszakának még fenlevő műveiben — a Védákban. Mennyi század, talán évezred kellett e fejlődésre!

Számokban azonban ez időt még közelítőleg sem fejezhetjük ki. Arra egyáltalában semmi adatunk nincs. Mert a legrégibb történelmi adat, mely nekünk hírt ad a hindu Véda-irodalomról, azt már egészen készen, befejezve találta. Ezt az első biztos tudósítást Megasthenes nevű görögtől nyerjük, ki mint Seleukus király követe tartózkodott Kandragupta udvarában, s kinek tudósítá-

sát Arriánus *Indika*-jában (Kr. u. a II. századból) találjuk följegyezve. Ekkor pedig Hindosztán brahmánizálása már teljesen be volt fejezve, s Dekkánnak legdélibb csúcsán is a Szíva isten tisztelete uralkodott. De ez időhatártól visszamenőleg csak viszonylagos korszakokat vagyunk képesek a hindu irodalomban s az eszmék fejlődésében megállapítani, vagyis az egymásutánt a nélkül, hogy kimutathatnók: melyik eszme meddig uralkodott, melyik korszak mennyi ideig tartott.*

És így évekre s évszakokra támaszkodó chronologia helyett meg kell elégednünk azzal, hogy a hindu irodalomtörténetnek két főkorszakát különböztessük meg: a *Védák* és a *Szánszkrit-irodalom* korszakait.

Az elsőről, mint sajátképen való tárgyunknak csak előzményéről röviden szólunk, s megelégszünk egy vázlatos áttekintéssel.

II.

A Védák és alkatrészeik.

A hindu irodalom első korszaka: a *Véda-irodalom*. A Védák: a hinduk vallásos könyvei, mondjuk: bibliája.

Négy Véda van: a *Rig-Véda*, a *Szama-Véda*, a *Jadzsur-Véda* (és pedig két különböző alakban), s az *Atharva-Véda*.** Mindenik Véda három fő-, s egy mellékes alkotó

* Érdekes a mit e kérdésről a hindu és szanszkrit irodalom egyik legalaposabb ismerője s talán legszellemesebb ismertetője, t.ri. Müller Miksa, a hírneves oxfordi tanár, mond *A régi szanszkrit irodalom története* című munkája befejezésében. De mivel azt csak a Védák átnézete után érthetjük meg, a következő czikkely végén akarom idézni.

** A czimek értelme következő. Véda = Tudás, tudomány

részből áll, melyek egymástól tartalmilag s alakilag határozottan különböznek, s különböző időkben keletkeztek és gyűjtettek össze.

A három főrész, vagy fokozat, mindenik Védában egymásután s ugyanazon sorban mind a négynél: a *Szamhita*, a *Brahmánya* és a *Szutra*. Toldalékúl járúlnak ezekhez később mint negyedik alkatrész: az *Upanisádok*.

Szamhita: annyi mint gyűjtemény, vallásos énekek (mantrá-k), részben prózai mondások gyűjteménye. A Rig-Véda szamhitája csupán dalokból s énekekből áll, melyeket a hinduk az Indus melletti őstanyáikról hoztak magokkal, s melyekkel a természet isteni erőit tisztelték s hívták segítségül, köszöntötték a hajnalt, igyekeztek megengesztelni a villámot, pártjokra hívták az ég, a levegő, vagy a föld hatalmait. A dalok egyes családok szerint vannak csoportokba rendezve, a melyektől származóknak tartattak; s ennyiben kétségkívül a keletkezési idő szerinti rend is van bennök, bár ezt alig lehetne pontosan meghatározni. De bizonyos, hogy az emberi szellem legrégibb szüleményei közé tartoznak. «Valameddig ember érdeklődni fog fajának története iránt, s míg könyvtárakban és múzeumokban gyűjtjük a régi korszakok emlékeit: ezek hosszú sorában az első helyet foglalandják el az emberiség árja-csoportjának emlékei s ezek közt is az első hely a Rig-Véda hymnuszait illeti meg» — mondja Müller Miksa. E hymnuszok a legrégibb emberi irások; kezdetleges, rövid megszólítások a természeti hatalmakhoz, a Naphoz, a Holdhoz, a Tűzhöz, a Levegőhöz; majd

† (par excellence); Rig-Véda = Dics-Véda; Szama-V. = Ének-V. Jadzsur-V. = Áldozat-V.; Atharva-V. = Pap-Véda.

mikor ezek megszemélyesülnek: Indrához,* az égboltozat istenéhez s Szomához,** a Hold istenéhez. Szoma, a hindu Dyonizosz vagy Bacchus, egyszersmind egy a Holdnak szentelt növény (asclepias acida) neve is, melynek nedve, valószínűleg megerjesztve, vidámító s kábító italúl szolgálhatott.

A Rig-Véda hymnuszainak összes száma ezerhúsz; keletkezésök korát, a mi néhány nemzedék idejét foglalhatta el, meghatározni lehetetlen; de jelen alakjokban szerkesztésök korát Müller Miksa mintegy ezer évre teszi időszámlálásunk előtt, s azt a hagyomány egy Vjásza (szerkesztő, rendező) nevű bölcsnek tulajdonítja. E hymnuszok nyelve ódon, egyszerű, emelkedettség nélküli; irodalmi értékök nem hasonlítható pl. a Dávid zsoltáraihoz. Többnyire csak gazdagságot, győzelmet, földi jókat kérnek, erkölcsi jókért való könyörgés alig fordúl elő bennök. Ma olvasva, azt a benyomást teszik ránk, hogy nem értjük őket, vagy ha értjük is szavaikat, nem a bennök rejlő értelmet, nem az eszmekört és érzelmeiket, melyek oly végtelenül távol állanak a mieinktől.**

* *Indra*, az ég istene, a Devák (szellemek) királya. Négy karral és kézzel ábrázolják, kettőben láncsát, egyben villámokat tart, a negyedik üres. Néha elefánton ülő fehér ember, egyik kezében villámot tartó. Alább még több szó lesz róla.

** *Szoma*, más néven *Csandra*, a Hold istene. A Rig-Véda szamhitájának egész kilenczedik könyve, összesen száztizennégy hymnusz Szomának szól, s azonkívül még a többi könyvekben elszórva is néhány, a mi arra mutat, hogy az első Véda korában a legnépszerűbb s leghatalmasabb istennek tartatott. Tisztelete azonban később tetemesen háttérbe szorúlt.

*** A következő hymnusz, mely Agnihoz, a Tűz istenéhez, s a Marut-okhoz, a Vihar szellemeihez van intézve, egyike a legolvashatóbbaknak, s némi fogalmat adhat a többiekről is.

A többi Védák szamhitái is nagyobbára hasonló jellegűek. Tartalmuk a vallásos gyakorlatok és szertartások változtával változik. A Szama-Véda szamhitája is mind szent énekekből áll; ellenben a két Jadzsur-Védáéinak egy része prózai megszólításokat tartalmaz, melyek szintén az isteni tisztelet szertartásos részei. Végre az Atharva-Véda hymnuszai aránylag újabb keletkezés nyomait hordják magukon; de újabb keltők inkább hanyatlást mutat a vallásos szellemben mint emelkedést a költőiben. Míg a régibb Védák hymnuszai az istenekhez tisztelettel, de bizalommal is szólanak, az Atharva-Véda szertartásos énekei és imái (mantra-k) babonás félelmet árulnak el. A setét rajongás szelleme is jellemzi őket, mely a túlságig kifejlett speculatio rejtelmes színét viseli magán, s abból a hitből látszanak kiindulni, hogy az örök üdvöt bizonyos vallási formulák elmondásával s szertartások observatiójával lehet biztosítani. Kétségtelen hanyatlása az igaz vallásos szellemnek.

1. Ez áldozathoz hívunk téged, egy ital tejre. A Marutokkal jövel ide, oh Agni!

2. Nincs halandó, sem isten nincs bizony, a ki hatalmasabb volna mint te, leghatalmasabb! A Marutokkal stb.

3. A kik ismerik a nagy eget: az álság nélküli Viszve-Devák. A Marutokkal stb.

4. A vad szellemek, kik dalaikat éneklik, a meghódíthatatlanok. A Marutokkal stb.

5. A kik fénylenek, az ijjesztő alakúak, hatalmasok s ellenség megrontói. A Marutokkal stb.

6. A kik az égben trónolnak, mint istenek, az egek fényességében. A Marutokkal stb.

7. A kik a felhőket űzik a háborgó tengeren. A Marutokkal stb.

8. A kik nyilaikkal átlőnek a széles tengeren. A Marutokkal stb.

9. Reggeli italodul töltöm ki neked a szoma-növény ez édes nedvét! A Marutokkal jövel ide, oh Agni! (Saturday-Review, 1869.)

Meg kell mindazáltal jegyezni, hogy e jellemzés nem illik az Atharva-Véda egész szamhitájára; mert egyes darabjaiban, elválva a kimért szertartásosságtól, valódi vallásosság hangja is szól s van hymnuszai közt, — melyek egész gyűjteménye öt *kalpa*-ra van felosztva — nem egy, mely magasabb költészettel van ihletve, mint a régibb Védák bármely éneke. Müller Miksa közöl pl. egyet, melyről a *Quarterly Review* azt mondja, hogy «az egész Véda-irodalomban semmit sem ismerünk, a mi ennek egyszerű fenségével vetekedhetnék». Nekünk azonban úgy tetszik, hogy nem más az, mint a Dávid CXXXIX. zsoltárának («Uram, te megkisértettél és ismersz engemet») vagy utánzata s átirása, vagy előképe (tudni kellene, melyik korábbi keletű, s melyiknek a szerzője használta fel a másikat).*

A Védák második állandó alkotó része: a *Brahmányák*.

* Ime, teljes szövege az Atharva-Védabeli hymnusznak; az összehasonlitást az olvasó könnyen megteheti, ha ó-testamentomában, vagy zsoltárkönyvében rá keres az idézett énekre:

1. A nagy Lény, a ki e világon uralkodik, úgy lát mindent, mintha közelében volna. Ha valaki azt hiszi, elrejthet tőle valamit, az istenek látják azt.

2. Látnak mindent, a ki áll vagy megy, vagy titkon suhan, vagy házába vagy más rejtekhelybe buvik. A mit két ember, összesúgva, határoz: Varúna a király, mint harmadik, hallja azt.

3. A föld is Varúnáé, a királyé; s az ég is, melynek határai messzi vannak. A két Oczeán az ő két csipeje; s a kis tócsában is az ő lakhelye van.

4. Valaki túlrepülne az égen: nem menekülhetne Varúnától a királytól; az ő követei az égből átmennek a világon, ezer szemökkel átpillantják a földet.

5. Varúna a király lát mindent, a mi csak van égen és

Brahmánya annyi, mint a brahmán-ra, isteni tiszteletre, tartozó. A Védák e részének főjellege abban áll, hogy a szertartási énekeket és mondásokat a szertartás (áldozat) cselekvényére alkalmazzák, azzal összekötik, — részint szószerinti értelmezés, elemzés, magyarázat, — részint azok lényegének és egymásra vonatkozásának jelképes magyarázata által. Ennelfogva a szertartások legrégibb magyarázatát és szabályait, valamint a legrégibb szóelemzéseket is, a brahmányákban találjuk. De e közös jellemvonásuk mellett, azok egyes részeiben végetlen a különféleség is.

Mert mindnyájan a tulajdonképeni Véda-korszakból a brahmán-korszakra való átmeneti időből valók, s a szerint különböznek, a mint eme — kétségkívül húzamos — korszaknak kezdetén, folyamában, vagy végén keletkeztek, s egy alakulóban levő új isten- és világnézlet különböző fejlődési fokozatait tükrözik vissza. Többnyire egyes bölcsek nézeteiből származtak, a kik azt hagyományosan vették s adták át s több-kevesebb tekintélyre vergődtek. A szerint a mint újabbak által háttérbe szorítva, egyik-másik feledségbe ment, mielőtt összegyűjtettek volna, kétségkívül sok el is veszett belőlök, ámbár most is jókora tömeget alkotnak.

A Véda-irodalom harmadik alkotó része a *szutrák*.

Szutra, a szó jelentése szerint: kötés, kapocs. E rész, a brahmányák további fejleményeül tekinthető; a szertartási szabályok összegzése, egybefoglalása, mikor tömegök

földön; az emberek szemeinek minden pillantásai tudvák előtte; úgy mozgat mindent mint a játékos a maga koczkáit.

6. A te erős hurkaid, oh Varúna, melyek hétszeresek és háromszorosak, fogják meg azt, a ki hamisságot szól, s ereszszék át azt a ki igazat beszél!

már annyira szaporodott, hogy egyes részletei, az egésznek veszélyeztetése nélkül, többé áttekinthetők sem voltak, s összegezésük vált szükségessé. Azért a szutrák fő jellemvonása a rövidség, mely azonban — míg eleinte érthető volt, később mind több és több anyagot akarván általánosítani — érthetetlenségbe esett, s épen ebből lehet megismerni: mi a régibb, mi az újabb benne.

Azonban a szutrák nem támaszkodnak kizárólag a brahmányákra és felölelnek sokat, a mi azokban nem foglaltatik, a mi nem is a köz isteni tiszteletre, hanem a magános vagy házi életre s vallásos gyakorlatokra tartozik.

A Védák e három lényeges alkatrészén * kívül, mintegy toldalékúl tartoznak még hozzájok az *upanisád* névvel jelölt irások. E szó eredeti jelentése, Müller Miksa szerint, annyi mint *csöndesen oda-ülni* a mester lábaihoz és figyelemmel hallgatni; mások szerint: «ez irásokban *nyugszik* az üdv biztosítéka.» Ezek foglalják magokba a természet-, isten- és világ-nézlet rejtelmeit. Eredetök sokkal későbbi mint a Védáké, melyek közvetlen termékei a vallásos szellemnek, míg ezek a későbbi speculatióknak. Mikor szükségét kezdették érezni dogmákba foglalni összse a vallásos nézleteket, melyek a szamhitákban közvetlen szólaltak meg, a brahmányákban és szutrákban pedig szertartások szabályaiba öltöztek: az első kisérlet ez

* Ambár vannak a kik a Védák tulajdonképeni tartalmát csak a szamhitákra és a brahmányákra szorítják s már a szutrákat is, az upanisádokkal együtt, későbbi adaléknak tekintik, melyek a kész és bezárt Védákhoz utólag járultak. — Itt jegyezzük meg, hogy a négy Véda sorrendje sincs egyértelmüleg elfogadva; vannak a kik a két Jadzsúr-Védát veszik másodiknak s a Száma-Védát harmadiknak. (V. ö Garrett *Classical Dictionary of India*, *Véda* czikkben.)

irányban az úgynevezett *aranyakák*nak adott lételt. De az aranyakák irálya, nevöknek megfelelőleg,* oly homályos és burkolt, a bennök tárgyalt hittani kérdések annyira túlterhelvék a brahmányákhoz tartozó szertartási szabályokkal, hogy azoknak emezektől elkülönítése vált szükségessé. S ez történt az upanisádokban, melyek az istenség lényegével, a teremtés történetével, — vagy inkább elméleteivel és hypothesiseivel — s a hit elvont kérdéseivel foglalkoznak. Ezek képviselik a Védákban a speculatiót. Olvasásukhoz az a jutalom van kötve, hogy a hivő, ki a bennök foglalt tanokat teljesen átérzi, megnyeri az örök üdvöt, s megmenekül a lélekvándorlástól, melynek e nélkül minden lény alá van vetve.**

A mi az upanisádokat, melyek szintúgy mint a Védák többi három alkatrésze, mind a négy Védában előfordúlnak, amazoktól lényegesen megkülönbözteti, aránylag újabb keltökön kívül, mely szerint valószínüleg az utolsó Véda befejezte után készültek s járultak toldalékúl mind

* *Aranyaka* = erdei (aranya: erdő), a mit erdőben, árnyban, teljesen elszigetelt magányban kellett olvasni, elmélkedve, mélyen belemerűlve.

** A lélekvándorlás nem a Pythagorás gondolata; ős eredeti árja elmélet, mely a Védákban nyert első kifejezést. Az upanisádokhoz kötött igéret, hogy azok teljes átértése fölold a a lélekvándorlástól, oly felfogás, melylyel a keresztyénségben s jelesen a Dante nagy költeményében is találkozunk. A kiválasztott szentek itt is egyenesen a paradicsomba mennek, s nincsenek alávetve a Purgatorium vezeklő-hegyén való fájdalmas vándorlásnak. Az árja népek lélekvándorlási tanának a keresztyénség purgatoriuma felel meg. Nem az egyetlen hasonlat a két világ- és isten-nézlet közt. Hiszen tudjuk, mindjárt alább látni is fogjuk, hogy a hindu Trimurtiban, a keresztyén Szentháromság előképét, első conceptióját, találjuk.

a négyhez, főleg az: hogy nem tartatnak közvetlen kijelentésből származottaknak, hanem a Védák rejtelmeibe tökéletesen behatolt egyes bölcs és szent férfiak műveinek — s hogy mégis oly nagy súly és az üdv oly magas igérete köttetik hozzájok, abból magyarázható, mert az isten-szemlélet legteljesebb virágainak tartatnak. Egyébiránt szellemök s tárgyaik rokonsága szerint osztattak be a négy Védába a nélkül, hogy ezáltal keletkeztök chronologiája volna megállapítva.*

* Az upanisádok előadási modorának némi ízelítőjeül szolgáljon a következő töredék a *kataka-upanisádból.* (Garrett: *Classic. Dict. Upanishád* című czikk.)

«Nacsikêtáz, Vajazrava fia, Jáma (a holtak birája) lakába menvén, tőle három ajándékra nyert igéretet; s harmadik ajándékúl feleletet kért im e kérdésre: «Kétségben vagyok — úgymond — s némelyek állítják, hogy a lélek él az ember halála után, más testtel összekötve, mások azt mondják, hogy nem. Ezt szeretném tudni, taníts meg rá!» Erre Jáma, némi habozás után, megmagyarázta neki, hogy az ember lelke és Brâhma egy, de az ember csak úgy nyeri meg a halhatatlanságot, ha átérti ez egységet, s hogy ezt átérthesse, meg kell tisztítnia lelkét az érzéki kívánságoktól és tisztán meg kell ismernie mind Brâhma, mind a lélek mivoltát. «Képzeld a lelket utazónak, kocsinak a testet; az értelmet kocsisnak, *mánát* (az akarat tehetségét) a zabolának; az érzékek: a lovak; a tárgyak és dolgok: az út. Az utazó, mondám: a lélek, mely testtel, akarattal és érzékekkel van felruházva. Ha a kocsis esztelen, ha akarat féket nem tart: érzékei szilaj és vad lovak, ellenben ha maga bölcs, fékei erősek: érzékei jól vezetett lovak. A ki, tisztátalan levén, vigyázatlan, lovai féktelenek, — nem éri el ama túlsó czélt, csak az innenső parton, halál és születés közt, tévelyeg. De ki mindig tiszta s bölcs, akarata fékezett: az eléri ama *túlsót, honnan nem kell újra születni.* Az eléri ama legnagyobb lakást, a Vizsnuét. A dolgoknál bizonyára felsőbbek az érzékek; az érzékeknél felsőbb a mána (akarat); az akaratnál az értelem; az értelemnél felsőbb a lélek maga. A lé-

A Védák e vázlatos s inkább csak külsőleges átnézete ily minőségében sem volna teljes, ha meg nem kisérlenők a hinduk e szent irodalmának terjedelméről is némi fogalmat nyujtani.

A Védáknak szamhitákra, brahmanyákra, szutrákra és upanisádokra felosztása csak a legfőbb kathegoriákat jelöli meg, melyekbe e művek roppant tömege sorozandó. Az egyes fő-alkatrészek azonban további osztályozásoknak vannak alávetve: a könyvek részekre, fejezetekre, szakaszokra, czikkelyekre, versekre . . . oszlanak.

Így a Rig-Véda szamhitája kétkép osztatik fel; egyik a csupán külsőleges (terjedelem szerinti) felosztás, mely szerint eloszlik nyolcz (körülbelől egyenlő) *astakára* (nyolczadra), ezek mindenike nyolcz *adhjajára* (olvasmányra), melyekben egyenként 30—33, összesen 2006 *varga* (szakasz) van, mindenike 5 *vers*ből álló, s így az egész tízezer és néhány vers. A belső, lényegi felosztás ez: 10 *mandala* (kör), 85 *anuváka* (szakasz), 1017 *szukta* (ének) és 10,580 *rik* (vers). A mandalák, vagy ének-körök, részint egyes családoktól való eredetnek, részint egyes

leknél magánál felsőbb, a mi nem jelentkezik (ki nincs jelentve); s a nem jelentkezőnél (ki nem jelentettnél) felsőbb még Purusa, a legfőbb szellem. De Purusánál felsőbb semmi nincs, ő a végbatár, az utolsó révpart. Ez a legfőbb szellem, mely minden teremtésben bennrejlik; nem nyilvánvaló, de azok észreveszik, a kik finom és figyelmes szemlélettel nézik és látják a dolgokat.»

Nem emlékeztet-e ez az allegoria a Platón *Phaidrosz*ára — (a mi bizonyára nem csökkenti becsét)? — Nem fogjuk elégszer ismételhetni vizsgálódásaink rendén, hogy mint a mondák anyaga, úgy a bennök rejlő eszmék is, folyvást vándorolnak, századok s ezer-mérföldek által elválasztott idő és térbeli távolságokban újra meg újra felbukkannak. Nem egyesek sajátjai, hanem egész népeké, olykor az egész emberiség közkincsei.

ihletett bölcsek s látnokok (Viszvámitra, Átri, Vazistha, Bahradvadzsa) szerzőségének felelnek meg.

Ugyane Védának két brahmányája van. Az első, az *aitaréja*-brahmánya, 40 adhjajára, mindenik 8 panszikára, mindenik 5 versre, tehát az egész 2500 versre oszlik; a másik, a *szankhajána*-brahmánya 30 adhjajából áll, az előbbi felosztásokkal, s így egy negyedrészszel kisebb az elsőnél. De mind a két brahmányához egy-egy aranyaka is járúl. Az aitaréja-aranyaka öt könyvből áll, melyek közül a második és harmadik egy önálló upanisádot alkot; mindenik könyv úgy oszlik adhjajákra, mint a szamhiták hymnusz-körei. A másik, a szankhajána-aranyaka (kausitahi-aranyakának is mondják) csak három könyvből áll, de kétes, ha teljesen fenmaradt-e?

Az első Véda szutrái száma ismét kettő, melyek egyike 12, másika 18 adhjajából áll. De ezekhez még mellékes szutrák járúlnak, egyik négy, a másik hat adhjajával; úgy hogy a két szutra összes adhjajái száma negyven.

Mindössze tehát az első a Rig-Véda egész teste kétszáz egynehány adhjaját (olvasmányt) foglal magába, melyet átlag 150 versével számítva, maga a Rig-Véda többet foglal magában 30,000 versnél. Pedig a Véda-szöveggel a Véda-irodalom még nincs befejezve. A kommentárok minden nemei és formái járúlnak hozzá, különböző nevek alatt s különböző mértékével a tekintélynek.

Hasonló arányokkal találkozunk a más három Védánál is. Pl. a második, a Szama-Véda dalrésze vagy szamhitája szegényebb ugyan, mert összesen csak 1549 verset tartalmaz, de brahmányája annál gazdagabb: nyolcz könyvből állván; szutrája pedig valamennyi Védáé közt a legterjedelmesebb, összesen tíz, u. m. három törzs- és hét mellékszutrája levén.

A harmadik, a Jadzsur-Véda azáltal nyer terjedelemben, hogy két, egymással rokon-tartalmú, de berendezésénél fogva mégis egészen különböző versióban van meg, a Fekete és Fehér Jadzsur-Véda elnevezések alatt,* melyek mindenikének meg van a maga szamhitája, brahmányája, szutrája, aranyakái, upanisádja; úgy hogy ez az egy, tulajdonképen két Véda.

Végre a negyedik, az Atharva-Véda szamhitája 20 *khandá*ban (könyv) 38 prapathaká-t, ezekben 760 éneket, körülbelől 6000 verset tartalmaz. Brahmányája szegényebb ugyan a többi Védákénál, de szutrái annál gazdagabbak. S a mi e negyedik Véda legjellemzőbb sajátsága: upanisádjainak roppant terjedelme, mert nem kevesebb mint ötvenkettő ismeretes eddigelé, s a mellett a többiekétől elütő jellemök, a mennyiben keletkezésök sokkal újabb, mert részben a hindu-irodalom második korszakába — a szánszkrit-korszakba nyúlik be. Ezek már a tiszta és egységes hit ellenében, mely a Védákban foglaltatik, túlnyomólag felekezeti czéloknak szolgálnak, s hogy keresztyén nyelven szóljak: a «kánonikus könyv» nevére és tekintélyére alig tarthatnak igényt.

Mennyi idő kellett, míg e roppant tömege a szentirásoknak létre jött? E kérdésre csk hozzávetőleges felelet lehetséges. Ime, mikép felel reá Müllfr Miksa, már fentebb említett helyén, *Hindu irodalom története* befejezésében:

«A keleti dolgokkal foglalkozó tudósok, úgymond,

* A Jadzsur-Véda fekete és fehér elnevezéseinek eredete nincs tisztába hozva. Mindenesetre legendai eredetű az, melylyel hosszasabban nem foglalkozhatunk. Lényeges különbség a kettő közt az, hogy a Fekete Jadzsur-Véda rendezetlenül adja körülbelől ugyanazt az anyagot, melyet a Fehér Jadzsur-Véda rendezettebben.

azon gyanu alatt állanak, hogy a keleti népek irodalmait régiebbeknek igyekeznek feltüntetni mint a milyenek valóban. Részemről elmondhatom, semmit sem fogadnék szivesebben és semmi sem oszlathatná el annyi kételyemet és nehézségeimet, mint ha valaki fölfedezné s ki tudná mutatni: mikép lett egynémely hindu ének később csúsztatva be az ős-régi darabok közé a brahmánya vagy szutra-korszakban, vagy épen a mai is fenlevő MSS. (kéziratok) másolói által, mely MSS. közt egy sincs régibb keletű a Kr. ut. XV. századnál. De ez aránylag oly új keletű MSS. tartalmát a régi anukramani-k (a Védák tartalomjegyzékei, indexei) mind igazolják és hitelesítik. Valamennyi hymnus, a mi a mai MSS-okban foglaltatik, egytől-egyig mind fel van sorolva a Szannaka indexében, a mely pedig régibb korú mint a Nagy Sándor indiai hadjárata. (Kr. el. a IV. század). A szutrák, melyek ugyanabban a korszakban keletkeztek, mikor Szannaka élt, igazolják a a brahmányák minden fejezetének előbbi létezését, s nem hiszem, hogy egyetlen hymnusz is volna a Rig-Véda szamhitájában, a melyre nézve a brahmányák vagy szutrák valamely sorában hiteles bizonyítékot ne lehetne találni s idézni (a mi azt teszi: hogy a szamhiták még előbb léteztek a brahmányáknál is). Bizonyosan minden szánszkrit tudós inkább igen szűknek, mint igen tágnak fogja találni, ha a brahmányák és szutrák keletkezésére a Kr. előtti IV—VII. századot (visszafelé) veszszük föl: ha a mantra- (szamhiták énekei) korszakra ismét kétszáz évet adunk Kr. e. 800—1000; s ugyanannyit a cshanda- (egyes mondások) korszakra, 1000—1200 Kr. el.; a mit csak azon föltevésben szabhatunk ilyen szűkre, hogy az emberiség fiatal korában a teremtő szellem bujább, fejlődése gyorsabb mint a későbbi korban, és hogy az eszmék legendái

az emberiség őskorában nem oly lassan képződtek mint e mostani harmadkorban.» (Id. m. 571—2. ll.)

III.

A Védák viszonya a későbbi éposz-irodalomhoz.

A Véda-irodalom e vázlatos s jobbára külsőleges áttekintése után, annak tüzetes tartalmi ismertetésébe, mely tulajdonképi czélunktól messze elvezetne, nem bocsátkozhatunk. De némelyeket, czélunkra tartozókat, vagy annak elérésére segítőket, mégis megemlítendőknek vélünk.

Mint minden a mi a népek ős-korában azok szellemi életéből nőtt ki, először csak szájhagyomány útján száll át nemzedékről nemzedékre, s csak később, mikor tömegével már nem bír az emlékezet vagy az eltérő hagyományok buja felsarjadzásai közt megállapítottat keres, tétetik irásba: úgy történt ez a Védákkal s a bennök foglalt hiteszmékkel, szertartási renddel s vallásos hagyományokkal is. Ezt bizonyítja: hogy a Véda-irodalomban előforduló minden műkifejezés «élő szóra» és «hallásra» vonatkozik, s «irás»-ról szó sincs bennök.* A Védák szövegének irásban való megkötése s szilárd megállapítása aránylag jóval később kor művének látszik.

* „*Grant*-ról (könyv) a brahmán-korszakban sohasem beszélnek. Beszélnek *Véda*ról, a mi annyi mint tudás; *szrúti*-ról, a mi annyi mint hallomás; *szmrúti*ről, a mi annyi mint ős-hagyomány; *brahmányák*ról, brahmínok mondásairól; *szutrák*ról a parancsok vagy törvények kötelékéről, csomójáról; *vedangá*ról, a Védák egyes tagjairól; *pravacsana*-król, predikálásról; *szasztrasz*ról, a mi tanitást jelent; *darzsanász*-ról, vagyis bizonyításról; de

A mi a Védák kötött alakú részeiben nyilatkozó vers-törvényeket illeti, azok is — úgy látszik — jóval megelőzték irásba tételök korszakát, s nem az írók (egyszersmind gyüjtők), hanem az első, tulajdonképeni szerzők lelkében és tudatában éltek. Már a Rig-Véda szamhitájának későbbi keletű mantráiban némely vers-formákat s mértékeket megnevezve s elméletileg is megállapítva találunk; ugyanannak brahmányaiban pedig már a legcsodásabb játék űzetik e versformákkal, s azok harmoniája rejtelmes módon, jelvileg hozatik összefüggésbe a világrendszer harmoniájával. A még későbbi keltű szutrák már tüzetesen foglalkoznak a Védák vers-tanával, vannak köztök, melyek kizárólag ennek szentelvék, pl. a Nidánaszutra, mely az összes szamhiták gyüjteményeinek elkészülte után keletkezve, teljes rendszerbe foglalja azok verstanát, s annak eredetéről és felsőbb ihletésből származtáról egész legendákat közöl. E legendákban találhatók fel a későbbi (szánszkrit korszakbeli) *Itihaszák* vagy *Purányák* és *Kaviják* * (hagyományos és irott éposz-köl-

könyvről nem szólnak soha, kötetet, lapot nem idéznek soha; sem semmi a mi az iráshoz tartozik, papir, tenta, toll, a védakori művekben sehol nem említtetik». (Müller Miksa id. m. 512. l.) Látni fogjuk a maga helyén, hogy ugyanez áll a homéri költeményekről is.

* Itihaszák és Purányák rejtelmes eredetű, a mythikus *Vjaszának* (a személyesített *gyüjtőnek*) tulajdonított éposz-művek Ellenben kaviják a *kavik*-tól (költőktől) származók. A Mahabharata az elsők, a Ramajána az utóbbiak közé soroztatik, ámbár a hindu hagyomány és költői szellem e két főműve közt oly lényeges különbség alig van, mely e megkülönböztetést igazolhatná. Egyébiránt Itihasza név alatt rendesen épen csak a Mahabharatát szokták érteni; míg Purányák neve alatt, a Mahabharatán kívül tizennyolcz terjedelmes költemény — epikai és legendai tartalmúak

teményekben első eredetei, a melyek e legendákat csak bővebben kifejtették, a mint pl. a Maha-Bharatában beszőve található (s még próza-alakban maradt) legrégibb töredékek tanusítják. A legrégibb ilynemű termék, a Szaunaka (egy Atharva-Védabeli bölcs) *Brihaddevatája*, mely *szlokák*ban * van írva.

Azok a legendák, melyek a későbbi epikai költeményekben történelmi, vagy inkább époszi alakot öltenek,

értetnek, melyek azonban nemcsak a Mahabharatánál, hanem a kaviják közé sorozott Ramajánánál is kétségkívül jóval későbbi keletűek. (Lásd az 50. lap jegyzetét is).

* A *szloka* tulajdonkép négysoros versszaknak vehető, hosszú sorai közepén állandó sormetszet levén; de rendesen *párversnek* tekintetik. Az epikai költeményekben a szloka eredeti alakja: négyes jambus, kétszer; ez *egy sor*, 16 szótaggal; s ez kétszer, tesz ki egy szlokát vagy párverset. Minden fél-sor első fele, vagyis a négy első-, s a sormetszet utáni négy szótag, hogy az egyhangúság kerültessék, szabadon változik jambus, spondaeus, sőt trochaeus lábakkal is; a félsor második fele szigorúan tartja a jámbust. Ime a szkhéma:

$$\overset{\smile}{-}\ \overset{\smile}{-} \mid \overset{\smile}{-}\ \overset{\smile}{-} \mid \smile - \mid \smile - \parallel \overset{\smile}{-}\ \overset{\smile}{-} \mid \overset{\smile}{-}\ \overset{\smile}{-} \mid \smile - \mid \smile - \mid$$

A szótag-mérték tökéletesen a magyaré: hosszú az ékezett, vagy több mássalhangzótól követett magánhangzó; rövid az ékezetlen, és legfölebb egy mássalhangzó előtt álló. — A szlokában egyébiránt — tulajdonképeni ríme sem levén, csak a nyelv egyhangúsága s csupa a-hangzói miatt némi asszonánsz-szerűsége — kevés zengzet van, s kivált más nyelvben nélkülözi a bájt is, erőt is. Azért a fordítók szívesen más alakokkal cserélték föl. Schlegel A. W. hexameterekkel próbálta helyettesíteni. (*Indische Bibliothek*, Erster Band, Bonn, 1823. 50—96. ll.) Rückert szabálytalan, de rövid, párversekkel; Mayer Ernő, *Nál* és *Damajántit* nibelungstrófákban, *Szakuntalát* és a hymnuszokat dalszerű versszakokban fordította. Angolban Griffith részint páros, részint négysoros versekbe oldotta föl. A *szloka* szó, némelyek szerint hírt, dicsőséget, mások szerint kapcsolatot jelent.

a Védákban csak mellékesen, mint eszközei a vallási vagy dogmai czéloknak, — vagy mint valamely vallásparancs, szertartás stb., eredetének igazolásai — fordúlnak elő; de gyakran előfordúlnak, mihelyt a speculatio annyira erősödött, hogy különböző nézeteket s kiinduló pontokat bírt érvényesíteni, különösen a teremtésről, a világ s az istenek eredetéről, a Védák (mint általában minden őskönyv és hagyomány) e legnehezebb, legcsodásabb, de egyuttal legkedvenczebb tárgyáról; úgy hogy alig van brahmánya, melyben erről egy vagy több előadással, némelyikben a kozmogoniai hozzávetések egész rendszerével ne találkoznánk. A különböző előadások főleg abban térnek el, hogy némelyek ős-anyagot, mások ős-szellemet tesznek föl s vesznek kiinduló pontúl; rendre-rendre természetesen az utóbbi vált az orthodox nézetté. De az előbbi, az ős-*anyagot* feltevő nézet hívei, a speculatio további folyamában veszélyes ellenei váltak ez orthodoxiának, mikor — előbb csak elméletileg vitatott — nézeteiket átvitték a vallásgyakorlati térre is, s alapítóivá lettek annak a vallásrendszernek, mely a brahmánizmust megbuktatandó vala: t. i. a *buddhizmus*nak.* De ezzel nekünk semmi dolgunk

* *Buddha* = fölvilágosodott, megvilágosodott: először minden bölcsnek, jelesen vallás-bölcsnek, tehát első sorban épen az orthodox brahmánoknak is megtisztelő elnevezése volt. E nevet nyerte, időszámlálásunk előtt hatodfél századdal, a gantama-törzsből és a szakják családjából származott Kapilavasztu király fia Szakja-Múni, későbbi nevén Sziddhartha is, de a kinek a Buddha név aztán kizárólagos sajátja maradt. Ő reformálta a brahmánizmust; fektette azt bölcsészeti szemlélődésre, s ez úton alapította azt a vallást, melynek még ma is, több mint 2400 év múlva, több mint ötödfélszáz millió hive van; ámbár, különös, nem a tulajdonképi *árják* közt terjedt (mint Krisztus vallása sem a zsidók közt); mert azok (a hinduk és perzsák) vagy be sem vették, vagy ismét visszatértek a brahmánizmusra.

itt. A Védák még ezt nem ismerik. Sőt régibb részeik, mint már említettük, azon időből valók, mikor még a hindu-árják együtt voltak a perzsa-árjákkal, az Indus partjain lakozva; a miről tanúskodik az, hogy mind a hindu, mind a perzsa éposz első csirái a Védákban találhatók. Csakhogy míg a Rig-Véda énekeiben a fény és sötétség égi küzdelmeinek képleges leirását találjuk: a perzsák Védájában, a *Zend-Avesztá*ban a harcz földre száll, s a természeti jelenségek köréből erkölcsi térre lép át. Az epikai költeményekben, mint látni fogjuk, úgy a hindu mint a perzsa époszban, e képleges isten-harczok történelmi mezt öltenek, a nélkül hogy lényegök és alapeszméjök változnék. A fény és a setét harcza marad az mindvégig. A perzsa király-mondában, a Feridun fiai, a Dsemsid, Kaj-Kávusz és Kaj-Kozru, a nagy hősök: Szál, Rusztem, Iszfendiár: mind ezt a harczot folytatják, a fényét a setétség ellen. S ugyan ezzel az eszmével találkozunk a hindu monda fejlődésében is. Az eredeti istennézlet, mely a három fő-isten *Indra* (az ég), *Agni* (a tűz) és *Szúrja* (a nap istene) neveik alatt a természet erőit személyesíti, lassanként háttérbe szorúl, s Indra már a Jadzsur-Véda korában csak erőszakos és irigy harczistenként tünik föl, a ki aljas csellel győzi le a tehetetlen óriásokat; s a hindu époszban részint ugyanez az Indra szerepel, részint földi hősökben való megtestesülései, melyek szintoly könnyen legyőzik az óriásokat és a királyokat. A Mahabharata és a Ramajána hősei szintúgy esnek el mint a Firdúzi királyai; s utánok csak a néptörténelmi általános eredmények maradnak, melyekkel szemben az egyéniségek elenyésznek, s csak a költői képzelet alkotásai gyanánt tünnek föl.

A később kifejlett isten-nézlet, mely a hindu isten-

háromságot *Bráhma* (a teremtő), *Vizsnu* (a megtartó) és *Szíva* (a romboló) nevek alatt személyesíti, bár annak a nézletnek is tért enged, hogy a három csak *egy isten*, mely különböző neveket vesz föl különböző működései szerint, a mint t. i. teremt, föntart, vagy rombol, — ez isten-nézlet, mondjuk, a Véda-irodalom bezárta után a Purányákban van teljesen és rendszeresen kifejtve, s így vele foglalkozni lesz alkalmunk még. De jellege ugyanaz a küzdés, és pedig nemcsak Szívában, a rombolóban, sőt első soron épen Vizsnuban, kinek egymást követő számos megtestesülései egyike: Ráma s küzdelmei töltik be a hindu epikát, melyhez ezennel közelebb lépünk, midőn a Véda-irodalomról a szánszkrit korszakra megyünk át.*

* Müller Miksa többször idézett művében (*A history of ancient sanscrit literature*) kimutatja a Véda-irodalom egyes alkotó részeinek egymásutáni keletkezése korszakait, s ezek szerint a Véda-kort négy korszakra osztja. Kimutatván ugyanis, hogy a Mahabharata, a Ramajána, a Mánu törvénykönyve, a Puránák s Kavijják mind a Véda-kor *után* keletkeztek, s már szánszkrit irodalmi termékek, magát a Védák gyűjteményeinek keletkezését 1. Csanda-, 2. Mantra-, 3. Brahmánya-, 4. Szutra-korszakra osztja fel.

A csandák az énekek első szerkezetű mondatos alakjai; a mantrák azoknak újabb, verses kidolgozásai.

Müller e bizonyításban az uralkodó vers-mértékekből és vers-alakokból indúl ki, s bebizonyítja, hogy a szutrák keletkezése föltételezi a brahmányák előbbi elkészültét; ezek a mantrákét, ezek viszont a csandákét.

Irodalomtörténete e czélból a négy korszakot visszafelé menő sorban tárgyalja, kezdve az aránylag legújabbikon, a szutrákon; s végezve a legrégibben, a csandákon, a hindu költői és vallásos szellem e legkezdetlegesebb, legelső termékein. Bizonyításának módszere követeli e sajátságos s történelmi műben egészen kivételes, visszafelé menő sorrendjét a tárgyalásának. (V. ö. a II. végén levő idézettel 39—41. ll.)

MÁSODIK FEJEZET.

A SZÁNSZKRIT KORSZAK. — I. A SZÁNSZKRIT NYELV ÉS IRODALOM. — II. AZ ISTEN-NÉZLET. — III. A VILÁG- ÉS ÉLET-NÉZLET S A NEMZETI S TÁRSADALMI SZERVEZET. — IV. A HINDU ŐSTÖRTÉNELEM. — V. A HINDU SZELLEM FEJLŐDÉSE.

I.

A szánszkrit nyelv és irodalom.

A hindu irodalom második főkorszaka ott kezdődik, a hol a nép-nyelvből a tisztúltabb irodalmi, vagy művelt nyelv: a *szánszkrit* * határozottan kiválik.

Az egyes hindu-árja törzsek különböző nyelvjárásai közt, Hindosztánba bevándorlásuk s ott összekeveredésök s egységesebb nemzetté olvadásuk után, nagyobb nyelvegység fejlett ki, a mit régi ének- és vallás-hagyományaik megértése s magyarázása is szükségessé tett, s a mit a korán kifejlett nyelvészeti tudomány is ápolt és szilárdított. Így jött létre egy határozott, általánosan elismert és uralkodó nyelv, a *bhasa*, melyen már a brahmányák és szutrák irva vannak. De épen a nyelvészeti tanúlmányok fejlődése s tovább vitele által a nyelv szabályai

* Szánszkrit = tökéletes, tiszta, keveretlen.

egyre szigorúbbak lettek, s a nép nyelvéből rendre kivált az irodalmi vagy művelt nyelv, a *szánszkrita-bhasa*, melyet az írók műveikben, közbeszédben pedig csak a nép felsőbb, míveltebb osztályai használtak.

De a népnyelv, a közönséges bhasa, sem állapodott meg fejlődésében. S míg a szánszkrit, szigorú szabályok által szorítva, változatlan maradt és mintegy megkövült, addig a népnyelvből, újabb meg újabb érintkezések s faj- és nyelv-keveredések által, új meg új népnyelvek keletkeztek, melyek a szánszkrittól főleg a mássalhangzók assimilatiója s a ragok és végzetek elkopása, de néha a régi népnyelvi formákhoz való visszatérés áttal is különböznek, s épen azért *prakrita-bhasá*nak, természetes vagy kezdetleges nyelveknek, neveztetnek. E nyelvfejlődés egész addig tartott, míg a szánszkrit maga az élő beszédből egészen kiveszett s holt nyelvvé vált. Az újonnan keletkezett népnyelvek aztán saját irodalmakat teremtettek, míg a szánszkrit irodalom befejezetten, mintegy megkövülten áll, régi alakjában előttünk.

Ugyanaz a fejlődési folyam, melyet a római nyelv leányainál, a román nyelveknél és irodalmaknál, az ó- és középkor határvonalán, itt a messzi nyugaton ismétlődni látunk.

Mikor történt az irodalmi (szánszkrit) nyelv ez elválása a népnyelvtől, a bhasától, azt az időpontot határozottan meg nem jelölhetjük. De sziklafóliratok tanúskodnak a Kr. e. III. század közepéről vagy végéről,* hogy

* Ily szikla-fóliratokat találtak Girnárnál (Guzeráte félszigeten), Daulinál (Orisszában) és Kapur-di-Girinél. PRINSEP, első kibetűzőjük és utána LASSEN, Aszoka buddha-hitű király idejére teszik ezeket, ki a Kr. e. III. század második felében, 259-től kezdve uralkodott. Újabb nyomozások szerint WILSON a Kr. e.

ekkor már új népnyelvek — a prakrita bhasák — képződése kezdődött az irodalmi szánszkrit nyelv ellenében, és pedig a buddhizmus befolyása alatt, mely egyenesen a népre, a tömegekre hivatkozott a tiszta brahmánizmus ellenében, mely a szánszkrit nyelvben és irodalomban lelt kifejezést s őrizte meg tisztaságát.

S hogy mindaz, a mit ma a szánszkrit irodalom neve alatt értünk, későbbi keletű, mint a Védák irodalma: arról tanúskodik az, hogy a legrégibb szánszkrit művekben a Védákról úgy van szó, mint teljesen befejezettekről, melyekhez amá művek közvetlenül csatlakoznak; s hogy a bennök nyilatkozó állapotok, életviszonyok, világnézlet, mind a Védák *fejleménye*, melyekben azoknak csak csírái s kezdetei vannak még meg.

Áll ez főleg az isten-nézletről; mert a Brahma-Vizsnu-Szíva háromság csak a szánszkrit korszakban fejlődik ki s válik rendszerré tökéletesen; a mi a Védákban csak gyakorlati s részleges vallás-szabályzat vagy hitczikk és szertartás volt, az itt tudományos-bölcsészeti alapot nyer, s mintegy költői szükséggé válik, mely áthatja az egész szellemi életet s kielégíttetését követeli.

És e fejlődési foknak felel meg a második irodalmi korszak termékeinek alakja is, az elsőéihez képest. A Véda-korszakban a szamhiták költői (ének-) alakja, a brahmányákban és szutrákban túlnyomólag a fejtegető, magyarázó, vagy elbeszélő prózának ad helyet. A szán-

205. év utánra, s így a III. század legvégére vagy a második elejére teszi eredetöket. Későbbiek valóban alig lehetnek, mert bennök oly történeti személyek (Nagy Sándor, Ptolemaeus, Antiochus) említtetnek, kik — ha épen akkor élőknek nem állíthatók is — de még elfeledettek sem lehettek, holott századokon át aligha maradtak volna oly élénk emlékezetben Indiában.

szkrit korszakban ismét a költői tárgyalás lép előtérbe s foglal el mindent, néha még a tisztán tudományos tárgyakat is. Nemcsak az éposz és a dráma, nemcsak a bölcsészet, a művészet és erkölcstan, a jog- és orvostudomány is költői — vagy legalább kötött alakban jelenik meg, s mintegy tan- és irányköltészetté válik.

Minket, célunkhoz képest, mindez irodalmi ágakból csak az éposz érdekel; s e részben is a két fő-műre, a *Maha-Bharatára* és a *Ramajánára* kell szorítkoznunk.

Amaz régibb keletű s az *Itihasza-*Purányák*, vagyis hagyományos, rejtelmes eredetű, természetfölötti ihletből származott művek közé szokott soroztatni, míg a *Ramajánát* a költőktől (kavi) származott emberi alkotások, a kaviják közé sorozza a hagyományon alapuló köz-felfogás. Megjegyeztük már, hogy e megkülönböztetést a két mű maga, akár tárgyaikat, akár azok feldolgozását nézzük, alig igazolja. De e kérdésnél, melyet henyének tartunk, nem akarunk időzni. Tény, hogy *mind a két mű a hindu népszellemnek s az abban uralkodóvá vált isten- és világnézletnek, egy szóval a brahmánizmusnak a kinyomata.*

Ideje tehát *ezzel* kissé közelebbről foglalkoznunk.

A föladat nehézsége e részben ott van, hogy a hindu világnézlet annyi fokozaton ment át, míg a brahmániz-

* *Itihásza*: eredetileg rövid prózai elbeszélése volt valamely eseménynek; s ily kis elbeszélések, eredeti alakjokban, a *Maha-Bharatában* is vannak föntartva. Mikor ezeket az eredeti prózai előadásból szlokákba kezdik foglalni: kezdődik az epikai költészet. Számtalan ily verses *Itihásza* keletkezett, mielőtt azokat a nagy époszba, a *Maha-Bharatába* kezdették foglalni, mely, ez összefoglalás megtörténte után, maga tartotta meg az *Itihásza* fajnevet. (Lassen. I. köt. 336—7. ll. V. ö. a 42. lapon levő jegyzettel is.)

mus teljes kifejlődéséhez ért, s az egymást követő, egymásba át- és összeolvadó isten-fogalmak oly végtelen sorozatot alkotnak, hogy neveiknek egyszerű elősorolása is nehéz, megkülönböztetésük pedig, a velök összekötött képzetek és nézletek különböző fokozatain, majdnem lehetetlen.

Mint már előbb is érintettük, a természeti erők és jelenségek személyesítésén s istenítésén kezdődött az isten-nézlet. Ezek utóbb erkölcsi tulajdonokkal ruháztattak föl. Ahhoz képest különböző neveket s különböző jellemvonásokat nyertek. Hozzájárult a világ-nézleti szemlélődés (speculatio), mely — utolsó eredményeiben — a természet-istenítés első kiindúló pontjaitól teljesen eltérve, jutott egyfelől az *egy főisten*, másfelől ugyanannak *háromsága* eszméjéhez, hasonlóan a keresztyén isten-fogalom szentháromságához, a nélkül, hogy ezzel, akár a személyek isteni lényegének tisztaságára, akár egységüknek erkölcsi értékére nézve versenyezhetne.

Teendőnk azonban nem az, hogy párhúzamot vonjunk, akár a brahmánizmus és a keresztyénség, akár a bramánizmus és a hozzá vezető fejlődési fokozatok között.* Nekünk a brahmánizmus isten- és világ-nézletével

* A Védákban az első főisten *Indra*, más néven *Vaju*, az ég és levegő istene, a kit — mint vihar-istent — a *Marut* nevet viselő vész-szellemek kisérnek. — A második fő-isten *Varúnya*, ki később a vizek és tenger istene lett, eredetileg azonban a levegőn és az égen túlterjedő űr istenének tartatott, s így neve a görög Uranosz-ra emlékeztet. A harmadik fő-isten *Agni*, a tűz istene, a ki — mert önmagából újul meg mindig — az ifjuság istene is, s e minőségében *Vajszvanara* nevet visel, s mert mindent megtisztít, *Pavaká*-nak (tisztító) is neveztetik. E három főisten közt azonban egységes háromság még nincs.

Mellettök, bár alsóbbrendűek, különösen kitünők a külön-

úgy kell foglalkoznunk, a mint azt a hindu irodalom második szakában, a Védák befejezte után, vagyis a szánszkrit korban keletkezett nagy époszi művekben találjuk.

böző fény-istenek; *Szurja*, a nap-isten, ki mint termékenyítő: *Szavitri*-nek, mint égető vagy delelő: *Mitrá*-nak, mint tápláló: *Pusán*-nak neveztetik; *Szoma*, vagy *Csandra*, a hold, *Usász*, a hajnal istene. *Rudra*: a szelek és viharok (s tehát a Marutok) atyja.

Ezen s még számtalan más, természeti fogalmakon (erőkön vagy jelenségeken) túl, erkölcsi eszméket is istenekben személyesített a speculatio.

Így *Brihaszpati*, vagy *Brahmanaszpati*: az imádság istene s közvetítője. Ugyanő, *Vakaszpati* néven, a beszéd, s mint *Szaraszpati* a jó gondolatok istene és szerzője.

Jáma (a fékező, lesújtó), a halál istene, néha az alárendelt, néha a főbb istenek közé számíttatik. Míg fivére *Manu* az emberek első törvényhozója s az első királyok apja. (Manu, egy történeti adat szerint a Kr. e. VIII. században élt hindu törvényhozó. De mondailag az első ember — a hindu Ádám — Brahma közvetlen szülötte Szvajambhuva tartatik az első Manunak; és minden nagy korszaknak van egy Manu-ja, vagy isteni törvényhozója. A most folyó nagy korszak már a hetedik, s ennek a Manuja: Vajvaszvata, a törvényhozó.)

Végre *Deva* névvel minden istent jelölnek (Dios. Deus); különösen *Viszva-Deva* névvel egy külön faját az isteneknek, a segítőket, kikhez az ember, különböző bajaiban, folyamodhatik.

A Védák ez isten-tanában, — mely azonban korszakonként folyvást változott, az istenek neveit s rangfokozatát illetőleg is, — még nincs tulajdonképeni rendszer. Bár vannak fő-, alsóbb s félistenek, de az isten-eszme, bölcsészeti magaslatát csak a teljesen kifejlett brahmánizmusban érte el.

II.

Az isten-nézlet.

Már a Rig-Véda legutóbbi keletű énekei egyikében nyilvánúl a törekvés: a természeti jelenségekből személyesített isteneket egy felsőbb, absolut Létre vinni vissza, mely teremtetlenül, önmagától ered. «Akkor — úgymond — nem volt sem lét, sem nem-lét; sem világ, sem levegő, sem semmi azon felül; nem volt halál, sem halhatatlanság, sem különbség nappal és éjjel között. Csak *AZ* élt, lehellet nélkül, ön-létében, melylyel bír. Kivűle nem volt semmi, a mi később lett. Setétség volt; minden a setétségbe s el nem különözhető vizekbe volt burkolva. És e burokba fedett tömeg: a *szemlélet ereje által* hívatott létre.»*

Nem emlékeztet-e ez a *Genesis* I. fejezetében a semmiből és alaktalanságból való teremtés leirására, s a János evangyéliomának (I. 3.) ama mondására, hogy «mindenek az *Ige* által teremtettek?»

De már egy — kétségkívül későbbi keletű — szöveg, melyet dr. Muir közöl,** meg is nevezi ezt az önmagától létezőt, kit az előbbi csak *AZ*-nak nevezett. «Kezdetben, úgymond, Bráhma volt csak. Isteneket teremtvén, széthelyezte azokat a világokba, — úgymint e világba Agni-t, a levegőbe Vajut, az égbe Szurját. És a még felsőbb világokba még felsőbb isteneket helyezett. S a milyenek ezek a látható világok és isteneik, épen olyanok ama felső világok s isteneik is. Azután Bráhma még felsőbb világba ment; s mikor oda mene, meggondolá magában: ‚hogy tarthatom számon mind e világokat?' És

* Lassen: *Indische Alterthumskunde*, I. köt. 774. l.
** Dr. Muir *Original sanscrit texts*. V. köt.

két dolog által bírt velök: alak és név által. Minden, a minek neve van: név; a minek pedig neve nincs, a mit csak alakja által lehet megismerni, hogy ilyen vagy olyan, az: alak. E minden: névben és alakban létez. És ezek Brahmának két nagy hatalmasságai; a ki ezeket ismeri: maga is nagy hatalmasság.»

Már ez nem hasonlít a Genesis elbeszéléseihez; azok sokkal érthetőbbek. Ez nem történelmi styl, ez speculatio.

Brahma a hindu háromság, *Trimurti* * első személye. A második *Vizsnu*, a harmadik *Szíva*. Más felfogás szerint, mely a szánszkrit korszak egy jóval később termékében, a *Vizsnu-purányá*ban lel kifejezést, egy istenszemély van, a ki mint teremtő Brahmának, mint megtartó Vizsnunak, mint romboló Szívának neveztetik. Hogy a három közt Brahma nem föltétlenül első, bizonyítja az a másik — szintén megállapítottnak vehető — nézlet, mely szerint ő egy lótosz-virágból született, mely viszont a Vizsnu köldökéből fakadt. Majd ismét: arany tojásból kelt ki. De hol vette magát az arany tojás? — nem mondatik. Az absolut-lét és a születés közötti ellentét úgy egyeztethető, hogy az isten, mint alaktalan, létezett minden előtt, de a világra születve alakot vett föl. S jelesen Vizsnu, a háromság második személye, tízszer születik, különböző alakokba, vagyis tíz *avatará*-ja **

* *Trimurti*, e szókból: *tri* — három, *murti* — alak, a három alakú.

** A Vizsnú tíz avatarái ezek: 1. A *Matszja*, mikor halalakban szállott le, hogy Szatjavatra királyt megmentse, a ki a földet elborító özönvíz elől, hét fiával s nejeikkel, egy bárkában menekült, mint Noé. — 2. A *Kurma*, mikor mint tekenősbéka jött, hogy az embereknek az özönvízben elmerült földet, hátán fölemelve visszaadja. — 3. A *Varáha*, mint vadkan, hogy a földet egy aranyszemű gonosz tündértől megszabadítsa. — 4. *Naraszinha*,

(megtestesülése) van, mint Krisztus is örökkévaló s mégis *születik* emberré.

Az isteni lényeg-egység s személyi háromság (a keresztyénségben is ismétlődő eme tan) eredetéről így nyilatkozik egy illetékes itélő, Cockburn Tompson: «Eredetileg a Brahma-név valószínűleg nem volt egyéb, mint a nap s

fél-oroszlán fél-ember alakban, egy pusztító gonosz szellemtől menti meg a világot. — 5. *Vamana*, törpe alakjában azért jött, hogy egy Bali nevű zsarnoktól, ki az istenek fölött is hatalomra vergődött, elvegye az általa elfoglalt három világot. E végből nyomorúlt törpe alakjában jelent meg a hatalmas király előtt s csak annyi birtokot kért tőle, a mennyit három lépéssel kimérhet. Ez megigértetvén, egyszerre kinyúlt, s három lépéssel a három világot mérte ki magának. A következő három avatarában mint *Ráma* jelenik meg Vizsnu isten, és pedig: 6. mint *Paraszu-Ráma*, 7. mint *Dasarátha-Ráma* vagy *Ráma-Csandra*, és 8. mint *Bala-Ráma*, de másik versio szerint mint *Krizsna*. E három legérdekesb avatára, mint a melyekben — s különösen a középsőben — viselt dolgai Vizsnunak képezik a Ramajána éposz tárgyát, melynek főhőse a Ráma-Csandra. — A 9. megtestesülés a *Buddha*, ama nevezetes vallás-újító, ki Kr. e. a VI. század közepén, — más időszámítás szerint valamivel idébb, talán a III. században Kr. e. — a brahmánizmust reformálta; de az igazhitű (orthodox) brahmánok nem ismerték el, hogy Buddha az isten megtestesülése lett volna, mint a zsidók nem Krisztust. — A 10-ik avatára, a *Kalki* vagy fehér ló, még csak jövendő s oly színekkel van leírva mint a János apokalypsisében a Krisztus jövendő eljövetele s a végitélet. (Garrett: *Classical Diction of India. Vishnu* czikk alatt.) A Vizsnu megjelenésének e meséi, kivált az elsőbbek, majdnem a Darwin fejlődési elméleteire emlékeztetnek, tökélytelen állatalakokról mindig tökélyesebbekre. A Ráma-avatarák hasonképeivel a görög mythosz Herakles-mondáiban találkozunk. Az utolsók, a Buddha- és Kalki-avatarák pedig határozottan rokonságban vannak a keresztyénség első századaiban, különösen a keleti — kivált kis-ázsiai egyházakban kifejlett Krisztus-tanokkal s apokalyptikus képletekkel.

napisten neve, mely méltán tartatott termelőnek, éltetőnek s elevenítőnek. Azután a Szúrja helyét foglalta el a három fő-isten közt, s úgy köttetett össze Vizsnuval és Szívával, kik viszont a Varúnya és Vaju helyébe léptek. A hitrege ez első korszakában Brahma három isten közül csak első volt; mikor a három személy egysége, egy közös főszemélyben megállapíttatott, akkor mindenik annak csak különböző nevére vált, különböző működése szerint. Előbbi minőségében Brahma: hímnevű név; az utóbbiban, mint philosophiai fogalom, semleges nemű. De később ismét személylyé vált; és pedig a lényében egy háromságnak nemcsak első, hanem főszemélyévé, Vizsnu és Szíva fölött; valamint ezeket is, voltak szekták, melyek — egyik Vizsnut, másik Szívát — az istenség fő-személyeül tisztelték.»

Az isten fogalmában a kezdet és végnélküli öröklét, a hindu felfogás szerint, korlátolva van. *Évekhez* van kötve, de az évek oly szakához, melyek vagy mosolyra indítnak, vagy szédűlést okoznak.

E szerint Brahma száz évig él; de ez évek az ő istenévei. Minden ily év 360 nappalból s ugyanannyi éjjelből áll. Egy nappal tartama annyi mint négyezer háromszáz húsz millió emberi (vagyis földi) év. Ennyi ideig tart a világ egyszeri teremtettsége; ez a roppant idő Brahmának egy nappal, vagy *Kalpa*. Mikor ez elmúlik, beáll az éj, a hasonló tartamú, s a világ létele szünetel, megsemmisül, hogy ez éj elmúltával új isten-napra, *Kalpá*-ra virradjon egy új teremtettség. S mivel 360 ily nap és éj tesz egy isten-évet, s isten száz ily évig él, tehát összes élete a mi időszámlálásunk szerint

$8 \cdot 640.000 \cdot 000 \times 360 \times 100 =$

311··040.000·000.000, kimondva: Háromszáztizenegy billió negyvenezer millió esztendő.

A mi mértékünkkel mérve beillik ∞-nak, végtelennek, örökkévalóságnak. *

Az isteni háromságnak Vizsnu csak második személye, de a legkedveltebb, hogy úgy mondjuk a legnépszerűbb isten a három közül a mai (buddha-hitű) Indiában. A Védákban már itt-ott feltűnik neve, de még csak mint alárendelt, másodrendű istenség; ellenben a Maha-Bharatában gyakran mint legfőbb isten szerepel; de mivel e nagy költemény különböző részei nemcsak különböző időkben keletkeztek, de különböző vallásos nézletek befo-

* Másik módja az isten- és világ-évek számításának, mely szerint egy emberi (föld-) év tesz egy isten-napot; 360 ilyen egy isten-évet; és 12.000 ilyen isten-év, vagyis 360-nal sokszorozva: 4·320.000 emberi év, — teszen egy *nagy idő-szakot*, Mahajugát, a mi egy kalpá-nak, vagy Brahma-napnak ezeredrésze. A Maha-Juga négy kisebb időszakból áll; első a *Krita-juga* (igazság korszaka), melyet *Deva-jugá*nak (isten-korszaknak) is neveznek, ez tart 4800 istenévet; a második a *Treta-juga* (áldozattüzek korszaka), mely 3600, — aztán a *Dvapara-juga* (kétely korszaka), mely 2400, — s végre a *Kali-juga* (bűn korszaka), mely csak 1200 istenévig tart, akkor elvész a világ, beáll a lét szünete, mely után aztán új *Maha-juga* kezdődik. E rendszer a régiek arany-, ezüst-, réz- és vas-korszakára emlékeztet, fokról fokra hanyatlásával s abban az általános emberi gyarlóságban gyökerezik, hogy az elmúlt időt minden nemzedék jobbnak tartja a magáénál; s ha nagyapáink és ősapáink is így voltak vele, az arany-kornak, az igazság korszakának, az isten-korszaknak a legrégibbnek kellett lennie. Így minden nemzedék mindig a vaskorban, a kalijugában érzi élni magát. A hindu felfogás szerint is a világ jelenlegi teremtettségében a három első korszak már lejárt, most a negyedik, a kali-juga vagy bűn-korszak járja, és pedig Pariksit király óta, a ki első volt a kali-juga korszakban. Uralkodásának s azzal e korszaknak kezdete Kr. e. 3102. év február 18-ra esik; s mivel a bűn-korszak 1200 isten-évig, vagy 432.000 földi évig tart és ezekből még csak 3102 + 1881 = 4983 telt elt, így a jelen világból még 427.017 évünk van hátra

lyása alatt is: ugyanaz a Vizsnu, mely itt a legfőbb lény, amott még Szívának is alá van rendelve, a ki pedig rendesen csak harmadik személye a Trimurtinak. A Ramajánában azonban, melynek hőse, mindenütt megtartja elsőségét. S még magasabbra van emelve a Purányákban, e későbbi keletű kisebb époszokban, melyek nagy része kizárólag az ő dicsőítésének van szentelve.

A legterjedelmesebb és leggazdagabb mondakörök Vizsnu körül alakúltak. Az ezekben uralkodó alapeszme az: hogy ha a világot valamely — erkölcsi vagy anyagi — veszély fenyegeti: Vizsnu «lényege valamely csekély részével», azaz isteni erejének nem teljességében, leszáll, hogy azt elhárítsa — a megzavart világrendet helyre hozza, s így a teremtés czélját fentartsa. Ezek az isten megtestesülései, avatarái, melyek némelyikében csoda vagy szörny alakját veszi fel, némelyikében azonban emberi szülőktől, emberi módon és alakban — de emberfölötti erővel és tehetségekkel — születik. Ez utóbbiaknak valószínűleg történeti alapjok is van, a mennyiben valamely rendkívüli nagy dolgot végzett ember, mythoszi személylyé magasúlva, isteni tulajdonokkal ruháztatott fel, s tettei istennek tulajdoníttattak. Hogy Krizsna s a Buddha történeti személyek: kétségtelen, amaz hős, — ez vallásalapító vagy inkább újító. Művök Vizsnunak tulajdoníttatott s növelte ennek népszerűségét. Szintén történeti, vagy mondai személy Ráma; tettei töltik be a *Kavijáh* (költőktől származó epikai művek) legnagyobbikát: a Ramajánát.

A Vizsnu avataráinak száma rendesen tíznek vétetik, mint láttuk, a még jövendő tizedikkel együtt; de e szám nem mindig volt egészen megállapítva. A Maha-Bharata huszonkettőt említ, több olyant is sorozván a

Vizsnu avatarái közé, melyek rendesen nem tulajdonittatnak neki, hanem tőle független mondák vagy legendák. Több súlya van az ellenkező felfogásnak, mely szerint eredetileg sokkal kisebb volt a Vizsnu-avatárák száma. Kétségtelen, hogy a Vizsnu megjelenéseinek mondái nem a brahmán (papi) iskolákban keletkeztek, hanem mint *hősmondák* állottak elő, melyek szerint az első és második Ráma tűnik először fel mint az isten földi személyesülése, s ezeket mindjárt a *Krizsna* * követi, mint első kezdete e történelmi hős istenítésének. E három avatarán kívül talán még a (mostani sorban) ötödiknek, a Vamána törpe alakjában való megjelenésnek van mondai (s az epikában is nyomot hagyott) alapja; élvén Vizsnuról a monda, hogy az ős hazájából kiszorított hindu népnek ő szerezte vissza az országot. A többi, állat- és szörny-alakú megjelenések későbbi toldalékok, melyek a nagy époszokban alig említtetnek, s valószínűleg már brahmán-konyhán keltek. De Vizsnunak szentelt külön isteni tisztelet még alig fordúl elő az époszokban, holott Megaszthénes már teljesen kifejlett Vizsnu-tiszteletet talált, a mi arra mutat, hogy valamennyi isten közt Vizsnu nyert legtöbbet a brahmánizmusnak buddhizmusba átmenetele által, mely magát Buddhát is a Vizsnu avatarái közé emelte, s ezzel a Trimurti második személyének ha

* Krizsna a hindu hős-monda Heraklesének mondható, de Apollóra is emlékeztető vonásokkal. Arra rendeltetett, hogy Kansza nevű gonosz zsarnokot megbuktasson. A zsarnok, előre megintve megrontója felől (épen mint Herodes), halálra keresteti azt mint gyermeket; de Krizsnát elrejtik előle, s pásztorok közt mint tehenész nevekedik. Fölnevekedve, betölti hivatását, s hazája szabadítójává lesz. Kalandjai és hős tette már a Maha-Bharatában is említtetnek; de istenítése csak a puránya-korszakban kezdődik.

nem is elsőségét állapította meg, de őt közelebb hozta tisztelő híveihez. Nem utasíthatjuk el magunktól az összehasonlítást e vallásalapítóban megtestesült isteni második személy, s az emberré lett Fiu-isten Jézus között.

A Trimurti harmadik személye, *Szíva*, a Védák szamhitáiban és brahmányáiban még nem fordúl elő, csak a hozzájok később járúlt szutrákban. Neve valószínűleg annyit jelent, mint növő, növesztő; * mert eredetileg a természetben rejlő hatalmas tenyésztő erő személyesítése vala. Melléknevei azért: *paszupati*, az állatok ura s jelképe mint ilyennek a bika, a nagy tenyész-erejű; *iszvara*, az uralkodó; *mahadeva*, a nagy isten; sőt *deva-deva*, istenek istene. Később azonban a védákbeli *Rudrá*-nak, a szelek és viharok istenének, a marútok atyjának tulajdonai vitettek át reá, s így lett a rombolás és pusztítás istenévé, kinek a halál istene is alája van rendelve, s kiben egy másik régibb istennek, *Harú*-nak, az erő istenének a tulajdonai is egyesültek. Mind e tulajdonok őt, bizonyos szektáknál a legfőbb istenné emelték; jelesen a Tantra nevű szent könyveket követő felekezeteknél, kik istenökről szaiváknak is neveztettek, mint a Vizsnu tisztelői vaisnaváknak. Ezek az absolút istenség minden attributumait benne egyesítették; szerintök Szíva: az idő, az igazság, a tűz, a víz, az ég, a nap, a teremtő, a megsemmisítő. Több van neki ezer nevénél, melyek a magasztalására szentelt Szíva-puránya 69-ik fejezetében mind elő vannak sorolva és megmagyarázva.

De ha kimeríthetetlen a hindu isten-isme szótára (s melyik ős-népé nem az?), még kimeríthetetlenebb val-

* Benfey és Burnouf értelmezése szerint. *Szvi* = nőni s növeszteni. (*Lassen* I. k. 781. l.)

lásos gyakorlataik és szertartásaik végetlen sorozata. A Védákbeli szoma-kultuszt fölebb már említettük. Ez volt a legrégibb, teljesen kifejlett áldozat, a szoma-növény nedvéből készített itallal. Ezt száz másnak kifejlődése követte. Mindenik istennek külön kultusza volt. Más-más imákkal, más más áldozatokkal tiszteltetett. Az áldozatok túlnyomólag a növényvilágból vétettek; állat-áldozatoknak a Védákban alig van nyoma. A Jadzsur-Véda ír le egy ló-áldozatot, ez is jelképes inkább s a királylyá avatás egy jelvéül szolgál; így ismétlődik a Maha-Bharatában is. Az époszi korban is csak Szívának hoznak véres áldozatot, engesztelésül.

Az áldozatok egy neme volt a *sráddha*, a halotti áldozat, részint temetési szertartás, részint a megholtak lelkeiért való engesztelő áldozatok. A legrégibb hindu szertartások egyike, mely idő folytán számtalan neművé és alakúvá fejlett ki,* a nélkül, hogy eredeti, természetvallási és erkölcsi jelentőségét elvesztette volna.

* A sráddha különböző nemei: 1. a *nitja* vagy örökös; folytonos, naponkénti imák s áldozatok az ősök lelkeiért; 2. a *najmittika*, vagy alkalmi, valamely elhalt rokon lelkeért; 3. a *kámja*, vagy önkéntes, akárkiért; 4. a *szapindána*, átalános, mindenkiért s különösen a nemzet őseiért; 5. a *szuddhi*, valakinek elkövetett bűne vagy erkölcsi fogyatéka megtisztulásáért engesztelő áldozat, stb. Azután voltak naponként, hetenként, évenkint, — ismét valakinek születése, halála napján tartandó sráddhák, hasonlóan a mi «engesztelő mise-áldozataink»-hoz. — A sráddha áldozatát lakoma követte, melyre a papok, a rokonok stb. meg voltak hiva; az ebben való részvételből azonban szigorú törvénynyel voltak kizárva sokan, és pedig: *erkölcsi* okokból, pl. az olyan brahmin (pap), a ki lopott, olyan brahma-csári (papjelölt), a ki nem olvassa a Védákat, tanítvány, a ki ellenszegűl mesterének, fiatalabb fivagy nővér, ki az idősbnek nősülését vagy férjhez mentét be nem várva, elébe vágott; olyan, a ki a Véda magyarázatáért díjt fogad

Képekben az isteneket, az első korban, nem ábrázolták ki. De már a brahmánizmus kifejlett korszakában képekben, határozott alakban, állították elő az isteneket. Így van a Trimurti összenőtt hármas alakban; így Brahma maga, négy arczczal, a négy világtáj felé tekintve stb.

III.

A világ- és élet-nézlet, s a nemzeti és társadalmi szervezet.

A brahmánizmus kozmogóniája, vagy a világalakúlásról szóló nézetek összege, kifejtve a tömérdek mesés elemből, — melyek nagyobbrészt allegoriai jelentésűek, de sokszor alig érthetők és élvezhetők általunk, — abban összpontosúl: hogy *Bráhma*, mint Főlény, s nem mint háromsági első személy, a világnak mind eszmei, mind anyagi oka, szerzője és lényege, teremtő és teremtettség; magától van s tőle és benne van minden; legfőbb és egyedűl valóban létező; igazság, bölcseség, értelem és boldogság teljessége; téren

el stb.; *vallási* okokból, pl. a ki nem hiszen az örök életben, a ki a brahmánokat megveti, stb.; *testi* fogyatkozásáért; a vak-körmű, sárga-fekete fogú, félszemű, tüdővészes, bélpoklos, orbánczos, vak, lólábú, nősz-tehetetlen, nyavalyatörős stb.; végre *életmódjuk* miatt: az orvosok, játékosok, uzsorások, tánczmesterek, korcsmárosok, borárúsok, szatócsok, utczai szolgák (hordárok?), madár-árúsok, építőmesterek, tengeri hajósok, vadászeb-, elefánt-, bika-, ló-, teveidomítók, juhászok, bivaly-hajcsárok, halott-szállítók stb. Az ilyeneket nem lehetett meghíni a sraddhát követő vendégségre, a Manu törvénye szerint. Érdekes névsor, mely vetekedik az ó-testamentom tisztátalansági eseteinek lajstromával, melyben erkölcsi, vallási, testi és társadalmi hiányok vagy szennyfoltok (s a mik ilyenűl tekintettek) vannak egymás mellé állítva.

és időn kívül álló; minden dolgok összesége, úgy hogy az egész világ benne összpontosúl és olvad fel. E Brahmából egyes emberi lelkek erednek, emanálnak, mint nagy tűzből szikrák számtalan sziporkái, melyek ismét bele húllanak vissza. E szerint a lélek nem születik s nem is hal meg. Isteni állomány, s mint ilyen: végetlen, halhatatlan, érző, értelmes, igaz. Tudatlanságának s tökélytelenségének oka: Brahmától külön létezése s addig tart, míg e külön létezés. Tudatlansága abban áll, hogy e világot valódinak nézi, olyannak, a minek létezése van Brahmán kívül.

E tudatlanság két irányban jelentkezik: *érzelmiben*, midőn világi dolgokhoz köti s teszi ragaszkodóvá a lelket, s érzéseknek — gyönyöröknek és fájdalmaknak — veti alá, holott azoknak a dolgoknak valódi létezésök sincs Brahmán kívül; és *értelmiben*, mely a létezőknek, vagyis létezni vélteknek egész rendszerét alkotja meg, elkezdve magán az emberen, érzékein és szervein, át a teremtmények és világok minden fokozatain. De mivel mindezek képzete csak tudatlanságból eredő csalódás: a lélek tőlök úgy menekűl, ha átlátja, hogy mind az a fejlemény, a mit létezni vél, nem valóban létező; s csak ha ezzel egészen tisztába jött: egyesűl ismét Brahmával, a kitől eredt. Addig mindig újra meg újra kell születnie. A teljes megszabadulásra vezető eszköz pedig nem más, mint a Védákban elrejtett igazságok összefoglalatjának, a Vedántá-nak * teljes átértése; minden más üdveszköz, mint ima, áldozás s egyéb vallásos gyakorlatok és kötelességek teljesí-

* *Vedánta*, a Véda és anta (czél, vég, eredmény) szók összetétele, a hindu bölcsészet rendszerének, a mimanszá-nak második és pedig főrésze. Mimansza = vizsgálat.

tése, hasznos és üdvös lehet ugyan, de csak látszólagos szabadulást eredményezhet. Ez pedig kétféle lehet: egyik már ez életben, képessé tevén az embert természetfölötti tettek, csodák véghezvitelére, pl. halottak lelkei fölidézésére stb.; a másik a halál utáni, mely a lelket arra érdemesíti, hogy fínomabb testi szervezetét megtartva, mennybe jusson; de ennek a hatása is megszűnik bizonyos idő elmúltával; s a léleknek újra születés által ismét elől kell kezdenie földi életét. Csak a Vedánta teljes magáévá tétele által szabadúlhat meg a lélek végleg és örökre s térhet vissza Brahmába.

Mellőzzük itt a lélek fínomabb és durvább (testi) szerveiről, az emberi test, a földi teremtettség, és az összes világok különböző fokozatairól s rétegeiről szóló tan és elméletek szőrszálhasogatásait, melyek a hindu világnézlet szerint mind csak képzelet szüleményei, merő látszat és csalódás. De a mi minden világ-nézletben a fő helyet foglalja el, a világ előállásáról, vagy a teremtésről szóló nézletek vázlatát itt sem mellőzhetjük.

A Vizsnu-puránya részletesen adja elő a teremtésről szóló legendákat s azokból elvont bölcsészeti speculatiókat. Ezek szerint kétfokú teremtés van: első- (Szarga) és másod-fokú (Pratiszarga). Az első azt magyarázza, hogy' keletkezik a mindenség az eredeti nyers anyagból, a prakritiból; a második, hogy a teremtett dolgok alakjai hogy' fejlődnek az eredeti anyagokból, vagy ideiglenes megsemmisülésük után hogy' jőnek új létre. Mondhatnók: az első az anyag teremtése, a második annak alakulása és átalakulásai. Mind a két teremtés korszakos; de az első csak a Brahma élete végével szűnik meg, mikor nemcsak az istenek s minden egyéb teremtett lény megsemmisül, hanem még az elemek is az eredeti ős-anyagba

térnek vissza, a melyen kívül csak egyetlen ős-szellem létezik. A másodfokú teremtés ellenben minden kalpa (vagyis Brahma-nap) végével befejeződik, s az új kalpa megnyíltával újra kezdődik és csak az alsóbb teremtményekre s alsóbbrendű világokra terjed ki, ellenben a világ-egyetem anyagát, az isteneket és a bölcsek szellemeit érintetlen hagyja.

E fölfogás alapeszméje abban áll, hogy az anyag és a szellem egyaránt s együttesen öröktől fogva és örökké való, de csak az ős-anyag, melyből a világok, és az ős-szellem, melyből az istenek, maga Brahma is, származnak, kinek léte — mint láttuk — szintén korlátolt, ha korlátai, emberi felfogás szerint, a végetlenséggel érintkeznek is.

Mikor a világ alkalmas volt, hogy élő lények lakhassanak rajta, Brahmának önmagától s önakaratából született fiaival s ezeknek hasonlókép született nejeikkel és utódaikkal népesíttetik meg. Az első szülöttek a *pradzsâpáti*-k, vagy *risi*-k, kik a mózesi hagyomány patriarkháinak felelnek meg. Ez első nemzedékhez és elterjedésökhez tömérdek legenda fűződik, melyeknek színhelye mind a mai India, mert a hindu nép ősmondái nem ismernek más eredethelyet és hazát, mint azt, a hol ma laknak, s melyet a teremtés színhelyének s az emberiség bölcsőjének hisznek; * és ha történelmök arról emlékszik, a mint ők e helyen tért foglalnak és előre nyomúlnak, az csak azért van, mert betolakodó idegenek által szoríttattak ki hazájokból s azt csak *vissza* foglalják ismét.

Az első korszak, melyet a pradzsâpátik vagy risik töl-

* Lassen id. m. I. köt. 511. s köv. ll. *Die Ursprünge der Inder* cz. fejezet.

tenek be, természetesen a legendák homályában vész el. E korszak uralkodóinak egyike *Bharata* * volt, kiről maga az ország (India) is *Bharata-varsá*nak, Bharata-országnak neveztetett el.

Mikor keletkezett a népnek várnákra, vagy kásztokra (hindu nyelven: *dzsáti)* felosztása: szintén a régiség homályában vész el. Ez a hindu társadalmi intézmények legfontosabbika s valamennyinek az alapja. Tulajdonkép a munka-felosztás elvén s ez elvnek merev alkalmazással végletekig vitelén alapszik; de a hagyomány e felosztást nem társadalmi szükség-érzetből eredt fejleménynek, hanem isteni rendeletből eredettnek mondja; s ennyiben az világnézleti jelentőséggel bír, s azért itt van helyén megemlékeznünk felőle.

E szerint az összes *nép* ** három főosztályra oszlik, melyekben az állapot és foglalkozás öröklő.

Az első osztály, vagy várna a *bráminoké, vagy brahmánoké,* mely a monda szerint Brahmának a szájából vette eredetét, s a papok vagy irásmagyarázók osztálya; a második várna a *kszatrijáké,* vagy *rádzsáké,* mely Brahmának a karjából eredt, s a katonai vagy fegyveres osztályt foglalja magában; s harmadik a *vaiszják,* földbirtokosok és kereskedők, Brahmának a czombjából és tomporából eredtek; mindenik az illető jobb tagból, nejeik pedig a megfelelő balból.***

* *Bharata*, nevet két ős-király visel; emez, kiről az ország neveztetik, régibb mint az kiről az eposz.

** Nép vagy emberiség alatt a hindu csak saját faját érti. A mi azon kívül van, az *szudra*, idegen, barbár, nem egyenjogú ember.

*** Brahmán = Brahmához szóló, imádkozó. *Kszatrija* = erős, *Rádzsa* = uralkodó, fejedelem, *Vaiszja* = házlakó. A férfinak a

E három várna teszi a tulajdonképeni hindu társadalmat; csak e három várna tagjai igazán emberek, a kik újra meg újra születnek mindaddig, a míg tökélyesekké lesznek, megszabadúlnak minden bűntől és tévelytől és Brahmával, kiből eredtek, ismét egyesűlnek.

De mikor az idegenek meghódíttattak s szolgálatra vettettek, belőlök negyedik várna alakúlt: a *szudrák*, kikről aztán az mondatott, hogy Brahmának a lábából eredtek, a többinek szolgálatára. A szudra azonban csak egyszer születik, tökélyesb lét nem vár reá, s Brahmával soha sem egyesűl viszont.

Mind a négy várna alosztályokra oszlik; különösen a negyedik, a szudráké, melyben minden életmód meg van különböztetve és szorosan öröklik firól fira; így a földmíves, a pásztor, a juhász, az egyes mesterségek, ács, kovács, aranyműves, kővágó, kőműves, sarukészítő stb. A szudrák közt mégis elsőrangúak a földművesek, kik ép oly megvetéssel néznek az iparosokra, mint reájok a katonák vagy a bráminok.

Feltünő, bár bebizonyított tényűl vehető, hogy a hinduk legrégibb őskorában még a várnákra oszlás nem létezett. Nemcsak hogy a teremtés összes legendáiban nincs nyoma, hogy a várnák szerint külön ős-emberek teremtettek volna, de még a régibb Védákban sincs szó a várnákról. S ez maga eléggé bizonyítja a Védák régiségét, midőn a várnák eredete is minden emberi emlékezetet és időszámlálást felűlmúl. A brámin név, mint főrangú osztályt jelentő, csak a későbbi bramányákban és upanisá-

jobb, a nőnek a megfelelő bal-tagból eredése arra emlékeztet, hogy Éva is Ádámnak az oldalbordájából vétetett, s ez mutatja alárendeltségét.

dokban fordúl elő; a kszatríja, mint a harczos osztály neve még azokban sem. Egyes kitűnő bölcsek, egy Viszvamitra, Vasisztha, említtetnek, de nem mint kiváltságos osztály tagjai vagy képviselői.

Mondani sem kell, hogy a négy várnának Brahma különböző testrészeiből eredése csak jelképes; ellenben azok előállása az idő folytán, a társadalmi fejlődés rendének felel meg.* A sajátlagosság bennök: csakis apáról fiura végetlenül és feltétlenül öröklő voltuk, a mi a hindu társadalom kizárólagos sajátsága. S mindenikök oly lényeges alkotó része a társadalomnak, hogy még a szudrák várnája is, alárendelt helyzete daczára, az államnak nélkülözhetetlen eleme, s annyira kiegészítője, hogy a Manu törvénye szerint «ötödik nincsen».

Az egyes várnák keveredése, a mennyire lehetséges, gátolva volt; s ha mégis megtörtént, kevert sarjaik kívül állanak az államon. Így a brámin és szudra vegyűlése: *a nisáda*. E szó tulajdonkép letelepűlőt, idegent jelent, s arra mutat, hogy eredetileg az államon és nemzeten kívül álló jövevényeket, betolakodókat értették alatta, a kiket annál fogva megvetettek. Ilyenek voltak az *abhírák* is, szintén idegenek; továbbá a *vratják*, kik a három első várna valamelyikéhez tartoztak volna születésöknél fogva, de elmulasztották abba fölvétetni magokat, és így jogaikat elvesztették; a *karanyá*-k, a kszatríja és vaiszja vegyűléke — s számos más, melyek mind kívül állottak mintegy az alkotmány sánczain s a négy várna — még a megvetett negyedik részéről is — megvettetésben részesültek. Leg-

* Lassen, többször idézett művében, I. köt. Második könyv, VIII. fejezetében (794. s köv. ll.) érdekesen fejtegeti a négy várna természetszerű előállását.

megvetettebbek valamennyi közt a *páriák*, kik a társadalom szemetének, számüzötteinek tekintettek, a kikkel minden érintkezés beszennyez, a kiknek ha csak árnyékuk esik is egy bráminra, már halálra méltók.*

A hindu életnézet egy második jellemző sajátsága, a várnák rendszerén túl a *vezeklés szentsége* s a remeteségre, az elvonult, szemlélődő és szent életre való hajlam, mely törvénykönyveikben egész rendszerré van kifejtve, kapcsolatban a szent helyekre való búcsú-járásokkal stb.

A vezeklés nem egyéb, mint az imádságban nyilatkozó eszmei kultusznak gyakorlati oldala; törekvés, kijutni a csalódások e világából; teljes megüresítése az egyénnek, önmegtagadás, lemondás és érzéketlen közöny, visszavonulás a tevékenységtől, még a szeretet munkáitól is, lemondás az önálló, önfentartó életről, a koldulásig, s végre az életnek megvetése, sőt megtámadása, sanyargatás, önkínzás által, egész az öngyilkosságig.

A hindu világnézlet szerint a vezeklés nem az erkölcsi kiengesztelés jellegével bír, mint a keresztyénségben, hanem — hogy úgy fejezzük ki magunkat Csengery-vel ** — kozmikus természetű, vagyis a világszellembe, Brahmába beolvadásra, az egyéni megsemmisülés útján való törekvés. A buddhizmus ezt a nézletet még tovább vitte s az élet czéljául a teljes megsemmisülést, a *nirvánát* állította. Természetes. Az egyszer megszületett lélek élete addig tart, addig kell mindig újra meg újra születnie,

* A páriák eredetileg a Ganga mentében talált s később hódított, barna arczszínű nép, valószínűleg a Herodotosz «fekete hindui».

** Csengery Antal: *Történelmi tanúlmányok és Jellemrajzok*; I. kötet. *Realizmus és idealizmus.* E tanúlmányt e fejezetben több helyütt is használtam.

míg minden tévelytől megtisztúlva, a tökély azon állapotát éri el, melyben ismét beolvadhat Brahmába, a kiből eredt; e beleolvadás: az egyéni lét megsemmisűlése: a nirvána.

A vezeklő életnek a különböző korszakokban s azok époszi műveiben különböző alakjaival találkozunk. A Ramajánában előforduló remeték vadon erdőkben élnek, testi sanyargatások közt, vagy idegen népek között, azokkal küzdve, üldözést és bántalmakat szenvedve vezeklésül. Ellenben a Maha-Bharatában a vezeklők egész rendezett telepeket alkotnak az ország közepett, s zavartalanúl folytatják szent foglalkozásukat. A vezeklőknek, mint a keresztyénség szentjeinek, nemcsak életök érdemteljes; holtuk után emlékök, sírjok, ereklyéik, s az azokhoz való búcsujárás ép oly hasznos és üdvszerző, mint hajdanta az áldozások voltak.

IV.

A hindu őstörténelem.

Egy brahma-nap *(Kalpa)*, vagyis egy világ-teremtettségi időszak, tizennégy korszakra oszlik, melyek neve, az élökön törvényadóúl álló Manutól * *manvantara*. Az első manvantara manuja: Szvájambhuva, Brahmának önmagától született fia, az első ember. Utódai az első emberi nemzedékek királyai. Számszerint kevesek, de hosszú

* A *manu* név, mint már fentebb (az 52. l. jegyzetében) említve volt, különböző értelemben fordúl elő. Igy nevezettik minden manvantara vezérszelleme. Eddig: hat ilyen manvantara telt le, most (t. i. a hindu-szánszkrit-korban) foly a hetedik, ennek manuja *Vajvaszvata*, a nap fia. Némelyek szerint e hetedik

időn uralkodók, egész nemzedékeket vagy korszakokat képviselők, mint a Genezis vízözön előtti patriarkhái. Ők hozzák be a földmívelést, az első mesterségeket, a társadalom és a polgárisúlás elemeit. Későbbi purányák beszélik el e korszak legendáit, mely a Védák korát is sokkal megelőzi.

Az első korszakbeli mesés királyok utódai közt két nagy dynastia válik ki, egyik a Nap, másik a Hold istenétől származó.*

Amaz, a *Szurja-Vansza* (nap-nemzetség) Ajodhja (a mai Oude) fővárosban székel; emez a *Csandra-vansza* (hold-nemzetség) a Jamuna és Ganga összefolyásánál, Pratisthanában, később fölebb a Ganga mellett Hasztinapurában uralkodik az Antarvédi tartomány fölött. Mind a két nemzetségtől, a fővonalon kívül mellékági dynastiák is származnak, jelesen az utóbbitól a Jadava-dynastia, a Jadu utódai, a melyből az isteni Krizsna is született; továbbá a Magada-dynastia, mely későbbi korszakba is átnyúlik, s az egyetlen összekötő lánczszeműl szolgál az ős-történelmi — vagyis epikai hagyománybeli — és a a történelmi dynastiák között.**

manu értetik a Szatapatha-brahmánya (az özönvíz leirása) nevű véda-részben előforduló, de közelebbről nem minősített Manu alatt is, ki e szerint a hindu hitrege Noéja. — Manu továbbá a nagy törvényhozó, a ki körülbelől VIII századdal élt Kr. előtt. S ugyane nevet viseli több hős és bölcs, különböző mondákban.

* Tudván, hogy a Nap és Hold istenekben személyesülnek: e felfogással dynastiáik isteni eredetét jelképezik a hinduk. Igy erednek istenektől a görög hősök; így Mars istentől Romulus, így Hadurtól (turul madár képében) a mi Álmosunk. E vonás közös valamennyi nép ős-történelmében s a közös mondai jellegre vall.

** Mind e dynastiák nemzedék-rendjék, és pedig a külön-

Ha már az első dynastiát, a Nap-utódokét tekintjük, arról két különböző nemzedék-sor maradt reánk: egy rövidebb a Ramanájában és egy hosszabb a Maha-Bharatában; az első 34, az utóbbi 60 névvel megy a Ráma királyságaig, a ki e királyi nemzetség virága s főhőse. S nála mind a két époszban megszakad a nemzedékrend sora, és folytatása — Ráma fiaival s unokáival — csak a későbbi keletű purányákban van. Mindazon mondák közt, melyek e dynastia tagjaihoz fűződnek, csak az egy Ráma-monda fontos, bár történelmi alapja kétségkívül ennek is kevés, egészen mythoszi elemekből szövődvén.

Történelmi hagyományokban gazdagabb a második, a Hold-dynastia. Két nagy királyi család küzdelme, Belső- vagy Közép-Hindosztán uralma fölött, lép itt előtérbe, s számos oly részlettel, mely történelmi alapra vall. Kétségtelen, hogy a monda és a költői alakítás ezeket is tetemesen módosította. A névsor itt is oly ingadozó, mint az első dynastiánál, számban úgy mint nevekben.

A költői képzelet, vagy a munkás hagyomány, azonban gondoskodott e két hatalmas dynastia, a Nap- és Hold-nemzetségek összekapcsolásáról is. A Holdé későbbi eredetű, de mindjárt első tagjában a Manu (Iksvaku) leánya Ila (a föld) által rokonságba van hozva a régibb Nap-nemzetséggel. Általában a költői képzelet könnyen segít a nemzedéksor fönnakadásán. Ha valamelyik király gyermektelenül vénül meg, vagy minden gyermeke elhal előtte: csodás úton jut ismét fiúhoz, hogy nemzetsége ki ne haljon. Valószínű, hogy az ily mesterségesen betol-

böző források szerinti különböző feljegyzések szerint, összeállítja Lassen, nagy műve. (I. köt.) *Toldalékában* (I—XXXIV. ll.) *Beilage I. Verzeichniss der ältesten indischen Könige.*

dott tagok a lánczba, épen annak megszakadását s új dynastiák fellépését jelölik.

Így jut a sor a *Pandu* király öt fiára, a *Pandavákra*, kik apjuk halála után nagybátyjuk *Dhritarástra* király udvarában Hasztinapurban növekedvén, ennek száz fiával, unokatestvéreikkel, a *Kauravák*kal már gyermekkorukban versenygenek, a mi később a két rokoncsalád között arra a *nagy harczra* vezet, mely a *Maha-Bharata* éposz főtárgyául szolgál.

Ennyit a dynastiákról e helyen s előlegesen; mert a két nagy éposz ismertetésében lesz még alkalmunk velök foglalkozni. Magának a népnek őstörténelme az, a mire itt még egy pillantást akarunk vetni.

A néptömeg, melyet ma is *hindu* névvel jelölünk, bármit mondjanak saját hagyományai, nem ősnépe a földnek, melyen ma is lakik. Szittya és árja eredetű bevándorlók keveréke, kik — történelem előtti időkben — észak felől nyomúltak ide, enyhébb égaljat keresve s ágazatokat bocsátottak ki magokból, nyugoti és keleti irányokban. Szittya és árja nyelvi maradékok találhatók még Beludzsisztánban, s a szanszkritot beszélő népnek főszékhelye sokáig Kashmirban volt, jelölve ama nagy országút irányát, mely az Indus völgyén vonúlt végig, melyen — s még húsz más völgyön — a Himalája hegységeiből szabadon özönölhetett a népek raja dél felé. De e rajok bevándorlásának koráról hallgat a történelem, mely már keveredve találja őket itt: a turáni és tatárfajokat, egyéb szomszédaikkal, s különböző részeit foglalva el a két félszigetnek, melyek ma együtt alkotják, a szigetekkel, Kelet-Indiát. Ma meglehetősen szét vannak válva; a déli részeket a tatár-, az északiakat az árjaeredetűek foglalják el. Annyit mégis meg lehet állapítani, hozzá-

vetőleg, hogy a nagy árja-bevándorlás, melyet a Zend-Aveszta (a perzsa Véda) említ, a mi időszámlálásunk előtti XIV. és VIII. század időközében történhetett. A Véda-korszakban, Hindosztán nyugati partjai hosszában más fajok laktak, különbözők mind a szittya mind az árjatörzsektől, s bírtak saját (olyan a milyen) civilisatióval; míg az árják, a mit az idegen népfajokból magok alá vethettek, alárendelt és megvetett rabszolgaságban tartották, és társadalmuk legalsóbb néposztályát alkották belőlök.

Az irott hagyományok (a Védák, a puránák és a Manu törvényei) világánál tekintve India őstörténelmét: bizonyosnak mondható, hogy a brahmán vallású hinduk folyvást küzdöttek az idegen, általok mindig megvetett és barbároknak tekintett népekkel; s egyes helyek a Ramajánában, a Maha-Bharatában, Manunál, egyaránt hívatkoznak oly korszakra, mikor még e barbár népek bírták Bengált, Orisszát s az egész Dekkánt. Ezek szerint is a hinduk első székhelye Hindosztánban, kétségkívül a Pandzsák keleti részeiben volt; Manu és a Puránák szent földje a Drisadvati és Szaraszvati folyók, — mai térképeink Caggar-ja és Sursooty-ja — közt feküdt. Ide vannak helyezve az első fejedelmek és bölcsek kalandjainak színhelyei. A hagyomány szerint Vjászának — a Védák és Puránák gyűjtőjének — a hazája is a Szaraszvati partján volt, hol a szent remete-telepek is lakoztak. A Szaraszvata név egyik előkelő brahmán törzsre is átragad, sőt a szánszkrit nyelv egyik módosulata is viseli e nevet. Itt volt a hindu (a brahmáni) civilisatio bölcsője, s innen terjedt az ki a Dzsumna és Ganges partjain is.*

Mikor történt az eredetileg egy törzset alkotó árja

* Garrett: *Class. Lexicon, Hindus* czikk. A ki bővebben

népek szétválása: a történelemnek semmi megbízható adata arra nincs. Hogy e törzs, míg együtt volt, a Hindukus (Himalája) *északi* oldalának völgyeiben lakott: kétségtelennek látszik. Innen indultak ki, még a történelmi korszak első hajnalodása előtt, a hindu-árják dél felé, a hét folyam völgyeibe, a Himaláján át, s követték a vizek folyását, magok előtt űzve vagy leigázva az ott lakó népeket, kikből a szudrákat csinálták.

De ma már, az összehasonlító nyelvészet tényeinek világánál senkisem vonhatja kétségbe, hogy ugyanonnan idúltak ki s talán előbb még mint délre a hindu-árják, északkeleti irányban azok a népek, melyekből a görögök, a kelták, a szlávok és a germánok váltak később. Bajos volna bebizonyítani, bár hihető, hogy mind e (később európai) népek kiköltözése megelőzte a hindu-árják délre vonulását, kik valamennyi testvéreiket elmenni látták, mielőtt magokat elhatározhatták, hogy ők is odahagyják az ősi hazát. Valószínűvé e föltevést az a tény teszi, hogy nyelvében ő együtt őrzött meg több oly sajátságot, melyek az elzüllött rokon népekében egyenkint fordúlnak elő: a mi arra mutat, hogy ő, bár a legidősb testvér, legkésőbb vált meg a közös küszöbtől.*

akar értesülni a hinduk elterjedéséről és térfoglalásáról Indiában, olvassa Lassen nagy munkáját: *Indische Alterthumskunde* I. köt. 541—578. ll. *Die Verbreitung der Inder* cz. fejezet, és Duncker; *Az ó-kor története* című munkájának harmadik kötetét, ötödik könyv. *Az árják az Indusz és a Gangesz mellett*, jelesen az *Ország és nép* cz. fejezetet 3—26. ll.

* Az *isten*, *ház*, *atya*, *anya*, *fiu*, *leány*, *kutya*, *tehén*, *szív*, *köny*, *fa*, *fejsze* stb. fogalmainak megfelelő szavak gyökei valamennyi indo-germán nyelvben azonosak. Világos, hogy egy közös tűzhelyről, az ősi házból hozták e szavakat mindazok a népek. (Max Müller *History of ancient sanscrit literature* 13. l.)

Az árja-népek közűl azok, melyek észak-nyugoti irányban távoztak, úgy állanak előttünk, mint nyugoti Ázsia és Európa régibb történelmének legkitűnőbb nemzetei. Ők vitték az első szerepet az Ó-kor történelmében, s fejtették ki magokban a tevékenység amaz elemeit, melyek Európa népeit oly magasra emelték, Ők tökélyesítették a társadalmat és az erkölcsöket: irodalmaikból és művészetükből tanúljuk meg a tudomány elemeit, a művészet törvényeit s a bölcsészet alapelveit. Folytonos küzdelemben egymás közt s a sémi és turáni népfajokkal, ez árja-népek lettek a történelem vezérei, s úgy látszik nekik jutott föladatúl: a világ minden népeit a polgárisultság, kereskedelem és vallás kapcsaival összekötni. Egy szóval: ők képviselik az árja ember történelmi jellemét.

Délre vándorolt testvéreik ezalatt úgy elzárkóztak a világtól, a hét folyó völgyeiben, egyfelől a Himalája falai, másfelől az Oczeán által védve, hogy az ó-kor nagy hódítói Szezostrisz, Szemiramisz, Nebukadnezar, Czírusz közűl egy sem férhetett hozzájok. Magokra hagyva, békében fejlődhettek, de épen a küzdelem, érintkezés és súrlódás teljes hiánya tartotta tespedésben. Küzdelmeik csak belviszályokra szorítkoztak. Régi dynastiák buktak meg s újak támadtak. De a hinduk beléletét e változások alig módosították. «A hindu szellem — mondja Müller Miksa* — mint a lótosz-virág az első zápor után, ugyanaz maradt a mi volt, szenvedőleges, eszmélkedő, nyugodt, hivő».

A belküzdelmek, melyekről szólunk, főleg három irányban vették igénybe e gazdag ország békés lakóit: küzdelem a felsőbbségért, a társadalom különböző osztályai között; a műveletlen őslakók meghódítása különö-

* Max Müller id. m. 14. l.

sen déli Indiában; s a később jövőktől szenvedett nyomás észak felől.

A társadalmi osztályok harcza is megelőzte a történelmi időt. Oly harcz volt ez, mely bármely nemzetben fölébresztette volna a tevékenység összes tehetségeit, csak a hindukat hagyta az előbbi tespedésben. Ugyanez a harcz Görögországban is végig vivatott, s ott a zsarnokok bukására és egészséges köztársaságok alakulására vezetett. Indiában csak annyi eredménye lett, hogy az előbb uralkodó kszatriják (a katona-osztály) elnyomatásával a papi osztály (a bráminok) jutottak felsőségre s foglalták el a társadalom csúcspontját. E küzdelem hőse *Paraszu-Ráma* (Vizsnunak hatodik avatárája), a kiről írva van: «hogy háromszor hét ízben tisztította meg a földet a kszatriják-tól, s öt nagy tó medrét töltötte meg vérökkel — és azután, áldozván az istenek királyának, a földet a szolgáló papok birtokába adta.»*

A második — a műveletlen őslakók elleni — küzdelem hőse ismét Ráma, a ki úgy van feltűntetve e harcz költői leírásában, a Ramajána-époszban, mint a ki gonosz szellemektől és óriásoktól tisztítja meg a földet.

A harmadik: a valódi polgárháború, hindu és hindu törzsek közt, kiknek egy része már országot foglalt, másik része később érkezve, ezt amazoktól el akarja vitatni. Ez a Maha-Bharatában leírt nagy harcz, melyet Görögország történetében a peloponnézusi háborúval hasonlíthatunk össze. Talán vérengzőbb annál is; de az azt leíró bramínok kezében a hatalmas epika didaktikus legendák sorozatává sekélyesül sokszor.**

* A Vizsnu-purányában.

** Max Müller id. m. 18. l.

Görögország és India néptörténelmei közt minden párhuzam az utóbbinak hátrányára üt ki. A görögnek a lét tele van élettel és valósággal; a hindunak minden merő álom, ábránd és csalódás. A görög otthon van a földön a hol született, hazájáért él és küzd, azzal áll vagy esik, s mindenét, még életét is kész feláldozni annak dicsőségeért. A hindu úgy áll a világban mint idegen, a ki a földön nem találja otthon magát; minden gondolata, minden vágya a túlvilágra van irányozva, nem bánja akármi lesz abból a miért küzd is, s ha életét feláldozta: csak azért teszi, hogy szabadúlhasson tőle. Természetes. Valóban létezőnek csak a fő-lényt hiszi; a világ, a föld, saját maga és élete: csak csalékony álom, hamis képzelődés szemeiben. Él-e? kérdés előtte; a túlvilág: bizonyos; ez a túlvilág pedig, végelemzésben: a megsemmisűlés, a visszaomlás Brahmába, a nirvána. Innen közönye a történelem, a földi dolgok s minden iránt a mi ide tartozik. A hasznos és a szép iránt alig van érzéke. A tevékenység helyett a szemlélődés az ő élete. Az eszményiség túltengése a gyakorlatiasság iránt minden érzéket kiöl belőle. Saját egyéniségét csak annyiban becsűli, mert egyesűlhetni, beolvadhatni vél vele az ős-szellembe, melyből eredt. Azon kívül nincs előtte semmi.

Ime ily állapotban találták a hindukat, különválásuk után sok száz, talán ezer évvel a görögök, miután Indiát Nagy Sándor fölfedezte. Megaszthenes, az első a ki hírt ad rólok,* úgy festi őket, mint a kik teljesen el vannak merűlve a vallásos szemlélődésbe. Nem is beszélnek egyébről csak az életről és halálról; az élet nekik olyan, mint az embryóé az anyaméhben, a halál pedig

* Strabónál, XV. 59.

a valódi és boldog életre való születés. A jó és gonosz közt csak elméletileg tesznek különbséget; de tagadják, hogy akármi, a mi e földön emberrel történhetik, jó vagy rossz volna; s a bölcseség teljességének a jó és rossz, a gyönyör és fájdalom iránti teljes közönyösséget tartják.

Hogy ily nép a világ politikai történelmében nem szerepelhet, könnyen érthető. Míg más nemzetek: egyiptomiak, zsidók, babiloniak, asszirok, perzsák, görögök, rómaiak, germánok, bizonyos korszakokban a történelem s a világ politikai látkörének csúcspontjára emelkednek: India saját szűk légkörében mozog folyvást, s alig tűnik más nemzetek szemébe. Oly vállalat, mint a Nagy Sándoré India meghódítására, vagy a Xerxeszé Görögország ellen, hindu király lelkében soha meg nem fogamzhatott volna.

India történelme nem tesz számot a világtörténelemben.

V.

A hindu szellem fejlődése.

De ha a világ politikai történelmében nem jutott szerep a hindu népnek: az emberiség értelmi s szellemi fejlődése történetében neki is megvan a maga helye, sőt előkelő és fontos szerepe. Külső tevékenysége minél csekélyebb, annál több nála a szemlélődés. S ha ez téves irányban fejlődött is, gyümölcstelen nem maradt. Azon intézkedések közt, melyeken az emberi szellemnek át kelle mennie, mint a történelem tanúsága szerint szükséges előkészítő lépcsőkön, hogy egyfelől a bölcsészet, másfelől a keresztyénség igazságainak ismeretére eljusson: a hindu vallásos nézlet a legfontosabbak egyike, a maga kü-

lönböző fejlődési fokozatain, a Védákban, a brahmánizmusban, végre a buddhizmusban. Tagadhatatlan, hogy e vallásos nézletekben sok bölcsészeti elem s annálfogva sok igazság is van. S nem esetlegesség a gondviselés kezeiben, hogy a földön jelenleg létező vallások közt a Buddha Szakja-Muni vallása az, mely legtöbb hivőt számlál, s egész déli és keleti Ázsiában el van terjedve.*

A buddhizmus India szellemi arcát gyökeresen megváltoztatta. Határozottan ellenségesen lépett föl a brahmánizmus ellen s a nép alsóbb osztályainak tömegére támaszkodva, az uralkodó osztályokkal, különösen a brahmán papokkal szembeszállott. Mikor aztán elhatalmasodott, a helyett hogy eltörűlte volna a Védákat és a brahmán vallásos irodalmat, — mely jobban átment a nép vérébe s összeszövődött valamennyi hagyományaival, mintsem azt eltörűlni próbálva, önmaga létét ne veszélyeztette volna, — meghamisította és saját adalékaival keverte azt. S jelesen, a mi minket legközelebbről érdekel, azt tette, hogy a hindu époszokban, *melyek a buddha-korszakban nyerték meg mai végleges szerkezetöket*, ma már alig vagyunk képesek a védai őseredeti elemeket a buddhizmus adalékaitól megkülönböztetni. E részben legalább a kritika és a kiválasztás munkája teljességgel nincs még befejezve. Bár annyi bi-

* A Buddha-vallás elterjedésére nézve érdekes összeállítást találunk Troyesnél (a Rádzsa-tarangini kiadásában, II. 399.) Szerinte a föld összes népessége némely adatok szerint 642, mások szerint 737, meg mások szerint 921 millió. Egész Sína a Buddha vallását követi, némelyek szerint 184, mások szerint 300 millió lakosával; az indiai Óczeán majdnem valamennyi szigete, Kosin-Sína, Siám, a birmán föld, India, Tübet és Nipel buddha-követőit összeszámítva, az összes emberiség felénél több a Buddha vallását követi.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

zonyos, hogy mind a két époszban sok a régi hagyomány és valódi véda-kori legenda, részint eredeti alakjában, részint kevéssé átdolgozva, az új, a buddhai szellemben: de sok, a min a régi már alig ismerszik meg. A mi az *átdolgozott* részeket illeti, azoknak a Maha-Bharatában és Ramajánában előfordulása annyit mindenesetre bizonyít, hogy a megfelelő mondák még a buddha-korban is éltek a nép ajkán, ámbár a mint a régi Védákban előfordúlnak, alakjuk ott sokkal egyszerűbb, cziczomátlanabb mint a későbbi szerkezetben. «Ez nem tagadása — mondja Müller Miksa * — annak a ténynek, hogy valódi epikai köl-

* Müller M. id. m. 37. lapján egy kivonatot közöl a szankajána-szutrákból (XVI. 1.), mely a Védák epikai részleteiről elég világos fogalmat nyújt.

«A ló-áldozatkor az *adhvarju* (áldozó pap) énekeseket szólít elő, a kik vinanganangina (lant) mellett énekelnek, s felhívja őket, hogy magasztalják a királyt, a ki épen áldozik, a többi régi korbéli erényes királyokkal együtt. Első napján az áldozásnak a pap elmondja a Manu-Vajvaszvatával kezdődő történetet. Mivel a Manu népe emberek voltak, s az áldozáson is emberek vannak jelen, a pap ezeket oktatja elbeszélésével. Azután a Védákból mond fel egy éneket.

«Második nap a Jáma-Vajvaszvatával kezdődő történetet beszéli el. S mivel a Jáma népe atyák voltak s itt is atyák vannak jelen, a történet által a szülőket oktatja kötelességeikre. Azután így szól: «A Jadzsúr-Véda a szent Véda . . .» s abból mond el egy éneket.

«A harmadik napon a Varúna-Aditjával kezdődő történetet mondja el; s mivel ez a gandharvákról (fiatal növendékek s daludh-tanítványokról) szól: ezzel a hasonló nemzedéket tanítja. Azután így szól: «Az Atharva-Véda a szent Véda . . .» s abból ad elő egy szent éneket.

«Igy tovább negyed, ötöd, stb. nap, egész tíz napig, míg az áldozatok tartanak; mindig egy alkalmi monda, s hozzá való szent ének mondatik el.»

tészete, t. i. az istenek hatalmát és a hősök tetteit magasztaló népies mondák és énekek gyűjteménye már a legrégibb korszakban is élt Indiában, valamint a többi árja népeknél; csak annyit bizonyít, hogy azokat, eredeti alakjokban, nem a Maha-Bharatában és Ramajánában, hanem a Védák szamhitáiban s egyéb énekgyűjteményeiben kell keresnünk. Azokban számos epikai hymnusz van, melyek a Homérnak tulajdonított rövid hymnuszokhoz hasonlíthatók. Sőt ezek sem maradtak így elszórva; sokkal a Maha-Bharata szerkesztése előtt már mondagyűjteményekbe voltak összeszedve. De hogy ezek a Véda-korban egészen mások voltak mint a mit ma a Maha-Bharata név alatti óriási mondahalmazban bírunk, abból bizonyos, mert a mi e költemény főtárgya, (bár halmazának aránylag kis része), t. i. a Kauravá-k és Pandavák harcza: az a Védákban nem is említtetik: míg a mi ma e költeményben a fő cselekvényen kívüli epizódok gyanánt szerepel, — bár az egésznek nagyobb részét tölti be — nem egyéb, mint a Védákban is előforduló mondák többé kevésbbé átdolgozott gyűjteménye.

Mily nemű ez átdolgozás? — e kérdésre a felelet az, hogy társadalmi vagy vallásos törvények és szokások, melyek a Véda-korban még ismeretlenek voltak, itt mint természetes folyamatban s alkalmazásban levők fordúlnak elő. Hogyan történhetik pl., hogy a Pandu öt fiának, kik a szent tudományban és a brahmán törvényekben tökéletesen jártasoknak vannak feltűntetve, közösen van egy feleségök, holott a brahmán törvény szerint »egy férj-

A fentebb említett monda-részek, a Manu-Vajvaszvata, a Jáma-Vajvaszvata stb. mind a Védákban előforduló mondák, melyek később átalakítva mentek át az époszokba.

nek több felesége van, de egy asszonynak csak egy férje lehet» — ? Úgy, hogy a régi monda e vonását az átdolgozó nem merte megváltoztatni, de megkisérlette kimenteni a monda alakításával. Úgy adja elő a dolgot, hogy az öt fiú, haza érkezve, beszélik anyjoknak, hogy valami becses dolgot találtak az úton s kérdik tőle: melyiké legyen? Anyjok azt rendeli, hogy mint jó testvérek, osztozzanak meg egyenlően a leleményen. Akkor mondják meg, hogy mit találtak — egy szép leány (Draupadi). A szülői parancsot be kell tölteni (ez is törvény), s így az öt fiú kénytelen közösen bírni feleségül Draupadit, a nélkül hogy ez az egyférjűség törvényét azért megváltoztatná. Hasonló tény az, hogy Pandu a fiúk atyja, két nővel él törvényes házasságban, holott a törvény, a nélkül, hogy a többnejűséget tiltaná, törvényesnek csak az elsőt ismeri s annak tartja fönn a kiváltságot, hogy a férj után lánghalálba mehessen.* — Hasonló példa fordúl elő a Ramajánában is, mikor Dasaráta király egy brahmin fiát megöli, a mi a brahmán korszakban oly rettenetes bűn volna, hogy a költő azzal törekszik menteni, hogy a fiatal brahmint egy szudra nő fiává teszi, s ezt a haldokló ifjúval magával mondatja el a királynak, hogy ezt a nagy vétek tudatának félelmétől megmentse.**

Ily helyei a régi époszoknak nagyon érdekesek. Mutatják a népmondai tudalom erejét, melyet a későbbi gyűjtő sem mer módosítani, s inkább erőszakot tesz a törvény magyarázatán.

* Egyébiránt, mint látni fogjuk, Pandu halála után két neje verseng az elsőség azon joga fölött, hogy férjét lángsírba követhesse; s a jogot, ismét a törvény ellenére, a második nő, *Madri*, nyeri meg.

** Müller M. id. m. 49. l.

De a hindu szellem fokonkénti fejlődésének átalakító hatása nem szorítkozik csak önmagára s azon művekre, melyeket maga teremtett, különböző korszakaiban. Elzárkózott helyzeténél fogva ugyan, csak későn jött a külső világgal érintkezésbe; jelesen Görögországgal akkor, mikor már ennek, mint a közös törzs rég elszakadott ágának, saját fejlődése s kész és bevégzett szellemi élete volt. De a Buddha vallásának keleten oly óriási elterjedése, és pedig a hindukon kívül álló népeknél is, bizonyítja a hindu szellem hódító erejét.

Európa csak a legújabb idő óta lőn figyelmes a hindu szellem műveire, a szánszkrit irodalomra. Nincs még száz éve (1789-ben), hogy *Szakuntala*, Jones William angol fordításában Európa figyelmét magára vonta, s még oly szellemek bámulatát is felköltötte, mint Goethe, ki ismeretes epigrammjában adott kifejezést elragadtatásának.

Tagadhatatlan azonban, hogy a nagy érdeklődés és terjedelmes tanúlmányozás, melyben azóta szakadatlanúl és pedig egyre növekedő mértékben, a szánszkrit nyelv és irodalom részesül, nem annyira magát ez irodalmat és annak költői, vallásos és tudományos termékeit, mint ilyeneket illeti: hanem főleg és első sorban a *nyelvet*, mely az európai mívelt nyelvek két legnagyobb csoportjának, a román és germán nyelveknek anyjául ismertetett föl az összehasonlító nyelvtudomány által. Kitűnő szellemek, mint Jones Vilmos, Prinsep Jakab, Colebrook, Wilson, Müller Miksa Angliában, — Burnouf Franciaországban, a két Schlegel, Humboldt Vilmos, Bopp, Lassen, Mayer Ernő, Weber Albert Németországban, foglalkoztak a hindu történelem, vallásos eszmék, bölcsészet, költészet, régiségek és szokások ismertetésével, s

mindenek fölött a szánszkrit nyelvvel, egy óriási, már kihalt irodalom közegével, mely abból a gyökérből nőtt ki, melynek törzse oly kulturákat és civilisatiókat tudott hajtani, mint a régi görög és római, s mint az olasz, franczia, német és angol az újkorban.

A szánszkrit tudomány, mint határtalan tenger, melyen nincsenek jelzőpontok, terült el eleinte a tudós kutatók szemei előtt.* Istenek és királyok szabadon lebegtek a vízen, évszámokhoz nem köthetőleg, a különböző korszakokéi összekeveredve, Vizsnú és Szíva együtt Indrával és Agnival, a buddhizmus a brahmánizmussal, az újabb keletű megelőzve a régibbet, merő zavarban minden; mig Sir William Jones 1867-ben megalapította az Ázsiai Társaságot Kalkuttában, s a tudományos kutatás rendszeresen vitetett ama nagynevű férfiak által, kiket fentebb említettünk.

Az egész szánszkrit philologiának (e név alá foglalva nemcsak a szoros értelemben vett nyelvkutatást, hanem az irodalom s az összes hindu hagyomány ismeretét is) föladata, Müller Miksa szerint, az emberiség törté-

* Mrs. Speir: *Life in ancient India.* 222. l. E szép könyvet, egy szellemes nő ép oly világos mint tartalmas művét, jelen tanúlmányomban ismételve használtam. Csak azt sajnálom, hogy tanúlmányom kiszabott köre nem engedte még több érdekest kiemelnem tartalmából. Első részében a Védák irodalmát s a két nagy époszt, valamint a későbbi purányákat is részletesen s igen érdekesen tárgyalja. E rész a legtöbb anyagot adta nekem is. A második rész a buddhizmust, annak elterjedését s az általa eszközölt átalakítását a hindu szellemnek, a harmadik az ismét erőre kapó brahmánizmus küzdelmeit s a szánszkrit irodalom utolsó korszaki termékeit: a drámai irodalmat (Szakuntálát stb.) és a purányákat s Vizsnú és Krizsna-mondákat tárgyalván, sajátképeni tárgyunkhoz kevesebb anyagot szolgáltatott.

netének egyik legrégibb és legfontosabb lánczszemét fölkeresni, s az egész lánczolatba beleilleszteni.

E föladatnak csak igen kis része, egyik alkotó eleme, ama két nagy éposz ismertetése is, melyeknek mondai tartalmában az ős hindu szellem, földolgozásában pedig a jóval későbbi szánszkrit irodalom nyomta ki a maga bélyegét.

HARMADIK FEJEZET.

A MAHA-BHARATA.

I. A MAHA-BHARATA KELETKEZTE ÉS SZERKESZTÉSE. — II. BEVEZETÉS A MAHA-BHARATÁBA. — III. A CSELEKVÉNY CSOMÓJA. — IV. A NAGY HARCZ. A MAHA-BHARATA BEFEJEZÉSE. — V. NÁL ÉS DAMAJÁNTI. — VI. SZAVITRI, VAGY A HŰ NŐ. — VII. A SZAKUNTALA TÖRTÉNETE.

I.

A Maha-Bharata keletkezte és szerkesztése.

A kérdést: a két nagy hindu éposz közűl, melyik nyerte meg előbb mai szerkezetét, a Maha-Bharata-e vagy a Ramajána, felette nehéz eldönteni; okok szólnak a mellett, hogy a Ramajána. De semmi kétség nem lehet aziránt, hogy azon mondák és monda-körök, melyek a Maha-Bharatának tárgyául szolgálnak, sokkal előbbi keletűek a Ramajánáéinál. Nemcsak mert annak tárgya s cselekvénye sokkal, századokkal, régibb történet; hanem azért is, mert a Maha-Bharata mondáinak elemei, első, nyers szerkezetökben már a Véda-korban, sőt magokban a Védákban is feltalálhatók; míg azon Vizsnu-mondák, melyekből a Ramajána szerkesztetett, a Véda-koron egé-

szen innen esnek, s jóval, századokkal, későbbi termékei a hindu szellemnek és isten-nézletnek.

Ez az oka, a miért előbb kell tárgyalnunk a Maha-Bharatát, még ha szövege, mai szerkezetében, újabb volna is mint a Ramajána.

A Maha-Bharata, a hinduk első nagy bevándorlásai s a különböző néptörzsek nagy háborúi, vagyis a Kr. előtti XV—XIII. század után két vagy három század múlva, azaz talán a Kr. e. XI. században nyerte meg első szerkezetét. Ha e szövegben maradt volna reánk, nemcsak rendkívül becses történelmi kútfő volna, hanem egyszersmind az emberi szellem legrégibb termékei egyike is, mely Homért is (Kr. e. IX—VII. század), az ó-testamentom legrégibb könyveit is néhány századdal megelőzné. A benne leírt eseményekben ugyan, — mondja Duncker,* — még így sem volna szabad tiszta történeti tényeket látnunk, de az egészben mégis olyan irott hagyományt bírnánk, mely — levonva a költőileg eszményítő toldásokat — fővonásaiban megközelítőleg helyes, és melynek erkölcsfestő leirása, ha nem is a megénekelt korra nézve, de legalább arra az időre, melyben a költemény keletkezett és alakúlt, történetileg hű volna. Fájdalom, a többszörös átdolgozás csaknem eltörölte az eredeti vonásokat; a hinduk a műveltség minden új fokán, melyre eljutottak, rajta voltak, hogy *azon* időbeli nézeteiket és felfogásukat a nemzeti hagyományba is bevigyék, és innen van, hogy a régibb s az újabb elemek, gyakran minden közvetítés nélkül, sőt néha határozott ellenmondásban érintkeznek egymással. A költeménynek eredetileg harczias és lovagi jellemét a későbbi kor papi felfo-

* *Az Ó-kor története* (magyar kiadás) III. köt. 73. l.

gása egészen háttérbe szorította, és mai alakjában hiába keresnők benne az érzés és benyomás amaz üdeségét s a közvetlen és eleven emlékezetet, mely az első kidolgozáson kétségkívül feltalálható volna. Mivel a papok a nép összes mondáit és legendáit egy egészszé akarták egybefoglalni, az éposz ezáltal valóságos tömkeleggé lett, melynek eredeti vonásait nem egy könnyen lehet fölismerni. Reánk maradt alakját csak a Krisztus előtti utolsó — két-három — században nyerte. Világos ez abból, hogy a Maha-Bharatában már nagy tért foglal el a Vizsnu- és Szíva-kultusz, mely pedig csak a Kr. e. ötödik és negyedik században jutott érvényre; világos továbbá abból, hogy a költemény, — mely mint benne magában olvassuk, eredetileg csak 8800 párversből állott, ma több mint 100.000 verspárt tartalmaz, s toldalékai és beékelt részei nemcsak a Buddha-nézletre, hanem az ellenében újra feltámadt brahmánizmus újra tért foglaló hatalmára vallanak.*

E roppant munkát, így a mint van, mert több mint százezer szlokáról, közel 220.000 hosszú sorról van szó, t. i. a szerkesztés munkáját, a hagyomány *egy ember*nek tulajdonítja, *Vjásá*nak, ki a mellett még a Védák és a Purányák szerkesztését is végezte volna. E lehetetlensé-

* Lassen szerint a Maha-Bharata lényegesebb darabjai Kalaszóka és Csandragupta királyok ideje közt, vagyis Kr. e. 425. és 315 közt nyerték mai alakjukat. (Id. m. I. k. 582. s köv. ll.) Benfey szerint a III. században Kr. e. Weber Albert szerint pedig a két utolsó században Kr. e. — Csandragupta a görögök (jelesen Megaszthénes) Xandracottus-a, a ki Nagy Sándor kortársa volt, s kinek neve és uralkodása a legrégibb *biztos* történeti adat a hinduk történelmében. (Mrs. Speir: *Life of ancient India* 222. l.)

get *neve* magyarázza meg; mert Vjásza annyi mint gyűjtő, szerkesztő; s így a név nem annyira az egyént, mint a végzett munkát akarja kifejezni, ha nem egy ember végezte is azt, a mi — feltéve, a mit a dolog természete szerint fel is kell tenni, hogy nem szorítkozhatott csupán egyszerű összeállításra, vagy kész alkatrészek egymás mellé sorozására, szolgailag, hanem az összekötő láncszemeknél némi átdolgozással és egyengetéssel, sőt egészben véve is némi alakító munkával is járt, — lehetetlen is lett volna egyetlen, bármily hosszú életű s kitartó munkásságú embernek. Mert nem is szólva a négy Védáról, melyek terjedelméről már fentebb adtunk némi fogalmat, s melyek csakugyan századok művei, és a tizennyolcz, egyenként mind nagy terjedelmű puránáról, csak maga a Maha-Bharata tizennyolcz könyvre oszlik, melyek mindenike elég tetemes kötetet tenne ki.

De nemcsak terjedelménél, hanem még inkább tartalmánál fogva rengeteg erdő a Maha-Bharata. Tulajdonkép a nemzeti monda összes hagyományának a kincstára az, melyben a költemény tárgyául választott fő-esemény, a *nagy háború* mellett, melytől a mű czíme is van,* az epizódok egész halmaza szövődik be, vagy tovább, néha szorosabb, néha lazább, néha épen semmi összefüggésben a főcselekvénnyel.**

* Bharata, e szó kettős értelemmel bír; tulajdonneve több ős hindu királynak; s neve a hindu nép egyik törzsökös ágazatának. Maha annyi mit *nagy*; s így Maha-Bharata jelentheti a Nagy Bharata királyt; s a nagy Bharata nemzet-törzset. A harcz szó (judha) nincs az éposz czimében, de oda szokott értetni, Maha-Bharata-judha: a Bharaták nagy harcza.

** A költeménynek a főcselekményt, a nagy háborút tárgyazó részét a nagy Akbár méltónak tartotta perzsára fordítani, kihagyva az arra nem tartozó részeket és epizódokat.

E rengeteg erdő átnézetét adni, benne a vezető ösvényeket fölkeresni: meg sem kisértjük azon az aránylag szűk téren, mely itt rendelkezésünkre áll. Csak a főcselekvény vázlatát fogjuk adni, mely az egész műnek alig egy ötödrészét tölti be, s néhány nevezetesebb epizódot fogunk fölemlíteni s igyekszünk azok összefüggését a cselekvénynyel, legalább némileg fölfoghatóvá tenni.

II.

Bevezetés a Maha-Bharatába.

India ős-történelme, vagy inkább mondai hagyományai szerint, a félsziget északi részében, — mert a déli részekre csak később terjeszkedett ki a hindu uralom, — eredetileg két dynastia uralkodott, mint már említettük: a *Nap* és *Hold*-dynastiák. Alattok azonban, hűbéresi viszonyban, számos kisebb fejedelem uralkodék, törzsfők inkább, mint tulajdonképeni királyok. Amazok isteni vérből, a Brahma-teremtette első emberektől, eredtek, s felségök ez eredetben állt; de valamennyi fejedelem a *kszatrijják* (katonai) törzséből való volt, mely akkor még az uralkodó osztály vala, a brahmin (papi) osztály nem ragadván magához még akkor az elsőséget, melyet neki később, a monda szerint, Ráma szerzett meg.

Ráma az Iksvákuval kezdődő s a mai Oude-ban (Ajodhja) uralkodó Nap-dynastia legnevezetesebb tagja volt, kinek földi alakjában maga Vizsnu isten jelent meg. Alatta vett erőt a brahmánizmus rendszere, sokkal gyorsabban jutva hatalomra a birodalom e részében, mint a Hindu-kus (Himalája) aljában még északabbra eső Holdbirodalomban, hol a hegyeken túlról még egyre érkező

új meg új hegyi törzsek harczias tömegei inkább fentartották a nép között a függetlenség és harcziasság szellemét.

A Hold-dynastia Hasztinapurában (a régi Delhiben) székelt. Egyik kiváló uralkodó ez ágból *Bharata* volt.* — még mielőtt Hasztinapura épült, — s róla ez ország a benszülöttek által még ma is Bharata-varsának, a néptörzs Bharata-nemzetének neveztetik. E Bharatától származik *Kuru* fejedelem, a Maha-Bharata éposz hőseinek közelebbi törzsapja, kitől e hősök egyik ága Kauraváknak, (Kuru utódinak) neveztetik.

Kurunak huszonkettedik unokája Szantanu s ennek neje Szatjavati. Kettejök fia Vicsitra-virja, a ki gyermektelenül halt el, de két özvegyet hagyott hátra. Halála után mind a kettőt anyáról Szatjavatiről féltestvére Vjásza ** vette nőül; míg a másik, apáról Szantanuról való féltestvér, ennek Gangától való fia Bhisma, szintén utódtalan maradt, de tevékenyen szerepel a hőskölteményben, mint a hősök nagybátyja.

E hősök ugyanis, első sorban a Vjásza fiai, Vi-

* Egy *másik* Bharatával, mint a Ráma öcscsével s ajodhjai helyettes királylyal, a Ramajánában találkozunk.

** Ez a Vjásza, egész nevén Krizsna-Dvajpajána-Vjásza, ugyanaz, a kit a hagyomány a Maha-Bharata szerkesztőjének, vagy az abban foglalt mondák gyűjtőjének tart. Azért is lehetetlen föltevés, mert a költemény főrésze nem az ő kora előtt történt dolgokkal, hanem épen az ő fiai és unokái történetével foglalkozik, a mi pedig az ő élete idétte nem válhatott mondává. A hagyomány, mint már említettem, ugyan e Vjászát a Védák gyűjtőjének is mondja. De más hagyomány szerint huszonnyolcz Vjásza (szerkesztő) volt, kik ugyanannyi különböző korszakban szerkesztették a Védákat, a mint azok alkatrészei e hosszú időfolyam alatt keletkeztek. (Garrett: *Class. Lex. Vyasas* czikk.)

csitra-Virja két özvegyétől. Az idősebbik, *Dhritarástra*, a ki vakon született, mert anyja Ambika annyira irtózott második férjének Vjászának setét-barna ólom-színétől és bozontos zordonságától, hogy valahányszor az feléje közeledett, becsukta szemeit, hogy ne lássa; s ez önkéntes vaksága valódivá lett fiában, mely ily módon fogamzott. A másik nő, Ambálika, hogy hasonló sorstól megkímélhesse magát s születendő gyermekét, ugyancsak kinyitotta szemeit, valahányszor férjére tekintett; s ezért meg az ő fia, *Pandu*, oly halvány-, sápadt- és ólomszínűnek született, mintha ijedelem fosztotta volna meg arczát minden vértől. Pandu máskép daliás termetű és tetszetős alakú fejedelem volt.

Dhritarástrának és Pandunak még egy harmadik fivérök is volt: *Vidura*. A monda szerint ugyanis Szatjavati, Vjászának az anyja, sajnálva, hogy fiának mind a két gyermeke, már születésétől fogva a természet jegyzettje, sürgette őt, hogy nemzzen még egy harmadik fiút is, a ki hibátlan legyen testben. De mivel a két nő félt már a rémletes férjtől, — s midőn az mégis közeledett Ambikához, ez megcsalta s maga helyett egy rabszolga leányt bocsátott hozzája, saját ruháiban. E leány lőn Vidurának az anyja. Vjásza pedig annyira megszerette a leányt, hogy szabaddá tette őt s megjósolta, hogy fia Vidura a legbölcsebb és legjobb lesz valamennyi testvér közt. Úgy is lett. Vidura a Maha Bharata legrokonszenvesebb alakjai egyike; bátyjai iránt engedelmes és segítségökre kész; s mikor később meghasonlottak és a Pandu öt fia harczban állott Dhritarástrával és az ő száz fiával, Vidura az előbbiek pártján állott, s őket sok igaztalan üldözéstől és ellenök vetett gonosz cseltől megmentette.

Igy volt tehát Vjászának, a királyok utódának, a

bölcsnek, három fia: egy vak, egy sápadt és egy rabszolgavér.

Dhritarástra, a legidősb, vaklevén, nem látszott alkalmasnak az uralkodásra. Nagybátyjok, Bhisma, a ki megesküdt volt apjoknak, hogy nem nősül meg, nehogy fiai legyenek, s azok öcscseitől elvegyék a trónt, Pandut ajánlotta apja utódául; s hogy utódai is legyenek: feleségről is gondoskodott számára. Először Prithát, vagy Kuntit, a Hold- és Nap-dynastiák egyesüléséből származott mellék-ág, a Jadu-dynastia egyik utódának Szúrának a leányát szerezte meg számára nőül. Ennek a Pritha, vagy Kunti nevű királyleánynak nagy kiváltsága volt. Növendék leányka korában egy nagy bölcs és istenes jós Durvásza fordúlt meg a házuknál, s a leányka azt oly jól fogadta, s annyira megtetszett neki, hogy a bölcs őt oly bűvös mesterségre s varázsigékre tanította meg, a melyek által, a melyik istentől akarja, attól lesz gyermeke. A leány nem is hevertette ez adományát, s még hajadonkorában a Napistentől szült fiút; de félve szülői és rokonai ítéletétől, kitette a gyermeket, és pedig mint Mózest az anyja (egészen más okból) fonott kosárban, a Ganges vizére, a hol Dhritarastrának a kocsisa Adhiratha találta meg, s nejével Rádhával szoptattatá, mintha sajátjok lenne, a miért Radhéja név ragadt rá, holott nevelő szülei Vazuszénának nevezték el. Később Indra isten, a ki egy bölcs jós alakjában próbára tette jó szívét, jutalmúl hatalmas erővel ruházta föl, s nevét *Karnára* változtatta.

E szerint Karna anyáról való féltestvér volt a Pandu fiaival, mert anyja a Pandu neje lőn. Pandut azonban egy bölcs jós, a kit egyszer szarvas-alakban meglőtt volt, (mert szenvedélyes vadász volt egész életében), megátkozta, hogy gyermeke ne legyen soha. Más monda szerint

nem is lehetett, mert Pandu a «sápadt», tulajdonkép bélpoklos volt, s mint ilyen nősz-tehetetlen. Ám Prítha aszszony mellett ez nem nagy baj volt, módjában állván, a melyik istentől akarja, attól hozni fiút a királyi ágyba. Igy szülte egymásután: Dharmá-tól az igazság istenétől *Judhisthirát*; Vajutól a szelek istenétől *Bhímát*; s Indrától az égbolt istenétől *Ardzsúnát*. Származásuk szerint ez első a legigazságosabb, a második a legerőszakosabb, a harmadik a legjobb nyíllövő volt. Az isten-fiakat Pandu kész szívvel elismerte magáéinak, s az apaság kérdéséről nem is lett több szó.

Nemsokára Bhisma, a nőtlen maradt nagybátya, arra ösztönözte unokaöcscsét Pandut, hogy második feleséget is vegyen s megszerezte neki a madrai király nővérét *Madri*-t, a kit sok pénzen és gyöngyön kellett megvenni fösvény bátyjától. Madri királyasszony is istenek kegyencze volt, s ő is két fiút szült Pandunak, és pedig a Nap két ikerfiától, a két Aszvin-tól; a fiúk nevei: *Nakula* és *Szahadéva*.

Igy Pandunak öt, névleges, fia lett két asszonytól s öt istentől, a kiket ő mind fiainak fogadott. Ezek öten a *Pandavá*-k, a birodalom későbbi örökösei s a Maha-Bharata és a benne leírt «nagy háború» tulajdonképeni hősei.

Mert Pandu maga nem uralkodhatott soká. Pedig sápadtsága daczára hősies ember volt, és nagy tervei voltak az általa teendő hódításokra. Egész Hindosztánra ki akarta terjeszteni birodalmát, Pundsábtól Bengálig, a Himalája ormaitól a Vindhja-hegységig. De mivel főszenvedélye a vadászat volt, nejeivel s kis fiaival együtt a Himalája hegységei közé tette át lakását. Itteni élete tele van mondai, rejtelmes elemekkel, melyekből a Maha-Bharata sokat elbeszél, de a melyeket bátran mellőzhetünk. Itt az erdők magányában Pandu egy izben megfeledke-

zett a szarvas-alakban meglőtt bölcs jós átkáról s nejének a kedves Madrinak ölelésére hajolt — ez ölelés halála lőn, s még a nő karjaiban meghalt.

Most a két királyi özvegy: Kunti (vagy Pritha) és Madri versenygenek az elsőség fölött, melyiket illeti a jog, hogy férjét a láng-halálba kövesse, melyik legyen a *szati*.* Mi más verseny, mint a Junóé Minervával, mint a Brunhild és Krimhildé! — a hűség és kötelességteljesítés nemes, önfeláldozó versenye! Végre Madrié lőn az elsőség, hisz a férj *az ő* karjaiban halt meg, mikor épen őt ölelte szerelemmel; s Madri a lángokba rohant férje után.

De a Pandavák fiatalok voltak még az uralkodásra, gyermekek, kik a trónt nem foglalhatták el apjok után. Nagybátyjokat Bhismát eskű kötötte, hogy ő trónra nem lép soha. Nem maradt hát más, a kire a királyságot ruházzák, mint az előbb mellőzött vak királyfi Dhritarástra. Vaksága őt nem akadályozta a megnősülésben, sem abban, hogy egyetlen nejével Gandhárival száz fiút nemzzen, kik közt a legidősebb, *Durjodhana*, később utóda is lőn, a más kilenczvenkilencz közül pedig *Dusaszána*, *Vikarna*, *Csitraszéna* voltak a nevezetesebbek. Ezeket, a Pandu fiaival közös ősapjukról, *Kurú*ról, az első szülöttség jogán megkölönböztetésül a *Pandu-fiak*tól (Pandava-k) *Kuru-fiak*nak, (Kauravá-knak) nevezték.

A Pandu öt fia, a Pandavák egyik-, a Dhritarástra száz fia, a Kauravák a másik oldalról, íme a küzdő felek a Maha-Bharatában.**

* Szati = tökéletes nő. Helytelen kiejtéssel (angol után) olvassák *szutti*-nak, a mi a hinduban nem létezik.

** Ime a nemzedék-rend főbb pontjainak átnézete:
Szoma vagy *Csandra*, a hold istene, a hold-dynastia feje.
Fia: *Budha* (nem a vallás-újító), a ki nőül veszi *Ila*-t, a Nap-

Mielőtt tovább mennénk, e csak legfőbb vázlatában közlött bevezetés után, vessünk egy fürkésző pillantást

dynastiából való első király Iksvaku leányát, s így a két dynastia már az első íznél összeköttetésbe lép, a nélkül hogy egyesülne.

Fia: *Puturuvász*, ennek (a közbeesőket mellőzve) harmadik utóda *Jajati*, kinek két nejétől született két fiával a nemzetség-fa két ágra oszlik:

Szarmisztától fia: *Puru*;
ennek fia: *Bharata*;
utóda: *Hasztin* (Hasztinapura építője);
utóda: *Kuru*;
utóda: *Szantanu*.

Első nejétől, Szatjavatitól: fia Vicsitra-Virja (utódtalan);
második nejétől Gangá-tól, fia Bhisma, nőtlen és utódtalan,
mostoha-fia: Vjásza, elvette Vicsitra-Virja két özvegyét Ambikát és Ambalikát; később egy rabnővel nemzett fiút.

Devajánitól fia: *Jadu*;
utódai, sorban:
Vrizsni;
Devarata;
Andaka;
Szúra. Ennek
fia: *Vaszudeva*,
leánya: *Kunti* vagy *Pritha* (a Pandu első neje);
unokái (fia Vaszudeva ágán)
Krizsna és
Bala-Ráma (a Pandavákkal egykorúak), kikben ez az ág kihal.

Fiai:

1. *Dhritarastra*, vak;
neje Ghandari;
fiaik: *Durodhána* és még 99 fiú.

2. *Pandu*;
első neje Kunti, vagy Pritha:
ettől:
Judhisthira,
Bhima,
Ardzsúna;
második neje: Madri;
ettől:
Nakula,
Szahadéva.

3. *Vidura*.

Karna

arra: mikép érvényesül az itt adott nehány vonásban is a hindu isten- és világ-nézlet s az ősmondai felfogások sajátossága.

Feltűnik mindjárt az istenek személyeinek határozatlansága, és a hozzájok kötött fogalmak lazasága. A Pandu-fiak másodikát Váju a szelek istene, harmadikát Indra az égbolt istene nemzi. Pedig tudjuk, hogy Váju és Indra egy és ugyanazon személynek különböző nevei csak, s ugyanazon isten majd az égbolt, majd a szelek istenének tartatik, és pedig a nélkül, hogy Váju neve következetesen mindig a vihar-, Indra neve pedig az égbolt istenét jelentené; sőt inkább fölváltva, vegyesen és önkényűleg. Általában a hindu isten-nézlet közel sem oly határozott, mint pl. a görög, római vagy skándináv. Egy-ugyanazon isten öt-hat név alatt jő elő, és pedig nemcsak időszakilag, hogy új nevet cserélne a régi helyett, sőt a régi tovább szerepel az új mellett. Innen ugyanazon névhez más meg más istenfogalom köttetik; pl. Jáma, más néven Dharma, ma a halál-, holnap az igazság istene, Hasonló határozatlanság van az istenek rangfokozatában. Indra sokáig a fő-isten; később egészen alárendelt állásba sűlyed, mikor a trónt a Trimurti foglalja el, melynek három személye közt is, korszakonként vagy felekezetek szerint, változik az elsőség s azt Brahmától majd Vizsnu, majd Sziva ragadja magához.

Az isten-nevek e zavara egyébiránt általában kiterjed a nevekre minden irányban; s a nélkül hogy az egy név alatt értett különböző egyének meg volnának, legalább elég világosan, különböztetve. Tudjuk mennyi különböző egyén és fogalom van kötve a Manu névhez; most ugyanezt látjuk a Vjásza névvel; a Pandu apjaként előforduló Vjásza alatt lehetetlen a Maha-Bharata éposz

gyűjtőjét értenünk, pedig az értetik alatta. Élt-e még, mikor fia Pandú már meghalt, s unokái, a két ág, egymással küzdenek az uralom fölött? Ha él: miért nem uralkodik? Ha nem él: hogyan írhatja vagy szerkesztheti a Maha-Bharatát, mely későbbi eseményekről szól? — A monda őt, uralkodása előtt, mig bátyja Vicsitra-Virja él, egy pusztában remetéskedteti, hol szent iratokat olvas és szerkeszt (talán a Védákat), s vezeklésben él és nyeri rémletes soványségát s kiaszott váz-alakját, melytől később feleségei ijedeznek. De életének ez első időszakában csak nem szerkesztheti a Maha-Bharatát, melynek hősei még az ő ezután születendő fiaitól származandó unokái. Lehet, hogy ő a Védák egy vjaszája; de határozottan úgy említtetik mindenütt, mint a Maha-Bharata vjaszája.

Hogy a harmadik testvér Bhisma fogadást tesz apjának hogy sohasem fog megnősülni, nehogy maga vagy utódai valaha trónkövetelőkül lépjenek fel rokonaik ellen: ez nemes, emberi és királyi vonás; s még inkább az, hogy fogadását oly híven megállja, hogy midőn bátyja Vicsitra-Virja magtalanúl hal meg s két özvegyet hagy hátra és apja őt kéri (mert a középső testvér Vjásza a pusztában remetéskedik), hogy vegye nőül bátyja özvegyeit s «támaszszon magot — ó-testamentomi nyelven szólva — az ő bátyjának»: ő vonakodik ezt tenni, s hivatkozva fogadására, inkább a remetét hivatja haza s annak engedi át a királyi és apai tisztet. Jelleme e hűségét továbbra is megtartja, mint látni fogjuk.

Vjásza tehát hazajő s nőül veszi a két özvegyet. A természet alakító és elhatározó befolyásáról való nézlet, *minden természeti vallásnak, egész a darwinizmusig, ez egyik jellemző dogmája*, hatalmas kifejezést nyer a két öz-

vegy magatartásában az ijjedelmes férjjel szemben s fiaik megjegyzett voltában. Amaz behúnyja szemét féltében, irtóztában, férje minden érintésekor: s vak fiút szül. Ez, hogy épen e következést eltávolítsa: kimereszti szemét mindannyiszor, s ijedt, rémült, vértelen arczú fia lesz. Jelentős monda, hozzá még folytatásában is; a behúnyt szemmel, de szabad ölelésben fogant fiú, vak lesz ugyan, de erős és termékeny; a ki száz fiút képes nemzeni; neve *Dhritarástra*, azt jelenti: szilárd uralkodású; a másik, a nyitott szemű rémület szülöttje, nemcsak sápadt, mit neve Pandu is jelent, hanem bár erős testű, mégis nőszte tehetetlen, talán bélpoklos.

A természettani és élettani okok ez erős és alakító, határozó befolyásánál még nyilvánosabban jellemzi a pantheistikus világnézletet az istenek és emberek ama keveredése, az istennek az embert s eredetét és életét ama teljes áthatása, melynek csak az eddigiekben is annyi világos jelével találkozunk már.

Hogy minden istentől ered s különösen minden hatalomnak isten a forrása: ez már természetes kifejezést lel a két dynastia eredetében a Nap és Hold isteneitől. De az istenek közvetlen termékenyítő befolyása akkor sem szűnik meg, mikor már régóta s rendesen emberi ivadékok uralkodnak a földi birodalmakon. Nem is említve, hogy *Ganga*, a kitől Szantanu királynak utolsó fia, a nemes lelkű Bhisma születik, némileg szintén istenleány (mondáját a Ramajána részletesen tárgyalja), feltűnő, hogy a Pandu király öt fiának nemzését öt különböző isten vállalja el, miután féltestvéröket (anyjok házasság előtti fiát) Karnát szintén isten nemzette.

Általában az isteni és emberi, vagy a természetes és természetfölötti elemek érintkezését, mely valamennyi

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

mythologiában megvan, sehol oly nagy mértékben, oly határtalan bujálkodásában a monda gazdag sokféleségének, féktelen képzeleti szabadságának nem találjuk, mint a hindu mondában. Csak e kis részletben is, mennyit a Maha-Bharata bevezetésekép eddig felöleltünk, találkozunk már nehány vonással e részben. Vjásza, a királyi remete, mythoszi személy. A jós, a ki Prithának a varázslatot adja, melylyel magát istenektől termékenyítheti meg; a másik, a ki Panduval szarvas-alakban löveti meg magát, hogy őt elátkozhassa s magtalanná tegye; a harmadik, a kinek alakjában Indra megkisérti Karnát: a mythoszi és emberi alakok keveredései. Sőt azt mondhatjuk, alig van alak ez ős-korban, — melyről azt nem említettük is — hogy valami természetfölötti ne vegyűlne mondai történetébe.

Ime ily elemekből alakúl, ily szálakból szövődik a hindu hős-monda. A természetfölötti több benne, mint a tisztán emberi, (bár az sem hiányzik, a Bhisma nemes, férfias hűségében adott szavához s önfeláldozásában családja érdekeért, és a Madri nőies hűségében férjéhez, a ki keblén halt meg szerelemtől, s a kit követni akar a lánghalálba!) — megfelelőleg az összes világnézletnek, melyben több a kozmogóniai spekuláczio az erkölcsi allegoriánál s annál inkább a reális természet-nézletnél.

III.

A cselekvény csomója.

Pandunak ezek voltak a fiai:

Judhisthira (erős a harczban), *Bhima* (rettenetes), *Ardzsúna* (egyenes, emelkedett, sudár): ezek az első as-

szonytól Prithától (Kuntitól), kinek Panduval való házassága előtt is volt egy fia, Karna; aztán:

Nakula (gúnár) és *Szahadeva* (folyondár), a második asszonytól Madritól.

Az utóbbi kettő csak névleg volt testvér a három elsővel mivel nemcsak más-más anyától származtak, de valamennyien különböző apáktól is. Pandu egyiknek sem levén igazi apja. Mindazáltal Pandu mind az ötöt fiának ismerte s együtt mint testvérek növekedtek. Közös nevök: Pandavák (Pandu-fiak).

Pandu meghalván, miután Bhisma fogadásához képest az uralkodást ismét (mint előbb, bátyjok Vicsitra-Virja halalakor) elhárította magától, a fiuk idősb nagybátyja a vak Dhritarástra lépett a trónra, s öcscse öt fiát is magához vette udvarába, Hasztinapúrba, hol szivesen fogadtattak s a király fiaival együtt növekedtek. Emezeket közös ősükről Kururól a Kauravákat, amazokat állítólagos apjokról nevezték Pandaváknak. De a Kauravák kezdettől fogva irigy féltékenységgel tekintettek betolakodókúl nézett unokavéreikre a Pandavákra. *Durjodhána* («nehéz lebirni»), bár az idősb testvér első szülötte, fiatalabb volt mint Judhisthira, a Pandavák legidősbike; ez annálfogva a családi rend szerint elsőbb joggal bírt a trónkövetkezésre mint ő. Melyik legyen a *juva-rádzsa** (trónörökös)? — folytonos vetély tárgya volt már mint gyermekek között köztök. A második Pandava, Bhima, iránt nem kevesebb irigységet táplált Durjodhána, a miért ez erősebb volt nála. Nem bírván vele: elhatározta: méreggel veszteni el s aztán a tóba dobni, hogy bűn-tette nyomát elenyésztesse. Gonosz tervét végre is

* Juva-rádzsa = kis-király, tulajdonkép ifjabb király.

hajtotta, legalább úgy hitte, sikerrel. De Bhimát a *nágák* (kigyó-testű, emberfejű vízi istenek) megmentették s ő újra megjelent; de rokona gonosz tettét csak akkor fedezte föl, mikor már a Kauravák és Pandavák között kiütött a nagy harcz, melynek ő lett fő hadvezére.

E közben a fiúk atyja, illetőleg nagybátyja Dhritarástra

> Eljöttnek látta az időt, midőn
> A két királyi háznak sarjadéki,
> A Kauravák s Pandavák, vitézi
> Fegyverrel edzzék ifjuságukat.
> Bölcs fontolással keresé soká:
> Számukra méltó mestert hol lelend,
> Ki jártasságot fegyverekben, észszel
> És tudománynyal párosítva, fenkölt
> Vallásos érzést és komoly erényt
> Öntsön beléjök s az *igaz* szerelmét.

Míg ezen gondolkoznék: egy *Dróna* nevű, a hadimesterségekben is jártas, tudós és kegyes bramin érkezett a hasztinapúrai udvarhoz. Bhisma kérte őt: maradjon ott s oktassa a fiúkat mind az istenes tudományban, mind a hadi mesterségben, a mire Dróna reá is állott s lelkiismeretesen hozzálátott a fiúk tanításához. Úgy látszik azonban, különös szeretettel a Pandavákat oktatta, kikben szebb tehetségeket fedezett föl. Judhisthirát a kópjavetésben is képezte, de e fiatal herczeg többre ment a bölcseségben és jóságban, mint a fegyverforgatásban. Bhimát a dorong- és buzogány-forgatásban gyakorolta, mivel karjaiban rendkívüli erő volt. Ardzsúna a nyíllövésben tűnt ki. Nakulát a lóidomításban, kocsisságban és lovaglásban oktatta; Szahadevát pedig a kardforgatás mellett a csillagászatban. Azonban a Kauravák oktatását

sem hanyagolta el, valamint saját fiát Aszvatthamát is tanította a királyúrfiakkal együtt. De valamennyi növendéke közt legjobban kedvelte Ardzsúnát, mert ez volt a legtökéletesebb, legigazabb, legkedvesebb valamennyi között, nem hiába hogy a legfőbb istennek, Indrának, volt a fia. Épen azért Durjodhána is a legirigyebb reá volt valamennyi Pandava közt.

«Az öt Pandava jellemrajza — mondja egy angol tanúlmány * — annyi egyénítéssel van keresztűlvíve a Maha-Bharatában, a minőre a keleti költészetben ritkán találunk. Mindenik saját vonásokkal van feltűntetve, s még könnyű árnyalataikban is ép oly határozottan mint fínomúl meg vannak különböztetve; mind a mellett félreismerhetetlen családi hasonlat van közöttük. Európai olvasóra nézve Ardzsúna a legrokonszenvesebb, mert legjobban megközelíti a lovagiasság eszményképét a mi felfogásunk szerint. Kalandjai egynémelyike az Arthur király, vagy Nagy Károly lovagjaiéra emlékeztet. Ő nyeri meg. tornajátékon, a hölgyet is, kinek kezét királyi atyja a győző jutalmául tűzte ki.** Mind a mellett a hindu izlés és felfogás szerint, mely a csöndes szemlélődőt elébe teszi a harczos és tetterős férfiúnak, Judhisthira lesz a kegyencz; az ő hideg, szenvtelen hősiségében tetőz az emberi erénynek hindu felfogás szerinti eszménye. Az egész költeményen át az önmérséklet nyugodt méltóságában mozog ő, mintha felűl állana minden emberi gyöngeségen, s érzéketlen volna bú és gyönyör iránt, melyek

Érzéketlen valójáról csak úgy pergenek alá,
Mint a sima márványról a permeteg lágy csöppei.

* *Westminster-Review*, I. köt. 53. l.
** E kalandról alább bővebben lesz szó.

Bhima a nyers erő, rettenthetetlen bátorság megtestesülése, óriási testalkattal, de a mellett szeretni képes szívvel, anyjához és testvéreihez ragaszkodó, magát érettök feláldozni kész. A két fiatalabb, Nakula és Szahadeva, szeretetreméltó, hajlékony kedélyű, finomabb szövetű jellemek.»

A féltékenység és gyűlölködés napról-napra növekedvén a rokon fiúk között, végre kitörésre kellett kerülnie a dolognak. S mikor Judhisthira, mint legidősb közöttük, a juva-rádzsa czímét és tisztét elnyerte, Durjodhana nem akarta többé megszenvedni atyja udvarában a Pandavákat. Addig áskálódott ellenök, míg rábírta apját, hogy a fiúkat eltávolítsa; s azon szín alatt, hogy kiadja részöket a birodalomból, anyjokkal Kuntival együtt Varanaváti városba küldötte őket, hol Judhisthira mint kis-király uralkodhassék, míg a *maharádzsa* (öreg- vagy nagy-király) saját fiaival Hasztinapurában, a székhelyen maradt.

Az öt fiú búcsut vett az udvartól. Mielőtt elindultak volna, nagybátyjuk Vidura megintette őket, hogy «őrizkedjenek a tűztől»; mert tudomására jutott, mi új gonoszságot készít ellenök Durjodhána. Ez ugyanis egy megbízott emberét Purócsanát küldötte előre Varanavátiba, hogy ott a Pandavák fogadására mindent előre készítsen s számokra ott pompás új palotát építtessen, — de egyszersmind hogy abba veszedelmet rejtsen számukra. Purócsana a falakat mézgával és szurokkal rakta össze, melybe csepüt és kendert kevert, hogy az egész épület gyúlékony legyen; hogy mikor egyszer a Pandavák gyanútlanúl alusznak, az ajtókat kivülről rájok zárva, fejök felett az egész házat lángba lehessen borítani.

Mikor minden el volt készülve, a Pandavák megérkeztek, Purócsana tisztelettel fogadta őket, új palotá-

jukba bevezette, átadta mindeniknek a maga lakó részét, gazdagon megvendégelte s magokra hagyta.

Kevés idő múlva követ jött nagybátyjuktól Vidurától azzal az izenettel, hogy ássanak a házból földalatti útat, melyen menekülhessenek, ha a palota meg találgyúladni. Szót fogadtak s a földalatti út elkészítését Bhima vállalta magára. Mikor az elkészült, elhatározták hogy ők előzik meg Purócsanát s megfogják őt a saját hálójában. Kunti nagy lakomát rendezett, s meghívta a város egész népét. Ott volt a többi közt egy bíl nő is, öt felnőtt fiával.* Ezek, fajuk szokása szerint, sokat ittak s lerészegedve elaludtak, míg a többi vendég eltávozott. Éjjel a Pandavák és anyjuk Kunti, a nőt fiaival együtt a palotában hagyva, a földalatti úton kimenekültek, s Bhima a Purócsana házához lopózott, mely épen a palota szomszédságában volt, és minden ajtót jól elzárva, meggyujtotta a házat. Purócsana szolgáival együtt bennégett, s nagy szél levén, a palota is meggyúladt és földig égett. Másnap, mikor a bennmaradt bíl nőt és fiait szénné égve megtalálták, mindenki azt hitte, hogy az özvegy királyné és fiai égtek benn; s így ment a hír Hasztinapurába is, a hol nagy volt az öröm a Pandavák elveszte fölött; csak Bhisma, Dróna s a jószívű Dhritarástra siratta őket. Vidura pedig tudta, hogy megmenekültek.

A Pandavák, hogy a további üldözést kikerüljék, a sűrű erdőségekbe rejtőztek. Számos kalandjaik közül elég legyen említeni, hogy mikor egyszer fáradtan aludtak s csak Bhima állt őrt a többiért, egy Hidimba nevű *aszúra***

* *Bíl* egy indiai ős néptörzs, megvetett pária-faj, a kit a hinduk nem is vettek emberszámba.

** Az *aszurák* Brahmának a csipejéből származtak azon korban, mikor az isten testében a setétség eleme volt az uralkodó.

(emberevő gonosz démon) ütött rajtok, a kit Bhima kemény harcz után megölt s vele volt szép nővérét — szinte Hidimbá-t — nőül vette magának.

Megunván az erdőkben való bolyongást, Ekacsakra* városába költöztek, a hol a bölcs jós Vjásza tanácsára egy kegyes brámin házánál találtak szállást és menedéket. Itteni kalandjaik közül a legnevezetesebb a Vaka nevű emberevő szörny megöletése Bhima által. Ez érdekes epizód megérdemli, hogy kissé részletesebben beszéljük el. Vaka, a szörny, oly adózás alatt tartotta az ekacsakrai királyt, hogy az neki mindennap bő eleséget tartozott küldeni egy alattvalója által. A szörny aztán felfalta nemcsak az eleséget, hanem az embert is, ki azt hozzávitte. Egy nap az eleségvitel sora a bráminra került, a kinél a fiúk, anyjokkal együtt, laktak. Reggel ezek nagy zajt hallanak; a brámin háznépe, véve a király parancsát, azon versengett: melyik legyen az eleségvivő. Maga a brámin nem akarta sem nejét, sem nagy leányát, sem kicsi fiát ereszteni, hogy övéi közül valamelyik bizonyosan odaveszszen, míg ő életben marad; csak azon aggódott: mi lesz *belőlök*, ha *ő* odavesz? Aztán neje szólalt meg, feddve férjét, hogy búnak ereszti magát, holott a ki a Védákban járatos, tudnia kellene, hogy

Nem kérd a sors, parancsol az, és egy halállal tartozunk;
A mit ránk mér a végezet: az ellen nem lehet szavunk.
A férfié nő, lány, fiú, tulajdona sajátja mind;
Rendén van ez, fojtsd vissza búd', a végzet menni engem int.
Az asszonyé az áldozat: szent törvény ez e föld-tekén,
Hogy éltével övéit megváltsa; hát hadd menjek én!

Azután folytatja, hogy ő nélkülözhetőbb; a gyer-

* Ekacsakra: a modern *Arrah* városa.

mekeket apjok is elgondozza, a leány is elég nagy már, hogy a kicsiről gondoskodjék; oly tisztelt férfi nőt is fog találni mást helyette, a ki gyermekeinek anyja lesz, a kit szeressen úgy, mint a hogy őt szerette.

S a férj, így hallva hű nejét, keblére forrón öleli,
És annak sápadt arczira ömölnek égő könyei.

A leány, hallva szülői nemes versenygését, kéri őket, hadd lehessen ő az áldozat; mert ha szülei előtte halnának meg, őt a bűnbánat ölné meg, hogy ezt megengedte; ha pedig érettök áldozhatja életét, bemegy a dicsőségbe s része lesz az örök üdvben.

Míg ők így versenygenek, a kicsi fiú is felnyitja szemeit s megszólal gyügyögve:

«Ne sirj apám, ne sirj mamám, ne sirj oh drága nénikém!»
S majd egyikhez, majd másikhoz tipeg-topogva oda-mén.
S egy kardos sást eléragad és hadonázva szól: — «no lásd,
Van kardom is, leszúrom én, megölöm azt az óriást!»
S azok, bár szivök oly nehéz, felejtik, ezt hallván, a bút,
Nem állják meg a nevetést s csókkal halmozzák a fiút.

Szerencsére a kis fiú hősködésére nincs szükség. Bhima közbelép s némi ellenkezés után rábeszéli a brámint, hadd menjen ő az eleséggel az óriáshoz. Odaér a banánfa alá, a hol Vaka mindennapi ebédét várni szokta. Bhima azonban mind megette az eleséget, — a mily erős, oly nagy-ehető is volt — s a kocsit, melyen azt vinni szokták, ganéjjal töltötte meg. Vaka mohón rohant a vélt eleségre, s ganajt találván helyette, dühösen támadta meg Bhimát. Nagy szálfákat csavartak ki gyökerestől s azokkal rohantak egymásra. Az erdő valamennyi szálfáját felnyűtték s összetörték egymáson. Akkor ökölre men-

tek; Bhima ölre fogta az aszurát és földre vágta s kitaposta belőle a lelket.

A Pandavák közelebbi kalandja, következéseiben még fontosabb s nemcsak epizódi jelentőségű. Ebben az van elbeszélve, mikép nyerték el Draupadit, a pancsalai rádzsa (király) bájos leányát, a ki utóbb mind az ötük neje lőn. E kaland hőse a harmadik fiú Ardzsúna, a kinek eddig még kevés szerep jutott, de a kivel most már bővebben kell foglalkoznunk. Draupadi a Maha-Bharata hősnője s megérdemli egész figyelmünket. Arcza színe setét, de szépsége elragadó, mindent felülmuló. «Fekete vagyok, de szép vagyok» — mondhatná magáról az Énekek éneke hősnőjével. Szépségének híre számos hőst, sőt rádzsákat is csalt oda szvajamvarájára.

Szvajamvara, annyi mint önkéntes választás, a leány nyilvános férjválasztása, a legnépszerűbb módja az eljegyzésnek a Véda-korszakbeli árjáknál, mely azonban, módosított alakokban, az árja eredetű népek késő középkori tornáiban is feltalálható. Wheeler szerint kétségkívül a kszatriják uralkodása korszakából eredő intézmény. A szép hölgyért vívni kellett, nyilvános viadalon; s a nap nyertese a homokon: nyertes volt a hölgy szívében, épen mint a nyugati lovagkorban. Ez igazi lovag-versenyjátékról a Védák hymnuszai is magasztalólag szólanak.

A Maha-Bharatában több ily szvajamvara leírása fordúl elő. Nál is, a költemény legnevezetesebb epizódjában, így nyeri meg Damajántit, a tornán, melyet a leány kettejök előleges megegyeztével rendez; így választja Jaraváti magának Csandraszekharát; sőt e szokás, sokkal túl a hős-mondai korszakon, fentartotta magát s a kanóji herczegleány szvajamvarája nyitott útat a ma-

homedán hódításnak — és annak nyomán a keresztyén uralomnak is Hindosztánban.*

De térjünk vissza a Draupadi — Drupada ** páncsalai rádzsa leánya — szvajamvarájára.

A bájos királyleány elfoglalta helyét a küzdő homok mellett számára készített emelvényen, ékes öltözetben, gyöngyökkel és drága-kövekkel ragyogva, kezében tartva a szalagcsokrot, melyet a hős nyakába vessen, a ki valamennyi vetélytársat legyőzve, őt megnyerendi. Testvérbátyja *Dhristadjumna* ott áll, mint harczbiró, mellette; s a ki a czéltáblául kitett kerek tányér középpontjába, a ráfestett arany hal szeme-bogarába, első lövésre beletalál nyilával, azt azonnal győzőnek s a szép leány vőlegényének fogja kijelenteni. A kéz-íj is ki volt téve, a melylyel lőni kellett, nem ám mindenki a maga megszokott nyilával. Rádzsa rádzsa után jött, de egyik sem birta felvonni a kemény íjat, épen mint a Penelopé kérői az Odüsszejában. Most a dicsre vágyó Karna állott ki, — a ki a három első Pandava anyjának Prithának (Kunti) a fia volt, a Nap istenétől, de a kit mindenki az Adhiratha (a Dhritarástra király kocsisa) fiának tartottak. Felhúzta az íjat s ráillesztette a nyílvesszőt és készült már elpendíteni. De a kevély királyleány Draupadi méltatlankodva ugrott fel helyéről, hogy ő nem engedi meg e versenyt, «mert cselédfi neje lenni nem akar!» — Karna szégyennel s dühvel vonult vissza. Azután Sisupála, a csedii rádzsa, és Jaszáranda a magadai rádzsa próbálkoztak, de egyik sem bírt a nyíllal.

* Wilson munkái, III. kötet 324. l.

** Ime a névképzés sajátossága a nyelvben: a Kuru utódait Kauraváknak nevezik; a Drupada király leánya Draupadi.

Mindeddig a Pandavák, bráminok álruhájába öltözve, félen állva nézték a versenyt. Egyszerre előlép Ardzsúna, felkapja az íjat, meggörbíti, húrjára teszi a vesszőt, ellövi; s a *csákra* közepét, az aranyhal szemét, eltalálja vele. Nagy riadalom jelenti a sikert. S a szép Draupadi gyönyörrel legelteti szemét a deli és bájos ifjun, s bátyja intésére előlép és nyakába veti a szalagot és megengedi neki, hogy a szvajamvara törvénye szerint haza vezethesse.*

* A Maha-Bharatának a Draupadi szvajamvarájáról szóló részletét, alakilag szabad, de szép fordításban adja Wilson (Munkái III. köt. 328—335. ll.), s közli utána Garrett: (*Classic. Lexic. Draupadi* cz. czikkében). Ime utánzata:

Pancsála tágas országában, a
Hatalmas Drupadá rádzsa ünnepet
Készíte. Gazdag herczegek, királyfik,
Dobogó szívvel állnak: várva, kit
Választ a szép leány, a gyönyörű
Draupadi, a kinek bája minden
Magasztalást felül múl, annyival
Mint testi báját lelki bájai.

Az ünnepélynek napja már közelg.
És Drupada, — ki nyugtalan reménynyel
A Pandavák közűl óhajta férjet
Lányának, és kiküldé követit
A bujdosó király-fiúk után,
De őket hasztalan keresteté —
Oly próbát állitott, a melynek, úgy
Vélé csak ők felelnek meg s ahoz
Köté feltétűl lánya birtokát.
Csodás erővel s mesterséggel egy
Nagy íjat úgy készíttetett, hogy azt
Emberfölötti kéz bírhassa csak
Felhúzni; s ércz korongot, tengelyén
Megfordulót, ha köz-pontját nyíl éri,
Tett czél gyanánt. S aval kihirdeté:

A Pandavák most hazavezetik a megnyert leányt anyjukhoz. De meg akarván őt lepni, mielőtt bemutatnák

Hogy a ki ezt az íjt fölhúzza és
A czélba lő, azé legyen leánya.

Még nem viradt a nap föl, már sereggel
Jött számtalan királyfi s fejdelem.
A többi közt Duriodhana is
S a Dhritarástra mind a száz fia,
S a deli Karna, nagy kiséretökkel
A dús udvarban megjelentenek.
A nagy király mind szívesen fogadta
Vendégeit s dusan vendégelé.

Észak s kelet közt, korláttal kerítve,
Sik tér terült, mély árkok és magas
Falak vevék körül, azon kívül
Tornyos sorompók, s diadalkapúk
Bolt-ívei s tömör bástyák köríték
Zászlókkal és aranynyal ékesítvék,
Míg a nagy torna napja fölviradt:
Itt játsztak a leventék; s mint a tenger
Zugó hulláma, oly eget verő
Zajjal, s sűrűbben mint a csillag a
Tejútban, özönlött a sokaság
A roppant város millióiból.

Fényes, királyi trón körül, aranyból
Öntött s kövekkel és gyöngygyel rakott
Dísz-székeken fen ültek sorban a
Királyok és fejedelmek, mindenik
Kihíva és lenézve mind a többit,
A maga győzelmébe bizonyos.
Míg kívül a sorompón, a tömérdek
Népség tolonga, vagy mászott magas
Állvány-padokra, látni valamit,
S még távolabbról, házak erkelyén,
Födeleken s a felleget verő
Tornyok tetőin űlt az úri nép,
Csillogva mint a napsütötte bércz,
Mely völgybe néz, ők a küzd-térre le.

előtte, csak annyit mondanak, hogy egyikök egy drága kincset szerze kalandján, mi tevők legyenek vele? Az

Száz trombita harsog és támaszt szelet,
Az illatterhes léget szétfuvallva.
Míg az erő s ügyesség versenyi,
Vagy nyalka táncz, új-udvar, zene-szó,
És színi játék költi bámulatra
S ragadja tapsra a nézők seregét.

Így telt tizenhat nap; s már valamennyi
Híres lovag jelen volt s a király,
Leánya tornáját immár tovább
Becsülettel nem is halaszthatá.[1]
Most megjelent a herczegnő; királyi
Fényes ruháján drága ékszerek:
Gyöngéd kezében gyöngyökkel hímes
S arany-fonállal áttört szalagot
Tartván; a langy fürdőnek illatos
Páráitól üdülten, bájosabban
Kikelve, lassan járt s pirúlva állt
A rá tapadt szemek körébe' meg.
A körbe most a fő-pap lép elő,
És szent füvet szór s hint olajt, a Tűz
Nagy istenének, áldozat gyanánt,
Buzgó imákkal, áldással kísérve.
Most a király elhallgattatja a
Nagy harsona-zajt és csöndet int a zajgó
Tömegnek, mialatt daljás fia
Dhristadiumna a porondra száll
Mint apja határozatának hírnöke.

«Fejedelmek, — úgymond — látjátok ez íjat,
E nyílakat s a kitett czélt amott;
Ki ügyes és szerencsés kézzel öt
Vesszőt egymásután a czélba lő,
— Ha máskülönben nemre és személyre
Ily frigyre méltó — húgomat arául
S nőül nyerendi és szavam megáll.»

[1] Halasztani szerette volna pedig, mert azt várta, hogy a Pandavák is jelentkezzenek a versenyre: de a bujdosó királyfiak, ott voltak bár álöltözetben, nem jelentkeztek,

anya, nem sejtve, hogy a mit nyertek oszthatatlan jószág: inti őket, hogy bár egyikök nyerte is meg, osztozza-

Így szólva, most a herczegnő előtt
Elmondja sorban a királyi kérők
Rangját, nevét, vitézi tetteit,
S felhívja őt hogy annak adja majd a
Győzelmi jelt, ki legméltóbb reá.

Gyorsan felállnak fénylő trónjaikról
Mind a királyok s küzdő térre szállnak
Tolongva a bájos Draupadi körül,
Mint fényes istenek a Szíva szép
Hölgyének udvarolnak hódolattal.
Szivökbe verte látatlan nyilát
A szerelem s kevély lelkök tüzét
Irígy gyülölség szítá, mindenik
Büszkén lenézve a többit, — a kivel
Legjobb barát volt, most halálos ellen.

Csak a fivérek, kik dicső uroknak
Dsanárdanát [1] tisztelték, álltanak
Félen, nyugodtan, erejök érzete
Fékezve még vetélyök', mozdulatlan
Nézvén, mikép rohannak feldühödt
Elefántok gyanánt a többiek
Egymásra; *bennök* visszafojtva égett
A szenvedély, mint hamvban a parázs.

Egymás után jövének sorba mind
Szerencse-próbát tenni a leventék.
De egy se' bírta meghajlítni még
A makacs íjat, hasztalan feszíti
Izmát, nem enged az, bár megszakadjon
Erőlködésben; némely hátra is
Bukik s a köz-kaczajnak tárgya lész.
Sok elhajítja drága öltönyét,
Arany kösöntyűit, gyémánt nyakékét,
S csupasz karokkal, mellfeszítve küzd
Egész erőből; ám az íj kifog

[1] Vizsnu egyik neve a sok közül. A szó jelentése: Emberek által tisztelt.

nak terstvérileg rajta s bírják közösen. Így lesz Draupadi mind az öt testvér neje, az anya parancsára, bár a

Mindannyián s még csak reményt se nyújt
A győzelemre. Karna egyedül
Bírá a vastag húrt meghúzni csak
S illeszte rá súlyos gerelyt nyilúl,
Hogy minden lelket bámulás fogott el.
Ijedten ugrék Draupadi föl:
— «A szolga-szülte férjem nem leend!»
Kiálta szörnyűködve .... Karna csak
Mosolyga keserűn s esdő szemét
Dicső apjára fordítá, a Napra,
S íjat, nyilat a földre dobva, ment
S a harcz terét kevélyen ott hagyá.

A kérők így leverve, mindenütt
Megdöbbenés terjedt a zúgolódó
Tömeg között. — De most Ardzsúna, ki
A bráminok közt félen ülve nézte
Fivéreivel a történteket,
A versenytérre lép. Bámulva nézik
Őt a papok, hogy im közülök egy
Győzhetni vél, a hol a legerősb
Hősök bukának; már bizonyosúl
Tartják hogy ő is szintugy megbukik
S szégyent hozand reájok s gúny-kaczajt.
Sok tisztes agg igyekszik, vakmerő
Kisérletétől visszatartani;
De hasztalan. Volt köztük olyan is,
Ki győzelmébe bizott, látva hogy
Erőre elefánt, tartásra oroszlán,
S egész valója nyúgodt, önbizalmas,
Ép' mintha Rámát látnák benne újra
Születni, hogy a büszke kszatriják
Gőgjét és hatalmát még egyszer leverje.

De dicsre, gúnyra mitse hajtva lép a
Küzdő homokra most Ardzsúna; és
Mély tisztelettel, mint oltárt szokás,
Kerüli meg az íjat; azután

törvény ellenére, mely egy férfinak több nőt (rendesen csak egy törvényest), de egy nőnek csak egy férjet engedett; s élete és sorsa ettől kezdve szorosan egybe van kötve az öt Pandaváéval, mind halálig.

Drupada azonban hatalmas király volt s vejeinek nem volt szükség rejtezni többé oltalom hijjában. Most letehették a koldus brámin-mezet, melybe eddig burkolóztak. Bhisma, a jó nagybátya, megértvén életben létök', kivitte a királynál, Dhritarástránál, hogy visszahívja a testvéreket s hogy köztök és a saját fiai, a Kauravák közt, surlódás ne legyen, kiadta nekik részöket, önálló birtokukba bocsátva a Kandava-paraszta nevű tartományt. Vadon vidék volt ez, erdőségekkel, benszülött vad, rabló népekkel tele. A hindu monda hősei mindenütt polgárosító munkát végeznek, s ebből a Pandaváknak is jutott elég. Tartományukat ők megtisztították a vadaktól, kiir-

Buzgó imát küld Mahadev-hez [1] égre,
S törhetlen hittel hívja a hatalmas
Krizsnát [2] segélyül. Aztán félkezébe
Ragadta föl az ijt; a más kezével
Meghúzza a kemény húrt, a hegyes
Vesszőket rá illeszti — s lebocsátja.

Süvöltve szállnak a nyilak; a czél
Megérve, gyorsan perdül a korong.
A sokaság, lélekzetét soká
Elfojtva, most egyszerre eget verő
Hangokba tör ki; bráminok örömmel
Lobogtatják színes kendőiket;
Dob, trombita harsogja a diadalt,
És dalnokok magasztalják a hőst....

[1] Maha-deva, annyi mint nagy isten. Vizsnu egyik neve szintén. GOETHE is ezt a nevet használja *Gott und die Bajadere* cz. hindu balladájában: «Mahadöh, der Herr der Erde» stb.

[2] Krizsna, a későbbi istenitett hős. V. ö. az 59. lapon levő * jegyzettel.

tották az erdőségeket, — mint a breton mondában Arthur király és lovagjai — kiűzték a Nága-néptörzset, mely szittya-törzs volt; maguk közül a legidősbet, Judhisthirát rádzsának ismerték el,* de a városban, melyet Indra városának nevezve építettek, mind az öt fiúnak külön palotája volt. Draupadin úgy osztoztak meg, hogy a nő felváltva mindenik férjénél 2—2 napot töltött, s a melyik testvérnek a házában épen időzött, ahoz az idő alatt a többiek közül egyiknek sem volt szabad belépni. A ki belép: legyen száműzve tizenkét esztendőre. S ez a hiba, bár csak tévedésből, épen Ardzsúnán esett meg egyszer, a ki e miatt önként ment számkivetésbe tizenkét esztendőre. Száműzetése, utazásai, bráminok társaságában szent helyekre zarándoklásai, hősi és egyéb kalandjai, terjedelmes és változatos epizódját teszik a Maha-Bharatának. Vándorlásaiban, Prabhaszában, egy nevezetes búcsujáró helyen, találkozott Krizsnával, a hindu hősmonda egyik legünnepeltebb hősével, a ki, egy későbbi mondaváltozat szerint, Vizsnunak nyolczadik avatárája (megtestesülése), s szintén vad néptörzsek s emberölő óriások irtására jelent meg és Prabhaszához közel Dvarakában uralkodott. Az isteni hős szivesen fogadta a fiatal zarándokot, ünnepélyeket rendezett tiszteletére Dvarakában, s a rajtvatakai bájos magaslaton, hova a szomszéd királyokat is meghívta, hölgyeikkel az ünnepélyre. De valamennyi hölgy között a Krizsna nővére, Szubhadra, volt a legbájosabb, s Ardzsúna is hódolója lett bájainak. Az ünnepély után egybe is keltek, s mikor Ardzsúna száműzetésének évei

* *A rádzsa-szúja*, király-avatás részletesen van elbeszélve a Maha-Bharatában. Jobbára vallásos szertartásokból áll, melyek a védai s bramán korszak minden képletességét egyesítik magokban.

leteltek, új nejét hazavitte Indra-prasztába. Testvérei nagy örömmel fogadták visszatértét s Draupadi is kibékült Szubhadrával.

A rádzsa-szúja azonban új lángra lobbantotta a Durjodhana irígységét rokonai iránt, s nem nyúgodott, míg újra törbe nem csalhatta őket. Nagy ünnepélyt rendezett tiszteletökre, s verseny-játékra hívta meg őket Hasztinápurba. Judhisthira nem szívesen engedett a meghívásnak, végre mégis ráadta magát s testvéreivel s Draupadival együtt megjelent.

Durjodhana, öcscsével Duhsaszanával egyetértőleg koholta a tervet ellenök, mely nem kevesebbre czélzott, mint megfosztani őket újonan nyert királyságuktól. Egy Sakúni nevű rokonuk segélyéhez folyamodtak, a ki híres koczkajátékos volt, hamis koczkákkal játszott, melyekkel minden dobást megnyert. Judhisthira nem is akart játszani, de büszkesége nem engedte visszavonulnia a felajánlott játszmától; mert «nem valódi kszatrija az, a ki valamely kihívást: fogadást, vetélyt vagy játszmát visszautasít».

A játék, a mint leirásából kivehető, a trictrachoz hasonlított. Koczkákat vetettek, — vagyis koczkák gyanánt szolgáló, bizonyos diónemű csontár-magvakat, melyek számokkal voltak megjelölve — s a dobott számokhoz képest léptek a táblán felállított alakokkal. A Sakúni koczkái belejök rejtett nehezékkel voltak hamisítva, s mindig azt dobta velök a mit akart, vagyis azzal a koczkájával dobott, mely épen a kivánt szám dobására volt elkészítve. — Egyébiránt a koczkajáték a hinduknál nem volt tilos, csak túlságos szenvedélylyel üzése tekintetett bűnnek s szégyenletesnek.

Így Judhisthirának minden játszmát el kelle veszítnie, míg a vesztés mindjobban besodorta. Így először fel-

tette birodalmát, s elvesztette; azután testvéreit egyenként s mind; azután önmagát; végre Draupadit; s akkor nem lévén többé maradása, oda kelle hagynia az országot s mindnyájan száműzetésbe mentek.

E második száműzetésök tizenhárom évig tartott. Tele ismét küzdelmekkel a természet és vad őslakók ellen, tele kalandokkal, melyek közt ismét sok a csodás, a mondai elemekkel teljes.

E kalandokban ismét Adzsúnáé a főrész. Nagyapja, Vjásza, — e mythoszi alak, a ki királyok törzse, brámin és jós, bölcs és költő, — azt tanácsolta neki, végezzen oly munkákat, melyek vezeklésül szolgálva, megengeszteljék az isteneket, hogy mennyei fegyvereket nyerhessen tőlök, melyekkel Durjodhanát s a Kauravákat legyőzhessék. A Mandara hegyre fölmentében egy hangot hallott az égből, mely azt mondá neki: állj meg. S Indra jelent meg előtte egész dicsőségében, s mennyei fegyvereket igért neki, ha sikerülend Szíva istent is megengesztelnie. E végből Ardzsúna a legszigorúbb vezekléseknek vetette alá magát, mert Szíva istent csak ezekkel lehetett megengesztelni; ez hegylakó alakjába öltözött s párbajra hívta ki Ardzsúnát. Küzdöttek; de Ardzsúna sérthetetlennek találva ellenfelét, ráismert az istenre s leborúlt Szíva lábainál; ez megengesztelődve, legerősebb fegyverei egyikét adá neki. Mikor azt Ardzsúna magára övezte, a négy világtáj istenei: Indra, Jáma, Varúna és Kuvéra jelentek meg előtte s mindenik egy erős fegyvert adott neki. Ekkor Indra saját kocsijába ültette őt s Amarávati városába vitte, mely az Indra egének fővárosa. Ott néhány évig maradt, gyakorolva magát a nyert fegyverek forgatásában s azután Indra őt kisérletűl, a tengeri szörnyek (Daitá-k) ellen küldötte harczolni.

E harcz, ha merő képzelődés teremtménye és semmi mondai alappal nem bír is, egyike a nagy költemény figyelemre legméltóbb részleteinek. A légben gördülő kocsin közeledett Ardzsúna a tenger partjához. Látta a tengert emelkedni, óriási hullámtömegekben, rajta hajókat, drágakövekkel megrakva, s halakat s tekenősbékákat, oly nagyokat mint egy-egy havas. De megfújta hadikürtjét s a daiták reszkettek félelmökben és dobok s trombiták lármájával feleltek neki, oly iszonyú zajjal, hogy a tenger szörnyei is elbújtak s a fenéken lapúltak meg. Egyszerre ezerenkint tódultak rá a daiták, de ő hatalmas mantrák (szent igék) szavaival felelt, miközben nyilait lövöldözte reájok s visszanyomta őket. Ezek tüzet, vizet, hegyeket okádtak reá, de nem árthattak neki s végre is győzelmes maradt és mind leöldöste a szörnyeket. De most nejeik jöttek elő s még rettentőbb zsivajjal támadtak reá, vijjogva mint a darvak, de ő föl sem vette, s behatolt a daiták városába, hol ezer pávaszínű ló volt kocsikba fogva. Az asszonyok ijedten szaladtak meg előle s ruháik, mint sziklán alágurúló kövek, úgy csörömpöltek. Győzelme után Ardzsúna visszatért Indrához, a ki őt elhalmozta magasztalásokkal, arany fegyverzetet ajándékozott neki s a mennydörgés hangjával vetekedő hadikürtöt.

A száműzetés ideje nem telvén le még, Ardzsúna a Viráta király szolgálatába állott, a kinek udvarában táncz- és zenemester volt. Ez időt arra használta föl, hogy midőn a Pandaváknak, a száműzetésből ismét visszatérése fölötti alkudozások megkezdettek, de már az is látható volt, hogy sikerre nem vezetnek s a harcz alig lesz elkerűlhető, — sógora, az isteni Krizsna segélyét megnyerje maga s testvérei ügyének, a ki meg is igérte neki, hogy

ha köztök s a Kauravák közt harczra kerül a dolog, pártjokon fog állani.

Ez értekezések közbe van beszőve (holott talán 800—1000 évvel iratott a Maha-Bharata többi része után) az a híres párbeszéd, mely a «Bhagavad-Gíta» neve alatt ismeretes. Ez a nevezetes epizód magára a kitörendő harcz színhelyére vezet bennünket. Ardzsúna a kocsiban ül s a mint a két tábor szemben áll egymással, Krizsna, (a ki itt már Vizsnu istennel van azonosítva, vagyis annak egyik avatarája) húzva a kocsit, vitte őt szemlét tartani a két táboron. A párbeszéd az egyes hősök jellemzésén kezdődik. Ardzsúna, övéit legközelebbi rokonaikkal látva szemben állani, elborzad a következésektől, s attól, hogy jogos birtokát rokonai vére árán kelljen visszaszereznie, azt mondja: készebb meghalni, mint ily harczot folytatni. Krizsna hosszú, metaphysikai tanbeszéddel felel, szép és mély értelmű részletekkel, melynek végmorálja az, hogy miután Ardzsúna a kszatrija (katona) osztályhoz tartozik, kötelessége harczolni. Kifejti, hogy e világról való lemondás (a hindu felfogás szerint a főerény s az élet végczélja különben is) nem foglalja magában a tétlenséget és a hivatásszerű kötelességek elhanyagolását. Aztán teljes s felette érdekes kifejtése következik a brahmánizmus félig hitregei, félig bölcsészeti pantheizmusának, s a hindu theologia mysticizmusának. A párbeszéd e része kevés változtatással ugyanazon alapelveket és rendszert fejtegeti, mely a hindu bölcsészetben a szánkhya-iskola neve alatt ismeretes.*

* Schlegel Vilmos a Maha-Bharata ez epizódjáról azt mondja, hogy az «legszebb s talán az egyetlen igazán bölcsészeti költemény, melyet az előttünk ismeretes összes irodalmakban találhatunk.» Millmann szerint olyan az, mintha *Empedokles* vagy

Ardzsúna, ha meggyőződve nincs is, ellenvetéseket tenni nem bír, s a harcz kitörését nem gátolhatja tovább.

A Pandavák visszatérhetését czélzó alkudozások csakugyan nem vezettek czélhoz; mert Durjodhana kevélyen visszautasította még a Krizsna által megkisérlett béke föltételeit is, s bár Dróna, Bhisma, maga a vak maharádzsa (Dhritarástra) is a békére intettek, a nagyravágyó és gyűlölködő nem hajolt; s a hatalom és jog kérdését — mint rendesen történik — a fegyvernek kell végre is megoldania.

Így tört ki a «Nagy harcz», a Bharaták nagy harcza, a Maha-Bharata-judha, époszunk tulajdonképeni tárgya, vagy legalább főeseménye.

IV.

A nagy harcz. — A Maha-Bharata befejezése.

A «nagy harcz», a Kauravák és a Pandavák s mindkét részen való pártfeleik között tizennyolcz napig tartott, vagyis tizennyolcz nagy csatából állott. Hős tettek, bámulatos erőfeszítések hosszú sora mindkét részről: ez a tizennyolcz napi harcz története.

Lucretius egy szép részletét olvasnók egy homéri éposz kellős közepébe beszőve». — «Költői conceptio tekintetében» teszi hozzá, «valami rendkívül meglepő és felséges, az istenség és az emberi végzet természetének e nyugodt és méltóságos vitatása a dühös szenvedélyek és csatazaj közepette.» — A *Bhagavad-Gitát* angolra először Wilson fordította le, s a kelet-indiai társaság által eszközölt kiadásához, maga a főkormányzó, a hírneves Warren Hastings írta a bevezetést. Azután lefordíttatott francziára, németre, oroszra is. Schlegel kitűnő latin fordítását adta. Újabb angol fordítása Tompson-Cockburntól, becses jegyzetekkel van kisérve.

A Pandavák részéről Bhima, a testvérek közt korra a második, a fővezér; a Kauraváknál a fővezérséget közös nagybátyjuk, a nemeslelkű Bhisma vállalta el, ki, míg lehetett, a rokonok kibékülését igyekezett létrehozni, az üldözött és száműzött Pandaváknak mindig pártját fogta, de mikor a harcz kitörését meg nem akadályozhatá s magának is pártot kelle fognia, nem válhatott meg azoktól, a kiknek udvarában élt s kik vérszerint ép oly közel voltak hozzá mint ellenfeleik.

A Kauravák mellett állott még Dróna, egykori nevelőjök, ki a Pandavákat is oktatta volt a bölcseségben és a fegyverforgatásban, kinek szintén ők voltak kedvenczei a Kauravák fölött, de a kit a végzet, a körülmények s a hála szintén ezeknek ellenfelei oldalához sodortak.

Ellenben a Pandavák részén állt ama félisteni hős, Krizsna; s az ő segélyének is köszönhették, hogy végre is övék lett a diadal.

Nem lehet czélunk a tizennyolcz napi harcz minden részletét elősorolni.

«A gondjaira bizott kuru-hadat,
A Bharadvadzsa fia * rendezi;
Először is a szindu főnököt **
Kalinga fejdelmét s a fiatal
Vikarna herczeget *** jobbkéz felől
Állítja föl, Gandára termetes
Lovagjaival, kezökben csillogó
Láncsák, s királyuk sarja Sákuni

* *Dróna*, ki itt mint táborkari főnök látszik szerepelni, később (Bhisma elesvén) a fővezérséget egészen is ő veszi át.

** A szindu rádzsa *Dzsajadratha* Dhritarástra király veje volt, leánya Duhsala után.

*** Vikarna herczeg Dhritarástra király fia.

Vezérli őket. Balra Duhsaszána*
S más hírneves vezérek sorakoznak;
Szélrül pedig lovasság, Kámbodsa,
Saka s Javána tériről, szaguldoz,
Gyors paripáin, szélvészkint söpörve
A sík mezőt. Észak, kelet s a dél
Sokféle népe tette a derék hadat,
Mely' közepette bizton és nyugodtan
Járt a király, előhadul előtte
A büszke Karna vitte hű csapatját,
Hivalgva nagy királya fényiben
Ki harczi elefántján fennyen ülve,
Mint a kelő nap úgy kevélykedék.
Vitézi azt hivék: az istenek
Magok, a nagy Indrával élöken
Gyöngék leendnek őt a porba verni;
S egymásnak ezt beszélve biztatólag,
A győzelemről bizton, így siettek
Negédesen, az ellenség felé.

Így találkozott a két had a Kuruksetra völgyében s kezdődött az életölő harcz, melyben mindkét részről óriási tömegek vettek részt. Majd e tömegek dúlakodásai, majd egyes hősök pártharczai vannak, többször nagy szemléletességgel, leírva a hős-költeményben.

Az első nap Bhima is, Ardzsúna is, megküzdenek nagybátyjokkal Bhismával, a kuru-had fővezérével, de az első mérkőzés nem vezet még czélhoz, a csaknem egyenlő erejűek között. Új meg új összecsapások következnek, s a hősök mindenikének bőven kijut az epikai nagyság, a testi erő és bátorság, egy szóval a *hősiesség* szerepéből.

A harcz második napján Bhisma a kuru-haderővel visszanyomja a Pandavákat, de Ardzsúna összeszedi őket, új csatára hívja ki Bhismát, a ki csak nagynehezen akarja

* Dhritarástra király száz fia közt a második.

azt elfogadni. Majd Szuzárma, a trigartai rádzsa, a ki négy hős öcscsével vett részt a harczban, hívta ki Ardzsúnát, a ki mind az öttel fölvette a csatát, leölte a négy fiatalabbat s megszalasztotta Szuzármát, a ki másnap újra kihívta őt, a csatatér déli részét jelölve ki párbajuk helyéül; Ardzsúna ezt is elfogadta, s míg oda volt és győzött, saját fiát, a fiatal és daliás Abimanjut megölték, egyszerre a Kauravák főemberei közül hatan rohanván az ifjúra. Ardzsúna alig bírt bánatával s irtózatos bosszút esküdött, hogy nem hagyja lemenni a napot, míg Dzsajadrathát a szindu-rádzsát, Dhritarástra király vejét, — ki fiát megölte, — meg nem öli érette. Ezt meg is tette. Másnap pedig egy nyílvesszőből hajított sarlóval Karnát ölte meg. Az Ardzsúna és Karna közötti párharcz leírása a legszebbek egyike az époszban. A dúlakodásban levő két hadsereg megáll, bámulni őket, magok az istenek leszállanak, hogy tanui legyenek a két féltestvér * párbajának. Bhismát is, a harcz tizedik napján, Ardzsúna sebzi halálra.

Bátyja Bhima, óriási erejével, tömegeket dönt halomra. Egyik nap a magadai rádzsát öli meg, fiaival együtt. Egymásután csap össze Drónával, Duhsaszánával, Durjodhanával. Drónát ugyan, a harcz tizennegyedik napján, a Drupada király lovagias fia, a Draupadi bátyja, a nemes Dhristadjumna ölte meg, apját bosszúlva meg rajta, a kit Dróna a harcz negyedik napján ejtett vala el. De a két királyfi csahugyan a Bhima kezétől halt meg. Mind a kettőn, a Draupadin ejtett iszonyú sérelmet bosszúlta

* Karna ugyanis Pritha vagy Kunti asszonynak, a Pandu első nejének s a három idősb Pandava anyjának hajadonkori fia volt a Nap-istentől.

meg Bhima; mert mikor Judhisthira elkoczkázta volt birodalmát, testvéreit, magát s végre Draupadira került volt a sor, ezek ketten — Durjodhana és Duhsaszána — hajánál fogva vonszolták be Draupadit a sátorba, hol a koczkázás épen fölötte folyt. Bhima akkor tett rettenetes fogadást, hogy vérökben fogja eloltani neje meggyaláztatását.

Két fiáért a szegény vak király, Dhritarástra is boszszút forgatott elméjében. De nyílt harczon ő nem küzdhetett. Cselhez kelle folyamodnia. Oly gépezetet készíttetett, mely — a ki bele akad — halálra szorítá, mint egy vadállat, oroszlán vagy medve ölelése, s azt úgy köttette saját derekára, hogy a kit megölelt, halálra ölelhette vele. Ekkor fiai halála fölött halálos bánatot s haldoklást színlelve, azt mondá: nem akar meghalni addig, míg öcscsét Bhimát meg nem ölelheti még egyszer. De Krizsna belátott a cselbe, s Bhima helyett kőszobrot vitt a vak király ölelésébe, a ki azt szorította magához s Bhima megmenekült.

Drónát, mondtuk, Dhristadjumna ölte meg, hogy apjáért Drupada királyért bosszút álljon rajta. Ketten, ő és Bhima támadtak a hatalmas bajnokra, ki egykor a Pandavák tanítója volt, de nem bírták sem megölni, sem lefegyverzeni. Mikor végre lankadni kezdett, — «mégis kibirom addig» — mondá, «míg hős fiam Aszvattháma segítségemre érkezik». A hős fiú csakugyan épen apját kereste. De Bhima és Dhristadjumna elámították az agg hőst: «Fiadat ne várd, mondák, ő már elesett.» Az elhitte a hazugságot s letette fegyverét Bhima előtt; Dhristadjumna ekkor rárohant s fejét vette. Ez dicstelen harcz volt mindenképen, — de eskű parancsolta Dhristadjumnának s a köteles bosszú, megölt apjáért.

Drónának is maradt fia, a ki érette bosszút álljon;

Aszvatthâma, mihelyt apja megöletését s a kettős árulást — mert hazugsággal vették rá, hogy fegyverét letegye, s mikor fegyvertelen volt, akkor orvul ölték meg, — melynek apja áldozatúl esett, megtudta, megesküvék, hogy megöli gyilkosát s nem kiméli, ha halva találja is. Volt rá joga. S úgy is történt. Kifáradva a harczban (a tizennegyedik nap alkonyán volt) sátrában aludt Dhristadjumna. A bősz fiú itt találta s álmában ölte meg.

Még Durjodhana volt életben a kuru-had feje, a Kauravák közűl: a vak király legidősb fia. Őt, a harcz utolsó napján, dorong-harczra hívta ki Bhima, kinek ez volt fő tanult mestersége, s leverte azon; így a Draupadi sérelmeért — s annyi sok másért! — teljes volt a bosszú.

A harcz folyamában, két csatanap közt, egyszer *Aszvamedhát*, lóáldozatot rendelt Judhisthira király, a Pandavák idősbike.

Az aszvamedha az áldozatok legfontosabbika, vallásos és politikai cselekvény egyszersmind, mert csak király tarthatta, vagy az, a ki királyi hatalomra tartott igényt s azt az aszvamedhával akarta kifejezni. Hibátlan és mocsoktalan lovat választottak ki s azt szabadon eresztették menni, a merre akar; de fegyveres emberek követték. Ha valamely idegen uralkodó kétségbe vonta az áldozó királyi jogát, igyekeznie kellett elfogni a lovat. Itt sok tér nyilt a lovagias és hatalmi vetélyre. De ha a fegyveresek legyőzetlenűl tértek vissza, s az áldozatra szánt ló velök: az aszvamedhát meg lehetett tartani. Roppant ünnepélylyel tartották s költséges tor, lakoma, áldomás követte azt. Az áldozat húsát megették, vagy megégették. A mely fejedelem száz aszvamedhát tartott életében: Indra istennel egyenlő rangra emelkedett ezáltal.

Ily aszvamedhát rendelt tartatni Judhisthira: a dúló

harcz közepette, ellenségeitől környezve, kik épen királyi jogát támadták meg s országát s életét kérték; s csak a szabadon eresztett lovat kelle elfogniok, hogy az áldozó jogát veszítse. Vakmerő kezdet, a nyugodt s rendíthetetlen Pandavához méltó.

A választott lónak egy egész évig kelle itt — úgy akarta a végzet — szabadon barangolnia. Tizenkét tartományban fordult meg azalatt. De a fegyveresek élén, a kik kísérték s elfogatástól őrizték, a hős dalia a nemes Ardzsúna állott. A tizenkét tartományban megannyi kalandja volt a lónak s kísérőinek.

Ezek közűl a *hetedik* különös említést érdemel.

Ardzsúnának Csitrángada a manipurai rádzsa leánya volt egyik neje, kit előbbi kalandozásaiban vett volt nőül s egy fiút nemzett vele, Babru-vahanát. A férj aztán visszatért övéihez, de neje és fia otthon maradtak, Manipurában. A gyermek felnőtt s erős dalia lett belőle; nagyapja halála után király is. Tartománya gazdag és szerencsés, alattvalói boldogok és elégedettek. Mikor az áldozatra szánt ló becsapott országába, nem tudva még kié, Babruvahána elfogta a csatangolót s diadallal vitte városába. De megtudva, hogy a ló épen az apjáé, készen visszaadta azt s engedelmet kért Ardzsúnától. Ez azonban azt mondá, hogy ha ki egy aszvamedhának szánt lovat egyszer elfog, ha tévedésből is: nem szabad többé küzdelem nélkül visszaadni; szégyenlem, hogy ily gyáva fiam van. A büszke ifjúnak sem kelle több. E sértésre kihívta atyját; összecsaptak és — Ardzsúna esett el.*

* Apa és fiú harcza, tudatlanúl vagy végzetből, kedves tárgya a hős mondának. Így találjuk a görög hős-mondában az Oidiposz harczát Lajosz-szal, a perzsa királykönyvben Rusztem

A mondának (vagy a költőnek?) czéljaiba azonban nem vág belé sem az, hogy Ardzsúna elessék, sem az, hogy az áldozat-ló — s vele a Judhisthira királyi joga is — foglyúl essék. A megölt Ardzsúnát tehát varázslattal életre hozzák, egy a kigyók tengeralatti birodalmából hozott drágakővel.

Most Ardzsúna folytatja útját, a merre a ló csatangol; s a tizenkettedik kaland után szerencsésen visszaviszi azt az áldozatra.

Félbe maradt-e ez idő alatt a nagy harcz: homályban marad. Vagy egyes «napjai» alatt nagy időszakokat kell értenünk? Az idő, a népmondának általában, s különösen a keletieknek, gyönge oldala. A nép képzelete túlteszi magát az idő korlátain. Emberek századokat élnek, nemzedékeket látnak támadni s temetnek el; a hősök, dédunokáik kortársai sokszor; öt-hat nemzedék keveredik egy cselekvény keretében. Oly csekélységen, mint két nap közé beékelt egy esztendő, ki akadna fel?

De végére sietünk a «nagy harcz»-nak. Ki van még életben a Kauravák közül? Mind halva voltak már: Bhisma és Dróna, Dhristadjumna és Durjodhana, sógoruk Dzsajadratha és öcscseik, mind a száz fiú, s valamennyi szövetségesük.

A Pandavák maradtak a harcztér urai. Dhritarastra király, a fiaitól megfosztott tehetetlen vak, kénytelen volt országát, fővárosával Hasztinapurával, diadalmas öcscseinek engedni át.

De örülhettek-e a diadalnak annyi kiontott vér után, rokonaik csonthalmain? Setét kedélylyel, néma megadás-

és Szóráb, a német hősmondában Hildebrand és Hadubránd harczát; mindenik halálosan végződik.

sal foglalták el hatalmuk új székét. S még egy utolsó keserűség várt reájok. Félisteni barátjok Krizsna vesztét is meg kelle érniök. Ennek országát, az árja Jadu-birodalmat, betolakodó vad nép, a kalajavásza, foglalta el, Krizsna Guzerátban épített új várost magának, Dvárakát; s oda vitte át, a mi népéből megmaradt. Nőül vette Szatjabhamát s vele látogatást tett Indra egében; de neje kívánságának ellent nem állhatva, ellopta az ég kertjéből a parijáta-fát, mely a tenger zuhogásából fakadt s az eget illatával töltötte el. A lopást észrevették az égben, de Krizsna legyőzte a fát visszaragadni akaró isteneket s azt a földre vitte magával. Merényeért azonban lakolnia kelle, mint Prometheüsznek az égből lopott tűzért. Saját népe támadt ellene, a jaduvák, kiket egy lábig kiirtott bosszújában, de szolgái egyike — vétségből — lelőtte őt nyilával, s az istenek fia egy rabszolga kezétől halt meg. Daruka nevű kocsisa vitte meg a szomorú hírt Ardzsúnának, hogy «Krizsna elszáll testéből, hogy ismét beleolvadjon a maga tiszta, szellemi, kimeríthetetlen s mindent beölelő lelki lényébe, hogy Nigunává váljék, azaz semmi egyéni tulajdonsággal nem bíróvá» — (a halál az egyéniség teljes megsemmisítése).

E hír volt az utolsó csöpp, melytől a Pandavák keserűségének pohara kiömlött. Judhisthira elhatározta, hogy lemond az uralkodásról, zarándokmezt ölt s a hegyek magányába vonul vissza.

A Maha-Bharata zárjelenete, mely e lemondást és visszavonulást írja le, a hindu épikai költészet koronájának tartatik. «Nem ismerünk», mondja egy angol szemle, «epizódot, még a homéri költeményekben sem, mely ezt gyászos nagyszerűségben felülmulná, vagy meghatóbb és setétebb képét festené az elesett emberi szívnek, mely

meghasonlásában. Judhisthira megnyerte a trónt, s ellenségei mind elestek — és kisebb költő mint a népmonda szelleme, itt befejezné a költeményt, e diadallal, és a győzelem harsonájába fúna végül. De a hindu bárd mélyebben pillant az emberi szívbe s tudja, hogy annak vágyát csak a végtelen elégíti ki. Mint Ulyssest visszanyert Ithakája, Judhisthirát sem elégíti ki a megnyert trón. A küzdés izgalma táplálta eddig lelkét, most miért küzdjön még? Lemond s öcscseivel s Draupadival elindul a végetlen útra, a Méru-hegyekbe, hol — a Himalája közepén Indra ege van.

Megkísértjük e zárjelenetet, — bár angolból fordítva, — az eredetihez annyiban közelebb vinni, hogy benne a szloka alkotását, a hindú nyelv egyhangúságát pótló rímekkel, visszaállítani törekszünk; habár — a mi meg közelebb áll az eredetihez, — itt-ott csak laza asszonánszokkal helyettesítve a rímeket.

A Maha-Bharata zárjelenete.

Igy látva Krizsna elestét, s Judhisthira határzatát:
Az öt fivér és Draupadi, s egy eb velök még, útra szállt.
Legvégső volt Judhisthira, ki Hasztinápurt elhagyá;
Nagy néptömeg tolongva ment, egész udvara ment nyomán,
De nem akadt, ki merte voln' — ‚Térj vissza!' neki mondani —
S a nagy tömeg s az udvar is végtére megtért, vissza mind,
S a büszkelelkű Pandavák s világhirű Draupadi
Utjok' bőjtölve folytaták, égnek szegezve arczaik',
Elszántan: válni a földről, lerázni annak lánczait;
Mentek, szünetlen, egyenest, kelet felé, kelet felé,
Utjok országot, tartományt, folyót, tengert fölváltva ér.
Judhisthira ment legelől, őt Bhíma követé nyomon,
Aztán Ardzsúna, azután a Madri két iker-fia,
A szép-arczu, lótusz-szemü Draupadi volt a hatodik,

Leghátul kullogott az eb, igy vándoroltak egyaránt,
Völgyön, hegyen, folyón, tavon, és érve új új tartományt.
De ég urától nyert íját most sem hagyá el Ardzsuna,
Gyöngy s drágakő ragyogva rajt' s két égi nyílvessző vala.
Egyszerre Agni isten áll előttök im, mint egy havas,
S elállja utjok' óriás alakja, büszke és magas.
S az isten szól: «nem ismertek reám, oh Pandu fiai?
Hatalmas hős, Judhisthira, leszoktál: hangom' hallani?
Én vagyok Agni, én adám hős Ardzsúnának e nyílat.
Tegye le itt s menjen tovább, már nem méltó viselni azt.
A tenger istenétől azt, Varunyától lopám el én,
Gandivát e legjobb nyilat hadd birja a tenger megén'.»
Fivéri kérték Ardzsúnát, fogadja e parancs-szavat —
S az íjt tengerbe dobta ő, oda dobá a nyilakat.
S mihelyt tengerbe hullanak, azonnal Agni eltünék,
S a Panduk, utjok' folytaták, forditva arczuk' dél felé.
A mint a sósvizes tenger felső partjához értenek
Ott délnyugatra fordíták az útat, ugy ment a menet.
Tovább s tovább nyugatra most — s a Krizsna régi városát
Találták ott, de falait tenger hullámi elmosák.
Északra fordultak megint, és igy jártak köröskörül,
Keresve, hol válhatnak el a földtül és mesgyéirül.

Leküzdve földi vágyakat, igy értek a vég-északig,
Hol égbenyuló Himavat magas orma emelkedik.
És át azon, — s túl rajta már a homoktenger terül el,
S mögötte Méru, a hegyek királya álla bérczivel.
S a mint mennek tovább, tovább, elválni vágyva, válni, hajh,
Reménye veszve Draupadi, a földre omlik arczival.
S hogy a hatalmas Bhíma őt elesni látja, visszanéz.
S az igazság királyához * kérdezve szól, ily szót intéz:
«E tiszta szent király leány, ki semmi bűnt sosem teve,
Szólj, oh hatalmas, földre igy mért kelle mégis esnie?»
És Judhisthira igy felelt: «Igen szerette Ardzsunát,
Részrehajlása gyümölcsét igy kelle most aratnia hát».

* Judhisthira legszokottabb elnevezése.

Bharata hős utódja mond — s tovább megy, vissza sem tekint —
Az igazság és bölcseség élnek csupán lelkébe mind.
A deli Szahadeva hull a földre arczczal megint, és
Elesni látva Bhíma őt, a királyhoz ily szót intéz:
«O Judhisthira, ő is, a legjobb, legengedékenyebb,
Szép Madri fia, földre hullt, — miért van ez, mondd meg nekem?»
Judhisthira meg igy felel: «Különbet ő nem ismere
Magánál, kevélységeért kellett a földre esnie.»
És Szahadevát ott hagyák s mentek tovább, tovább, menet,
Judhisthira, a nagy király, és három öcscse és egy eb.
De Draupadit s ikeröcscsét elesni látva Nakula,
Szive megfájdul értök és ő is a földre borula.
S hogy a szép arczu Nakula a földre omlék mint azok:
Bámulva Bhíma még egyszer királyához igy szóla szót:
«Nézd ő is, az erény maga, hűség s becsülettel tele
Szépség kimetszett bélyege, mért hulla ő is földre le!»
Judhisthira meg igy felelt: «A legszebbnek tartá magát,
S delibbnek is mindenkinél — ezért omlott a porba hát.
Oh Bhíma vissza ne tekints, jer és kövess csak engemet,
Mert a mit tett, gyümölcsit igy kelle ennie mindenkinek.»
S a mint Ardzsúna látta, hogy mögötte mind igy esnek el,
Nyil járta át nemes szivét s a földre omlik képivel;
Az ég királya Indraként, az oroszlányszivű lehull —
A győzhetetlen meghala — s még egyszer a hős Bhíma szól:
«Én nem tudom, Ardzsúna hogy egy bűnt tett volna valaha,
Oh igazság királya szólj, mért kelle hát meghalnia?»
Judhisthira meg igy felelt: «Mindig aval kevélykedék:
‚Egy nap le tudnám győzni mind s megtörni ellenim fejét'
De nem váltotta bé szavát, azért kellett elesnie;
A többi hőst, testvérit is, soha se' vette semmibe,
Ez volt egyetlen egy bűne, ezért kellett lakolnia.»
És a király tovább haladt. — Utolszor elesék Bhima.
S estében Judhisthirához emigy kiálta hangosan
«Oh, igazság királya, nézd, végső öcséd is oda van!
Miért kellett elesnem igy, oh szólj, okát ha ismered!»
És Judhisthira igy felel: «Hogy szembe nézted ellened',
Szavaddal azt megátkozád, leheddel azt megmérgezéd,
Ezért kellett elesned igy, hát tudd meg, én öcsém, ezért!»

És ezt mondván a nagy király, vissza se nézve ment tova.
Utána már csak egyedül — egyedül az eb kulloga.
Egyszerre, ha! eget földet reszkettető morajjal Indra
Jő kocsiján robogva és szól a királynak: Ülj kocsimra!
Az igazság királya most csak visszanéz testvérire
S esengve szól Indrához, ugy fáj érettök nemes szive.
«Testvérim elhúllottanak, engedd, velem hadd jönek ők.
Az égbe sem leszek boldog, nem is lehetek nélkülök.
S a bájarczu királyleány Draupadi a drága lény —
Oh Indra add meg kértemet, szerettimért esengek én.»

Indra:

Az égben őket fölleled, előtted mentek ők oda,
Ott vannak ők Draupadival, ne sirj, Bharata nagy fia!
Mind együtt vannak égben ők, levetve földi mezöket,
E testbe menni bé oda, egyedül csak neked lehet.

Judhisthira:

Oh Indra, Indra! hát ez eb, mely engem mindvégig kisért:
Hadd kisérjen az égbe is, úgy fáj szivem e hű ebért.

Indra:

Halhatatlanság s örök üdv jutott ma részedül neked —
Egyenlővé levél velem — hagyd és ne sajnáld az ebet.

Judhisthira:

Jó lélek is tehet hibát, de ilyen bűnt el nem követ.
Nem kell az üdv, ha ára az, hogy el kell hagynom ily hüvet!

Indra:

Egemben ebnek nincs helye; oltárainkról lopva él
A földön is! Hagyd hát ebed' s hogy ez kegyetlenség, ne félj

Judhisthira:

A hű szolgát elhagyni bűn, olyan mint brámint ölni tán;
Akármi érjen, én soha el nem hagyom e hű kutyám'.
Bajban, nyomorban ő szegény, csupán bennem reménykedett,
Bizalmát én meg nem csalom, nem éltemért! ezt elhihetd.

Indra :

Ha áldozathoz ér egy eb, már fertőzöttnek nézzük azt;
S te kész vagy, oh hős, egy ebért hogy az eget is elszalaszd?
Elbirtad már, hogy elveszitsd Draupadit s testvéridet
S egy eb vesztét el nem birod? Egy eb miatt reszket szived?

Judhisthira :

Ki meghalt, gyülöletnek az és szeretetnek meghala.
Éltök' vissza nem adhatám — addig el nem hagyám soha.
Esdőt elnyomni, ölni nőt, szent brámint kirabolni, vagy
Barátot elárulni: a négy főbűn, ámde szint oly nagy
A hű szolgát elhagyni. — Nem!

Indra :

Meg kell lenni. Hagyd e kutyát!

Judhisthira :

Soha.

Indra :

Tudd meg tehát: ez eb, nagy Jáma isten, az atyád.
Ő a Halál; ki halandó embert mig él, mindig követ,
De Indra ege kapuján, tudd, a halál be nem mehet.

De — kérdezzük — érhetett volna-e a Nagy Harcz más véget, a hindu világnézlet szerint, melynek kifejezője az ősmonda, melynek terméke az egész? Nem a világ az ember *valódi* színtere, nem a munka és küzdelem az ő *valódi* rendeltetése. Igazi élete csak a más világon van, rendeltetése az egyéni megsemmisülés, a visszaolvadás a teremtő szellem létegébe, a feloszlás; s ezt a földön is a teljes önmegüresítés útján kell előkészíteni. Diadal-e hát a diadal? S nyeremény-e a nyeremény? Ellenkezőleg. A Pandavák a földön hatalmat nyertek győzelmük által, de a valódi győzők ellenfeleik, a kik megsemmisültek.

S ezt fejezi ki a monda végmegoldása: mely szerint Judhisthira, mikor Indra egébe jut, ott Durjodhanát és Dhritarástra király többi fiait találja, de hiába keresi saját testvéreit. Azok nincsenek az égben. Az alvilágba száll, s ott találja őket. Elhatározza, hogy velök marad a pokolban inkább, mintsem nélkülök az égben lakjék. Ekkor felnyílnak szemei. A látás csak *mája* (képzelet) volt, mely erénye megkísértéseül bocsáttatott reá. A pokol egyszerre éggé változik, a bánatnak vége s ő, testvéreivel, Indra s az istenek társaságában örvend örökre.

«Így végződik, mondja a többször idézett Szemle,* a Maha-Bharata, ez új, rejtelmes világ, melyet egy újkori Kolumbus nyitott meg bámuló szemeink előtt.

Végződik — de a sietö útban, melylyel rengetegén átröpültünk, e végtelen számú epizódokkal átszőtt mondavilágnak csak legfőbb csúcsait szemlélhettük.

Hármat azonban a beleszőtt epizódok közül: a legnevezetesebbet, mely mint önálló költemény emelkedett világhírre: a *Nál és Damajánti* történetét, — a legszebbet: a *Szavitri*-ét, s a leghíresebbet, a drámává feldolgozott alakban örökhírűvé vált *Szakuntalá*-t, nem mellőzhetjük hallgatással.

* *Westminster Review*, L. köt. 61. l.

V.

Nál és Damajánti.

A Nál (tulajdonkép: Nála) és Damajánti epizódja * a Maha-Bharata harmadik könyvébe van beleszőve, s ahoz képest, hogy egészen kívül áll a főcselekvényen, igen ügyesen. Mikor Judhisthira mindenét elvesztette a koczkán s bujdosásra indúl négy testvérével és Draupadival, Vrihadaszva brámin beszéli el nekik, vígasztalásúl a Nál történetét, a ki szintén elvesztette volt a koczkán mindenét, s utóbb mindent visszanyert és sorsa jobbra fordúlt.

A mese eredete kétségkívül a védai korszakra vall, melyből valószínűleg mint önálló monda származott át, s itt — mint alkalmas darab — az említett ponton alkalmaztatott.

Az áldozatra kész és szenvedélyes szerelem dicsőítése, mely csellel, kitartással s minden eszközzel kész kivívni a diadalt.

Nál nisadai rádzsa (király) volt, fiatal, daliás, nemes, szép, mindazon tökélyekkel fölruházva, melyek fejedelmet csak ékesíthetnek.

* Angol fordításai közűl kettő ismeretesebb, a dr. Milmané, rímes szlokákban és a Bruce-é, rímetlen jámbusokban. A németeknek először Bopp, a szánszkrit irodalom ismeretének megalapítója adta (1819.) szószerinti latin fordításban; azután az eredeti versmértékben (1820.) Kosegarten s ugyan úgy ismét Bopp (1838.) Az újabb verses fordítások közűl legismeretesebbek: a Rückert-é (1828.), szabálytalan párversekben s az Ernst Meier-é (1847.), nibelungstrófákban. Magyarra semmi sincs fordítva belőle. Én az alábbi mutatványokban Meier-t követtem s versformáját is megtartottam.

Damajánti pedig a vidarbhai (berári) rádzsának, Bhimának a leánya, oly szép, bájos és kecses, a milyen csak fiatal leány lehet a világon. Valamennyi király és fejedelem Indiában, mind érette rajongott, s egyiknek sem volt hőbb vágya, mint Damajánti szívét és kezét elnyerhetni.

Ők ketten nem ismerték, soha nem is látták egymást, mikor csak a hír magasztalásai után, egymásba szerettek mind a ketten. Nál lángoló szenvedélylyel égett a hölgyek gyöngyeért, a kit minden más leánynál kedvesebbnek s elragadóbbnak festett le a hír; és Damajánti valamennyi rádzsa, sőt Indra isten fölé helyezte a hőst, kinek erényeit annyiszor hallá magasztalni s titokban epedett érette és csak az ő arája óhajtott lenni, annyi hős és király között, a kik mind kezéért versenyeztek.

Egyszer Nál magánosan ábrándaiba merűlve járdalt egy erdőben, midőn hattyúcsoportot lát szállani s letelepedni az erdőben, hogy a füvön legeljenek. Egyet, csupa szórakozásúl megfog s rabul ejt. «Ne ölj meg», esdekel neki a madár, «ha szabadon bocsátasz, megszolgálom jóságodat. Damajántihoz repülök s úgy feldicsérlek előtte, hogy nem gondol soha másra, csak terád.» Nál elbocsátotta a hattyút s az, társaival együtt, Vidarbha tájaira repült. Damajánti épen hölgyeivel játszadozott a mezőben, a hol a hattyúcsapat földre szállt. A lányok mulatságból a hattyúk után szaladtak, hogy mindenik fogjon egyet. Damajánti is. S ime, a hattyú, mely után ő szaladt, emberi hangon szólal meg, s így beszél: «Oh Damajánti, legszebb leány vagy a világon, de Nál a hősök legszebbike. S ha a legszebb a legszebbel egyesül, mily boldogok lesznek ők, s mit nyer a világ!» A királyleány pirulva suttogá: «Mondd el ezt Nálnak» — s a hattyú visz-

szarepült Nisadába s ismételte az ifjú előtt a leány szavait.

Mily bájos nyitány, az ártatlan s mégis szenvedélyes szerelem történetéhez. A népmesei vonás, a madarak beszéde, a hindu mondavilágban valóbbnak tűnik föl, mint ha ma használná nyugoti költő; szint oly költői és sokkal természetesebb.

Nál késett kérőül jőni még, s a szép leány epedett, halványúlt, hervadozott, gyakran csak sirva fakadt, nem telt öröme az udvar fényes mulatozásaiban s mindig a magányt kereste inkább. Atyja észre vette ezt, s kimondta, hogy a leányt férjhez kell adni, az lesz az orvossága. És hogy erőltetésről szó se lehessen, az önkényes férjválasztás módját, a szvajamvarát tűzte ki.

Valamennyi rádzsa készül részt venni a szvajamvarában, s most már Nál sem maradhat hátra. Megindul ő is Vidarbha felé. Útjában négy daliát talál, a kik megszólítják, hogy legyen hírnökük, üzenetök vivője s hevenyében meg is igértetik azt vele. Kérdésére, kik legyenek s mi szolgálatot kivánnak tőle, felfedezik előtte magukat, hogy nem kisebb személyek mint Indra, az egek istene, s vele három társa: Agni, a tűz, Varuna, a vizek és Jáma, az alvilág istenei, kik Damajánti szépségének hírét hallván egy bölcs brámintól, eljöttek emberi alakban versenyezni érette. Nál először megbotránkozva, kéri az isteneket, engedjék el neki a hírnöki tisztet; de sürgetéseikre s mivel adott szavára emlékeztetik, mégis elfogadja, hírnöke lesz félelmes vetélytársainak. Maga viszi hírül Damajántinak, hogy szerelmeért s birásáért istenek is versengenek; de ez visszautasítja az istenek szerelmét s csak a Nálét kéri; «egyedül éretted híttam a lovagokat és királyokat szvajamvarára össze». Nál inti, hogy isteneket

megharagítni veszedelmes, lefesti előttök mindeniknek hatalmát, országát, előnyeit; de Damajánti nem tántorul meg, ő csak Nált szereti, csak Nált választja, királyok és istenek előtt.

A szvajamvara áll, a versenytér nyitva, s a kérők sorban megjelennek. Mily nagy a Damajánti meglepetése s ijedelme, mikor *egy* Nál helyett *ötöt* lát maga előtt; a négy isten mindenike, hogy neki tessék, a Nál alakját öltötte magára. Hiába nézi, vizsgálja Damajánti, a szerelem szemeivel sem bír felfedezni semmi különbséget a Nál alakjába öltözött istenek s az igazi Nál között. Mit tegyen? Kétségbeesésében imádkozik; könyörületet kér az istenektől. Az igazságra, mely által uralkodnak, az eskű szentségére, melylyel megesküdt, hogy csak Nálé lesz, saját rendeletükre — mert hiszen isten akaratja volt, hogy Nált megszeresse, — égre, földre mindenre kéri, kényszeríti őket, hogy fedezzék föl magukat előtte. Az isteneket meghatja ennyi szerelem, ily hő ima s isteni voltuk megkülönböztető jeleit láttatják a leánynyal: hogy testüknek nincs árnyéka, hogy lábaik alatt nem nyomúl be a homok, hogy fáradságtól nem izzadnak, hogy homlokukon nem hervad el a virágkoszorú — mint a földi embernek s mint a hozzájuk alakban hasonló Nálnak is. E jelekről Damajánti megismeri kedvesét s az ő nyakába akasztja a virágfüzért, az arajelt.

A költemény e részlete futólag készült fordításban itt következik:

A mint ott a kérőket előtte bemutaták,
Egyszerre ötnek látja egyforma alkatát.
Egymáshoz oly hasonló — és Nálhoz, mind az öt,
Hogy melyik Nál valóban, nem tudja az öt között.

Akármelyikre nézzen, azt véli, hogy ez az —
De mind olyan — s nem tudja, melyik már az igaz.
«Ez istenek közt, Nálra, vaj' miről ismerek?»
— Gyermekkorában hallá: mik az istenjelek.

«A mit régente hallék isten jelekrül én —
Nem látok semmit abból ezeknek külsején!»
S hogy hasztalan kereste és semmit nem lele:
Gondolta — «Most van már az imádság ideje!»

A mit gondol szivében annak szavakat ád,
S összekulcsolt kezekkel igy tesz buzgó imát:

«A mint a hattyuk szavára
Nyerte ő meg szivemet:
Oly igazán mutassák meg
Őt nekem az istenek:

«A mint soha szivem, ajkam
Nem hajolt vétekre meg:
Oly igazán mutassák föl
Őt nekem az istenek!
Mint az ő végzésök adta
Nált nekem, mint férjemet:
Oly igazán fedezzék föl
Őt nekem az istenek!

«A mily igazán esküdtem,
Hogy csupán övé leszek:
Oly igazán mutassák meg
Őt nekem az istenek!
Oly igazán öltözzék fel
Saját alakjok' megén':
Nál királyra bizonyára
Hogy reá ismerjek én!»

Igy esde Damajánti. S látták az istenek!
Mily igazán könyörge s szivében mint remeg,

Hűségét, tisztaságát s a szerelem hatalmát
S a szűz buzgó imáját kegyelmesen meghallák.

Azonnal észre vette: a négy isten melyik;
Testök nem izzad — és nem remegnek szemeik,
Alakjok nem vet árnyat, ha rajt' nap suhan ált,
S homlokuk koszorúja fris-hervadatlan' állt.

Ellenbe' Nál a földhöz oda-tapadva van,
A küzdelem hevében izzadtan, porosan,
Mögötte árnya, melyet a hajló nap növeszt,
És homlokán a zöld lomb s virág fonnyadni kezd.

S a mint a négy istent és Nálát megismeré —
Mindjárt határozottan fordult *emez* felé
És felfogván uszályát, szendén pirúlva jö.
S az aradijt, a füzért — csak Nálnak nyujtja ő.

Az istenek helyeslék választását, a mellőzött rádzsák duzzognak, de Nál boldogan viszi haza megnyert bájos aráját.

A költemény itt kereken végződnék s teljes volna. De szívesen követjük a költőt tovább is, ki a költemény második részében szintoly megható képét adja a szeretők, most már házasok, további életviszontagságainak.

Nál, az erény, kegyesség, tudás és lovagiasság példányképe aszvamedhát (a lóáldozatot) tart, mint a hindu istentisztelet legmagasztosabb s egyedül fejedelmek számára fentartott tényét. Hatalma s hírneve tetőpontot ér.

Azonban egy gonosz szellem, Káli, a ki maga is szerette volna Damajántit, de későn érkezett szvajamvarájára s az istenektől megtudva, hogy a hölgy az istenek mellőzésével egy földi embert választott, bosszút eskü-

dött e miatt: azóta folyvást leste az alkalmat, hogy Nálba bújva, őt rosszra vihesse. De a tökéletesbe nem oly könnyen férkőzhetett a gonosz szellem. Egyszer azonban, tizenkét évi ólálkodás után, Nál lábát beszennyezvén, elhanyagolta annak megmosását — a gonosz e pillanatot használta föl s bele suhant Nálba — és attól fogva természetesen ő vezette lépéseit. Mindjárt a Nál öcscséhez, Puskarához ment, s őt rábeszélte, hogy Nált koczkajátékra hívja fel. Ez ellenkezett egy darabig, de aztán ráállt; egy másik gonosz szellem, Dvapara pedig a koczkákba bújt bele.

Nál, megszállva Kálitól, vesztett folyvást s mind jobban beledühödött a gonosz játékba. Kincsei, országa, mindene el volt már játszva. Egy kincse maradt még csak meg: Damajánti. «Játszszunk hát Damajántira!» mondá a gonosz testvér — «ez legyen az utolsó tétel, valamenynyi eddigi nyeremenyem ellenében». De ez utolsó pontnál Nál megemberelte magát. Egy szót sem szóla, kíntól elfacsart szívéből. Levetett magáról minden drágaságot, még felső ruháit is — s megindult bujdosásba. Damajánti híven követi, megosztja száműzetését, nélkülözéseit, nyomorát. Nál hiába kéri, hagyja őt sorsára, térjen vissza atyjához, Bimához. Damajánti hallani sem akar erről. Most Nál elhatározza őrült nagylelkűséggel, hogy ő szökik meg tőle, míg alszik.

Itt sorsuk elválván, mindketten nehéz megpróbáltatásokon és csodás kalandokon mentek keresztül, melyeknek vége az, hogy Damajánti visszakerül atyja királyi udvarába; Nál pedig Vahuka név alatt az ajodhjai királynak, Rituparnának szolgálatába áll, mint kocsis és lóidomító, miután a kigyó-király, egy marásával őt más alakba változtatta át, de egyszersmind egy ruhát is adott neki,

melyet mihelyt magára vesz, azonnal visszanyeri előbbi alakját.

Damajánti atyja udvarában sem tett le a reményről, hogy férjét Nált újra föltalálhassa. Azért, hogy őt oda csalhassa, cselt gondolt ki. Új szvajamvarát hirdetett, hogy ő újra férjhez akar menni, (holott ezt a Manu törvényei tiltották) s másodszor is szabadon akar férjet választani magának. Rituparna is a kérők közt jelentkezik a szerelmi tornán, s vele van az álalakba rejtőzött Nál, mint a király lovásza. A mint berobognak Bima király városába, Damajánti megismeri a Nál lovai dobogását — kocsija robogását, — úgy nem hajt senki; — de Nált nem látja sehol; egy kurta karú, idomtalan, silány alakú kocsis hajtja a lovakat.

Most Damajánti minden erejét s ravaszságát (mire nem képes a szerelem!) megfeszíti, hogy felfödözze, hol, mily alakban rejtőzik férje. Kiküldött szolgálója beszédéből sejti végre, hogy a Vahuka idomtalan alakja rejti a dicsőt. Vahuka pedig nemcsak kocsis, hanem szakács is lévén — Damajánti elküld, hogy hozzanak neki egy falatot abból a pecsenyéből, a mit az sütött. Hoznak — s ő arról mindjárt megismeri a férje süttét. Nem kétkedik tovább. Gyermekeiket — egy fiok s egy lányuk volt — küldi hozzá a hű cseléddel. Nál nem bírja leküzdeni elérzékenyülését, sírva fakad. De aztán erőt vesz magán s magyarázatúl adja, hogy neki is *ilyen* kis gyermekei voltak, — s elküldi őket magától.

Most Damajánti, apja és anyja megegyezésével, magához hívatja az ál-Vahukát. A mint egymást meglátják, sírva fakadnak. Megkísértjük e jelenetet visszaadni:

Mihelyt itt Damajántit megpillantotta Nál,
Szivét keserv s bu fogta, és szeme könyben áll,
S hogy Damajánti is Nált megpillantá viszont,
Nemes szivében érez gyötrelmet s kéjt s iszonyt.

Zilált hajjal, lihegve, hozzá lépett legott
S igy szólítá meg gyorsan, hevesen Vahukot:
Láttál-e igaz embert, hű férjet valaha,
Ki hű nejét vad erdőn, alván hagyá oda?

Vadonban, kimerülten, vadak tanyáinál —
S hű, szende nőt! — Tehette más ezt, mint maga Nál!
S mivel bántottam én meg, oh szólj csak, e nagyot,
Hogy engem, álom-nyomottan, az erdőn ott hagyott?

Kit férjemül, helyeztem én istenek fölé:
Hogy hagyhatá el ő *azt*, ki gyermekit szülé?
Kinek kezét oltárnál fogá, szent esküvel:
Hogy nőül tart, véd, táplál; óh, hogy feledte el?

A mint e szókat ejté Damajánti, Nál előtt,
Könyár tolúlt szemébe, s mély kin fogá el őt.
S hogy éjsötét szeméből a könnyek árja folyt,
Ezt látva Nál, megindult s szelíden válaszolt:

Hogy elvesztém országom': arról nem tehetek,
Arra is Káli vitt rá, elhagyni tégedet;
Azt magad is jól tudtad, azért átkoztad őt,
Engem keresve bolygván, az erdei fák előtt.

Ezt Káli is hallotta, s bosszús volt átkidért,
S ugy forrt bosszúja, mint ha egy láng más lángig ért.
De végre győze rajta erőm s bűnbánatom,
S im újra lélekzek már, lánczától szabadon.

Hogy tőle menekültem, te hozzád sieték,
Oh bájoló, egyetlen — üdvöt remélve még.
De hogy vonhatja hű nő férjétől el szivét,
S kereshet mást magának — miképen te tevéd?

Mert hirnökök, kürtölve atyád parancs-szavát,
Jöttek, hogy «Damajánti új férjre, nászra vágy,
Választani magának, kit szíve megkegyel —»
Rituparna király is úgy jött e hirre fel.»

Megértve Damajánti mit férje Nála szólt.
Kezét tördelve, sirva, mindjárt igy válaszolt:
«Oh nagyszivű, ne vádolj ily szörnyű bűnnel engem,
Ki istenek fölébe helyeztelek szivemben.

Bramánokat küldék ki, keresni tégedet,
Dalolva, mint én szoktam, sok kedves éneked' —
Közűlök egy tudós pap, Parnád nevű, pedig
Rituparn' udvarába ért, rejtekhelyedig.

S hogy ott beszélt tevéled és hirt hozott nekem,
Ezt gondolám cselül ki, — tán kényszeríthetem
Hogy ide jöjön értem, mert ki hajthatna más
Száz mértföld útat *egy nap*, mint égi villanás!

Ez igazsággal, engedd, átfognom térdedet,
Hogy mást sohse kivántam, egyedül tégedet!
Mely a földet bejárja s mindütt tanú: a szél,
Fojtsa el lélekzetem', ha nem igazat beszél.

A nap, az is körül jár, mindent apróra lát,
Az is torkomra fojtsa ajkam hazúg szavát
Magasan jár a hold is, s az éj titkába lát:
Az is torkomra fojtsa ajkam hazúg szavát!

E három isten tartja fenn a hármas világot:
Itéljenek fölöttem, szemök mint szűmbe látott»
S hogy igy tanúnak hivta, megszólalt rá a szél:
«Artatlan ő!» suttogta, «ő igazat beszél.

Erényit hiven őrzé és bájait, neked,
Mi voltunk, három évig, tanúi, elhihetd.
Csak érted gondolá ki e cselt is egyedűl,
Mert száz mértföldet egy nap — ki hajt rajtad kivül?

Csak igy lelhetted ő fel, csak igy ő tégedet!
Nyugodjék meg szived hát, ha eddig kétkedett.»
S a mint a szél ig szóla, virágeső esék,
Istenek harsonái léget verdesék.

S a mint saját sz mével e csodát látta Nál,
Szivében minden étely, hit- s bizalomra vál.
S felöltve a ruhát, mit Kigyó-király adott,
Valódi alakjában állott azonnal ott.

S a mint őt Damajánti igy látja újonan,
Férjét keblére zárni hévvel legott rohan;
Nál zárja őt keblére, ragyogva mint előbb.
Majd gyermekit karolja, majd ujr' a szende nőt.

Szép arczát Damajánti a Nál keblére rejti,
Sohaj szakad kebléből, könyét záporral ejti,
Bájos nejét sokáig hős Nál ölelve tartja,
A kéj s a bú, tusában, erőt vesz újra rajta.

S a Damajánti anyja férjének hirt visz gyorsan:
És bámulásuk tárgya a házastársak sorsa —
Egész éjjel csak arról beszélnek boldogan:
Hogy bujdostak az erdőn s lelték föl egymást újonan.

A megoldás most már gyorsan s természetesen következik. Nál, régi fényében, vonúl be királyi városába, elfoglalni országát, trónját. Előbb megijeszti öcscsét Puskarát, hogy őt mindenétől (a mi sajátja volt is) megfosztja s Damajántinak adja rabszolgáúl. De aztán keblére öleli, visszaadja néki mindenét, hiszen nem ő volt a hibás, mindezt Káli, a gonosz szellem tette. Nagy ünnepeket rendeznek a visszaállt ország- és világrend örömére: aztán Puskara is visszatér saját országába. Nál pedig megy hazahozni nejét a szép Damajántit.

Ez, két szép gyermekével jő, l övetik sokan ;
Kertjében Nál, soká élt mint I dra boldogan.
Dicsőség s hir fényében ragyog ı még soká —
Hogy visszanyerte ismét nejét é birtokát!

Így végződik a bájos költem ıy. Egy epizódja a nagy Maha-Bharatának, — de mil egész, mily teljes, s mily tökéletes alkotás magában!

Az éposz minden eleme: a csodálatostól elkezdve, mely nemcsak külső ékítményűl, hanem alakitó és döntő eleműl van benne, a társadalmi és jellemrajzig minden benne van. Az érdekes és ép oly méltóságos mint szövevényes mese, a lélektani festés finomsága, az érzelmek mélysége, gazdagsága és valódisága, a költői bűbáj, mely az egészen elömlik, egész a lyrai részek szépségeig: a világirodalom legszebb alkotásai közé helyezik a Nál és Damajánti történetét.

Első részében az akadályokon küzdő s diadalmas kölcsönös szerelem, második részében a minden megpróbáltatáson fölül álló házastársi hűség, az alapeszme. De ki mondhatná azért kettősnek a cselekvényt, mert az első és második rész magukban is megállhatnának? A kettőnek alapeszméje annyira azonos, hogy a második rész csak fokozása az előbbinek s mindkettő a szerelem és hűség dicsőítése.

Ugyanezt az eszmét, de már a házastársi s jelesen a női önfeláldozó gyöngédség oldaláról tüntetve föl, találjuk a Maha-Bharata másik epizódjában, mely a Nál és Damajántiénak méltó versenytársa, a *Szavitri*-ben.

Rövid kivonatát adjuk ennek is a következőkben.

VI.

Szavitri, vagy a hű nő.

A Szavitri története * a női hűség és szerelem oly bájos és megragadó képlete, minőt a nyugat költészetében is alig találhatunk.

Aszvapati király utódért sóhajtozott, nem levén neki sem fia, sem leánya. Miután tizennyolcz évig hiába imádkozott, végre az istenek leánygyermeket küldtek neki, a ki oly bájos szépségben nőtt fel, hogy a halhatatlanok leányának látszék s a szomszéd fejedelmek oly ámulattal nézték szépségét, hogy nőül kérni egyik sem merte.

Szépsége híre elment világszerte;
Bámulta mind, megkérni egy se merte.
Szebb nympha égből sohse szállt alá,
Hogy halandók szemét elbájlaná.
Hogy' mertek volna földi fejedelmek,
Ily égi lénynek ajálni szerelmet.

Ez aggodalomba ejtette apját s unszolni kezdé leányát, hogy induljon el maga s válaszszon férjet magának.

Meghajolt a lányka szendén, szemét földre úgy süté le,
S elindúlt mint apja küldé; nagy kiséret mene véle.
Remeték lakába tért be, hajtva arany szekerét,
Búcsujáró helyek látták, látta erdő, puszta rét.

Bujdosásában, keresve kit szeressen, de mindenütt nem a boldogokhoz és hatalmasokhoz, hanem a szenve-

* „*Szavitri, vagy a hű nő*“ — az eredeti szanszkritból angol versekbe fordította idősb Griffith J. H. Oxford. — Elem-

dők- és szerencsétlenekhez vonzódván, — egy fiatal remetére talált, a kinek Szatjaván volt a neve. Egy szegény vak király fia volt az, kit öcscse megfosztott volt örökségétől, elűzte birodalmából s a szegény vak, koldusúl, egy vadon erdőbe vonult, s ott remete-módra élt nejével és fiával Szatjavánnal. Szavitri megszerette az ifjut, s visszatérve atyjához, kijelentette, hogy ő csak Szatjavánt szereti s szíve és keze sohasem lesz másé.

Egy Narád nevű risi (bölcs jós) a ki épen jelen volt s e szót hallotta, nem állhatta meg, hogy föl ne kiáltson: «Mit mondasz, szerencsétlen leány! Csak bánat osztályrészed, ha Szatjavánt szereted; mert bár

«Bölcs mint istenek tanára, dicsőséges mint a nap,
Mint a föld olyan türelmes és Indránál bátorabb;
Szive, lelke, nemes és hű, s mily magasztos oly szerény,
Lelke gazdag kincstárában egyesül minden erény,
Ellenállhatatlan készt: őt tisztelni s szeretni mindent;
Szent remeték legszentebbje; ne szeresd őt mégse, hidd meg!
Mert rövid örömre hosszú bút szereznél véle te;
Napjai rövidre szabvák és csak egy év élete!»

A király ezt hallva, le akarja beszélni szándékáról leányát, s kéri őt, indúljon útra ismét s keressen és válaszszon mást magának. De elszántan felel Szavitri:

«Legyen hitvány vagy dicső bár, napja sok, kevés, ha kell:
Férjül választottam egyszer s tőle nem is állok el.»

Apja s a bölcs, engednek végre a szerelem ily erős

zését lásd a *Westminster-Review* 1874. októberi füzetében: On Indian epic poetry — állítólag Cowell-től. — Én e kivonatban Garrett *Classical Lexiconát* használtam, kit Mrs. Speir is *(Ancient life in Indra)* nyomról nyomra követ. Az idézetek Griffith szerint.

elhatározásának. A fiatal pár egybekel, Szavitri az erdő vadonába követi férjét s annak szülőivel együtt él a remete-kunyhóban. Boldog, elégedett, — kivéve, hogy bármennyire igyekszik rajta, nem bírja kivetni fejéből a a risi szomorú jóslatát. Ékszereit, drága ruháit mind eldobta s maga is a remeték szegényes ruháit ölté fel s egészen otthonosnak érzé magát új otthonában, s meghódítá a szerencsétlenek szívét.

Búsan vigan elbeszélget, óra, nap gyorsan suhannak
S ah közelg a végzetes nap, mely halált hoz Szatjavannak,
Három nap még s halnia kell, ah! — gondolá most hű neje —
Böjtölök e három végnap', aztán meghalok vele.

Férjének apja, a ki tudta a háromnapi böjt fogadalmát, félt, hogy az igen nagy megpróbáltatás lesz a gyönge nőre, de az így felelt:

«Szilárd határzat szülte fogadásom,
Szilárd határzat ád hozzá erőt!»

Megtartá fogadását, a három napi böjtöt. Mikor felvirradt a harmadik nap, a házi oltáron meggyúlt a tűz, a reggeli imák el voltak mondva, Szavitri tisztelettel köszönté az agg bráminokat, kik a remete-lakba, közös áldozatra, tértek be, és férje tisztelt szülőit, de kértökre most is vonakodott, bár egy falatnyi eledelt venni magához.

Most férje veszi fejszéjét, hogy fát vágni megy az erdőre, mindennapi munkájára. A nő kéri, engedje vele mennie. Férje vissza akarja utasítni.

«Nem tudod te ott a járást, zord a szikla és te gyönge,
Lábadon se tudsz megállni, kimerülve hosszú böjtbe;»

— «Nem vagyok semmit se fáradt, ez a bőjt nem vert le engem,
Föltevém hogy elkisérlek, el ne tilts attól, esengem !»

Férjétől mindig titokban tartotta a szomorú jóslatot; ez azért nem is sejti a valódi okot, miért akarja épen minden áron elkísérni az erdőbe. Végre is beleegyezik; s a mint mennek, figyelmezteti őt az erdő szépségeire, a ragyogó bársonyos virágokra, a csillámló tollú vadpávákra, de mit a természet minden szépsége annak, a ki haldoklónak nézi, csaknem halottúl gyászolja már az egyet, a kit szeret! Hűsítő gyümölcsöket szedeget, míg férje az erdő visszhangjait költi fel fejszéje csapásaival. — Egyszerre a halál nyilát érzi belövelleni halántékába Szatjaván. Nejét szólítja segítségül. Ez oda siet, leűl a hideg földre, ölébe veszi ájuló férje fejét s gyöngéden szorítja azt magához. Lelkét egészen a gyászjóslat teljesülésének iszonya tölti el; még egyszer végig számlálja magában az elröpült napokat.

Hát egyszerre im előtte, iszony látni, áll egy nagy rém,
Csupa vér a rém alakja, arcza izzó, mint a napfény,
Egy hurok függött kezéből, s a haldokló Szatjaváára,
Isszonyú szemét mereszté, mintha csak lelkére várna.
Rendülten riad Szavitri, lebocsátja szép gyöngéden,
Férje fejét ott a földre, — maga kulcsolt kézzel térden:
«Bizonyára isten vagy te!» — esdekelve szól a Rémhöz —
«Ily alakja nincs embernek — szólj ki vagy hát és miért jösz?»

A rémalak megmondja, hogy ő Jáma, a halál (és igazságos itélet) istene; hogy férjének ideje letelt, s ő azért jött, hogy testéből kivegye és megkötözze lelkét:

És a férj lelkét kihúzta s megkötözte a hurokkal
(Egy hüvelyknyi volt a lélek, Jáma mit magának foglal),

És a test, — azt Jáma élet- s lélekzettől igy kifosztván, —
Szépség s báj nélkül hevert ott, mozdulatlan, tétlen osztán.

Jáma, a megkötözött lélekkel megindúl saját országa — Dél — felé. De Szavitri nyomon követte az istent. Jáma inti: térjen vissza; nem akar; menjen, temesse el férjét, adja meg neki a végtisztességet; nem, úgymond, férjem a te kezedben van, a hová viszed, követem. Jámát meghatja a gyöngéd hang; kérj tőlem bármit, e lelken kívül, megadom. Ő kéri, hogy adja vissza szegény ipának szeme világát; de azért előbbi szándékától sem áll el s tovább követi a férje lelkét vivő istent. Esdeklő kérésének még egyszer enged az isten, kérjen akármit, csak férje életét nem: megadja. Ő most azt kéri, hadd lehessen sok gyermek anyjává. Az isten (megigérvén) kénytelen ezt már megadni, pedig e kérés férje életét is magában foglalja, mert mint özvegynek férjhez mennie nem szabad, annál kevésbé lehetnének még gyermekei. Jáma újra s újra inti, térjen vissza. Ijeszti, ha tovább jő, a rémülettől el fog ájulni.

«Férjem mellett mi sem ijeszt, — merre ő megy: követem.
Mindenütt nyomodba' járok: adj meg egy kérést nekem.»

S oly esdekelve tud kérni, hogy Jáma nem állhat tovább ellent, «a szerelem meggyőzi a halált is!» Végre megigéri, hogy megadja a mit kér, feltétlenül. Természetes, hogy csak ferje életét kéri.

Eredj, meg van adva — mond az isten.

Szavitri örömittasan rohan vissza az erdőbe, hol férje holttestét hagyta. Reáborúl, csókjaival halmozza el. S az felébred; lehellete visszatér, szemei megnyílnak. Él.

Megindító beszélgetés következik az egymásnak

visszaadott szeretők között. Szatjavánnak csak homályos sejtelme van: mi történhetett vele, s gyöngéd neje eltitkolja azt tőle. Sürgetéseire igy felel kitérőleg:

«— Már az égnek árnya hull sötétesen,
Majd ha' hajnal ujra virrad, mindent megtudsz, édesem,
Most jerünk, haza, sietve, kérlek, szüleinkhöz el.
Nézd a nap rég lehaladt már, hűs az est, az éj közel.»

Visszatérnek a remetelakba; ott Szatjaván vakságából meggyógyulva találja atyját — s a boldogság és megelégedés teljessége vár reájuk.

Egyszerű idyll, az éposz minden eleme nélkül, a Szatjaván haláláról szóló jóslatot és a Jáma isten utolsó megjelenését kivéve. De annyi igazság, mély érzés benne, a nemes és hű szerelem oly dicsőítése: méltó bármely keresztyén költőhöz.

VII.

A Szakuntala története.

Mint a Kalidásza világhírű drámájának, «Szakuntala, vagy az elveszett gyűrű»-nek — mely a hindu költészet szánszkritkori termékei közül először vonta magára Európa figyelmét, s általános bámulatot idézett elő, melyben oly szellem is mint Goethe egész lelkesedéssel osztozott — mint e drámai költemény anyaga érdemel külön említést a Maha-Bharatának még egy epizódja, mely a főcselekvényt bevezető előzmények közt foglal helyet s a nagy király Bharata (a Kauravák és Pandavák közös őse) születésének a mondáját tárgyalja.

Dusjánta, hasztinapúri király szenvedélyes vadász volt, s hetekig és hónapokig vadászott a Himalája erdős

hegységein. Egyszer egy szent berekhez érkezett, hol bráminok és vezeklők laktak s ájtatosságban és istenes áldozatokban tölték sivár életöket. A király, kívül hagyva vadászkíséretét, csak papjaival és tanácsosaival lépett a szent berekbe. Mikor oda belépett, éhet és szomjat érzett; de a berek varázsos legében éhe-szomja megszűnt, üdítő szellő lengett ott, fa virág illatozott, méhek zsongó raja ringatta el a gondot, mintha csak Indra egében járt volna. Egy kristályvizű folyam partján állt egy remetekunyhó, a szent Kánvá-nak, a Kaszjapida fiának a kunyhója.

Ime e részlet utánzata, az eredetihez hasonló szlokákban kísértve meg:

Hogy a vadászat véget ért és ennyi vad lesújtva már,
Elvérze tigris, elefánt, a hegyi medve s vad-szamár,
S a martalékkal — annyi volt! — alig, sehogy se' birt a had,
Hogy fele is, több felinél, heverve szerteszét marad:
Kiértek az erdőbül is, elől a király maga ment,
Utána nagy kisérete, csak a hajtók maradva bent;
S az erdőn túl, nem hallani már a vadon fölvert neszét, —
Széles lapály, homok sivány, szemök előtt terűle szét.
De mentek, mentek, merre csak az útjok vitte egyenest,
Bár lelkök' únalom fogá' s éh-szomjtól bágyad már a test.
De messzi földön egy fa nincs, hogy árnyában nyugodjanak,
Bár hő nyilaknak záporát lövelli rájok le a nap,
Vagy melynek gazdag ágiról csak egy gyümölcske függne le,
A szikkadt nyelvet, ajkakat hogy megenyhítenék vele.
Forrás sehol, merítni egy ital vizet hullámiból,
Az aszály-verte homokon ballang-kóró se' kóborol;
Se' puha fű, sem enyhe árny, . . . lankadtán csuklik már a láb . .
Mi vonja mégis a királyt, hogy csak tovább, mindig tovább!?

A láthatár szélén, elől, hová a vágyó szem tekint,
Enyh-igérő árnyakkal ott egy bájoló zöld berek int.

Lesz ott forrás, minden fa ott ízes gyümölcsökkel kinál;
Szent remeték tanyája az, oda igyekszik a király.
S hogy azt elérik és belép a hűs berek határiba,
A fűvön harmat, melyet a kelő nap föl nem szárita,
Árny mindenütt, mely ernyejét virágokon teríti el,
S a zöld gyepen smaragd-mező ott minden talpalatnyi hely.
Fa földre hajtja ágait, folyondár fatetőre hág,
A lég s a föld, mély és magas, egy ölelkező két világ.
Fákon virág, ágon gyümölcs, az bódító, ez izletes,
Közöttük élő drága-kő, tarka tollú madár repes.
Méhek zümmögve szállanak, virágok kelyhit ellepék,
Illatot inni ajkukon lebegnek a könnyű lepék.
Méh üz lepét, méhet lepe, egymásra irigyek, pedig
Ezer virág tár ott kehelyt, száz annyi voln': elég nekik.
De a hüs árnyban, a hová soha sem ért a nap nyíla,
Rejtett fészkén oly bűvösen dalol a szende *kókila*.*
Mely éjjel tud dalolni csak, mikor a lég oly balzsamos,
Mikor fa-lombot és virág-fürtöt a harmat árja mos;
De itt dalolhat, itt a dél nem ismerős, örök az éj,
Az alkony itt reg-este hűs; dalol is, hogy hallgatni kéj!

S belebb, belebb — a bűvös árny mindegyre beljebb csalogat;
S im egy kristály-vizű patak öntözi a csalitokat;
Majd felbukik, majd útat veszt, lombok között, cserjék tövén,
Hol gyöngyvirágok nyilanak, sosem hervadva nap hevén;
S a szép patak, a Málina vizébe bátran inni jár
A karcsu zerge s a vadon nimfája: a kócsag madár;
A moh zöldebben hajt kövén, s örökké hűs hullámiban,
Hol sohse fördött napsugár, a szellő fördve átsuhan . . . . .

Hogy Dusiánta a király e gyönyörű berekbe ér,
Hol a fa balzsamot lehell, a moh puha, a fű kövér,
Hol a patak egy gyöngy-folyam, visszhang nem hallgat el soha
Oly üde minden! — A király, imént éh, szomju, oh csoda!
Most éhe szomja eltünék, fáradtságot nem érez ő,
Pihenni hjába inti már patak partján a zöld mező,

* India fülmiléje.

Bokor hiába legyezi, a gyönge moh hiába lágy,
Nem csalja, mind belebb siet, elérni most már oda vágy,
Hol az erdő mély rejtekén, a hűs csurgó forrásinál
Remete-lak, a Kaszjapid', a bölcs Kánva kunyhója áll . . .

Mily bájos nyitány, a következő idylli drámához!

A király, meghatva a csodás varázstól, lerakta fegyvereit, ékszereit, még papjait is elbocsátá s egymaga, áhitattal lépett be a küszöbön. De a szent remetét Kanvát nem találta honn. Épen szent búcsujárásra ment ki, hogy leányát egy fenyegető veszélytől megóvja imáival. Egy csodaszép leányt talál helyette a király, ki őt mindjárt lábmosóval, fris vízzel, üdítő gyümölcsökkel kinálja. Kérdezvén, ki legyen: a leány először a Kanva leányának mondá magát; de a király ellenvetésére, hogy ily szent vezeklőnek, a ki szerelmet soha nem ismert, hogyan lehetne leánya, azt felelé a szűz, hogy ámbár ő csak fogadott leánya Kanvának, az igaz, de szentség és vezeklés nem áll ellent, hogy a szerelmet ne ismerje valaki, s annak rabja ne lehessen, — és elmondá születése történetét, a mint azt magától Kanvától hallotta.

Szent volt Viszvamitra király is s tökéletes szentsége és vezeklése által oly tekintélyre emelkedék, hogy maga Indra isten félteni kezdé tőle égi hatalmát. Ezért a mennyei szűzek legszebbikét Menakát leküldé, hogy ejtse meg szerelmével a szentet. S Viszvamitra nem is állhatott ellent az égi leány szépségének s incselgéseinek * és elmerült az édes szerelemben vele. E szerelem gyümölcse lőn a leányka, kit anyja, — miután czélt ért már —

* E történet, mely oly emberi s oly mély erkölcsi jelentőségű, mindegyre ismétlődik minden nép és égalj mondáiban. Elég legyen itt, a szintén szánszkrit eredetű kelta-breton mondában a bölcs Merlin és a tündér Vivian történetére emlékeztetni.

egy erdőbe kitéve ott hagyott s maga visszaszállt az égbe, míg Viszvamitra újra visszatért vezekléséhez, melyre most egygyel több oka volt mint előbb. A kitett leánykát a *szakuntá*-k (a madarak) tartották, táplálták. Így találta meg Kanva, felfogta, elnevezte táplálóiról *Szakuntalá*-nak s fölnevelte.

Megértvén Dusjánta király a leány magas származását, kérte: legyen nejévé. A leány vonakodott nevelőapja megérkezte előtt s beleegyezése nélkül; de Dusjánta király addig ostromolja őt szerelmével, oly szentül igéri, hogy fényes kisérettel jő érette s viszi majd udvarába, királynői között elsővé s születendő fiát trónutódjává teszi, hogy a leány nem állhatott ellent és *gándharva-házasságra* lépett a királylyal.

A gándharvák, Bráma szülöttei, félistenek vagy angyalok, az ég dalnokai, az istenek lakomáit zenével s dallammal vidítók. A gándharva-házasság tisztán a szív és kölcsönös akarat házassága, minden szertartás nélkül, a két fél egyszerű megegyezése által meg van kötve, — de azért törvényes és kötelező.

Ily házasságra lépett Dusjánta király a bájos Szakuntalával; s miután a házas szerelem gyönyörét élvezék, elhagyta őt, hogy majd királyi kiséretével tér vissza érette.

Mikor Kanva visszatért búcsu-jártából, nevelt leányát magát találta már, de szíve alatt a király magzatával. Azért ment volt el, hogy leányát veszélytől óvja; s épen ezáltal ejtette, — magára hagyván — veszélybe; mint a görög tragédiában az istenek végzését kikerülni vagy kijátszani igyekvő emberi bölcseség, eszély vagy furfang, maga idézi a végzetet maga ellen.

Szakuntala mindig férjére gondolva, őt várva, bol-

dog álmadozásokban tölté napjait. De hiába várva a királyt, ki róla megfeledkezett, megszüli fiát, anyja Menaka segélyével, ki nagy bajában leszállt hozzá az égből. A fiú csodaszép, erős; öt éves korában oroszlánokkal küzd. Nevekedvén a gyermek, Szakuntala maga megy vele a róla megfeledkezett király udvarába.

Dusjánta király rá is ismér s erős önvádat érez magában, hogy megfeledkezett róla és gyermekéről. De mivel az erdőben történtekről sohasem szólt övéinek, attól fél, hogy népe nem fogja elhinni a gandharva házasságot, s többi nejei nem fogják bevenni az újat: megtagadja nejét és fiát; és bár Szakuntala az igazság és fájdalom ékes szólásával vitatja a maga és fia jogait: a király végig viszi a kegyetlen játékot s elűzi őket.

Ekkor azonban szózat hallatszik az égből, mely Dusjánta király fiának vallja Bharatát. E szózatnak hitelt ad a nép, az udvar; s a király most elbeszélvén a történetet, a mint volt, rendben van minden.

Egy más versio szerint, mely a Maha-Bharatában gyakran előforduló szokás szerint, külön szövegben maradt fenn a hiteles szöveg mellett, Dusjánta király, midőn a gándharva-házasság megkötése után magára hagyta Szakuntalát azon igérettel, hogy majd visszatér érette, jelül egy gyűrűt * hagyott neki, melyről bármikor rá ismerhessen, vagy ez mint nejét igazolhassa magát.

Mielőtt még a király, szándéka szerint visszajöhetett volna Szakuntaláért, egyszer egy szent brámin, Durvásza nevű, jött Kanva házába látogatni. De a szerelmi

* Gyűrű, szanszkrit nyelven: Kuntala. E szerint Szakuntala annyi mint «gyűrűvel» t. i. biró, vagyis gyűrűs. Az előbbi versióból kimaradván a gyűrű, más etymologia kellett a Szakuntala névnek.

álmadozásaiba elmerült leányka nem gondolt a vendéggel s nem fogadta őt egy brámint megillető tisztelettel. Durvásza a szeretet és gondosság hiányának tulajdonítva a mellőzést, azzal átkozta meg Szakuntalát, hogy legyen elfelejtve attól, a kit szeret, az rá se ismerjen, ne is tudjon róla. Később, mikor megtudta Szakuntala elmerültsége okát, megbánta átkát, de már vissza nem vonhatta; csak annyit módosíthatott rajta, hogy ha elfeledkezik is róla az, gyűrűjét meglátva: jusson eszébe ismét s ismerjen rá megint.

Szakuntala hiába várván Dusjánta király visszatértét (mert az átok fogott s az egészen megfeledkezett róla) maga indúlt felkeresésére. Útközben egy szent forrásban fürödvén, a gyűrű lesiklott ujjáról s nem találta meg többé a vízben.

Így a gyűrű nélkül menvén Dusjánta király elébe: az nem ismert reá. Előzte csúfosan udvaráról; s szegény Szakuntala megszégyenülve távozott. Nyomorában égi anyjához Menakához esdett, s az megszánván, leszállt az égből segitségére; s egy erdőbe vitte, hol fiút szült, a kit Bharatának nevezett.

Évek múlva azonban a király halászai nagy halat fogtak s annak belsejében egy drága gyűrűt találtak. A királyhoz vivén azt, ez azonnal saját gyűrűjére ismert s ezzel az átok is feloldván, egyszerre eszébe jutott Szakuntala, vele kötött házassága, neki tett igéretei s esküje.

Azonnal elindúlt neje keresésére. Az erdő sűrűjébe érve, egy hat éves fiút talált, a ki oroszlánkölyköket űzött s az anya-oroszlánt, mely kölykeit szoptatni akarta, elverte tőlök. A király bámulva s gyönyörrel szemlélte a gyermeket és vonzódni érezte szívét hozzá. Kezén fogva a fiút, ez őt anyjához vezette, kiben a király azonnal felismerte

Szakuntalát, mint nejét vette őt magához és fiával a kis Bharatával együtt udvarába vitte. Ott Szakuntalát főnejévé, ránivá, Bharatát pedig örökösévé tette.

Kalidásza, a drámaíró, nem a Maha-Bharata eredeti szövegéhez, hanem e későbbi versióhoz tartotta magát. S kétségkívül helyes tapintattal. A gyűrű a cselekvényt nemcsak jóval gazdagabbá és érdekesebbé teszi, hanem a megoldást egyúttal természetesebbé s elfogadhatóbbá. Az époszbeli megoldás, az égből zengő szózattal, eposzban a hol a csodálatosnak oly nagy szerep jut, helyén van; elfogadjuk mint rég történtet, mint mondait; de színpadon, jeleni vagyis jelenített cselekvényben épen ellenkező hatást tenne mint a miért Dusjánta király előidézi, hogy t. i. hitet ébreszszen népében. A dráma nézőiben, s annálfogva személyeiben is, csak kétkedéssel találkoznék e természetfölötti megoldás s hitetlenséget szülne.

A drámában a Szakuntala sorsát minden fordulatában indokoltnak találjuk. Elmerűlve szerelmébe, napról-napra csalódó várakozásába, Durvászát föl sem veszi, a szent brámint s ezért bűnhődik. De nem feltétlenül: ha megőrzi gyűrűjét: meg van mentve boldogsága. Miért nem őrizte gyűrűjét jobban? ezért is bűnhődnie kell; de vétke nem oly nagy, véletlen szerencsétlenség inkább, hogy érette mindenét el kelljen veszítenie; azért előre érezzük, hogy az fel fog találtatni.

Dusjánta király sem egészen vétlen szenved. Túlságos vadász-szenvedélye, mely miatt uralkodását is elhanyagolja, mit a darabban egy kisérője szemére is vet, kiengesztel bűnhődésével.

Az époszban Dusjánta utólagos állítása, hogy ő egyszerre ráismert Szakuntalára s csak udvara és nejei miatt

tagadta meg: merő kifogásként tűnik föl. Mert ha nem feledkezett meg róla, miért hagyta oda, miért engedte epedve várakoznia? S ha felismerte: kegyetlennek, sőt embertelennek tűnik föl a mint Szakuntalával bánik, s ez rosszúl hat érzésünkre. Ellenben a drámában természetes, hogy igazán nem ismert rá, mert átok alatt volt, melyet csak a gyűrű megtalálása oldhatott föl. És megnyugszunk abban, sőt tiszteletre gerjeszt iránta, hogy ő egy nőt, bár szép és bájoló, nem fogad el — mert nem tudja, hogy az övé, másénak hiszi s csak csalódásban véli lenni az ő személye iránt.

Szakuntalát, a drámát, méltatni s szépségeit fejtegetni nem feladatunk jelenleg. Szakuntala, a Maha-Bharata epizódja, mint az előbb tárgyalt kettő is, a női erény diadalának a dicsőítése; élénk költői színekkel, a képzelet erejével, az érzés melegével, a miről fentebbi mutatványunk is tanúságot tehet.

NEGYEDIK FEJEZET.

A RAMAJÁNA.

I. A RAMAJÁNA KELETKEZÉSE S ÁTNÉZETE. — II. A HŐS EREDETE, IFJÚSÁGA S SZÁMŰZETÉSE. — III. RÁMA BUJDOSÁSA, DÉLI HADJÁRATA ÉS DIADALA. — IV. PÁRHÚZAM A MAHA-BHARATA ÉS A RAMAJÁNA KÖZT.

I.

A Ramajána keletkezése és átnézete.

Átmegyek most a másik hindu nagy éposz, a Ramajána, ismertetésére s végül hagyom a kettőnek úgy æsthetikai-, mint főleg irodalomtörténeti szempontból egymással összehasonlítását.

A hindu hitregében, mint már említve volt, három különböző Rámával találkozunk, u. m. Paraszu-Ráma-, Ráma-Csandra- és Bala-Rámával, megannyi avataráival (megtestesülésével) az istenség második személyének Vizsnunak, a megtartónak. Az utóbbi, a Bala-Ráma, olybbá tekinthető, mint a hindu hitrege Heraklesze; s mint Krizsna fivére gyakran említtetik a Maha-Bharatában; a Hold-dynastiához tartozik, annak mellékágából (l. a 97. lapon levő nemzedékrendet). Az első, a Paraszu-Ráma, a

szigorú brahmánizmusnak, vagyis a papi rend fölényének, a képviselője, ellentétben a katonai rend, a kszatrijják elsőségével.* A Ramajánában szerepel is, mint *Dsamadagni* nevű bölcsnek a fia, de talán csak azért, hogy

* A Paraszu-Ráma mondája, mellékes a Ramajánában s azért röviden csak jegyzetkép legyen vázolva. — Látván Vizsnu, hogy a kszatrijják egészen elhatalmasodnak s felülkerekednek a bráminokon, elhatározta, hogy emberi alakban születve földre száll, s visszaállítja a bráminok elsőségét. (Ugyanez a Vizsnu, egy későbbi avatarájában, mint Ráma-Csandra, épen az ellenkező czélból, a kszatrijják hatalma érdekében testesül meg.) E végből mint egy brámin férfi és egy kszatrija nő fia születik a világra s mivel a különböző várnabeli szülők gyermekei az anya várnájához számíttatnak, ő tulajdonkép nem bráminnak, hanem kszatrijának született, de a bramánok ügye mellé áll, s később maga maga is *muni* (pap) lesz. A legenda azt mondja, hogy anyja bűnbe esvén, férje azt parancsolta fiainak, öljék meg anyjokat. De a fiúk ellenszegültek az embertelen parancsnak, csak Ráma — kiben erősebb volt az erény és kötelesség érzete, mint a vér szava, — engedelmeskedett, s bárdjával (paraszu) megölte anyját; innen neve: Paraszu-Ráma. Később, mikor Kartavirja, a hajhéjai király, megkivánva Kámadenu-t a szent tehenet, mely a Paraszuráma apjának Dsamadagninak a tulajdona volt, s azt erőszakkal elragadta tőle, Ráma ellene ment, visszahozta a tehenet s megölte a rabló királyt. A Kartavirja fiai, megbosszúlandók apjok halálát, megtámadták a Dsamadagni örökét mikor Ráma nem volt otthon, s a kegyes és ellentállani képtelen bölcset megölték, miután ez hiába hívta segélyül távollevő vitéz fiát. Ráma, hazaérkezve, apját halva találta, máglyára tette, s megesküdt, hogy kiirtja az egész kszatrija osztályt. (Itt már a kszatrijják elleni gyűlölete tényleges okból eredőnek s nem az isteni elővégzés határozatának van feltüntetve.) Maga körül gyűjti erre a nép harmadik és negyedik várnáját, megtámadja velök a kszatrijákat, leöl belőlök sok százezereket (a Maha-Bharata szerint «háromszor hét ízben tisztítja meg tőlök a földet»). (Garrett: *Classic. Dict. Ráma* czikk.)

mintegy jelezve legyen másodrendű volta a költemény főhősével, Ráma-Csandrával szemben, a ki nem papi, hanem kszatrija-rendből származva, mint Dasarátha királynak (a Nap-dynastiából) fia, a brahmánok ellenében hatalomra vergődő katonai osztály képviselője, mely hódítva nyomúl előre dél felé, legyőzi a barbár benszülötteket, a kiket viszont királyuk Raványa és hívei képviselnek. S e harcz, a míveltség és katonai hatalom hódító hadjárata: képezi a Valmíki Ramajánájának a tárgyát; mert *Ramajána* czím alatt több, kisebb rendü éposz is maradt fönn, vagyis — az éposz alakulásáról előre bocsátott elméletünknek megfelelőleg — az ősi monda az alakulás különböző fokozatain több alakban, kisebb-nagyobb szerencsével dolgoztatott föl, de aztán mindannyit magába vette, java részöket feldolgozta, s végre megalkotta a valódi Ramajánát *Valmiki*, a kinek tudniillik e nagy éposz tulajdoníttatik.

S itt mindjárt elmondjuk a mit e mesés alakról, a hindu hagyomány ez egyik Homérjáról, beszél nekünk a monda.

Valmiki, bölcs, jós és költő, a Csitra-Kútán lakott, a Bundelkund egy hírneves magaslatán, a Dzsumna folyótól délre. Ott brahmán-tanítványok környezték, s az önmegtagadás, vezeklés és ájtatoskodás amaz eszményi életét folytatta, melynek dicsőítésében a bramán írók kifogyhatatlanok. E dombhátra menekült Ráma is, nejével és öcscsével, mikor Ajodhjából mostohája incselgései miatt atyja által száműzetett, a mint az époszban látni fogjuk. Néhány évet töltöttek itt, boldog s háborítatlan nyugalomban. A vidék vadban, gyümölcsben, mézben gazdag s általában termékeny és bájos. Évek mulva, mikor Ráma és Szíta diadalmasan tértek ismét vissza Kosza-

lába, s Szíta épen anyává volt leendő, férje által gyanúba vétetve (ámbár a tűzpróbát kiállotta s ártatlannak bizonyúlt) mégis elűzetett, s bolyongásában ismét a Csitra-Kúta közelébe jutott. Itt találta őt Valmiki, ki atyjának Dzsanakának tanítója volt egykor; házába vitte magához, s neje és szolgálói gondjaira bízta a szerencsétlen királyleányt. Itt születtek a Szíta ikrei, a kiket Valmiki Láva és Kusza névre nevezett, fölnevelt és kitanított. A monda azt tartja, hogy *számukra költé a Ramajánát*, apjok viselt dolgairól s a fiúkat megtanította reá.

A Valmiki korára nézve számos és nagy chronologiai nehézségek vannak; s csak annyi látszik bizonyosnak, hogy valóban létező személy volt, s nem puszta név mint Vjásza, a Maha-Bharata állítólagos szerzője, bár — hogy az egész Ramajána, vagy annak mai szerkezete tőle származott volna, ép oly kérdéses marad, mint akár a Homér egysége.*

De térjünk vissza a Ramajánához.

Valmiki nagy költeménye 24.000 szlokából (párversből) áll — és így körülbelől ötödrésznyi terjedelmű mint a Maha-Bharata, s hét könyvre oszlik, melyek ismét szakaszokra vagy énekekre vannak felosztva. Tartalmilag *három főrészre* osztható.

Az *első* rész, a hős ifjúságát beszéli el, a ki az ajódhjai királyi házból, tehát a Nap-dynastiából származott, de nevében *Csandra* (a Hold) nevét is egyesítette a

* A Ramajána története maga, Lanka-nak, a mai Ceylonnak, az árják általi megszállása s elfoglalása, a Kr. e. VI. század közepe tájára (540—550) tehető. Nyomai vannak annak, hogy a Ramajána a Kr. e. III. században már elterjedt s népszerű költemény volt. Igy annak szerkesztése egész biztossággal a Kr. e. IV. vagy V. századra esik.

magáéval s Dasarátha király fia volt, a ki — a Vizsnupuránya szerint — a harmadik király Iksváku után, a ki viszont Manunak a fia. A költemény elmondja Ráma neveltetését apja Dasarátha udvarában, boldog nősülését Szítával, a mitilai szép király-leánynyal s kijelöltetését trónörökösül.

Ez, mintegy az expositio.

A *második* rész, mely közvetlenül csatlakozik az elsőhöz s akár azzal össze is foglalható, mikor aztán a költemény csak *két* főrészre oszlanék, azon körülményeket s családi viszályokat beszéli el, melyek Ráma száműzetésére vezettek s a királyfi bujdosását Közép-India rengetegeiben, és tartózkodását a Csitra-Kútán, hol később Valmiki is lakott s a Ramajána monda-részleteit szerkesztette.

A *harmadik* végre a déli részeken lakó óriások, gonosz szellemek (tulajdonkép a vad s barbár benszülöttek) elleni harczait a hősnek s neje Szíta visszaszerzését adja elő, kit azok főnöke Raványa rabolt el; a Raványa legyőzetését, Ráma hatalmas ereje által, s ennek visszajutását örökébe s apái trónjára.

A két első részben alig van természetfölötti, csodás, vagy rendkívüli elem; annál több a harmadikban, melyben a hős isteni erővel lép föl, s csodálatos dolgokat végez, szintén nem emberi ellenfelei legyőzésében. Úgy látszik, Ráma először a mondában csak egy hős, vagy királyfi volt, kinek csak a későbbi szerkezetben tulajdonítottatott isteni eredet, vagyis tétetett a Vizsnu avatarájává, hogy épen az a történeti tény, Ceylon megtisztítása s elfoglalása, mely neki tulajdoníttatik, annál valóbbszínűvé legyen, csodás mivoltában.

Kétségtelen, hogy a költeménynek s a benne feldolgozott hősmondának történelmi tények szolgálnak alapúl

s India déli részének, a tulajdonképeni félsziget-csúcsnak s a vele egykor összefüggő Ceylonnak, az előre nyomuló hindu czivilizáczió által birtokba vétele, a barna fajnak a világosabb árja általi leigázása s Lankának (Ceylon) Ráma által elfoglalása van benne — a monda természetéhez képest, melyben a hősmonda az istenmondával vegyül — képlegesítve.

S most, a Ramajána ez általános áttekintése után vegyük azt kissé részletesebben szemügyre; és pedig két részre osztva, először a föntebb első- és másodiknak jelölt részeket egybe foglalva.

II.

A hős eredete, ifjúsága és száműzetése.

Ajodhja, a mai Oude, a Gánges egyik mellékfolyójának, a Grogra — akkori nevén Szaraju — partján fekvő város a Koszala nevű tartomány fővárosa. Romjai, a mai Oude táján, még láthatók. E város fekvése, mondja Wheeler, igen jelentékeny tényezője volt az árja hatalom előre nyomulásának a Bharata király és a Ráma közé eső korszakban.* A Maha-Bharatában, mely — akár előbbi keltű a Ramajánánál, akár nem, a mi még vita tárgya — mindenesetre régibb történeteket, vagyis mondákat tárgyal, az árják még csak Delhi szomszédságaig nyomúltak elő délkeletre; a Ramajanában már úgy vannak feltűntetve, mint a kik Hindosztán kellő közepén

* Bharata, nem a Maha-Bharata hőseinek, a Kauravák és Pandaváknak ősapja, a Dusjána és Szakuntala fia, hanem a Ramanájában szereplő Bharata, kivel nemsokára megismerkedünk, a Nap-dynastiából való fejedelem.

foglaltak erős állást, s megalapították azt a várost, mely a régi India történetében a legfontosabb szerepet játszsza.

Magát a várost, Ajodhját, így festi a Ramajána: «Ajodhja néppel tele város, melyben mindenki gazdag és boldog, mert szemenszedett rizszsel találkozik; a kereskedőknek raktáraik vannak tele drágakövekkel, a föld minden részéből ide gyűjtve. A *bráminok* folyvást szítva tartják a szent tüzet, s tanúltak a Védákban és a Vedangákban, és gazdagok kitűnő szellemi tulajdonokban; bőkezűek és nagylelkűek; igazsággal, buzgósággal és szeretettel teljesek, hasonlók az ó-kor nagy bölcseihez, s teljes uralom alatt tartják szenvedélyeiket. E bölcs bramánoknak három rendbeli tanítványaik vannak: inasok, kik szolgálnak nekik mint uraiknak; tanulók, kik oktatásaikat hallgatják; végre a bráma-csárik, kik mestereik fentartására és ellátására alamizsna-gyűjtésben fáradoznak. — A bramánok után jőnek a *kszatriják*, vagy harczosok, kik a maharádzsa (király) előtt folyvást a fegyverekben gyakorolják magokat. — Ezután következnek a *vaiszják*, vagy kereskedők, a kik mindenféle árúkkal adásvevést üznek, s a föld minden tájáról özönlenek össze. Végre jőnek a *szudrák*, a kik isteneknek és a bramánoknak szolgálatára rendelvék. Ezeken kívül vannak: ékszerészek és művészek, énekesek és tánczosnők, kocsisok és napszámosok, fazekasok és kovácsok, festők és mázolók, virág- és bétel-dió árusok. De ezen népes és vagyonos városban egyetlen ember sem volt tanulatlan, vagy olyan, kinek valami életmódja, családja és rokonsága ne lett volna, s a ki silány kunyhóban laknék. Nem volt ott koldus, nem hazug, sem tolvaj, sem csaló, sem hitetlen; nem volt dologtalan, hivalkodó, sem aljas; sem a ki a más nyakán élősködnék, sem olyan, a kinek ne

lett volna számos gyermeke s a ki legalább ezer éves kort ne ért volna.»

A túlzó vonások mellett is, melyekben ez eszményi társadalom rajzolva van, világos, hogy itt a várna-rendszer teljes kifejlettségében, egy rendezett és kedvező viszonyok közt élő állam és nép áll előttünk, mely a Védák-korabeli, még alakúlásban levő társadalmat sokkal túlszárnyalta.

«S e városban élt egy tisztelt király,
Ki minden nép fölött magasan áll;
Nagy Dasarátha, bölcs, jó és okos,
Szent iratokban váltig járatos,
Csak országa javán munkálkodó,
Vitéz, hatalmas, bölcs gondoskodó;
Iksváku régi sarja' büszkesége,
Kinek igazság és kegy ült szivébe'.
Erényes ősök méltó, szent utóda
A régi törzsbe, új élő galy oltva,
A ki legyőzte ellenit — s magát,
Kültámadót, mint ön-indúlatát,
Mint Manu, a királyok elseje,
Törvénynyel, bölcseséggel oly tele,
Mert igazságot tarta és hitet,
Sohsem csalódék, ki rá épített;
Azért városa dús s boldog vala,
Mint az Indra Amarávati-a.» *

S mivel Indra az ég és nap királya volt: e kép Dasarátha király fényét és hatalmát jelképezi.

* *Amarávati:* Indra isten fővárosa, melyet Viszvakarma, az istenek építésze (a görög istenmondában Hefajsztosz) épített. Kerülete 800, magassága 40 mértföld volt. Oszlopai gyémántokból, trónjai (az istenek ülőhelyei) színaranyból voltak; kertek, források, ligetek vették körül, melyekben folyvást szólt a zene az istenek mulattatására.

Dasarátha király tehát boldog és hatalmas volt. De neki is volt egy szomorúsága, volt mire vágyjek még: nem volt fia. Bráminjaitól tanácsot kérve, azok egy hatalmas risit (hírneves szentet) hoztak az udvarba, hogy az ott aszvamedhát (lóáldozatot) tartson, ezzel nyerni meg az istenek kegyét a király óhajtásának teljesítésére. Az áldozat sikerült és gyümölcsözött s a király három neje, rövid időn egymásután, négy fiút szült; az első- és kedvencz nő, Kauszalja, egyszerre ikreket: Rámát, a ki szép arczáért a «hold-képűnek» (Rama-Csandra) neveztetett, és Laksmanát; s Ráma levén a négy fiú közt a legidősebb, ő lőn kijelölve apja főörököseül és trónutódjául.

A négy királyfi gyermekkoráról nem sokat tudunk meg a Ramajánából. De mikor már ifjú kort értek s a király tanácsosaival épen arról értekezett, hogy Rámát meg kellene házasítani: egy Viszvamitra nevű bölcs risi jelent meg az udvarnál.* Mikor bejelentették, Dasarátha

* Viszvamitrának külön, kalandos és bonyolúlt története van. A Ramajána szerint eredetileg kszatrija volt és vitéz harczos, de később a kegyes élet, ima és vezeklés által — a Himalája vadonában — annyira vitte, hogy végre bráminná lett. A monda szerint királyi családból ered, sőt tényleg uralkodott is, mielőtt a papi életre adta magát. Müller Miksa nézete szerint, ő kszatrija maradt, csak kivívta a bráminoktól azokat az előjogokat, melyeket ezek eddig kizárólag magoknak tartottak fenn. Ekkor egészen kibékült a bráminokkal, közéjök állt s a bramán hagyomány egyik kedvencz hőse lett.

A Ramajána első könyve érdekes életrajzát adja Viszvamitrának s annak lényege a következőkbe foglalható össze. Egyszer Viszvamitra, még kszatrija s fejedelem korában, hadaival járván a tartományban, a Vasistha remete-lakába tévedt, s e szent által nagyszerűen fogadtatott. Vasisthától kitelt ez, mert neki egy mesés tehene volt, mely minden kívánságát teljesítette. Viszvamitra ezt észre vevén, bírni akarta a tehenet, s kérte a szentet:

király nagy tisztelettel ment elébe s így szólítá meg: «Jöttöd, oh nagy bölcs, oly kedves nekem mint *amríta*,* mint kellő időben eredő eső, mint fiú születése gyermektelen apának, mint elveszett kincs megtalálása, mint váratlan öröm derülése». De a bölcs megmondá jövetele czélját, s kérte a királyt, engedje vele menni Rámát, a hegyek közt levő remete-lakába, melyet gonosz szellemek ostromolnak s őt az áldozásban akadályozzák és oltárát minden éjjel vérrel keverik be. A király haboz a bölcs iránti tisztelet s féltett fia miatti aggodalom között; megkérleli a bölcset, ne kívánja, hogy fiát elbocsássa, ki még tizenhatodik évét sem töltötte be, inkább elmegy ő maga a gonoszok ellen. Hisz ő híres nyilas, úgymond,

adja el azt neki; de Vasistha vonakodván, a fejedelem erővel akarta elvenni tőle. Most a tehén szegült ellent s mindenható erejéből egész serget állított elő, mely megsemmisítette a Viszvamitra seregét. Megaláztatásában Viszvamitra így kiáltott föl: «a kszatrija hatalma semmi, csak a brámin ereje a hatalmas». Ekkor tért meg s adta magát a szent életre és vezeklésre, hogy megnyerje ő is a bráminok erejét. Évekig folytatott vezeklés után Brahma isten megjelent neki s őt «királyi risi»-vé tette; de ő ezzel nem elégedett meg, s még szigorúbb vezeklés éveibe kezdett. Másodfokon aztán az Iksvaku-királyi család áldozó papjává mozdíttatott elő. Később, ismét visszatérve az erdőségbe s a vezeklés meg nagyobb csodáit vivén végbe, Brahma őt valódi bráminná mozdította elő. Így Viszvamitra, három fokon, elérte végre czélját, de csak miután a bráminok elsőségét a kszatriják fölött maga is elismerte.

Viszvamitra később kiterjedt papi család őse lőn, a Kauziká-ké, de a kik közül fejedelmek is voltak; a mi például szolgál arra, hogy a véda-kori várnák egyike kétfelé szakadva, egyiknek is másiknak is adott utódokat. (Garrett id. m. *Viszvamitra* czikk.)

* *Amríta* = ambrózia, az istenek itala.

«S míg élet és vér lüktet e kebelben,
Kiszállok én az éji rémek ellen;
Mert védni kell az áldozat oltárát,
Csak ne kivánd hogy elereszszem Rámát;
Még gyönge gyermek, fegyverhez nem értő,
Nem szállhat raksaszákkal * szembe még ő.
Ne vidd el Rámát! agg napomra nékem
E fiúban van üdvöm, menedékem!»

De e vonakodás annyira felingerli a szent férfiút, hogy haragjától, a mint dobbant, megrendül a föld s «magokat az isteneket is remegés fogja el». — Az ország nagyjai közbevetik magokat; a király végre enged s két idősb fiát Rámát és Laksmanát elereszti Viszvamitrával. Ennek első gondja: Rámát a nehéz vállalatra képesíteni. A mint a folyam déli partján haladtak, folyvást oktatja őt, ismételve megfördeti a folyóban s mosakodás közben adja neki tanácsait:

«Mert míg a víz kivülről moss' a testet:
Abból a lélek is erőt meríthet.»

Másnap Viszvamitra növendékeivel átszállt a folyón s ott hallották a vizek hatalmas zúgását, a mint a Szraju és Dsanavi összeszakadnak. Sűrű vadon erdőség lepte a tájt. Irtásnak semmi nyoma. A sűrűben egy Tamáki nevű nő-démon (raksászi) lakott, a ki onnan kikicsapva, bőszülten pusztított mindent. Ennek megölése végett hívta Visz-

* A *raksaszák* (nőnemben: *raksaszi*-k) óriások, gonosz szellemek, (vadon erdők őslakói) kik a monda szerint a setétség szülöttei — vagyis a setétebb színű vad népfaj. Jelentős dolog, hogy Ráma, már kora fiatalságában *ezek* ellen hivatik küzdeni, a kiknek kiirtása életének föladata s fő-munkája lőn utóbb.

vamitra a fiatal Rámát. De Ráma, mint igazi hindu, nőt megölni nemcsak bűnnek, hanem gyávaságnak s férfihoz illetlennek is tartotta, s vonakodott engedelmeskedni. Ajánlkozott, hogy leveri, megfosztja erejétől és hatalmától, de megölni nem akarta. Most irtóztató küzdés kezdődött köztök, mert a gonosz nő sem hagyta magát s ellenállásával annyira bőszítette magát Rámát is, hogy ez végre engedett a Viszvamitra szünetlen ösztökéléseinek s megölte a raksászit. Most Viszvamitra isteni fegyverekkel ajándékozta meg a fiatal daliát, magával vitte az erdő belsejébe, s ez ott rettenetes harczban egymásután leöldöste a gonosz és pusztító raksaszákat.

Rámának lovaggá, hőssé avatása ezzel be van fejezve. Mint látszik (a Maha-Bharatában is volt alkalmunk hasonló példákat látni), ehez főkép kettő kell: hogy a hős vadállatokat, szörnyetegeket, gonosz szellemeket vagy óriásokat pusztítson, és hogy isteni fegyverekkel ajándékoztassék meg. A hindu hősmonda alapeszméje: az emberi nem ellenségeit (tulajdonkép az árja fajéit, a nála vadabb, erősebb, barbár fajokat, a barna színű benszülötteket) isteni segélylyel s erővel (ezek az isteni fegyverek) pusztítani, irtani, kezökből kicsikarni a föld birtokát, azon mind előbbre nyomúlni, terjeszkedni.

Most Viszvamitra, hogy Dasarátha király óhajtásának is eleget tegyen, a királyfiúkat a mitilai rádzsa, Dzsanaka udvarába vitte, kinek két leánya s két unokahuga illő nők lehetnének az ajodhjai király négy fiának. *Szíta* volt az idősb leány, a kit a «föld szülöttének» neveznek, mert úgy született, hogy Dzsanaka király szántván egy ízben, — saját kezével akarva a földet áldozatra elkészíteni — ekéjével úgy fordította ki a földből, mint egy virágot tövestől, (mily költői gondolat!) A földszülötte lány a rád-

zsák közűl annak volt szánva, a ki a Szíva kemény és hatalmas íját fel tudja húzni (mint a Penelopé kérői az Odüsszeüsz íját).

Mitila királya nagy tisztelettel fogadta a jövevényeket. «Oh, istenekhez hasonlatos! foglalj helyet országom bölcsei közt! Jöveteleddel úgy meg vagyok áldva, mint a halhatatlanság italával volnék! De szólj, kik e nemes ifjak, méltóságosak mint az elefánt, bátrak mint a tigris, erősek mint a bival . . . lótusz-szeműek, istenarczúak, görbe kést és puzdrát viselők?» Viszvamitra elmondja, hogy ezek a Dasarátha király fiai, — s hogy kijelentve, hogy mi szándékból járnak, mindjárt a nagy íj után tudakozódik. Az ijat elő is hozatják mindjárt; nyolcz kerekű szekeren, nyolczszáz ember húzza. Sok király és királyfi próbálta már felhúzni azt, de egy sem bírt még vele. De Ráma mindjárt félkézzel felhúzza, bár oly recsegést tesz, mintha hegy omlanék össze, hogy a körűlállók mind a földre esnek tőle!

Ime, a testi erő szertelensége: e sajátságos epikai vonás.

A szép Szítát azonnal eljegyzik Rámának; a más három leányt pedig a más három királyfinak, kik közűl csak Laksmana van jelen. S mivel Ajodhja csak négy napi járó föld oda, az öreg Dasarátha király udvara főbbjeivel maga is eljő, megtartani négy fia menyegzőjét. Szövetek, shálok és selymek, drága szarvas-bőrök, ékszerek és drágakövek, pompás hintók- s más gazdag ajándékkal kedveskednek a nászok kölcsönösen egymásnak s az eljegyzett pároknak, s az egész násznép visszatér Ajodhjába, hol a király nejei alig várják, hogy fiaik aráit üdvözölhessék s a sok szép hölgy

Selyembe öltözötten ékszerekkel,
Nyájas enyelgés-közbe, mentenek fel
A nagy templomba, ott a halhatatlan
Isteneket tisztelni, áldozatban.

Most Dasarátha ünnepélyesen készül Rámát trónutódjának nyilvánítani, a ki már az apakirály életében részt veendő az uralkodás gondjaiban s hatalmában és dicsőségében. De az apa örömét megzavarja a király második nejének Kajkejínek ármánya, a ki az első nőtől született Rámától irigyli az elsőséget, s elhatározta, hogy a trón jogát saját fiának Bharatának szerzi meg.

Szerencsétlenségre van is rá eszköz kezében. Dasarátha egyszer régen egy csatában veszélyes sebet kapván, neje Kajkeji gondos ápolása alatt fogadást tett ennek, hogy ha felgyógyúl, két kívánságát teljesíti. A hinduknál a tett igéret eskű erejével bírt, melyet feltétlenül teljesíteni kellett s visszavonni nem lehetett. Most a királyné első kérésül azt tette, hogy a király tizennégy évre száműzze Rámát, s másodikúl, hogy Bharatát nevezze ki juvarádzsának (reménybeli királynak, trónörökösnek). Ellentmondásról szó sem lehet, s Ráma, bájos nejével és testvéröcscsével Laksmanával száműzetésbe megy az erdő vidékre.

De alig ment el kedvencz fia: Dasarátha király mély búskomorságba esik.

Hat napig ült egy helybe', szót se szólva,
Ráma után sovárgva és gyászolva.

Mindig azon gondolkodott, mivel érdemelte az istenektől ezt a nagy csapást. A hetedik éjszaka eszébe jutott egy fiatalkori bűne, s enyhületet csak annak bevallásában keresve, első nejéhez Kauszáljához a Ráma anyjához mene-

kűlt, hogy elbeszélje neki az esetet, a melynek e mostani gyászt tulajdonítja. «Mert minden tett, úgymond, jó vagy gonosz, megtermi a maga gyümölcsét idején, s az ember bolond, hogy többre becsűli a szép virágú palazát (butea frondosa) a sok gyümölcsű, de csekély virágú Amra-fánál».

Most elbeszéli Dasarátha király a történetet, mely méltán tartatik a Ramajána egyik legszebb epizódjának.*

Elmondja, hogy mikor neje még hajadon volt, szűzi virágában s ő maga az élet boldog tavaszán, egy évben — mikor a nyári esőzések időszaka épen kezdődött,

«Szelid esős nyári nap jött, szerelemmel töltve lelkem',
Harmatot a nap fölitta, hősugárral, gyönyör-telten,
S délpontjáról balra fordult, nyugti égnek, meghajolva,
Ama néma éjvidékre, hol a holtak birodalma;
Balzsamot lehellt a hüs lég, könnyü felhők úszva rajta,
A vadpávák vijjogását toldá zummogó méh rajja,
Madár-csoport szállt a fákra, szárnyok még viztől csepegve,
Fönn megültek a sudáron, ringatózva hűs szelekbe'.
Arany-fénybe, drága-kőként, mint a páva tolla csillog:
Myriád eső-cseppektől úgy ragyogtak mind a halmok,
És kigyózva, kergetőzve, völgybe futva bérczoromról,
Patakok: ragyogva némely, szürke másik, zugva mormol;

így köszöntött be a május-végi évszak, midőn a forróságra enyhébb hűs következik; s a fiatal király íjjal kezében hagyta oda a várost s indúl vadászni a Szaraju

* Ez epizód — mely hőséről vagyis inkább áldozatáról, a megölt brámin fiúról, Európa irodalmaiban Jadzsnadatta-bagha (Jadzsnadatta halála) néven ismeretes — először (1826.) franczia verses fordításban lett ismeretessé Európában, Chezy-től s szószerinti latin fordítással Burnouf-tól. Angolúl két fordítása van: egyik Milman esperestől, a másik (későbbi) Griffith-től. Ez utóbbiból vannak véve az itteni idézetek.

partjához, hogy az erdő vadait űzze, melyek az alkony hűsében a patakhoz jőnek inni a rengetegből. Egy bokor mögött lesben űlve, hallja a mint a víz bugyogni kezd (egy korsó merűlt a vízbe s a víz susogva omlott bele) de azt ő valamely vad szürcsölő ivásának vélve, a setétben nyilat tett íjára s ellőtte. De alig suhogott a nyíl tova, jajkiáltás hangzott fel, emberi szó, melyre oda rohant s haldoklót talált, a ki

> Átszegezve ott a parton jajgatott: «Mit vétheték?
> Ah miért kellett lelőnöd egy ártatlan remetét?»

Mert a kit a király nyila átlőtt, csakugyan egy az erdőben élő remete fia volt, ki szüleinek vizet meríteni jött korsójával a folyóra. Az erdőben egy kunyhóban laktak, s a fiú el nem tudta gondolni: mi vihet rá valakit, hogy embert öljön — s kivált őt, a ki még senkinek sem ártott, egy szegény remetét, a ki fa-gyökeren él, vad-bőrbe öltözik, s a kin semmi sincs a mi megérdemelné, hogy megöljék érette!

De nem saját halála a mi fáj neki, hanem a gondolat, hogy mivé lésznek nélküle, gyámoltalan öreg szülei.

A királyt mély borzalom fogta el, a mint a rémes éji csöndben a haldokló panaszos sóhajait hallotta, s segélyére sietve és fölé hajolva, szétzilált hajjal, sebéből patakzó vérében látta az ifjú papnövendéket. A haldokló fölvetette szemeit s gyilkosában megismerte a királyt — s nem értve, hogy mit vétheteti neki, így szól még:

«Nyilad nem csak engem ölt meg, melyet kezed rám ereszte.
Egy szegény apa szivét is s egy anyáét átszegezte,
Aggok, vakok, mind a ketten, én itattam én etettem,
Szomjan várnak, s hjába várnak, ugy halnak meg csüggedetten.

Atyám minden tudománya, a Védákban jártassága,
Vezeklése, jó anyámnak szent erénye mind hiába!
Még csak meg se menthetnek, bár itt volnának ők mellettem,
Fejszétől ágát megóvni mint öreg fa tehetetlen.»

De bár megmenteni tehetetlen, tudja: hogy átkozni annál hatalmasabb s átka fog; azért sürgeti a királyt siessen atyjához, engesztelje meg atyját s maga vigye meg neki a gyászhírt és hárítsa el fejéről a szent remete átkát, mely egy király fejét is képes porba sújtani. Csak arra kéri előbb: húzza ki sebéből a nyilat, hogy ne kínlódjék. Dasarátha haboz, mert tudja, hogy a nyilat kihúzni annyi, mint megölni a fiút, egy brámint megölni pedig halálos vétek.* Az ifju eltalálja a király habozása okát s megnyugtatja, hogy ne féljen, nem brámint öl meg, mert apja bár szent ember, de nem brámin, hanem vaiszja eredetű, anyja pedig szudra; e biztatásra

«Mellé térdelék s a nyilat kivonám vérző sebéből,
Ő pedig megtört szemét még haldokolva rám veté föl,
És lelkét kiadta, nyögve . . .»

A király egy ideig bánattól lesújtva állott; azután magához térve, a korsót megtöltötte a folyóból s az erdőbe vezető ösvényen, melyet a fiú előre leírt neki, megindulva, csakhamar elérte a remete kunyhóját, hol az agg házaspár, mint összehajtott szárnyú két madár űlt, tehetetlen, vakon, szomorúan, a vízzel visszatérendő fiokra várva. A király elbeszélése itt nem enged kivonatot.

* A Manu törvénykönyve (IX. 237.) arra a ki brámint öl meg, oly büntetést szab, hogy homlokán halálfővel bélyegeztessék meg, s örökre kivettessék a társaságból.

«Lassan, búsan közeledtem, hozzájok, a kiket tettem
Árvákká tőn, gyászba dönte;
Lelkem kintól tépve, marva, léptem — mintegy nem akarva —
A siralmas küszöbön be.
Lépteim félénk neszére, szegény vén ember fölérze,
S panasz-szavát hallatá:
«Fiam, hozd a vizet gyorsan, alig várom hadd ihassam,
Hol is késtél ily soká?
Tán fürödtél a folyóban? játszadoztál? No de jól van,
Csakhogy itt vagy, bárha késve!
Jőj be, jőj, anyád szomjan vár, de ne félj, nem haragszik már,
Rossz szóval nem bántlak én se.
Légy türelmes agg apádhoz, szólj szelíden jó anyádhoz,
Meg ne bántson zord szavok,
Vagy felejtsd el, hogyha bántunk, légy te nyájasabb iránttunk,
Mi szegény bénák, vakok!
Hisz te vagy szemünk világa, félénk szivünk bátorsága,
Szavadon függ életünk.
Jőszte már, mit tétovázol? Ajkad néma, miért nem szól?
Oh fiam! hát nem szeretsz?»
Hallgatám! de oh mi jaj volt, szemeimbe könnyet sajtolt,
Hogy hallgatnom kelljen ezt!
És felújult fájdalommal közelebb lépék azonnal
A szegény két agghoz épen —
És a megrabolt apához (tudva hogy ugy is megátkoz)
Megtört hangon igy beszéltem:
«Nem fiad jő jámbor ember, halld a gyászos hírt ezennel,
Hallva van jó fiatok!
S a ki őt, habár véletlen, mégis bűnösen megöltem —
Dasarátha, én vagyok!»

Ezzel elbeszéli, hogy történt a gyászeset; bocsánatot kér; s az agg remete alig szólhatva a zokogástól, azt mondja neki: ha eltitkolta volna tettét, annak átka fejére s utódaira szállt volna tízezerszeresen; és ha szándékosan tette volna, egész fajának halállal kellene e szegény emberek ártatlan gyermekeért lakolnia; most

egyelőre csak azt kívánja vezesse őt oda a tett színhelyére, fia holttestéhez, hogy azt még egyszer karjai közé szoríthassa. Siralma a holttest fölött valóban megindító, kivált mikor esdekelve sürgeti a holtat, hogy szóljon még szüleihez:

«Oh öleld meg agg apádat, kis kezecskéd' add kezembe,
Nyisd egy nyájas szóra szádat, édesen mint egykor zenge!;
Ki olvas Védát nekem már, s tölti szivem' szent malaszttal,
Estimám' ha elrebegtem, bánatomban ki vigasztal?
Ki hoz majd vizet s gyümölcsöt, fagyökért a nagy erdőből,
Ki etet meg, galambmódra, ha te vélem nem törődöl?
Hát anyádat, agg anyádat, aggó napja mig lejár,
Ki táplálja, vigasztalja, ha te nem jösz vissza már!»

Most az agg apa gondolatja az égi üdv felé fordúl, melyet fia, ártatlanúl s vétlenűl halva meg, élvezni fog, azok közt a kik a harczon vitézűl estek el, Indra egében, a hol mind együtt vannak a jók: a szegények és tehetetlenek táplálói, a Védák ájtatos olvasói, az áldozati tüzek élesztői. De jaj és gyász arra, a ki az ártatlant megölte!

Míg a szülők így jajgatnak fiok felett, ez egy égi szekérből, a felhők közűl szól hozzájok, hogy ne sirassák, ő boldogságot talált, siessenek utána ők is, részt venni abban. De az agg remete mégsem képes megbocsátani fia halálát s átkot bocsát a lesújtott királyra:

«Érezze szived azt a bánatot,
Mit kezed vélem megkóstoltatott:
Egy megrabolt atyának bánatát.
Ha van fiad, vagy sors ha fiat ád:
Érette ugy gyászolj te egykoron,
Mint én e gyermeket most gyászolom.»

Azután az agg pár fia máglyájára lép s meghal,

Dasarátha pedig rég elfelejtette a fiatal korában elkövetett bűnét. De most, fiáért gyászolva, eszébe jut az agg apa átka — s annak teljesüléseül veszi a mi érte. Búcsut vesz szeretett nejétől Kauszaljától s összerogy, Ráma utáni sovárgó bánatában. Szemét homályosúlni, eszét ködbe borúlni érzi — érzi, hogy halála percze közelg. Utolsó szava is Ráma s írigyli azokat a kik megérik s meglátják, hogy visszatér hosszú száműzetéséből. Meghal.

Halotti gyásza nagy pompával, áldozatokkal, a szegényeknek alamizsna- és élelem-osztogatással megy végbe. Nejei nem mennek máglyára utána; ez későbbi, buddhavallási szokás, — s ez is mutatja a Ramajánának már a buddha-vallás általános elterjedése előtti iratását és szerkesztését; bár kedvencz nője Kauszálja kész volna, óhajtana is együtt halni férjével, de ezt még nem követeli, sőt meg sem engedi a vallási nézlet. A dics-énekeket s gyászdalokat zengő költők kifogyhatatlanok az elhúnyt király erényei és dicsősége magasztalásában s a birodalom árvasága festésében.

Azonban a fő-brámin, Vasistha * átveszi a kormányt, összegyűjti a nagy tanácsot, mely elhatározza: hogy Bharatát, az ármánykodó második királyné Kajkeji fiát, kell a trónra meghívni.

Bharata anyai nagyapjánál élt; de bár enged a meghívásnak s azonnal megjelen Ajodhjában, vonakodik elfogadni a királyság jelvényeit, melyek szerinte — s a hindu törvény szerint — az első szülöttet, a száműzött Rámát illetik. A tanács nem bírván őt ellenkező nézetre hajtani,

* Ugyanaz, kivel fentebb (a 171. lapon levő jegyzetben) találkozunk, midőn Viszvamitrával a mesés tehén s utóbb a papi minőség fölött viszálya volt.

elhatározza, hogy menjen tehát Bharata nagy kísérettel a száműzött Ráma fölkeresésére s vegye őt rá a visszatérésre s a királyság átvételére. Bharata nagy és fényes kísérettel el is indúl.

Mivel útja a bujdosó Rámához vezet s ennek száműzetése sorsával ismertet meg, — tartsunk itt szünetet az első rész * végével, mielőtt a költemény második részére, *a bujdosásra* s a mi utána következik, átmennénk.

III.

Ráma bujdosása, déli hadjárata s diadala.

Bharata királyfi tehát útnak indúlt, hogy fölkeresse száműzött bátyját Rámát, s felajánlja neki apja megürült trónját.

Allahabad szomszédságában egy hírneves bölcsre talált, a kinek a Védákra emlékeztető neve Bharadvadzsa volt, a ki pedig nem más volt, mint annak a bölcs és vitéz Drónának az apja, kit mint a Kuru- és Pandu-fiak nevelőjét a Maha-Bharatából ismerünk. Allahabad közelében, Prajága nevű remeteségben élt az agg bölcs, egy sereg brámin növendéktől környezve; ámbár ő maga kszatrija volt s nemcsak pap-, hanem katona-növendékek is nagy számmal voltak a keze alatt. — Ráma is, Szíta is, mikor száműzetésbe mentek, vendégei voltak egy ideig, s most Bharatát is szívesen látta és nemcsak a királyfit, hanem egész hadát dúsan megvendégelte, mert oly bűvös varázszsal bírt, hogy az egész erdőből minden vadat és

* A fentebbi átnézet szerinti első és második rész, melyeket mint első főrészt összefoglaltam.

madarat, mézet gyümölcsöt és pecsenyét asztalára bírt varázsolni.

«Meghivlak, ugymond, tégedet,
S ellátom minden sergedet.»
És elfogadta Bharata,
És megjelent maga s hada.
A bölcs most a templomba ment,
Hol mindig ég a tűz, a szent;
Először ajkát frissíté fel
A szent oltár-edény vizével,
Aztán meg Viszvakarmát * kérte
Hogy segítse őt dús ebédre.
«Hallgass meg Viszvakarma, hisz
Te mindent formálsz s létre hivsz!
Dús lakomát készíts nekem,
Betölteni igéretem'.
Hogy Indra s mind a három isten
Hatalma nékem most segítsen.
Gazdag vendég a kit látok ma,
Méltó legyen hozzá a lakma.
Minden folyó, mely napnyugot
S kelet felé ömöl, legott
Forduljon meg és erre jőjön
A mi csak foly égen vagy földön.
Az egyik öntsön égő nedvet,
A más bort, virágból szüröttet,
Némely maradjon friss, üde,
Mint a czukornád nedüje,
Oly tiszta, édes, zamatos.
Oly átlátszó s oly illatos,
. . . . . .
S Bharata s hadai ámulva nézik:
Mit nekik Viszvakarma készit.

* Viszvakarma az ég (Indra és az összes istenek) épitőmestere.

Hogy öt mérföldnyi kerületben
Étel- s itallal hintve minden;
Zöld fű, smaragdkő csillogásit
Utánzó üde puha pázsit
Faágról gránát alma függ,
Mango és czitrom ég együtt,
Egyszerre illatos virág
S gyümölcs alatt hajol az ág,
És füszeres fák, messzirül,
Hajtnak csodásan itt-körül;
Folyók, mind erre véve útját,
Virágos fák közt játszva futják.
Földből kinőtt magas falak
Repkény-zölden magaslanak;
Aranynyal ékes homloku
Diadalivek, disz-kapu,
Elefántház, paripa-ól,
Gyors futókkal ellátva jól.
S az égbe nyúló palota,
Felhőkbe veszve homloka,
Virágival, fűzérivel
Kábító illatot lehel.
Alakja négyszög, csarnoka tág,
Köröskörül szék, pamlag, ágy,
Közből terített asztalok,
S rajt' étkek, istenitalok . . . .»

Bharata tovább utazását természeti akadályok, jelesen a járható útak hiánya akadályozta, kesleltette. De a hatalmas jós munkásaival útakat vágat, sziklákat töret, erdőket irtat, hogy a királyfi tovább mehessen kíséretével. Még csatornákat is ásat neki, (mindenütt a vadonság meghódítása s elegyengetése a polgárisulás által!) Így hatoltak át, járatlan vidékeken a Vindhja hegységen Indore irányában — s végre föltalálják Rámát és Szítát, a dekkáni erdők rengetegében.

A két testvér találkozása tele van meleg érzelemmel s gyöngédséggel. Bharata fájdalommal emlegeti anyja ármánykodását, s kéri Rámát, hogy térjen vissza; Ráma vonakodik, mert atyja égi üdvét csak úgy biztosíthatja, ha nem szegi meg apja fogadalmát; azért kéri öcscsét, térjen csak vissza Ajodhjába s «vígasztalja ott a népet és a kétszer-szülötteket.* Én, úgymond, Szítával és Laksmanával a dandokai erdőbe vonulok. Te légy az emberek királya honn, én leszek itt az erdei vadállatoké. A te fejedet árnyékolja selyem ernyő, az enyémet a fák zöld lombernyője.»

Bharata megfeszíti minden ékes-szólását, hogy meggyőzze bátyját. Hasztalan. Végre ez megöleli őt, zokogva «mint egy ingó-bingó récze» — s a vitának e szókkal vet véget:

«A kelő hold nyájas fénye
Szünhet lenni bájoló —
Himavatnak ** tetejébe'
Elolvadhat mind a hó —
Mérhetetlen tengerekben
Nem marad tán víz egy cseppnyi —
De határzatomban engem
Meg nem ingat semmi, semmi!
Apám szavát elfelednem
Rá nem bírhat semmi, semmi!»

Most Bharata, engedelmességet fogad Rámának, s csak arra kéri, húzza lábára a fejedelmi papucsot, melyet

* T. i. a három első várna tagjait; mert a szudrák nem születnek újra, egyszeri élet után megsemmisülnek, a nélkül, hogy valaha Brahmával egyesülnének.

** A Himalája fő bérczsorának ős-neve: Himavat, vagy Himavan.

számára hozott. Ráma megteszi, felhúzza a papucsot egy perczre, aztán ismét visszaadja öcscsének. Ekkor Bharata mélyen meghajolva a papucs előtt, így szól: «Tizennégy évig a vezeklők szőrcsuháját fogom viselni s gyümölcsön s fagyökereken élek; kívül lakom a városon, remeteségben, s az uralkodást — papucsaidra bízom, míg magad visszatérhetsz.» A két testvér még egyszer megöleli egymást s Ráma e szavakkal bocsátja vissza útra Bharatát: «Szeresd anyádat, Kajkejit s ne légy bosszús reá; ez a mire én is, Szíta is, kérünk.»

A hindu szellem főerénye, az önmegtagadás, a maga teljes megüresítése: mint van itt megszemélyesítve mind a két testvérben; egyikben, a ki — hogy apja üdvét ne koczkáztassa, lemond jogáról mit neki a másik önként ajánl fel; s a másikban, a ki a királyi jelvény, a papucs előtt semminek állítja magát.

Bharata visszatérte után kezdődik Rámának, számüzetésében, küldetésszerű hős-pályája. Az India belsejében levő vadakat (gonosz szellemek képében előállított barbár népeket) legyőzni, országukat — a mai India főrészét tevő Dekkánt, Elő-India nagy félszigetét, — sőt a tőle tengerszorossal elválasztott, de a legutóbbi földalakulásig hozzá tartozó s folytatását képező Lanka-t (a mai Ceylont) is megszerezni az árja fajnak s általa a polgárisulásnak: ime Rámának (kiben Vizsnu isten jelent meg testben) epikai hivatása! Hogy e küzdelem, melynek kétségkívül s kézzel foghatólag történelmi tények szolgálnak alapúl, a Ramajánában csodás mesékbe burkolva jelenik meg: az természetében fekszik az éposznak, mely nem lehet el a csodálatos eleme nélkül, s azon meg sem ütközhetünk.

A raksászák közűl egy asszony — raksászi — egy Szurpanákha nevű női démon kezdi meg a harczot, ki-

vetve hálóját Rámára és Laksmanára. Külön-külön mind a kettőnek szerelmet ajánl, csábos szépségében, de mely alól kisötétlik az ördögi rutság. A királyfiak gyűlölettel, utálattal utasítják vissza; s mikor mégsem maradhattak tőle, levágták orrát, fülét s úgy bocsátották el. De a raksászi bosszút esküdött s maga már kifogyván csábjaiból és erejéből, hatalmas rokonaihoz folyamodott segélyért. A leghatalmasabb pedig ezek közt Raványa volt, a lankaszigeti király, a raksaszák feje, a kit varázserejével megbabonázott, hogy bele szeressen a szép Szítába. Ennek ugyanis egy tündér, Anaszúja, kinek barlangjában tartózkodtak egy ideig a száműzöttek, oly kenőcsöt adott, melytől örökre ifjú és szép legyen, nemcsak emberek, hanem istenek és démonok szemében is. Most a tündér ajándéka vesztére vált szegény Szítának, mert Raványa, a gonoszok fejedelme is belészeret s elhatározza, hogy minden áron magáévá teszi, elrabolja urától.

Nem juthatván Szítához máskép, cselhez folyamodik. Egy varázslóval a ki szolgálatában állt, szarvasalakot öltet s kicsalja lakából Rámát és mindig belebb az erdőbe. Ráma, nejét minden veszélytől féltvén, sohasem hagyta őt magára, s ha vadászni ment is, öcscse Laksmana őrizetére bízta. Úgy most is, midőn az ál-szarvas nyomán indult. De a szarvas, midőn Ráma nyilától átszegezve vérébe dől, elkezd kiáltani, emberi hangon, a Ráma hangján, azt csalódásig utánozva: «Segítség! öcsém Laksmana, segíts, ments meg!» Hallják ezt a kunyhóban. Szíta, igazán veszélyben hive férjét, segítségére küldi Laksmanát, bár ez meg volt esketve, hogy Szítát semmi esetre sem hagyja magára. Akarata ellenére megy mégis — s a jajveszéklő és segélyt kérő hang után belebb, belebb az erdőbe.

Raványa most elhagyja rejtekhelyét s egy szent remete alakját öltve magára, kopott szőrmezben, tar homlokán egyetlen tincs hajjal, kezében bottal és korsóval, így állít be a kunyhóba, hol Szíta sírva, zokogva remeg veszélyben forgó uráért. Közelít a bájolóhoz s így szólítja meg Raványa:

«Te bájoló, szebb mint fehér virágba borult mango-fa,
Kinek fátyolt s lótusz-fűzért visel szűz-tiszta homloka,
Hogy lakhatol itt egyedül, hol zúgva zúg a rengeteg,
Hol minden úton vad-csapás, s bősz démonok leselgenek?
Nem hagynád-é kunyhódat el, nem vágyol a világba ki,
Hol zöld kertek közt fénylenek az emberek dús hajloki?
Mért élnél itt, föld szépe te, vad gyümölcsön, fa-gyökeren,
Ki lakhatnál kastélyban és biborba' járnál szüntelen?
Nem félsz e rengetegben itt, nem rémít e magány, vadon?
De szólj, ki vagy, föld szépe te, honnan s miért — ha tudhatom!»
— A jövevény e hangira szép Szíta elsőbb fölriadt,
S helyét se lelte, bámulás, aggály és félelem miatt,
De nyájas, szerető szive elútasítja a gyanút,
S a kolduló barát-ruhát látván kételye elaludt.
«Szent brámin, üdv!» kiálta föl, s ártatlan tisztasága már,
A vándort üdvözölve, mint szokás, szolgálatába jár,
Lábát megmosni hoz vizet, éhének ételt ád elő,
Nem sejti jó szivében, ah, milyen szörnyet vendégel ő!

Sőt elbeszéli neki egész történetöket, hogy nyerte őt nőül Ráma, a gonosz királyné üldözése mikép száműzte ide; s miután lelkesülten magasztalá férjét, — felhívja a vendéget is, mondja el kicsoda, honnan való, születése helyét miért cserélte erdei remeteséggel — s marasztja: várja be férje visszatértét, a ki nagy becsben tartja az ily szent zarándokokat.

De Ravanyát a nő bája annyira elragadja, hogy nem bír magával többé s megismerteti magát, hogy ő a gonosz

szellemek királya a földön, kinek nevére «az égi seregek megfutamnak». Azért jött mondja, hogy nőül nyerje magának Szítát, s palotájába vigye őt Lanka (Ceylon) szigetére. Erre kitör a Ráma nejének méltó haragja.

«Nőül mersz kérni engemet? Hatalmaddal rémítni vélsz?
Hiszed, hogy Ráma nője ily kérésre tán hajolni kész?
Én, a ki Rámát nézhetem, őt magaménak mondhatom,
Kinek hire eget-földet betölt, túl völgyen halmokon!
Nyőstén oroszlányt, párjaul, nyert-é valaha meg sakál?
Szégyeld, Ceylon királya, hogy ilyesmiről álmodhatál!

Ravanyának minden válasza az, hogy leveti álruháját, s setét arczczal mint a viharos felhő, rohan Szítára, s mint saskeselyű a kigyót, ragadja el őt karmai között, fenn szállva a légben, tova. A szegény Szíta hiába kiáltozza Ráma nevét, kéri a fákat, a virágos bokrokat, a mezőt és patakot, adjanak hírt Rámának, hogy Raványa el rabolta hű Szítáját.

Míg tovább kísérnők őket, el kell mondanunk egynémit Ravanyáról, ki oly nagy tért foglal el a Ramajánában, mint a gonosz, ellentétes elem főképviselője.

Mint a gonosz szellemek feje, hozzá méltó szenteskedő kétszínűséggel szentelte magát a vallási gyakorlatok s a vezeklés látszatának, a mi által még Brahmát is meg tudta csalni s megnyerni tetszését; azt is megnyerte tőle, hogy istenektől és démonoktól sérthetetlen legyen; hogy emberektől s vadállatoktól is őrizkedjék, azt méltóságán alól valónak tartotta, s ez lőn veszedelme. Annyira elkevélyedett, sérthetetlennek s halhatatlannak tartván magát, hogy a brahmai szentháromság (Brahma, Vizsnu, Szíva) mellett kisebb rangra sűlyedt régi védai isteneket, Indrát, Varúnyát, Jámát, Szomát stb. nyiltan is meg merte

támadni. A halálnak tiltva volt, alattvalóit a raksaszákat elragadozni; a napnak meg volt parancsolva, hogy szelíden süssön palotájára; a hold köteles volt folyvást tele arczczal ragyogni neki; szél- és időjárás rendeleteinek engedelmeskedtek; a tűz nem mert égni jelenlétében; s a vihar szellővé szelídült. E miatt az alsóbb istenek, Indra vezetése alatt, panaszt emeltek ellene Brahma előtt. Brahma, ki a Vizsnu (megtartó) felsőségét maga is elismerte, a tejúthoz vezette a panaszkodókat, hol Vizsnu lakott, láthatatlanúl az isteneknek is. Ekkor Vizsnu, a világ-megtartó, megjelent előttök, négy kezében uralkodása jelvényeit: kagylót (a tenger), lótusz-virágot (a föld), villámot (az ég) s királyi pálczát (az összeség) tartva; térdein ült neje, Laksmi. Az istenek előadják panaszukat. De Brahma már nem veheti vissza a Ravanyának adott szabadalmat, istenektől és szellemektől való sérthetetlenségét. Vizsnu tehát megigéri a panaszlóknak, hogy emberek és oktalan állatok által rontatja meg Ravanyát. «Felhasználom e mulasztást, — hogy emberek és állatok ellen nem kért sérthetetlenséget — s négy felé osztva magamat, a Dasarátha király négy fiában embernek születve, legyőzöm a gonoszt. Ti is menjetek a földre; öltsétek majmok s más vadállatok alakját és legyetek segítségemre legyőzésében, majd ha hivlak.»

Így született Vizsnu (avatarái hetedikében) mint Ráma, e világra. Ember, de isteni erővel s hivatással.

Raványa azonban röpült légi szekerében az elrabolt Szítával. Egy félisteni madár, a Szjéni és Arúnya fia, Dzsaráju, feltartóztatta szekerét s meg akarta szabadítani tőle Szítát, a mint ennek segély-kiáltásait meghallotta. De nem bírt a rettenetes óriással, a ki őt halálra sebezte, s alig maradt annyi ereje, hogy Rámának hírt vihessen, ki

és merre vitte nejét. Akkor meghalt; s Ráma és Laksmána díszesen temették el a madarak királyát.

Itt kezdenek szerepelni az állatok, mint Ráma (vagyis Vizsnu) segítségei s szolgái.

Raványa pedig zsákmányával elért palotájába. Ott majd szerelemmel, csábítással, majd csellel, erőszakkal ostromolta Szítát, de meg nem ejtheté.

Ezalatt Ráma csak neje megmentéséről s visszaszerzéséről gondoskodott. Magát egyedül, seregek s minden nélkül arra elégtelennek érezvén, az erdőben a majmok és vadak fejedelmével, Szugrivával, szövetkezett. Ennek hadvezére Hanumán el is indúlt, kikémleni, hova vitte Szítát elrablója. Nem volt jel és nyomok nélkül. Mert Szíta, mikor vitték a légben, öt majmot pillantott meg, s ledobta azoknak a testi ruhájit, jelűl. Most Hanumán e nyomon indúlva, a tengerhez ért, mely Ceylont a száraztól elválasztja. Egy óriási ugrással a szigetre szökött s egy aszoka-lugasban feltalálta Szítát, a lankai palota mellett. Beférkőzött hozzá, beszélt vele, türelemre s kitartásra biztatta, reményt nyújtva: hogy jőnek segítségére.

Itt a majmok és medvék hadjárata a raksaszák ellen hosszan s részletesen van leírva. De nem akarok azon soká időzni. E hadjárat, s a Hanumán kalandjai, az epikai képzelődés kitünő termékei kétségkívül. Laksmana megsebesülése, a Raványa gyilkos fegyvereitől, — mikép megy Hanumán gyógyító füvekért a Himalája hegységeibe, — mikép teszik magokat a gyógyfüvek láthatatlanokká — mikép látja Bharata, Ajodhja fölött, felhőként szállani Hanumánt s akarja lelőni nyilával, de az elfogja a nyilat, leszáll s hírt mond Bharatának, bujdosó öcscséről; mikép támadják meg aztán a hegyek közt a gonosz

raksászák, kiket Ramánya őt elveszteni küldött, egy remete s egy krokodil képében; mikép öli meg őket s még 30.000 ghandarvát (gonosz angyalok), a kik rá támadtak, s mikor ennyi viszontagság után hiába keresi a láthatatlanná vált gyógyfüvet, mikép kapja föl az egész hegyet, minden szikláival, barlangjaival, erdőivel, elefántjaival, bányáival együtt s viszi az istenek orvosához Szusenához, hogy keresse meg rajta a gyógyfüvet, mely a Laksmana sebét meggyógyítsa: mindez szép, különös és költői; de részletes elmondásán nem időzhetünk.

«E Hanumán, első a majomfajba',
Annak fia, ki a szelet fuvallja,
Erős mint villám, mely lecsapva jár,
S gyorsabb szárnyu, mint a garúd-madár.» *

A hosszú harcznak az vet véget, hogy Ráma hidat rakat a tenger-szoroson át Ceylonig, s ott a szigetben, vad állatai sergével elözönli és elnyomja a raksaszákat: «A Ráma hídjának — írja szép könyvében Mrs. Speir **) — ma is látszanak nyomai; a sziklazátonyok Ceylon és India carnatic-csúcsa közt, alig födözve a tenger színétől, gyakran fenakasztják a hajókat a manári szorosban.»

Végre néhány összecsapás s elkeseredett harcz után a raksaszák legyőzetnek, Ráma megöli Ravanyát, ki most igazi szörny alakjában száz fejjel mutatkozik s megszabadítja Szítát palota-börtönéből.

De Ráma tudni akarja, tiszta maradt-e neje a raksásza szennyes ölelésétől? S Szítának még a tűzpróbán,

* Garuda, a madarak királya, melyen Vizsnu jár a levegőben hosszú fehér nyakú (örvös) keselyű.

** *Life in ancient India*, by Mrs. Speir. London 1856.

egy köröskörül meggyújtott égő máglya felcsapott lángjain, kell átmennie; Agni és a többi istenek is tanúskodnak tisztaságáról s hűségéről. Erre férje ismét visszafogadja őt szerelmébe; a száműzetés évei is lejártak már, s örömmel és boldogan térnek vissza Ajodhjába és Ráma elfoglalja uralkodó székét.

Nem szenvedhet kétséget, hogy e csodás történet valódi történelmi tényeken, India félszigetének, a déli Dekkan- és Carnatiknak, sőt magának Ceylonnak is az árja törzsek által meghódításán s birtokba vételén alapszik. De tény az is, hogy a hinduk ez első, történelem előtti hódításaikat akkor nem bírták állandóan megtartani; mert a vad törzseknek nyomaival s uralmával a szigeten később is találkozik a történelem. A Ráma hadjárata tartósabb nyomokat hagyott a szomszéd malabári partokon, hol a Ráma ősének: Iksváku- vagy Okkoáku királynak nevét ősrégi családok ma is viselik.

IV.

Párhúzam a Maha-Bharata és Ramajána között.

A két nagy hindu eposz, a Maha-Bharata és Ramajána keletkezése idejét pontosan meghatározni lehetetlen; de belső bizonyítékok kétségtelenné teszik, hogy mindkettő a Véda-korszakon inneni, vagyis annál újabb termék.

Sőt aziránt is kétségek forognak fenn, melyik előbbi, melyik utóbbi keltű a kettő közül. Ha csak jelen, végleges szerkezetökről van szó, úgy látszik a vizsgálódók többsége által az van elfogadva, hogy a Ramajána a régibb; de tartalmát, vagyis a benne foglalt mondák eredetét te-

kintve, kétségkívül sokkal régibb a Maha-Bharata, csakhogy szerkesztve van utóbb. Valószínű, hogy mind a kettő, keletkezése után sokkal tétetett írásba és századokon keresztül élt a szájhagyományban. Sőt a mostanit megelőző írásbeli szerkezetek is forogthattak közkézen, mint Homér előtt a görög rhapsodok dalaiban a görög époszok.

Különösen a Ramajánának ma is fenn van egy másik, s minden jel arra mutat: régibb szerkezete annál, a melyet Valmiki-nak tulajdonít a hagyomány. Amaz, egész kidolgozásában egyszerűbb, szegényebb, mint a Valmiki-é.

Weber Albert, a tudós szanszkritista s berlini tanár, a Ramajánáról szóló kitűnő monographiájában,* tanúlságos összehasonlítást tesz a Ramajána két szövege között. Szerinte ez a másik, és pedig régibb keletű, szöveg határozottan buddhista szellemű; míg az újabbik kevésbbé levén az, nyilván abból az időből való, mikor a brahmánizmus visszahatása megkezdődött, sőt erőre kapott a buddhizmus ellenében.

A Ramajána e régibb szövege, mellőzve a kisebb eltéréseket, főleg négy pontban különbözik a Valmiki-étól; és pedig abban, hogy

1. Rámát, öcscsével Laksmanával együtt, apjok Dasarátha király nem száműzi, csak eltávolítja udvarától, s pedig azért, hogy mostoha anyjok üldözésétől s lesvetéseitől megmentse;

2. hogy *Szíta*, a ki itt többnyire dévi (herczegnő) melléknevével említtetik, eleinte nem felesége, hanem test-

* Alb. Weber: *Ueber das Ramayána*, (gelesen in der Akad. d. Wissenschaften zu Berlin, am 31-ten März 1870), a *Philologische und historische Abhandlungen der kön. Akad. der Wissensch. zu Berlin* 1870. évi II. kötetében, 4° 1—88. ll.

vér-húga Rámának, ki bátyjait önként követi száműzetésökbe;

3. hogy Ráma, itt csak tizenkét évre terjedő, távollétéből egyszerűen visszatér, átveszi az uralkodást és nővérét Szítát ekkor veszi nőül;

4. végre abban, hogy — s ez a legfőbb — Szítának Raványa általi elraboltatása és az egész lankai hadjárat merőben hiányzik.

Mivel a lankai hadjárat, mint fentebb láttuk a Kr. e. VI. század közepére tehető történetileg, közel fekszik a föltevés, hogy a Ramajána ama régibb szerkezete közvetlenül ezt megelőző korszakban keletkezhetett; s a nagy esemény, akkor melegében adatott, mesés elemekkel fölruházva, a nemzeti époszhoz.

A Ramajána ez első szerkezetének még régibb elemei egyes buddhistikus legendákban kimutathatók. Ilyen pl. a baranaszai (Varanaszi, a mai Benaresz) királyról, Brahmadattáról szóló legenda, a ki két fiát: Mahimszaszaka és Szanda (a Ráma mellékneve Csandra) herczegeket külföldre küldi, hogy mostohájok üldözésétől — a kinek, rájok nézve veszedelmes fogadást tett vala — megóvja; de mostoha öcscsük Szurija, a kinek kedveért ez történik, önként csatlakozik hozzájok, épen mint a fiatal Bharata a Ramajánában. Ilyen legenda amaz egyszerűsége mellett oly megkapó elbeszélés a Buddha őseiről, a Szakia és Kolja nemzetségek keletkeztéről, melyben egy az Iksvaku nemzetségéből való király, egy fiatal neje kedveért valamennyi előbbi nejeitől való gyermekeit, négy fiát és öt leányát, száműzi; az erdők vadonában bujdosva, hogy magokat rangjok alatti házasságtól óvják, a négy fiú nőül veszi a négy fiatalabb leányt (mint a Ramajána régibb szerkezetében Ráma a nővérét, Szítát) — a

legidősebbiket Píját pedig anyjokúl teszik. S midőn ez egyszer bélpoklosságba esik, s a többiek, mint ragályost, kiteszik az erdőbe, ott egy — bélpoklossága miatt szintén száműzött, de már kigyógyúlt — király, Ráma, feltalálja, meggyógyítja s nőül veszi.

Ily elemekből eredt a Ramajána, — vagyis így alakúlt fokonként a monda, míg abban az utolsó alakot a Valmiki kezeitől fölvette. Ez állapította meg a költemény színhelyét Dekkánban, tette hozzá a lankai hadjáratot, a hindu délsziget meghódoltatásának történetét, hogy jelképezze s mintegy betetőzze vele az árja törzsek délfelé nyomúlásának és terjedő hódításainak történelem előtti és mégis történeti tényét.

Hogy azonban Valmiki a buddhai hagyományokat s előmunkálatokat épen ellenkező szellemben, t. i. buddhaellenes brahmánizmus szellemében dolgozza fel: az az ő Ramajánájában minden lépten-nyomon feltűnik. A buddhistikus Ráma egykedvű, semleges, tétlen erényhős, a kiből Valmiki ügyes keze tevékeny, küzdő hőst tudott alakítani; s minden valószínűség szerint a raksaszákban, kiket legyőz, nemcsak a barbár fajoknak, hanem az otromba tömegekre támaszkodó buddhizmusnak a leveretését s visszaszorítását is akarta jelképezni.

Kétségtelen, hogy ama buddhai hagyományokon kívül egészen más mondai anyagok is állottak rendelkezésére Valmiki-nak. Érdekesen mutatja ki Weber a Ramajánában a Maha-Bharatával közös mondákat, s azoknak a két költeményben párhúzamos, de lényegesen különböző feldolgozását, melyekről részletes összeállításokat is közöl. De legérdekesebb a felelet, melyet e kérdésre ad: honnan vette Valmiki a Szíta elrablását Raványa által s a megszabadítására emez ellen intézett hadjáratot? Sze-

rinte *onnan, a honnan a görög hősmonda a Heléna elrablását és a trójai háború mondáját.* Nem mintha azt hinné, hogy Valmiki Homér-t olvasta, vagy létezéséről (pedig legalább 2—3 századdal előbb már létezett!) csak tudomása is lett volna! vagy mint a Ramajánának egy franczia fordítója,* a kit a hasonlatosság amaz ellenkező feltevésre ragadott, hogy t. i. Homér merített volna Valmiki-ből (a kit e szerint legalább is a Kr. e. VII—VIII. századba kellene tenni). Nem; Weber egyszerűen abból a feltevésből indúl ki, hogy a Nagy Sándor indiai hadjárata alkalmával a távollevő két rokon-nemzet közt érintkezés jövén létre, a görög katonák elvihették mondáikat a hindukhoz.** E föltevésre indítja őt az a tény, hogy nemcsak a Ramajánában sok részlet van a mit a homéri époszok egyes részleteivel párhúzamba lehet állítani; hanem más, azon vagy közel hasonkorú hindu költeményekben is sok van, a mi a görög mondákra emlékeztet; pl. Odysseus és társai kalandja Kirke szigetén, a Mahavanzo czímű költeményben; s a trójai ló mondája (természetesen elefántra változtatva) a Zammapadam-ban vannak feldolgozva. Aesopi mesék feldolgozásaira is akadunk a Dzsataka-gyűjteményben; sőt már a Rig-Véda egy upanisádjában is, a Ganyméd-mondához egészen hasonlót találunk beszőve. Már a maga helyén említettem a Szíta megnyerésének feltételéül kitűzött íj-felhúzás hasonlatát az Odysseus íjával, a Penelope kérői között.***

* Hyppolite Faucher.

** Weber e föltevése a Ramajána keletkezése kora iránti tanúlmányainak azon alább említendő végeredményével függ össze, hogy szerinte a Ramajána mai szerkezete Kr. e. csak egy vagy másfél századra tehető, tehát jóval Nagy Sándor ázsiai hadjárata utánra.

*** Monier Williams is *Essay on Indian Epic poetry* cz. mű-

Weber még több hasonlatot s részletet sorol elő értekezésében. De én, tekintélye s az általa felhozott tények tagadhatatlan volta daczára is merem kérdezni: vajjon a görög és hindu hősmonda közös tényei bizonyítanak-e többet, mint a szánszkrit és görög meg germán *közös nyelvtények?* s mégis ezekből még senki sem következtette azt, hogy a hinduk a Nagy Sándor katonáitól tanúlták volna nyelvöket, vagy hogy a görög nyelv a kifejlett szánszkritból eredt, vagy abból egyes szavakat kölcsönzött, a későbbi érintkezés alkalmával; hanem csak azt: hogy *közös törzsből* eredtek.

Weber a Ramajánának Valmiki általi szövegezése *korának* kérdésével hosszasan s behatólag foglalkozik. Nagy kritikával állítja össze azon külső és belső jeleket és nyomokat, melyek e kérdés eldöntésére befolyhatnak. S különösen a műből magából vehető erősségeket veszi részletes birálat alá. A mű nagy terjedelméből következteti, hogy *egy* ember műve nem lehet, s ha monda-anyaga teljesen kész volt is, szövegezése maga hosszabb időkort vett igénybe. Némely részek szelleme, itt a kszatrija, ott a brámin irány túlnyomósága mellett bizonyít, a minek legkézzelfoghatóbb bizonysága, mit már fentebb is említék: a Paraszú-Ráma és a Ráma-Csandra közötti ellentét. A Ráma horoskópja, vagyis a születésénél fölállított csillagképletek; a földrajzi tények, Dekkan és Ceylon meghódítása az árják által; a nyelvi és irodalomtörténeti tények, szók használata módjai; a vallástörténelmi adatok, jelesen a brahmánizmus és buddhizmus ellentétessége; végre a mű költői előadása, dictiója és verselése:

vében egész sorát állítja föl e párhúzamoknak, a nélkül, hogy elismerné a *kölcsönzést*, egyik vagy másik résztől.

mindez megannyi támpontot nyújt a beható és teljesen tájékozott kritikának. S mégis, csak azon negativ eredmény vonható le mindebből, hogy nincs egyetlen tény, mely határozottan ellent mondana a föltevésnek, hogy a Ramajána utolsó szövegezése oly korba tehető, melyben már a görög befolyás is érvényesülhetett Indiában — s így legkorábbra: a Kr. e. első vagy második századra.*

Valóban, sovány eredmény!

Hasonló kérdések, de még tömegesebben s bonyolúltabban, tolúlnak a Maha-Bharata keletkezése és szövegezése idejét s körülményeit illetőleg a vizsgálódó elé. E rengeteg erdő egyes részei oly ellentétes világítást tűntetnek elő, a különböző isten- és hős-mondakörök egymástól oly távol eső időszakok kétségtelen nyomait viselik magukon, a vallásos nézlet oly különbsége, a társadalmi osztályok harczának egymástól oly távol eső phasisai, a brámin- és kszatríja-elsőség annyi váltakozása, — egy szóval annyi ellentét mutatkozik a nagy mű egyes részei

* Monier Williams (id. m.) más eredményre jut. Okoskodásának fonala következő. Rámáról — valamint általában a Vizsnu avataráiról — a Védákban sehol sincs említés; Ráma ennélfogva a Védák utáni kor első kszatríja-hőseül tekinthető. De másfelől a Ramájánában egy határozott vonatkozás sincs (szerinte), Buddhára s a buddhizmusra mint bevégzett és elfogadott tényre s az abban felállított és Indiában már a Kr. e. IV. században általános érvényre jutott vallási és társadalmi szokásokra, (emlékezzünk csak a nőknek, férjök után máglyára menetele mellőzésére). Ehez járúl a költemény előadásának nagy egyszerűsége, a buddhizmus szőrszálhasogató speculatióitól oly távol álló modora. Mind ez együtt, egyéb külső jelektől is erősítve, arra a következtetésre vezet, hogy a Ramajána, legalább főrészeiben (s későbbi betoldásokat megengedve) a Kr. e. V. században már kész s Indiában közkeletű volt.

között: hogy azok nemcsak egy embernek nem tulajdoníthatók, de keletkezésöket múlhatatlanúl századok választják el egymástól, századokat kellett hogy az egésznek csak a jelenlegi epikai formába öntése is igénybe vegyen. Csak így fogadhatjuk el a tételt, mely a Maha-Bharata *keletkezését* a Ramajánáé utánra teszi; keletkezése helyett vég-szerkesztését kell értenünk; egyes részei keletkezte nemcsak saját egészének szerkesztését, de a Ramajánát is századokkal, talán sok századokkal előzhette meg.

Egyébiránt a két nagy mű egy törzs hajtása; ugyanazon mondavilág s ugyanazon népjellem tükröződik mind a kettőben. A szabadság szeretete, az erény, hősiesség, férfiasság tisztelete, a vallásos érzület nemes komolysága, az erkölcsi igazság-szolgáltatás, mely a vétek, — sőt a hiba és botlás balkövetkezéseit is a végzetesség erejével hozza meg, a panasztalan és önmegadó szenvedés s a hitből származó vezeklés üdvös és érdemes volta, az élet megvetése, a megsemmisülés s a világszellembe beolvadás, e legfőbb üdv reményeért: megannyi közös jellemvonása mind a kettőnek. Körülbelől ugyanazon vallásos nézlettel s erkölcsi és társadalmi renddel és szokásokkal találkozunk mind a kettőben. Bráminok oktatják a király-fiakat, tudományban és fegyverben; fiatal hősök, erő és testi ügyesség s bátorság által vívnak ki és nyernek nőket magoknak; szent emberek ellen elkövetett (habár akaratlan) sérelmek siralmasan, halálosan büntettetnek; a női hűség, ragaszkodás és önfeláldozás egyenlően dicsőíttetik, s a nő a férje iránti engedelmességet tartja fő — mondhatni egyetlen kötelességének, úgyszólván létföltételének, lénye lényegének. S végre mind a két mű fő-jellemvonása, a mi őket nagy nemzeti époszokká avatja: az árja emberiség egyedüli jogának érzete az emberi névre s is-

tentől származásra, s ellenségei ellen — legyenek azok idegen néptörzsek, vadállatok, szörnyek vagy épen szellemek s emberfölötti hatalmak, sőt a nyers vadon természet ellenséges erői — szóval minden ellen, a mi az árják terjeszkedésének s az általok hordozott polgárisulás, társadalmi rend és világnézletnek útjában áll: mind ez ellen folytonos küzdés, irtó háború, engesztelhetetlen — a végdiadalig!

Mind e közös vonások mellett, lényeges különbség is van a két éposz közt.

A Ramajána a Nap-dynastia, — a Maha-Bharata a Hold-dynastia alatt élő népek epikája. S minden arra mutat, hogy a brahmán uralom sokkal határozottabban volt kifejlődve a Nap-királyok ajodhjai uralma alatt, mint valaha a Hold-dynastia országaiban. A Ramajánában a nap-királyok a Manu törvénykönyvében meghatározott öröklési rend szerint uralkodnak; az ország kormányát a tanácsban ülő bráminok politikája irányozza; míg a királyok hadseregeket vezérelnek s háborút folytatnak, mint kszatríják nemzetségéhez illik — maga Ráma az első kszatríja-hős valódi typusa — a tanács és kormányzat a papok kezében van. Ellenben a Maha-Bharatában, a Hasztinapurban és Dvarkában székelő hold-utódok kezében van a politika, az ország kormányzata, a hadviselés elhatározása, a nélkül, hogy a bráminok tanácsai túlnyomólag döntő erővel bírnának mindezekben. Mintha a brahmán szellemben egyszer kifejlett polgárisulás ismét a Véda-korszak társadalmi rendjére volna visszaszorítva, mikor még a papok harczosok is voltak egyszersmind s viszont megfordítva, s áldozataikon barom és ló tényleg s nemcsak képleg esett s torúl és lakomáúl szolgált. Hogy Draupadi, a hősnő, öt testvér neje lesz egyszerre, szintén

durvább s kezdetlegesb erkölcsökre mutat, melyek még a scytha néptörzsektől származhattak át, szomszédság útján, a hindukhoz — s örök botrányúl szolgál a brahmán magyarázóknak, mint a brahmán erkölcsökkel össze nem férő, a mivel soha ki nem is békülhetnek!

Végre æsthetikai becs tekintetében is ki kell mondanunk összehasonlító ítéletünket a két nagy hindu éposz fölött. Irodalomtörténeti értékök és érdekességök nem jöhet kétség alá. Egy nagy és ősrégi nép szellemi s eszmevilágának kifejezései s egy világtörténeti nagy korszaknak, az emberiség mívelődésében egy legkorábbi lépcsőzetnek az illustrátiói: s ebben áll fontosságuk.

De æsthetikai értékök felől különbözők lehetnek a nézetek.

Tartózkodunk túlmagasra becsülni őket.

A Ramajána, mely a kávijják (egy költő műalkotásai) közé számíttatik, szerkezet tekintetében kétségkívül felülmúlja a Maha-Bharatát. Epizódjai sokasága mellett is egységes, egy nyomon járó alkotás; míg a Maha-Bharata rengeteg erdő, melyben minden nyom és ösvény elvész, a főcselekvény a tetemesen kisebb részt foglalja el s az epizódok s kitérések uralkodnak.

Így pl. a Baghavad Gíta, melyet maga helyén csak futólag említhettünk; így a Nál és Damajánti története, mely maga egy egész éposz az époszban; a Szakuntaláé, mely csak az éposz főszemélyei egyik ősének, Bharatának, nemzetségfája kedveért van behozva; s így száz más, melyet meg sem említhettünk. Ámbár a Ramajána sem szűkölködik epizódokban, minő az is, melyet részletesebben adtunk elő, a Ráma apjának, Dasarátha királynak fiatalkori vétsége, mikor a brámin-fiút véletlenül megöli; de a Ramajána epizódjai vagy szorosabban függnek

össze a főcselekménynyel, vagy kisebb terjedelműek,* mintsem az érdeket húzamosabban vonhatnák el a költemény fonalától.

De ha egészben véve a Ramajánát helyesebb műalkotásnak kell mondanunk, viszont a Maha-Bharata *egyes részei* felülmúlják költői becsben a Ramajána legszebb részeit is. S nekünk elég e tekintetben az általunk bő-

* Álljon itt, mutatványúl, a Ramajána e kisebb epizódjainak egyike, egy bájos legenda *Szaivjá*-ról, az ős-indiai Kászi királyáról, a ki hogy egy galambot megmentsen az ölyv körmei közűl, ennek saját húsából igért kárpótlást s szavát meg is tartotta. A fordítás Griffith átdolgozása után készűlt, ki az eredeti versalakot lyrai — ballada — formába öntötte át.

Ölyvtől üzött kis galambka
Bágyadt szárnyon röpüle;
S Szaivjának, a királynak
Kezén űlt, pihegve, le.

A király megsimogatta,
Elrejtette kebliben.
S szólt: «Te árva, kis madárka,
Mit se félj, csak itt pihenj.

«Kászi földe tágas és dús,
Térein arany kalász;
Ám veszítsem minden kincsem',
Itt ha menhelyt nem találsz!»

Elszalasztott zsákmányáért
Jött az ölyv is sebesen.
És vijjogva lecsapott a
Zúgó szélből, mérgesen.

«E madár enyém!» kiálta
«Nincs jogod elvenni hát!
Messzi földön, hegyen-völgyön
Űztem azt a légen át.

«Szomj epeszt, éh kinoz engem,
Fáradtságtól lankadok,
Zsákmányomtól, — erre gondolj! —
Megfosztani nincs jogod.

«Azt mondják dicső király vagy,
S igazságos életed:
Légy igaz hát, és igazzát
Egy madárnak el ne vedd!»

A király szólt: «Válaszsz s arvast,
Vagy egy üszőt szabadon;
Kívánj bár hát kost, vagy bárányt,
Szivesen levágatom.

«Kis vendégem', megesküdtem,
Hogy nem árulom el én.
— Nézd, keblembe', mily pihegve
Húzza meg magát szegény!»

De az ölyv szól: «Bárány nékem,
Szarvas sem, tehén se' kék.
Csak galambvér mit az ölyv kér,
Égiek így rendelék.

vebben ismertetett részletekre, a Nál és Damajánti, a Szavitri, a Szakuntala epizódjaira, elég az Indra egébe bevonuló hősök zárjelenetére hivatkozni.

A jellemrajz is gazdagabb s igazán költőiebb mint a Ramajánában; ámbár ebben is, Ráma és Szíta, a fő-hős és hősnő, kifogástalannak mondható alakok, míg a démonok s majmok harcza a szeszélyes költői alkotásnak remekei közé sorozhatók méltán.

Az epizodok elhagyásával fenmaradó főcselekmények, — mely a Ramajánában egy nemzeti éposz egységes és nagyszerű meséje, a Maha-Bharatában pedig egy megrázó tragikummal bíró cselekvény: itt is ott is megvan a

«Ám ha ezt a kis galambot
Szived úgy megszánta már:
Vágj ki annyit húsodból, mint
A mennyit nyom e madár.»

S ő kivágja oldalából
S annyit a mérlegbe vet . . .
Mig jajgatva nők siralma
Ostromolja az eget.

Oldalából s két karából,
Mellébül is vágja még —
Vajj' a mérleg billen-é meg?
Hjába rakja, nem elég.

Halmokat rak már husából,
Bőre, izma, vére — mind
Oda-dobva . . . csak a csontja:
Azt is ráveté megint.

S most az égből menydörgés szól,
Éj-szint ölt a láthatár;
Ég megdöbbent, láz a földet
Rázza e látványra már.

S elől Indra — mind leszállnak
Egökből az istenek,
Dob, riadó, tárogató,
Lant s fuvola zengenek.

S hervadatlan égi fűzér
— Fényes angyal-kéz foná —
S tiszta amrit, balzsam, a' mit
Önt az ég reá alá.

Isten, angyal, nimfa és bárd
Hangja zeng a légen ált';
S tánczczal, dallal, diadallal,
Magasztalják a királyt.

Őt arany szekérbe vészik,
Mely következtől tündököl,
S át a légen, szél röptében,
Szállnak égi honba föl.

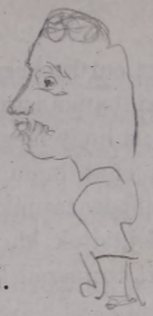
Kászi ura im örök hirt
És üdvöt igy nyere . . .
S ha gyönge kér segélyedér':
Te is tégy igy vele.

(Garrett: *Classical Dictionary: Saivya* czikk.)

maga sajátlagos előnye. De mert a tragikum a költészet legmagasb formája: e részben is a Maha-Bharatának volnék hajlandó az elsőség pálmáját nyújtani.

Meg kell azonban vallani, hogy e tragikum, mely a hindu époszokban s jelesen a Maha-Bharatában nyilatkozik, egészen más erkölcsi és világnézleten alapúl mint a mienk: akár a görög, akár a keresztyén világnézletet s az abban helyet foglaló tragikumot vegyük is mértékűl.

Sokkal közelebb áll ezekhez, s épen azért sokkal inkább szívünkhez szól az a költészet, az az erkölcsi világnézlet s mindenek fölött az a tragikum, mely Kelet másik nagy nemzetének, az iráni törzshez tartozó perzsának nagy époszában, a Sáh-Náméban nyilatkozik — melynek ismertetésére ezennel áttérek.



MÁSODIK RÉSZ.

AZ IRÁNI ÉPOSZ.

ELSŐ FEJEZET.

Irán és Turán. I. IRÁN ÉS NÉPTÖRZSEI. — II. AZ IRÁNI NÉPEK SZENTIRATAI ÉS ŐSTÖRTÉNELME. — III. AZ ISTENNÉZLET. — IV. TURÁN SZEREPE AZ IRÁNI HŐSMONDÁBAN.

I.

Irán és néptörzsei.

Mikor vált el a magát iráninak (arjáni) nevező néprajz a hindu árjáktól s telepedett meg ezektől csak kevéssé nyugatra: a történelem nem tudja megmondani. Mindenesetre jóval később, mint a sokkal nyugatabbra jött néprajok, melyek Európát szállották meg, s ennek nyugati részeiben kelták, közepén germánok és szlávok, déli s keleti részeiben pedig görögök és latinok lettek; de viszont korábban, mint a Védák keletkeztek s a bramáni hit- és világnézlet kifejlődött és a hindu hősmonda megalakúlt.

E tagadólagos eredményre sem történeti feljegyzésekből, csak visszakövetkeztetés útján jutunk. Hogy az iráni népek tovább voltak együtt a hindu ősi törzszsel

mint az európai árják: onnan világos, mert nyelvökben, mondáikban s isten- és világnézletökben több a közös vonás; s hogy mégis mondavilágúk kifejlődése s megalakulása előtt kelle elválniok, abból következtetjük, mert a két népágazatnál ezek sok részben önállóan s különbözően fejlődtek ki. India istenei és hősei ismeretlenek a nyugoti szomszéd Iránban, bár tagadhatatlan közöttük a rokonság.

Az ős-fészket védőleg körítő Himalája hegység nyugoti lejtői alatt, egyfelől az Indus völgye, másfelől a Tigris és Eufrates folyamvidéke között fekszik a hosszúkás négyszögalakú, a tenger színe fölött átlag 4000 lábnyi magasságban elterülő fennsík, melyet északon az Oxus és Jaxartes folyók s a Káspi-tenger, délen a Perzsa öböl és az Indiai Oczeán határolnak, s melyet Iránnak nevezünk. Hossza, keletről nyugatra háromszáz mérföld; szélessége, északról délre, száz, százötven és kétszáz közt váltakozik. Körös-körül völgyek és hegyekkel változatos, termékeny és üde ország, a természet bájaival s kincseivel gazdagon; míg közepe sós sivatag, mély teknő alakban, mely valaha, a föld mai alakulása előtt földközi tengerfenék lehetett.

Az egész fennsík jól van védve a szomszédok támadásai vagy tömeges betörések ellen. «Keleti széle száznyolczvan mérföld hosszúságban meredeken emelkedik fel az Indus völgyéből, mint valami fal; a folyamtól csak kevés, hosszan kanyargó s fáradságos úton lehet a fennsíkra jutni, mely észak felé hideg, fával be nem nőtt térekkel, délen pedig még kopárabb és pusztább, de kiállhatatlanúl forró hegygerinczekkel kezdődik. Kényelmesebb útat egyedűl az Indusba nyíló Kabul völgye engedett; ellenben Orán nyugoti széle, északnyugotról délke-

letnek párhúzamosan vonuló hegylánczokból áll, melyek közt terjedelmes hegyi legelők és hosszas, keskeny, jól öntözött völgyek húzódnak el.»* A délnyugati részt a Kaukazus, az északkeletit a Hindukus (Himalája) égbe nyúló bérczei őrzik, míg a déli oldal, egész hosszában, a tenger miatt hozzájárulhatatlan.

«A föld emelkedése egészben véve enyhíti a forróságot; tavaszszal nagy viharok járnak, de májustól egész szeptemberig egyetlen felhő sem homályosítja az eget; a levegő rendkívül száraz és ködtelen s a tiszta láthatáron sajátos üde fényben tűnnek föl a hegyek körvonalai és az egész tájkép; míg éjjel a csillagok fénye csaknem teljesen pótolja a nap világát. Az időjárás gyorsan és nagy mértékben változik. A nyolczezer lábnyi magasságú, hideg és hóborította hegyekről hirtelen forró síkokra száll le az ember, melyek alig kétezer lábra feküsznek a tenger fölött.» **

Szóval az egész egy vár, egy mindenfelől jól elzárt erősség, arra teremtve, hogy nagy ostromok czélpontja, s be nem végződő, vagy mindig meg-megújuló harczok színhelye legyen.

Úgy is volt, sokkal régebb óta, mint a mennyire a történelem vissza tud menni.

Voltak-e Iránnak a keleti árják elszakadott ágának beköltözése előtt még régibb őslakói: arról a történelem semmi adatokkal sem bír. A mennyire a nyugoti és keleti írott emlékekből látni lehet, ezekben nem fordúlnak elő az árjákétól különböző idegen nyelvtörzs elemei, melyek az árják által netalán legyőzött régibb lakosság léte-

* Duncker *Az ó-kor története.* VII. könyv. I. fejezet.
** U. o.

zéséről tanúskodnának. Az ellenben bizonyos, hogy az Iránt szegélyző nyugoti hegység lejtőin, északon és délen is, az árják előtt és mellettök laktak idegen s más törzsből való népek; valamint az Iráutól északra elterülő nagy lapályt, melyet Turánnak nevezünk, szintén egészen más népfaj, az árjáktól eredetileg különböző ural-altáji családhoz tartozó, turk, tatár és scytha népek lakták. Valószínű, hogy ezek az iráni árják előtt már ott voltak s épen ezek zárták el előttök az útat, északra is, nyugotra is, hogy tovább ne terjeszkedhessenek, a mint keletről, a Himalája hegységeiből, idejöttek. Először talán csak keleti részeit foglalták el Iránnak s azután terjeszkedve szállották meg a nyugoti részeket is.

Egyszer elfoglalt állásukat aztán állandóan meg is tartották, a mit nemcsak belerejöknek és életrevalóságuknak, hanem helyzetök természettől jól védett voltának is köszönhettek kétségkívül. Sőt a betolakodóktól való keveredéstől is meglehetősen meg tudták óvni magukat, a mit leginkább bizonyít nyelvök törzsállományának fenmaradása, mely nagyjában ma is az ó-perzsa nyelv, csak annyiban alakúlva át, a mennyiben magából és magában fejlődött. Az ezredéveken át mégis, ez úton is, oly változáson mehetett s ment is át, hogy az ó-perzsa nyelvet s annak írott hagyományait, az ebből fenmaradt ék-íratokat, a mely nyelvből pedig az új-perzsa vagy *párzi* egyenesen fejlődött, — sőt a közép-perzsát ma már a perzsák ép oly kevéssé képesek megérteni, mint akár a zend-et, vagy ó-baktriait, mely északkeleti Perzsiában uralkodott, s melyen vallási könyvük, a Zoroaszter (Zarathustra) által szerkesztett Áveszta (vagy Zend-Áveszta) íratott, akár a *pélevit*, vagy *huzvarest*, mely nyugoti Perzsiában volt uralkodó. Mind e nyelvek az árja nyelvcsa-

ládhoz tartoznak, s gyökeikben a hindu-árják nyelvével, úgy a Védákéval, mint a szánszkrittal a legközelebbi rokonok valamennyi árja — vagy indo-germán — nyelv között.

E területen s a szomszédos területeken virágzottak, a történelem által szorosan meg sem határozható időkben, a sémi eredetű babyloniak, assyrok, majd a médek és baktrok uralma alatt az ó-kor legnagyobb birodalmai, melyek az iráni felföldre is ki-kiterjesztették uralmukat, időnként magokba foglalták a párszok földét is, vagy uralkodó családokat adtak annak, a nélkül, hogy az eredeti árja-törzs mivoltát eltörülhették volna. Sőt a perzsa-nevet sem, melyet a nagy földterületnek majd egyik majd másik része viselte, a szerint a mint az uralkodási viszonyok engedték vagy követelték. Ha az ó-kor különböző időszakainak néprajzi állapotait feltüntető térképeket nézzük, a legrégebbin az egész iráni felföldet Arjáná-nak látjuk nevezve, s Persepolist, a perzsa-öböltől nem távol, ott hol annak romjai ma is megvannak, följegyezve.* Később a párszok nevét viselő föld a fennsík északkeleti sarkára szorúl, hogy még később a délnyugoti sarkon üssön tanyát s sokkal nagyobb terjedelmet nyerjen, a

* Persepolis, eredetileg Stakra, később ismét a mahomedán uralom alatt Iszakra, csak Kr. e. a VI. században, I. Darius által emeltetett a birodalom fővárosává s a IV. században Nagy Sándor által romboltatott le. Darius azt Parszá-nak nevezte, s Persepolis nevét a görögök adták neki. De az achémenidák palotáinak felséges romjai ma is megvannak, s a perzsa őstörténelem legfényesebb neveit viselik; itt a *Dsemsid-trónja* (Jakt-i-Dsemsid) s a *Negyven oszlop* (Csil-minár) és a Rusztem nevét viselő nekropolis: a *Naks-i-Rustam*. Néhány mérföldnyire északabbra a *Pazargada* (ma Murgát), az ó-perzsa *Pajzijauvada*, hol a Kürosz (Cyrus) sírja van.

Kaspi- és Fekete-tengerektől délre eső egész földet, le a perzsa-öbölig magába foglalva. Az ó-kori népnevek, melyeken a perzsa népcsalád egyes részei magokat nevezték, vagy szomszédaik által neveztettek, könnyen zavarba ejtenek; de célunktól messze is vezetne azokat mind elősorolni.

II.

Az iráni népek szent iratai és őstörténelme.

Mint a hindu-árják őstörténelmét a Védákban és Purányákban, úgy az iráni népekét is szent könyveikben, jelesen az Ávesztában kell keresnünk.

Az Ávesztából ugyan, ma már, csak aránylag jelentéktelen töredékek vannak fönn és a mai (indiai) párzik birtokában. E szent iratok két ízben pusztíttattak el s semmisíttettek majdnem egészen meg. Első ízben a Nagy Sándor ázsiai hadjárata s hódításai által, mikor az eredetileg állatbőrökre írt szöveg, a valódi Áveszta, megsemmisíttetett s csak egyes részeinek másolataiból, és a papok emlékezetéből állíttatott, a hadjárat megszüntével, ismét helyre. Másodszor az arabok betörése s pusztító hadjárata, kik a Mahomed hitét tűzzel-vassal terjesztve, a párz őshit oltárait feldúlták s szent iratait megégették, semmisítette meg a perzsa szent iratokat, és pedig még gyökeresebben mint az első pusztítás, mivel e második után azoknak csak valamennyire teljes szövege sem volt többé összeszedhető s csak kevés és nem jelentékeny terjedelmű töredékeik. De bírjuk, a Nagy Sándor pusztítása után s az azt követett helyreállítás alkalmával készült és maig fenmaradt följegyzésekben az egésznek részletes tartalom-

jegyzékét, pontos megjelölésével annak is, mi volt a pusztítás után kipótolható és mi nem.

E tartalomjegyzék szerint Irán ős szent-könyve, az Áveszta, huszonegy könyvre s ezek mindenike nagyszámú (20—60) fejezetre oszlott. E könyvek tartalma: részint imák és szent énekek, mint a Védák szamhitái; részint szertartásiak (mint a bramányák és szutrák); részint a vallásos eszmék fejtegetései s magyarázatai (mint az upanishádok); részint kegyes elmélkedések, (mint az aranyakák); kiterjeszkednek a tudás minden ágára: a természet ismeretére (pl, az ötödik könyv, 22. fejezetben szól a földről, vízről, fákról és állatokról; a hatodik könyv 35. fejezetben az égről és csillagokról); a politikai és társadalmi rendre (pl. a nyolczadik könyv, 50. fejezetben, a papokról és királyokról); az orvosi tudományra és a csillagászatra (a tizenhetedik könyv); a polgári és a büntetőjogra (a tizenkilenczedik könyv); az életmód (tizennegyedik könyv), a háztartás (tizennyolczadik könyv) és életrend szabályozására (húszadik könyv); s végül mintegy befejezésül adja a kozmogoniát, a teremtés történetét (a huszonegyedik könyv 30. fejezetében).

Látnivaló e tartalomjegyzékből, hogy az Áveszta nem történelmi, hanem erkölcsi és vallásos tartalmú könyv; de azért a perzsa őstörténelemre is sok, elszórt adatot tartalmaz, és pedig nemcsak a teremtésről szóló (XXI.), nemcsak a Visztaszpa (a Sáh-Námében Gustaszp) király uralkodásáról és megtéréséről — vagy jobban mondva a kijelentés általi fölvilágosodásáról szóló (XI.) vagy a Zarathustráról s csodatételeiről szóló (XIII.) könyveiben, hanem a többiekben is.

Mikor szerkesztettek e szent könyvek, s ki volt és mikor élt Zoroászter, ki azok szerkesztőjének vagy épen

szerzőjének mondatik? — oly kérdés, melyre a feleletek semmivel sem megbízhatóbbak, mint a Védák keletkezésére s íróira vagy gyűjtőire vonatkozók. A görög írók, kik régebb említik őt mint a keleti források, — melyek (a Sáh-Námén kívül) sokkal újabb időből, az arab uralom korszakából származnak: többnyire mesés régiségű időbe, 5—6000 évvel a trójai háború előttre teszik. Tudósításaik azonban annyira eltérők egymástól, hogy összeegyeztetésök lehetetlen. Természetes, mert ők, egyenes összeköttetésbe a perzsa és hindu árjákkal csak a Nagy Sándor korában jöttek; s így a nálok sokkal régibb dolgokról csak megbízhatatlan hagyományok után beszélhettek.* Előadásaikból egyelőre csak annyi biztos eredményt vonhatunk le Duncker-rel,** hogy a görögök már a Nagy Sándor kora előtt, tehát a Kr. e. IV. század első felében tudták, hogy a mágusok tanát Zoroászter alapította; a Kr. e. utolsó században, tehát Nagy Sándor indiai hadjárata után, már azzal is tisztában voltak, hogy Zoroászter kelet-iráni, vagyis baktriai volt és hogy állítólag, isteni kijelentést kapott. Az, hogy Hisztaszpesz perzsakirály idejében élt volna: csak a Kr. utáni IV. században fölmerült tétel, melyről szintén alább fogunk tüzetesebben szólani.

De a régibb görög írók 6000 éves számításait lehetetlen készpénzül fogadnunk. Ezek, magának az Ávesztának időszámlálásán alapúlnak, mely a hindu-árják időszámlálásához hasonló s ép oly bőkezűen bánik az ezer évekkel mint amaz. Szerinte a világ egy teremtési kor-

* Alkalmunk lesz e kérdést alább, a Sáh-Náme meséjének történeti kora megállapításánál bővebben tárgyalni.

** Id. h.

szaka 12.000 év, mely négy, 3—3000 éves időszakra oszlik; s Zarathustra óta két ily időszak telvén el: kijő a 6000 esztendő. De ily világ-korszakos számítások történelmi értékkel nem bírnak. Annál bizonyosabb a görög írók följegyzéseiből, hogy a Zoroászter tana a Nagy Sándor százada elején, sőt a megelőző V. században már, nyugoti Iránban is elterjedt és közkeletű volt, különben a görögök, kik keleti Iránig és Baktriáig nem hatoltak még, felőle mit sem tudtak volna. Mivel pedig eredete nem nyugati, hanem keleti Irán, feltehető, hogy ott már jóval előbb elterjedt s még előbb keletkezett. Általánosan elfogadott tételül vehetjük, hogy a Kr. e. VIII. században Kelet-Iránban már e tan nemcsak hirdettetett, de írásba is volt foglalva, mert biztos adataink vannak, hogy a betűírás ismerete e korban már annyira elterjedt Ázsia e részeiben, hogy Médiában pl. már a VII. században a törvénykezési eljárás is írásban ment s a VI. század közepén Média és Perzsia közt levél útján folyt a közlekedés. S hogy akkor, mikor Nagy Sándor, a régi perzsa királyok — az achémeniek családjából valók — trónját feldöntötte, az egész Áveszta nemcsak megírva, de szerkesztve s szentkönyvi tekintélyben (hogy úgy mondjuk kánonkép) állott: abból is világos, mert e pusztító hadjárat által az eredeti példányok megsemmisíttetvén, újra összeszedetésük s leltározásuk hiteles jegyzékben maradt és tartatott fenn.

Oly terjedelmes szentírás, milyen az Áveszta csak a görög írók feljegyzései — de fentebb említett tartalomjegyzéke szerint is volt, — egyszerre, sőt rövid idő alatt is, le nem írathatott. Oly tanrendszert és teljes kánont foglalt az magában, mely teljességével a Manu törvénykönyvét is felülmúlta. S kivált némely részei, még a Védákénál is kezdetlegesb fogalmakra és szemléletre mutat-

ván, míg ismét másokban teljesen kifejlett isten-nézlet, vagy hosszas gyakorlat útján megállapított szertartásos élet nyilatkozván, bízvást feltehető, hogy keletkezése nem csak egy ember-élet alatt be nem fejeződött, de századokra kell terjednie. S így ha Zoroászter életét a Kr. e. VIII. századra teszszük, a neve alá helyezett művek létrejöttének kezdetét, vagyis a perzsa őshit első elemeinek keletkezését, legalább is a Kr. előtti XII. századra kell tennünk.

A perzsa őstörténelemnek s nép-alakúlásnak mily képe tűnik föl e szent-íratokból: arra nézve legbiztosabb feleletet maga az iráni éposz ád, mely — bár a mahomedán korszakban tétetett írásba, mint látni fogjuk egészen az avesztai ős-hit alapján áll.

Ez őstörténelem mondai felfogásával elég módunk lesz az éposz tárgyalása közben megismerkedni. Itt csak vázlatos képét akarjuk adni annak, a mit belőle a történelem is elfogad.

Irán körül, északon és délen, sémita és ural-altáji törzsből származott népek foglaltak tért s alkottak kisebb és nagyobb, rövidebb vagy hosszabb életű birodalmakat. Az ural-altáji törzs, melynek uralma Babilonban érte tetőpontját s melyből mint sémi gyarmat, az Asszur (Sém fia) által vezetett kivándorlók által alapított Asszíria, mint második nagy birodalom vált ki: voltak Iránnak legtekintélyesebb idegen szomszédjai a történelem legelső derengésekor. Sok isten-hivők és bálvány-imádók voltak, mint az irániak (s általában az árják) is; mert az őskorban csak egy népnek, a szintén sémi eredetű hébernek adatott az egy-istenhit tisztább fogalma.

Babilont az akkádi vagy szumeri nevű ural-altáji néptörzs alapította, mely csillagászi hajlamokkal bírva, elő-

ször észlelte az ég jelenségeit s osztotta fel az évet tizenkét hónapra és ötvenkét hétre, hét napjával; valamint a kört 360 fokra, s minden fokot 60 perczre. Ők találták fel az ékírást is, melynek maradványai ma az őstörténelem legbecsesb forrásaiúl szolgálnak. E nép kezdetleges míveltségét, istennézletét s természetisméjét sémi eredetű chaldæai papok vették át, fejtették tovább s emelték csakhamar a virágzás magas fokára; úgy hogy Babilon uralma, mely az első, roppant terjedelmű világvárosban összpontosúlt, részben sémi eredetű is.

Asszíria, mely Babilonból vált ki, nemsokára meghódította anyaországát s még nagyobb hatalommá nőtte ki magát. Külön történelmének kezdete nagy hódítók, Ninus és Szemiramis, neveihez van kötve. Virágzásának első korszaka I. Tigláth Pilezárral (Kr. e. XII. század) nyílik meg, s II. Salmanassárral (Kr. e. IX. század) ér véget; hogy ismét Babilon s meg ismét Asszíria kerüljön felül.

Míg Iránitól délre e két nagy birodalom terjeszkedett a tengerig, keleten a sémi törzs két ágazata: az egy Istent hivő héber s az ókor nagy gyarmatosító és kereskedő népe a phöniki; északon pedig a turáni mély síkon, ural-altáji törzsből való népek, turkok, szkűthák stb. tanyáztak.

E keretben folyt le a perzsa őstörténelem, melyről magáról vajmi kevés adatot bírt a történelem tisztázni még. Abból a korból, melybe, hozzávetések útján, a Zoroászter vallásalapítását helyeztük, a külső történelemről még kevesebbet tudunk mint e szellemi életjelenség felől.

Az nem szenved kétséget, hogy az iráni birodalmak közt legrégebben az Irán északkeleti részén lakó s mago-

kat baktroknak, fővárosukat Baktrának nevező néptörzs által alapított s a történelemben Baktria néven ismeretes birodalom emelkedett hatalomra. Az alig megalakúlt asszír uralom féltékenyen tekintett e hatalmas vetélytársra. «Ninusz, Asszíria királya, miután Ázsia összes népeit, a Nilusig és a Tanaisig meghódította, a baktrok ellen indúl, de semmire sem tud menni velök, miután az országhoz csak nehezen lehet hozzáférni s a baktriai vitéz harczosok száma nagy».* Az ellentállás és sikertelenség által felbőszített Ninusz, másodízben ket milliónyi hadsereg élén támadja meg Baktriát, melynek királya Oxyártes félmillió harczost sem bír állítani ellenébe s egymás után veszti el a csatákat s városait. Fővárosa Baktra azonban még most is ellent bír állni a hódítónak, s csak később Szemiramisz előtt nyitja meg kapuit.

A baktrokon kívül egész sereg nép-ágazat lakta még az iráni fensíkot, mindnyája ugyanazon törzshez tartozó: a párthok, szarángok, árjusok, korázmok, szogdiánok, gandárok, szattagídek, arakótok, szákok — nem is említve a *médeket*, kik az ország délnyugoti részében az ókor ázsiai világbirodalmai közűl a negyediket alapították, melyből az ötödik, a perzsa nagy birodalom emelkedett ki.

A méd uralom alapját Dejókes és fia Fraortes királyok vetették meg, kik ugyan tényleg még az asszír királyok adófizetői voltak, de országukat e hatalom alól már függetleníteni kezdették. Fraortes fiának Kyaxarésznek sikerűlt a méd törzseket, vagyis nyugoti Irán összes törzseit hatalma alá egyesíteni, s a perzsákkal, vagyis keleti Irán törzseivel együttesen, Ninivé — Asszíria fővárosa — ellen támadólag lépni föl.

* Duncker id. h.

De Kyaxarészt gyönge fia Asztyagesz követte s a perzsák, kiknek hét örökös főnöke már előbb is a pazargadák törzséből származó Akhémenesz körül csoportosult, lerázta a gyöngébb testvér igáját s a nagy Kyrosz alatt a médperzsa világbirodalmat alapította meg.

Mind ez, a világtörténelemből sokkal bővebben ismeretes, mint itt — tárgyunkhoz képest — előadandó vala. Az iráni árják azon ágának, mely végre perzsa név alatt összes rokonságát egyesítette magában, a kik azelőtt gyűjtő névvel *zendek*nek nevezték magokat, őstörténelmét nem nyomozhatjuk előbbre. A mi az előtt van, azt tisztán mondai alapon, az époszban látandjuk.

Az Áveszta maga, számítást felülmúló időkben, egészen hasonló aranykort s abban isteni eredetű ős-királyokat rajzol elénk, minőkkel a Védákban találkoztunk. Ezek elsője a boldog Jéma (Jíma kséta) a védabeli Jáma királylyal azonos. Az Áveszta ez ős-királyokat paradátáknak nevezi közös névvel s sorukat *Manuszcsitrá*val fejezi be, kivel — a Sáh-Náméban — mint Minucsérral fogunk találkozni. Mindezek az emberi nem jóltevőiül jelennek meg, a kik csapásokat hárítanak el, fenevadakat írtanak stb.

A paradáták után a királyok második csoportja következik, kiket kajanidáknak neveznek, mivel mindeniknek a neve előtt Kaj- (másképp Káva) áll állandó előnévül. Ezek elsője Kaj-Kobád (vagy Káva-Kavata), kit az Áveszta csak röviden említ, mint dynastia-alapítót, de kivel az éposz annál többet foglalkozik. Őt Kaj-Kávusz, (Káva Usza követi, ki Ardviszúra istennőnek áldozatot hozott az Erezifja hegyén, hogy uralmat nyerjen országokon és népeken, dévákon és embereken, boszorkányokon és pajzikákon ; s az istennő meg is adta neki e kegyet. Utána a

királyi fenség (az Áveszta szavai szerint) «Káva Szjavarszána szép és tiszta testével egyesült» — ki azonban erőszakos halállal múlt ki. Utóda Kaj-Kozru (Káva-Huszrava) lett, kiről az Áveszta azt mondja, hogy «az árja területeket egyetlen birodalommá férfiasan egyesítette» * s hadat viselt Irán ellenségei, a turániak — s ezek uralkodója, a pusztító Frangraszjána (a Sáh-Námében Afraziáb) ellen. E harczban az istenek segítik Kaj-Koszrút s kezébe adják neki az ellenség királyát, »hogy megkötözve azt, vessen véget a hosszú fénytelenségnek». Káva-Huszrava betegség és halál nélkül költözött el. Utána Aurvataszpa** király következett, ki Naótarától, a Manuszcsitra fiától származott (a Sáh-Námében Minucsér fiától Nudertől Lóraszp), s kit fia a harczias Visztaszpa (Gustaszp) követett. Ennek huszonkilencz fia közül, a deli, vitéz, győzhetetlen Szpentodáta (az époszban Iszfendiár, a perzsa hősmonda második kedvencz hőse Rusztem után) válik ki. E király — Visztaszpa — alatt lép föl Zaratusztra (a Sáh-Námében Zerdust), a Purusaszpa fia, ki új törvényt hirdet: az Auramazda (Ormuzd) törvényét.

Ezek, mondja Duncker,*** a keleti Irán őskorából merített mindazon lényeges vonások, melyeket az Áveszta nak ránk maradt töredékeiből meríthetünk, s melyek régi eredetén és valódiságán nem kételkedhetünk.

* E tétel adott okot, a Koszru vagy Choszru névnek hasonlósága mellett arra, hogy e király alatt a történelmi Kürosz (Cyrus) gondoltassék.

** Az *aszp* szó-gyök, mely a tulajdonnevek végén oly gyakran fordúl elő, a perzsában lovat jelent. Mint lovas nép szeretett oly neveket adni főnökeinek, melyek lő-nyerőt, lószelidítőt, ló-birtokost vagy ménes-tartót s t. eff. jelentenek.

*** Duncker id. h.

III.

Az istennézlet.

Bármily előre tegyük is, mint a Kr. el. VIII—X. századra tettük hozzávetőleg a Zoroászter föllépését, bizonyos, hogy a zend nevet viselő iráni árjáknál már azelőtt is volt istennézletök; mert hiszen magokkal hozták azokat a fogalmakat és felfogásokat az ős-hazából, melyek ott kétségkívül jóval előbb léteztek, mint a Védákba foglaltattak. Azért nem is lephet meg, hogy a perzsák első istenei a védabeli isteneknek felelnek meg, többnyire névben is, valamint szerepökre és természetökre nézve.

Mint a Védákban Indrához, hasonló ima-dalokat találunk intézve az Ávesztában is Mitrához, a nap istenéhez, ki a Hara-Berezászin (az istenek helyén) túl fölkel. * Általában a természeti erők ama kultuszát, mely az indiai árja istennézletnek az alapja, az iráni árjáknál is azon módon feltaláljuk. Így találunk imákat a tiszta vizekhez és forrásokhoz, melyek az árja világnézlet szerint nem a földből erednek, hanem az égben van hazájok. Az Áveszta szerint e mennyei vizeket egy női istenség őrzi, névvel Ardviszúra Anahira, azaz «tiszta, szennytelen», — kire

* Ez imadalok egyikét közli Duncker, id. m. (a magyar kiadásban IV. k. 99—104. ll.) s érdekes összehasonlítást csatol hozzá az indiai árják hasonló dalaival; kijelölve egyszersmind azokat a helyeket is, melyek az Áveszta szerkesztőjének a betoldásai lehetnek a valószínűleg már előtte is élt dalba. Ilyen nevezetesen Mitrának viszonya Auramazdához, a jó végrehajtó szelleméhez, kiből később úgy lett főisten, mint Brámából a hindu árjáknál. Terünk s kitűzött czélunk nem engedi, hogy ez összehasonlításoknál hosszasabban időzzünk s elégnek tartjuk egyszerűen utalni az id. helyre.

Auramazda rábízta a vizeket, s ki majd maga mondatik a mennyei víz forrásának, mely a Hukairja nevű arany magaslaton, az istenek hegyének a csúcsán fakad, honnan ezer férfi magasságából ömlik le, s ezer medenczéje és ezer lefolyása van, mindenik lefolyás negyvennapi járás, még pedig jólovú embernek. Az istenek hegye, melyen az Ardviszúra forrásai fakadnak, «a víznek erős köldöke, melyből Auramazda oly gyorsan fakasztja a vizet, a milyen gyorsan a ló szalad». Az istenek hegye mellett a Vurukáza nevű mély tómeder van, melyben a vizek összegyűlnek, s ott a gonoszok azon erőlködnek, hogy azokat visszatartsák, hogy a föld hadd epedjen el szárazságban. Az emberek pedig a csillagokra néznek segítségért, hogy felszabadítsák a vizeket, és a legfényesebb csillaghoz Tisztrjához (a szirius) imádkoznak, hogy vágtasson oda sárga fülű s arany sörényű gyors lován, űzze el a vizeket foglyul tartó gonosz szellemeket, a kiknek feje az Apaósza nevű Déva, * fekete kopasz ló alakjában, melynek hátán undok fekély látható.

A gonosz démonok ellen az Ávesztában egy Szraósa nevű jó szellem is harczol, kinek lakóhelye az istenek hegyén van, ezer oszloppal a nagy hegység legmagasb csúcsán, mely «belül saját fényével világít, kifelé pedig csillagokkal van ékesítve». Oly kép, melyet Dante maga irigyelhetne, a paradicsom legbelső körének leírásában, az Ávesztától.

Mint Ágni, a tűz istene, a Védákban, oly kiváló helyet foglal el az Ávesztában is a tűz, mint jóltevő erő sze-

* Feltűnő, hogy az iráni szent könyvekben csak a gonosz szellemek mondatnak *dévák*nak, holott a Védákban e név általában isteneket jelentett.

repe. A Mitra kocsija után mindenütt tűz gyulad. A tűz megöli és elpusztítja a gonosz szellemeket, melyek nem maradhatnak meg előtte; s az emberek úgy folyamodnak oltalomért az égi tűzhöz, mint harczoshoz és védőhöz, mint minden jónak eszközlőjéhez. A papok magok, kik mindenféle tűzáldozatokkal foglalkoznak, a tűz levén az áldozat s isteni tisztelet éltető eleme, az Ávesztában *atrava*-knak neveztetnek, *atár* tüzet jelentvén.

A Védák Szoma-istenének az iráni istenmondában Haóma isten felel meg, s a haóma-áldozat itt is főfontossággal bír. Az őskirályok Haóma-tiszteletöknek köszönik uralmukat az emberek és dévák fölött. A haóma-nedv épen azt a szerepet viszi az iráni kultuszban, mint amott a szoma-nedv.

Csak e példákból is, mert a miket idéztünk, csak példák a sokból, látható, hogy az iráni istennézletben a jó és a gonosz elve korán előtérbe lépett. Mig amazt főisten gyanánt, a minden jónak eszközlője, Auramazda (Ormuzd) képviseli, emennek minden hatalma Angromainjuban (Ahrimán) összpontosul. Amannak neve eredeti alakjában *Ahúra Mazda* (Bölcs úr) egyszerűen a legfőbb istent jelenti; míg emennek értelme: a rosszra gondoló, ártó szellem.

Mind a jó, mind a gonosz szellemeket a természet erőiben, s azoknak részint üdvös, részint káros oldalában működőknek és hatóknak képzelték. De az Áveszta már tovább fejtette ez eredeti s a puszta természetnézletből eredő felfogást, midőn azt mondta, hogy a jó és a gonosz szellemek nemcsak a megteremtett természet és ember életének intéző s egymással küzdő urai, hanem már a világ keletkezésében is közreműködtek; a mi a természetben és az emberben jó, kezdettől fogva a jók műve, szint-

úgy a rossz a rosszaké. E szerint a világ teremtése nem egy isten munkája, s nem egy elv szerint történt; a világ jó oldalát a jó szellemek feje, a rossz oldalát a rosszaké teremtette, mindenik a maga szándéka s természete szerint. Auramazda megteremtette a jót; de alig volt meg a jó, Angromainja megteremtette a rosszat, a jó világ ellentéteül s annak megrontására és pusztítására. S a jó és gonosz ez ellentétes hatása, és sergeiknek egymás ellen intézett harcza nem csak a teremtés alkalmával érvényesült, hanem a megteremtett világban is tovább folyt. De Auramazda és Angromainja nem közvetlen harczolnak egymással, hanem egymás alkotásait akarják megsemmisíteni, s az emberek lelkeit igyekeznek egymástól el s magokhoz ragadni.

E felfogásból természetesen következik az a szerep, mely Irán hősmondájában az ellenséges Turánnak jut.

IV.

Turán szerepe az iráni hősmondában.

Minden ősnépnek felfogása: magát tartani a kiválasztott, a tulajdonképeni népnek, az eredetileg, isten kezéből kijöttnek, hazáját a világ közepének, melynek a többi népek és birodalmak csak szolgálatára vannak rendelve.

A természeti ember önzése s önhittsége ez, a ki magán kívül nem ismer mást s nem hiszi, hogy a teremtésnek más czélja lehetett volna, mint az ő jólléte és uralma.

Ez a felfogás uralkodik Iránban is. S bár mindenfelől ellenségekkel környezve, közülök egyet választ ki a hősmonda arra a szerepre, hogy a gonosz szellem hazája

legyen, s a jó és a fény országának, a mely maga Irán, folyvást megrontására és pusztítására törjön.

Valószínű, hogy midőn a monda megalakult, az iráni árjáknak épen csak a turáni népekkel volt bajok. S bár a történelem, sőt a monda — legalább eredeti alakjában — sem tud róla semmi bizonyosat, hogy a Himalája aljából jövő árják az iráni fensikon más népeket találtak volna, melyektől erővel kellene elfoglalniok a megszállani akart tartományt, nem lehetetlen, hogy így volt. Bizonyos, hogy az ural-altáji törzshez tartozó turáni népek nyugtalan, helyhez nem kötött faj voltak, kik vadászatból s baromtartásból élve, addig laktak egy helyben, míg a legelő táplálta barmaikat, s a föld nem tagadta meg termését, — mint utódaik, még évezredek után is — s így, ha akkor, midőn az árják Iránt megszállották, nem kelle őket szorítaniok ki onnan, de hihető, hogy nekik az új jövevények mindenesetre alkalmatlanok lehettek, mert őket terjeszkedésökben gátolták, s az előbb üres föld szabadon használásában akadályozták. Innen megérthető a folytonos ellenségeskedés a két szomszéd nép közt, a turániak be-becsapásai az iráni földre, mely a monda szerint egy időre Irán leigázására s Turán uralma alá kerülésére is vezetett, kétségkívül sokkal előbbi időben, mint a babiloni és asszír, vagy épen a méd hódítások történtek.

Az Iránitól északon élő s nyugat felé a Káspi-tengerig, sőt a Don (Tanais) vizéig terjeszkedő népeket a görögök a szküthák nevezete alatt foglalták össze, bár bizonyos, hogy magok, törzsenként, különböző neveket adtak magoknak. Már Herodot említi őket, mint lófejőket s kancza-tej erjesztőket, de a kiket az iráni felfogással ellenkezőleg, a legbecsületesebb s legegyenesebb lelkű férfiak-

nak jellemez. A szkütha név először Hesiodosnál fordúl elő, ki szintén «kancza-fejő, tej-evő és kocsikon élő» népnek mondja őket; míg Aeschylus úgy említi, mint kereken járó, fonott sátrakban élő s messzehordó nyilakkal hadakozó fajt.

Herodot, bár a szittya nevet nem említi, sokkal többet tud e népekről, mint a későbbi írók. «A Kaspi-tenger, úgymond, önálló (a többi tengerekkel össze nem függő); hossza tizenöt, szélessége nyolcz napi járást tesz, ha az ember egyedül evez rajta. Ezen tengertől keletre nagy lapályok terülnek, hol a szákok, ezeken túl pedig a Jaxartes mellett a masszagéták laknak». Nyilván arról a területről szól, melyen a Zend Áveszta szerint a turániak, a Firdúzi által úgy nevezett lándzsahordó lovasok, laknak. A masszagétákon túl (még keletebbre) az isszedónok tanyáznak. Úgy látszik e nevekkel ki vannak merítve a turáni lapály lakosainak, Herodot korában vagy kevéssel előtte, viselt nevei. És minden ok van föltenni, vagy semmi ok nem szól az ellen, hogy ugyanazok a népek, ha másképen nevezték is magokat, lakták a turáni síkságot abban az időben is, melyben az iráni hősmonda — egyébiránt századokra terjedő — cselekvénye játszik.

Erről a vidékről hozták, görög írók, — jelesen a prokonnesusi Ariszteász, Herodot előtt már száz évvel, a ki ha szavának hinni lehet, a turáni népek közt a legkeletibbet az isszedónokat is meglátogatta, — a griff-madarakról szóló mondát, melynek az iráni époszban is része lesz, s melyet egyébiránt Ktéziász már nem Turánban, hanem az iráni perzsák között hallott. Aeschylus, szintén Ariszteász nyomán tud a griffekről, melyeket «Zeüsz éles szájú, néma kutyáinak» s «négy czombú madaraknak» nevez. Hogy a griffekről szóló monda keleti eredetű s innen szár-

mazott Európába, azt a ninivéi emlékművek közt található griff-alakok is bizonyítják. A Ktéziász leirása szerint «a griffek nagy hegyekben laknak és farkas nagyságú, négy lábú madarak; csőrük a saséhoz, czombjuk és talpuk az oroszlánéhoz hasonlít, szemök tüzes, szügyök vörös, különben feketék, hátukon fehér tollal. Fészköket sziklán rakják, minden állattal harczban állanak s azt könnyen le is győzik, csak az oroszlánt és az elefántot nem szokták megtámadni. A baktrok azt beszélik, hogy a griff-madarak a föld mélyéből kiássák s megőrzik az aranyat, fészköket is abból rakják, s a mit innen a viz lemos és magával hömpölyget, azt az indusok szedik föl. Az indusok ellenben azt mondják, hogy a griffek nem őrzik az aranyat, melyre semmi szükségök nincs, hanem csak kicsinyeiket féltik, midőn az aranyszedők közelítnek . . .»

A griffeken kívül más csodaszerű madarak is szerepelnek az Ávesztában s az iráni hősmondában. Így a szimurg-madár, melynek fészkében a Rusztem apja Zál növekedék.

De mindez közös tulajdon a turáni és iráni ős-történelem s mondavilág között. Általában, a hosszas, bár ellenséges szomszédság a kettőt elválhatatlanul összekötötte. S mint a fény árny nélkül, a nappal az éjszaka nélkül, Irán sem képzelhető Turán nélkül, már csak a dualizmus miatt sem, mely a perzsa világnézletnek a tengelye.

MÁSODIK FEJEZET.

FIRDÚZI S A SÁH-NÁME. — I. FIRDÚZI. — II. A SÁH-NÁME TALAJA. — III. A SÁH-NÁME CHRONOLOGIÁJA. — IV. A TRAGÉDIA ELŐJÁTÉKA. — V. VISSZAPILLANTÁS. — VI. A SÁH-NÁME TARTALMÁNAK VÁZLATA.

I.

Firdúzi.

A perzsa hősmonda, melynek a Zend-Ávesztában s a görög írók följegyzéseiben fönmaradt egyes foszlányait nagy nehezen s szakadozottan keresgéltük össze, oly szívós életű volt, mint talán egy sem a világon valaha élt s emlékezetben maradt monda-körök közül.

Túlélte nemcsak a Nagy Sándor hódító hadjárata által szenvedett pusztítást, mely az Áveszta eredeti kéziratait először megsemmisítette, de a perzsa s általában az árja népek ős hitét és isten-nézletét nem változtatta meg, de túlélte a mahomedán hódítást is, mely nemcsak a Zend-Áveszta írott példányait tépte újra össze, nemcsak a tűzisten oltárait döntötte halomra, hanem a nép régi hitét is eltörölte, kalifák és szultánok uralma alá hajtotta a régi perzsa birodalmat s egészen új vallást és isten-nézletet teremtett s állított a régi helyébe.

Példátlan, hogy hősmonda, mely oly erős szálakkal van az isten-nézlettel összefűzve, ily átalakulást túlélhessen.

Itt megtörtént.

Körülbelől kétezer évvel azután, hogy ZOROÁSZTER a maga új hitét megalapította Iránban, a mi időszámlálásunk 1011. évében történt, hogy Gaznában (vagy Gazninban) a szultánok városában, egy hetvenegy éves agg, mint egy 120.000 ezer sorból álló s épen bevégzett költeménye alá ím e sorokat jegyzé:

«E könyvet ki szerzém: örök hír emel;
Betöltém a földet nevem fényivel.
Kiben lélek él s hit: tudom hogy megért,
S magasztalva dicsér e hős énekért.
A szónak vetését ki dúsan vetém,
Halálom jövend bár, tovább élek én!» *

A mű, melynek befejező sorai ezek, a perzsa királykönyv, a *Sáh-Náme;* az agg költő: *Abul-Kászim Manzúr,* vagy fejedelme által reá ruházott s irodalmilag örökre megtartott nevén: *Firdúzi,* azaz «a paradicsomi».

Mondjunk valamit, mielőtt a műre magára áttérnénk, a költőről.

* A Sáh-Námeból közlendő fordítási töredékek közül csak e néhány sorban tartottam meg az eredeti versmértékét, a *mutakarib*-ot, melynek szkémája következő:

∪ — — | ∪ — — | | ∪ — — | ∪ —

Alakhű fordításra e mutatványoknál nem törekedvén (nem levén műfordítási czéljok), jobbnak láttam a könnyebben kezelhető s nyelvünkön hangzatosb ötös vagy hatodfeles jambusnál maradni, melyet SCHACK is használ, kit legtöbbnyire követtem az idézetekben.

Abul-Kászim Manzúr a mi időszámlálásunk 940-ik évében vagy a körül született, vagy Tuszban, Korasszán tartományban, vagy egy Sadáb nevű kis falucskában Tuszhoz közel. Ifjúságáról alig maradt fenn egyéb adat annál, hogy gondos nevelésben kelle részesülnie, azon időhez képest, mert nemcsak az arab, hanem a már ekkor kihalt s csupán irodalmilag az ősköltészet hagyományaiban élő *pélvi* nyelvet is megtanulta. Azért-e, mert e hagyományok iránt érdeklődött s azokat ismerni, érteni, tán újra teremteni akarta? — vagy megfordítva e nyelvismerete vezette-e az ősök történelmének s költészetének gazdag forrásához? nehéz volna elhatározni, — de henye kérdés is. Annyi bizonyos, hogy midőn 28 éves korában megnősült, inkább mezei életet folytatott még, mely egyébiránt a szemlélődésre eléggé alkalmas vala, mintsem költői munkásságot, s ez időben életének főczélja és minden dicsvágya egy csatorna-építés vala, melyet őseiről maradt csekély birtoka mellett (mert Dikán-, azaz földbirtokos nemből származott) a Korasszán tartományi vizek levezetésére megújítni, — mivel a régi már romladozott vala, — s czél- és nagyszerűbbé tenni óhajtott volna. Ez anyagias érdekű terv később is sokat nyugtalanította még — s végre is nagy műve tiszteletdíjából lőn, halála után, tudtán kívül végrehajtva.

Hihető azonban, hogy nemzete ősmondáinak összeszedésével, gondolatban legalább már ekkor foglalkozott; mert épen harmincz éves volt, midőn költő elődje Dakiki meghalván, elevenebb vágy támadt benne, az egész perzsa király-mondakört költőileg földolgozni; — s harminczöt éves, midőn a nagy munkához valóban hozzá is kezdett.

Mily alakban élt már ekkor s ezelőtt is ez óriási

mondakör, részint pélvi nyelven írott hagyományokban, részint — s főleg — a nemzeti emlékezetben, azt FIRDÚZI után, ki az egészet rendezve s újra teremtve adja előnkbe, s kinek műve az irodalomból s a néptudalomból egyszerre kiszorítá minden elődeit, oly végetlen hatást gyakorolt a kedélyekre s az összes nemzeti szellemre: — ma már meg nem mondhatjuk. De hogy FIRDÚZI előtt sem volt az valami alaktalan tömeg, hanem a leggazdagabb s nagyjában legalább rendezett nemzeti hagyomány, mint bizonyost állíthatjuk. Oly mű, mint FIRDÚZI-éi, egyes költő agyában nem teremhet; rendezése s költői ruhába öltöztetése, ha anyagához legkevesbet sem kell vala is tenni, magában a legóriásibb feladatok egyike, melyeket valaha *egy* ember végzett. S különben is, tudjuk, a valódi éposz, a hagyományos nemzeti éposz, egész népnek több nemzedékeken, — tán évszázadokon át készülő munkája. A valódi époszi hagyományok első szála mindig a nemzetalakulás azon ködös előkorában keresendő, melyről a későbbi nemzedék, mint istenek közvetlen alkotásáról szeret képzelődni; s az époszok első cselekvő személyei azon istenek, kik a nemzeti őskor hőseit nemzették vagy birodalommal s néppel megajándékozták. E regei homályba elvesző őskortól kezdve, az összes nemzeti szellem folytonos működése által készül az éposz anyaga; ARANY JÁNOS szép és találó hasonlata szerint, mint a földalakulás vízözöni korszakai után a folyamok által lassan hengerített s mind gömbölyűbbé alakuló kövek, melyekből a szabálytalanúl kiálló szögleteket lekoptatja, s az üregeket odaillő új rakodmányokkal tölti be az idő- és nemzeti szellem hatalmas folyama. A perzsa ősmonda, minden ismeretesek közt legnagyobb mérvű, részletekben leggazdagabb s benső összefüggésben is kitűnő levén,

nagyobb valószínűséggel tehetjük föl nála ugyanezen természetes alakúlást mint bármely másnál. Úgy kell lenni, azon különböző és csaknem számbavehetetlen tényezők, melyek az ősmondák gazdag képződésére s szerencsés megőrzésére befolyhatnak, legnagyobb mértékben voltak meg a perzsa ősmonda körül, minden mások felett. Mert semmi nemzet ily messze fölnyúló, oly biztos nemzeti tudalomra támaszkodó, oly roppant időkort magában foglaló s oly félbeszakadás nélküli folytonosságú hősmondát föl nem bír mutatni, mint ez.

Ilyetén levén a perzsa király- s hősmondakör, azt Firdúzi előtt sokkal, bizonyos tekintetben készen levőnek kell föltennünk. Nemcsak hogy annak minden főbb tagjai a mesélők száján s az egész nép tudalmában éltek; nemcsak hogy a pélvi nyelven írott emlékekben közülök sok — s kétségkívül a legfontosabbak vagy legterjedelmesebbek — föntartattak és századokig őriztettek, sőt a perzsák vallásos könyveibe is részben fölvétetvén hitregei méltóságra emeltettek, hanem mindezen túl, egyes alakító költőknek tárgyúl szolgáltak, kik Firdúzi előtt már, az előttök levő anyagból kisebb-nagyobb teremtő erővel, szerencsével s kitartással, époszi alkotásokat kísérlettek meg. Sőt csaknem bizonyoskép állíthatjuk, hogy azon dicsvágyteljes eszme, mely Firdúzi nagy lelkét megmozdítá, s melyet ő harminczhat évi szakadatlan munkával végre is hajtott, t. i. nem egyes — bármily kiváló részeket, hanem az egész ősmondát egy művé kidolgozni s költőileg megalkotni, — már ő előtte is foglalkoztatott vagy egyes költőket vagy egész költői-iskolákat s köröket. Az, kit fölebb mint Firdúzi közvetlen költő elődjét említénk, Dakiki, hozzá is fogott a rengeteg munkához. De alig volt ezer verspárja készen, midőn bele

halt. Nagylelkű perzsa sáhok, kiknek őseik s elődeik dicsősége szívükön feküdött, udvari költőik által énekekbe íratták előbb csak a mondakör egyes tagjait; utóbb, különösen I. Mahmud, ki Gaznában székelt, s a mohamedán uralkodók közt első vett szultán nevet föl, komolyan foglalkozott az egész *királykönyv* költői összealkottatása tervével. Mint a tudósok, különösen a költők nagylelkű pártolója, mindazokkal érezteté kegyelmét, kiket az ősök emléke s a hagyományok költői lehellete hősénekre lelkesített; költők egész körét vonta udvarába; trónja körül minden este részt vett költői összejöveteleikben s verseny dallásaik közt majd hallgató majd biró volt, sőt királyi nevét is kész volt közülök egygyel, kit *költőkirálynak* nevezett, megosztani. Ez idő szerint Anszari volt az. Őt szólította fel a szultán, hogy az ősi hagyományokat miket azon kívül is nagy gonddal s áldozatkészséggel gyűjtetett, költőileg öltöztesse föl; de a költő-király kételkedett hozzáfogni az erejét haladó munkához. A szultán még sem monda le tervéről. Egy homályos eredetű merv-i lakos, ki magát Nerimán-Szám és Záltól, a Rusztem őseitől, a perzsa hősmonda e legkiválóbb alakjaitól állítá leszármazottnak, ezekről s Rusztemről minden, családjában fenmaradt mondát följegyzett a szultán számára. A szasszanidák egy utóda, Ader Bersin, ki egész életét a hagyományos mondák összegyűjtésében töltötte, szintén az udvar körébe vonatott; a szultán azonkívül az arab Ibn Mokassa művét is lemásoltatta s udvarába hozatta, ki mindaddig a legnagyobb s leggazdagabb gyűjteményt szerkeszté a perzsa mondákból. Ennyi előmunkálat birtokában ismét csak kedvenczét Anszarit nógatta a szultán a nagy munkára; ki ura parancsa elől máskép már nem térhetve ki, maga helyett mást, ki a munkára több

idővel rendelkezhessék, ajánlott. E más — Abul-Kászim Manzur volt, a mi költőnk; ki, mint az őt személyesen is ismerő s tehetségét méltányolni képes Anszari kétségkívül értesülve volt, — ekkor már dolgozott is élete munkáján. Az udvarhoz hivatott, hova ő előbb már próbált vala bemenetelt szerezni magának, de az udvari költők irígysége miatt mindeddig be nem juthatott. Most versenyre adá Mahmud a kezdendő munkát olykép, hogy a versenyezni kívánó költők mindenike, saját választása szerint, a mondakör bármely tagját dolgozván ki, azt elébe terjeszthesse. A versenyzés megtörtént; Anszari, bölcsen kivonta belőle, *pártoltjáért*, magát. Annál dühösben versenyeztek a többiek — de a szultán kedélyére úgy látszik egy sem tett kedvező hatást; csak Abul-Kászim, ki a *Rusztem* és *Iszfendiár*-ról szóló epizóddal lépett föl, ragadta el urát annyira, hogy az őt mindjárt a Firdúzi névvel ruházta fel, udvara mellett csöndes háborítlan kerti lakhelyt rendelt számára s minden előmunkálatokat rendelkezése alá adván az egész Sáh-Náme költői kidolgozását reá bízta, — rendelvén, hogy minden ezer verspárért, mihelyt az készen elébe terjesztetik, azonnal ezer arany tomán fizettessék ki a költőnek. A költő azonban, kinél már ekkor a nagy mű tetemes része készen is volt, bár a mondakör egyes tagjait énekenként fel-felolvasta a szultánnak, a díjt nem vette föl érettök, óhajtván, hogy az egész a munka bevégeztével egy összegben fizettessék ki neki, hogy árán, — egy költői munkában töltött élet árán! — ősbirtokocskája mellett, a szülőföldje javára inkább mint magáéra szolgáló vízvezetéket létesíthesse.

Ötvenkilencz éves volt már Firdúzi, midőn Gazninba, a szultán udvarába költözött, mint a Sáh-Námének most már hivatalos költője. Huszonnégy éve dolgo-

zott már, saját lelke ösztönéből, a nagy művön ezelőtt. Ettől fogva még tizenkét évig, éjjele nappala ez óriási vállalaté volt. Az addig szegény, segélytelen költő, az udvarnál is szegény, csaknem segélytelen maradt. Díját végül egy összegben utalványozván önmagának, csak az élet szükségeivel láttatott el, magányos, semmi zaj által nem háborított munkája közben; de midőn a szultán kincstárnoka, Maimendi Hasszan vezir, FIRDÚZI lelkesült védnöke, kegyvesztett lőn, irígyei áskálódása ismét sok kedvetlen órát szerze az aggúlva kétszeres szorgalommal s tárgyának teljes odaadottsággal dolgozó költőnek, úgy hogy néha a mindennapi életszükségekben is hiányt szenvedett. A szultán, ki maga is öregbűlve gyöngűlt, tudta is nem is annak állapotát, ki az ő s királyi elődei örökéltű dicsőségén dolgozott; a hízelgő irígyek igen föl tudták FIRDÚZI ellen használni azon körűlményt, hogy ő a siriták felekezetéhez tartozott, mely Mahmud előtt nagy gyűlöletben álla. A sok apró kellemetlenséghez egy nagy csapás is járúlt, midőn egyetlen, már 37 éves fiát, a már rég özvegy apa gondjai egyetlen földi tárgyát elveszté, kit egy szép s maig fenmaradt elégiában siratott meg.

De műve bevégzésétől őt semmi el nem vonhatta. S tizenkét év múlva az udvarhoz jövetele után bevégzé a perzsa «királyok könyvét» — e nagyszerű művet, mely páratlan belső jelességén kívül roppant terjedelme által is a költői világ méltó csodája. Méltán igényelhette most nagy művének megigért anyagi jutalmát: a 60 ezer arany tománt is. De az ellene annyiszor áskálódott irígység most minden erejét összeszedte a gyönge szultánnál, megrövidítésére. Elhitették az uralkodóval (vagy úgy is volt s csak FIRDÚZI magyarázta volt máskép) hogy egyszerűen *tomán* volt a verspárért igérve; s a szultán 60 ezer *ezüst*

tománt külde a költőnek. Ez épen fürdőben ült, midőn — a szerinte csúfosan fösvény jutalom megérkezett. Két rabszolga görnyedt a pénzes zsákok terhe alatt. Firdúzi, mérgében három részre osztá a tömeg ezüstöt; a két szolgának egy-egy részt adott belőle, borravalónak; a harmadikért egy pohár sört ivott a fördősnél. Szultánján, kinek s őseinek dicsőítésére áldozta életét, harminczöt éves korától hetvenegyig, egy irtózatos szatirával bosszúlta meg magát. «Életem megérdemelt jutalmát megadni, — így végzé azt, — kincstárába nyúlt s egy pohár fukaa-val (sör) fizetett ki!» De volt esze, hogy mikorra e szatira, mit egy meghittjénél tett le, a szultán kezébe kerül, ő már túl tegyen birodalma határain.

Firdúzi soká élt még e történet után, sőt később, midőn a fölingerelt szultán dühe csillapúlt s minden feledségbe ment, szülőföldére is visszatérhetett s elvonúltan és szegényen élt Tuszban leánya s egy agg nővére társaságában ősi vagyonkája romjaiból. — Mahmud egy napon unatkozék; agg s beteges volt már. Daloltatott magának valamit. Az ének szépsége meghatotta szívét: Rusztem és Szóráb tragikus története volt. Ki írta ezt? kérdezte. Az, felelé az énekes fiú, kit te egykor «a paradicsomi»-nak méltóztattál nevezni. E névre rég elfeledt emlékek egész raja kelt a nagy szívben. A lecsillapúlt ingerültség fölött az elaltatott önvád nyert most diadalmat. S él-e még Firdúzi? kérdezé. Alig érté meg, hogy a több mint nyolczvan éves agg Tuszban él s a királyok éneklője koldusok sorsának részese, tevék és lovak sokaságát parancsolá kincsek minden nemével megterheltetni s a költőhez szállíttatni a régi adósság s kamatai fejében. — Nem a Heine keserű humora, ki ez egész történetet egy szép románczban adja elő, hanem a sors még keserűbb

iróniája rendezte úgy: hogy midőn a kincshozó menet Tusz egyik kapuján a tevék és lovak hosszú sorával bevonúlt, ugyanakkor egy másik menet vonúlt ki a másik kapun, — az mely ABUL-KÁSZIM MANZUR-t, ki FIRDŰZI név alatt az örökkévaló hír birodalmába lépe át, sírjába kisérte! Nővére s leánya nem fogadták el a szultán ajándokát, — «nem levén kegyelmére szükségök» — de a nagy értéken azon vízvezeték építteték ki, mely a szegény FIRDŰZI-nak költői magas álmai közt rögeszméjévé vált vala.

A Sáh-Námé-t pedig sem ezüst sem arany tománokkal nem lehetett megfizetni s nem is fizették meg; de mi nem mondjuk azért, hogy FIRDŰZI hiába vagy ingyen dolgozott s az ő jutalma meg nem volna. Az örök dicsőség az övé, minden más társai fölött; mert míg HOMÉR-nek nemcsak születéséről hét város vetekedett, de ma az sem bizonyos, élt-e valaha ilynevű egyén; míg a nibelungi ének költőjét az emlék megnevezni nem bírja s a Kalevala egy jelentőség nélkülivé törpülő, egységre s önálló létre emelkedni nem bíró népé, mely azt ma már alig bírja becsülni kellőleg, — FIRDŰZI egyénisége, művének tulajdonjoga, élete, sőt sírhelye is * bizonyos, elvitathatlan; neve pedig, mely szép sejtelemmel már éltében a *paradicsomé* volt, holta után az örökkévalóságé.

* RITTER nagy *Erdkunde*-ja III. kötetében írja, hogy FIRDŰZI sírhelye, e kis kupola-szerű épitmény tarka téglából, ma is látható még Tuszban.

II.

A Sáh-Náme talaja.

Mint a Maha-Bharatánál és Ramajánánál: ép oly lehetetlen volna, a rendelkezésünk alatt álló tér szűk volta mellett a Sáh-Náménál is az egész művön kezdettől végig átmenő s részletesen elemező eljárást követni.

Külső terjedelmét már említettük. Az általa felölelt tárgynak nagyságát s belső gazdagságát, egysége mellett is sokfelé elágazását csak nagyjában is érintenünk elég lesz, hogy az olvasó meggyőződjék, mily nehéz lesz még azon eleminek látszó feladatot is sikerre vezetni, mit ezúttal magunk elébe kitűzénk: annyi átnézetet szerezni s nyújtani, hogy magunkat, olvasóinkkal, biztosan tájékozhassuk a Sáh-Náme első tekintetre tömkelegnek látszó végetlenében.

A perzsa nép, mint Közép-Ázsia ősnépeinek egyike, az istenekig viszi föl eredetét, az idők folyamának első forrásaihoz. Hagyományai, melyekben az emlékezések naiv képzelményekkel keveredtek, évezredekre nyúlnak föl az első társadalmi szervezkedések kora előttre még — s viszont évezredeket tárgyalnak történelmi részletességgel s biztossággal, mielőtt csak a valódi történelmi korszakba benyúlnának. E bizton megalapítható történelmi korszak reájok nézve azon királyokkal kezdődik, kiket a régi görög történetírók ismernek már, s kiknek a világtörténelem, az ó-testamentomi följegyzésekkel magát összhangba hozni igyekezvén, részint ezek alapján is kisebb-nagyobb biztossággal megállapítja neveik s tetteik emlékezetét. Körülbelől Cyrust mondhatjuk elsőnek közöttük, kit immár elfogadhatunk történeti személynek, s a tőle

Nagy Sándor hódító hadjáratáig közbeneső időszakot, a perzsa történelem első korszakának.

E történelmi korszak Firdúzi roppant művét két főrészre osztja, terjedelemben csaknem egyenlőkre, költői érdemet (s tegyük hozzá: érdekességet) tekintve azonban igen egyenlőtlenekre. Az első főrész, mely a félisteni előkort s a mondadús hőskort tárgyalja, végetlenül felülmúlja becsben a másodikat, mely a történelmi kort igyekszik költőileg alakítani. E becsbéli különbség a két rész közt, a dolog természetében fekszik. A történelmi tények hosszú sora s századokra terjedő egymásutánja azon benső költői egységgel nem bírhat s műalkotássá k nem kerekedhetik, mint a bár ezredekre kiterjedhető mondakör, melyet a nemzeti szellem szabadon alakíthat, rendezhet, kerekíthet, — s tényleg teszi is mindezt vele. A monda, nem történt, csak eszmében vagy jelvileg létező dolgokat is történtekké bélyegezhet, annál inkább teheti azt, hogy valódi vagy képzelt tényeit, saját ösztöne szerint rendezze, hozza összefüggésbe s alapítsa meg, inkább vagy kevésbbé önkényes, csakhogy természetes fölvételekben. Teheti, hogy századok által elválasztott történeteket összehozzon s egymás mellé vagy mint okot és következést közvetlen egymás után helyezzen; és viszont hogy valamely elhatározó tett rövid tartamát, ha tetszik századokra nyújtsa ki. Különösen kiválasztott hősei életét szokta így kinyújtani, kiket mint a szent könyv s minden őshagyomány teszi — sok századokig tart életben, vagy azért hogy századokra terjedő hatásukat jelezze s nagy tetteikre elég időt adjon, — vagy inkább azért mivel egyes hősök neve alatt egész korszakokat foglal egybe, melyeknek azok mintegy kollektiv nevekül szolgálnak csupán, mint az özönvíz előtti szent hagyomá-

nyokban a tíz patriarcha annyi nemzedéket, ágat vagy korszakot jelöl. — Mindezt a történelmi korszak tiltja, sőt lehetetlenné is teszi, tényekre támaszkodó emlékezései s följegyzései által.

Firdúzi, a történelmi korszakot megelőző időből egy századokon át készült és alakított óriási mondavilágot talált, mely az ő költői igényét, melylyel anyagához fordúl a művész, kielégíthette vagy szabadságot adott neki további alakításokra, s különösen a rendezés és részletek körül képzeletének önálló alkalmazására. A gazdagság, melylyel e mondavilág bírt, inkább elijeszthette volna a szabad elbánásra elég bátorsággal nem bírót, mintsem nyűgözhette volna a szűk vagy szegény anyaggal szemben ellankadó képzeletűt vagy teremteni nem képest; valamint az Oczeán közepén nem attól van ok félni, hogy zátonyon elűl vagy szűk partok által korlátoztatik az úszni akaró, hanem attól, hogy elmerűl a végetlen árban a nyugpont nélkül kifáradó. Firdúzi-t egyik félelem sem bánthatta e mondavilágban: sem tárgy-, sem erő-szegénység. A történelmi időben máskép látjuk őt mozogni. Ereje igen túláradó s képzelme igen gazdag, a tárgy általi szükséges megkötöttséghez; feltaláló ereje, társulva a történelem iránt viseltető tiszteletével, csodálatos, kalandos dolgokat párosít rideg tényekkel. Azonkívül egy más, nem kisebb nehézség is bántja: a történelem sok nevet és tényt, mint fontosat jegyez föl, miket a költő fel nem használhat. Ezek miatt a költői műben vagy prózai sekélynek, vagy történelmi hézagnak kell támadni. S Firdúzi inkább a történelem ellen akarván hibázni, mint a művészet ellen nyílt szentségtörést követni el: előadása majd költőileg áradó a történelem ölhasználható tényei körül, — hol ilyeneket nem talál —

hézagos, midőn századokon ugrik át s elveti minden emlékeiket. — E dualizmus a mondai részben sehol nem látszik, a költő lelke, képzelete s alakításai a hagyománynyal tökéletesen egybe olvadnak; azért az alkotás és hangulat egyöntetűsége s a hatás egyneműsége sehol sincs megzavarva. Ha Firdúzi, e részszel föladatát bevégezettnek tekinthette s itt megállhatott volna: tökéletesb művet alkot s hagy vala az utóvilágnak. De ő szultánjának dolgozott, az pedig őseit kereste a királykönyvben. Mi azonban tehetjük, hogy époszát bevégzettnek tekintsük azon részszel, mely nemcsak magában egész, de egyedül a valódi éposz is benne. Görres, ki *Das Heldenbuch von Iran* című kétkötetes nagy művében első tette a német közönség s egész nyugat előtt hozzájárulhatóvá a teljes Firdúzi-t, bár tulajdonképi fordítást sehol sem nyújt, de igen részletes prózai átdolgozásban, mely több mint kivonat, adja a mondai részt s különösen annak zömét, a félisteni mese-koron innen eső tulajdonképeni őskort; míg a második, történelmi részből, mely főleg a Nagy Sándor mondát és a Szasszanidákat tárgyalja, csak igen szegény kivonatot ad, nem annyira élvezésére a műnek, mint inkább annak kimutatására, hogy belső összefüggés s eszmei egység hiányában, a legnagyobb alkotó elme műve is széthull. Schack, ki három kötetre menő s verspárt mindenütt verspárral visszaadó műfordításaiban, a roppant mondakör egyes tagjait veszi föl s adja vissza, a számszerint *tizenkilencz* elbeszélés közé (melyeknek hézagait némi rövid kivonatokkal igyekszik kitölteni) egyetlen egyet sem vesz föl a Sáh-Náme második részéből, sőt azt terjedelmes bevezetésében is csak egyetlen megemlítésre méltatja s azontúl egészen mel-

lözi.* Részünkről, nem sürgetvén ugyanazon érdekek, melyek Mahmud szultánt s érette Firdúzi-t magát is, — s kizárólag irodalomtörténeti és æsthetikai érdek által vezéreltetvén, a Sáh-Náménak szintén csak első mondai része ismertetése mellett akarunk maradni, azt mint valódi époszt akarván az époszi összes világirodalom talapzatára állítani.

S itt lesz helyén: magunkat a perzsa hős mondák s jelesen a Sáh-Náme földrajzi terrénumán is tájékozni, mielőtt a benne foglalt mondák időkorát, a mi már sokkal nehezebb kérdés, meghatározni próbálnók. S ebben a monda saját szempontjából igyekszünk kiegészíteni s részben megvilágítani azokat, miket az előbbi fejezetben a történelem és hagyomány anyagából érintettünk.

A Sáh-Náme mondáinak színhelye Irán és Turán, Nyugatközép-Ázsia e fensíkos országai, különösen pedig Irán, mennyiben a másik a költemény legnagyobb — s tulajdonképi époszi — részében csak mint ellenséges föld szerepel, a főérdek kizárólag Iránhoz kötődven. Nem hibáztunk azért, midőn Firdúzi költeményét, különösen annak kezünk alatti főrészét, mint már mások is tették, egyszerűen *Az iráni éposz*nak neveztük, mert ez annak valóban legjellemzőbb elnevezése.

A nemzetek ősmondái, mint azt a szentírási hagyományok példája is szembeszökőleg tanusítja, ha nemzetség-fájukat az emberiség eredetéig fölvinni képesek, oly

* Mohl *(Le livre des Rois)* ki először adja a teljes Sáh-Námét franczia prózai fordításban, — azon elsőbb füzeteiben legalább, melyeket itt-ott használhattunk, még szintén csak az első, mondai, főrésznél van. Azonban, ha nem csalódunk, a másik résznek is teljes fordítását fogja adni.

középpontot keresnek, melyből — míg a közbölcsőn kívül eső föld üres és néptelen — szétsugározva kiáradhasson a szaporodó faj, s miután mindenfelé elterjedett, mindenfelé érintkezhessék a törzs a maga hajtásaival. A történet s a természeti viszonyok, ilyenül egyaránt középső Ázsia ama roppant fensíkját s annak nyugat felé lelejtő lankáit jelölik ki. A perzsa nép, mely a történelmi korszakban e központi helyen találja magát, kétszerte természetesen kötheti ide eredeteit. A mit azonban ma Iránnak neveznek (mert a Persia név csak Európában közkeletű s a magok által folyvást Iránnak nevezett ország egyik tartományától Persis- vagy Farzisztántól veszi eredetét) a mai Irán, mondjuk, sokkal kisebb terjedelmű mint az egykori, a tulajdonképi. Ha képzeletben, mint óriási léghajón, a magasba emelkedhetnénk, honnan egész Ázsiát megláthatnók, összefüggő roppant hegyrendszerének tagolt erődeivel, e magas Irántól látnók az általa kétfelé, keletire és nyugotira osztott föld természetes uralkodójának. Túl rajta, keleten, hátulsó Ázsia roppant hegyeit a sinai, mongol és hindu fensíkokkal, mint áthatolhatlan rengeteg tartományt; innen rajta az arméniai lankát a Káspi-tenger s a Kaukáz felé; középen Irántól; mind három megannyi sziget gyanánt tűnnek szemeinkbe, mintha úgy emelkedtek volna, roppant tömegekben ki a tengerből, előbb mint a közöttük levő völgyek horpadt nyereghátai. Az a sziget, melyet Irán alkot, két szomszédjához képest maga is mint egy széles nyereghát tűnik föl, mely az Araxestől keletre lassan lankulva a nobendáni sós-pusztáig terjed, nyugat felé a Hirmend meredekével partosan mélyed alá Zareh tájáig, míg délről a kermáni puszta, Beludsisztán fensíkja, Kandahar, Gaznin, Kabul. — északról pedig Dsordsan

és Tokharesztán kötik össze a hátulsó ázsiai magaslattal.*

A történelmi és földrajzi tényekkel szabadon bánó ősmonda szerint, eredetileg a nemzeti őshaza Turánt is magába foglalta. A később egymás ellen nemzeti gyűlölet irtó háborúit folytató iráni és turáni két nép, az eredet ősmondáiban közös bölcsővel s egy vérrel bír. A különszakadás ott történik, hol az éposz a félistenmonda póláiból kibontakozik, tisztán emberi alapra lép s a tulajdonképi hősmondát látjuk kezdődni: s így az öntudatos állami létnek már legelső időszakában, a szigorúan történelmi kor előtt elgondolhatlan sok idővel. Turán, Irán ős testvére, tőle északra, azon nagy terjedelmű, de ma zárt államot nem képző ország, melyet majd szabad Tatárországnak neveznek, ellentétben a sinai és török alatt való tatárfajokkal, majd (különösen az angolok) Turkesztánnak, mint a török (turk) népfaj ős lakhelyét, majd Dsagatájnak, a hódító Dsingizkán egyik fiáról, ki ezt nyeré birtokúl s nevét hagyományképp hagyá az itt nyüzsgő népfajok legnépesbikére; majd végre Turánnak, mint az iráni nép mindig nevezte s ma is nevezi. Így tehát az eredeti s még osztatlan Irán alatt, mely époszunk egész színhelye, együtt kell képzelni a mai Iránt, Turánt, s a kettőnek délkeleti összehajlása közé foglalt Kabult, Afganisztánt, Beludsisztánt, Előindiáig egy-, s a sinai birodalom hűbéres tartományaiig másfelől. E terjedelmes birodalom, mely Indiával együtt a magát *Árjá*-nak (= derék v. derekas) nevező néptörzs bölcsőhelye, tulajdonképi bölcsője egyszersmind a tűzimádásnak s azon dualisztikus valláselvnek, mely a fény és sötétség, a jó és gonosz,

* Görres id. m. bevezetésében. X—XIX. ll.

Ormuzd és Ahriman ellentétességén alapúl. S mint a római és a hellén: magán kívül minden más népet barbárnak bélyegze, úgy az iráni csak magát egyedűl tartotta a Tűzisten, Ormuzd, a jó- és fény-elv pártoltjának, s a gonosztól származottnak minden mást; ilyennek és pedig kiválólag ilyennek a turáni népet is, mihelyt a közös törzs megoszlásával az tőle elszakadt. Attól fogva Turán a sötétség országa, s a turk nép, — melynek eredetét is hajlandó lőn elfeledni vagy megtagadni, a gonosz fajzatai, sőt megannyi *div*, gonosz szellem, előtte. Míg ellenben a turk (turáni) a jó-elv képviselőjének s a jó szellem védettjének tartja magát szintúgy mint amazok.

E ponton kezdődik a nagy összeütközés a két nemzet között; s ez — mint már mondva volt — az őseredet meseszerű előrészei után, tulajdonképi époszunknak kezdőpontja is. De mielőtt árjára vethetnők magunkat, vagy tömkelegébe tapogatózva megindúlhatnánk, hogy az alap minden oldalról biztos legyen lábunk alatt, az idő kérdését kell még közelebbről szemügyre vennünk.

III.

A Sáh-Náme chronologiája.

A Sáh-Náme azon pontján, hol a mondakor bevégződik s a történelmi korra van átmenet, bizonyos határozatlanság uralkodik, — mennyiben a két időszak egymásba átjátszik, az elsőnek utóhangja az utóbbiban zeng el, — másfelől mégis a történelmi kor kezdete hézagosnak látszik, mennyiben épen azon királyokat, kiket a történetirás ide helyez, s leginkább ismer és kiemel, itt nem találjuk. Cyrus és Dárius (mint alább mindjárt vitatand-

juk) a Sáh-Náméban nem szerepelnek. E körülmény (ha ezt megállapítnunk sikerülend) fölötte nehezíti azon időkör szélvonalainak meghatározását, melynek keretében az iráni éposz (értve alatta mindig csak az első részt, a hősmondát) mozog. Ha azonban e hősmondakörben valamely biztos történeti tényt találnánk, s annak idejét a monda többi adataihoz viszonyítva, meghatározhatnók: célunknak elég volna téve.

Ily tény, s az egyetlen, melynek történeti valósága épen nem, — csak időkora jöhet vitatás alá: a Zoroaster föllépése, ki a már előtte is, némely alapvonalaiban legalább, közérvényű tűzimádást, s azzal összefüggő kettős-elvi párz vallást tökéletesen kifejtette s reformálta. A perzsa nép e nagy prófétája költött személy nem lehet, csak azon kor iránt, melyben élt, vannak a legellenkezőbb nézetek még. Már pedig a világtörténetre nézve nem kevésbbé mint az iráni éposz történelmi korára, fölötte érdekes volna annak biztos meghatározhatása.

Zoroaster vagy helyesebben mondva Zaratusztra, Firdúzi szerint Zerdust, a Sáh-Náme első felében, bár annak csaknem végén jelenik meg Gustaszp király idejében. E név volt legközelebbi, talán egyetlen oka a Hystaspes névhez való hasonlósága miatt, hogy némelyek által Zoroaster föllépte a valódi történelmi korba, és pedig Dárius, a Hystaspes fia, idejébe helyeztessék. A perzsáknak Hystaspes nevű királyok nem levén, az ily nevű apától származott Dáriust kelle e fölvételhez felhasználni. Úgyde Dárius soha magát Hystaspesnek nem nevezte, hanem — a perzsa nyelv kiejtése szerint — Darjaveshnek; a Hystaszp, Gustaszp, Visztaszpa nevek pedig, az iráni népek különböző nyelvjárásai szerint lóbirtokost, ménestartó

embert jelentvén, ily név közönséges lehetett mint tulajdonnév is, s azért épen semmit sem bizonyít.

Görres, kit már említettünk, s ki az iráni éposz ismertetése, magyarázata s Európában meghonosítása körül tagadhatlan érdemekkel bír, nemcsak elfogadja e névhasonlatra alapított nézetet, hanem abból a Sáh-Náme királyainak egész sorát állítja össze. Szerinte Kaj-Kozru = Kürosz, Kaj-Kávusz = Kyaxares. Sőt sokkal fölebb, Dsemsid király, ki első alkot társadalmat s az iráni éposznak úgyszólván előzményében, a félistenkorban szerepel s valódi mesés alak, nem más, mint a méd Dejokes! holott e két király között csak annyi hasonlat van, hogy Dejokes a zavart államviszonyokat rendezte, míg Dsemsid a társadalom félisteni alapítója vala; neveik látszó hasonlósága is elenyészik, ha mindkét nevet eredeti perzsás kiejtésére visszavisszük, — mert míg Dsemsid első gyöke Dsem vagy Dsim, Dejokes perzsául Dajaka-nak mondatott valószínűleg. — A közelebb fölfedezett ékiratok is Görres fölfogása ellen szólnak, — mert a bennök megtalált királynévsor, mely, közbe legyen mondva, Herodot följegyzéseivel megegyez, s azokat meglepőleg igazolja, — az egy Visztaszpa és Gustaszp nevek hasonlatán kívül merőben különbözik, s egyetlen betűben sem egyez meg sem a Sáh-Náméban, sem a Zend-Ávesztában található királynévsorral; minek némelyek az által próbáltak ellensúlyozó okot adni, hogy egyik névsorban Dárius Hystaspesnek a perzsa trónon ült király elődei, másikban (az ékiratokban) pedig saját vérszerinti ősei soroltatnak elő, mely önkényes fölvételnek azonban semmi biztos alapja nincs; annyival kevésbbé, mert mint imént érintők, Herodot az ékirati neveket, mint Dárius perzsa trónelődeit sorolja elő. Szintoly kevés alapja lesz Görres ama, kü-

lönben elég ügyesen föltalált s kivitt bizonyítékának is, mely szerint a Sáh-Náme-beli Kaj-Kozru és a történeti Kürosz gyermekkori sorsát, nagyapja udvarából eltávolíttatását, rejtekhelyen növeltetését s oda ismét visszakerülését és a trónra jutását egymással összhangba hozni igyekszik; mert azon kívül hogy az elfogulatlan összevetésnél a két mese egymástól mind az indokokban, mind a legtöbb részletben eltérőnek bizonyúl, — kelet udvaraiban, hol a zsarnoki önkény a család tagjai irányában is napi renden volt, s a gyanu s a lázadástól való félelem legtöbbször épen a fiu és unoka ellen fordult, ily s hasonló történet bizonyosan nem állt épen magán az öreg Asztiages udvarában, s nem csak a kis Küroszt sújthatta.

S vajjon mi volna oka, hogy Herodot, ki Dáriusról oly igen jól van értesülve, s a perzsa történetben oly jártasnak látszik, oly nagyjelentőségű eseményről, minő Zoroaster vallásújítása, merőben hallgatna? Mi az oka, hogy mind azon görög írók, kik ez eseményről tudnak, azt részint sokkal régebbre, részint épen gondolhatlan messzi előkorba is helyezik? Pl. Plato Alkibiadesének skoliástája valamint Aristoteles is, Plato előtt 6000 évre teszik Zoroastert; Plutarkh a trójai háború előtti ötödik évezredre; s a ki legutóbbra: a lydiai logograph Xantus is, a legrégibb görög író, ki a pár z vallás-alapitóról átalában emlékezik, 600 évvel Xerxes görög hadjárata előttre. Tegyünk részünkről is ennyi ellenbizonyítékhoz még egyet, mit sehol fölhozva nem találtunk, mely habár magában teljesen döntő — megvalljuk — nem volna is, arra méltó, hogy a többihez adassék. Bizonyítékunk az ó-testamentomból van véve, még pedig annak oly könyveiből, melyek kelte és authentiája minden kétség fölötti. Ezékiel,

ki, mint tudva van, a babiloni fogság részese volt, és így már Kürosz, annyival inkább Dárius előtt élt és írt s prófécziája éveit is a fogság kezdetétől számítja, ki a mellett látásai följegyzésének szabatossága által próféta társai közül kiválik, VIII. 16-ban így beszéli el a mit látott (s a szentírási kritika alapos fölvétele szerint, a szó valódi értelmében látott): «Bevive engem az Úr házának belső pitvarába, és íme az Úr temploma ajtaja mellett, a tornácz és az oltár között, vala mintegy huszonöt férfi, kik háttal fordultak vala az Úr templomára és *arczájok vala napkeletre és magokat meghajtván, imádkoznak vala, naptámadat felé, a Napnak.*" Mi ez egyéb, mint Zoroaster isteni tiszteletének, mely ekkor már oly erőben állt, hogy a zsidóknál is csaknem általános uralkodásra jutott, világos és szabatos leírása? — Azon lehető ellenvetésnek, hogy már Zoroaster előtt is megvoltak a párz vallás és isteni tisztelet, s nevezetesen a napimádás elemei, ellenmond Jerémiásnak, ki szintén a fogság előtt s kezdetén történteket adja elő, XXXIX. részében foglalt előadása, melyben a zsidókat fogságra vivő babiloni király némely főembereit név szerint is előszámlálja, hol a főpapot vagy főmágust ismételten s nyomatékkal Nergal-Sarézernek nevezi, és pedig nem tulajdon-, hanem hivatali néven, mi a főpap hivatalnevének Zoroaster nevétől származtatását látszik mutatni.

Átalában a Zendkönyvek tartalma, mely mint gondolható is, a Sáh-Náme-évei legnagyobb mértékben összehangzik, semmiképen nem engedi meg, hogy a bennök előforduló királyokat az ismeretes perzsa vagy méd történelemben keressük. Azokban annyi földrajzi név fordúl elő, mely vagy bíztos vagy igen valószínű olvasás szerint Baktra, Sogd, Merv, Herat, Sejesztán, Kabul,

Pendsáb* stb. stb.-re útal, s legalább a Vendidád-Szadéban, a zend vallási könyvek legutóbbi- s leghitelesbikében egyetlen név sem fordúl elő, mely a nyugati tartományok, Farzisztan-, Média-beli volna, sőt a híres királyi városok: Szúza, Ekbatana, Babilon egy szóval sem említtetnek, mi merőben lehetetlen volna, ha a benne szereplő királyok ugyanazok volnának, kik e helyen éltek és uralkodtak. Irán, a valódi Irán, t. i. az Indus és a nagy puszta közt eső föld, a zend-ávesztai történet tulajdonképi színhelye; és az abban és a Sáh-Námeban előforduló Kawja- vagy Kajanidák királyi családja az ős iráni dynastia, — azon birodalomé, melyet *Baktria* név alatt a görög írók is úgy ismernek, mint nyugati Magas-Ázsia legrégibb államát. S a hinduk nagy ős eposzában a Maha-Bharatá-ban is, a baktriaiak, (szanszkritúl: bhalikák) s azok ősbirodalma sokszorosan említve van, úgy királyaik közűl is nem egy, pl. a Szomadatta fia, *Buriszrava*, kinek neve a Kaj-Kozru király *Kuszrava* olvasásával jobban összhangzik, mint a méd királynevek s a későbbi hozzávetések bármelyike. Ez egybetalálkozása a hindu és iráni (e két fő árja törzs) hagyományainak nyomatékos bizonyítvány a későbbi ellenkező hypothesisekkel szembe. A kajanidák korát mindamellett történelmi adatok hijában pontosan megállapítni még most, az ékiratok megfejtése után sem lehet, de mind a fönnebb vázolt okok arra kényszerítnek, hogy azt sokkal előbbre tegyük, mint a méd állam alapítását, mivel ez időpont óta vannak a görögöknél kimeritőbb tudósítások Baktriáról is, de melyekben a sáh-námei mondák történeti alapját keresni, hiú törekvés. Ha az eddig mondottakból több mint valószínű, hogy a Zend-Ávesta Visztaszpája és

* Lassen *Indische Alterthümer* I. k. 526. l.

a Sáh-Náme Gustaszpja, az ékiratok Visztaszpájától múlhatlan különböző s annál sokkal régibb kell hogy legyen, vele együtt Zoroaster (Zerdust) is távolabb megy a történelmi kortól visszafelé, s őt és az iráni éposz végpontját, ha nem is Aristotelesékkel emberi emlékek előtti gondolhatlan előkorba, de mindenesetre Krisztus előtt legalább a kilenczedik századra kell helyeznünk.

Ha már e pont megállapításán — bizonyosabb hiányában — megnyugoszunk, számbavehetjük a Sáh-Náme kronológiáját átalában s különösen a kajanidák uralkodása korát, e már némileg történelmi kor jellemével bíró de még tulajdonképi hőskort.

Ím, a Sáh-Náme első főrészének az iráni éposznak, legkitünőbb megállapodási pontjai, évszámokkal:

Kajumorsztól, az elsőtől, ki valaha embereken uralkodni próbált, — a nélkül hogy még tulajdonképi társadalmat szervezett volna, — *Feridunig*, illetőleg azon pontig, midőn ez fiai közt megosztja birodalmát s Irán Turántól elválik — mintegy 1800 vagy 2000 év.*

Irán és Turán különszakadásától az iráni éposz főhősének, Rusztemnek, születéseig — mintegy 600 év.

A három fő Kajanida: Kaj-Kobad, Kaj-Kávusz, Kaj-Kozru uralkodása, — mintegy 350 év.

Rusztem születésétől Zerdust megjelenéseig s vallási reformjáig (Gustaszp király alatt) — mintegy 500 vagy 600 év.

Rusztem egész élete, — mintegy 700 év; s így a Kajanidák egész korszaka vagy a tulajdonképi éposz Feridun osztályától Rusztem haláláig, mintegy 1300 év.

* Az évszámítások magában a Sáh-Námében vannak, nagyjában legalább, kijelölve.

A két főösszeget összeszámítva, a Sáh-Náme ezen első főrésze 3000 vagy 3300 évet foglal magába, s így annak kezdő pontját Krisztus előtt közel 4000 évre kellene helyeznünk; nem feledve, természetesen, mit fönnebb is mondánk, hogy a monda a mérveket óriásilag nagyobbíthatja, mint itt: Rusztemnek 700 évi életet ad, s az egész 3000 évi időközt tulajdonkép csak 10—12 nemzedék közt osztja be.

IV.

A tragédia előjátéka.

Magától értetik, hogy ily óriás mérvű műben, mely nem is századokat, hanem évezreket ölel föl medrébe, oly nemű egységről, minőt a költői alkotásokban általában keresni szokva vagyunk, tulajdonkép szó sem lehet. A háromezer évre kinyuló cselekvényen *egy* főalak nem uralkodhatik. Azt azonban itt mindjárt helyén látjuk kimondani, hogy az egész költemény túlnyomólag legterjedelmesb részében egy főhős, a nemzedékeken át főszerepet viselő Rusztem, áll az események élén, melyek általa csaknem drámai egységű cselekvénynyé kötődnek egybe. De rajta kívül is, a költemény azon részét, melyet a tulajdonképi iráni éposznak nevezünk, Feriduntól Gustaszpig, valódi benső egység köti össze, s ámbár hogy századokra terjed, egyetlen cselekvényt találunk benne, melynek többnyire még részletei is szorosan kapcsolódnak egybe. Ez egységes főcselekvénynek mintegy előzményeül, bár szükséges alapjául tűnik föl mindaz, mi Firdúzi költeményében Feridun birodalmának fölosztását megelőzi. S azért, hogy a tulajdonképi époszt, melynek főtagjai közt magun-

kat minél jobban akarjuk tájékozni, teljesebben megérthessük: legközelebbi teendőnknek véljük, a költemény erre szükséges előzményének vázlatos áttekintését nyújtani, azon alapeszmék megérintésével, melyek magára a költemény zömére nézve is elhatározók lesznek; alkalomszerűleg a költői tárgyalásmód jellemzésére is, mely az egész Sáh-Námén át költője egyéniségének hasonló kinyomatát viseli magán, mennyiben itt már lehetőnek s kívánatosnak fog látszani.

Firdúzi mielőtt époszához kezdene, istenhez fordúl, nem egyedűl segélyért, hanem annak bátor kifejezésével, hogy *annak nevében* adja elő hazája őstörténetét, hagyományait.

«Annak nevében, ki mindent igazgat,
Ki kegyelemmel, értelemmel gazdag,
Kinek magasságáig soha más
Föl nem jutott, kinél erő s tanács;
Ki égen, földön, mindent tart s vezérel,
Holdat, napot, csillagokat, kezével;
Magasb mintsem nevek, szók, jelek, eszmék
Fölfogni birnák avagy kifejeznék.
Mert ő teremte elsőbb anyagot
S ő volt ki abból mindent alkotott.
Őt, a Teremtőt, senki még nem látta,
Nem is hatol szem Lénye szent titkába;
Útat hozzá a gondolat se lelhet,
Mert nincs, hol ő lakik, neve a helynek.
Dicsérni sem vagy képes őt kellőleg,
Azért alázat mind a mit vár tőled.
Ő lelket és értelmet mérlegel,
De ő hozzá azok nem érnek el.»

Az olvasó ím ezen, bár tökélytelenül visszaadott sorok olvasásánál azonnal észreveszi, hogy nem a zoroasteri hit, hanem a mahomedanizmus költője szól. A napimádó

Irán ősmondáinak éneklője Firdúzi mahomedán; sokkal közelebb még azon harczokhoz, melyekben a perzsákra Mahomed hite arab fegyverekkel erőszakoltaték, mintsem magát, mint epikai költő oly elfogulatlanúl helyezhetné tárgya álláspontjára, mint pl. helyeznők mi ma egy Hadúr festésénél, ha epikusok volnánk. S itt van mindjárt helye, Firdúzi álláspontját, éposza istenre vonatkozó részeivel szemben megjelölni. A Sáh-Náméban látszólag sokkal kevesebb tért foglal el a természetfölötti és isteni, mint talán várnók. Egy mai modern műköltő bizonyosan nem mellőzné a napimádás és dualizmus egész vallási rendszerét mint cselekvő és ható elemet fölvenni eseményei keretébe; nem, az áldozatok egész pompáját, maga helyén jelenetezni. Firdúzi-nál alig találsz ilyesmit. Ő, a mahomedán költő, mahomedán fejedelemnek s oly népnek ír, mely — kényszerrel vagy a nélkül, — teljesen fölvette már az izlámot. S ha ő maga személyében szól istenről vagy istenhez, az a maga istene. Ha személyei, a mi ünnepélyes nyilatkozataik, követségeik vagy levelezéseik alkalmával gyakori, sőt csaknem mindig előforduló eset, — azok is úgy szólnak, hogy a jó és fény elve Ormuzd dicsőítéseiben az egyedűli isten Allah sem érezheti magát sértve általa.

Firdúzi nagy költeménye, másban mint a külső emlegetésben ad alakot Irán ősvallásának, a zoroasterinek. Az egész cselekvényt, az éposznak alapeszméjét s főtárgyát, Irán és Turán engesztelhetlen küzdelmét határozza és alakítja a zoroasteri világnézlet. S Firdúzi költeménye, mely e világnézletről minél kevesebet beszél, sőt annak külső nyilatkozási formáit szándékosan kerüli, legszólóbb bizonysága annak, hogy «az éposz a világnézlet nyilatkozványa».

Ama bevezető sorok után költőnk ünnepélyesen nyilvánítja, hogy nem «hazugságot s maga-gondolta meséket» beszél el. Ősidőből, úgymond, egy könyv maradt reánk, s benne a múltból sok monda; egy előkelő móbed (zoroasteri pap, jós, mágus) — őrzé meg azt az utóvilág számára. Később egy dús és bölcs *pélvi* gyűjté össze a hagyományokat, hogy «tisztába hozza belőlök a Kajanidák eredetét, s ama dicséretes hősökét, kik bár egykor a föld birodalmin uralkodtak, ma alig élnek az emlékezetben». — Azután költőileg adja elő az okokat és személyeket, kik őt műve írására sürgették. S végre, úgymond, midőn a költő nyugalomra dőlve álmodozék egykor, a hatalom egész fényében megjelent előtte Mahmud szultán, Rusz és Hindosztán ura, kinek intése Kanudstól Szindig hat, ki Irán és Turán fölött uralkodik. Parancsolt s a költő engedelmeskedik.

Ez előzmény után kezdődik a tulajdonképi elbeszélés, s hangja bár egyszerű és naiv, folyvást méltóságos sőt emelkedett. Firdúzi megmutatja, hogy nem a «parasztnyelv» — az époszé, a bár népies és naiv époszé. Méltóságát, mely azt, ki istenekkel társalog, mint az éposz-író, *mindig* megilleti: sohasem ejti porba. «Most mondd, — így kezdi elbeszélését — oh Dikán! mit beszél a kezdetbeli monda, ki kereste először a nagyság koronáját e földön; királyi szalagot ki kötött először feje körül; a firól fira szálló emlékezet ad csupán hírt felőle.»

Kajumorsz volt az első, ki a földön uralkodott. Uralkodása 30 év, élete 1000. Kezdetben a hegyek közt lakott, tigrisbőrbe öltözött maga is, népét is abba öltöztette, mely meztelenül járt az előtt; az emberi művelődés első elemei tőle erednek. Uralkodása fénylett, mint a nap, s emberek és állatok szívesen engedelmeskedtek neki. De

Ármány irigyen nézte dicsőségét s uralkodását; és fiai egyikét, egy *divet* (gonosz szellemet) küldte ellene megrontására. Hiába adott a közelgő veszedelemről *Szerus*, a jó angyala hírt: Sziamek, a Kajumorsz fia elveszett e harczban. Minden zavarban volt, mert Kajumorsz is hamar fia után halt, — de *Huseng*, Sziamek fia bosszúra kelt apjáért, harczba szállt a divek ellen, legyőzte őket a jó segedelmével, s nagyapja trónjára lépett. Ő fedezte fel, miképen lehet a kőből tüzet csalni ki, s a kő szikrájával a «szent tűzet» meggyújtván, ő építé az első tűzoltárt, hogy tüzzel imádja a Tűz istenét. — Vasat kovácsolni, földet mívelni is ő tanitá az embereket.

Huseng fia *Tamurász*, kit a div-igázónak is neveznek, folytatta a mívelődés terjesztését, alatta már a fonás, szövés, ének s vadállatok szelidítése is elterjedtek. *Szerus*, isten követe, hurkot adott neki, melylyel a diveket elfoghassa s leigázhassa; lóháton ment ellenök s földre verte őket. A legyőzöttek, hogy megválthassák magokat, titkaik megtanítását igérték neki, s midőn Tamurász az alkut elfogadta, *az írás mesterségére tanitották meg őt a divek.*

Tamurász után, fia Dsima vagy Dsemsid uralkodott 700 évig, királyi fénynyel övezve; az egész mindenség meghódolt neki, emberek, állatok, elemek, a levegő madarai s a divek és perik. Ő rendezett első valódi társadalmat; s az embereket négy osztályba osztá fel, hogy legyenek papok, katonák, földmívelők és iparosok.* A hivek segitségével nagyszerű épitkezéseket tőn, bányákat nyitott, hajót épitett s országot ország után beutazott. Trónját fénynyel vette körül s aranynyal és drágakövekkel

* Ime a Várna-rendszer Iránban is; csak hogy itt nem vált oly állandó és mozdíthatatlan szervezetté mint Indiában.

rakta meg. Isten áldása megnyugodott rajta, s hatalma növekedett. De végre elkevélyedék és népei által imádtatni kezdé magát. Ekkor isten kegyelme elhagyta őt; a szent móbedek gyászolva csüggeszték le fejöket, népei s azok királyai pártot ütöttek ellene, — s a gonosznak újra hatalma lőn a földön.

Lehetetlen e szintoly költői, mint az ős párz vallásra nézve jellemző fordulatnál egy pillanatra meg nem állapodnunk. Dsemsidben a jó elvnek oly diadala van, hogy a gonosznak semmi hatalma nincs, nem csak fölötte, de mellette, környezetén sincs. Rendesen harczban áll egymással a jó és rossz elv, Ormuzd és Ahriman, s az egész egyetemes világ, az anyagi úgy mint a szellemi, e kettőnek harczától át van hatva. Egy erőteljes szellem azonban, különös isteni erőkkel és segedelemmel fölruházva, ideiglenesen teljes diadalmat vívhat ki a jónak, mind önnön magában, mind azon körben, hova jótékony befolyása kihat. E magasztos erkölcsi eszme, mely egy keresztyén bölcsésznek becsületére válnék, az által nyeri meg emberi valódiságát, hogy e diadal — csak ideiglenes. Míg az erkölcsiség tiszta s az emberiség javára intézett törekvés mocsoktalan: a gonosznak nincs hatalma; nem látható, nem kiható legalább; mihelyt egy rést lel az esendő természeten, — s hol ne lelne? — azonnal visszanyerte hatalmát. A Dsemsid története im ez erkölcsi igazságot érzékíti. De érzékíti viszont úgy, a mint az általános érvényű igazságot csakis a párz dualisztikus világnézlet mellett lehet: nem elvont erkölcsi alakjában, hanem a jó és gonosz elvének személyesítésével. Tudjuk, hogy e személyesítés némileg a keresztyénségbe is átjött, de kétségtelen épen a párz vallásból jött át, melynek eredeti sajátja.

Visszatérünk az elbeszéléshez.

Arábiában, mely Iránra nézve szintén a sötétség országa s a gonosz birodalma, *Zohák* nevű fejedelem élt, hatalomvágygyal s gonosz szenvedélyekkel tele. A gonosz szellem hozzá menvén, őt a világ birodalmával bíztatá, ha szolgálatába áll. Még élt Zohák apja, de ő azt meggyilkolá s trónjára ült. A gonosz szellem most egy szép ifju alakját öltve magára, Zohák szolgálatába állt, s midőn annak kedvenczévé lőn, jutalmúl azt kérte: hadd csókolhassa meg ura két vállát. Megnyerte, megcsókolta s eltünt. De két csókja helyén két kigyó nőtt ki Zohák vállaiból, melyeket hiába volt kivágni, mindig újból kinőttek azon helyen. Most a gonosz mint orvos jöve, s megmondá, hogy a két kígyót emberagyvelővel kell táplálni. S úgy lőn; a két kígyó mindennap két emberagyat emészte föl.

Ím ez irtózatos, de hatalmas fejedelem, *a tázi* (arab) nép ura, volt az, kihez a kevély és zsarnokká vált Dsemsiddel elégületlen iráni nép segélyért folyamodott ellene. A gonosz ellen a gyógyszer még gonoszabb. Zohák győz, Dsemsid elszalad, erdőbe rejtezik, de kétszáz év múlva föltaláltatván, Zohák őt megöleti.

Zohák uralkodása Irán fölött ezer év. Iszonyt iszonyra halmoz; válla kígyói naponként fogyasztják áldozataikat, — többet maga: számtalan szűzet, kiket bujaságának ad étkül. A gonosz uralkodik Iránon. De mint a jónak uralkodása alatt lelt egy rést a gonosz, melyen visszaszerezze hatalmát: úgy most megfordítva. Zohákot saját kegyetlensége dönti meg. Hiába intetik álomban meg, hogy Dsemsid egy utóda, ki távol rejtek helyen, egy Purmaje nevű szent tehén által táplálva, növekedik, meg fogja őt dönteni; s midőn e megjósolt ellenséget, kinek neve *Feridun* (vagy Aferidun) keresni indúl, s annak anyját, őrzőit,

s a szoptató tehenet megöli, de az ifju az Albursz hegyére egy remetéhez menekszik: — nem szünik meg kegyetlenkedéseitől. A bosszúállás most támad ellene. Egy *Káve* nevű kovács, kinek már tizenhat fiát ölette meg kígyói számára, midőn az utolsót is el akarják hurczolni, a piaczra rohan, s elkeseredten lázadásra szólítja a népet. A lázadás kitör, s annak zászlója Káve bőrköténye, mely attól fogva Irán minden harczaiban a nemzeti zászló, — a «kavjani direfsh, Káve zászlaja.» — Most a szabadítóúl jelölt Feridunhoz mennek, ki a jó isten követétől vezérelve, épen száll alá az Alburszról s szembe jő velök. Élökre áll; a zászlót maga s Irán zászlajáúl elismeri, magának pedig vezéri fegyverűl roppant súlyú dorongot készíttet, melynek gombja, az ápoló tehén emlékeűl, egy bikafej; — e dorong marad vezéri jelvényűl örökre Irán harczaiban. Most új angyal száll hozzá égből, s őt sérthetetlenné szenteli, s oly varázsra tanítja, mely minden elrejtettet világosságra hoz. Így mennek Zohák palotája ellen; a bitorló nincs honn, s Feridun elfoglalja a trónt; amaz azonban visszatér s megtámadja Feridunt; ez a bikafej-dorongot emeli ellene, de Szerus angyal szavára nem öli meg, hanem Demavend bérczre viszi, s ott egy mély sziklaüreg fenekén, irtózatos mélységbe lelánczolja, hol büntetése örök élet, örök gyötrelem.

Feridun 500 évig uralkodik nagy bölcseségben s hatalommal. Dsemsid-utód maga is, a Dsemsid utódaiból vesz magának két feleséget: Serniászt, egy gonosz indulatút, kitől két nagyobb, s Arnevászt, egy jót, kitől harmadik fia születik. Mint minden népmondában, a kisebb fiu felé fordúl nemcsak az apa rokonszenve, hanem a mienk is. Felnővén a fiak, a jémeni sáh udvarába küldi őket, hogy nőket hozzanak magoknak, kinek három szép

leányát el is hozzák, nőkül magokkal. A fiúknak atyjok még eddig nem adott nevet, mert jellemöket akarja kipróbálni s úgy nevezni el őket. A próba abból áll, hogy — midőn épen aráikat hozva haza térnek, — Feridun irtózatos sárkány alakban elejökbe fekszik, orditva s tüzet okádva. Az első fiu, eszélyesebben mint bátran, futásban kerese üdvöt; annak *Szelm* nevet adott, mi üdvöt, szabadulást jelent. A második fiú, vakmerőbben mint eszélyesen, meggondolatlanúl rohant a szörnynek; ennek *Túr* lőn neve, mert, úgymond: «bátorságod a tűzben föllángolt s vakmerő oroszlány lől». — A harmadik végre eszélyt bátorsággal egyesítve, szólt a sárkányhoz: «Ne ingerelj harczra, úgymond, nem tudod-e, hogy Feridun fiai vagyunk, a leghatalmasb királyé, kinek senkisem állhat ellent.» Azzal fegyverkezve, védelemre készen várá a sárkány támadását. Ennek neve *Iredzs* lőn; mert a kezdetben oroszlánybátorságú vala, legyen vége szennytelen. — A három arának is hozzájok illő neveket ada. Akkor csillagjósokat hivatott s jósoltatott velök fiai jövendő sorsáról. És íme, Szelm csillaga a Jupiter vala, lakhelye (táli) a Nyilas; Túr háza az Oroszlányban helyezteték, s a Nap lőn csillaga. Iredzs csillaga pedig a — Rák vala, és tálija a Hold udvara!

S a mint villanva néz a három csillag,
Szikrázva bennök harczok kardja villant,
Felhők gomolygva tornyosúltak, vészbe ....
Feridun gondtelten, sohajtva nézte:
Iredzs fölött az ég borús vala;
Hajh! vész jő rá, Szelm- s Túrnak általa.»

V.

Visszapillantás.

Ily sejtelmesen végződik az évezredek mérvére állított tragédia előjátéka. Mert mind ez nem egyéb, mint széles alapú bevezetés a tulajdonképi iráni époszhoz. Ez utolsó sejtelmes sorokban van megjelölve azon óriási harcz, mely Irán és Turán, Iredzs egy-, s Szelm és Túr közt másfelől kitörendő lesz; s megjelölve annak végzetessége, egyszerűen nagy vonással: a csillagokra s az égre vive vissza; mindazáltal távol minden igazolatlan önkényességtől, mert a három testvér jelleme, atyjok által kipróbálva, már azelőtt világosan úgy volt megkülönböztetve, hogy ily küzdelmet nemcsak lehetővé s valószínűvé, hanem szükségessé is tegyen.

Az éposz mindig végzetes. Azért van, hogy minél kevesebbé hiszünk a végzetességben általán, annál korszerűtlenebbnek találjuk az époszt; s hogy korszerűvé legyen: annál inkább kell az indokolásban a végzetest, egyszersmind a jellemekkel is összhangzásba hoznia. Minél elhatározóbb szerep jut azért az époszban a természetfölötti erőknek s minél kevésbbé emberi az, annál nehezebb azt benső valódisággal ruházni fel a költőnek. S minél közelebb esik még világnézlete a kezdetleges istenmondák és hitregék csodálatos hagyományaihoz, annál kevésbbé juthat benne érvényre ama felsőbb, erkölcsiebb nemű végzetesség, mely a jellemek által működik, s nem egyszerűen egy felsőbb hatalmú (jó vagy gonosz) lény «így akarom»-ja által közvetlenül.

E megjegyzést különösen tanulságosan alkalmazhatjuk a Sáh-Náme e forduló pontján. E félisteni előkor-

ban, hol eddig a Sáh-Náme cselekvénye mozog, minden közvetlenül a természetfölöttiek ereje által döntetik el. A nélkül hogy előadásai szoros értelemben vett hitregéket tárgyalnának — mint pl. a Metamorphosis — az istenek minden nyomon szerepelnek, magok s szolgáló szellemeik által; nem csak, hanem a főszereplőkben is természetfölötti erők működnek vagy jelenkeznek. A homályos mesekorba egészen elvesző *Kajumorsz*-t, *Huseng*-et, *Tamurász*-t mellőzve is, kiket a Jó-szellem angyala Szerus és a Gonosz divjei határoznak, s támadnak meg vagy segítnek szüntelen: époszunk eddigi három fő alakjáról, Dsemsidről, Zohákról és Feridunról ugyanazt mondhatjuk. Dsemsid nem látszik tulajdonképi embernek, oly tökéletes (bukásaig) s annyira uralkodik a természeti erőkön s a természetfölötti szellemeken; Zohák sem, — mert annyira gonosz, annyira a gonosz szolgálatában áll, Feridun legemberiebb közöttük, de mégis csak átmenet a tisztán emberire: mutatja mesés neveltetése, s még inkább azon képessége, hogy fiai kipróbálására sárkány alakot ölt s úgy kísérti őket.

Fölebb kiemeltük már Dsemsid történetének erkölcsi magas jelentőségét. Nem kevésbbé jelvi mindaz, mi Zohákra vonatkozik époszunkban. Remekül van ugyan gonoszsága emberileg is megalapítva azon előzményekben, mik még tázi (arab) fejedelem korából vannak előadva, mielőtt Irán trónjára ült volna. De a Gonosz szellem hozzámenetele, kegyébe maga behízelgése, csodás s iszonyú következésű két vállcsókja, a kígyók emberagygyal táplálása, — mind közelebb áll a meséhez, mint a tulajdonképi époszhoz, s mégis nagyszerűsége és a hozzá kötött végzetesség valódian époszi is. Átalában a Sáh-Náme ezen részében a népmesék számtalan közös vonás-

sára ismerünk: Dsemsid uralkodása fűn, fán, madarakon, légi szellemeken, tűzön, vízen — melyeknek mind érti nyelvét, s azok készen és gyorsan engedelmeskednek neki; Zohák egész csodatörténete legyőzetése után a helyett, hogy megölnék, egy mély sziklaüregbe lánczoltatása; Feridun, kit anyja erdőben rejteget, tehén szoptat, később remete növel; a sárkány-próba s a három fiu magaviselete; a legkisebb testvér szokott rokonszenvessége, ki más anyától is származik: — megannyi oly vonás, mi saját népmeséinkre s más nemzetekéire emlékeztet, s inkább azokba mint époszba illőnek látszik első tekintetre; de melyeket a költő a hozzájok kötött végzetesség s rajtok alapuló későbbi egész fejlemény lánczolata által éposza méltó részeivé s szükséges alkotó elemeivé bírt emelni. Ez alakok, kik itt mesekirályoknak látszanak, történelmiekké vannak téve az époszban; mert a később meghasonlott nemzet hősei mindenikének eredete vagy Dsemsid életének két ellentétes időszakára (mert mindkettőből származtak utódai) — vagy Feridun két különböző nőjétől eredt fiaira van visszavíve; vagy végre, különösen a később is — époszi machinaként — működő Divek, alárendelt gonosz szellemek, Zohóktól nyerik nevöket, származásokat, sőt egyik később szereplő hős, Rusztem anyai nagyapja, a kabuli hűbéres fejedelem Mirab, egyenesen Zohák vérszerinti utóda. — Így köti össze époszunk a csodálatost az emberivel, a meseit a történetivel, min itt nem szigorúan történetit, hanem csak a meséshez képest fokozatilag valóbbat, lélektanilag valószínűt, s így emberileg történeti jelleműt értünk.

Fokozatinak mondjuk a különbséget époszunk eddigi s ezutáni tárgyai közt. A kifejezésmód is így fokozatilag különbözik csak. A jó és gonosz elvének küzdelme a

tárgy itt s ott; de ez eddig jelvileg, hitregei elemekkel, ezután történetileg, emberi s lélektani elemekkel fejeztetik ki. Az iráni éposz nagy harcza: a verőfényes Irán és a homályos ködülte Turán közt, — az igazság és az ármánykodás közt, a szent Napisten és a gonosz szellemek közt: az eddigi részben magok ez istenek által folytattaték, mert a hol ők nem lépnek is, magok vagy szolgáló lelkeik által a sorompókba, természetfölötti erőket működtetnek, melyek csakugyan reájok útalnak. Ezentúl magok harczolnak (többnyire) az emberek, kiket jó és rossz szenvedélyeik vezetnek; — de a harcz maga s annak végzetes jelleme nem változik, lényegesen ugyanaz. Dsemsid és Zohák, Zohák és Feridun közt foly a harcz tovább is, utódaik által, kik azon elveket képviselik, melyek e nevekben vannak megtestesítve.

Szintén áll az is, hogy ezen époszi bevezetés mesei szövevényében nem hiányzanak az emberi, sőt nem még a történelmi jellemű vonások is. A történelmi monda hagyományai, meglepő vegyületben, rendesen majdnem oly messzire nyúlnak fel, mint a természetfölötti mese-hagyományok. Az emberi társadalom azon szervezkedése, a művelődés elemeinek azon fokozatos megszerzése, mik a három első uralkodó egész történetét teszik s utánok a Dsemsid-korszakot is csaknem egészen, (Dsemsid erkölcsi bukásaig) betöltik, valódi történet-bölcseleti részletek. Még történetiesb jellemű a Káve forradalma, Zohák ellen. Az apa, ki tizenhat fia megöletését mind el tudta nyögni, de az utolsót már nem adta, nem engedte: oly való, oly megkapóan emberi, mint Tompa ismeretes népregéjében a hetedik s utolsó magzatát sirató szegény anya; — de a lázadás, melybe az erős kovácsmester kitör s melyet forradalommá emel, nem emberi csupán, hanem valódi törté-

nelmi jellemű. Mikép megy ki a piaczra s apellál a népre, mint egy Collatinus vagy Brutus, mikép szakítja le magáról békés mestersége jelvényét, a bőrkötényt, s tűzi zászlóúl föl, mely később az iráni és turáni harczok egész hosszú sorozata alatt Irán nemzeti zászlója marad; miként a hunok és ősmagyarok zászlójelvénye a turulmadár, félig mondai még, de történeti jellemű. Így Feridun bikafejes botja is — Feridun házassága, fiai megházasítása, mind a történeti jog megállapítására vannak irányozva. Fiai neve, míg egyfelől jelvi értelmű, jellemök szerint, történeti jelentőségű másfelől: Iredzs Iránnak, Tur Turánnak levén urává leendő; Szelmben a sémi törzs fejét vélhetjük látni, míg a más kettő: Iredzs az árják, Tur az áltájiak nyelvőse. «Történeti» alatt itt, ismételjük, csak történeti jellemű, nem tényleg megtörtént dolgokat értek. Nem az egyes részletes események valódiságában, melyek mesékkel kevervék mindenütt, hanem az egésznek jelentőségében áll itt a történeti jellemvonás.

S valóban mind ennek elvitathatlan *világtörténeti jelentősége* van. A hasonlító nyelvészet, mely a népek őstörténeti kutatásának új korszakot nyitott, a történet irott és sokszor igenis kétséges — hagyományaival legalább is egy rangra állítván a *nyelvek bizonyságtételét:* — e sáhnámei *meséket* sem mellőzi, sőt elismeri fontosságukat. A történetnyomozó nyelvtudomány (eddigi) végeredményeinek rendkívüli érdekességű s egyik ma is legjelesebb és legteljesebb összeállításában, Bunsen «Outlines stb.» — művében, különösen annak egyik legfontosabb részében, Müller Miksa nagy terjedelmű (mintegy 260 lapnyi) levelében, a turáni nyelvekről, — vagy szintén ép azon könyvben s azon szerző (Müller) közleményében a perzsa vizsgálatok eredményeiről, — világtörténeti jelentőségű for-

rásúl találjuk a Sáh-Náme ide vonatkozó részeit fölhasználva.* Akármi legyen az emberiség őstörténeteiben az igaz s valóban megtörtént dolog, minden törzsnép őshagyományai az «eredetekig» — Genesis — fölkísérhetők, s különböző nevek alatt egy azon dolgot, a népek nyelvi és faji szétoszlását adják elő. Így találjuk a sémi őshagyományokban, nevezetesen a Genesisben a bábeli szétoszlást, hol a sémiták, khamiták, jafetiták válnak külön. Így majd a Feridun fiai osztályánál, miről alább leend szó; hol Müller szerint Szelmben a sémi, Iredzsben az árjai s Turban a turáni (altaji) *nyelv*-törzsek volnának megtestesítve. S ím, e grammatikai őstényeknek történelmi jelentősége; minek, nem levén ex professo nyelvészek, bővebb fejtegetését tőlünk senki nem várja. Mindazáltal meg nem állhatjuk, hogy Hunfalvy említett könyvismertetéséből ide vonatkozó nehány sort ne idézzünk:

«Az első népköltözés, úgymond az id. h. 433 lapon, az emberiség közös magjától keletnek indúlt, (t. i. Iránitól keletnek, azaz a sinai birodalomnak) hol is azután az ázsiai nyelv növekedésének első fokán állapodott meg, s hol a sinai nyelv, mint annak eltört tagja maig visszatükrözi az emberi beszéd legkorábbi megszilárdulását.»

«A második költözés: a turán törzsek elszéledése.»

«A turániak költözésének két irányát kell elfogadni,

* Lásd Hunfalvy Pál *Könyvismertetés*-ét a *Nyelvtudományi Közlemények* második kötete III. füzetében 381—460 lapokon. Megjegyzendő, hogy mit Hunfalvy 411 lapon kezdődő *) alatti jegyzetben Spiegel előadásának mond, az iráni monda felől, az tulajdonkép a Firdúzi (sáh-náméi) előadása, melyet tőle vett át, egész hűséggel, Spiegel az Iránról szóló könyvében (Berlin 1863. 167. lap.)

melyeket nyelveik jelölnek ki, t. i. az északi és a déli irányt.» *

«E két osztály alkalmasint nem jutott volt semmi társadalmi és országlati szilárdulásra, mikor illető gyarmataikra eloszlának. Hihetőleg nem valának törvényeik, nem népi költészetök vagy szent énekeik, melyek közös lobogó gyanánt szolgálhattak volna.** Fölszedék sátorfáikat, kiki magával vivén valamely részt a közös nyelvből, — s innen való az egyezésök; — semmi közös hagyományuk, semmi örökségük a nyelvben (inkább a nyelvtartalomban) vagy a gondolatban nem levén, — s innen való a különbözésük.»

Ismét valamivel alább, (a 437 lapon):

«Milyenek voltak az árja és sémi nyelvek a népköltözések és küzködések emez időszakában: azt nem tudjuk. Mert történeteik csak akkor kezdődnek, mikor a turán nomádok zürzavaros tömegéből kiváltak. Ők egyszerre tűnnek elé a történelem *** színterén, teljesen felöltözve saját fegyvereikkel, mint a barbárok ellenségei, fényesebb istenek imádói, s olyan nyelvvel, mely örökre elhagyta a turáni küzdőtér zajait. Ok árják vagy sémiek, a mennyiben többé nem turánok; s ámbár előbbi növekedésök szükségeskép a turán alakon ment keresztül, ezen túl voltak már, mikor előtünének, mint hirnökei az emberiség új időszakának. Csak miután önmagokban legyőzték vala

* Amaz Tur, ez Szelm birodalma a Sáh-Náméban.

** A turán népekről, — s csak azokról van mondva is, — egészen összhangzó a Sáh-Náméval. A fejlettebb államiság, a hagyományok bősége s tisztelete Iránban maradt.

*** A «történelem» itt sem szoros értelemben véve; nem a kétségnélküli, megállapított tények, hanem a mondai tömegből az, mi történelmi jelentőségü beleolvadt.

a turánságot, a szó teljes értelmében, kezdenek Ázsián és Európán áthaladni, mint győzői a Tur ivadékainak.» stb. *

— De elég az idézetből. Ez utóbbi fejtegetéseinkben némileg megelőztük magunkat, — mennyiben Feridun fiainak birtokosztálya s annak nyomán a néptörzsek elszéledése, époszunk további részének teszi épen kiindulási pontját. De szándékosan tevők: ott az æsthetikai s irodalmi szempontot akarván uralkodóvá tenni, ily elméleti fejtegetésre rá nem érnénk már.

Nem lehetvén, mint már fönnebb is nyilvánítottuk, czélunk részletes elemzését adnunk Firdúzi époszának, csak közelítőleg is, s még sem akarván azt sem töredékes, sem fölületes ismertetésre szorítani, más útat kell követnünk. Az eddigi átalánosságok s alapvetések után:

először, az egész iráni éposz (t. i. Firdúzi összes Sáh-Náméjának első főrésze, Rusztem haláláig), meséjének rendkívül összeszorított kivonatos áttekintését adjuk, a legfőbb forduló pontok megjelölésével s az összes cselekvény összefüggő vázlatával, minden kommentár nélkül, — egyedűl a végett, hogy olvasónk a cselekvény egész tömkelegében biztos tájékozást nyerhessen;

másodszor, a költői tárgyalás méltányolhatása vé-

* Mondanunk sem kell, hogy mindez máskép alakúl a mi (sáh-námei) szempontunkból. Mert a fönnebbi fölfogás szerint a turáni nagy néptömegből, mely alantabbi társadalmi fokozatot: a nomádit, jelöl, s melynek nyelve is ez alantabb foknak megfelelő, válnak ki az árja és sémi, hogy államilag s nyelvileg magasbra emelkedjenek. Reánk nézve (a Sáh-Náméban) megfordítva áll a dolog. Itt Irán a törzs, melyből Turán kiszakad; Irán tartja meg isteni eredetét, hagyományait, költészetét, fényesebb istene tiszteletét; s mind ettől Turán esik el, hogy mélyebbre sűlyedjen, vagy fejlődése bizonyos alanti fokán megálljon.

gett némely kiválasztott főrészek, — az egészhez képest töredékek, magokban véve bevégzett époszok — æsthetikai elemzését kísértjük meg;

s *végre* az egész mű alap- s irányeszmei és szerkezeti benső összefüggését, irodalmi becsét, általános jellemzését törekszünk olvasóink elébe terjeszteni s erőnkhez képest világosságba helyezni.

Ezennel tehát megkezdjük föladatunk *első* ágát.

IV.

A Sáh-Náme tartalmának vázlata.

Feridun megaggván, nagy birodalmát három fia közt megosztja. Szelmnek a nyugati tartományok Rum és Kaver, — Turnak észak és kelet, Turán és Csin, — Iredzsnek a legkisebbnek, a kedvencznek pedig a birodalom magva, legszebb része, Irán s vele a sáhi trón és méltóság minden jelvényei jutottak örökül. — Nemsokára irigység kelt Szelmben a kitüntetett testvér ellen s fölingerelte gyanúival a vérmes Turt is, követet küldenek apjokhoz, új osztályt követelve. Feridun haragját maga Iredzs engeszteli meg, ki engedni hajló s bátyjait kibékítni maga megy hozzájok. Bizalmát ezek rosszúl fizetik, s Szelm alattomos ingerléseire Tur megöli az ártatlan ifjút. Fejét levágják, s úgy küldik apjokhoz. Feridun keserve annál nagyobb és méltóbb, mert Iredzsnek nem maradt fia. Azonban egy kedvencz hölgyét teherben hagyta. De annak is leánya született. E leányt, mikor fölnevekedék, Feridun nőül adta egy Dsemsid-utódhoz, Reszenghez, kitől az nem sokára fiút szült, Minucsért, ki nagyatyja (Iredzs) boszulója lesz. Feridun neki adja Iredzs országát,

trónját s hadait. Megijedt ezen a két gonosz testvér, s hízelgő követséget küldött Feridunhoz, bocsánat-kéréssel, gazdag ajándékokkal. Feridun, oldala mellett a fiatal daliás Minucsér sáh, visszautasítá az ajándékokat, megtagadta a bocsánatot. A bosszú nem is késett. Minucsér megindúl nagy haddal. Az előhadat Karen, a derék hadat jobb szárnyon Szám és Kobad, balon Gersaszp, középen maga az ifjú sáh és Szerv vezetik. Az ellenség, összeszedve erejét, támadással akarja megnyerni a csatát. Tűz támad, de Karen föltartja, míg Minucsér megérkezik, ez megűzi Turt, megöli párcsatában, s fejét levágatva, úgy küldi Feridunnak. Megrettenve áll el Szelm a nyilt harcztól, s tengerparti várába készül vonúlni. A bölcs ifjú sáh megelőzi, s Karent a vár megsemmisítésére küldi. Csellel, erővel, Karen a várt beveszi, fölgyújtja, romba dönti, s mikor Szelm odaér, menedékhelyt nem talál, elől hátúl be van kerítve. Minucsér reá ront s megöli. Fejét szintén Feridunnak küldi, — mint ők küldék egykor az Iredzsét. — A boszú be van töltve; Feridun siratja fiait, a gonosz kettőt is az ártatlannal a kedvenczczel együtt. Agg is már igen, hisz, midőn fiait megosztoztatá is vén volt, s azóta két embernyom újúlt meg. Mindent Minucsérnak ad át — s meghal. Ősi sírboltjába, trónon ülve, koronáson elhelyezik s bezárják fölötte a sírboltot.

Minucsér bölcsen és igazságosan uralkodott, míg élete 120 évvel véget nem ért. Uralkodása alatt sok nevezetes történt, miről az ének szól. Trónfoglalása után mindjárt körüle gyültek a nagyok és hódolának neki. Közöttük a legtekintélyesb, Szám, a Nerimán fia, ki Gersaszptól eredett, lőn az egész ország fő hadvezére. A többi pélevánok (lovagok) mind elismerék felsőségét. S általa védve, Minucsér békében uralkodhaték.

Itt van beszőve a Szám utódai, főleg az ének főhőse Rusztem származási története. — Számnak soká nem volt gyermeke; csaknem aggúlt már, s még mind hiába várt örökösre. Végre egy rózsaarczu s moshuszhajú bájos hölgye fiat szült, szépet mint anyja, erőset mint atyja — de hófehér hajút. Előbb meg sem merték Számnak mondani, s midőn megtudta, annyira felindult és elbúsult rajta, hogy a gyermeket az ország határain túl kitétetni parancsolá. Az égig nyuló Albursz hegy aljában tették le, melynek tetején a csodás Szimurg, az óriásmadár fészkelt. A madár az ott hagyott fiút fölvitte fészkébe, s szépségeért sem ő, sem fiai nem bántották. Fölnevelte, táplálta, megtanitá beszélni és minden bölcseségre. Így telt sok év, s a fiú, kit a Szimurg Desztan-Szindnek nevezett, jól találta magát és boldog volt. Szám azonban álmot láta egyszer fiáról; s útas karaván, mely az Albursz felől jöve, egy ott látott szép dali ifjúról is hoza hírt. Megindúlt Szám fia keresésére, s az Albursz aljáig jutott, de oda fölmenni nem bírt. A Szimurg most fölfedé az ifjú előtt származását, s szárnyára vevén, levitte apjához: egy tollat ada neki szárnyából, hogy azt, mikor nagy bajban lesz, tűzbe hányja, majd ő eljő segítségére. Szám nagy örömmel vitte haza fiát, elnevezé Zál-szernek (aranyos Zálnak) s megesküvék, hogy soha kedve ellen vagy bántására semmit sem tesz.

Zál, kalandokra vágyva, a birodalmat beútazni indúlt. Szabulistánból, melynek hűbéres fejedelme Szám vala, Kabulba jutott, hol Miráb, a Zohák törzséből származott fél div természetű fejedelem volt a hűbéres király. Mirábnak egy csodabájú leánya volt, Rudabé, kiről alig halla beszélni Zál, beleszeretett. Szintúgy, hírből, Rudabé is Zálba. Mindkettő epedett, s ezer módot keresett, gon-

dolt a találkozásra. Végre is a lány volt lelékenyebb, s egy éjjel kerti lakához bírta vezéreltetni az ifjút. A födélzeten várta, s midőn az megjelent alant, lebontá hosszú fürteit, hogy hágcsóúl szolgáljanak kedvesének. De az gyöngéden elutasítá s kötélhágcsót dobott az erkélyre. — Reggel Zál követet külde apjához, beleegyezését kérni. Szám, bár nem szívesen lépett a div-vérű Mirábbal rokonságba, — esküje tiltván, nem ellenezhette; s fia kérésére megigérte, hogy a Sáh beleegyezését is kinyeri. De Minucsér hallani sem akart arról, sőt Számot Miráb ellen küldte, hogy foszsza meg hűbéres trónjától s életétől. Megrettene Miráb, s feleségén Szindochton és leányán Rudabén akará tölteni boszúját, mert miattok kell most vesznie. De az okos és ügyes Szindocht rávette Számot, hogy még egyet próbáljon a Sáh előtt, s magát az ifjú Zált küldje hozzá, kérni egyezését. Úgy lőn. A Sáh megszelidült a szép s bánatos ifjú láttára. Mobedei (papok) által rejtélyeket adat elébe, miket az ifjú szépen s találóan megfejt. * Majd harczi erejét s ügyességét próbálja ki, s az ifjú minden daliát legyőz. Erre a Sáh enged, beleegyezik, s Zál és Rudabé boldogok, összekelnek.

Rudabé nemsokára teherbe esett. Azonban még ideje sem jött el, már rettentően szenvedett terhével, az majd szétfeszíté testét. Egyik ájulásból másba esett, s halál révén volt. Zál, mert ennél nagyobb csapás nem érheté, tűzbe vetette a Szimurg-tollat, s a csodamadár ott termett. Metszőkést adott, hogy a magzat a félholt anyából kimetszessék, aztán írt a seb begyógyítására s életszert

* Épen e talányok szolgáltak előképül a Turandot talányainak Gozzi-Schiller ismeretes tragikomédiájában, melyek többnyire utánzásai, majdnem fordításai.

az alélt anyának. Ím, e csodasegítséggel született fiú: *Rusztem*, az iráni éposz legfőbb alakja, tulajdonképi hőse. Tíz dajka tején növekedék a csecsemő, azután húson s kenyéren. Nyolcz éves korában egy bőszült elefántot üt agyon. Ifjúkori hőstette a boszú őseért, Nerimánért, kit a Szipend hegyen fekvő Fehérvár ostrománál annak lakói kővel ütöttek volt agyon, kiért fia Szám sikertelen intéze boszú-hadjáratot a vár ellen; Rusztem most a várat csellel, erővel elfoglalja, birtokosait megöli, kincseiket elveszi.

Ez epizod után, mely a hős Rusztem eredetét állapítja meg, ismét visszatér a cselekvény a királyok dolgához. Minucsér 120 éves korában meghal. Fia Núder, utóda a trónon; kinek Szám és Zál főtámaszai. Szüksége van reájok, mivel Peseng, a turáni sáh, Tur utóda, boszút állni készül Tur és Szelm megöletéseért az irániakon. Jó alkalmat lel erre, mivel Núder könnyelműen és zsarnokilag kezd uralkodni s népe és nagyjai szeretetét hamar eljátszá; azok mármár Számot akarják helyette sáhhá tenni, de ez ura iránt hű s visszautasítja azt, s a pártosokat is visszavezeti a hűségre, s összetartásra inti a fenyegető veszélyben. Mert a turáni had, Peseng fia *Afráziáb* vezérlete alatt megtámadja Iránt.

Itt van a századokra terjedő küzdelem tulajdonképi kezdete, kitörése. Annak fő hőse turáni részről Afráziáb, egy gonosz, bősz, de vitéz fejedelem, kit a divek mozgatnak, segítnek Irán ellen. Épen a veszély perczében meghal az öreg Szám; s Zál atyja temetésével van elfoglalva; új remény s ok Afráziábnak a gyors támadásra. Núder foglyúl esik a turániak kezébe, s Afráziáb dühösen a hírre, hogy serge más részét az elősiető Zál és Karen szétszórták, leütteti a sáh fejét.

Núdert Szu, a Támasb fia, követi a sáhi trónon, fiai szándékosan mellőztetvén. Ez megállítván a turániak előnyomulását, velök békét köt. Utána fia Gersaszp következik. Azonban mindkettő uralkodása igen rövid. S midőn ez is meghal és az iráni trón megint üres: Afráziáb, jogot formálni és birtokába venni azt, ismét áttör a békében határúl kijelölt Dsihun folyón és hadaival elönti Irán szélső tartományait. — Rusztemre tekint, mint szabadítóra, az egész ország. Hogy a várakozásnak megfelelhessen, fegyverkezik: a Feridun s utána Szám bikafejű dorongjával. Paripát is magához méltót keres; de a királyi ménes minden lova leroskad, összetörik, midőn az erős termetű hős, kit Tehemtennek is hívtak azért, rájok teszi kezét. Végre talál egy csikót, mely kiállja a vasököl nyomását; ezt választja harczi lovául. Ez Reks — a villám — annyi csatában hű társa a daliák daliájának. Így mennek a fenyegető Afráziáb ellen.

Vezér van, de sáh nincs; pedig Afráziáb ellenében a sáh neve és joga volna a legerősb fegyver. Zál azonban tudója annak, hogy egy fejedelmi vérből, a Feridun törzséből származó ifjú, Kaj-Kobad, a Kajanida, elvonúlva a világtól az Albursz hegyén rejtekben él több társaival, de senkitől nem ismerve. S elküldi Rusztemet az ifjúért. Rusztem örömmel megy. Az Albursz aljában csöndesen mulatozó ifjakat talál, köztük egy szebbet, daliásabbat a többinél. Rokonszenvre gyúl iránta, elmondja neki mi járatban van, s kérdi az útat tovább, czélja felé. Az ifjú fölfedi előtte, hogy ő Kaj-Kobad, s diadallal és örömmel viszik a reáváró sereghez az új sáhot; ki most elbeszéli, hogy azelőtti éjjel, jós álomban neki már meg volt jelentve, hogy a sáhok trónjára hivatik.

Most mindkét részről dühösen kezdődött a harcz.

Rusztem Afráziábot kereste, bár atyja inté őt, hogy kerülje a bőszültet. Afráziáb és Rusztem összetűztek; az iráni, hosszú dulakodás után, övön ragadja Turán sáhját, s levegőbe emelve akarja vinni Kobád elébe. De az öv elszakad, Afráziáb elszalad s megmenekül. Az iráni had üldözi, átnyomja a Dsihunon, s Afráziáb kénytelen békét kötni ismét. Irán dicsősége visszanyeri régi fényét s Kaj-Kobad száz évig uralkodott szerencsével és erényekkel gazdagon.

Fia Kaj-Kávusz ült a trónra utána. Ez nem volt bölcs fejedelem. Elbízta magát s esztelen kalandok túlságain jártatta eszét mindig. Nagyjai, Zál, Rusztem hiába adtak bölcs s mérsékelt tanácsokat neki, ő csak vágyait s szeszélyeit követé. Birodalma kevés volt neki, meseországokra vágyott, melyekről énekeket s regéket halla; azután a föld sem volt elég vágyainak s égbe tört. Fennhéjázása által mindannyiszor veszélybe dönti magát, melyből csak nagy erőfeszítéssel mentik ki; menekülése után őszinte megbánás szállja meg, de az csak kevés ideig tart — s ő újra veszélybe rohan. Első ily esete a mazenderáni út. Ez bájos tündéries paradicsomország; hiába intik nagyjai, s különösen Zál, fölkerekedik ez ország elfoglalására. Ám ott divek uralkodnak, kik őt egész hadával együtt foglyúl ejtik s vaksággal verik meg. Egy, a ki nagy nehezen menekül, hírt ad honn a sáh veszélyéről. Zál Rusztemet küldi megmentésére. A hatalmas Tehemten hét veszélyes kalandon töri át magát, a fő-gonosz diveket Erseng-et és Sziped-et megöli, Kávuszt felszabadítja s hazaviszi. — Csakhamar a második hasonló veszedelem; a hamaveráni út. A hamaveráni fejedelem hűbérese volt, s föllázadt, de legyőzetett; bájos leánya, Szudabé, szerelemre gyújtá Kaj-Kávuszt, s az őt nőül kérte. Az atya nem szívesen egye-

zett bele, de kénytelen volt. Hanem mind azon gondolkodék, mikép csalhassa törbe vejét. Vendégül hívta magához. Hiába inté Szudabé, hiába a nagyok: Kávusz nem hallgata reájok s ment. Nagy ünnepélyekkel fogadták, elkábíták, aztán rárohantak s megkötözve egy félreeső várba zárták. Megmentésére újra Rusztem ment, nagy haddal. De a sáh s a hős távollétét Afráziáb új betörésre használja föl. Most Rusztem Hamaveránban is, Afráziáb fölött is győz, Kaj-Kávuszt trónjába újra visszaülteti, s Irán dicsősége még egyszer mentve van általa. — A Kávusz harmadik balesete, melyben meggondolatlansága tetőz: égbe törekvése. Nem elégli a föld birodalmát, s egy emberalakba öltözött div hízelgései által elcsábítva, magát egy sereg sassal, trónszéken ülve, ég felé ragadtatja. Lebukik s összetörve esik a földre, a napnál magasabb regiókból. Ott találják hősei, s szemrehányásokkal halmozzák. Újra megtérést fogad s visszahelyezik trónjára.

Az ének újra Rusztemhez tér vissza, kinek hős tettei s kalandjai képezik mindenütt a fénypontokat. Egy érdekes, de további következés nélkül maradó vadászkaland előadása után, a világbíró hős életének egyik fő eseményéhez érkezünk. Egykor Rusztem vadászaton messze tévedvén, Szemengánba jutott, mely a turáni birodalomhoz tartozék. Az ottani fejedelem leánya, Témime, láttára bele szeretett, s magát még azon éjjel nejül ajánlá fel a hősnek. Egyedül ő tudta meg, hogy az Rusztem, Irán hőse. Rövid szerelmök gyümölcse egy fiú lőn, Szóráb, kinek alakja, gyermekkora, növeltetése, ifjúsága Rusztemhez mindenben hasonló. Az ifjú Turán első hőse lőn, már 13 éves korban, nagy dicsvágygyal eltelve, hogy Kaj-Kávuszt leveti trónjáról s Iránt meghódítja. Anyja — midőn már tovább visszatartani nem képes a fiút — föl-

fedi előtte születése titkát, odaadja neki a Rusztemtől nyert ismertető jeleket, s m gesketi, hogy apjával kerüli a harczot. Az ifjú szintúgy s szintoly lovat választ magának, mint Rusztem egykor a Rekset. Így száll táborba. Csoda hős tettei híre hamar betölti Turánt, melynek első hőseül van elismerve, s Iránt, mely szinte reszket tőle. Híre Rusztemével vetekszik, bár ez sem, más sem tudja, nem is sejti, hogy épen Rusztem fia. Különböző hőstettek, kalandok, sorsváltozatok után, (melyek közt legemlékezetesb, hogy Kávusz Rusztemért küldvén, a veszélyben ez azt kicsinyli, tovább mulatoz, jőni késik, miért a sáh ellene fölingerül, őt elfogatni s megöletni parancsolja, de Rusztem hősi tekintélylyel áll az ingerlékeny sáhhal szemben és saját előnyét kivívja fölötte) — végre szemben áll az apa és fiú. Egyik sem sejti, kivel áll szembe: Rusztem azt sem tudja van-e ily hős fia, mert azt időkora szerint (14 éves) még otthon ülő gyermeknek véli; Szóráb pedig mindenik iráni hőst megmutattatá magának, s azon hitben van, hogy Rusztem nincsen is a seregnél. A párcsata olyan, minő egy Rusztem — s egy hozzá illő ellenfél közt lehet. Egyelőre mindkettő kifáradván, eldöntetlen marad. Másnap újra kezdik, s Szóráb ifjú erővel földre nyomja Rusztemet. Ez, végét eljőni látva, cselt próbál, s azt hazudja: «nálunk, úgymond, szokás egy földhez vágásnál felbocsátni az ellenfélt, s ha az másodszor is sikerül, akkor ölni meg». A gyanútlan ifjú megfogadja. Újra küzdenek másnap; de akkorra Rusztem visszanyerte régi erejét s Szórábot földre teríti. Hiába emlékezteti az ifjú hős az előbbi egyezés kölcsönösségére, a kegyetlen szívébe mártja kardját. Most Szóráb haldokolva fedezi föl kilétét, átadja ismertető jegyeit, s kéri gyilkosát, juttassa Rusztemhez azokat. — Irtózatos bánat

tölti el Rusztem kebelét, de segítni nem lehet: fia, karjai közt hal el, s ő gyilkolta meg! Bánata illő magához: oly erős, oly féktelen, oly iszonyú. (Rusztem és Szóráb harcza, melyhez még visszatérünk, átalában úgy tekintetik, mint a Náh-Náménak sőt az összes elbeszélő költészetnek egyik legfölségesb s legtökéletesb darabja.)

Más dolgok következnek ismét, ez úttal megint egy nagyszerű tragédia a királyi családban. Tusz és Giv, két iráni dalia egy bájos leányt találtak egykor Turán szelein, ki kegyetlen atyja elől futott. Mindkettőnek vágya gyúlt reá; s hogy köztük igazat tegyen: a sáhhoz Kaj-Kávuszhoz vivék ügyöket s a leányt. Ez azonban (mint más bíró is tett már) a pör tárgyát magának foglalta le s háremébe szállítá. Nem sokára fia született tőle: Szijavus. Az ifjú felnőtt s ím atyjának előbbi nője, Szudabé bűnös szerelemre gyúlada iránta, mint Potifárné, de az ifjú oly szűz és erényes, mint József. Soha hasonlóbb két történet. A buja és gonosz nő elvádolja ura előtt a tiszta ifjat, mintha az akarta volna őt elcsábítani. De Szijavus kész bármely istenítéleti próba által bebizonyítni ártatlanságát. Rengeteg tüzeket raknak, de ő azok közt, azokon sértetlenül megy át, szépen s ragyogva, mint egy angyal. Most Szudabé ellen fordúl a sáh haragja; de a megsértett ifjú kegyelmet kér a gonosz nő számára s megnyeri azt. Elfojtott boszúval emelkedik föl Szudabé. Szijavus pedig, a hős királyfi Irán első daliájaúl tündököl.

Most tör ki Turán felől új harcz, nagyobb mérvű s pusztítóbb minden eddigieknél. Szijavus és Rusztem a vezérek, Afráziáb ellen; ki rengeteg haddal rohanja meg Iránt, azonban — álom által megintetvén a divektől — csakhamar békét ajánl, békét kér. Rusztem és Szijavus jónak látják azt elfogadni, s a legkedvezőbb föltételek

alatt Iránra nézve, meg is kötik azt. Kávusz azonban, az ármányos Szudabé izgatásaira, visszaveti a békét. Szijavus ingerülten követeli, hogy a béke, melyhez szavát köté, megálljon, s midőn Kávusz nem hajlik, az ifjú inkább, mintsem szószegő legyen, átmegyen Afráziábhoz. Kitörő örömmel fogadják ott az iráni sáh fiát, ki anyja után turáni vérből eredt. Ott a turáni udvar egy fő embere Pirán a fővezér, leányát a gyönyörű Dserirét adja neki nőül; sőt utóbb a sáh Afráziáb leányát, Ferengiszt, is megszerzi számára. Boldogúl, fény s tiszteletben él Szijavús, önépítette dics-palotájában, egy dús vidék közepett. Dserire már fiút szült neki, Firudot; Ferengisz is teherben. Azonban Turánban nem lakhatik állandóság, hűség s becsület. Irigység, ármány fondorkodik a gyanútlan és tisztalelkű Szijavus ellen. Maga a sáh öcscse a gonoszlelkű Gerzives az ellene törő ármány főszövője. A Phædrus macskája szerepét játszsza; Afráziábot a Szijavus költött pártütéseivel ingerli; emezt a sáh gonosz czélzatú haragjával fenyegeti. A bölcs és jó Pirán sem képes a veszélyt meggátolni, Ferengisz esdeklései atyjánál mind sikertelenek — s Szijavus későn futamodva meg, elfogatik és kegyetlenül megöletik. Hova vére ömlött a földre, egy új növény sarjadt minden csöppéből, melynek neve «Szijavus-vér» lőn. Ferengiszt is meg akarják ölni, hogy fiat, bosszulót ne szüljön neki, — de Pirán elrejti a szerencsétlen özvegyet s nyomorúsággal megszült kis fiát Kaj-Kozrut. S Turán régi bűnadóssága egy új gyalázatos árulás vérfoltjával szaporodott — a késő, de el nem maradó bosszú napjára. Szijavusért azonban közvetlen is következik a bosszú. Rusztem először is Szudabét vágja le, mind e gyász okát. Kaj-Kávusz Turán ellen indúl, s legelőbb Afráziáb egy fia kerülvén kezéhez, az épen úgy öleti meg, mint Szijavus

megöleték. Kitör azonban a háború s kegyetlenül dúl mindkét részről; a győzelem Iráné; Turán sáhja elüzetik s Rusztem már trónjára teszi kezét, midőn hírül hozzák, hogy honn az öreg Kávusz halófélben s haza kell sietnie.

Azonközben Gudersz, Irán egyik főbb pélevánja, Szerus angyal által álomban inteték meg, hogy hős fiát, Givet, a fiatal Kaj-Kozru keresésére küldje ki. Ezt ugyanis Pirán, hogy Afráziáb dühétől megmentse, titkon, erdőben, pásztorok által nevelteté. Hét évig, számtalan kaland közt bujdokolva, keresi őt Giv, míg végre fölleli, s a mellén levő jelről ráismer benne a Kajanidára. Örömmel megy az elaggott, de fölgyógyult Kávusz is unokája elébe; átadja neki a koronát s a sáhok trónjára ülteti maga helyett a deli unokát. Mindenki hódol neki, csak Tusz, Minucsér egy unokája, Núder fia, csinál pártot ellene, nem önmaga, hanem Feribursz — Kaj-Kávusz egyik fia — részére. Kávusz versenyfeladatot tűz elébök: a bűvös Ardebil-vár bevételét; Feribursznak nem sikerül a próba, Kaj-Kozru beveszi a várat, mire mindenek sáhnak ismerik el. Első dolga haddal menni Turán ellen, hogy atyját megbosszúlja. Nagy előhadat küld előre, Tusz vezérlete alatt, de meghagyja neki, hogy a Sziped hegyi várt, hol bátyja, a Szijavus első fia Firud él, kerülje el, s az ifjú ellen harczot próbálni ne merjen. Tusz megszegi a parancsot; megtámadja s csatára ingerli a vétlen ifjú hőst, ki túlnyomó erő által megnyomatva, hősi ellenállás után gonoszúl megöletik. Anyja, Dserire, rabnőivel együtt bújában megöli magát. Az irániak gyászolva siratják a fiatal turkot, ki az ő Szijavusoknak fia, s sáhjok testvére. Tusz, azon a mit tett maga is megrettenve, visszatér, de Kaj-Kozru őt haraggal fogadja s tömlöczbe vetteti.

A had azonban tovább halad. Hőstettek egész sora

következik, melyek gazdag feltalálásban s lovagias szellemben, minden hasonnemű epikai részleteket messze fölülmúlnak. Részletezésök, vagy csak kivonatos előterjesztésök is, csak az átalános áttekintést nehezítené. Majd Rusztem új hős kalandjai, egy *Akván* nevű gonosz div legyőzése, a turániak közé kerülése s onnan hősileg maga kivágása, veszik igénybe figyelmünket. Közben egy bájos és kalandos szerelmi történet, Bissen — a Giv fia, Gudersz unokája, és Menise az Afráziáb leánya között, melyre mint a mű egyik szép epizódjára szeretnénk több tért fordítani; annyival inkább mert benne a csodálatosnak több és sajátságosb része van, mint a költemény e részének egyéb darabjai közül a legtöbben. — A veszélybe jutott s Rusztem által csodásan megmentett Bissennek nagy szerep jut a további hadjáratban. Előbb Humánnal, a turáni fővezér Pirán öcscsével van nagyszerű párharcza, melynek párja csak a homéri hős-tornákban, a Hektor harczaiban van. * Majd a harcz nagyobb mérveket vevén föl az egyszerű párcsatánál, a két ellenséges fővezér, Gudersz és Pirán, hogy a további iszonyú vérontást elkerüljék, megegyeznek, hogy mindenik, tábora tíz legjobb hősét vegye maga mellé, s így mindkét oldalon tizenegy-tizenegy példán, különben egyenkénti párbajokkal döntse el a háború sorsát. A tizenegy iráni, egyenként előadott párbajaikban, mind győztes marad a tizenegy turáni fölött. A daliás Bissené itt is az oroszlányrész; ki most, hogy Rusztem hazájába vonulva hallgat és pihen, előtérben áll az iráni hősök közt. Kaj-Kozru, hogy Pirántt, egykori megmentőjét

* Hugo Victor, ki a *Századok* legendáihoz, úgy látszik, gyakran vett a Sáh-Námétól lelkesedést, sőt többet is, egyik epizódjában, a Roland és Olivier párcsatájában (Roland házassága) feltűnően emlékeztet a Humán és Bissen közti párbajra.

s nevelőjét halva viszik elébe, őszintén megsiratja s pompásan temetteti el. Gervi-t pedig, ki Szijavust a Gerzives parancsára megölte volt, kivégezteti.

Turán csillaga lehanyatlott. Legjobb hősei megölve, hadai szétszórva vagy mint hadi foglyok kegyelemért esdve a Kaj-Kozru lábainál. De Afráziáb még él, pedig őt a bosszúnak megkímélni nem szabad. Vérével kell gyalázatos tetteiért fizetnie; Szijavusért s mind a többiért, sőt az egész irán-turáni küzdelem átalános elvéért, váltságot adnia. Fut, túl birodalmán; s Kaj-Kozru a legtávolabb keletig üldözi a futót. Seregei romjai képezik hátvédét; s hős tettek, szám nélkül, mert Rusztem maga is ismét a seregnél van, jegyzik vérrel az útat, melyen a bosszú harcza elhuzódik, tovább tovább! Végre leesik a bárd s Afráziáb és gonosz fia Gerzives együtt vesznek el, mint éltek, gonoszúl. A sáh, a boszuló Kaj-Kozru maga öli meg anyai nagyapját, de legbőszebb ellenét Afráziábot, miután előbb minden gonoszságait elsorolta neki, s ekép mintegy ítéletet tartott fölötte.

Most a dicső sáh azt hivé, elvégezte élete nagy föladatát: bosszút állni annyi vérbűnért s befejezni Irán és Turán annyi százados küzdelmeit. Hazatér, elfordúl a világtól, elzárkózik mindenkitől, s szobáiban magánosan imádkozik. Udvara, nagyjai, hetekig hónapig nem látják, nem bocsáttatnak elébe. Ez sérti is őket, mert máskor a sáh közöttök élt s velök; aggódnak is rajta, s elméjét megbomlástól féltik. Zálhoz és Rusztemhez küldenek tanácsért, kik Szabulisztánban nyugodtan éltek, magok szabad urai. Sietve jő a két hős: kihallgatást kérnek s nyernek a sáhtól, de hiába igyekszenek meggyőzni őt s visszahozni a világba. Mert Szerus az angyal megjelenté már Kaj-Kozrunak, hogy el fog ragadtatni e földről s dicsőbb

koronát nyerend; és semmi őt meg nem indíthatja, hogy magában föltett szándékától elálljon. A sáh elbucsúzik híveitől, gazdag ajándékokat s adományleveleket oszt ki birodalma minden nagyjai között; utódául Lóraszpot nevezi ki, a ki Kaj-Kobadtól származott leányágon; s aztán titokteljes útra indúl. Csak kevesen kísérik a hegyek közé; ott egy tiszta forrás mellett választ éjre nyughelyet magának, megmossa fejét s hajnalra eltünik, kísérői soká s hasztalan keresik; rájok borúl az est, hóvihar jő, s az eltemeti őket.

Lóraszp sáhról kevés mondani valója van a hőséneknek. Gustaszp, kivel előbb meghasonlott, s midőn az idegen országba futván, haddal jött ellene, ismét kibékült: váltja fel őt a trónon. Alatta lép föl az iráni vallás megújítója, rendezője, bevégzője Zarathusztra, kit a Sáh-Náme Zerdustnak nevez. Új fényt ad a fény vallásának; mindenfelé tűzoltárok épülnek, a tűz-isten imádása mindenfelé szerveztetik s Zerdust, bevégzett munkája emlékeül a kismeri szent cziprusfát ülteti. Azonban a turáni sáh, Ardsaszp, Afráziáb unokája, jó alkalomnak véli ezt, hogy az ősi harczot ismét megújítsa; a régi vallásformákhoz ragaszkodva, Gustaszptól a Zerdust kiadását követeli. Követelése megvetőleg útasíttatik vissza, s a háború újra kitör, még egyszer a régi hatalommal, hogy a régi hőstettek jelenetei megújuljanak. De Rusztem aggott már; ki annyi nemzedéken s századon át ment legelől Irán harczain, elfáradva pihen otthonában. Más hős kell helyette Iránnak. Itt a sáh fia, *Iszfendiár*, az iráni mondák második kedvencz hőse Rusztem után. Zerdust a próféta őt egész testén sérthetlenné teszi egy bűvös kenőcscsel, csak szemei maradnak attól érintetlenül; ott sérthető, de a próféta egy bűvös fához kötötte életét, hogy csak annak

ágából vágott nyílvesszővel lehessen szemeit találni, a mellett halál átka alá is vetette azt, ki megölné az ifjú hőst. Iszfendiár hős kalandjai, Turán ellen viselt hada, győzelmei, csodatettei, őt egészen Rusztem mellé emelik; különösen hét kalandja, midőn a turáni sáh által elrabolt nővérei szabadítására megy, méltó párdarabjai Rusztem hét kalandjának a mazenderáni úton. De mindezen csak sietve kell átsiklanunk, a végkatasztróf sürgetvén.

Gusztaszp király örömében azt igérte Iszfendiárnak, hogy trónját átadja neki. Később azonban megbánta igéretét, s hogy előle kiállhasson olyat parancsol Iszfendiárnak, mit az nehezen fog kivihetni: hogy t. i. Szabulisztánba menjen, s Rusztemet, ki hűbéri kötelességeit régóta elhanyagolta, sőt már teljesíteni vonakodik is, megkötözve hozza elébe. Iszfendiár átlát atyja czélzatán, de megy, elszántan; vagy teljesítni a parancsot, vagy elveszni benne. — Rusztem örömmel fogadja a hőst, sáhja fiát, kinek tettei híre elhatott hozzá is. De midőn Iszfendiár elmondja czélját, az agg hős megütődik. Őt még soha senki meg nem kötözte s meg sem is kötözi. Esdve kéri az ifjút, álljon el vakmerő szándékától s ne kényszerítse végletekre őt, mikben nem nézhetné, hogy sáhja fiát s Irán reményét kell megölnie. Iszfendiár azonban semmi közvetítésről nem akar hallani. «Engedd megkötözni magad s fogadom nem lesz bántásod.» Rusztem már kész menni is, önként, szabadon, a sáh elé; de Iszfendiárnak ez sem elég. Mindez oly megindító; az agg hős nemes büszkesége s még nemesb kérelmei; és az ifjú hős büszke elszántsága. Mindkettőnek igen fáj a kötelesség. Végre is, segítni nem lehet. Iszfendiár követel s Rusztem nem hajolhat. Harczolniok kell. A harcz oly nagyszerű, mint ily két hős közt lehet; nagyobb mint a Szórábé vala. De

Iszfendiár sérthetetlen s nyilai alatt, melyek pajzsát, tigrisbőr kaczagányát, fegyverzetét áthatották, már-már roskadoz Rusztem. A szegény öreg Reks nyakában, szügyében egész erdeje mered a bele lőtt nyílvesszőknek. Szégyenlve bár, Rusztem kénytelen fegyverszünetet kérni. Aközben, félreértésből, a távol álló sergek összeütköznek, a vérontásban Iszfendiár két fia is elesik, mire a bosszus fiatal apa halálos nyilat lő Rusztemre, s életveszélyesen megsebzi őt. *Rusztem megszalad.* Éjszakára a hegyekbe veszi magát s Zál a szimurg-madárért megy, hogy segítségül hívja. A madár eljő, balzsammal meggyógyítja Rusztemet és lovát, s midőn hiába próbálta lebeszélni Rusztemet a további harczról, mert az becsületét élete árán is meg akarja váltani, a szimurg elviszi őt Iszfendiár életének sorsfájához, s arról tört ágból ad neki nyilvesszőt, melylyel ellenfele szeméhez, az egyedül sérthetőhez testén, czélozzon. E nyílvesszővel áll most Rusztem Iszfendiár ellenében. De nemes ellen ő most is. Kérve kéri az ifjú hőst, álljon el a harcztól, különben meg kell halnia. Mindegy. Iszfendiár most sem enged. A nyíl röpül, szemét találja s Irán reménye elesik Irán legnagyobb hősének kezétől, ki annyiszor menté meg a Kajanidák trónját s most maga dönti meg e trón végreményét, az utolsó előtti Kajanidát!* De most már rajta is be kell teljesülni a végzetnek, s a halál átka, mely Iszfendiár gyilkosára ki van mondva, mihamar utoléri őt!

Zálnak, öreg korára, egy rabnőjétől, kit igen kedvellett, fia születék, Segád. Felnőtén, Zál őt a kabuli fejede-

* Im az egész nemzetség-fa; és pedig először a Dsemsidé, a tőle származó — úgynevezett *Pisdádiak* dynastiájával. (A sáhok †-tel jelölvék.)

lemhez küldé, kinek leányát nőül is vette. Kabul azonban Rusztemnek volt hűbéres tartománya. Ez sértette az ifju Segádot, hogy bátyjának legyen alattvalója. Gyalázatos tervet koholt ki Rusztem ellen s ipával a fejedelemmel is elfogadtatta, ki is vitette azt. Szép szavakkal, színlett szeretettel vendégül hívták magokhoz Rusztemet; azonban egy völgyben, hol jó vadászat esett, néhány mély gödört ásattak s azokat éles kaszafegyverekkel tele rakván — mint a vadfogó vermet — befedeztették. Gyanútlan jött a nemes vad, Rusztem. Színlett örömmel fogadták, vendégelték. Aztán vadászatra hívták s a tudva levő helyre vezették. Mikor Rusztem, lovával egyik gödörhez közeledett, a jó öreg Reks ösztönszerűleg megérezte a veszélyt s visszariadt és makranczoskodott, nem akart neki menni. De Rusztem, nem tudván mire vélni azt, erőltette — s bele esett. Iszonyúan megsebesűlve, bár végerő-feszítéssel, kimászott a gyilkos veremből.

† *Dsemsid.* (A megelőző sáh Támurász unokaöcscse) kit trónjáról Zohák taszít le.

Humajun

Abtin

† *Feridun.*

Tur (a turáni király) — Szelm — † *Iredzs*

† *Minucser* (Iredzs unokája)

† *Núder*

Gusztehem — Tusz

A gonosz Segád mellette volt, óbégatott, de Rusztem szívébe láta. Nyilat kért tőle, hogy «ha vad állat jő, úgymond, ne legyek egészen tehetetlen védni magamat». A balgatag gonosz odaadá nyilát. Ő volt, kit vele a hős, félkarjára támaszkodva félholtan, által lőtt. A verembe Rusztem hős öcscse Szevaré is belebukott volt s szinte ott veszett.

Núder után tizenkét évig a turáni Afráziáb uralkodik mint bitorló, Irán fölött. Azután a Támasb fia † *Szu* következik, kit fia, az anyai ágon Dsemsid véréből származott † *Gersaszp* követ. Ezután jönek a *kajanidák*, kiknek im ez nemzetség-fájuk:

† *Kaj-Kobad* (ki Feriduntól származik.)
|
† *Kaj-Kávusz*

Feribursz. | Szijavus

Firud † *Kaj-Kozru*
† *Lóraszp* (veje és fogadott fia a fiörökösnélküli Kozrunak.)
|
† *Gustaszp*
|
Iszfendiár
|
Bámán

Mellékletül álljon itt még Rusztem hősi nemzetségfája is:

Neriman (kinek őse Gersaszp, de nem azon G. ki Szu után sáh volt.)
|
Szám
|
Zál (vagy Zal-szer).
|

Rusztem (v. Tehemten). Szevaré. Segád.
|

Szóráb *Feramursz.*

Így lőn Irán első hősének halála; alávaló ármány által, de a bosszúló végzet műve: Szórábért, Iszfendiárért, neki is gonoszul kelle vesznie! — Zál, az agg, vénségére így megszomoríttaték: egyik fia a másiknak, a világbiró daliának gyilkosa lőn. Feramursz, Rusztem egyetlen fia (Szóráb után) — apja hullájáért ment Kabulba, s azt a Szevare-éval együtt elhozta. Úgy siratták el nagy keservesen.

Itt végződik a Sáh-Náhme amaz első főrésze, mely a «tulajdonképi iráni éposz» nevét érdemli, s mely egyedül képezi jelenlegi tanúlmányunk tárgyát. Kivonatunk, érezzük, felette száraz; részletekre, bár legcsábítóbban kinálkoztak is, nem lehete itt terjeszkednünk. Gazdag választékban állnak rendelkezésünkre a következőkben.

HARMADIK FEJEZET.

Részletek a Sáh-Náméból. I. ÁTTEKINTÉS. — II. ZÁL ÉS RUDABÉ. — III. A MAZENDERÁNI KALAND. — IV. RUSZTEM ÉS SZÓRÁB. — V. SZÍJAVUS. — VI. A TIZENEGY DALIA HARCZA. — VII. AZ ISZFENDIÁR ÉPOSZA.

I.

Áttekintés.

Ime a Sáh-Náme rengeteg erdeje! ámbár e vázlatos áttekintés, mint a távoli nézés az erdőre, mely csak a főbb tömböket hagyja némileg megkülönböztetni, a valódi sűrűségről s a sűrűben egyenként kiváló ezer meg ezer szálfák, sudarok és bokrok gazdag egyéniségéről fogalmat sem adhat!

A főbb tömbek, melyek előadásunkból is kiválnak, legnagyobb csoportozataikban a következők:

1. A mesés előkor, melynek főalakjai: Dsemsid, Zohák s Feridun (fiai osztályáig). Erről tüzetesen már nem czélunk szólani.

2. Feridun osztálya, Iredzs megöletése, s a Minucsér által érette Szelmen és Túron vett bosszú. Magában egészen bevégzett, kerek és tökélyes ősz.

3. A Rusztem eredet-mondája, melynek egyes tag-

jai: *a)* Zál születése s növeltetése a szimurg madár által; *b)* Zál és Rudabé szerelmi története. Teljesen bevégzett költői beszély. *c)* Rusztem születése s gyermekkora.

4. Az Irán-Turán közti nagy harcz kitörése s első kezdetei: Núder, Szu, Kaj-Kobad alatt. Epizódok: Rusztem ló választása; Kaj-Kobád fölkeresése; Rusztem harcza Afráziábbal.

5. A Kaj-Kávusz vakmerényei és pedig *a)* a mazenderáni út; magában teljesen bevégzett regényes éposz; *b)* a hamaveráni út; *c)* az égbe szállás.

6. Rusztem és Szóráb. Szintén teljes egész; tragikai s hősi költői beszély.

7. A Szijavus története, melynek egyes tagjai: *a)* Szijavus és Szudabé; *b)* Szijavus halála; *c)* Vérbosszú Szijavusért. Mindhárom, egyenként is egész ugyan, együtt a Sáh-Náme egyik legnagyobbszerű tömbjét képezik.

8. Kaj-Kozru uralkodása s harczai; melynek egyes alkatrészei (bár néhol lazábban összefüggők) ezek: *a)* Kaj-Kozru hazahozatala. *b)* A harcz megindulása, Firud halála. *c)* Rusztem hőstettei: a Kámus és Kahán elleni harcz; az Akvan div-vel való küzdelem. *d)* Bissen és Menise, kalandos szerelmi történet (regényes éposz). *e)* Human és Bissen párbaja s a Tizenegy dalia harcza. Bevégzett hősköltemény. *f)* A futó Afraziáb üldöztetése, megölése: a beteljesedett vérbosszú Iredzsért és Szijavusért. *g)* Kaj-Kozru eltűnése. Regényes beszély.

9. A vallás-ujítás. Gustaszp és Zerdust.

10. Az Iszfendiár éposza; melynek egyes tagjai, teljes összefüggésben s bevégzettségben: *a)* Iszfendiár sérthetetlensége. *b)* Iszfendiár harczai s fogsága. *c)* Iszfendiár útja nővérei megszabadítására. Hét csodás hőska-

landja. *d)* Iszfendiár és Rusztem harcza. Iszfendiár halála. *e)* Rusztem halála.

Az olvasó csak az általunk előadottakból is meggyőződhetett, hogy ha czélunk, néhány egyes részt vagy tömbet venni föl, némi elemzés s æsthetikai méltatás végett, munkánk legnehezebb része talán a választás. Mert annyi tömérdek közül *csak a remeket* keresve ki, mégis a 2. Feridun s fiai; a 3. *b)* Zál és Rudabé; az 5. *a)* A mazenderáni út; a 6. Rusztem és Szóráb; a 7. *a) b) c)* Szijavus; a 8. *d)* Bissen és Menise; a 8. *e)* Human és Bissen s a Tizenegy dalia küzdelme; a 10. Isztendiár éposza; — és így *nyolcz* éposz közt kell választanunk, melyek közül a legkisebb is derék terjedelmű s csaknem kimeríthetlen gazdagságú, eseményekben, jellemekben és költői szépségekben.

Feridun és fiai történetét, a birodalom osztályát, Iredzs megöletését két gonosz bátyja által, Minucsér (az Iredzs unokája) bosszúállását nagyapjáért, a Feridun halálát, — e magában egészen bevégzett s minden arányaiban tökélyes époszt — melynek terjedelme mintegy 1800 sorra megy — ezúttal mellőzve, de csak hogy majd az általános visszatekintésnél azt is befoglalhassuk, — az első, mit némileg részletesb elemzés alá veszünk, a Rusztem szülői, t. i. a *Zál* és *Rudabé* bájos története.

II.

Zál és Rudabé.

Zál, mint már tudjuk, a bölcs és vitéz Szám fia volt, kit atyja a fölötti bosszúságában, hogy a különben gyönyörű gyermek fehér hajjal jött a világra, könyörtelen

kitétetett. A csodás szimurg madár nevelte föl az Albursz hegyen; de midőn felserdült, az öreg Szám álomban megintetvén, fia keresésére indúlt, s azt meg is találván haza vitte.

1. Az ifju Zálnak kedve jött egyszer a birodalmat beutazni. Elindult s Szabulisztánból, hol atyja uralkodék, mint hűbéres fejedelem a sáh alatt, Kabulba jutott, hol hasonló minőségben, de némileg Számnak alárendelve, Miráb uralkodott, a Zohák ördögi fajából származott gazdag s hős, de gonosz lelkű fejedelem. Nagy pompával s ünnepélyekkel fogadta ez a fejedelmi ifju vendéget, s Zál is viszont ki nem fogyott gazdája dicséretéből az udvari urak előtt. Minden tetszett neki, s elbűvölte őt a gazdag udvarnál. «Hát még» — szólt egyike a kabuli uraknak közbe, «ha látnád legszebb kincsét, melyet a nőszobában előtted rejtve tart:

A nőszobában űl egy báj leánya,
Szebb képü mint a napfény ragyogványa;
Tetőtől talpig mintha volna tán
Fehér ivor; termetre meg platán.
Nyaka hófényű, s mosusz-szagu fürte
Tömött gyűrűkben hullámzik körülte.
Mint gránátfán a virág: bibor ajka,
Bokor-emlője két szép alma rajta.
Két szeme kék, mint narczisszok a dombon,
Pilláji holló-szárny-színük azonban,
Homlokán két íjt hord e hölgyek hölgye:
E két felajzott nyil a két szemöldje,
A holdat keresed? — szelid arczán áll!
Nem illatosb az ámbra, szöghajánál!
Nincs párja bájban, nyájasságban, édben,
Élő paradicsom ő, földi Éden.»

E magasztalások elragadják az ifju Zált, s ábrán-

dokba ejtik. Nem tud alunni a soha nem látott bájalak képe miatt. Szeretne soká Miráb vendége lenni, hogy leányát is megláthassa, marasztja is Miráb, de mégis: hogy tehetné azt? mit mondana rá apja, mit maga a sáh, ha egy bálványimádó lakában soká időznék? Így hánykódik, ellenkező gondok viharában, szünetlen Rudabéról ábrándozva. Oh! (reflektál a költő) mily igaz a bölcs arab mondása:

«Nem kell nekem más társ, csak paripám!
Oltalmam a világos ég csupán!
Nem kell nekem lány, elpuhítna engem,
Bortól, baráttól elfordítna engem!»

2. Egy reggel Miráb a nők lakosztályába ment, nőjét Szindochtot meglátogatni. Leányuk Rudabé is jelen volt. A vendégre kerülvén a beszéd sora: Miráb kifogyhatatlan volt annak magasztalásában, «Zállal, úgymond, egy péleván (dalia) sem mérkőzhetik:

«Festő kezében a művész-ecset
Se festhet oly erőt, nem oly kecset.
Oroszlány ő, há harcz pályája nyil —
Barátinak áldásos mint a Nil.
Harczban, nyergéből hulla-rendeket dönt,
Trónjáról gyöngyöt s aranyt szerteszét önt.
A szerencséje oly ifjú s vidám
Mint maga; arcza égő tulipán.
Ha lóra pattan, s támad és rohan:
Lehe emészt, mint sárkányé, olyan,
Vérzik a föld is, a hol ő gyűlöl,
S sápad, kire tőrét emeli föl.
— Egy foltot bir csak testi kelleme:
Hogy haja ősz! — De ki szól ellene?
Mert e fehér haj még jól áll neki —
Háló az, mely szived' foglyul veti.»

E dicséretek egészen elragadták a szűzet, s addig nem ismert szerelmi ábrándokba ejtették. Éjjel sem tud, a Zál képe miatt, alunni. Öt rabnője volt, kiket a többi fölött kegyével s bizalmával megkülönböztetett; ezeknek elmondá szerelmét. Hiába igyekeztek azok kiverni fejéből Zál képét, kisebbíteni a természet által megbélyegzettet, atyja által eltaszítottat, madár fészkében fölneveltet: — ő csak annál inkább égett szerelmi vágyban. Rabnői ezt látva nem ellenkeztek tovább. Egyik különösen fogadta, hogy társnéi segélyével lábaihoz hozza az imádott ifjút. Ennek kegymosolylyal válaszolt a szép:

— «Ha sikerül ez:
Oly fát ültettél, mely gyümölcsöző lesz,
Rubinokat fogsz ágairól szedni,
S dús gyümölcsét eszélyed élvezendi.»

3. Zál egy folyó túlpartján tartá sátrát kíséretével. A Rudabé rabnői az innenső parton mulatoztak, jó alkalmat lesve, rózsaszedés ürügye alatt, hogy Zálnak szemébe tűnjenek. De ez is ürügyet keresett, hogy velök érintkezésbe jöhessen. Nyilat vett s egy szolgával a folyóhoz lépdelt. A leányok felőli parton egy madarat látván meg, azt egy kiáltással fölrebbenté — s lelőtte. Szolgáját csolnakon küldte a madárért. A szolga a rabnővel beszédbe ereszkedett; urokat s úrnőjöket kölcsönösen magasztalták. (E dicsérő leírások, bár fönnebb már leírt szépségekről szólnak, mindenütt új vonásokkal, új színekkel tündökölnek, festőiek, meglepők, ismétlések nélkül.) Hogy a szolga visszatért, Zál sok szép s drága ajándékot küldött általa a rabnőknek. A legény kérdé: hogy juthatna ura Rudabéhoz. «Ezt — felelé a vezető leány, — csak magának uradnak mondhatom meg, mert a titok

oly súly, mi annál könnyebb minél kevesebben emelik; kettőnél több már fölösleges hozzá.» A legény hirt vitt Zálhoz. Ez most maga ment a túlpartra, a lányokhoz. Kérdé: milyen alak Rudabé? — Ismét leírták neki, szebben az előbbieknél. «Adjatok módot, hogy hozzá juthassak!» — «Jaj, már vissza kell mennünk, mert úrnőnk ily hosszas késedelmünk miatt megharagszik reánk. Nincs most időnk értekezni.» — Zál csak kényszeríti, tartóztatja. — «Hát jőj el ez éjjel a kastély alá, s e selyem hágcsó kötelét vesd a fedélre. Majd én ott leszek s czélhoz segítlek.» — Ezzel ott hagyták.

4. — A leányok visszatértek. Rudabé Zál alakját tudakozta tőlök.

— «Oh bizonnyal:
Méltó reá, hogy fénylő napnak hivják
A rózsa-arczok, fehér fürtök ifját!»

Aztán megint leírják szépségeit, mindig új vonásokkal s így végzik:

«Hajfürti arczán szét úgy oszlanak:
Mint üde rózsán lágy ezüst szalag.
Lásd, s magad szólsz: ilynek kell lennie!
S ha kérdik mije hibás? — *semmije!*

De azt nem merték neki megmondani, hogy találkozást igértek az ifjunak, mert Rudabé azt bizonyosan nem fogadta volna el, Így maga Rudabé, kéri eszközöljenek találkozást az imádott ifjuval, hadd tudja meg vajjon

«Őt látni: lehet-é nagyobb gyönyör,
Mint hallani csodás szépségiről?»

5. — Mikor az éj leszállt, a megbizott rabnő Zálért

ment, s most már asszonya nevében hítta őt. A leány fedél-erkélyén várta az ifjat, s alig látta meg a közelgőt, rajongó szerelemmel üdvözölte. Zál viszont. De kérdé: mikép juthatok föl magasságodba? mutass eszközt. Rudabé most lebontá éjszín hosszú haját s lebocsátá neki, hogy ahhoz fogózva, mint kötélhágsón, mászhasson föl hozzá. De Zál csak megcsókolta a gyönyörű hajat. Nem, azt nem teszem, mondá, hogy teherként csüngjek rajtad, s neked fájdalmat okozzak. Vette a selyem kötélhágcsót, s azt az erkélyre dobva, fölsietett rajta. Szerelemmel borúltak egymás keblére. S a leány, az ünnepien fölékített, napként világított terembe vezette most le ifját. Gyönyörteljes, de szűz szerelemben mulatoztak itt hajnalig, s kölcsönös hűséget esküdtek egymásnak; kitartást bármely (Szám és a sáh Minucsér által gördíthető) akadály daczára. Így váltak el hajnalban.*

* Álljon itt e szép jelenet Szilády Áron-nak az eredeti perzsából s az eredeti versmértékében (a mutakaribban) készült fordításában:

A fényes nap a mint leszállt nyugaton,
Kaput zárva-csuktak be a várlakon.
Egy rabnő szaladt Zál elé hirtelen;
«Siess — súgva szól az — s hamar jer velem!»
Az ifju se rest és miként az szokott
Ki kedvest keres fel, megindúl legott.

A nyilt háztetőn áll a szép barna l'ny,
Teljes hold az arcza sudár cziprus-fán!
A mint a homályban fölismerheté,
Hogy a délczeg ifjú közelget felé,
Öröm hangja szállott vidám ajkira:
«Isten hozott ifjú vitéz, hős fia!
Veszélytől is óvjon s akármerre menj,
Előtted hajoljon s legyen föld a menny.

6. — Hazatérve Zál reggelre, mindjárt bölcs mó-bedjeit (jóspapok) hivatá, tanácsot kérve tőlök s vélemé-

Legyen még a rabnőm is áldott azért,
Hogy az vagy, hogy ollyan, milyennek leirt!
De sátrad nem épen közel van ide,
Gyalog jőve, fáraszt az út ennyire?»

A mint hallja Zál e szelid hangokat,
Felé néz s szeme a leányon akad.
Sugár-fényben úszott a ház fenn, hol állt,
Alantabb meg a föld rubin-színre vált.
Felel Zál: «Köszöntlek te szép arczu lány,
Az ég istenénél kegyelmet találj!
Oh hányszor, de hányszor tekintettem én
Fel a csillagokhoz s az istent nevén
Kiáltván, esengtem, hogy igy lássalak,
Csak egyetlen egyszer, dicső, szép alak!
Ma boldog vagyok, mert szavad' hallhatom,
Velem szólsz oly édes dalú hangodon;
De én itt alant és te oly fenn vagy ott,
Tanácsolj, fel én is hogyan juthatok?»

Peri-arczu szép lány mihelyt hallja ezt,
Megérinti éjszin haját s ime kezd
Aláhullni fürtös sűrű hajzata,
S mosuszszal vegyül a sötét éjszaka.
Selyem simulású a haj s omlatag,
Nyakán fürti kígyók gyanánt omlanak
S le a földig érnek, holott Zál alant
Elámúlva sóhajt: «ezen nem szabad!»
De Rúdábe igy szól sóhajtásira:
«Derék péleván, nagy vitéz' hős fia,
Oroszlánszivű vagy s a bátor siet.
Ne is tétovázz hát, — hamar, fürtimet,
Ha éred, ragadd meg s emeld föl magad,
— Hisz e haj csupán tőr, hogy elfogjalak!»

Szavát hallva fölnéz Rúdabéra Zál,
A míg egyre némán csodálkozva áll.
Előbb csókja csattan fel a fürtökön,
S csak aztán, hogy a lány is érezte fönn:

nyöket, vajjon beleegyezik-e atyja s a sáh, hogy ő a pogány, sőt div-eredetű Miráb leányát nőül vegye. Fölötte

Beszélt, mondva, hogy: «nem, nem, az nem lehet,
Hogy oly nap derüljön fel a föld felett,
A melyen kezem' rád emelném fel én,
Vagy ily fájdalommal szived' sebzeném.»

Most egy pányva-hurkot hamar megköte,
Mit ép' akkor ád át a fegyvernöke; —
Erősen hajitá s olyan jól talált,
Hogy elkapta egyik toronynak nyakát.
Ezen a kötélen hamar feljutott,
De fenn szólni ez sem, amaz sem tudott:
Csak egymásra simúlt a tárt kar s kebel,
Szivök' boldogitó öröm telte el.
Kevésség maradtak csak a ház tetőn,
Megindúltak aztán, ölelkezve hőn.

Aranytól sugárzott a vár belseje,
Hová ment az ifjú vezettetve le.
Merő fényben úszott az éden maga,
Le és fel sűrűn járt a rabnők raja.
. . . . Milyen szép Rudábé, csak itt látta még,
Haját, arcza színét s csodás termetét!
A függő, kösöntyű, aranyból vala,
A sok drága gyöngy mint a kert harmata;
Fehér liljomok közt tulipán-virág
Se szebb, mint ez arcz volt — s fürtök árnyalák.

Helyet foglal ottan a hold-arczu lány,
Az a trónra termett Zál meg oldalán.
Ez is most rubintos koronát cserél,
Meg a kard-kötő is sokat, kincset ér.
Leülvén tekint csak reá Rúdabe,
S ha tudná se venné szemét róla le.
Milyen termet és váll! s az a kar ha sújt:
Szilánkokra megy szét mi szirtté szorúlt.
Szemének tüzétől a szív lángra gyúl,
Lobog, nézne a szem, — de im elvakúl:
S ölel karja Zálnak, mit egy csók követ . . . .
Oroszlán elől őz, nem — el nem mehet!

érdekesek az egész költeményben gyakran előforduló «bekezdések» — ily tanácskérő, vagy tanító stb. természetű beszédek- vagy levelekhez. Minden ilyes, isten di-

Imígy szóla most Zál: «ha megtudja majd..
— Ezüst keblü szép lány, te sugár alak!
Ha így tudja ezt meg Minócsér, a sáh,
Sosem mondja: jól van, sosem hagyja rá.
S ha megtudja majd Szám, a Nirem fia,
Emelt kézzel engem kell átkoznia!
. . . De egy életem van, halálom se több,
S boritsák reám bár a gyász szemfedőt:
Fogadást az isten nevében teszek,
Hogy én, Zál, tehozzád igaz, hü leszek.
S miként tenni szokták kegyes jámborok,
Fohászkodva én is felé fordulok,
Hogy én rám szivökben ne horgoljanak,
Se bosszú, se átok ne sujtoljanak.
S hiszem, hogy fohászom teremtőmhez ér,
Te nőm lészsz; — ez egyben, hiszem, megsegél!
A lány erre szól: «én is esküt teszek,
Hogy én más nejévé soha s m leszek.
Teremtőmre mondom, hogy igy lesz igaz!
Te hallod, nagy isten! erőt a ki adsz,
Hogy én más nejévé nem leszek soha,
Csak Zálé, kit illet hir, fény, korona!»

A felcsapkodó láng alább nem hagyott,
Növekvő szerelmök fokonként nagyobb,
Egész addig a mint a hajnal dereng
S dobok perdülésén a lég messze reng.
A lányt átölelvén búcsúzóra Zál,
Reá hajlik ottan a szép rózsaszál;
Szemök könytől ázik s a mint kél a nap,
Keservökben együtt imigy szólanak:
«Világ fénye, napfény, ne jöjj még, ne még!
Maradj el, vagy állj meg csak egy perczre még!»

Tetőről kötél hull alá végre is,
Azon Zál alászáll — s ez a vége is.

(*Budapesti Szemle*, 1876. X. kötet 430—433. ll.)

cséretén kezdődik, mint valamely ima, s úgy megy rendesen igen ügyes fordulattal tárgyára át. Pl. itt: Zál így kezd szólni a móbedekhez:

«Istent, a tisztát, szentet kell tisztelnünk;
Imádja őt bizalmunk és félelmünk.
Nap- s csillagokat, holdat ő keringet;
Csak őt imádni hív nagysága minket.
Éjt-nap szünetlen, övé minden óra,
Ő ad nekünk kedvet s hatályt a jóra.
A létadó ő, a föld teremtője,
Mélység, magasság tőle függ, mind tőle.
Tavaszszal lombot nőni fán ő késztet.
Tőkére őszszel ő függeszt gerézdet.
Bájt és erőt ő önt el ifju arczon,
Agg homlokára barázdákat ő von.
Minden úgy él, mint parancsát ő adja:
Akarata szerint mászkál a hangya.
Általa nem magányra, nem, — a lények
Teremtve páros életre levének.
Csak ő neki nincs társa, semmi párja,
Ő, végtelen fönn, ő áll csak magára,
De minden mást, saját magán kivül,
Párjával híva létre semmibül.
Ez által lesz az élő maradandó.»

stb. Természetes az átmenet szerelmére s házassági czéljára. A móbedek sokáig csak hallgattak. Zál sürgetésére, hosszú meggondolás után biztatólag felelnek, s tanácsolják, írjon apjának, az tán kieszközli a sáh beleegyezését is.

7. — Zál azonnal irnokot hivat, s levelet irat vele atyjához Számhoz. A levelben — isten dicsérete után, de mely megint egészen különböző az előbbitől — előadja röviden saját élettörténetét, emlékezteti atyját amaz esküjére, hogy semmit többé kedve ellen nem teend. Ek-

kor adja elő szívbaját, szerelmét, s kéri egyezését. — Megütődött Szám először a váratlan tudósításra, s kedvetlen dilemmában érezte magát:

Ha mondom néki: «mondj le és kerüld,
Mert viszályt szül e div-lány, keserűt;
Tilalmam megszegné igéretem' —
S megbocsátná-e isten azt nekem?
Ellenbe' mondjam: helyeslem szerelmed',
Jól lesz a div-leánynyal egybekelned:
— Hah szédülök e gondolatra! — milyen
Sarjat reméljek hogy szüljön s neveljen
E div-leány e madár-növeltétől — ?
Bizony az isten haragát költé föl!»

8. — Móbedeit hivatá Szám, s tőlök tanácsot és jóslatot kért. Ezek a csillagokat gondosan megtudakolák, s végre jóslának: A Zál és Rudabé összeköttetéséből egy rendkívüli hős dalia fog származni, a gyöngék védője, gonoszok félelme, országok oszlopa. Im a jóslat Rusztemről, s a következendő nagy dolgok előkészítése! — Megörült Szám a jóslatnak, biztatólag válaszolt fiának, s igérte, hogy azonnal a sáh-hoz indúl, kinyerni egyezését. — El is indúlt nagy kisérettel: egész hadseregével. A követ pedig visszatért Zálhoz, ki az örömhírt hallva, boldog szerelmi ábrándoknak adta át magát.

9. — Zál és Rudabé közt, tudjuk, ennek egy rableánya volt az izenethordó. Zál ettől izent kedvesének, s elküldé atyja bíztató levelét. Rudabé, örömében gazdagon megajándékozá a leányt, s egyszersmind egy saját kezével gazdagon hímzett dísz tiarát bízott reá, hogy azt örömajándékúl vigye. De a mint a leány ment volna, Szindocht — a Rudabé anyja — ki már rég gyanús figyelemmel kísérte a rabnő sok jövését menését, elfogta s

kikérdezte mi járatban van. A leány hazugságokhoz folyamodik. Sikertelen. Szindocht megmotozza, megtalálja nála az ajándékokat, s dühében kegyetlenül bánik vele. Aztán termébe vonúl, s ott saját arczát tépi, marczangolja. Majd leányát hivatja, kikérdezi s szemrehányásokat tesz neki, de valódi anyai szív jellemző gyöngédségével, sokkal kevésbbé ingerűlten, mint várni lehetett volna féktelen fölgerjedésétől. Rudabé mindent megvall, de Szám levelével lecsöndesíti anyja aggodalmait, s a kevély Szindocht most nem átallja a hű szolgálataiért kegyetlenűl megvert rabnőt is megengesztelni.

10. — Miráb is észrevette, hogy itt valami történik, s nagynehezen kivette nőjéből a titkot. Dühe, leánya ellen, előbb határt nem ismert. «Megölöm! kiálta. Miért is nem öltem meg, mihelyt leányom született, mint őseim tettek leánymagzataikkal.» — Nehezen lehetett megengesztelni. Félt Szám haragjától. A felől a levéllel megnyugtatta nője. Azután a sáh bizonyos bosszújától, ki abba sohasem fog egyezni, s haddal fogja elpusztítni Kabult. — Rudabét is, kit maga elébe hívatott, bár nője előre megeskette, hogy bántani nem fogja, — előbb ugyan önkénytelen gyönyörrel szemlélte bájait, — mindjárt haraggal szólította meg, s szidalmazta, hogy miatta kell országostúl elvesznie stb.

11. — Minucsér is megtudta e közben a Zál és Rudabé közt keletkező viszonyt. Nem jósolt abból semmi jót. «Lám, monda, Feridun ősöm megsemmisíté a gonosz Zohákot, én is mindig gyűlöltem sarját, s Mirábot lábam alá is vetém: most új vész fenyeget. Mert ha Zál és Rudabé fiút nemzenek, s az hős lesz mint apja, és gonosz mint anyja vére: trónom veszedelme lesz! Mitevő legyek?» A móbedeket hivatá. De kérdéseire azok némák

maradtak. «Bölcsebb vagy — csak ennyit szóltak — mint mi; tedd, mit isten sugall lelkednek.»

12. — Szám jő. Minucsér maga is elébe megy; de szóhoz sem engedi jutni vezérét fia ügyében; kérdést kérdésre intéz hozzá hadjáratai felől. Szám elmondja tetteit, mintegy dicsekedik is, hogy annál több joga legyen mindjárt *kérni*; de arra nem kerül sor. Mert a sáh őt haladéktalanúl új hadba parancsolja, és pedig épen — Miráb ellen, kit — úgymond — el van határozva, magvastul kiirtani a földről, mint gonosz div-fajzatot. Szám némán meghajlik, s vérző szívvel, de ellenvetés nélkül indúl hova őt a sáh menni parancsolta, Miráb országának földúlására!

13. — Közelgése hírére nagy volt a bánat és ijedtség Kabulban. De senki sem volt úgy elkeseredve, mint Zál. Apja elébe lovagolt, s térdre veté magát előtte; de annak csak feddő szavai voltak hozzá. Erre Zál felugrott, s szótlanul és büszkén veté magát aranyos lovára. A nagyok intették, hogy kevélység helyett kérelmekkel igyekezzék megengesztelni apját. De az, mindenre elszánva lépett ismét apja elébe, s szemrehányással teljes, de érzékeny és komoly beszédben fordúlt hozzá, és úgy meghatotta az öreg Számot, hogy az elhatározá, bármi áron, sáhja kegyelme koczkáztatásával is, segíteni rajta. Levelet írt hát a sáhnak, s azzal Zált magát küldé hozzá; hogy kegyelmet kérjen magának s kiméletet Mirábnak és országának. Áldást monda Zál, s földre borúlva megcsókolá a földet apja lábainál.

14. — Most hát Szám levelet íratott a hatalmas sáhhoz. Isten dicsérete s a sáh magasztalása után, önmagára tér. Előadja tetteit, szolgálatait, hűségét s vitézi érdemeit, legközelebbi győzelmeit. Azután: «ha egyebet,

ha mindezt nem tettem volna is, az, hogy a Kasáf folyó melletti rémletesen pusztító sárkányt megöltem (mit részletesen s felséges elbeszélésben ad elé), elég hogy bármely kérésem teljesítésére igényt tarthassak. Azonban elég, elhallgatok. Vénülök már, s erőm fogyatékán! Fiamban van minden reménységem, hogy utánam trónod oszlopa lehessen. S most e fiú mily boldogtalan! hogy a ki látja, fölkiált: szegény Zálszer! S én neki megesküvém egykor, hogy minden vágyát teljesítem. Most dicső sáh, tégy a mint tehozzád méltó — s az isten áldjon meg!» Mindez, Zál iménti beszéde apjához s Szám e levele a sáhhoz, oly szép s egyszerű naivsággal oly felséges, hogy csak időnk és terünk hiányán (meg gyöngeségünk érzetén) múlik, miért nem vetjük bár halvány árnyékát e lapokra.

15. — A félelem, a sáh haragja miatt egyre növekedett Kabulban. Miráb dühöngött. «Miattad — mondá Szindochtnak — a leányod miatt kell elvesznem. És a sáhot meg sem engesztelhetem mással, mint ha téged és Rudabét megöletlek.» Szindocht azonban időhaladékot kért a bőszülttől, míg az ellenök küldött fővezért Számot megengeszteli. Beleegyezett Miráb, s nagy kincsekkel bocsátá nőjét Számhoz.

16. — Pompásan, de ismeretlenül ment Szindocht Szám elébe, s egyszerűen, mint Miráb követét jelenteté be magát. Ajándékait Szám lábaihoz önté. Habozva előbb, mit tegyen: hogy sem a sáhot, sem Zált meg ne sértse vagy búsítsa, de végre kegyesen elfogadja, s Zál kincstárába teszi, hogy — úgymond — valahányszor látja, emlékezzék meg Kabul holdjáról! Mily gyöngéd! Most Szindocht vendégül hívja Számot magokhoz, mit ez kegyteljesen fogad el s igér meg; Szindocht előre siet:

«Elment Szindocht, s oly fényes arcza volt,
Minő fogyatkozás után a hold.

17. — Ezalatt Zál a sáhhoz ért apja levelével. Minucsér kegyesen, sőt tisztelettel fogadta fővezére fiát, fölemelte, s maga mellé ülteté. Harag s fölindulás nélkül olvasta végig a levelet; csakhogy bús lőn utána, mert sem a kedvencz családnak bút okozni, sem országára veszedelmet idézni nem akart volna. Mégis megigérte Zálnak, hogy megfontolja, s a mit lehet, megtesz érette. Ünnepélyes lakoma után még egyszer hivatta jósait, s parancsolá nekik, hogy a csillagokat kérdezzék meg. A csillagok felelete szerencse-jósló lőn; mert Zál és Rudabé egyesüléséből új s fényes csillag vala támadandó, egy országvédő, tróntámogató ritka hős. — Ismét a jóslat Rusztemről! — De most:

«Mit fölfedétek nékem, a sáh monda,
Legyen titok még más előtt azonba!»

18. — A sáh ki akarta próbálni az ifjú daliát. Maga elé hivatá s móbedeinek parancsolt, hogy elébe rejtélyeket adjanak, melyeket neki, a bölcs Szám fiának, meg kell fejtenie. A hat móbed, hat gyönyörű rejtélyt ada elébe.

«Az első móbed így ejté szavát:
— «Láttam tizenkét büszke karcsu fát,
Mindegyiken harmincz ág galyja zöldel,
És egy se hervadt, soha egy se' dőlt el,»
A második ily rejtélyt ada Zálnak:
— «Két paripa, széllel versenygve szállnak,
Mint szuroktenger, egyik fekete,
Fénylő a más, mint ég tekintete;
Egymást szünetlen kergetik, kisérik,
De körbe járnak és utol nem érik.»

A harmadik szólt: «harmincz lovagot
Számláltam, — a mint itt elvágtatott.
Számláld csak: egy hiányzik; várj egy kisség,
Számláld meg újra, — harmincz megvan ismét.»
A negyedik meg igy szólt: «Egy mezőben,
— Nincs párja ennek dús virágban, zöldben —
Egy zordon ember áll, s a hova lát:
Indítja éles, szörnyű sarlaját,
S levág virágot és kórót vegyest,
És rá sem hallgat, bárki mennyit esd.»
Az ötödik: — «Vad tenger mélyiből
Fejét egy cziprus-pár emeli föl;
Egy madár rakott fészket mindkettőre
S felváltva nappal s éjjel, jő — s száll tőle
S az a fa, melyre száll, mindjárt virúl,
S hervad a melynek elszáll ágirúl,
Így hát örökké száraz s bús egyik fa,
S a másik addig zöld lombbal borítva.»
A hatodik meg: — «Egy házat ismértem,
Erősen volt építve sziklabérczen.
De ott hagyák lakói, és a völgybe
Mezőt kerestek, bár gyom-, s tüske-födve;
Ott építettek büszke palotákat,
Hol sok rab szolgált nyomorún a sáhnak;
Nem is gondoltak elhagyott honukra,
Gondatlan éltek, bűnről bűnre jutva.
De földrengés jött váratlan egyszerre,
A büszke város romba dült, leverve,
S most mindenik hő vágygyal gondola
A házra, melynek soh'sem ing fala!»
— Oh ifju halld meg im rejtélyeinket,
S ha isten szája bölcseségre intett;
Kezedben, — ha megfejtheted egy szálig —
A barna föld becses mosuszra válik!»

19. — Zál bölcs gondolkodás után a rejtélyeket egyenként, találóan s gyönyörűen megfejté.

«Tizenkét fát láttál, — s mindegyiken
Harmincz-harmincz ág: — ezt megfejthetem.
Tizenkét hónap tesz ki minden évet,
Egyenes sorban, és egyik se' téved;
Mert úgy akarta ég, hogy mindegyik
Harmincz-harmincz nappal ékeskedik,
— Te azt mondád, két nyilfutásu ló van,
Fekete egy, a más fehér: — Valóban!
Nap s éj e két ló, versenyzők, pedig
Soha egymást el nem kerűlhetik;
Úgy űzik egymást, mint az őzet eb,
De egy se' lassabb, s egy se' sebesebb.
— Megfontolám a harmincz lovagot,
Mely előtted, mondád elvágtatott;
Ha nézzük, egy hiányzik arra véljük,
S ki van a harmincz, ha jobban szemléljük:
No hát, e harmincz lovag, bárki lássa,
A változó hold örökös járása,
Harmincz napjából mindig csak *egy* éjjel,
Ugy látszik: nincs; de csak alig tünék el,
Mikor azt vélted odavan, elillant,
Nézd csak vigyázva, már megint kicsillant.
— A két cziprust, fogadom, és a fészket
Megfejthetem ugyan tisztára, nézzed!
A Kos jegyétől a Mérleg jegyéig
Járván a nap, a félvilág hogy' fénylik!
De mihelyest a Hal jegyébe lépe,
Merűl azon fél éjnek éjjelébe.
A két cziprus az égnek két-fele,
Egyiknek napja: a másik éjjele.
Mert a dicső Nap a szálló madár:
Mely hozva fényt, s setétet hagyva, jár.
— A kősziklára épült palota:
A hűk hite, kik föl-ágynak oda,
S e változandó és csalárd világ, a
Tövis mező, a kéj s nyomor világa.
De végre földrengés következik,
És a halál kinyújtván csontkezit,

A hűtlen is, ki soha rá se' gondol,
Akkor fölébred, és a földi honból,
Mely nyomorúlt s irtóztató setét,
Oda emeli föl tekintetét.
— Most jövök a mezőre végre, mit
Te említél; a bősz sarlós emitt,
Ki szárazat s zöldet rakásra vág,
S meg sem hallgatja esdeklők szavát:
Idő e sarlós; a virág s a gyom: mi;
Egyképp jön ő minket körébe vonni,
Nem kérdi, melyik agg, melyik fiatal:
Sarlót vét rá, s mind egyaránt kihal.»

20. — Örült a sáh Zál helyes magyarázatainak; s azonnal nagy fényű ünnepélyt rendeztetett. Másnap lovagjátékot rendelt, hogy testi erejét s vitézségét kimutathassa az ifjú péleván. Zál itt is minden lovagot legyőzött, s a sáh helybenhagyását és mindenek bámulatát vívta ki magának.

21. — Most Minucsér sáh, Zált gazdagon megajándékozva, levelet írt Számnak, melyben beleegyezését adja. Az örömhír egész Kabult áthatja. Ékes ünnepélyekkel várják az érkező vőlegényt.

22. — Ment Zál, s váró apja által nagy örömmel fogadtatott. Épen akkor érkezett volt Mirábtól is követ Számhoz, vendégül hívni őt. «Elfogadjuk-e a meghívást, vagy mit tegyünk?» kérdé Szám enyelegve. — Tégy bölcseséged szerint, monda Zál, de én úgy vélem legjobbnak, ha csak elindulunk, s útközben megbeszéljük a további teendőket. — Úgy tettek. — Ott nagy örömmel s ünnepélyekkel lőnek fogadva; Szám nem győzte bámulni Rudabé szépségét. Aztán Miráb előadta pompás nászajándékait, miket leányának szánt. S azzal megköték

a boldog házasságot, mely előbb pompafénybe, végre boldogságba merült.

— Látnivaló mily egyszerű történet ez s egyszerűségében mily gazdag. Nagy és változatosságok által meglepő cselekvény helyett egyedűl lélektani alapon áll, tisztán lelki állapotokon fordúl meg. Az érdekfeszítés egyedűl abban áll: mit fog most ez vagy amaz tenni, kitől az esemény határozó fordulata függ? Most a Szindocht és Miráb, majd a Szám, végre a Minucsér szeszélyén (látszólag, — valóban pedig indokolt akaratán) függ a kimenetel, s mindezek rendre következő elhatározásai a legnyilvánvalóbb lélektani alapokra vannak fektetve. És mindenik, nemcsak egyenként s fokozatosan, hanem a legnagyobb mértékben egyénileg s egymástól különbözőleg foly be a megoldásra. Szindochtban a titoktartás által sértett nő, a férje és birodalmáért reszkető feleség s királyné, és a leányáért minden áldozatra s önmegtagadásra képes anya remekül egybeolvasztott jellemét látjuk. Miráb a Zohák minden áron uralkodni kivánó sarja, ki hogy a trónja ellen támadó veszélyt megengesztelje, kész volna nőjét, leányát martalékúl oda dobni, s vérük árán biztosítni uralmat magának; de kész, ha lehet, megalkunni is a sorssal, s jobb fordulat esetén csak oly jó apa, mint más; férfias erő s a bűn gyávasága, jóság és gonoszság úgy vegyűlnek benne, mint olyanban várhatjuk, kiben div és ember vére vegyűlt. — Számot, a bölcs, nemes vitéz pélevánt kell-e jellemeznünk? Az apát, ki felfogadta fiának esküvel, hogy ellene semmit nem teend, s a hű és igaz alattvalót, ki szó nélkül engedelmeskedik urának, bár saját s családja vesztébe küldi is az; s ismét az érzékeny apát, kit fia bánata meghat, s a vont fegyverrel kezében még egy utolsó próbára kész érette. S végre

a hatalmas sáh Minucsért, ki semmi jót nem remélve az elébe terjesztett ügytől, de legkedvesb hiveitől is nem szívesen tagadva meg valamit, inkább kitér a szónak, s kemény parancsot oszt, melytől szíve idegen volna különben; azonban mikor kérve jőnek elébe, mikor a jóslatok biztatva szólanak, midőn a próbára vetett ifjú minden próbát diadalmasan megáll, — örömmel gyakorol kegyelmet.

Im a négy fő tényező. Mind egy czélra, egy irányban felhasználva a költő által, de mind különböző kiindulási pontokkal s élesen elkülönzött egyéniségekkel. De még az elbeszélés tulajdonképi hőseiről, Zál és Rudabéról nem is szóltunk. Mily mesterileg vannak mindjárt elől bevezetve! Egymás iránt olthatatlan szerelmök az első fellobbanástól kezdve mily határozott, mily következetes, s fokonként mégis növekedő. Mindkettő látatlanban szereti meg egymást, s mégis elég okkal; mindkettő, egymástól nem tudva, tesz lépéseket a közeledésre, a nélkül hogy az ifjú, fejedelmi állása büszkeségét, — vagy a leány, szemérmét megtagadná, s mégis a szenvedély mindenható önkénytelenségével. Az iráni éposz hölgyei, s köztük Rudabé, nem a mi társadalmunk üvegházi virágai, az kétségtelen; de szűzi tisztaságukból azért, hőbb lángolásuk miatt, mitsem vesztenek. Zál pedig, szintúgy példányúl szolgálhat a keresztyén középkor lovagjának, mint a szenvedélyes kelet szerelmes királyfiának. Mint gyúlt szerelemre, mint lövi el — ártatlan csellel — első nyílvesszőjét, melylyel «egy nyíl-lövésnyire» közelebb megy ábrándja hölgyéhez; mint ragadja meg az első alkalmat, — nem is gondolva hogy az veszélyes is lehetne, határtalan bizalommal szerelmében s csillagában — a találkozásra; mily gyöngéden, hő csókkal utasítja el ma-

gától a hágcsóúl lebocsájtott hajat, — maga az is a nő önmegadásának páratlanúl költői jelképe! — S mikor az akadályok kezdődnek, s egyre tornyosúlnak, mint áll habozás nélkül szembe valamennyivel; mint nem kétkedik, joga érzetében, apja haragját is maga ellen ingerelni, mikor

«Mind a nagyok, levén miatta gondba,
Kérlelve fordultak hozzája, mondva:
— «Atyád haragszik, haragja borzalmas;
Jobb békülj ki, mint ily kevélyen hallgass.»
De Zál felelt: «Engem az nem ijeszt el;
Mindenkinek csak meg kell halni egyszer,
De hogy ha Szám eszét még nem veszté el;
Könnyen csak nem fog játszni esküjével.
Hozzá megyek s szólok neki szelíden
Hadd sirjon záporkönnyet, szégyenében!»

Minucsér is, kinek parancs-szavára Szám szólni sem mert, csak némán engedelmeskedett, félelem nélkül megy az ifjú. De bátorságánál s elszántságánál, bölcsesége és ereje, — melyekben bizik — még nagyobb.

Ime, a hat cselekvő személy, kik e kis époszban tulajdonkép lélektani beszélyben, játszanak. Mellettök a rabnők, a szent móbedek, a szükséges staffage-t képezik. Háttérben, de azért el nem mosódva, el nem hibázott körvonalokkal. Sőt magok e mellékszemélyek is cselekvők, s ha nem döntőleg mint a főbbek, mindenesetre elősegítőleg folynak be a cselekvényre. A ki az egészben legkevesbet, tulajdonkép semmit nem tesz: az maga a költő, ki a cselekvény fonalát egészen személyei kezébe adta át, s a szót is egyetlen egyszer veszi át, abban a négy sorban, mit fönnebb idéztünk, hol egy bölcs arab mondásra hivatkozik, s akkor is valósággal a tépelődő Zál

lelkének visszhangja. De másfelől azt sem tagadhatjuk (s erre később még tüzetesen visszatérünk), hogy a cselekvő személyek reflexióiban, különösen az istenre s vallásra vonatkozókban, nem a tűzimádó ős perzsa szól, hanem a gaznai Mahmud udvarában élő mahomedán költő.

III.

A mazenderáni kaland.

Kaj-Kávusz sáh a hatalom telhetetlenségének a példája a Sáh-Náméban; hasznos példa a «királyok könyvében», mely akár «királyok iskolája» is lehet.

Kávusz, eltelve hatalma érzetével s elbizakodva szerencséjében, nem elégszik meg annyi birodalommal, a mennyivel nála különb ősei megelégedtek; nem elégszik meg azzal, hogy embereken uralkodhatik, uralkodni akarna a diveken is, s azok országának, Mazenderánnak elfoglalására indúl, de vesztére, mert csúfosan jár s csak a hű és vitéz Rusztem menti meg életét és koronáját.

Ez a kaland rövid foglalatja s tanúsága egyszersmind. De előadása új oldalról tündökölteti a költő lángeszét.

1. Hogy apja helyett Kávusz lőn királylyá
S egész világ s föld népe őt szolgálá,
Hogy a hová lép reszketett a föld,
S kincs garmadától háza, verme tölt;
Látván a trón arany-láncz- s gyöngy-sorát,
Drágakövekkel fénylő koronát,
S hogy mennyi gyors és izmos paripája:
Azt hitte, földön nincsen néki párja.
Egy nap, rózsás lugasban ülve ép'
S élvezve a szőlő édes levét,

Ott kristály-oszlopos trónjára hág,
Melytől fél s oltalmat nyer a világ,
Mig körülötte Irán nagyjai —
Sok más után igy kezde szólani:
— «Rajtam kivül ki a világ ura?
A föld kinek figyel parancsira?
Az uralomra méltó én vagyok csak,
Nincs, kit — ha ellenáll — le ne tapossak.»
Igy szól a sáh, a bort magába öntve.
Bámulva állnak nagyjai körötte.

Egy udvaronczhoz, azonközben ép,
Egy div, dalnok-ruhában, oda lép
És bebocsáttatást kér. Ily simán szól:
«Egy lantverő vagyok, Mazenderánból,
A sáh, ha kedve van dalom' hallgatni,
Kegyeskedjék trónjánál elfogadni.»

Az udvaroncz a palotából nyomban
Siet a sáhhoz s a lugasba toppan,
Jelentve, hogy a küszöbön egy édes
Hangú dalos vár, értő lantveréshez.
És Kávusz szól: «bocsássátok be rögtön,
Dalában, dalnokim közt, gyönyörködnöm.»

A div belép s hűrjába kap; dala
A szép Mazenderánról szól vala:

«Dicsőjtve légy Mazend'rán, szép honom!
Üdv s bék mosolygjon völgyed-halmodon!
A rózsa kertidben mindig virúl,
Szép anemóne s tulipán pirúl
Zöldell a rét s a mindig enyhe lég
Nem ismer tél fagyát se nyár hevét,
Erdőn szünetlen zeng a fülmile,
Lágy füvet őz-ünő heveri le,
S futásnak indul felszökellve nyomba';
Mindent betölt az illatár s szinpompa;

A patakok, mikben rózsa-víz ömlik,
A lelket jó-illattal elözönlik,
A Báman-, Áder, Ferserdin- s Di-völgyen
Lángtulipán ég, hervadatlan-zölden.
Patakok parti éven át virítnak,
Solymok vadászni szállanak mindennap.
Egész ország, meddig határa terjed
Ékszert s aranyt ragyogtat s drága selymet,
Arany-fejéket hordnak a papok,
Arany-himzett övet országnagyok,
S boldogtalan ki ott nem lakhatik:
Üdv nélkül sínlik mind a végnapig!»

Alig hallotta Kávusz ezt a dalt,
Szívébe az egy új eszmét sugallt.
S égő vágyát nem birta fékre vetni:
Csak oda, ama fényhonba sietni!
Igy szólt azonnal daliáihoz:
«Elég volt a pohár, meg a koboz.
De harczosok ha kéjelgésre szoknak,
A nyugalommal soha jól nem laknak.
S mert születésre, hírre, ugy találom
Dsemsid, Zohák, Kobád kisebbek nálam:
Ugy vélem, illik hősebbnek is lennem;
Beérem a világgal — kevesebbel nem!»

2. Az ország-nagyok megdöbbennek e féktelen nagyravágyást látva. De nem mernek a sáhnak ellent mondani. Csak mikor eltávoznak színe elől: ütik össze fejöket s kezdenek el jajveszékelni, hogy mily veszedelem fenyegeti az országot a sáh vakmerő vállalatával. Nem bírván magok semmit tenni ellene, határozottan fellépni sem merve, a hős és bölcs s szintoly tekintélyes Zálhoz, a Szám fiához és Rusztem apjához futárt küldenek, hogy jöjjön azonnal, igen sürgős ügyben, mely nem tűr halasztást:

«Ha arczod portól lepve: nincs időd
Megmosni azt; siess, jőj mielőbb!»

S megizenik azt is: mi a baj, hogy a sáh a dívek országába, Mazenderánba készül, azt meghódítani.

Zál kész engedni az országnagyok kívánságának s megkísérteni, ha lebeszélhetné őrült szándékáról Kávuszt; de készen van az ellenkezőre is, s hűsége akkor sem lankadna meg:

«Jó, elmegyek, neki tanácsot adni
S üdvére vál, ha fogja megfogadni.
Ha megmarad szándékánál: legyen!
Rusztem, fiam, akkor vele megyen.»

Az éjt mégis gondolatokban tölti. Reggel felövezi fegyvereit s megindul. Mikor az udvarnál levők hírt vesznek, hogy Zál közelít s zászlója látszik már messziről, mind elébe sietnek, tisztelettel fogadják s úgy kísérik a sáh elébe.

3. Zál elől lép be a teremhe, hol Kaj-Kávusz trónján pihen; a többiek követik. Tisztelettel hajlik meg a sáh előtt s a szokásos modorban üdvözli, mit a sáh kegyesen fogad s Rusztemről és daliáiról kérdezősködik.

A mire Zál: «Oh földnek hatalmassa!
Napod' az ég örökké ragyogtassa!
Te boldogságod ád éltünknek üdvet,
Trónodnak fénye mireánk is fényt vet.»
S megnyitva méz-beszéde ajtaját,
Egész illemmel igy ejté szavát:
«Oh sáh, ki féken a világot tartod,
Meg-megsuhintva hős jobbodba' kardod'!
Uj s meglepő hir jött hozzám, ki távol
Valék, hogy im Mazenderánra vágyol.

Voltak előtted mások is királyok,
De hallatlan volt ilyen példa nálok,
Kenyerem javát én is már megettem,
Sok változó eget láték felettem;
De Minucsér, ki itt hagyá a földet,
És annyi kincs-aranyt, hogy szinte fölvet,
És Szu s utána Núder s Kaj-Kobad
S mind a kiket csak ismerék, sokat,
Kemény doronggal, haddal fenekedve:
Egynek se jött amaz országra kedve.
Mert gonosz lelkű dívek laknak ott,
Varázslat őrzi azt a birtokot.
Semmit sem ér ott: kardot rántani,
Kincs, ész azoknak nem bír ártani.
Nincs, asszonyszülte, nincs alkalmas arra,
És ily tanácsot nincs a ki javallna.
A mit egy sáh se próbált, soha még;
Javadra, hidd, neked se' vállanék,
Bár eltörpülnek nagyjaid melletted,
Szolgái ők is, mint te, az egeknek;
S csak hogy te nyerhess még nagyobb hatalmat:
Vérökből oly fát ne növelj magadnak,
Min átok ül, minden hajtáson átok ....
Nem tettek igy az előbbi királyok.»

Kaj-Kávusz nem jő dühbe a Zál ellenző tanácsán; inkább meggyőzni igyekszik őt szándéka helyességéről, s hogy ő valami többet, jobbat akar mint elődei, a mi egy sáhhoz mindig illő feladat. Zál köteles hódolattal veszi ura akaratát.

S felel: «Te sáh vagy, én pedig rabszolga;
De férfi, a mi szívén van, kimondja.
A mit parancsolsz, jó vagy rossz legyen,
Szót fogadok, mig tart lehelletem.
Én a mi szivemen volt elmondottam,
Most szólj te — és én megteszem legottan.

Három dolog: legyőzni a halált,
Belátni a jövendő fátylin ált',
S koplalással elszokni az evést:
Erre király hatalma is kevés.
Lelj örömet s fényt mindig e világon;
Soha se jusson eszedbe tanácsom.
Kívánom e lépést ne bánd te meg,
S erény és bölcseség kisérjenek.»

Ezzel Zál búcsut vett a királytól s visszatért országába Szejesztánba.

4. Alig ment el Zál, Kávusz kiadta vezéreinek a parancsot az indulásra. Tusz és Gudersz vezették a haderőt, míg otthon Milád vitte a helytartóságot, de meg volt neki hagyva, hogy ha ellenség támadná meg az országot, akkor Zált és Rusztemet hívja segélyül s bízza rájok a hadvezetést.

Először az Aszprusz hegyén ütnek sátort éji szállásra.

Hol Kávusz éji álomra ledült,
Olyan hely ez hová nap sohse süt;
Hol csak gonoszlelkü divek tanyáznak,
Elefántok is odamenni fáznak.

A sáh itt Givnek parancsot ad, hogy kétezer kiválasztott harczossal siessen előre, pusztítson útjában tűzzel vassal, a mit talál s hívja föl megadásra Mazenderánt a várost. Giv megindúl harczosaival, s a mint a város alá ér, pusztít mindent, nem kegyelmez sem csecsemőnek, sem asszonynak, sem öregnek; serge rabol, kincseket halmoz garmadába. Mikor erről Kávusznak hírt adnak: megörül s elbízza magát az első sikerben.

«Áldott légyen, ki édenkert gyanánt
Festé előttem le Mazenderánt.
Dics-templom ez, ünnepre ékesítve,
Rózsák-, selyem- s aranynyal rakva szinte:
S bálványnyal, miknek arcza fényben ég,
Mintha csak angyalkezek festenék!»

5. Igy telt el egy hét, folytonos rablásban, mire a mazenderáni király meghallotta az országa ellen intézett támadást. Az épen nála mulató divet, Szendsét küldi mindjárt Szefidhez, a divek vezéréhez, hogy gyűjtse össze seregét s jöjjön az ellenség ellen azonnal. A mint Szendse megvitte a hírt:

Szefid a div ily választ néki ad:
«Ne bántson aggály sorsotok miatt!
Vitéz hadammal mihelyt én ott termek,
Megfut az ellen, mint egy gyáva gyermek.»
Szól s mint egy kőszál fölemelkedik,
S kinyúl' egész az ég-boltozatig.

Éjjelre rém-nehéz és sűrű felleg
Borítja Kávuszt s az iráni serget.
Nincs fénysugár, nincs egy parányi szikra
Szurok-setét éj fekszik dombra, síkra.
Sűrű köd-sátor födi a hadat,
Hiába nyitva szem, nincs viradat.
De tódul kopja és nyil zápora
Irán megbomló hadsoraira.
Sok a futásban keres menedéket
Átkozva Kávuszt vakmerénye végett.
Az éj mulik; a hajnal földerül:
Kávusz szemén ám vakság éje űl.
Két harmadrésze is vak a seregnek . . .»

Most tér eszére Kávusz s érzi mily jó lett volna megfogadni a Zál jó tanácsát!

6. Újra egy hét telik el, setét kétségbeesésben. Az irániak közül egy sem nyerte vissza szemevilágát, Kávusz sem látott semmit. Most Szefid, a div, még megalázással is tetézi a vereséget, divjei közől tizenkét ezeret őrül rendel a foglyúl esett iráni sereg mellé, csak annyi eleséget adat nekik, hogy épen éhen el ne veszszenek; s a Kávusz arany-trónját, melyet a táborba is magával hozott, elfoglalva, Ersengnek, egyik divfőnöknek adja, hogy vigye a mazenderáni sáhhoz, az ellenség meghódolása jeléül. «Mondd el a sáh-nak — így adja parancsát —

Hogy megtörém Iránnak büszkeségét,
Bocsátva rájok sűrű éj sötétét;
Oly nyomorúk most, a mily dicsők voltak,
Semmit se látván, se napot se holdat.
Kávusztól távol tartám a halált,
Ismerje meg a lét javát s baját,
Könyek között tanúljon bölcseséget,
S ne koczkáztassa trónját álmok végett.»

Erseng e szóra gyorsan tova lebben
A hirt Mazenderánba vinni sebten.
A serget és a felszerszámozott
Lovakat és az összehalmozott
Kincset viszi. Szefid a div pedig,
Egész fényében fölkerekedik —
Kávusz marad vakon, reménye-veszten;
Sohajt: e bajt magamnak én szereztem!»

7. Bánatában, kétségbeesésében követet küld Zálhoz és Rusztemhez.

«Halljátok mily csapás sújtott le engem:
Trónomat, koronámat elvesztettem.
Kincsem, hadam, mely fényle büszke-szépen
— Mint rózsa-himes szőnyeg bájos réten! —

Mind a divek zsákmánya lőn egy éjjel,
Mintha csak szélvész szórta volna széjjel.
Oda szerencsém, és szemem világa,
Korona, trón s mind a mi szivnek drága!»

Zál, véve a hírt, véresre szaggatja testét, de a gyászt nem közli senkivel. Csak hívatja Rusztemet s azt mondja neki: «nem illik ülnöd tétlenül, míg urunk oly veszélyes hadjáraton van. Én már kétszáz éves vagyok, te még ifjú vagy, siess segítségére vállalatában.» — «Az út hosszú, felel Rusztem, — szólj, hogy jutok el oda?»

«Két út vezet, mond Zál, e területtől
Amarra; fáradságos mind a kettő.
Királyunk a hosszabbat választotta.
A rövidebb két hétig tart. Azonba'
Az útat ott oroszlán és div állja,
Veszélylyel és csodával teli pálya.
Te válaszd ezt a vészes útat; isten
A szörnyek ellen óvjon és segítsen.
Mert bár veszélyes és nehéz a pálya,
Jó Reksed útját ott is megtalálja.
Én egész éjjel, hajnalig, azon
Kérem az istent s hőn imádkozom,
Hogy fejed' oltalmával védje meg,
S engedjen viszontlátnom tégedet.
S ha nem — ha úgy van elrendelve égtől
Hogy ott essél el a divek kezétől:
Sorsát ugyan ki kerülheti el?
Hisz minden úgy van, a mint lenni kell.
Örökre itt nem tarthat ember élte —
Soká marad bár, el kell menni végre;
S ki a világot hírével betölté:
Nem félhet a haláltól, nem a földé!»

Rusztemet e szép beszéd egészen fellelkesíti. Készül, fegyverkezik; elveszi atyja áldását s már lovára ül —

midőn anyja Rudabé jő s könnyes szemmel veti szemére, hogy akar elmenni, tőle búcsutlanúl. Rusztem felel

«Nem úgy megyek, oh lelkem jó anyám,
Hogy útamat magam választanám.
Az ég és föld urának fogadok szót
Parancsa ellen ne tegyünk hát zok-szót!»

Soká tart a szülőknek búcsuja:
Ki tudja, látják-e még valaha?
Ah, az idő fut! nézd meg: mi e lét?
S vedd számba jól lélekzetvételét,
Tekints a bús napokra, jobb napodból,
S a szerencsében a balsorsra gondolj!

8. A most következő fejezet a Rusztem hét kalandját a mazenderáni úton adja elő. Először Reks lova küzd egy oroszlánnal s azt agyon rugja. Másodszor szomjan epednek el a pusztában s egy vad kos vezeti őket forrásra. Harmadszor egy sárkánynyal viaskodik Rusztem s megöli azt. Negyedszer egy varázsló nővel, ki csábító szép hölgy alakjában jelent meg előtte; borral, lakomával, dallal csábítgatta; de midőn Rusztem, hálát adni akarva, isten nevét ejté ki, a varázsló visszakapá undok alakját s ekkor Rusztem megölte a gonoszt. Ötödször egy Aulad nevű lovaggal találkozik, ki őt megtámadja — a mért lovával vadásztilosába tévedt; de a kit Rusztem legyőz s arra kényszerít vezesse el őt Mazenderánig. Hatodszor, — már Mazenderánba érve — az Erseng nevű divvel harczol, a ki Kávuszt őrzi. A vak király hallja s megismeri a Reks nyerítését s tudja, hogy szabadulása órája ütött. Hetedszer végre a fő-divet, Szefidet öli meg Rusztem párbajban.

Mind e kalandok a Firdúzi bámulatos leleményes-

ségével s a képzelet pazarságával vannak leírva; de szépségeiken hosszabban nem időzhetünk. Mikor a divet Rusztem megölte s fejét testétől elválasztá: megy Kávuszt üdvözölni s hódolatát lábaihoz tenni. A király megáldja a hőst, az anyát is, ki ily fiút szült a trón oltalmára.

«De oh vitéz, szemem' s e hősökét
Nézd, egyre még borítja éjsötét;
Tetézve tégy jó tettet jó tettedhez
S szemünkbe divek véribül csepegtess;
Hogy láthassuk győzelmes arczodat
S isten fizesse meg jóvoltodat.»

S alig hogy div-vért szemeikbe hint
Kávusz s vitézi im látnak megint!

Most előhozzák a koronával s mennyezettel ékített elefánt-csont trónt, melyre Kávusz föllép s ismét elfoglalja uralkodását; s most már, ő mint győztes, irat levelet a mazenderáni királynak.

9. Levelében Kávusz, hivatkozással az igaz isten mindenhatóságára s igazságára, melylyel az igaz ügyet megsegítette, megadásra hívja fel a mazenderani királyt, miután legjobb támaszai — Erseng és Szefid divek már úgy is elestek a Rusztem kezétől. A levél vitelére egyik hívét, Ferhádot választja ki. Ez viszi a levelet s átadja a sáh-nak, a ki dühbe jő a mint legjobb divjei elestét megtudja. Három napig tartja Ferhádot magánál s akkor kevély és visszautasító válaszszal bocsátja el. A válasz felbosszantja Kávuszt s még jobban Rusztemet. S ez maga vállalkozik, hogy ura üzenetét ezúttal megvigye a kevély ellenségnek.

S Mazenderán sáhjának hirül vitték
Hogy Kaj-Kávusztól új követ jön ismét,

Követ, dühös oroszlánhoz hasonló,
Alatta mint egy elefánt olyan ló,
Kezében hatvan rétü karikással,
Hogy a ki látja, nézi borzadással.

Sietnek elébe. A sáh emberei közül a legerősebb, tettetett tisztelettel, kezet nyújt neki, hogy szorításával összenyomja kezét. Rusztem mosolyogva tűri s úgy visszaadja a kézszorítást, hogy amaz összerogy. A sáh, megréműlve, egy még erősebbet, Kalahur nevűt, küld elébe, hogy fékezze meg a jövevényt; de ennek is úgy megszorítja a kezét Rusztem, hogy a vér mind az öt körmén kiserked. Most Rusztem a sáh elé lép, ki őt trónjára maga mellé ülteti s megnyerni igyekszik. De Rusztem azt mondja, ő csak szolga; ura, Kaj-Kávusz küldi s újra hódolásra szólítja a sáht. Ez felbőszül, fenyegetőzik s harczra hívja ki Kávuszt.

10. S hogy Rusztem távozék: Mazenderán
Királya harczra készül szaporán.
Királyi sátorát eléhozatja —
A sikon készen áll már hadcsapatja.
A porból olyan felhőt kavarának,
Hogy fénye veszett a nap sugarának,
Völgygyé lőn a hegy és hegygyé a völgy,
Tiporva, kintól nyöszörög a föld,
A mig bosszútól égve s győzni vágyva
Hömpölyge a hadak nagy sokasága.

Hasonlókép készűlt Kávusz is, seregével, az összecsapásra. Rusztemet állítja az első sorba, hogy ő mérje az első csapást az ellenségre. A jobb szárnyat a Núder fia, a balt Kesvád és Gudersz vezetik; középen maga Kaj-Kávusz áll,

Elfoglalván a harcz-él közepét,
Mig jobbra, balra osztja seregét
S legelől Rusztem csap az ellenségre,
Kit harczban senki, sohse győzött még le.

Egy termetes mazenderáni bajnok,
Viselve vállán óriás dorongot
(Dsuja nevű volt e nagy láncsa-hányó
A föld uralma birtokára vágyó)
Sáh engedelmivel kiáll a sorbul
S a hős iráni szipedárhoz fordúl.
Pánczélja csillog, kardja hegye, éle
Lába alatt nagy barázdát metéle,
A mint dühös haraggal lépeget,
Vad hangjától reszketnek a hegyek,
A mint kiált: «Ki jő velem birokba?
Fakaszszon forrást elsőbb e homokba!»
De senki sem felel, mind sápad, szédül,
Mint kinek a vér elszalad erébül.
S szól Kávusz: «Rémület mért fogja im
Sziveteket, bátor lovagjaim?
Mért halványultok, mért rettentek igy meg
Kiáltására, daliák, e divnek?»
De senkisem mert szólni, leforrázott
Lombként a legtöbbet gyötörte láz ott.
Rusztem csupán, a Rekset zabolázva,
Feje fölött ölő dárdáját rázva,
Kiálta: «Hadd végezzem én e bajt,
Bizd csak reám, a port elütni rajt'.»
S Kávusz felel: «A te erős kezed kell
Ahoz, bizony más nem bir e divekkel.
Isten legyen e harczban is oltalmod,
E kevély divet bátran leagyalnod!»
S a Reksnek Rusztem azzal sarkantyút ád,
Feje fölött rázván a szörnyü dárdát,
Kezében kigyóként rázá a hurkot,
Mint tigris, mikor elefántra ugrott.

A por felhőbe kél a mint halad,
Rengett a föld is lábai alatt.
S Dsujára igy kiált: «No rossz mag-szülte,
Neved ma elsápad s megsemmisülsz te!
Szülő anyádra fog ma jőni bánat,
Ki szoptatott, jajgatni fog utánad.»
De Dsúja rá: «Vigyázz, ne késs' e főt,
Lekapni fejkaszáló kardom előtt.
Keblét anyád vérig szaggatja majd
És pánczélod s pajzsod fölött sohajt.»
De szörnyen, mint két felhő összecsattan,
Kiáltja Rusztem a nevét legottan,
S mint sziklabércz robban a támadásra ...

A div ijedten szalad meg előtte; Rusztem kergeti, utoléri, láncsáját övébe szúrja s mint nyárson a madarat forgatja meg, dobja földre, hogy száján omlik a vér.

Megréműlnek, ezt látva, a mazenderáni daliák. De sáhjok rohamra vezényli őket;

— és kardot vonnak mindkét részrül,
És mind a két had összecsapni készül.
Trombita harsog, dob pereg, a légen
Por és füst felhő kavarog setéten,
S a fellegekből, égve, kikicsapnak
Villámi kardjok- s buzogányaiknak.
Számatlan zászlók tarka szinitől
Tarkúl a lég, égig meredve föl.
A divek orditása, feketéllő
Füst-gomolyag, gyűlő viharnak rémlő,
Lódobogás, a földet rengető,
Melytől megindult völgy és bércztető:
Ily harczról regemondó nem regélt még,
Kevesen voltak, a kik ezt tulélték.
Nyil, buzogány süvöltözött a légben,
Hősvérnek árja hömpölyg völgy-fenéken,

A föld szinét fekete tenger árja
Árasztja, úszik rajta kópja, dárda,
Döglött lovak mint csolnakok uszkálnak
Tört pajzsok hullámhányta deszkaszálak,
S úgy húll belé a sisakoknak száza,
Mint fáról a levél, a szél ha rázza.

10. Hét nap tartott e rettenetes harcz. Ekkor Kávusz levette fejéről koronáját s istenhez imádkozott. Imája után megerősödve állt föl; fejébe nyomta sisakját s serege élére állott. Parancsolt vezéreinek, hogy nyomuljanak előre. Rusztem rohan ismét az első támadásra. A többiek követik. A harcz még rettenetesebben tör ki mint előbb. Rusztem most magára a mazenderáni sáhra rohan. Az iráni hős tekintete oly rémítő, hogy a sáh rémülettől megdermed elötte s varázslat által kősziklává változtatja magát.

Kávusz azt kivánja, hogy a kővé vált ellenséget hozzák trónja lábához. Tízen, húszan, százan mennek; de a követ nem bírják megmozdítani, Mazenderán sáhja nem mozdúl. Most Rusztem maga megy. Ő bír a kővel, felnyalábolja s egy maga viszi és odacsapja a Kávusz trónja lábához. «Lépj ki, gonosz lélek!» kiált reá — «varázslatodból, és engedelmeskedjél uradnak».

A div ezt hallja s mint fekete felleg
Ércz-páncélban, a népnek úgy jelen meg.
Rusztem nevetve kézen fogja őt
S megáll vele a sáhi trón előtt.
«Nézd ezt a sziklát! félelmébe' tőlem
Most szót fogadni megtanúlt, úgy vélem.»

Kaj-Kávusz szemére hányja a divnek gonoszságait;

azzal int, a hóhérok kezébe adja, s azok száz darabra széttépik, marczangolják.

Most Kávusz összeszedeti a sok kincset, zsákmányt, a foglyul esett diveket mind megöleti; maga pedig hálát adni istennek, hét napig térden imádkozik egy végtében. Aztán megint trónjára hág, Rusztemnek megköszöni a segítséget s minden hősök felett magasztalja, mint trónja megtartóját, élete megmentőjét.

S azzal parancsot ad a haza indulásra.

Így végződött a mazenderáni kaland, melyet Kávusz oly eszeveszetten kezdett, szerencsésen a Rusztem közbeléptével.

De Kávusz nem tanúlt az esetből. Később még nagyobb merényletre ragadta féktelen nagyravágyása s elbizakodottsága. Az égbe akart szállni, mint Ikarusz és Phaéton a görög mondában; s bukása oly csúfos lett, mint azoké.

De ez már más lapra tartozik.

IV.

Rusztem és Szóráb.

A *Rusztem és Szóráb* megható történetének, mely közönségesen a Sáh-Náme fénypontjának tartatik, bár részünkről az Iszfendiár époszát annak is elébe teszszük, — e gyönyörű hősi s családi történetnek előzményeit s elsőbb tagjait csak a legfutóbb áttekintésben adjuk, hogy a szívrázó végkatasztrófon valamivel tovább múlathassunk.

Rusztem, Irán csodaerejű hőse, egykor vadászni ment. Az ország határaig tévedve, álom nyomá el; s altá-

ban lovát — a Reks, Villám nevűt — portyázó turkok ellopták. Rusztem fölébredvén, a nyomon Turánba ment utánok. Szemengánba, Turán egyik tartományának fővárosába érve, ott a királyleánynak, a bájos Témimének szemébe tűnt, ki szerelemre gyúladva iránta, lázas szenvedélyének ellen nem állhatott, s éjjel magát a hőshez vezettetvén, nőjéül ajánlkozott, nem kérve egyebet tőle s istentől, csakhogy szerelme gyümölcseül oly fiút szülhessen, ki Rusztemhez méltó legyen. — Rusztemnek tetszett a szép, s atyjától megkérve s nyerve, azonnal meg is ülték a nászt. Az első (s utolsó) boldog éj után, Reks is megkerülvén, Rusztem haza ment, s Témimét, kinek egy karján viselt drágakőt ada, a születendő gyermek ismertető jeléül, teherben ott hagyta. E rövid házas-élet gyümölcse egy fiú lőn, Szóráb. A fiúban Rusztem csoda gyermekkora ismétlődik; roppant ereje, növekedése, hihetetlen kora fejlődése. Szintúgy választ magának lovat, mint egykor Rusztem. Afráziábnak, a turáni sáhnak, szintúgy főoszlopa már tizennégy éves korában, mint Rusztem volt az irániaknak. A turániaktól addig soha meghódítni nem tudott «Fehér-várat» beveszi.

Az iráni sáh ekkor Kaj-Kávusz volt; vezére a Fehér-várnál Gusztehem. Megrettenve tudósítá ez urát a történtekről; s levele az ijedelem nagyító színeivel szólt a győzhetetlen fiatal turk termetéről, erejéről, bátorságáról, tetteiről. Ha mind ez, vagy csak fele is igaz, nincs hős, ki vele mérkőzhessék Iránban, az egy Rusztemen kívül. Ezért küld hát a sáh sietve Szabulisztánba, hogy jőjjön, mert egy turk oroszlány nagy veszedelemmel fenyegeti Irán. Rusztem, a veszélyt megvetőleg kicsinyelve, épen nem siet, hanem még múlatoz, vígad nehány nap. A sáh dühét e miatt, bősz kitörését Rusztem ellen, kit az érte

küldött Giv-vel együtt vasra verve akar megöletni, Rusztem bátor ellenállását a túlheves sáhnak, a pélevánok magok közbevetését, a sáh csillapulását, bármily jellemző legyen mind ez, a katasztrófára sietvén, csak épen érintjük. Kávusz és Rusztem együtt vezérlik a serget a turániak ellen. S Rusztem mindjárt, még mielőtt összeütköznének, jelleme kettős oldalának, a hadi csel- s hősi erőnek, tanujelét adja. Kívánja látni azt az ijedelmes ifjú hőst, kiről a hír oly nagy dolgokat beszél, mik őt magát dicsőségében elhomályosítni fenyegetőznek, s mik őt végetlenül csak azon esetben nem bántanák, ha a hős az ő *fia* volna, de ez alig megvillanó gondolatot azonnal el is veti magától, hisz az még ifjú sem lehet, az csak gyermek, kit ő Témimétől nemze, de kiről annyit se tud: született-e? fiú-e? él-e? Azonban, turk ruhába öltözve, éj idején, egymaga Szóráb hadi sátrához lopózik. Szóráb, mint fővezér, lakománál ül, mellette fő hősei Szende, Humán, Barmán. S melyen Szóráb ült,

Szűknek látszik a trón a termetesnek,
Kitől parancsot oroszlányok lesnek;
Termetre czédrus, vállra hím oroszlán,
S két dromedár-czomb karja. Sátorozván
Száz ifjú hős, tisztelve őt, körüle;
S száz rableány, mosolyának örülve,
Arany zsinorral, rojttal ékesen,
S dicséretét dalolva édesen
Kobozzaik hurján a szívigázó
Hősnek, kinek báját nem mondhatá szó!»

Mindezt Rusztem kívülről álruhában nézte. Szende észrevette a künn leselkedőt, s számot kérni tőle, mi járatban van, kiment. De Rusztem, az első szóra úgy leüté

őt öklével, hogy egy jajszó nélkül lerogyott s meghalt. A mikor holttestét megtalálták, Rusztem már távozott. De elég volt Szórábot egyszer látnia, hogy megtudja, mit ér, — s egész erővel fegyverkezett ellene.

Szóráb tudta anyjától, hogy ő a Rusztem fia, s anyja őt megesketé, hogy az iráni harczban kerülni fogja atyját. Első dolga volt most megtudni, itt van-e Rusztem az iráni táborban; szerette volna látni is, de szerette volna inkább, hogy itt ne legyen! Egy hadi foglya volt Iránból, Hedzsir, ügyes, ravasz, kitanúlt, kémnek termett ember. Ezt hajnalban maga mellé vette, s lóra ülvén, magas dombra száguldott, honnan az egész iráni tábort belátthatta. Egyenként megneveztette vele az iráni zászlók és sátrak urait, valamelyek szemébe tüntek. Hedzsir, a nélkül hogy a Rusztem s Szóráb viszonyát csak sejtené is, csakhamar észrevette, hogy az egész kérdezősködés fő iránya, megtudni: ott-e Rusztem? S szándékosan eltagadta a Tehemten ottlétét, Szóráb iszonyú erejét ismervé, s tőle az agguló daliát, az első dühös roham eszeveszett összeütődésétől féltve. Nem lehet semmi szebb, éposziasabb, mint e hadi szemle az ellentábor fölött, hol Szóráb az ellen ifjú hőse lát, válogat, ír le és kérdez, — s egy ügyes, ravasz, kémszellemű iráni felel, az igazság teljes színével, de czéljai szerint majd nagyítva, majd eltitkolva. Az époszi előadás netovábbja! melyről egy gyarló fordítás vagy átírás távoli fogalmat sem adhat, pl.

«Ekkor Szóráb: — «No jól van, azt kívánom;
Irán sáhját és hőseit add számon,
Mutasd fel őket, s egyenként nevezd meg,
Míg szinről szinre ismerősim lesznek;
Báhrámot, és hol Rusztem a hatalmas?
S vigyázz magadra, senkit el ne hallgass.

Nézd ama sátrat, mely aranynyal áttört
Szövetjén díszül hordoz leopárdbőrt,
Körül száz elefánt iszonytatón
S benn, türkiszből egy magas büszke trón,
Hegyén pedig, aranyholddal czifrázva
A Napzászló leng, sugarait rázva.
Ki az Iránban, szólj, a hős, a bátor,
Lovag, vagy vezér — a kié a sátor?»
Hedzsir reá: «Ott látd magát a sáht,
Nagy elefántok őrzik trónusát.»
Szóráb megint: «Ott jobbra, hol csoportban
Gyalog- s lovasság, egy sürgő tábor van,
Látd azt a sátort? mint az éj, sötétet,
Hozzá verődik minden emberréteg,
Körüle elefántok, paripák,
Sátrak, formálnak mintegy karikát,
A zászlaján egy elefánt lobog
S őrzik aranyczipőjü lovagok.»
Hedzsir felelt: «Tusz az, Núder magzatja;
Az elefántos zászló azt mutatja.»
— «Hát az a piros sátor ott, amarrább,
Fegyverkörítve, — kérdi újra Szóráb —
Melynek ékkőtől ragyogó magassán
Aranyzászlón forg, habzik, bősz oroszlán,
Zászló alatt meg, némán egy egész
Hadtest, vasban, kezökben kelevész;
Mondd meg kié e sátor, ám ügyelj
Hogy meg ne csalj, mert élted vész ugy el.»
Hedzsir felel: «Gudersz a hős neve,
Sok koponyába karddal véste be;
Harczok félelme, ellenség vesztője;
Nyolczvan fiu, mind hős, lőn nemzve tőle;
Irtóztató, harczolni ha megy ez,
A krokodil s leopárd ijedez.»
— «Kié amott a zöld sátor? — kiált
Egyszerre Szóráb, s meglepetve állt —
Nagy büszke trón áll benne, és a szélben
Fölötte Káve zászlaját szemlélem,

S a trónuson egy büszke pelevánt,
Termetre órjást, mint egy elefánt,
Mert ülve is egész fejjel kilátszik
A tömegből, mely lábánál hullámzik.
Látszik, hogy mindnyájoknak ő urok.
Kezében, nézd, a százrétű hurok,
Mellette ágaskodó lova van,
Mely, mint a tenger, habzik szilajan.
Körűle számos elefánt; de nézd,
A hős fölugrik; mint szór szeme vészt;
Most óriás még! bárhová tekints —
Egész seregben ennek párja nincs.
Sárkány s oroszlán állnak lobogóján.
Szólj, ki e szörnyű! De igazat szólj ám!»
Gondolta Hedzsir: «Hogy nevezze meg
E bősz tigrisnek, nyelvem Rusztemet?
Ha megmondom hősünk jelét neki,
Magát azonnal bőszen ráveti.
Legjobb: ne mondjam! A hősök sorába
Rusztem ne légyen.» — Sürgeté Szóráb a
Választ. Hedzsir mond: «Egy Csinből való
Vitéz, úgy vélem; hű alattvaló,
Ki a sáhnak segítni jött. — De Szóráb:
«Nevét!» s szemei a szikrákat szórák.
«Nem ismerem, — mond hidegen Hedzsir, —
Csak most jöve, s még nem nevezte hír.»

— és így tovább, az egész tábor minden nevezetességein végig, sorban. De Szóráb mind a mellett csak Rusztemet sürgette. S halállal fenyegette Hedzsirt, ha azt meg nem mutatja neki az iráni táborban. De a hű iráni meghalni is készebb, mintsem Rusztemet, úgy hivé, ennek veszedelmére, a bősz ellenségnek megmutassa, csak tagadta.

«Dühtől mért remeg
(Szólt) ajkad? mért keresed Rusztemet?

Miért gyúladsz haragra ellenem,
Tőlem a lehetlent sürgetve? — Nem,
Nem bánom, vágasd nyakamat le, menten:
Nem mutatom meg, mert nincs itt Tehentem,
Te őt a harczon utolérni vágysz?
Inkább tanácslom, elkerüld, vigyázz
És légy okos; mert légy bár rémítő,
Ha rád talál, mindjárt elnémít ő!

Szóráb azonban, tudjuk, nem azért kereste Rusztemet, mint Hedzsir vélé. S ha ez hozzá őszinte, ha apját megmutatja az ifjú oroszlánnak: a tragikai katasztróf kétségkívül elmarad. Azonban így kelle történnie. Mind az, mit Hedzsir mondott, a helyett hogy csillapítná, csak ingerlé Szórábot, s dühe az iráni hősök ellen csak nagyobb mérvben lobogott föl azon hittől, hogy — Rusztem nincs köztök, nincs a kit kerülnie kellene, vagy a ki megállítná kezében a csapásra fölemelt kardot. Vakmerően kihívó csatakiáltással rohant a harczmezőre. Kiáltása talpra állítá mind a két tábort. S a harcz egyszerre az ő részére látszott eldőlve lenni, mert Kávusz körül senkisem volt, ki vele szemben csak meg is állhatott volna. Rusztem még sátorában ült. Mikor Szóráb az egész serget visszanyomta maga előtt, állt föl székéről Tehemten, s Szórábra kiáltott:

«Nem ily ütközetben,
De félre innen, vívjunk, jöszte, ketten!»
Szóráb viszonzá: «Sarkantyút lovadnak,
Fordítsunk hátat itt e gyáva hadnak.
Ketten mérkőzzzünk; te se hívj senkit se,
Én sem hivok, ki harczunkat segítse;
Erős vagy látom, sok csatát kiálltál,
De én leütlek az első csapásnál;

Mert úgy tekintem, már megöregedtél,
Ifjú erőmhöz nem vagy jó ellenfél.»
Megmérte Rusztem a hős gyermeket,
Vetvén reá szánó tekintetet,
S szelíden igy szólt: «Oh te gyönge gyermek,
A föld hideg még ily gyöngéd tetemnek;
Én sok csatában voltam, megvénhedtem,
Sergek haraptak földbe én előttem;
Sok divet öltem el, sok hős vitézt,
De még reám nem hoza senki vészt.
Nézd ezt a kart, ha vesztedre nem lész ez:
A krokodilra is nevetve nézhetsz.
De oh fiú! én szánlak, igazán!
Hogy öljelek meg, élted tavaszán!
Jőj táborunkba! ne maradj török te!
Iráni hős légy! s élni fogsz örökre.»

Hallá Szóráb s megindult e beszéden.
Nagyot dobbant valami a szivében.
S szólt: «Oh vitéz csak egyet vallj nekem meg:
Ajándékozz meg hangjával nevednek!
Ki vagy? mi vagy? ki sarjából? beszéld el;
Tudjam, kit tisztelek meg e kardéllel.
Fogadni mernék, s tudnom nyiltan engedd:
Te nem lehetsz más, Rusztemnek kell lenned.»
De Rusztem arra igy felelt. Csalódol;
Rusztem: vezér, kinek egész nép hódol;
Én egyszerű vitéz vagyok csupán,
Nincs egyebem, csak kardom s paripám.»

Így találkozott a két egymásra méltó ellenség: — apa és fiú, egymást nem ismerve. Keményés rettenetes volt közöttük a harcz s hosszan tartó. Fegyver széttört kezökben. Ló kifáradt alattok. De haragos csatájuk egymásnak nem bírt ártani. Kifáradtak, — s pihenésképRusztem a turániakra, Szóráb az irániakra rohant, s köl-

csönösen irtózatos mészárlást vittek véghez az ellenséges seregekben;

«És mind a kettő, a mint szerte vágott,
Szűkké tevé magának a világot.»

Az éj rájok borult s búcsút mondtak egymásnak, hogy más nap ismét találkozzanak. Az éjt jobbára mindenik azzal tölté övéi közt, hogy ellenfelét magasztalta; kölcsönös dühöket a bámulat és dicséret kifejezéseibe öltöztették. Másnap első dolguk volt egymást fölkeresni. Vidám mosolylyal ment Szóráb Rusztemhez, s üdvözölte. «Ne harczoljunk mi együtt, monda, legyünk barátok, kössünk békét, s vigadjunk szeretettel. Szólj, mondd meg, úgy-e csak te vagy Rusztem? mert más iráni ily erős, ily nagy nem lehet a Zál fián kívül!» Hiába hízelgett Szóráb, sejtelmes kételylyel, de rejtett dühvel is szívében. Rusztem állhatatosan eltagadta magát. Ismét csak vívniok kell. S a harcz rettenetesb volt, mint tegnap. Gyalog víztak. S egy szerencsés fordulattal Szóráb — földre vetette Rusztemet. Már tőrét vonta, hogy véget vessen életének. Veszve látta magát Rusztem. De e legnagyobb hős, ki még mindenkit meggyőzött, szükség esetében oly csalárd is tudott lenni, mint senki más. Cselhez folyamodott. «Mit vagy teendő? — mondá, midőn Szóráb tőrét látta megvillanni feje fölött. — Nem így szokás ez nálunk! Mi a földre vetett ellenségnek *egyszer* megengedünk, s csak ha *másodszor* is lebírtuk, szabad kivégeznünk őt. Bocsáss föl azért most; menjünk haza, s holnap a harczot újra kezdjük; ha akkor ismét földhöz ütsz: bátran megölhetsz.» A gyanútlan ifjú elhitte a kitanult öreg csalfa szavát, s bántatlan bocsátotta el a porba nyomott ellenfélt. Gondatlan

ment el onnan, s föl sem vette Humán intését, ki bizonyos vesztét jóslá másnapra.

Rusztem fölkelt s megrázta magát a portól. — Győzhetetlennek született volt ő; de nagy ereje terhére vált neki, mivel a kőszikla, hová lépett, lesülyedt volt lába alatt, s nem nyúlhatott semmihez, mert minden összetört keze érintésén. Azért kérésére, isten elvette tőle ereje fölöslegét. *Most*, Szóráb ellen, az sem lett volna fölösleg; s ő, érezve, hogy csak így győzhet, visszakérte istentől az elvett erőt. S íme, isten visszaadta azt neki. Így ment szembe Szórábbal. S még egyszer összetűztek.

«Lovaikat még egyszer kikötötték.
S rájok irányzá most lángnyíla röptét
A sors; e nyílat, mely hová hatolhat,
Viasz gyanánt a sziklabércz megolvad.
Szivökben újra lobbot vét a harczvágy;
Egymásnak övét markaikba tarták,
S úgy dúlakodtak, szinte megszakadnak.
— Egyszerre Szóráb, megbénulva lankad;
És elbocsátja Rusztemet. Tehemten
Az ifju nyakát megszorítja menten,
És a gerinczét, jaj, úgy megroppantja:
Hogy mint a nád, ketté törött alatta.
A földhez vágta azzal, és hitványul
Feledve a tegnapot, — tőr után nyúl,
S kirántva azt, az ifjúnak szivébe
(Tehette most!) markolatig döfé be.

Szórábban épen elég élet maradt még, hogy gyilkosára, utolsó izenetét rábízhassa. «Vedd le, — úgymond — karomról a rákötött onix kösöntyüt, s vidd el Rusztemnek. Neki adj számot, hogy fiát megölted.»

Rusztem irtóztató kínját: — az oroszlány üvöltését megölt kölyke fölött, — csak Firdúzi bírja festeni.

S valóban, a legszívrehatóbb jelenetek egyike, mit itt fest. Tollunk nem elég erős, hogy nyomról nyomra követhesse. Mikor fájdalma első kitöréseivel, a gyilkos apa, meggyilkolt, s pedig gyalázatos csellel meggyilkolt fiára borul; mikor bajtársai, visszatértét várni már nem győzve, keresésére indúlnak; mikor közelgésök zajára Szóráb még egyszer föleszmél, s utolsó nyögéseivel szaggatja Rusztem szívét; a fogoly Hedzsirt, ki őt eltitkolta előle, kegyelmébe ajánlja; mikor az oda érkezett hősök a hulláról felragadják a szomorú apát; az ifjú hős tetemét a táborba beviszik; Rusztem mint egy erőtlen agg nő, jajgatva kér Kávusztól valami balzsamot, a mi a holtat föléleszthetné; s mikor az utolsó remény is oda van: egy szívszaggató elégiában vagy inkább tragédiai monologban ad hangot határtalan fájdalmának, önvádjainak s visszahozhatatlan veszteségérzetének. E monolog egyike a Sáh-Náme fénypontjainak kétségkívül; a legszebb s örök igaz költői részletek egyike, melyek valaha irattak, s melyek örökre meg fognak minden szíveket indítni. Még az van hátra, hogy a halottat koporsóba tegyék, Szabulba — Rusztem és Zál országába, — haza vigyék, s ott szintoly nagy pompával mint fájdalommal eltemessék. «Ő meghalt, s semmi őt fel nem támaszthatja» — ez a Rusztem utolsó szava felőle, — «de élnek még a Turán vezérei s nagyjai!» A boszú az utolsó gondolat. — Szóráb anyja, Témime is megtudta fia vesztét.

«Midőn megérté, mi történt s mikép,
Ki s hogy vevé el fia életét:
Széttépte öltönyét egy percz alatt,
Hogy rubinteste meztelen maradt;
Kezét tördelte, önkörmével ásta,
S esék egyikből másik ájulásba.

Szép fürteit ujjaira tekerte
S úgy tépte ki. Csitítni ki sem merte,
Midőn majd vérkönyomla két szeméből,
Majd földre fekvék s marokkal vevé föl
A ronda port, hogy arczán hintse szét!
Futá az álmot; s lázongó eszét
Bús képekkel gyötörte mind szünetlen;
Fejére tüzet szórt keseredetten,
Hogy fürte, arcza tőle összeégett.
S igy kezde akkor, jajgatván, beszédet:» —

Az anya keserve méltó párdarab az atyáéhoz. Mint szed össze azután mindent, mi az elhúnytra emlékeztet: fegyvereit, ruháit, díszjeleit.

Hozzá vivék az ifju paripáját,
Melylyel a tért oly sokszor száguldá át;
A ló fejét akkor keblére vonta,
Csókját csillagos homlokára nyomta;
Forró könyük sörényit áztaták,
S megcsókolá a négy patkós patát.
Az ifju díszruháit simogatta,
Mintha csak maga volna ott alatta;
Eléhozatta pánczélát, vasingét,
Kardját s a tőrt, a melyet horda mindég,
Az aranyzablát: s a nagy öblű pajzson
Véresre verte homlokát ez asszony! stb. stb.

Akkor mást gondolt. A lovat megölte; a fegyvereket széttörte, a kincseket elosztogatta; a trónt, melyen fia ült, a palotát, melyben lakott, halomba döntette, s miután a romokon némán zokogott egy esztendeig: — meghalt.

A költeménynek vége van. S végződhetett volna-e szebben?

Ha a Zál és Rudabé történetében nem annyira a

szenvedélyt s a költői erő nyilvánulását, mint a jellemeket bámultuk, itt — ezek hasonló tökélye mellett — különösen a szenvedély páratlan ereje s valódisága ragadja meg figyelmünket. A kompozicziő tökélyére e kis tragédiában, hol minden mozzanat, mint vízesés ragadó árja, a végkatasztrófra siet, csak egyszerűen emlékeztetjük az olvasót; s e tekintetből elégnek tartjuk az iráni hadi fogoly Hedzsir eljárását, Szóráb mindig megújuló sejtelmeit, Hedzsirhez s Rusztemhez ismételve intézett, de bal okokból ezek által mindig kijátszott kérdéseit említeni. Témime hirtelen gyúladt szerelme Rusztem iránt, odaengedése — mely annyi nemességgel párosult, hogy érzületünket nem sértheti; Szóráb növekedése, mely apjáénak tökéletes mása; a Turán és Irán közt ismét kiütő százados háború; az ifjú vitéz hős tettei a Fehér-várnál; híre, mely őt megelőzi; Rusztem érdeklődése iránta s odalopódzása, mi a Szende életébe kerül: mind ez, bár előzménynek látszik, dagadó hullámokkal emeli és sietteti azon megemésztő szenvedélyt, mely mindjárt kitörendő, s előbb Rusztemnek csaknem, aztán Szórábnak valósággal eloltja életét.

S minő szenvedély! Mikor egymással összeütődnek: azt véljük, nem emelkedhetnék már nagyobbra. Mikor a küzdelembe hevültek: úgy hiszszük, tetőpontját érte el. Csalódtunk. Mikor egymással nem bírva, kifáradnak: dühök nagyobb, s az ellenséges hadak közt pusztítva, töltik boszújokat. S hogy az új összeütközéskor szenvedélyök még sokkal nagyobb: az mutatja, mert mindenre kész: a csalárdságra is. Rusztem csalárdságára már figyelmeztettük az olvasót; s azzal — mint hősünk egyik jellemző vonásával még egyhelyt, még válságosabb ponton, az Iszfendiár époszában is fogunk találkozni. De jegyezzük

meg a Szóráb, bár egészen más természetű, cselfogását is. Mosolygva jő szembe azzal, kit elveszteni akar. A természet ösztönszerű szava mozdult-e meg újra benne, vagy a tapasztalati helyes következtetés, hogy ily hős nem lehet más, mint Rusztem? Azonban nem egyedűl e kétely, mi belső érzetével oly igen ellenkező szavait határozza. Vagy Rusztem vagy nem, a kivel vívnia kell. Ha Rusztem: miért titkolja tőle, Turán hősétől, egyedűl méltó ellenfelétől, vérszerinti fiától, oly átalkodottan, kilétét? meg akarja, könyörtelen, ölni őt, fiatalságában. De ha nem Rusztem, ha csakugyan igazat szólt: oh akkor nincs neki menekvés, meg kell halnia, az ifjú tigris az agg oroszlányt nem ereszti el. A Szóráb mosolya, nyájas kérdése, — halálos elhatározása mélységét csak még tátongóbbnak tünteti föl; kivált midőn Rusztem hallgatásának s Szóráb fél nyilatkozatainak (mert miért nem árulja el ő is, hogy ő a Rusztem fia?) végzetességét belátjuk.

De mindez csak a hősök harczias szenvedélye még, a mi utoljára is másodrendű dolog, mert nem hat be a kedély legmélyére, s fészke inkább a lángoló vérben van. A mely perczben Szóráb ledobban, s Rusztem markolatig üti szivébe gyilkos tőrét: egy új világa nyílik meg a szenvedélynek. Mily tragikai! Egy szó kellett volna, maga idején, akár egyik, akár másik részről: s hogy annak a szónak nem kelle kimondatnia! Mily kevesen múlt, kezdettől fogva, hogy egymásra nem ismerhettek! Mikor Rusztem, a nászéj után Témimétől elválva, az onyxkösöntyűt neki adta volt, így rendelkezett arról:

«Igy szóla: — «Tartsd meg tőlem ez emléket!
És hogy ha sorsod lányt fog adni néked,
Fond szép hajába ezt boglárúl néki,
Mert mint ereklye balsorstul megvédi.

Fiad ha lesz, s nyersz férfi örököst,
— Mint én viseltem — ezt karjára kösd,
Mert karja ebből óriás erőt vesz,
S mint Szám, vitéz sok ezerek előtt lesz.»

A pánczél és ruha alatt levő ismertető jel, nem árulhatta el a fiút az apa tekintetének, Szóráb szintoly hiába tudakozott Hedzsirtől. S egymás nyilatkozatára szintoly hiába vártak. Mindez oly végzetes! Mert egyik sem tulajdonkép bűnös benne, bár önmagok okozzák akaratlanúl, s idézik föl öntudatlanúl a veszedelmet. Bűnösebb mégis a győzelemben Rusztem, mert árulással váltja meg életét. Bűnhődnie kell: s bűnhődése nagyobb mint Szórábnak a halál. Ő fia gyilkosa, s méltó keserve, mit a végzetes csapásnál sokkal rettenesebbé az önvád tesz: nem ismer határt. A fájdalom szenvedélye, mit egy Othellóban bámulunk, itt tán még nagyobb erővel nyilatkozik; s ez egy jelenet elég: Firdúzi-t a szenvedély költői kifejezésében Shakespeare mellé emelni. A Témime gyásza szintoly méltó hozzá, lyrai szépségben még gazdagabb, s tragikai érdekben csak azért áll hátrább, mert az anya egészen bűntelen, s fájdalma tisztán csak fájdalom.

V.

Szíjavus.

A sáhok családi történetében, kiválólag Szíjavus, — Kávusz fia a turáni erdőben talált leánytól — köti le figyelmünket. Reménydús növekedése, a mostoha anyja bűnös szerelme iránta, az ifjú állhatatos erénye, vád alá helyeztetése, ártatlanságának bebizonyítása a tűzpróba

által, nagy tiszteletre s fővezéri rangra emelkedése, az Afráziáb ellen indított hadjárat, békekötése Turánnal, újra vád alá fogatása e miatt, állhatatos ragaszkodása az ellenségnek adott becsületszóhoz, üldöztetése, kényszerült átszökése az ellenséghez, nagy tisztelettel fogadtatása Turánban, boldog, tény- s tisztességben gazdag élete ott, az általa épített kéjlak költői pompája, kétszeri nősülése előbb a fővezér, aztán a sáh leányával, az ellene támadt ármány s annak nagyszerűen gonosz szövevénye, a nemes királyi ifjú megöletése, a véréből támadt fű, az irtózatos vérboszú halálaért, mely előbb Szudabét sodorja el, azután egész Turánt vérbe dönti, — megannyi felségesen gondolt, remekűl összealkotott s magas költőiséggel kivitt mozzanat, melyek együttvéve a Szíjavusról szóló részt a Sáh-Náme kitünő részei közé emelik.

E terjedelmes (mintegy hetedfélezer sorra menő) költeményből csak egy kis epizódot választunk ki, melyben a költői alakítás ereje, a keleti költészet színezési gazdagságának epész pompájával ragyog. Bár a puszta leírási pompára nézve a Sáh-Náme sok részei (pl. ugyane költeményben a Szíjavus kéjlaka és kertei, — s még inkább a mazenderáni útban a tündérország leírása) ezt felülmúlhatják, s felül is múlják, de olyan részletet, melyben az élénk festés egyszersmind oly szenvedély kinyomata, s a megkapó cselekvény oly benső alkatrész legyen, alig találhatunk mást. E töredék : Szudabé hamis vádja Szíjavus ellen, s ennek ártatlansága a tűzön átmenetel által bebizonyítva. E részlet csak mintegy 500 sort foglal el, a «Szudabé és Szíjavus» czímmel jelölt fejezetből.

Az előzmény ez. Szudabé, Kaj-Kávusz sáh neje, tilos szerelemre gyúl deli mostoha-fia Szijavus iránt. A szerény, sőt szemérmes ifjú sohasem szokott a nők lakosz-

tályába menni, s a csalfa nő, hogy hálójába keríthesse, férjét ráveszi, hogy a fiút maga küldje be mostohája lakosztályába, ki őt — úgymond — igen kedveli, és serdülő leánya leendő férjéül szánta. Az ifjú, vonakodva bár, enged atyjának. Háromszor látogatta meg a háremet, mindannyiszor új meg új sürgetésekre, mert mostohája részéről csábításokat kelle kiállani; azonban sokkal szemérmesb volt, mintsem atyjának panaszt tenni vagy bárkinek is elárulni merte volna. Szudabé látván, hogy minden csábítása sikertelen marad, boszúra gyúl az engedetlen ifjú ellen, s — mint egykor a Putifár neje — megfordítja a játékot: szemtelen csábításból még szemtelenebb vádolásra. Itt pillantunk be a történetbe:

«Megtépte arczát, a márvány kebelt,
Letépte róla a fátyollepelt,
S úgy zokogott, hogy jajgatása távol
Utczákba hallszott ki a palotából,
S azt vélte minden, e bősz jajgatásban,
Hogy ama nap — hogy a feltámadás van.»

Ijedve ment a sáh, megtudni mi történt, s fölindúlva hallotta Szudabé gyalázatos meséjét, melyet igaznak kellett vélnie.

«— S ha ez való.
Ha igy gyaláz meg az alávaló:
Mintsem királyi ágyamon e csorba
Essék, gördüljön gaz feje a porba!

Szíjavust is hívatta, s elébe adta a vádat. Az ifjú csakhamar legyőzte szemérme természetes zavarát, s elmonda mindent hímezetlenül, a csábítást s az ellenállást. Dühvel felelt a csalárd Szudabé, s hogy uralmát Kávusz

fölött, mit ingadozni vélt, ismét visszaszerezhesse, új hazudsággal tetézte az előbbieket:

«Most is, oh sáh, magzatot hordok tőled
E szív alatt; de jaj, az árva lélek,
Szijavus durva támadása közben
Talán meg is hal, — szinte úgy éreztem.»

Kaj-Kávusz, kinek a jellemhatározottság épen nem tartozott erős oldalai közé, habozva állt a két ellenkező, s egyaránt határozott állítás között; szíve is mindkettőhez egyaránt vonta s ítélni és sújtani nem tudott, nem mert.

«E habozás és kétkedő zavar közt:
Megtudni a valót, talált egy eszközt.
Szijavusnak kezeit legelébb
Vizsgálta, aztán arczát, kebelét,
Mert ismeré a mosusz s gűl szagát,
Melylyel Szudabé kendőzé magát,
S az illatról, tudá, mindent megérez:
Ha Szijavus csak ért is Szudabéhez.
— De nem találta rajt e szag nyomát!»

A gyanu mérlegében Szudabé sűlyedt. Állhatatos tagadása miatt azonban a sáh határozni mégsem mert.

«A sáh azonban igy szólott fiához
— Titkon hivatván Szijavust magához. —
«Semmit se félj, gyanúm nincs ellened,
De lásd, bizonyítékok kellenek.
S míg nincsenek: egy szót sem effelől,
Mik történtek a háremen belől!

Szudabé érezte állása ingadozását, s új, döntőbb cselfogásról gondolkozott. Hogy hazudságainak nyomatékot szerezzen, egy rabnőt, kiről tudá hogy teherben van,

s ki egyszersmind varázsló asszony is vala, bérelt föl, hogy mérges főzetekkel saját magzatát elhajtva, azt a Szudabéénak adják ki, mintha Szíjavus erőszaktétele ölte volna meg, mint ő állítá. A nő nagy fizetésre hajlandó volt; bevette saját főzetét — s két halt gyermeket hozott világra. A boszorkányt jó eleve eltávolítván, Szudabé aranymedenczébe tette a halott kettősöket, s lefekvén, ismét irtózatos jajgatásokkal tölté el a háremet. Kávuszt is felriasztá a gyászhír, s midőn oda sietett, Szudabét görcsös sírásban ágyán fetrengve, körüle az egész háremet jajveszékelve s kéz-tördelve találta. A csalfa nő

«— No lásd!
Milylyé vehedd most az igazolást:
Szijavus ártatlan — naptiszta még?
Mondottam úgy-e? de te nem hivéd!»

Kávusz pedig, magában megzavarodva:

«Most mit tegyek? Gyanús ez! szörnyű ez!
Tisztába hozni nem oly könnyü lesz!»

Egész országából összehivatá a csillagjósokat. Azok soká kérdezték az eget, de bizonyos feleletet adni nem tudtak vagy nem mertek. Végre azt mondák: ha e gyermekek a sáh nemzettjei volnának, az égben föl kellene már születésök előtt jegyezve lenniök; mi azonban sehol egy betűt sem találunk felőlök a csillagok közt. Szudabé erre is készen volt; s a csillagjósok beszédét Szívajustól és Rusztemtől (ki Szíjavust nevelte, hadi dolgokban oktatta s fia gyanánt szereté) való félelmöknek tulajdonítá.

«Nem állítom, hogy e bölcs emberek
Ne tudnák, mit mond a csillag sereg;

De elhalt bennök, úgy látom a lélek,
Mert Szijavusért Tehemtentől félnek,
Nem is csoda! erősb száz elefántnál;
Lépjen a Nil-ba, ott is gát gyanánt áll;
Ha százezernyi hadserget megtámad
Egymaga: valamennyien elfutnának.
Egy csillagjósló mást hogy merne hát
Mondani: mint mit ő szájába ád?»
Szólt s sokkal több csepp omlék szemeiből
Mint a mennyit a Nilból a nap szí föl.»

A csillagjósok egy rabnőt neveztek meg, kiről a csillagok mondák, hogy teherben kell lennie. Ugyanaz volt, ki az udvartól eltünék. Fölkeresték; föltalálták. De makacsúl tagadott mindent, s készebb volt megöletni hagyni magát, mintsem valljon. — Kaj-Kávusz zavara egyre növekedett. Még egyszer móbedeit hívatta, s tőlök kért jó tanácsot. Azok így szóltak:

— «Búd csak akkor szűnik,
Ha az igazság naptisztán kitűnik.
Határozó lépést kell tenned itt,
Titokfejtő csapást, a mely segít.
Bár bizzál nődben, bár bizzál fiadban,
De mindkettő, mégis, gyanú alatt van;
S mert nem egyeztethetők ki vallomásik:
Tűzön menjen át egyik, vagy a másik.
Mert úgy akarja ég, hogy az ártatlan
Sértetlen álljon izzó tűzkatlanban.»

Kávusz elfogadta a tanácsot.
De adjuk a szót a költőnek át.

A sáh először Szudabét hivatta.
— «Közted s fiad közt küzdök gondolatba':

Hogy melyikőtök mén a próba tűzbe:
Mert addig nyugtom nincs, gyanútól üzve,
Mig az igazság a tűzben nem fénylik,
A bűnt a lángok míg el nem itélik.
Szudábe erre: «Én nem félek, oh sah;
De Szijavus kell hogy tisztára mossa
Tűzben magát, mert ő áll gyanuban
Ő véte kettőnk ellen csakugyan.»

Kávusz fiához fordúlt azután
S őt szólítá fel. Ez felelt: «Apám!
Több a gyalázat nékem a pokolnál
S kész volnék mindenre mit parancsolnál,
Máglyára is, bár égő hegyhát légyen,
Mert száz halálnál iszonyúbb a szégyen!»
Kaj-Kávusz a próbától megriadt,
Ugy a fia mint Szudabé miatt,
S szólt: «Bármelyikre sül reá a szégyen,
Oda királyi dicsem, büszkeségem!
Ez fiam, az nőm, vérem mind a kettő,
És a csapás, ha sújt, egykép rettentő.
De a gyanut el kell oszlatni még is,
Ha gyógyszerétől magam elvesznék is!»

Desztúrja által a sáh rendele:
Álljon ki, mond, száz karaván teve,
S a mennyi fát bír, mind rakásra hordjon.
Egész Irán bámulta: hogy' s mi módon
Hordják nagy erdők fáját, egyremásra,
A barna szőrü gyors tevék, rakásra,
Az összehordott nagy halmot pedig
Máglyákba rakják, úgy emelkedik
Az égre föl, hogy két mérföldre látszott.
«A rejtély most kifejlik» — suttogák ott;
S mindenki arra várt kiváncsian
Csalás — igazság — mely részen mi van?
Ha meghallod, hogy fejlik majd ez ügy:
Megtanulod, hogy asszonynak ne higyj.

S ha választasz nőt, tisztaságra nézz,
Máskép kín s szégyen martaléka lészsz!

Máglyázva áll a két hasáb-halom;
Tolong a sok nép minden oldalon,
Tömötten állnak, ember ember hátán,
Szétnyitni vágtató ló sem tudná tán.
Trónján ül Kávusz és parancsot oszt;
— «Hintsetek naftát a máglyákra most.»
És kétszáz szolga, a várt parancs-szóra,
Az égő naftát a máglyára szórja.
Előbb, a napot mintha éj nyelné el,
Nagy füst gomolyg. Aztán ezer nyelvével
A láng kicsap. A föld égnél világosb.
Elszörnyüködve a nép felkiált most,
Mert mind úgy érzi, mintha maga égne:
Siratja Szijavust, hogy vége, vége.
— De im, vidáman itt közelg, lovon.
Arany sisak dicskört arczára von;
Szép termetét fehér palástja folyja
Hosszan körül. A népre néz mosolygva.
Éj-paripája — vágtatván, a port
A holdig verte föl. — Most a csoport
Előtt, a mindentől siratva szánt
Ifjú, magát — mintegy halálra szánt —
Kámforral hinti. Azzal oda törtet
A sáh elé; s leborúlván, a földet
Csókolja lábánál. A sáh, — e kíndúlt
Arczok mutatják! — aggódék s megindúlt.
Elérti az, s így szól mosolygva rá:
— «Rajtam ne aggódj! Sors így akará.
Fejemre most szégyenfolt nehezűl;
Tisztán jövök ki majd e láng közűl.
Ha bűnös voltam s *azt tevém** valóba':
A láng dühétől nem leszek megóva,

* T. i. a mivel Szudabé vádolt.

De hogyha nem, ha ártatlan valék:
Tűzhely középett is megóv az ég.»
— «Imát meghallgató úr!» — a tűzkörbe
Belépve most, az ifjú így könyörge:
«E tűzön átmehetnem adj erőt!
Tisztits meg engem, ég és föld előtt.»
Imádkozék; s a tűzbe most belé
Ugrott. Az őt lovastul elnyelé,
Nagy jajkiáltás erre hallaték;
Sirt minden ember, nyögött nagy vidék.
Szudabéhoz is béhatott a lárma,
Kijött, kiállott a fedél-párkányra,
És mint egy őrült, szétzilált hajakkal,
Emelt kezekkel, tajtékzó ajakkal,
Bősz átkozással, mely kimondhatatlan.
Üldé: — kiről ő tudta hogy ártatlan!
A nép elfojtott átkai pedig
Őt vádolják, s Kávuszt fenyegetik.

Azonban Szijavus, a tűzön által
Léptet, — egészen körülfolyva lánggal;
Lován mintha tűz-sugár voln' a zabla,
S fürödne tajt helyett fehér tűzhabba.
Majd bényeli az izzó szörnyű tenger,
Nem látni többé. Reszket minden ember;
Elnémul minden; elfojtván lehét is.
Várják: ott vész-e? jaj, kijő-e mégis?
Azonban, ím az ifju, rózsa-képpel
Kijő a lángból; lova nyugton lépdel,
S sértetlen űl ő a setét lovon,
Fehér ruhája mint a liliom.

Alig hogy a lángok közűl kilépe,
Örvendve zeng nagy riadás elébe:
Mind így kiált: «Az ifju sáh! Ihol
Tisztán kijött a máglya lángiból.»
Hozzá siettek a vezérek tüstént;
Sok, örömében, aranyát ezüstét

Szórá elébe; viszhangoztaták
Az öröm-zajt utczák és paloták.
S mindenki mondta, mit mindenki látott:
Hogy óvta isten az ártatlanságot,
Mindenki újjongott: — csak Szudabé
Ment fél-holtan ágyas házába bé.

A füsttől, lángtól menten, meg se sértve.
Borúlt Szijavus apja előtt térdre.
Trónjáról most leszállt a sáh; utána
Leszállt nyergéből minden pélevánja.
— Az ifju, a próbált erényü, még
Porig borúlva földön feküvék.
Mosolygva ment a büszke sáh, felé,
Lehajla hozzá és fölemelé
S szólt: «Kelj föl, ifjú! Tiszta te, kin nincs folt!
Fiam! Anyád hű, tiszta, drága kincs volt!
Te mása vagy! Te a föld gyönyöre!
Az isten tett e trón lépcsőire!
Szívemre jöszte! Mindennél te drágább!
Ide ültetlek! szivem szűz-virágát!»
— Ezzel a sáh, fején a gyöngytiára,
Fölhága ismét ragyogó trónjára.
Dicsérte a sors csoda-bölcs játékát.
Mig tőle a szót lant-húrok vevék át;
S merengve, agyán eszmét űze eszme:
Mivel fiának örömet szerezne!
Három nap eltelt öröm-ünnepekben,
A kincses ház kinyitva áll szünetlen.
Trónjára űle Kávusz most ujonnan,
Kemény keze a bikafős boton van,
És Szudabét maga elé hivatva,
Igy szóla hozzá bőszült indulatba:

«Czudar rima! Gonosz, alávaló!
Halálra sértél, kaján áruló!
Koczkára tetted fiam drága éltét;
Őt elveszítni, becsületét sértéd.

Bű-mesterséggel őt végsőig üzve,
Gyilkos szándékkal taszítád a tűzbe.
Hiába kérsz többé, hiába esdesz!
Halálra készülj, mert mindjárt véged lesz.
Nem szivok tovább egy levegőt véled!
Bitóra véle! Rögtön: nincs kimélet.»

Az átalkodott, még most sem szűnt meg Szíjavust rágalmazni. «Zál bűvös ireivel óvta meg testét a lángoktól» mondá, s saját ártatlanságát és vádai igaz voltát újra ezer esküvéssel erősíté. Könyei- és siralmaival pedig egészen ellágyítá Kávusz gyönge szivét. De móbedei, kiktől tanácsot kért, halálos itéletet mondtak Szudabéra. S a határozatlan sáh nem volt elég erős, sem megtagadni (bár óhajtá) azt, — sem végrehajtani habozás és megbánás nélkül. Habozásából Szijavus ragadá ki, kegyelmet kérve Szudabénak. (Mert ismerte apját; tudta, ha megöleti, megbánja, s akkor ismét ellene fordúl szive.) Szudabé kegyelmet nyert.

A történet további folyamát e tény dönti el. Szíjavus, midőn Szudabénak kegyelmet eszközölt, maga halálitéletét írta meg. Az ármánykodó nem szűnt áskálódni ellene, s alkalmat keresett és talált, hogy elüzethesse az ifjú hőst. De ez már nem tartozik azon kis epizódhoz, melyet ezúttal kiválasztottunk. Csak Szijavus végét említjük pár sorban, mintegy ráadásképp. Afráziáb parancsára, kit öcscse a kaján Gerzives ültetett föl az elébb kegyelt ifjú ellen, Gervi által öletett meg Irán egykori reménye, gonoszúl, orv-módra: kötözve hurczolta őt félreeső helyre a gyilkos Gervi.

— ott kemény aczéllal
Fejét levágá. Vére folyt, patakba.
Azt ő föl egy arany csészébe fogta;

De a mikor a csésze megtelék,
A földre is kicsorga még elég.
És csöppiből, hol csak a föld nedves lőn,
Fű sarjadott; virága szép vereslőn
Bársony szinében csodabájjal ége.
— Ma is növeli még Turán vidéke
A vérvirágot, a melynek neve:
«Szijavus vére» — róla ez leve!

VI.

A tizenegy dalia harcza.

Mindez, a sáhok és pélevánok belső, családi életében s kedélyvilágában lefolyt drámák mozzanataiból volt még véve. Most egy tisztán hősi jelenetre fordítjuk szemeinket, az Irán és Turán közt századokon át dühöngött háború egyik legjelentékenyebb epizódjára.

Olvasóinkat csak röviden emlékeztetjük, tájékozásúl a következőkre. Szíjavusnak két fia maradt. Afraziáb sáh leányától Ferengisztől egy, Kaj-Kozru, Kávusz után Irán sáhja; s Dserirétől, Pirán turáni fővezér leányától egy, Firud. Mikor Kaj-Kozru, apjáért bosszút állni nagy hadat küld Turán ellen, parancsot ad Tusznak (a Núder fiának), ki a hadak vezére, hogy Firudot elkerülje s kimélje. Ez azonban engedetlen; Firudra támad s azt megöleti. Firud halála, e ritka szép epikai epizód után, nagyobb mérvet vesz a háború. A két ellenséges ország egész haderői szemben állnak. Mindkettő készen a megtámadtatásra, támadni egyik sem merve még.

Bissen, az iráni had mostani fővezére Gudersz fiának Givnek a fia, únva a hosszú tétlenséget: engedelmet kér apjától, hogy támadhasson; de az még várakozást

parancsol, mert a fővezér, az öreg Gudersz, (Giv atyja) nem hagy támadni még. — Szintúgy a turáni táborban Humán, a Pirán vezér öcscse hasonló engedélyért sürgeti bátyját; de szintoly csitító s halogató választ nyert. Türelme azonban kisebb, mint Bissené, s engedelem nélkül is kitör. Átszáguld merészen egymaga az iráni táborba, s kit legelől talál, a hős Rohámot harczra hívja. De hiába nógatja kihívó szavaival:

«Ki hát a sorbul! kengyelbe a lábad'!
Zökkenj nyeregbe s rántsd meg zaboládat!
Jőj harczra vélem, férfiú-erővel:
Erdőbe, sikra, vizparthoz, — csak jővel!»

Rohám, bár égeti a harcz-vágy, a vezéri parancs ellen nem harczol, s eltüri a gyalázó szókat, miket Humán szór rá:

«— Csodálom szinte:
Hogy búvó ajtót keres ily hős mint te!
Hős! mit beszélek? asszony, gyáva, vagy mi!
Gyalázat! a csatát el nem fogadni!»

Azután Feriburszot, a sáh rokonát, s előtte trónkövetelőt, hívja ki csúfondáros szavakkal; de azt is, bár vére forr, visszatartja a fegyelem. Azután az öreg Guderszet, a fővezért; de az bölcs szavakkal fizeti ki. Most, vívó-társat nem lelvén, a tábor közepéig nyargal, s ott az iráni hősöket, egyenként és összesen gyáváknak szidalmazza. — Megérti a gyalázatot Bissen, s újra atyja elébe megy, keserű kifakadásokkal terjesztve elé a szégyent, mely egész táborukat szennyezi:

— «Bizonyíték kell? — Egy turk, hogy megúnta
A lassu készülődést: táborunkba
Tört, gyávaságot a szemünkre hányt,
Tombolva, mint egy részeg elefánt.
S nyergébül e hetvenkedő embert, e
Kevélyt, kilökni egyitek se merte!
Nem, nyársra tűzni, mint a verebet!
— Hát minden szív itt gyáva, fél, rebeg?
De óh atyám! méltányold fiad czélját:
Öltsd rám a megölt Szijavus pánczélját,
Hadd vivjak én meg e hetvenkedővel;
És fogadom, hogy csontja-törve dől el!»

De Giv, a fővezértől várva parancsot, most sem engedhetett fia sürgetéseinek. Elkeseredve ment ez, nagyapja az ősz Gudersz elébe, s kifakadásai még magasabban törtek ki előtte. Gyönyörködve nézte a hős öreg unokája túlcsapongó vitézi hevét, s elérzékenyüle.

«Gudersz örömmosolygva álla most,
Nézvén az ifjut, a kupresz-magost,
S így szóla: «—Giv, egész iráni hadban
Legboldogabb! Vagy óh, ki boldogabb van:
Mint a ki ily hőst nemze, az apa?
Áldott a nő, ki téged szoptata!
Mióta sergeim közt vagy te itt:
A párducz fél s behúzza körmeit:
A krokodil, mióta ide jöttél,
Sovány, mert folyvást reszketés között él.
— Harczolj Humánnal, most megengedem;
Tudom, tied leend a győzelem.
Isten nevében, a ki diadalt oszt,
S a sáh nevében, kezdjed a csatát most!

Most Bissent, kit apja szeretve féltett a dühös Humán fegyverétől, a Szijavus pánczélába öltözteték, s bár

Giv még most is kérve tartóztatta, a fővezértől kinyert engedelemmel azonnal megindúlt. Az ellentáborhoz vágtatva, beküldte tolmácsát, hogy Humánt hívja ki párcsatára. Nem késett a tüzét már fékezni sem tudó Humán, s a két tábor két legjobb daliája csakhamar szemben állt. Haragos szókat váltottak, majd kihívó, majd megvető hangon. Látszott, hogy mindkettő maga részére tartja bizonyosnak a diadalmat.

Bissen szólt: «Meggondoltad esztelen:
Tegnap se vártál bé, hogy vívj velem!
Ma nem menekszel! törzsödről, remélem,
E görbe karddal nyakad' lemetélem;
S véreddel öntözöm meg e kopárt!
Majd eszedbe jut, mit a leopárd
Által megűzött őz mondott: «ha itt
Selyem mező, arany fűszálait
Tenyésztené, és gyöngyharmat heverne
Minden fűvön: — se jőnék többet erre!»
— Humán felelt: — «Ma még, szavamra elhidd,
Holtul siratnak rokonid, a pelvik!
Szólj, hol akarsz meghalni? — itt, hol állasz,
Vagy félreesőbb helyen, nem látva —? Válaszsz!
Jobb, elmegyünk, hol senki nem segíthet:
Saját vasunkra bízva ügyeinket.»
— «Elég, kiálta Bissen, sok beszéd ez!
Hosszú a kezdet ilyen kurta véghez!»

Így ment bősz csatára a két ellenség. Mély erdőbe mentek, egyenlő távol mind a két tábortól. S összetűztek, a magányban, irtózatos elszánásokkal:

«Reggeltül így, ki nem fáradva estig,
Vívnak s magok' egymás vérével festik.
Majd diadal-reményre, majd kétségre
Hajolva; készen győzni, veszni végre.

Inyök kiszáradt, hőn sütvén a nap;
Az izzadás mindkettőről szakadt;
Azért, pihenést engedvén egymásnak,
Mentek vizéhez egy hűvös forrásnak;
És Bissen ott, magát a földre vetve,
A fris vizet bágyadtan szürcsölgette.
Vér-vesztve alig bízva hogy megél,
Halványan reszketett, mint nyárlevél.
És így könyörge: «Oh te sorsintéző!
Te nagy Világúr! Te szívekbe-néző!
Ha jó ügy az, melyért im harczon állok,
S feltételemben kedvedet találod:
Ne hagyj lankadnom, segedelmed kérem,
Tartsd fönn a harcz tüzében hidegvérem'.»

«Porfödve, barnán mint a lámpagőz,
Tért meg Humán is. Bizva hogy ma győz,
De már alig vonszolva tagjait.
Sok vére elfolyt. Ám dárdát hajít,
És azzal ád a harczra ujra jelt.
Bissen se volt rest és nyillal felelt.»

Majd birokra mentek, marczangolva egymást mint két duhös párducz. Végre Humán elesett; az iráni őt

«Úgy eltaszítá, hogy döngött a föld.
Most kardvasával bőszen, a megölt
Testről levágá szép fürtü fejét;
S mint sárkány-tetemet, hadd feküdjék,
A porba hagyta a megcsonkítottat,
Vérárjai nagy tért elborítottak.»

Nyerge gombjára akasztá a fejét. De eszébe jutott, hogy a turáni tábor előtt kell elmennie, s az ellenség, mely a harcz kimenetelét várja, — bár éjjel van, — könynyen feltartóztathatná. Pánczélt cserélt hát a holttal, s úgy lovagolt a két tábor felé vissza. A turáni őrök, Hu-

mánt vélve a győztesen visszatérőben, könnyen átbocsátották. Mihelyt elment előttök, a helyett hogy a turáni táborba kanyarodott volna, gyorsan az iráni táborba ügetett, hol az aggódva várók örömzajjal fogadták.

Ez a Humán és Bissen harcza. De a párcsata csakhamar általános ütközetek nagyobb mérveit s alakját veszi föl. Elő- és hátra, ellentétes szerencse hullámzásai közt gomolyg a két tábor harcza. Majd ismét a nagyobb alakok ki-kiválnak a dulakodó tömegekből. Most Giv, a fővezér (Gudersz) fia, a Bissen hősi atyja, a turáni vezér Pirán ellen feni fegyverét. Épen indulni akar, felfegyverkezve már, —

«Most hozzá lépe Bissen és ellenzőn
Tartá fel őt: «Atyám, oh drága nemzőm!
Tudd meg, mi jóslat van Pirán felől:
Hogy ő sok támadást Irán felől
Sértetlenül kiáll; sok harczi vészen,
Sárkány-torokból is kimentve lészen,
Míg végre Gudersz rápendíti íját,
S átszegzi őt. Haszontalan ne víj hát!
Órája míg nem üt: hiába minden
Erő karodban, harczvágy ereidben!»

De ő csak ment. Azonban hiába; mert a jóslatok végzetessége csakugyan áll és sérthetetlen. Nem találta meg Piránt, s helyette annak két öcscse, Lehák és Fersidverd, áll útjába.

Azalatt a két fővezér, Pirán és Gudersz, megúnva a hosszú s eredménytelen vérpazarlást, nagy alkut kötnek. Mindkettő, így egyeztek meg, táborából tíz-tíz vitézt választ ki maga mellé; s minden egypár, félre a táborhelyektől, messze a többi bajvívó pártól, mindenik csak saját kardjára bízva ügyét. *S e tizenegyes párbaj* döntse el

a két birodalom élethalál-harczát. A két beszéd, melyben a két fővezér, táboraik előtt, a vér-alkut tudtul adá, a hadi ékes-szólás egy-egy példánya. S a mint mindenik, — vetélkedő hősei nagy sokából, halálos harcz tíz-tíz társát kiválasztja: egyike ismét azon helyeknek, melyek Firdúzi jellemzői tapintatáról tanúságot tesznek.

Most következik az irán-turáni harczok egyik legkiválóbb fegyvertette, a «Tizenegy dalia harcza». A párok ezek voltak (mindenütt az iráni van elől nevezve): Feribursz és Kelbád; Giv és Gervi Szere (a Szijavus gyilkosa; kit — itt jegyezzük meg — ellenfele nem ölt meg, hanem élve fogott el, s megkötözve vitt Kaj-Kozruhoz, hogy az bosszút vehessen rajta, apjáért Szijavusért.) Guráze és Sziamek; Feruhil és Szengule; Rohám és Bármán; Bissen és Rujin; Hedzsir és Sziparám; Szenge, a Szaverán fia, és Ankaszt; Gurgin és Anderimán; Barte és Korem: a tíz pár dalia; s végre a két fővezér: Gudersz és Pirán. Mindenik pár harcza egyenként, époszi jellemzetességgel s részletességgel van előadva, de hosszúra terjedne, párbajaik leírásába avagy csak egyes jellemzőbb vonásokra is kiterjeszkedni. A győzelem mindenütt az iráni félé lőn. A két fővezér magának annyi kiváltságot tarta fönn, hogy egy magas pontról, honnan a szétágazó völgy s erdei menetek mindenikébe be lehetett látni, ők ketten, tíz-tíz társuk csatáját végig nézzék. Ők addig vártak a magokéval... A nap tizedik órája eljött. A turkok mind a porban hevertek már. Borúsan tekinte szét Pirán, s mindenütt társai estét kelle látnia. Nem félelemmel, mert nagy szíve azt nem ismert, de halálát érezve, komoly némasággal állt Guderszszel szembe, ki már kezében érezte az egész győzelmet. Mintha a tíz iráni győző minden ereje, minden büszkesége az ő agg karjaiba költözött volna. Összecsap-

nak; s Gudersz dárdája szügyön éri Pirán lovát; az elbukik s az aláesett Pirán karja eltörik. Nehezen vánszorog föl ez, s menekülést nem látva, a sziklák felé szalad. Gúnyt dobva a balsorstól sújtott ellenségre, fordúla most hozzá Gudersz:

«S reá kiálta: «Büszke hős! no hol vagy?
Tüzed kialszik? Bátorságod olvad?
Hát futsz, mikép vadász elől az őz?
Hol serged, melylyel rontásunkra jősz?
Hol hős hired, töretlen büszke lelked?
Melylyel sáhod bizalmát érdemelted?
Te, kincse, végreménye, fegyvertára!
Hah! sápadoz már sáhod napsugára.
Neked is hátat fordít a szerencse.
Hiában a futás, hogy élted mentse!
Jobb, kérj kegyelmet! Élve viszlek el
Kaj-Kozruhoz, hogy porban esdekelj;
Tán megkimél, kegyelmet is talán ad:
Ha megpillantja ősz hajad' s szakállad'!»

Ez sok volt Piránnak. Visszafordul, s a sziklamagasról tört hajít Guderszre, és annak karját megsebzi. Dühödten ugrik föl az iráni, s legsúlyosb dárdáját kiválasztva hajítja ellenére. Talált a dárda, s a pánczélon át Pirán mellébe hatolt. Most Gudersz is utána ment a sziklára, s utolsó hörgésben találta a hős turánit, annyi iráni elvesztőjét (Gudersznek magának hetven fiából az egy Giv maradt meg, a többi mind a Pirán vezérlete alatt folytatott turáni hadjáratokban életett meg).

— «Dühöngve ért
A bérczre Gúdersz. A mint vért okádva,
Hörögve ott a haldoklót meglátta,

Ki szégyenben inkább mint szörnyű sebben
Kinlódva fekvék, hozzálépe sebten
S igy szóla: «Oh hős! Nemes dalia!
A nagynak is hogy igy kell halnia!»
Az ott feküdt, végsőt hörögve. Most a
Győző, kezét a fris vérben megmosta;
És mert belőle, — oh bősz peleván —
Markából szomjan egy hosszút iván.
Megmossa képét vérrel tölt kezébe',
— A hetven hős fiú jutván eszébe!
Majd Szijavusra büszke szívvel gondol:
Látá-e a vérbosszut, ama honból?
— Aztán, fejét levágni akará,
De lelke mégis nem vihette rá.
Inkább fejéhez tűzte zászlaját.
Hadd legyezgesse, holtan legalább!
S azzal, a völgybe, némán visszament.
— Lova, nyerítve várta odalent.» —

Ezzel ő is a vezérdombra visszatért, hol a többi győző már rég megérkezvén, aggódva várta öreg vezérét. A tíz győző mindenike, a megölt ellenfélt (Gervit egyedül élve) nyergében hozta; csak Pirán teste maradt ott, hol elesék. Gudersz azért Rohámot küldte a megölt turáni vezér után. Így mind együtt levén, a táborba mentek, mely örömzajjal fogadá diadalmasait, s Gusztehem, kire Gudersz ezalatt a vezérséget bízá, ismét visszaadta vezéri zászlóját.

A közben a turáni sereg bús levertségbe merült. Pirán öcscsei, Lehák és Fersidverd, előterjeszték bátyjuk utolsó akaratát, hogy ha ő s tíz társa elesnek, a hadak a harczot tovább ne folytassák, hanem hódoljanak meg Iránnak, s kérjék Kaj-Kozru kegyelmét. A csüggedt hadsereg, melynek fővezérei s legjobbjai estek el, hajlandó is volt erre. Pirán két öcscse azonban,

Turánba hazaszökni, a veszélyes pusztai útra határozta magát, mert

«Soha Lehák (így szóltak) s Fersidverd
Nem húznak ellenségnél hevedert!»

S lóra vetve magukat, elszáguldának. Látta ezt emelt toronyhelyéről az iráni őr. S hírt ada, hogy két turáni, az iráni előőrökön épen most vágta át magát, mieinkből hetet levágott, s a nagy puszta felé menekült. «Utánok!» hangzék a kiáltás az iráni táborban, s Gusztehem, ki az iménti dicsőségben részt nem vehetett, magának kérte ki, hogy a kettőnek utána eredhessen, s őket élve vagy halva vezére lábához hozhassa. Alig indúla el sebes lován a futók nyomában, midőn Bissen, ki ép nem vala jelen, sietve jött s szemrehányásokba tört ki, hogy Gusztehemet egyedűl bocsáták két oly rettenetes vívó ellen, a bizonyos halálba.

«Minden diadalunk mit ér nekem:
Ha gonoszúl ott elvész Gusztehem.»

Helyeslé az öreg Gudersz is, s felszólítá hőseit: ki megy Gusztehem segítségére? De mind fáradt és harcztól törődött vala és senki sem vállalkozott. Magam megyek, kiálta Bissen,

«Hadd mentsem én meg hát Gusztehemet!
Érette arczom sápadt, szűm remeg!»

S nagyapja marasztásaira (apja Giv nem volt jelen) mitsem hajtott; akkor az öreg beleegyezését nyilvánítá,

s ő nyeregbe vetve magát, elvágtatott. Most jött Giv, s ijedve hallá, hogy fia új veszélybe rohant. Utána s csakhamar elérte. Megragadta zaboláját.

«Oh hányszor, igy szól, hányszor kértelek!
De csak: hogy elragadják a szelek,
Mert szíved ősz apádra nem tekint:
Szólj, hova méssz, mily vészbe futsz megint?
Miért szünetlen búmra jársz? utánad
Szünetlenül emészt a gond, a bánat.
Rajtad kivül nincs gyermekem; s te benned
Örülnöm, oh! saját tüzed nem enged!
Tíz nap, tíz éje, ülsz most is nyeregben,
Álmatlan szemmel, vont karddal szünetlen,
A pánczél testedet kidörzsölé:
— Ott még egy kardot látsz: — no, fuss belé!
Fejeddel, mondd, ilyen játékot űzöl?
Ez vakmerőség! ez már sok a tűzből.
Oh ne kisértsd a balsorsot túlon-túl.
Oh ne rohanj éh torkába bolondúl.
Oh mondj le, mondj e vakmerényről, kérlek!
Mert mig te *oda*, én *siromhoz* érek!»
— «Atyám! te bölcs vagy, Bissen szólt, de láddl:
Nem igy itélend erről a világ.
Felejted-e: Lavennél Gusztehem
Mikép mentette volt meg életem' —?
Mily hű barátom volt minden veszélyben!
S én veszni hagyjam, és azt mondjam: féltem.
Nem, vissza engem most ne tarts! Akármi
Sors ér, atyám, azt nyugton kell bevárni.»
Giv igy felelt: «Határozásodat
Nem gátolom hát: csak ne menj magad.
Veled megyek, s baj és veszély felett,
Ha kell halálban, osztozom veled.»
De Bissen erre újra: «Isten őrözz!
Nem illenék Koszrúhoz a dicsőhöz,

S gyalázat volna nagy nevén örökre,
Hogy három hőse menjen két törökre.» stb.

Így Bissen, atyja áldását vevén, egyedül száguldott Gusztehem után. Lássuk most, míg őt ennyi akadály hátráltatta, mi történt azalatt.

Lehák és Fersidverd jól előre haladtak volt már, s az est is leborúlván, pihenni dűltek egy erdőben, melyen túl a nagy puszta feküdt. Gusztehem lova, mihelyt az erdő széléhez ért, megérzé a turáni lovak szagát, s urát egyenest a helyhez vitte, nagy nyerítezéssel, hol amazok hevertek. Lehák lova is hasonló nyugtalansággal vihogott s tombolt. A hősök is fölébredtek. Előbb azt vélve, egész sereg tör reájok, futásnak eredtek. De csakhamar észrevették, hogy egy az üldöző, megálltak s bevárták. Kemény csata fejlődött. Lóháton vívtak, s a sebek mindkét részen, lovat, lovagot vérrel borítának. Végre is Gusztehem győztes maradt, Lehákot és Fersidverdet porba teríté; de sebektől alélva, maga is tehetetlenül, bár még élve, rogyott melléjük. Nem vala képes pánczélát kikapcsolni, s a patak partján, hova magát nagy bajjal vonszolta el, enyhület nélkül, ájultan rogyott össze. Így találta őt Bissen. Szerető gonddal s ápolással végre magához hozá a hű bajtársat. Ennek nem volt egyéb óhajtása, mint még egyszer látni Kaj-Kozru arczát, és sáhja előtt halni meg. Bissen lovaikra köté a megölt két törököt; saját nyergébe vette az elalélt Gusztehemet, s így ment a táborba vissza, hol örömriadallal fogadták.

Odaérkezett ezalatt nagy segítő sergével Kaj-Kozru is. Piránnak, ki neki — Szijavus megöletése után — megmentője s nevelő apja volt, pompás sírboltot építtetett. Gervit, a Szijavus gyilkosát kegyetlenül megölette.

A turáni sereg hódolatát elfogadta s nagy diadallal tért vissza birodalmába.

Im, azon valódi hős költemény, mely — mint magában is kerek s önálló egész — «a Tizenegy dalia harcza» nevét viseli. Cselekvénye, jellemei, leirásai egyaránt arányosak, teljesek s kifogástalanok. Három tagra — egyébiránt egyszerű cselekvénye — mintegy magától oszlik: prolog a Human és Bissen harcza; főrész a Tizenegy dalia csatája, melynek tetőpontja a két vezér küzdelme; s epilog a Gusztehem harcza és Bissen általi megmentése. Mintegy 25—30 alak jelenik meg e kis époszban előttünk; s mind egyénítve. A magában oly hasonló párbaj, mindeniknél saját színezetet vesz föl; kihívó beszédeik, jellemzőleg különböztetik meg egymástól. Firduzi ily egyszerű haditörténeten mutatja meg, hogy aránylag kevés segédeszközzel is, mit tehet a költői alakító erő.

VII.

Az Iszfendiár éposza.

Izlésünk s itéletünk szerint, az egész Sáh-Náme legtökéletesb része az Iszfendiár éposza; melyet fönnebb öt tagra osztottunk. Ezek közül csak a negyediket, Rusztem és Iszfendiár harczát s Iszfendiár halálát akarjuk még, lehető rövidséggel, olvasóink elébe terjeszteni.

Gustaszp, tudjuk, bizonyos föltételek alatt fiának Iszfendiárnak igérte birodalmát s trónját. A hős ifjú,* a Sáh-Náme második kedvencz hőse, a lehetetleneknek látszó

* Kinek azonban már régóta felnőtt fiai vannak magának is. Az életkorok határai a Sáh-Náméban ezt megengedik.

föladatokat, melyek Rusztem csodás kalandjaira emlékeztetnek, megoldja; s apjának alig van már kibúvó ajtója; pedig az öreg aligha meg nem bánta igéretét. Mégis talál egyet. Panasza van Rusztem ellen, ki Szabulisztánba visszavonúlva, maga is öreg, az öreg Zállal független életet folytat. Gustaszp hát, igérete teljesítésének feltételéül még egy teendőt tűz fia elébe: hogy a hűbéresi kötelességeiről feledkezett Rusztemet kötözve hozza elébe. A feltétel lehetetlen; de Iszfendiár előtt semmi sincs lehetetlen. Igéri, hogy megteszi. Gustaszp maga megijed fia készségén és hadsereget akar adni mellé támaszúl. Iszfendiár visszautasítja; hisz Rusztem előtt a hadseregek úgyis elolvadnak; ő maga megteszi, ha ő nem: százezeren sem. Iszfendiár anyja Ketajun, megréműlt a híren, s így szólt fiához:

«Hallom, fiam, készülsz elhagyni minket,
Sötéten hagyni rózsaberkeinket;
Hogy Rusztemet, ki mindig győzve harczolt,
Gustaszp elé lánczon kötözve hurczold!
Oh hallgasd meg, mit mond anyád tanácsa:
A vakmerőség önnön vermit ássa!
Rusztem előtt a Níl is elapad;
Ő játszva űz nagy elefántokat;
Ha kardja villan, vagy csak tolla lendül:
Elfogy a nap sápasztó félelemtül.
Oly borzalom, mint a föltámadást
Előzi őt meg. Megaláztatást
Nem tűr. Tudod: saját fiát Szórábot,
Kihez hasonló hőst Irán se látott,
Mihelyt ő véle mert kitűzni, menten
Halálnak adta ez a könyöretlen.
Tudod mikép ment divekkel csatára,
Vetett hurkot a Puladvend nyakára;

Lova lábával bélit kitapodván:
Mikép nyögött s sziszegett a div Akván.
A mindeniknél vakmerőbb Kamuszt, a
Lóról, kezével megkötvén, lehúzta,
A hindu Sengált, azt hiszem, hallottad,
Hogy szúrta át, s hagyá ott mint halottat;
És megbosszulni Szijavust, urát
Mikép borítá vérbe ő Turánt! *
De hallgassunk felőle! Nem lehet
Hőstettiről beszélni eleget.
A koronáért drága éltedet
— Ugy is tiéd lesz — koczkára ne tedd!»

Hiába. Iszfendiár dicsvágya nagyobb, mintsem attól, mit magára vállalt, visszariadhatna. Ment. Serge csak addig kísérte, hol az út Szabul felé elválik. Épen itt egy a díszmenethez tartozó teve, egyszerre megcsuklott s összerogyék. Rossz előjel; s benyomásától maga Iszfendiár is csak nehezen bír szabadúlni. Végre is büszkesége győz: nem léphet vissza! — Először is fiát Bámánt küldi Rusztemhez, felszólítással: adja meg, s engedje megkötöztetni magát, a sáh parancsára, ki az egész földnek parancsol. Izenete, mit Bámán szájába ad, ép oly határozott, mint tiszteletteljes. Nem kiméli a szót, hogy Rusztemet megnyerje — a képtelenre! — Bámán előbb az öreg Zált találja; az egy gyakorlott kalauzt, Szebcsunt adja mellé, hogy Rusztemhez vezesse. Ezt vadászaton találták. Mikor az ifjú egy hegymagasra ért: a völgyben a vadászcsoport közt egy óriást látott, magasat mint a Bisutun hegye; tűz mellett ült, kezében egy roppant szálfa, s arra — mint

* E kivonatokban, úgy jött, Rusztem tettei kelleténél kevesebb tért foglalnak el; nem árt azért e rövid felszámlálás, mely ugyan csak igen kisded tarlózatot ad azokból, mint szintén a Rusztem beszéde alább (368—371. ll.)

nyársra — húzva, egy vadszamárt * forgatott. — Ráismert Bámán, hogy az nem lehet más mint Rusztem; s átlátta, mily veszedelembe rohan atyja, ha ez óriással összetűz. Fogja s a hegytetőről melyen állt, egy szikladarabot lefejtvén, azt a völgybe, a vadászokra gördíti. Szévaré (a Rusztem öcscse), észrevette a rohanó követ s tanácsolta bátyjának, hogy álljon ki előle. Ez meg sem mozdult, hanem a mint a görgeteg hozzáért, lábát vetette elébe, s félrerúgta. Késő volt Bámánnak elrejtőzni — s leszállt a vadászokhoz. Megmondta kicsoda, s ki küldte. A körül szó sem volt. Rusztem tisztelettel fogadta a sáh unokáját. Mulatoztak. Aztán Bámán előadta küldetését. Rusztem, gondolni lehet, tagadólag felelt. De harag nélkül s minden tisztelettel. Elmondta saját hőstetteit, melyek megaláztatást nem tűrhetnek; elismerte a sáhok hatalmát, melyhez legjobban illik a mérséklet. Miután Bámánt a válaszszal visszabocsátotta, Rusztem maga is Iszfendiár elébe indúlt, a Hirmend partjához.

Mikor Irán hőse s a sáh fia összejöttek: nagy tisztességet adtak egymásnak; ki nem fogytak egymás magasztalásából. Feleléseik a költészet és politika megannyi remekei. Természetes, hogy követeléseik összeegyeztethetlenek maradtak. Végre is azzal váltak meg, hogy Rusztem vadászruháját levetni s díszbe öltözni megy, — ha majd az ebéd készen lesz: hivassa őt Iszfendiár. Az ebéd készen lett; de Iszfendiár, öcscse Bisuten tanácsára, *nem* hivatta a hőst, hadd bosszankodjék meg, tán bosszúságá-

* Az iráni hősmondában gyakran előforduló vadszamár (gur), a hindu ló, a mi európai szamarunkhoz semmit sem hasonlít. Deli, termetes állat; az iráni hősök kedvencz eledele, s vadászataik legfőbb tárgya.

ban oly tiszteletlen szót talál majd ejteni, hogy megkötöztetése igazolva leend. Neheztelve jött Rusztem, s panaszkodék, hogy az ebédre, mint egyeztek volt, meg nem hivatták; neheztelése azonban, bár önérzetteljes, fájdalmasabb volt mint sértő, s a kis ármány megbukott. Rusztemet bosszantani, s kitörésre ingerelni: ez volt a jelszó. Előbb a hely, hova ültessék; azután apja Zál születése s madár általi növeltetése; azután Iszfendiár származásának s vitézségének Rusztem feletti előnyei, s hasonló tárgyak voltak kiszemelve s czélzatosan előhozva ingerlésére. Mindenre tudott Rusztem felelni. S midőn hőstetteit az Iszfendiáréval szembe állítja, nemcsak maga és hallgatói előtt, hanem előttünk is bérczmagas óriásnak látszik. E beszédet, a hős jellemzése végett, egész terjedelmében ide igtatjuk:

Rusztem felelt: «Ha egykor sirba tesznek,
Hőstetteimről majd megemlékeznek.
Engedd meg ifju, hogy még szóljon egy szót
A hirhedett agg, — egyet és utolsót!
Mikor Kávusz lánczokba' s megvakultan
Epedt: megmentésére én indultam,
Félig gyerek még, a mazenderáni
Rémes divekkel készen szembe szállni.
Apámnak egy szavára készen álltam,
És éjjel nappal mentem lóhalálban;
Ott egy csapással öltem meg Bidet,
Ersenget sem kimélve s Széfidet —
S ha ott le nem bukott voln' mind a hárma,
Volt-é, kitől Kávusz mentséget várna,
Ki őt, szolgálván bátorság s szerencse,
Maga szerezte bajából kimentse?
Bilincseiből föl én oldozám őt,
Ősei trónjára vissza én hozám őt.

Én szúrtam át a varázs diveket,
Halálnak adva gonosz szívöket;
Reks s én menénk csak, szél szárnyán mi ketten:
De félvilág futott tőlünk ijedten.
— Mikor megint, hamaveráni földön
Tartá Kávuszt egy földalatti börtön:
Én akkor győztes sergeimnek élén
Bátran menék, mások remegve félvén,
És a gonosz sáh, trónja magasán
Gonoszúl elvérzett kardom vasán.
Afráziáb a közbe' szörnyű haddal
Iránra tört, ott esze-veszve vagdal,
Pusztít, dul, éget. Gyorsan én Kávuszszal,
Givvel, Guderszszel, fejedelmi Tuszszal,
— A dicsőséget hozva csak zsákmányúl —
Haza robbantam; a nap elhalványult
Afráziábnak; a határ iránt,
Reks nyerítését (melylyel az, Iránt
Örömmel üdvözölte harsogón)
Alig hallá meg, — büszke lobogóm
Alig villant szemébe: nyomorúltul
Futott haza s Irán mienk lőn újbul.
Ha Kávusz ekkor ott vesz elhagyatva
Sem Szijavus, sem ragyogó magzatja
Kaj-Kozru e világot meg se látják,
Lórászp se hordja büszke koronáját.
Mikor a nagy sáh, trónját ennek adta,
És a nagyok bosszankodtak miatta,
Apám is szégyenében égni látszott:
Hogy mint uralja sáhul ő Lórászpot!
És lázadozni készen álltak ottan:
Nem én valék, ki őket csititottam?
Óh ifju, a ki el vagy bizakodva:
Ne légy oly igen, vitézi voltodba';
Föltételed botor; ezt meghihet'd, meg,
Nekem, világban jártasabb öregnek.
Ne tedd, a mit Gustászp parancsola;
Nem én, te jutsz veszélybe általa.

Apjától is a trónt úgy vette ő el,
S örökre is jár átok-nyomta fővel;
Mert hogy Lórászp meglátta mily irígyen
Szemléli őt a trónon: hogy ne légyen
Saját fiának a szemébe szálka,
Kegyesen inkább trónjáról leszálla.
Hiába, Gustászp utána ment Balkba,
S alávalóan gonosz tőrbe csalta,
És míg fejére gyújtá városát
Szivébe mártá titkon bősz vasát.
Hidd el, hogy a ki ősz apjával így bán,
Hidd el, hogy az jót fiának se kíván.
Gustászp neked, gondolj csak jól utána,
Cselt vet, s az által vesztedet kivánja.
Vesztedre czélzá, hogy tűzz vélem össze
Parancsolván, hogy vígy hozzá kötözve;
Fél tőled ő, de csak titkolja tőled,
S az ellen külde, ki könnyen elölhet;
Jól tudja ő, hogy erőd arra nincsen
Kötözve vinni engemet, bilincsen;
De mert kivánatodnak ki nem térhet,
Velem akarja kiontatni véred'.
Te légy okosb! és hogysem vért onts érte,
Dobd a koronát poklok fenekére.
Az oly apa, ki ily cseleket használ
Ön fia ellen, rosszabb a farkasnál;
Válaszd helyette Zált inkább apádul,
Várj védelmet a Rusztem hős karjától.
Én sáhhá teszlek Iránon, Turánon,
S úgy áldjon ég, mint javadat kivánom.
De szándokod mellett ha megmaradsz,
Megkötlek úgy, hogy föl nem oldod azt:
Hiszen, ha kell, lándzsám hegyével én
Az eget is a földhöz szegzeném.
Én ez országot akkor is már birtam,
Turk vérrel rég már nagy csodákat irtam,
Mikor még Gustászp kovács vala Rumban,
S Lórászp még ki se mozdult volt hazunnan.

Ej hát! ki tegnap óta űl a trónon,
Küldé fiát, hogy engem gúzsba fonjon!
Magának égnek nincs olyan hatalma,
— Tudd meg! — hogy engem lánczra-, s megvasalna.
Megvénhedtem az isten hírivel,
De senkitől ily szót nem tűrtem el,
S alig birom magam fékezni mostan,
Hogy ki ne törjek ennél haragosban!»
Hogy Rusztem igy beszélt, dühös haragba',
Iszfendiár kézen fogá mosolygva,
S szólt: «A milyennek rajzoltak elébem,
Olyannak, oh Rusztem, talállak épen!
Sárkány-nyakad, oh unokája Számnak,
S karod olyan, mint czombja oroszlánnak.»
S kezét egész erőből megszorítá,
Hogy körmeit a vér is elborítá.
De az oroszlánsziv' agg úgy mutatta
Hogy még fájdalmat sem érez miatta.
S viszont megfogván az ifjú kezét,
«Oh ifju!» szólt, «jövőd be nagy, be szép!
Ki ily leventét a fiának mondhat,
Az oly apát nevezem én boldognak!»
S mig szólt, kezét szorítá, oly keményen,
Lángolt a vér Iszfendiár szemében,
És minden újján szinte serkedett . . .
De el nem árulá, hogy' szenvedett,
És szólt: «No most igyál, agg czimborán
Mert holnap késő lesz, mi most korán.»

Vígan lakomáznak. De Iszfendiár nem hagyta abba szándékát; s végre, határozottan kelle föllépnie s kimondá, hogy meg kell őt kötöznie, mert a sáh azt kivánta, hogy kötözve vigye elébe engedetlen hűbéresét.

A Rusztem szíve erre elszorúlt,
Szemére sűrü ködfátyol borúlt.
Gondolta: «Magad' ha megkötni hagyod,
Nagy baj; ha ellenállasz, még nagyobb.

Akár melyikből átkozott a vég,
Úgy gyáva — igy gonosztevő valék.
Megkötve tőle: meg volnék gyalázva;
Megölve őt: hazám lesz örök gyászba',
Mit kell itt tennem, mit mulasztanom?
Tett és mulasztás egyaránt lenyom.
Hogy futna a nép gúnyolódva öszve
Uton-utfélen: «Rusztem megkötözve,
Egy ifju által!» ezt kiáltanák rám,
Jó hirnevem örökre sárba rántám!
Ha meg' ez ifju elesik kezemtől,
Szemem a sáh előtt hogy' emelem föl?
Ha majd azt mondja: «Oh te vén eszetlen
Ki fiamat megölted vad dühedben:
Légy átkozott, mig járod e világot
És sirodon is nőjön átok, átok!»
S ha engem öl meg ez ifjú vasa:
Szabulra nem süt több napfény soha,
A Zál ép törzse örökre kivész —
Családom hire-neve elenyész!»

Hiába minden. Iszfendiár csak abban marad: «Meg kell lenni!» Ő nem engedhet: a sáh parancsolta; Rusztem sem: a becsület tiltja. A kérdést máskép megoldani nem lehet: holnap megvívnak, összemérik erejöket.

Dühösen hagyta oda Rusztem a sáhi sátort. Ajtaja előtt még egyszer kifakad. A szép időket emlegeti, mikor még egy Dsemsid, Kaj-Kávusz, Kaj-Kozru fénye töltötte be a királyi sátort; s szidja a kort, melyben egy méltatlan űl a dicső ősök trónján.

Hallja ezt benn Iszfendiár s nem akarja hinni, hogy egy vakmerő alattvaló apját a sáht szidalmazza. Utána akar rohanni, hogy mindjárt megfenyítse. De Bisuten csillapítja, s míg szavaira haraggal felel Iszfendiár

(igy nő a rózsa mellett a tövis!)

azalatt Rusztem eltávozott s Iszfendiár maga maradt haragjával.

Rusztem haza sietett, hogy a történteket Zállal és Szévaréval közölje. S mivel azalatt Iszfendiár serge is akarata ellen bár, fia vezérlete alatt belebb nyomúlt az országba, nehogy a két sereg közt — a fők párviadala alatt — összeütközés történjék, Rusztem minden hadát összegyűjtötte, s Szévare fegyelme alá állította.

Reggel összejött a két dalia. Elfojtott haraggal bár, de tisztelettel közeledtek megint egymáshoz. S újra ajánlák a békét; de Iszfendiár feltételét, hogy magát megkötözni hagyja, Rusztem nem, — ezét, hogy balga szándékáról mondjon le, Iszfendiár nem akarta elfogadni. Nem volt más út: harczolni. Megegyeztek, hogy minden segítség nélkül csak ketten harczolnak. Félreállították hadaikat, s összecsaptak. Lándzsákkal elsőbb s vérrel fecskendezék pánczélaikat. Mikor a lándzsák mind összetöredeztek, nagyobb tűzzel nyúltak kardjaikhoz. S mikor a két vitéz *forró kezében a kardvasak is elolvadoztak*, a nyereghez kötött buzogányokat vevék elő; minden ütés, egy bérczről lökött szikladarab zuhanása volt. De a buzogányok is összeszakadtak, s mégsem győzhetett egyik sem. Lovaik is alig lihegtek már alattok, s abba kelle hagyniok a viadalt.

A közben, a tilalom daczára, hadaik összebonyolúltak, s dühös ütközet fejlődék ki közöttük, melyben Iszfendiár két fia Nus-Azer és Mir-Nus is megöletett. Bámán vitte hírül atyjának a két fiu elestét. Új dühre lobbant Iszfendiár. «Te csalfa! áruló!» kiálta Rusztemre: «ez volt-e egyességünk? ez-e igéreted?» — S nagyobb indulattal tört ki köztük a harcz. Rusztem nem állhatott meg. Mert míg Iszfendiár minden nyila talált, s ő is lova

is mintegy behintve volt sebbel és nyílvesszővel, Iszfendiárt egy sem sebezte meg.

«Valóban, úgymond, őt nem éri semmi!
Vasból, aczélból kell őnéki lenni!»

Úgy is volt. Iszfendiárt, Zerdust a nagy próféta, egész testében sérthetlenné tette — egy bűvfürdővel, melyben egészen megfürösztè. Egyedűl csak a behúnyt szemekre nem hatott el a bűvölet; de a próféta még a szemek sérthetőségét is egy sorsszilfához kötötte, hogy csak arról vágott nyílvesszővel lehessen eltalálni, és azon átkot tette hozzá, hogy a ki azzal Iszfendiárt megölné, magának is — csakhamar gonoszúl kellend vesznie. — Im ennyi bűv és átok őrizte Iszfendiár életét; több mint a Nibelung-ének Siegfriedjeét!

Rusztem lankadott. S érezte, hogy ha tovább küzd, végóráját el nem kerűli. Cselhez folyamodék, mert ő, hol hősisége elég nem vala, e nem-vitézi fegyvert sem vetette meg soha. Lezökkent lováról, s a nyilaktól átszúrdalt Villámot szabadjára bocsátva, maga egy kősziklára ugrott föl. — «Késő van már ma, úgymond; hagyjuk félbe most. Holnap újra kezdjük.» Iszfendiár is alig várta, hogy megölt fiait lássa, elsirassa, s tisztességet adhasson hulláiknak. Így váltak el. Iszfendiár fiaihoz ment, siratta őket, s bebalzsamozva, pompás gyászkiséretel apjához küldé a testeket.

Rusztem félhalva ért várába vissza. Apja, anyja, öcscse, fia, sírva vették körűl; ily gyász állapotban Irán hősét sem ők, sem senki még nem látta; sebeiből árral omolt a vér, megállítni sem bírták. Lova is félhalva nyögött az udvaron; vállán, szügyén, czombján sűrű erdő

volt a tollas nyílvesszők sokasága. Ily veszélyes állapotban Zálnak még egyszer a szimurg, a csodamadár jutott eszébe. Ha az nem, senki sem segíthet rajtok. Lóra ült mindjárt, s a bércz alá vágtatott, melyen a szimurg fészke állt, hol maga is növekedék. Ott tüzet gyújta, s a madártól nyert tollat belé veté. A madár, mint egy felhő leereszkedék. Megérté a veszélyt. Szárnyra vette Zált, hogy az út sietősben essék, s a sebeiben alélt Rusztemhez szállottak. A sors-sújtotta hős vérző sebeit a szimurg részvéttel vizsgálta meg; orrával a vért kiszívta belőlök; nyolcz halálos nyilat is kivont testéből. Szárnyaival legyezgette, míg a fájdalom enyhült. Akkor egy tollát adá oda: «mártsd», úgymond, «tejbe ezt, s ha fájnak sebeid, kend meg vele». Szintúgy tett a sebzett Reks-sel is. De még ez mind nem elég: holnap a veszély ismét megújul! A szimurg szépen s bölcsen kérte Rusztemet, tegyen le a további harczról a győzhetetlen Iszfendiárral. De Rusztem hallani sem akart a megadásról. Most hát a szimurg elmondá, mi bűv óvja Iszfendiár életét, s mi okozhatja halálát. Oda vezetlek, mondá a szimurg, Iszfendiár sorsa fájához! Örült Rusztem

«És a szimurgnak biztató szavára
Gyorsan szökött föl; fölpattant lovára,
Előtte szállt, útat mutatva néki
Szimurg; a szárnyát védve terjeszté ki,
És úgy vezette; a mint szárnya villant,
Ömlött belőle drága mossusz-illat.
Igy, mindenütt vezetvén a madár, a
Hős eljutott a tengerek partjára.
Ott a madár nagy lassudan leszállott;
S Rusztem előtt egy karcsu szilfa állott;
Magas, virúló, égverő sudár!
Ágára szálla most föl a madár.

«Nézd ezt a fát, — Rusztemhez igyen szóla —
A legerősebb ágát törd le róla;
Ezen függ az Iszfendiár élete,
A sorsé még, de vedd kezedbe te!
Vidd el haza, és izzó tűzben edzd meg,
Két nyil vasával a végén hegyezd meg,
Nyelére tűzz szárnyamból három tollat.
S Iszfendiárnak életét kiolthat'd.»

Most a szimurg Rusztemet haza vitte. De még egyszer tanácsolta neki a békét:

«Ha veled
Iszfendiár megvívni, közeleg:
Ajáld a békét, szólj szelíden hozzá,
Kérleljed őt, az hátha észrehozná;
Tán büszke szíve meglágyúl iránted,
S eszébe vészi sok dicső csatádat,
Nagy ősei- s hazád szolgálatában!
Oh mert bizonnyal érdemed reá van!
De hogyha büszke szíve még sem enged,
S a trón védőjét nem kiméli benned:
Ideje akkor: feszítsd meg az ijad',
Illeszd reá e karcsu szilfa-nyilat
S célozz, gonosz szemének egyenest!
Ott sebhető; de csak jól megkeresd:
Mert nem hibáz a nyil, s csak eltaláld:
Szemén szivébe küldöd a halált!»

Reggel találkozott a két küzdő. Rusztem úgy tett, int a szimurg kivánta: még egyszer kérlelte Iszfendiárt. Esdő beszéde valóban megindító.

Most Rusztem így felelt a sáh-fiúnak:
— «Még sem lohadt benned e bősz indúlat?
Nézd, harczra magam' én ma nem öveztem,
Csak kérni jöttem és mentséggel kezdem.
Oh rettegd az igaz ég büntetését
Eszed szavát ne oltsa el kevélység!

Igaztalan a mit kívánsz s méltatlan,
Tiszta látásod gonosz bűv alatt van.
Zerdustra mondom, a szent prófétára
És szent tüzedre, oh isten oltára,
A holdra s napra, s kérlek esdekelve
Magad' a rossztól ne vakíttasd el, ne!
Jőj vélem és házamba' légy vendégem,
A mim van mind szolgálatodra légyen.
Kincsem, mit évek óta felhalmoztam —
Mit sem sajnálok, veled én megosztom.
A gazdag terhet tevéim vigyék el
Házadba; és ha téged tisztességgel
Vendégelélek, lóra űlök véled
S ha kívánod, a sáhhoz elkisérlek.
Öljön meg, ha oly nagy reám haragja,
Vessen bilincsre, hogyha úgy akarja.
— Gondold meg csak egy régi bölcs mondását:
«Az emberek magok sirját ne ássák!»
Kezemben van egy eszköz, haragod'
Lefegyverezni, azt megtudhatod.
Mért hát szívedben e szörnyű makacsság:
Szó, köny, jegét hogy föl ne olvaszthassák?
Dobd el a dűh s boszú szavát szivedből,
Az ön-legyőzés égbe emelend föl!»

Iszfendiár felelt: «Elég a szóból,
Ha engemet rászedni vélsz: csalódol.
Lakodba híszsz, vendégül, szép beszéddel,
Békét ajánlasz, ajkad úgy megkérlel!
De akkor kérj tőlem kiméletet:
Ha magad' előbb megkötni engeded.»

És Rusztem újra: «Oh igaztalan!
Mit kívánsz? mire sürgetsz úntalan?
Magam' nevetségessé, csúfra tenni!
Tenvesztedet ne sürgesd! Mert ha: — semmi
Nem ment meg a haláltól, istenemre.
De mind a mim van, s ha száz annyi lenne:

Kincsem, rabszolgám, mind neked adom,
Neked szolgál, bánj velök szabadon;
Hold-képű rableányim is, ha mind kell,
Arany haj-ékök- és kösöntyűikkel;
Szám kincses házát megnyitom előtted,
A Zál tárházát is, kincscsel tömöttet;
A magaméból is, a mire vágyol,
Hadsergem is, neked szolgáljon mától;
A te nevedre esküdjék hűséget,
És védjen bármely ellenségtől téged.
Magam mint szolga térdelek elődbe,
Megyek a sáhhoz, ha büntetni kedve,
Csak e boszúról mondj le, oh királyfi;
Lelkedbe azt csak div tudá plántálni.
Uram vagy; de a legfőbb urra gondolj,
És tartóztasd magad' ily bántalomtól.
Ne légy méltatlan: engem lánczra verni
Ne kívánj — *ezt* nem birnám elszivelni!»

— Iszfendiár felelt: «Ej, kibuvókat
Szűnjél keresni. Szó-ár meg nem óhat.
Isten törvényét tartom én szünetlen,
S mit egy bölcs mondott, azt sohsem felejtem:
Hogy a ki a sáhnak szót nem fogad,
Megszegte az isteni parancsokat.
Válaszsz tehát: megkötözlek, vagy megvivsz;
A sok üres kifogás czélra nem visz.»

Mikor Rusztem látta, hogy semmi sem használ az elvakúltnak, makacs feltételéhez oly eszeveszetten ragaszkodik, istent s Bisutent hívta bizonyságúl, hogy ő mindent elkövetett, mi tőle telt. (Ebben is volt egy kis csalárdság vagy tartalék, mert elhallgatta előtte azt az egyet, a mi a legfontosabb s meggyőzőbb lehetett volna: hogy kezében a biztosan ölő nyíl s a bűvölet!) S kilőtte nyilát. Iszfendiár lerogyott, halálos sebben, mely két szemét érte, a nyíl kettős hegyével.

Mint siratja fia, Bámán; mint öcscse Bisuten, mellőzhetjük. Az elesett vígasztalja őket: hogy nem Rusztem, nem ember győzte őt le; e nyíl, a bűv feloldója, varázs által okozta halálát, ember által győzhetetlennek. Azután Rusztemet hivatja magához a haldokló. Rábízza fiát, a sáhok unokáját, a leendő sáht. Békében nyújt a két ellenség kezet most egymásnak; s Iszfendiár meghal.

Mind ez, oly végetlenül tragikai! E bűvölete oltalmában elbízott hős, kinek el kell esnie! Ez ősz dalia, ki éltét hőshöz nem illő csellel s bűvvel tarthatja meg csak, de maga is nemsokára ép e bűv áldozata leend! Mindkettő oly nemes, oly magas, oly büszke: azért nem engedhet egyik is, azért nem férhetnek össze, két kard egy hüvelyben, — azért kell előbb egyiknek, azután a másiknak is vesznie! S mind e fölött: a gyönge apa, ki trónt igér fiának, megbánja, s veszélybe küldi őt! Az engedni nem tudó fiú, ki sem apja gyöngeségét sem anyja könyeit számba venni, vagy kimélni nem akarja! A trón reménye, kit a trón százados oszlopa sírva dönt meg, hogy általa meg ne döntessék! A két legnagyobb hős, egymás vesztére! *

Mindez oly tragikai!

* A Rusztem halála — a mi még az Iszfendiár halála után a Firduzi époszának ez első részéből hátra van — a fentebbi rövid átnézetben már említve volt. — Mohl, kinek franczia prózai fordításáról a 242. lap *) jegyzetében volt szó, szintén csak ez első mondai főrészt végezhette be teljesen. Ez a rész, a Rusztem haláláig, négy óriási, ivrét alakú, nagy kötetet foglal el, szemben adva az eredeti szöveget a franczia fordítással. A második főrészből, mely terjedelmesb az elsőnél s valószínűleg hat hasonló kötetre terjedt volna, csak két (V. VI.) kötet jelent meg a jeles tudós életében, s még egy (VII.) hátrahagyott kéziratairól, holta után.

NEGYEDIK FEJEZET.

A SÁH-NÁME SZÉPTANI MÉLTATÁSA. — I. AZ ALAPESZME ÉS A KÖLTŐI ALKOTÁS. — II. A JELLEMEK. — III. AZ ELŐADÁS.

Sokkal több tért foglaltunk el e kivonatok közlése által, mint eredeti tervünk vala. De minden nyomon éreztük: hogy így is végetlenűl kevesebbet adunk, s azt is csaknem száraz kivonatban, mint kellene arra, hogy olvasóink előtt a Sáh-Náme szépségeit észrevehetőkké tegyük, s a mű átalános jellemzését csak némileg is reá alapíthassuk. Most ez átalános jellemzés van hátra, s azzal be is fejezzük, a mit az iráni époszról mondandók valánk. *

A nélkül hogy szabatos vagy épen szőrszálhasogató æsthetikai rendszer bonczkése alá vennők, egyenként akarjuk a Sáh-Námét az éposz-költészet főbb elemeinek szempontjából vizsgálni. Legyen e szempontok elseje: az alapeszme s azzal összefüggőleg az alkotás (conceptio és compositio) szempontja.

* A *kisebb* (becsre és fontosságra t. i. mert terjedelemre szintén nagy) époszokat, még a legfontosabb Bárzo-Námét is, mellőzhetjük a Sáh-Náme mellett.

I.

Az alapeszme és a költői alkotás.

Szükségtelen ismételnünk, hogy oly nemű külső egységét a cselekvénynek a Sáh-Náméban hiában keresnők, a minő pl. a Nibelung-éneket az egységes műalkotások legtökélyesbikévé, s e tekintetben igazán bámulandó remekké teszi. S erre vonatkozólag a már fönnebb is mondottakra és az alább még mondandókra hivatkozunk. De ez nem zárja ki az eszme benső és egységes életét, mely a roppant terjedelmű költeményt egészen áthatja. Firdúzi azon föladatot tűzé maga elébe, földolgozni nemzete egész monda-kincsét, s lelket önteni a roppant tömegbe, melyet, mint előtte még alaktalan s alig megbírt anyaghalmazt, nemzedékről nemzedékre görgetett s adott át a néptudalom. A legrégibb kezdetektől fogva a tisztán történelmi korig (mert eddig terjed az általunk vizsgált rész) — ezredéveken át húzódik az iráni monda. Szerintök, az iráni nép fölfogásában, a világ őstörténete az; mert ők más világról nem tudnak, mint a melylyel magok érintkezésben állnak; s e világnak középpontja, magaslata, mely az egészen uralg, Irán. Isteneik s a mindenséget mozgató szellemek e ponton szállanak le, s vegyülnek az emberekkel, mozgatnak népeket, s ihletnek meg egyes nagy szellemeket, hogy társadalmakat alkossanak, fajukat nemesbítsék, s a polgárisulás és mívelődés első elemeit mustármagként elhintsék. E ponton küzdi ki ős csatáit a jó és gonosz, az emberiség biralma fölött; s az elemek és a szellemvilág belevegyűlnek e küzdelmekbe, és segítnek azt egyik vagy másik részre eldönteni. Szóval, az iráni ősmonda, ha olyas kozmogóniai konjekturákra

nem emelkedik is, mint teszem a héber szent hagyományok, de az emberiség s a társadalom és állam eredeteinek oly összefüggő elbeszélését adja, s abban magának Iránnak oly határozott központi szerepet oszt, — mely két tényről mindenesetre meggyőz: egyikről, hogy az iráni nép az emberiség ősnépeinek egyike, melyeknek léte, vagy különszakadása, a csak némileg is szervezett társadalmakon jóval felülre nyúlik vissza; s másikról, hogy e népcsalád oly korán ébredt nemzeti öntudatra, mikor még sem gyermeki képzelődése ős frisseségét, sem eredeteinek — legalább homályos — emlékeit el nem veszíthette.

Mily megbecsülhetetlen kincs egy ily nép ősmondája! És ha ehhez járul még az is, hogy a monda forrásai ez eredeteknél nem dugúlnak be, sőt hova tovább mind gazdagabban öntik árjaikat! S az iráni nép hagyományai épen e ritka kiváltsággal bírnak. Az első — a társadalomalakító — szellemek sora Dsemsiddel; — az ős-küzdelem első időszaka, melyben nem emberek, hanem részint természeti elemek, részint felsőbb lények vívják a jó és rossz elveinek harczát, Zohákkal bevégződik; Feridun az első, a kivel az iráni nép őstörténelme egészen emberi alapra lép; a *mese* világából, a tulajdonképi *mondáéba*; de itt kezdődik valósággal annak páratlan gazdagsága és sokágusága is. Mintha eddig az lett volna a monda-alkotó szellem föladata, hogy Iránnak, a még nem létező világtörténelemben központi helyet biztosítson, s e végre mint kezdő-pontból, onnan kezdje kifonni az emberiség első történeteit. Azért eddigi alkotása egyszerű, egyetlen vonalon jár, az egy tömbbe szorult embercsalád kezdetleges fejlődésének eseményeit festi. Feridunnal az államélet szétágazó történetei kezdődnek. De mikor ő három fia közt osztja meg birodalmát, a súlypont, mintegy magától,

Iránra esik, s a széteső két rész panasza az osztály ellen: épen Iránnak e központisága, vagy személyesítve: Iredzsnek két bátyja fölötti elsősége miatt támad.

Ettől kezdve az iráni hősmonda vezéreszméje ez: Irán a föld csúcspontja, az iráni nép a világszellem kiválasztottja s földi képviselője; s a Jó és Gonosz közt eddig elvileg vívott örök harcz, *most már Irán és Turán* (ez alá foglalva mind azt, mi Iránon kívül esik) *világtörténeti harczának alakjában jelenik meg.* E harcz szintoly örök s mindig megújuló, mint az előbbi, mert a világon a Jó a Gonoszt soha végkép föl nem emésztheti; de fölemésztetni sem hagyja magát, s így Irán ellen örökké harczol Turán és viszont. Íme, a Sáh-Náme alapeszméje, melyet — ki nem fejtve s fejezve bár, — Firdúzi az általa használt anyagban kétség kívül már ott talált, de melyet egységes alkotásban kivinni s megtestesítni az ő feladata volt.

Az anyag, melyet talált, s mely ez eszmének mint benne lakó léleknek gazdag nyilvánulásául tekinthető, ím ez eszmei tartalma nélkül, első tekintetre, halomra hordott tömeg gyanánt tünik föl. Nem határozhatjuk ugyan meg hozzávetőleg sem, mily alakban létezett Firdúzi előtt, de föltéve (mi alig hihető) hogy csak a költői feldöltöztetés hiányzott volna az iráni ősmonda — költőnk által használt — pélvi nyelvű prózai fordításából, s annak egész tartalma vagy anyaga a mostani Sáh-Náméval egy s ugyanaz lett volna: Firdúzi teendője maradt akkor is a roppant anyaghalmazban alvó költői szellemet fölébreszteni, nyilvánná tenni, s az anyagot magát művészi alkotássá teremteni át. Mert daczára látszó összefüggetlenségének: a Sáh-Náme valódi művészi alkotás. Hőse: az iráni nép, amaz eszmének képviselője; cselekvénye az iráni harcz, melyet Turánnal folytat; mozgatója maga az

örök világszellem. Azon számos egyes tagok, melyekre a monda szétszakadni látszik, nem csak annyiban függenek össze, mert bennök ama harcz mindig ismétlődik, hanem mert általok, mozzanatról mozzanatra kimutathatólag, előbb vitetik a fő-, az egy-cselekvény. E cselekvény árjában nem egyének, hanem egész nemzedékek és időszakok lépnek föl szereplőkül, s magok az egyes hősök, a mellett hogy valódi egyének, hús és vér, egyszersmind nemzedékeknek szolgálnak mintegy gyűjtő nevekül, a mint ezt (már fönnebb is megjegyeztük) majd minden ősmondában találjuk.

A monda benső életerejének (vagy Firdúzi-nak? el nem dönthetjük) alakító képességéről semmi sem tesz nagyobb bizonyságot, mint azon felötlő sajátsága a Sáh-Náménak, miszerint benne az egyes mondakörök sőt egyes mondák is, egymásba átfolynak, egymástól teljesen el sem különözhetők. Bár önállóan is érthető s élvezhető egyes darabokat nagy számmal mutathatunk ki benne, sőt — ha akarnók — ilyenekre volna felosztható az egész; de figyelmes vizsgálattal csakhamar észreveszszük, hogy alig van a műnek oly *egyes* alkatrésze, mely önmagában úgy volna kezdve és bevégezve, hogy előző s követő tagjaitól teljesleg függetlenül állna, vagy az egészből kivétetvén: abban érezhető hézagot ne hagyna hátra. Mi egyfelől azon tényre vezet, hogy a Sáh-Náme nem kisebb époszok cyclusa csupán, melyeket csak a közös irányzat tartana össze, mint egy boccacciói Decameronet; másfelől bizonyítja, hogy művészi alkotás, a személyi egység nélkül is képzelhető, sőt tényleg létező.

Nem folyamodunk ennek kézzelfogható bizonyítására Rusztem szerepéhez a Sáh-Náméban, ki némileg a költemény legnagyobb részében az első hős szerepét, s századokra terjedő harczok vezér-egyéniségét képviseli.

Hanem fölveszszük a középcselekvények valamelyikét, pl. azt, mely az előbbiekből már úgyis ismerős előttünk, a Gudersz és Pirán vezérek alatt folyt harczot, mely (csak példáúl hozva föl) világosan mutatja a létszeres összefüggés említett nemét a Sáh-Náméban.

Kaj-Kozru, az ifjú sáh, bosszuló hadjáratot küld Turán ellen, apja Szijavus gonosz megöletése miatt; vezéreit pusztítni küldi, s csak egyet köt ki: hogy testvérét, Firudot, kerüljék s kiméljék. Íme, a kiindulás, az előzmények emlékezéseinek egész csoportját költi fel s veszi igénybe! Szijavus tragédiája, megöletésével s elsiratásával nincsen még bevégezve; két fia, Firud és Kaj-Kozru, megoszlék Turán és Irán közt, mint ő maga (Szijavus) is iráni apától s turáni anyától származék, s élete felét Iránban, más felét Turánban tölté szinte; az ellenséges két elem, egy családban sőt egy egyénben is, folyvást érezteti hatalmát. Ehhez járul még az, hogy a Kaj-Kozru által Turán ellen indított had fővezére kezdetben (Gúdersz csak azután lesz vezérré) Tusz, ki már Kozru trónra léptekor határozottan ellene, s Feriburs (Kaj-Kávusz fia) mellett lép föl, és Kozru s átalában a szijavusiták ellen titkos gyűlöletet tart szívében. Engedetlensége, mely Firudot elveszti, nem esetleges: egyenesen Szijavus vére ellen van intézve; — új szál, mely e történetet már kiindulása pontján, az előzményekkel összeköti.

Nézzük tovább. Tusz, a Firud megöletéséért visszahívatik a vezérségből, kegyvesztésbe jut, s Gúdersz lesz a fővezér. Az általa vezérlett hadjárat, Irán átalános hadviselete mellett, az ő személyes bosszújának kinyomatát is veszi magára: az előbbi hadjáratban hetven fia életett meg, egyetlen-egyén, a most is oldala mellett levő Given kivül mind. Egy Makkabeus-nemzetség ez, mely az utol-

sóig harczol; s az ős, az unokával együtt visel kardot; emlékei visszanyúlnak az előbbi századokra, és sarjai a következőkben is szerepelni fognak. Úgy is van. Bissen, a Gudersz unokája, ki e hadjárat oroszlányrészét nyeri el, a Humán elleni harczban, a Tizenegy dalia csatáján s a Gusztehem megmentésében, — a költemény egy másik részében egy csodás szerelmi történet hőse, s veszélybe esvén, kimentésére egyenesen Rusztemnek kell mennie.

Az ellenfél vezére a hőskölteményben Pirán, csaknem az egyetlen, Turán összes hősei közt, kivel teljesen rokonszenvezhetünk. Szijavus ipa először; segítője azután, hogy második nőül Afráziáb sáh leányát nyerje; egyetlen védője az ellene szőtt ármányban, s miután őt magát meg nem óvhatta, árva családjának megmentője; Kaj-Kozru második apja, nevelője, megtartója. Megannyi pont, mire az előzmények vetnek világot, s mi azokból nyúlik ide át. Úgy a jóslat is, mely megmondá, hogy Pirán csak a Gúdersz keze-lőtte nyíltól eshetik el. S mikor mindez betelt és elvégződött: a Kaj-Kozru méltó gyásza az elesett ellenség fölött, s a pompa, melylyel temetését körülveszi.

De ki győzné számba venni s rendezni mindazon szálakat, melyek a Sáh-Náme egymást követő részleteit át-meg átszövik, s köztük a legszorosabb összefüggést, a valódi egységet tartják fönn? A mit eléhoztunk, csak példa volt. S hasonlót, az egyes részletek bármelyikéről könnyű volna kimutatni. Életműves test az egész, melynek roppant törzse a már elégszer megneveztük harcz, mit személyesítve mindkét oldalról, *leginkább*, bár korántsem kizárólag, Rusztem és Afráziáb képviselnek; de a törzsből minden irányban kiváló számos ág csakúgy hozzá tartozik az életművezethez. — Így tekintve már, egészé-

ben s legnagyobb körvonalaiban a Sáh-Námét mint költői alkotást, azt így határozhatjuk meg:

A Jó és Gonosz közt, az első nemzedékekben, az állami lét megszilárdulásáig folytatott harcz, Dsemsid elfajulásával s Zoháknak Feridun által való legyőzésével, de nem megsemmisítésével csak forduló pontot ér. A megbukott Dsemsid és a sziklához lánczolt Zohák szelleme, leány-ágon leszármazott maradékaikban tovább is működik; s Feridun birodalmának megosztásával az emberi (országos és nemzeti) nagy küzdelemben ismét előtérbe lép. E küzdelem Iredzs megöletésétől, Minucsér boszuállásán, — a Núder ellen fölkelt ország belszakadásán, — Afráziáb változó sikerű küzdelmein, — Rusztem s a többi iráni hős kitartó harczain, — Szijavus és fiai hadviseletein át, egész Afráziáb bukásáig szakadatlan lánczolatban s változatlan irányban halad s tölti be események áradatával a hőskölteméný medreit. S ez annak főteste: Feriduntól Kaj-Kozruig; vagy Szelm- és Turtól Afráziábig. A mi ezután van, az óriási mérvű költeménynek epilogja, ép úgy mint a mi az előtt volt, prologja vala. Csakhogy, míg a prolog teljes mértékben mythoszi jellegű volt, — az epilog, a hőskor jelleméből folyólag, emberi s hősmondai szellemű. Az Iszfendiár époszát értjük, melybe csodálatos költői erővel vannak Rusztem utolsó dolgai s halála beleolvasztva: magokban is elég bizonyítékai Firdúzi alakító-erejének. Az epilog másik kiváló eseménye, a Zerdust vallás-újítása, kétség kívül más nemű fontosságáért foglalt csak helyet az époszban; s mind a mellett mély kiszámítással, — vagy bámulatos tapintattal van azzal belső összefüggésbe hozva a bűvölet által, melylyel a próféta Iszfendiár testét sérthetetlenné teszi, szemei sérthetőségét a sors-szilfához köti, s megölőjét átok alá veti.

Ím előttünk áll a Sáh-Náme egész alkotása, cselekvénye legnagyobb körvonalaiban. De a mi ez alkotásnak még valódi költői érdemét, mondhatnók kenetét adja meg, s Firdúzi-t a világ első költői közé emeli, ez azon mélyen tragikai szellem, melyet ő egész alkotásán elönteni tudott. Azt, hogy a költemény vagy monda egyes alkatrészei magokban tragikai fordulatokkal bírnak, — hogy bennök egyik- vagy másiknak buknia, bünhödnie kell, vagy bukása bosszút von maga után, — azt így alkothatta a monda-alakító nép ösztöne is. De hogy e roppant tömeg, cselekvényének csaknem tömkeleges tévelyei daczára: egy és mindent befoglaló tragikai fejlődéssel bír, azt a századokon át készülő monda önkénytelen alakulásának tulajdonítani nem lehet, az Firdúzi alkotó lelkének műve egyedül. Pedig a Sáh-Náméban megvan ez egy és összesített tragikai fejlődés, az kétséget nem szenved. Mintha Zohákban egész utóvilága esnék el, s mintha Afráziábban ismét csak Zohák elestét látnók ismétlődni: az egész művet átható irány annyira egy és szembetűnő. De ez nem minden, s a Sáh-Náme tragikumát ez nem meríti ki, csak mintegy alapúl vagy hátterül szolgál annak. Már Dsemsid erkölcsi meghasonlásában van azon csíra, melyben a döntő szakadás gyökeredzik, mi Irán és Turán nagyban, uralkodó (vagy képviselő) családaikat egyenként, sőt legtöbbnyire (s csaknem kivétel nélkül) a vezéregyéniségeket is magokban, megoszlatja a Jó és Rossz között, s a benső meghasonlás és a sorsszerű bukás magvait mindenikbe eredetileg beleoltja. Feridun két nőt vesz: mindkettő Dsemsid-utód, de egyik jó, másik elfajult időszakából; ettől két idősb, amattól harmadik fia születik, s a kétféle gyermekek közt történik az első (de örökre orvosolhatatlan) szakadás Irán és Turán közt. —

Hogy a két gonosz a tisztalelkű Iredzset megöli, az már természetes s lélektani szükségesség; hogy Minucsér rajtok boszút áll: szintoly természetes s erkölcsi szükségesség. Hogy a bosszú ellenbosszút s ez ismét újabb megtorlást szüljön, hogy a turáni sáhok bosszútörekvéseinek hatálya Zohák utódainak, sőt mindenféle diveknek közéjök vegyülése s vérökbe oltatása által is növekedjék, s annál nagyobb ellenhatást fejtsen ki, csakhogy annál kikerülhetlenebb és igazságosabb legyen egyetemes bukásuk: ez a mű magas tragikumát végetlenül növeli. Minden elem befoly a tragikum teljessé tételére, s az egyes részletek tökéletes tragikai fejlése az összes hatást ha emelni nem képes, annak benyomását folytonos elevenségben tartja az egyik rázkódásból másikba eső olvasó kedélyében.

És a részleteknek annyira általános tulajdonuk e tragikaiság, hogy talán a derűlt s szerencsés fejleményű két szerelmi történeten (Zál és Rudabé s Bissen és Menise kalandján) kívül egy sincs, melyet teljes joggal, tökélyes tragédiának ne nevezhetnénk; sőt e kettő is, végkifejlődésöket leszámítva, annyi tragikai elemmel bír, hogy e mű egyéb részeivel szögös ellentétet e tekintetben sem képez. Emlékezzünk csak a Feridun három fiának, — a Núder (Minucsér fia) ellen költ lázadásnak, — Rusztem és Szórábnak, — Szijavusnak, — Firudnak, — Piránnak, — Afráziáb bukásának, — Iszfendiárnak s végre magának Rusztemnek, megannyi bevégzett tökélyű tragédiáikra! Mindannyi, egyenként is, egy-egy tűkördarab, mely az egésznek tűzlángját tökéletesen visszaveri, s szemünkbe *süti* mintegy. S mint nagy hősökről mondani szokás, hogy *minden ízök egy hős:* a Sáh-Náme valóban egy tragikus eposz, melynek *minden íze egy-egy tragikus eposz ismét.*

Ezek után, miket a Sáh-Náme alapeszméjéről s al-

kotásáról elmondánk: cselekvényét újabb s részletesb elemzés alá venni fölöslegesnek véljük. Alkotásában cselekvénye s szerkezete is meg van jelölve. És nézetünk szerint megfelelve azon ellene egyedül emelhető kifogásra is, miszerint cselekvénye az egységet nélkülözi, s szerkezete nemcsak sokfelé tagolt, de túlságosan bonyolúlt is. Mert ha e tömkelegben a vezérfonalt megtalálnunk sikerült: minden önként bonyolúl le, s a szétágazások egy felsőbb egységben olvadnak föl.

II.

A jellemek.

Ha áll, hogy a költőt általában s különösen az eposzköltőt is, a tárgy belső alakításán túl a *jellemek* alakítása s festése próbálja meg: Firdúzi-ról mondhatjuk, hogy e próbán még diadalmasabban, mert minden kifogás nélkül, áll meg. Akár a jellemek végetlen gazdagságát és sokféleségét, akár a lélektani ismeret mélységét, akár a kivitel következetességét s erejét tekintjük: a Sáh-Náme jellemei előtt bámulattal fogunk megállani.

Részemről a különböző költői nemek alkotási s kiviteli nehézségei közt minden összehasonlítást meddőnek vagy legalább is igen kétes érvényűnek tartok. Mindazáltal úgy tetszik nekem, hogy az époszi jellemalkotás egy sajátságos nehézséggel bír a drámai fölött; (melynek viszont lehetnek saját nehézségei). A drámában tudniillik tisztán emberi fejlemények közt alakul s hat a jellem, míg az éposz az ember-fölöttit, a csodálatost, — ha csak puszta végzetesség alakjában is, — nem nélkülözhetvén, ez alkotó elemnek múlhatlan befolyással kell az époszi jellemekre is bírnia. Innen kettős szirt: vagy a felsőbb

hatalom kezében gépekké válhatnak jellemei, s szabadságuktól fosztva a végzetesség puszta eszközeivé törpülnek, vagy a végzetesség befolyása a cselekvényre csak látszólagos, az époszi machina csak p'ctus masculus, külső ragaszték, létszeres összefüggés nélkül, s így az éposz méltósága nevetségessé válik. Firdúzi e kettős szirtet egyaránt szerencsésen kerülte el. Hőseiben magokban van a végzetesség s nem külső hatásokban parancsoltatik a feltétlen isteni erő által reájok; s e végzetesség mégis oly átalános és szembetünő bennök, hogy merő lélektani alapokon, — mint a drámai végzetesség — megmagyarázható nem volna.

Itt van azért helyén, mielőtt Firdúzi jellemeinek részletesb elemzésébe bocsátkoznánk, röviden szólani a természetfölöttinek vagy «csodálatosnak» alkalmazásáról a Sáh Náméban.

Firdúzi az epikai költészet e nélkülözhetlen elemét illetőleg is kivételes helyzetben vala művével, — illetőleg a perzsa őshagyománynyal szemben. Nem csak hogy egy mahomedán uralkodó udvarában s annak egyenes parancsára írt, és pedig oly türelmetlenül hitbuzgó és vallása mellett tűzzel-vassal vitézkedő uralkodónak mint a gaznai I. Mahmud vala, — hanem maga is valódi hű muzulmán, — egyszersmind azonban oly nemzet ősmondáinak költője, melynek a Tűzisten imádására emelt, s fojtó erőszakkal eloltott oltárai (mert tudjuk, hogy egy ezredéveken át meggyökerezett hit miképen oltathatik el!) még úgy szólván füstölögtek, s melynek összes hagyományai, sőt a legújabbakon kívül — egész dicső történelme is, Zoroáster dualisztikus hittanával s tűzimádó istentiszteletével volt válhatlanúl összeforrva. Nem szenved kétséget, hogy e nehéz összeütközés nélkül, ha pl. Firdúzi a

mahomedanizmus Perzsiába jötte előtt ír vala, a Sáh-Náme sok részben más alakot ölt. Egy tekintetben bizonyosan tökélyesebb lesz: zavaratlanúl *egy* világnézlet visszatükrözője marad; s költője nem kényszerűl a mondai anyagban minden nyomon nyilatkozó világnézletnek, saját egészen különböző világnézletével, ha nem is egyenesen ellene dolgozni, de legalább szándékosan ellensúlyt tartani. Másfelől azonban hiszszük, hogy e kényszerűség nagy mérséklője volt a Sáh-Náme alkotásának ama fölebb jelölt veszély felé nehézkedésben, miszerint túlságosan végzetessé válhatott s az emberi elemet egészen háttérbe szoríthatta volna.

Azonban mind ez csak hozzávetés. S részünkről nem vagyunk a konjekturák baráti. A Sáh-Náme, daczára annak, hogy költője határozottan mahomedán: megőrizte az époszt alakító világnézlet befolyását annyira, hogy az rajta félreismerhetlen maradjon. Fönnebb azokban, miket a mű alapeszméje s alkotása felől elmondánk, eléggé kitüntettük a dualisztikus elvet, mely — mint a zoroásteri világnézlet *lényege* — annak minden alkotásain s kiválólag a Sáh-Námén is rajta hagyta bélyegét. Firduzi, mint mahomedán, csak egy istent ismer, az örök mindenhatót, csak egy világmozgató elvet: a Jót; de műve világosan azon két ellentétes elvről tesz bizonyságot, egészében úgy mint minden egyes részeiben, melyeket az ős-perzsa vallás ismert, s áldva és félve imádott. Mit Mahomed meg nem engedne: hogy Turán vagy a föld bármely országa, a gonosz uralmának legyen lakó helye, a sötétség elvének képviselője, a divek hatalma és szeszélye alá vettetett: azt a Sáh-Náme minden lapja hirdeti. Mit az igaz hivő muzulmán örökre tagadna, hogy a gonosz szellem leányaitól származott utódokban az emberi természet fölébe az

ördögi emelkednék, s emberalakban tulajdonkép elkárhozott div legyen az, kit Kakvinak, Akvánnak, vagy épen Mirábnak és Afráziábnak neveznek: azt a Sáh-Náme szünetlenül ismétli vagy elfogadottúl veszi. Az éposz közvetlenül a világnézlet befolyása alatt terem, készül; s annak bélyegét magáról, oly hatalmas alakító kéz segítségével sem törülheti le, mint Firduzi-é.

De azonkívül, hogy az egész Sáh-Náme s annak minden hősei, a cselekvényben s jellemekben, Zoroáster dualizmusát hordják félreismerhetlenül magukon: az époszi csodálatosnak vagy természetfölöttinek közvetlen szerepe is maradt a költeményben, bár közel sem annyi, mint tárgyához (s terjedelméhez) aránylag várhatnók, s mint maradt volna kétség kívül, ha Firdúzi nem mahomedán.

Az iráni éposz első főrésze, a kezdetektől Feridunig, túlnyomólag mythoszi jellemű. Itt kétségkívül vallási ősregéket, hagyományos képzelgéseket találunk. S természetes, hogy e téren a tisztán emberi, szűkebb térre szorúljon az isteni, félisteni vagy egyátalában természetfölötti mellett. Magok az éposz (vagy inkább mythosz) itteni hősei alig mondhatók embereknek, a mesekor félistenei. Egy Kajumorsz, a föld első uralkodója s a polgárisulás első kezdeményezője, ki a görög hitregék aranykorát juttatja eszünkbe; egy Támurász, kinek már az elemekkel s az azokat ellene lázító gonosz szellemekkel kell küzdenie, s ki ezért Div-fékező nevet visel: — csak előkészítői a két, egymással ellentétes mythoszi főalaknak: Dsemsidnek, ki előbb istenileg jó, s azután, mint a keresztyén hitrege kevélység miatt bukott angyalai, pokolian gonosz; és Zohháknak, ki küzdelem nélkül határozottan a gonosz szellem szolgája, egy földi Ahriman, elvből és gyönyörből gonosz. — A költemény második fő-

részében, Feridun fiai osztályától végig, megfoghatólag sokkal kevesebb a természetfölötti, sorsintéző befolyás. A zoroásteri hitrege, nyilvánosan kimondva, a tudvalevő ok miatt meg nem jelenhetvén, a mahomedi vallás- s világnézlet, a költő biztos ösztönével s öntudatosan kerűlve levén, az époszi csodálatos csak alsóbb rendű szellemek alakjában léphet föl. Az istent, sem Irán ősisteneit Ormuzdot és Ahrimánt, sem Firdúzi és kora Alláhját, közvetlenűl a cselekvénybe benyúlni nem látjuk (kivéve a mű elején egyszer Ahrimánt). A tűzisten, mint tűzelem is, jóformán csak ott szerepel, s jő is szóba, hol Zerdust (Zoroászter) vallásújításáról vagy reformációjáról Gustaszp sáh alatt, tüzetesen van emlékezet. Allah pedig megnevezve sincs (nem is lehet) sehol, de a hősök beszédei, iratai stb. kezdetein az istendicséretek tagadhatlanúl mahomedán szellemben tartvák. De a mellett, hogy a zoroászteri dualizmus az egész mű belső alkotásában, sőt az egyes jellemekben is félreismerhetlen, a Jó és Gonosz cselekvőleg és segítőleg ténylegesen is befoly a cselekvényre kisebbrendű szellemei s eszközei által. A Jónak szolgája, leginkább egy angyali küldött *Szérus* alakjában jelenik meg, ki már a mythoszi részben Támurásznak, a div-fékezőnek tanácsot és segélyt hoz istentől, Dsemsidet is folyvást segíti; később a hősmondai részben is többszörösen megjelen, s mindenütt a Jó gondviselői szerepét viszi. Sokkal többszörösen működik e természetfölötti módon az ellenkező: a Gonosz istenség befolyása. Mindjárt époszunk kezdetében Ahrimán az, ki megirígyli az első uralkodó Kajumorsz dicsőségét s hatalmát és *fiai egyikét:* egy *divet* küld megbuktatására; ez öli meg Kajumorsz kedvelt fiát Sziameket is, kinek helyébe következni kell vala. Ettől fogva, a Gonosznak birodalmában szinte hem-

zsegő gonosz szellemek, divek, kik emberi alakban egész tömegeket, hadseregeket, népet alkotnak, az egész éposz folytában legnagyobb s tevékeny és küzdelmes szerepet visznek. Az iráni nép erőfeszítései s harczai ellenében ők képezik az akadályt, nem csak a mennyiben Turán hőseit a gonoszra ők sugallják, de tettleg harczolnak magok is. Igy Kakvi, Akván s számos más div; sőt egész div sergek, melyek Turánból m'ntegy kirajzanak Irán ellen. Szintoly tevékeny csábítási működésök; így pl. a már Zohák elejtésére föllépett gonosz szellem, mely őt előbb saját ördögi alakjában csábítja el, azután mint szakács, végre mint orvos lép szolgálatába, s őt és birodalmát végkép megrontja. Ilyen a Kaj-Kávuszt lant-zengés s bűvös dalok eléneklése mellett megejtő rossz szellem, ki e könnyelmű uralkodót a veszélyes mazenderáni útra csábítja, hol divek egész serge támadja meg, s ejti fogságba.

E felsőbb lényeken, jók és gonoszokon kívül szerepet játszik még époszunkban a természet fölötti elem: *bűvöletek* alakjában is. Ilyen azon a gonoszt jóval leigázó hatás, melylyel Dsemsid király a diveket is szolgálatába bírja hajtani, s azoknak a gonoszra való hatalmát elvevén, velök feltétlenül parancsol. Hasonlóan ez osztályba tartoznak a próféta Zerdust bűvöletei is, nevezetesen az Iszfendiár sérthetetlenné tétele s életének egy sors-fához kötése; minek történeti (vagy legalább irott hagyományi) alapját azon tényben véljük föltalálni, miszerint Zoroászter vallás-alapító (vagy újító) munkáját bevégezvén, s annak további oltalmát a fejedelmekre bízván, saját kezével ültette emlékül a «szent szilfát» — melyhez csodaerejű bűvöletet s örök életet kötött. Ide sorozhatjuk tán a Kaj-Kozru rejtélyes eltünését, — oly eseményt, mely Énok égbe ragadtatásától s Mózesnek isten általi elte-

mettetésétől a Nébo hegyén, Romulus fölragadtatásáig, s a mi Álmosunk eltünéséig, különböző alakban majd minden mondakörben feltalálható. — A csodás kalandokat, mikben különösen Rusztem, midőn Mazenderánba, Kávuszt megmenteni, — s Iszfendiár midőn nővéreit kiszabadítni megy, — forognak: szintén említhetjük; valamint Dsemsid bűvös poharát, s Kozru jóslatos és sorsidéző tükrét: megannyi elemeit az époszi csodálatosnak.

Alig van azonban az egész Sáh-Náméban e tekintetből érdekesb s említésre méltóbb valami, mint a szimurg madárra vonatkozó részletek. A rejtélyes Albursz * havas tetején rakott nagyszerű fészekben lakik, s neveli fiait az óriási madár, mely bölcs értelemmel fölruházva, emberi szót értve s beszélni tudva, mint Iránnak, s különösen a Szám hősi családjának védszelleme tűnik föl előttünk. Zált, a fehér hajáért apja által veszni kitett csecsemőt fölveszi, neveli s minden jó dolgokban oktatja; mikor apja érette jő s elviszi, az neki tolláből ad egy bűvös erejű mentő szálat; Rusztem csodás születését szerencsésen segíti; tovább is folyvást őrködik a hős család jólléte s szerencséje fölött; míg végre is az Iszfendiár ellen vívott harczban, egyedül az ő segedelmével menekülhet s győz Rusztem. Maga a bölcs madár alakja s tehetségei, a saját szárnyából a végett adott toll, hogy veszély esetében azt tűzbe vetve, őt az által idézzék segítségre: valódi népmesei vonások, mikhez hasonlót minden nép, — s a magunk népmeséiben is számosat találhatunk.

* Az iráni mondában az Albursz név a Hindukus-nak vagy Himalájának, nem pedig a kaukázi Elbrúznak felel meg.

Körülbelől ennyire terjed, a mi a Sáh-Náméban, a szokott époszi értelemben vett csodálatos vagy természetfölötti (az úgynevezett machinák) neve alá közvetlenül sorozható. De mint már említettük, mind ennél sokkal mélyebben s átalánosabban fekszik a költemény hőseiben magokban a zoroászteri világnézletnek, a dualizmusnak, mint az egész Sáh-Námét mozgató s rendező *csodálatosnak* eleme. Ezt, mint imént a cselekvényről kimutattuk, most a jellemekre nézve is legalább érinteni s rámutatni szükségesnek véljük.

Mindjárt a költemény előcsarnokában, Dsemsid előbb félisteni magasságú, azután meghasonlott s elbukott alakja vonja figyelmünket magára: azon félig hitregei, félig époszi alakok egyike, minőket a görög félistenek s hősök közt találunk; — a Sáh-Náme egész eszmei tartalmát mintegy személyesíti, s szemünk elébe állítja. Zohák Feridunnal kiegészítve s egymás ellenébe állítva, ketten hozzák ugyane hatást elő, még pedig emelkedő hatályban s élesben elkülönözve a dualisztikus természet végleteit. A Zohák által fenekestől felforgatott erkölcsi világrend helyreállítására az Égúr senki alkalmasbat nem küldhetett, mint e nemes Feridunt, kiben minden egyesül, mit nagy föladata kiván: csaknem csodásan nevekedik, s ifjú kora egy érdekes és bájos éposz, melyben a csodálatosnak kellő része van, maga azonban lelkileg egészen emberi s hősi tulajdonokkal van fölkészítve minden természetfölöttiség nélkül egész addig, míg sárkányalakot ölt magára, hogy fiait megkísértse; lángoló az igazság uralmáért, elszánt annak harczára, mint minden országalapító vagy újító, bölcs és vitéz, igazságos és szeretetteljes. — Fiaiban az ellentétek ismét előtérbe lépnek. A két idősb a legfeketébb tettet követi el, mit csak kép-

zelhetünk, és pedig minden dicsélyesb indok, mentség vagy csak ürügy nélkül. S a költő, a mint szavaikkal s tetteikkel jellemzi őket, fekete lelköket fenékig engedi látnunk, oly világosan, hogy gondolataik titkos szálai közt olvashatunk; s a két, egyenlően gonosz és egymástól egyénileg mégis oly végetlenül különböző testvér, a vérmes és minden vakmerőségre s erőszakra elhatározott Tur, és a gyáva, alattomos, orgyilkosságra termett Szelm jellemébe úgy nézhetünk be, mintha szívökről levett lepellel előttünk állanának. Velök szemben Iredzs, a gonoszt nemcsak tenni, de föltenni s gondolni is képtelen, szűztiszta szívű, lángszerelmű, daliás, csaknem rajongásig nemeslelkű s áldozatkész ifjú hős, apja s népei szemefénye, Irán magasztos tulajdonainak költői személyesítése, — kinek azért kell ily dicsőnek lennie, hogy bukása annál érthetőbb s egyszersmind örök boszszút követelő legyen; hogy Irán egész küzdelmének forduló pontját képezze; hogy Szijavusban, a Sáh-Náme egyik legtökélyesben kivitt magasztos alakjában, s Iszfendiárban a perzsa hősmondák második kedvenczében, tragikai sorsa megújulván, emléke örökre ébren tartsa mind a bosszú tüzes szomját, mind a diadal magas reményét.

Firdúzi éposza hőseit alapeszméjének s abból kifolyó cselekvényének szolgálatába helyzi, s annak czéljai szerint alakítja ugyan, de — csaknem kifogyhatatlan költői erővel és gazdagsággal, — megannyi egyéneket teremt. Ivekre terjedne, ha valamennyit, az éposz nagy árjából tisztán kiváló alakjaikkal csak megnevezni is akarnók; mert vallást kell tennünk, hogy fönnebb adott vázlataink- s kivonatainkból (egyéb hiányaik mellett) különösen *egyről* nem vehet az olvasó fogalmat is:

a *jellemek* végetlen gazdagságáról és sokaságáról, melyek Firdúzi époszában, a szó teljes értelmében tömeget, hadsereget alkotnak! Ez mondatta velünk már fönnebb is, hogy a jellemalkotás s alakjai gazdagsága Firdúzi-t Shakspeare mellé emeli: mert a nagy britten kívül annyit, nemcsak szám, hanem élesen jellemzett egyéniség tekintetében is, bizvást állíthatjuk, senki sem teremtett. Feridunt s fiait, és a megelőzőket már nem említjük. Minucsér, Iredzs unokája s halála bosszulója, azután 120 évig Irán sáhja, ifjú erővel s lelkesedéssel, mely végzetes föladata szentségéből meríti táplálatát, bámulatosan egyesíti a minden veszélylyel daczoló merészséget, s a sikerben soha nem kétkedő bíztos nyugodtságot. Fiában, Núderben, a gyönge s zavarok közt magokat feltalálni nem tudó és folyvást sülyedező, ingadozó uralkodók remekül ecsetelt képe áll előttünk. Kaj-Kobád vidor életnézlet s magas törekvésekben kitünő, de kevésbé fényes tehetséggel ragyogó, jó és dicséretes, de nagyokat lendíteni nem képes uralkodónak, — Kaj-Kávusz ellenben, e mesteri ecsettel s bíztos vonásokkal festett alak, egy hirtelen, meggondolatlan, szenvedélyes, merész helyett bolondúl vakmerő, következést soha számba nem vevő, sem szív, sem ész, hanem csak képzelődés, s érzékiség által vezetett, mindig botló, bukó, mindig megbánó s mindig újra bukó, rendkívüli tehetségekkel felruházott, de azokat oktalanúl elfecsérlő, hevességeiben túlságokra ragadtató, leghívebbjeit is magától elidegenítni kész ember képét tünteti elénkbe. Kozruban ismét egy magas és rokonszenves alak, a költői alkotás egyik kiválasztott kedvencze áll előttünk. Már születése előtt, apja gyász sorsáért, s csecsemő korában, fenyegető veszélyeiért szívünket legmélyebben érdeklő, s ez érdeklődést később is

teljesen igazoló, valódi fejedelmi hős, ki époszunk derék része, e valódi keleti Iliász fölött (melyet, mint Homér-ét, mintha csak a harcz istene mondta volna a költő tollába) teljesen uralkodik, hőseitől rajongásig szeretett, ellenségeitől remegve tisztelt, fényben és hatalomban országoló sáh, egyaránt szemefénye s kedvencze istennek és Iránnak. Míg birodalmát veszély környezi: bátor, férfias, tevékeny, páratlanúl szerencsés, de azt megérdemlő is; s midőn a veszély elmúlt: önszerencséje előtt gondolkodóba esik, nem fogja-e az, mint Dsemsidet egykor, kevélylyé tenni, veszélybe ejteni; elvonúl, imába mélyed, szentté lesz, trónjáról lelép, isten angyala által álmában megbíztatva, a pusztába bujdosik s eltűnik; s életének e két ellentétes része: a hős és szent (mint Dsemsidben előbb a félisten s a gonosz) merész biztossággal van a jellem fensőbb egységébe összeolvasztva.

A sáhoktól a hősökhez térve át, mindenek előtt egy sajátságos megjegyzés tolja föl magát a gondolkozó figyelmének. Honnan vette Firdúzi azon viszonyt, melyben főbb hőseit a sáhokhoz, a trón első hűbéreseit a trónhoz állítja? Engedelmes és a fejedelem szolgálatáért minden áldozatra kész jobbágyok e hősök, de a rabszolgai érzület legkisebb árnya nélkül; rajongó tisztelői a sáhi méltóságnak, fénynek, hatalomnak, mintegy önnön s nemzetök fényének összegyűjtött lángját tekintve abban, melynek dicsősége, szerencséje az övék is, — de ott, hol szabad akaratú hűségöket kényszerítve, magokat s a nemzet javát szeszélynek föláldozva látják, mint Kávusz vakmerényeinél, vagy Gustászp s Iszfendiár igazolhatatlan követelésénél, ellenszegülni is képesek, és sem a szabad szó bátor kimondásától, sem az engedelmesség tettleges megtagadásától vissza nem riadók. Honnan vette Firdúzi e vi-

szony előképét, mely úgy hasonlít a lovagkor fejedelmei s nemes hűbéreseik, egy Günther és Hagen vagy Siegfried; — egy Nagy Károly vagy Ferencz, és Roland vagy Bayard viszonyához, mint egy tojás a másikhoz! Mert ha nyugaton Firdúzi előtt már, vagy korában, az államviszonyok ez oldala fejlőben volt vagy kifejlett is: de a keresztes háborúk előtt kelet és nyugot egymástól sokkal inkább el volt különözve, semhogy arra csak gondolhatnánk is, hogy a sáhok és hősök költője Európa császárai s királyai és hűbéres lovagjaik állami s udvari viszonyait vette volna alkotásaiban előképül. Még bizonyosabb, hogy az általa ismert szultánok, kalifák és rabszolgai alattvalóik, szóval a zsarnoki egyeduraság s rabszolga-alárendeltség képei előtte Irán ős viszonyaira nézve nem lebeghettek. Ázsiában s átalában keleten pedig mást nem láthatott. A talány egyedüli megfejtése, hogy e viszonyt készen így találta a hagyományokban; — s ez új erősség azon fölebb tüzetesen vitatott nézet támogatására, miszerint a Sáh-Náme ezen egész része, a Cyrusok, Dáriusok és Artaxerxesek korán sokkal felülre nyúlik vissza, s az államviszonyok, miket Firdúzi fest, még az események eltérő folyamánál is határozottabban bizonyítják, hogy Kaj-Kozruban nevetséges volna Cyrust, Gustászpban Dárius Hystaszpist keresni.

E kis kitérés után a Sáh-Náme hőseire vetünk még egy futó pillantást. E pélevánok közt magasra emelkedve, az iráni éposz legnagyobb részének, a tulajdonképi közép cselekvénynek előterét elfoglalva áll Szám unokája, Zál fia, a nagy Rusztem, vagy erős tagjairól s óriás testalkatáról nevezve, Tehemten. Születése előtt már, s a szimurg segélyével eszközölt természetlen születése által anyját csaknem megölő, csecsemő korában tíz dajka emlőjét

igénybe vevő, nyolcz évvel vad elefántot leverő, serdülő ifjontan a legnagyobb hősök által sikeretlenül próbált föladatot könnyedén, játszva végző dalia, kihez csak a görög hősmonda Heraklesét hasonlíthatjuk, nemében egyetlenül áll előttünk, hozzá méltó csodalovával, az oroszlánynál rettenetesb Rekssel. Ily hősnek kell annak lenni, ki századokon át Irán megtámadott trónjának támaszául s divektől és Ahrimántól segített tömérdek ellensége megrontójául van az istenség által kiválasztva. Hős tetteinek, melyek majd vadászjátékok, majd természetfölötti csodás kalandok, majd harczi viadalok, vagy barátiért s fejedelmeiért vállalt veszélyes merények alakjában jelennek meg, nincs száma. Irán méltán nézi benne győzhetlen védőjét, Turán méltán rettegi bősz megrontóját. A sáhok tisztelettel nézik, az énekek magasztalják, az egek védik. De magas becsét önmaga érzi legjobban. Ha sáhja, kihez annyi önfeláldozással s csaknem imádatos tisztelettel ragaszkodik, kinek trónját, mint Átlász az eget, széles vállain tartja, méltánytalanul bántja s eszélytelenül kihivólag ingerli: senki sem lehet méltóságosabban önálló s a végletig büszke és hajthatatlan, mint ő. Nézzétek, midőn a még ifjú hős az ifjú Kobádot elhozza, s mikor a már agg, az elvonulni készülő agg Kozruval vitatkozik: mily hódoló tisztelet minden szavában, mozdulatában. De nézzétek, mikor a vakmerő Kávuszt bolond merényeiért feddi, vagy vele — ki őt egy kis késedelemért lánczba veretni akarja — szembe száll: mily önérzet, mily magas büszkeség! Ellenségeivel szemben szintily önérzetes. S nincs benne semmi hetvenkedés, mikor pl. Szórábot, vagy Iszfendiárt kérve figyelmezteti, hogy vele ne mérkőzzenek. A mint saját hőstetteit Iszfendiár előtt, ennek a párbajról lebeszélésére, előadja, minden sorában oly

jellemző! (Közöltük fentebb az Iszfendiár époszában.) Ez ember, ki magát saját beszédében ekkép jellemzi, de ki — dicsekedni látszik bár — tizedrésznyire sem *mond* annyit, mennyit *tett*, központja az iráni éposznak. Mert bár Sáh-Náme, a királyok könyve az, de Rusztemet érdeme s a sáhok trónja körül tett szolgálatai felülemelik a trónon ülőkön. Azonban ő is félisten volna, ha győzhetetlen volna, s rendén van, hogy kétszer talál oly hősre, kivel nem bír. Nem a gonosz divek közül válik ki e két hős. Egyik: saját fia. A daliás Szóráb épen az, mi Rusztem volt ifjú korában; s természetes, hogy az agguló Rusztem ne törhesse el az ereje teljébe induló ifjú czédrust. A másik a bűvölet által megedzett Iszfendiár. S nemcsak hogy e kettőt le nem győzheti, hanem az által is, s még inkább, gyarló emberré van bélyegezve, mert az erős vitéz cselhez, nemtelen cselhez folyamodik, igaz, hogy nem annyira élete, mint becsülete s vitézi híre megóvására. A Sáh-Náme végzetes dualizmusa, fő hősében ugyancsak meg van személyesítve; s nemcsak annyiban, hogy jó és gonosz, dicső és aljas tulajdonok így egyesülnek benne, hanem főleg azon körülmények által, melyek e kétszeri csalárdságát szülik, s melyeket ez szül viszont. Szórábra nézve először: — Rusztem, Irán hőse, Turán esküdt s engesztelhetlen ellensége oly nagyon tévedhetett, hogy egy leány szépsége s szerelme által megvakítva, turáni nővel lép (iráni fogalom szerint tilos és vérfertőző) házasságra, nemz vele gyermeket, ki Irán s apja veszedelmére felnövendő, s kiért, hogy az a turáni fajzat elveszszen, neki magának kell oly nagy keservre jutnia, magát először aláznia meg aljas hazugságig, s végre is fia gyilkosává lennie! — Iszfendiárra nézve szintén: Irán hősének, a sáhok trónja védoszlopának kell, — hogy maga általa

meg ne döntessék, csellel, bűvvel elölnie ép ez általa anynyiszor védett trón utolsó virágát, s Irán utolsó reményét; — természetesen, hogy utána dőljön, s még gonoszabbúl veszve bűnhödjék maga is. Mert jegyezzük meg: Rusztem ugyan kéri, inti Iszfendiárt a békére, — de egyet elhallgat előtte, hogy bűvöletét kezében tartja, nyílvesszője sors-fájáról van vágva; s a bűvében bízót mégis mintegy orozva öli meg.

De bármily nagy legyen, bűnei mellett is, Rusztemnek nemcsak testileg, hanem lelkileg is tehemteni alakja, fölötte csalódnék, ki azt vélné, hogy Firdúzi benne kimerítette az époszi nagyság alkotó erejét. Hősök egész csoportja veszi őt körűl, ha nem oly nagyok mint ő, de nem is törpék mellette. Nem a mély völgygödör, melyből egy csúcs merően s szédítően emelkednék magasra, — a rengeteg hegycsoport e hőskör, melynek egetverő csúcsai közt egyik magasb a másiknál, s *egy* tán legmagasb mindannyi közt. Három alakra hívjuk föl mindenekelőtt olvasóink figyelmét. Szijavus az első, a legcsodásb, a legdicsőbb alkotások egyike, melyek valaha a költészet teremtő kezéből kijöttek, e szűz ifjú, minő az ó-testamentom Józsefe, e magaslelkű dalia, minő a lovagkor Bayardja — sans peur et sans tâche, — e tragikus alak, minő a Nibelung-ének Siegfriedje, e szintoly nemes, mint szívet foglyozó hős, kiről — mint Shakspeare Leonatusáról (Cymbelineben) nem lehet elég sok magasztalót mondani! — A másik Szóráb: apja hasonmása; elég ennyit mondani róla; hasonmása még a bölcs ravaszságban is (mennyiben egy fiatal, 14 éves hős fiú, egy kitanult öreggel mérkőzhetnék!) mint abból a módból látszik, melylyel az iráni fogoly Hedzsirből kivenni akarja, ott van-e Rusztem az iráni táborban, s nem is sejteti vele, miért tudakolja ezt

oly nagyon. A harmadik Iszfendiár, kit eléggé ismerünk; a próféta — Zerdust — kiválasztott s fölkent harczosának nemes önérzetével inkább, mint sérthetlenségének elbizakodottságával dicsekedő, a legmagasbat, az elérhetlent, nem annyira a trón birtokáért, mint neve dicsőségeért merő sáh-fi, egy Iredzsnek, Szijavusnak méltó utóda, méltó, balsorsában is!

Alább szállva, de az époszi nagyság dicső hőskörének magaslatán maradva mégis: Bissen, a Pirán elleni harcz lelkes ifjú hőse, egy tűzszivű Hector, vagy Hotspur, kit csak mint rettenthetlen hőst, türelmetlen viadort, áldozatkész barátot s büszke iránit ismerünk, de kinek jelleme még kiegészítetlen előttünk, mert a «Bissen és Menise» nevét viselő szerelmi történetből kell vala megismernünk mint lángoló szeretőt, vakmerő kalandort s balsorsa végzetét férfiasan viselő hőslelket; — Tusz, a hévtől ragadott, féktelen, önfejű s kevély sáh-fi; — az ügyes, diplomatikus, mindenütt magát feltalálni képes Hedzsir; a fiát, egyetlen reményét minden veszélytől asszonyilag féltő, bár különben bátor s minden hősmerényre kész Giv; a bölcs és erős öreg Gúdersz, ősz haja s hetven elesett fia után sajgó szíve daczára is mindvégig ifjúi bátorsággal s lelkesedett tűzzel bíró aggastyán; s annyi tömérdeket mellőzve, végül még csak az a kettő, kiket legelőbb kell vala említni: Szám és Zál; amaz erős mint egy tömör oszlop, czifrázat és pompa nélkül, de súlyos boltozatokat bízton tartó, — ki csak egyszer botlik, midőn újszülött fiát egy álszemérem sugallta igazolhatlan szeszélyből kitéteti; — s emez, fiatalságában minden testi és lelki bájjal s nemességgel fölruházva, szerelmében oly lángoló s oly lovagias mint csatáin; öregségében bölcs mérsékletet ifjúi lelkesedéssel

s férfias büszke önérzettel egyesítő: méltó nagyapa és apa egy Rusztemhez!

Egy más tömb áll előttünk a turániakban. Szándékosan háttérben hagyva, hogy annál sötétebbeknek látszassanak, de olykor kikivillanva, mint az istennyila, a felhők komor hátteréből. Afráziáb, ez ördögök fajzata, Irán ellen minden esélyt, minden legkisebb rést rögtön felhasználni tudó, a kivitelre vakmerő, a győzelemben rettenetes, — de ismét hamar megijedő, fejét vesztő s szaladni szintoly gyors, mint előnyomulni a körülmények szerint. Fekete lelkében csak egy vágy él, leigázni Iránt, s divjeivel letaroltatni mezeit; egy indulat: a bosszú Szelm és Turért. Kevély és gyáva, vakmerő és alacsony egy személyben. — Őcscse, Gerzivesz, a gonosz lelkek vak eszköze, rossz indulatú, irígy, mindennek ellensége, a mi jó, szép, nemes, fényes; semmi eszköztől vissza nem riadó; csalfa, mint a kígyó, kétszínű, mint a Phédrus vadmacskája, s vérengző mint a sakál. S hogy Turánban is képviselve legyen egy emberben legalább a Jó elve: Pirán, a bölcs és nemes indulatú vezér, ki Szijavus iránt oly ragaszkodó, elhagyott csecsemőjéhez (Kaj-Kozruhoz) oly önzetlen, áldozatkész s nagylelkű, tanácsban oly eszélyes, harczban oly bátor, mint bármely iráni; de esnie kell, mert Turán vezére, azonban iráni földbe s szívélyes könnyek és pompa kíséretében temettetik el az ellenséghez is hálás lenni tudó sáh által. — Firud, Szijavus idősb fia, Pirán unokája, tragikus sorsa által szintúgy, mint egyéniségével legnagyobb érdeklődésünket veszi igénybe.

Shakspeare tán még híresebb asszonyaiért, mint férfi-alakjaiért. Firdúzi költeményében a szerelemnek s átalában a nőknek, aránylag kevés tér jutott. De nehány nőalakja szintoly választékos és fínom egyénítés, mint a

nagy britt hölgyei. *Rudabé*ban először a leányi szűz ártatlanság, s egyszersmind ábrándos és merész szerelem képét, azután az anyai ragaszkodás s női méltóság példányát bírjuk. *Témime* a gyúlékony szenvedélyes nő, ki szerelmében szintúgy nem ismer határt, mint bánatában; s a nélkül hogy akár erkölcstelen, akár balga volna, minden illemen, érdeken s a természet ösztönszerű követelményein egyiránt könnyen teszi túl magát: szerelmében mindenre elszánt, keservében meghal. *Szudabé* a kicsapongó érzékiség, s a mellőzésért engesztelhetlen boszszúállás alakja: Putifárné, Cleopatra, Jezabel egy személyben. *Menise* (Bissen imádottja) az odaengedő, önfeláldozó szerelem, határtalan ragaszkodás s szeretetreméltó hév és egyszerűség példánya. Szindocht a leányáért mindenre kész anya; Dserire és Ferengisz a megölt férjet őrjöngve sirató feleségek stb.

III.

Az előadás.

De ki győzné Firdúzi teremtményeit, mert — bármennyit talált is készen a hagyományban, a jellemekben az, mi őket igazán jellemekké teszi, a merész s mégis fínom árnyalás, az öntudatos és következetes egyénítés, mindenesetre a költő érdeme, — ki győzné a Sáh-Náme csaknem számtalan alakjait számba venni, s érdemök szerint méltatni! A természet gazdagsága, egy tavaszi nap tarka pompája, egy ős-erejű termelő vidék sokfélesége, vagy — egy Shakspeare végetlen alkotó ereje: csak ezek, mikhez a sáhok dalnokát e tekintetben is mérni lehet.

E tekintetben is, mondók, — mert mit mondjunk a költői tárgyalás és előadás erejéről, miben a Sáh-Náme semmi más műnek nem áll *utána*; s ez legkevesebb, mit róla igazságosan mondhatunk. Ha Homér egét, élő költőink legnagyobbika, *fénydúsnak* méltán nevezte, bizonyára Firdúzi sokkal terjedelmesebb egén sincs fénynél egyéb! Ez az, miért a «Paradicsomi» nevet nyerte. A költői leírások színeinek élénkségéről, szívesen bevalljuk, még csak fogalmat sem nyerhetett az, ki csak a mi közleményünk egyes fordítási töredékeit látta. E töredékek, nem ismételhetjük elégszer, nem is lépnek műfordítási igényekkel föl, s ha egy második kézből (németből, Schack után) eszközölt, és kellő simítási gondot nélkülöző fordítás semmiségét magunk sietünk bevallani, ezt egyenesen azon jó vélemény érdekében teszszük, melyet olvasóinknak a Sáh-Náméről minden tekintetben adni igyekeztünk, s mi bizonyosan ép e tekintetben sikerült legkevésbbé.

Firdúzi előadásában a nagyszerű, a pathósz hangja túlnyomólag uralkodó. Pompáját nem annyira a keleti költészet szokott színolvadéka s képekben bujálkodása adja meg, mert e tekintetben, bár minden nyugoti költőnél gazdagabb, de a keletieknél viszont sokkal józanabb. Ha legragyogóbb leírásait, pl. a mazenderáni út tündéries képeit, kedvencz személyeinek: egy Szijavusnak, Zálnak, Rudabénak, Menisének, Iszfendiárnak elragadó személyleírásait tekintjük, Európa költőinek bármelyike is hidegnek vagy képszegénynek fog tetszeni mellette, s még Shakspeare hasonlatbősége is szégyenben marad; pedig a keleti költők túlságait, természetlen összeállításait ezekben sem találjuk sehol. Viszont ott, hol a legegyszerűbb elbeszélés sodrában van, sem oly halvány vagy erőtlen egy perczig is, hogy a páthosz hangját teljesen nélkü-

lözné, vagy épen köznapivá sekélyülne. Sőt nyelve csodálatos bájjal, soha ki nem fogyó fordulatokkal, képei kimeríthetlen gazdagsággal s emelkedettséggel bírnak. Meglepő, ha egy és ugyanazon dolgot, történetet vagy személyt, többször beszél el vagy ír le (illetőleg beszéltet s irat le különböző szemtanúkkal): mint tudja az összevágó hűséget, magát nem ismétlő ujdonsággal vegyítni; az ily leírások mindig egyek, s mindig mások, a szerint a mint az előadó egyénisége, észrevételei, közvetlen tapasztalata változik. S mi ily óriási mérvű költeményben, mely az egész szellemvilágot felöleli, különösen meglep: hangjának méltósága soha és semmi körülmény közt a komikumig, annál kevésbbé a burleszkig le nem bocsátkozik; vagy mert a költőnek ilyes iránt érzéke hiányzik, mint a komoly ázsiainak átalában, vagy mert azt tárgya nemzeti s isteni méltóságával összeférhetőnek nem vélte. Annál gyakoribb a magasan pathetikus mellett a szívhez szóló, megindító, egészen az érzések leglágyabb s legmelegebb akkordjaiig; a szenvedélyesen lángoló a legviharosabb kitörések kicsapó tüzéig; az eszmedús és átérzett, a legmélyebb és megragadóbb momentumokig. Szintoly bámulatos, eleven érzése s magasztos lelkesedése az igaz és szent iránt, mely művét, egész fölfogásában s kivitele minden legkisebb részleteiben átlengi; mely Irán dicsőségében, hősei jellemerős nemességében, küzdelmeinek még a bukásnál is magasztos diadalában leli táplálékát, s mely egy Iredzset, Szijavust, Piránt, Firudot, vérrel undokítva is dicsfénynyel képes körülvenni.

De bárminő legyen az előadás külső gazdagsága, Firdúzi költői tárgyalásának ereje nem ennyiben határozódik, sőt mondhatjuk nem is ez képezi fényoldalai legkiválóbbikát. Mindaz, mi a conceptio és compositio után

a részletes kivitelre s az egésznek hatására tartozik, — a cselekvény eltagolása és berendezése, az árny és fény beosztása, a jellemek és alakok plasztikai tömbözése, mindenütt egymás emelésére irányzott szembetételei, — mind oly bevégzett tökélyű művészettel alkalmazvák, hogy az olvasó kedélyét egyik mély meghatottságból a másikba ragadják. Ez óriási képcsoportban, mintegy végetlen csarnokban járva, úgy tetszik, mintha szobrok közt volnánk, melyek hátterét felséges festmények képezik. Az ország és kor, a melyben vagyunk, egészen elfoglalja lelkünket, s feledteti saját jelenünket és körülményeinket, hogy magához bilincseljen. S ismételjük, ezt nem a leírások által teszi, mert bár ilyenek is vannak, s Irán és Turán szépségeit elénkbe varázsolják, azon bájos vidéket, hol «a nyár nem forró, a tél nem hideg, hol tiszta s édes patakok csörgenek, és örök tavasz uralkodik» (Szijavus kertjének leírásában) vagy «a csörgő vizek ama völgyét, melynek nád és káka-körített partjain a fogolymadarak csapongnak, hol a liliomtő szára virága terhe alatt meghajlik, s a csalogány a cyprus ágain fuvoláz» (a Menise és barátnéi mulatóhelye festésében) — vagy a hegyi öböl rettentő hóviharát, mely Kaj-Kozru követőit eltemeti; nem, nem e leírások idézik a mondott hatást elé, hanem az összes előadás ama ragadó árja, mely mint a szent Ganga, virágok s tündérvölgyek közt, de rengeteg vizét rohamosan víve, ömlik alá, önkénytelen magával sodorva mind azt, ki hullámainak adta át magát.

«Tegyünk még egy körútat époszunkon át, — így szól a «Heldensagen» terjedelmes előbeszédének végén Schack, azon derék fordító, kinek e sorok írója legtöbbet köszön Firdúzi ismeretében — hogy e nagy mondakör legkiválóbb tagjait, melyekből e rengeteg alkotás áll, még

egyszer szemügyre vegyük.» Mi itt főleg azon szempontból akarjuk ugyanezt tenni, hogy a tárgyalás most említett erejét s árként ragadó hatalmát lehetőleg kitüntessük általa. Legelőször Dsemsid története ötlik elénkbe. A régi papi költészet komoly s szigorú vonalaiban a paradicsomi élet bája, az emberi nem első boldog állapotának elragadó emlékezései, ama hymnuszok utó-zöngelme, melyek a Tűz első oltárai körül szent borzalommal tölték el a fényimádók lelkét: ím ezek élnek a meseszerű rámázatban előttünk. — Rémes ellentétül áll ennek Zohák sötét története. — Feridun és fiai mondája bátran egy sorba tehető a költészet és monda legnagyobbszerű, legmegrázóbb alkotásaival; a lét minden magasságai és mélységei befoglalvák benne, a legirtózatosb és vérlázítóbb, a legnemesbbel és szívrehatóbbal versenyez, s szívünk ellentétes érzelmek végletei körül ragadtatik. A testvér, ki szent önzetlenséggel kész «megüresítni magát», — s kinek áldozatkészségét hálátlan bátyjai orgyilokkal viszonozzák, nem meghatóbb, mint az ősz apa, ki két gonosz fián az ártatlanért bosszúra szomjazik, — de azért azok levágott s hozzá küldött fejeit csak úgy megsiratja, mint egykor amaz első áldozatét! — E sorsteljes éposz nyomasztó súlyától mintegy megszabadúl s enyhül lelkünk a Szám és Zálról, s Zál ifjúkori szerelméről szóló bájos s szívrehatható beszélyeken, melyek elsején, a keleti mesevilág fénye jóltevően ömlik el, míg az utóbbi a szerelmi regény leghőbb érzet-világát nyitja meg előttünk. De ez idylli bájú képeken nem szabad kelleténél tovább mulatnunk, s a hadi történetek árjába csakhamar Núder katasztrófja, Kaj-Kobád trónra lépte s első hadjáratai vezetnek vissza. Kávusz egész története csupa fény, kaland, szeszély és regényesség, — mely — míg hősétől eltaszít — maga

iránt folytonos érdekünket tartja ébren; a mazenderáni útban egész költői bőségszarú ömlik előnkbe, s ha a hamaveráni út és az égbeszállás epizódja néhol a kivitelben vagy eszmében e fényes kép mellett bágyadtabb részleteket is mutatnak, az csak ama horáczi igazságról győz meg, hogy «egy Homér is szúnyad néha». De csak azért, hogy ős ereje s csaknem határtalan teremtői lángja, annál merészebben s elevenebben csapongjon föl mindjárt Rusztem vadász-kalandjában, mit a Szóráb, maga nemében egyetlen története, e szívrázó tragédia, közvetlenül kísér. A tárgyalás szédítő magasságán ily műdarab után csak egy Firdúzi tarthatá fönn magát annyira, hogy itt mindjárt Szijavus fölséges époszát adhassa, mely egymást szakadatlan sorban követő részleteiben, mind az előadás pompájával, mind a belső alkotás tömör nagyszerűségével, csak a Sáh-Náméban nem áll páratlanúl. E bámulatos éposz első részét, a Szijavus és Szudabé kalandját eléggé ismerjük. De tán még felségesb a Szijavus kegyvesztése, Afráziábhoz átmenetele, ottani boldog s fényes élete, az ellene gonoszúl lappangó, majd kígyói dühvel és halálos méreggel kitörő ármány, és Szijavus megöletése, e még emelkedettebb párdarab az Iredzs ártatlan elestéhez! Most jő Kaj-Kozru egész története, egy összefüggő nagy éposz, kelet Iliásza, melyből következő főtagok emelkednek ki: Giv útja az ifjú sáh föltalálására, Firud halála, a Bissen és Menise szintoly bájos, mint érdekessége által megragadó szerelmi története, e hatályos és életeleven dráma, fenyegető veszélyekkel s engesztelő bevégzéssel, — a nagy hadjárat, melyből Humán és Bissen s a Tizenegy dalia csatáit ismerjük, melyekben a hősiség hangja oly igaz, nagyszerű és uralkodó, hogy kedélyünkre, vérjeleneteikkel is csak emelőleg hatnak. Semmi sem lehet végre meghatóbb,

mint ugyane mondakörben még, Kozru lélektanilag magasztosan indokolt s költőileg rendkívüli erővel kivitt — visszavonulása, lemondása, magányba menetele s csodás eltünése. A hátralevő részre, — Lóraszp és Gustaszp kisebb érdekű dolgaikat átugorva — tartotta fenn, úgy látszik, legnagyobb erejét a költő. «Másnemű jelességgel bír, — úgymond Schack — Iszfendiár hét kalandjának elbeszélése; itt ismét azon regényes varázs, de még emelkedettebben ismétlődik, mit Kávusz mazenderáni útjából s Rusztem hasonnemű kalandjaiból ismerünk. Az Iszfendiár és Rusztem harcza pedig a tárgyalás oly magaslatán áll, melyet bátran össze merünk hasonlítni mind azzal, mit a költészet magasan költőit s mélyen tragikait valaha teremtett!» Rusztem halála, e végzetes szükségesség méltóan zárja be a dicső alkotások hosszú sorát.

S hogy túlságosan hosszúra terjedt, és mind a mellett távolról sem kielégítő tanulmányunkat ismét egy Schack-tól kölcsönzött idézettel zárjuk be:

«Mint a legrégibb őskor csodavárosai, melyeknek óriási romhalmazaikhoz képest minden más emberi épitmény pygmeusi munkának tűnik föl, úgy emelkedik ez a rengeteg nagymérvű költői alkotás, s nyúlik egy kihalt óriás nemzedék idejéből a jelenbe, és minden örökkévalóságba át. Egy szellemi Csil-Minár, pylonok és peristylok, oszlopzatok és csarnokok végetlen sorával, melyeknek merész magasai között szédelg a képzelet; óriási sphynxekkel, egyszarvuakkal, sárkányokkal és szárnyas bikákkal, egy elsülyedt titán-világ hitregéinek emlékeivel. De sokkal régibb kornak, mint az achæmenidák által alapított Persepolis, köszöni létét, alapjait s lényegét a költészet e cyclopi alkotása; egyike ez az emberi előkor legtisztesb emlékeinek azon időből, melyről rajta kívül csak

igen kevés, hieroglyfekkel boritott kőlap tesz még bizonyságot.»

«Az iráni éposz nagyszerűsége és mélysége, alakjainak fensége s azon költői gazdagság, melylyel az ősmondát Firdúzi újra teremté, a perzsák előtt mindennél drágábbá tevék e nemzeti kincset. Több mint nyolcz század óta él az egész nemzet ajkán, s útazók tanuságtétele szerint alig lehet e korábbi nagyságából oly mélyen alászállott nép közt oly egyénre akadni, ki annak legalább fő vonalaival ismerős ne lett volna. A tömérdek helyiség, melyekhez az őskor magas emlékei fűződnek, megannyi emléke lőn Firdúzi dicsőségének. Rágondol az útas, midőn a baktriai mély-síkról az Albursz hó-koszorús ormait kiemelkedni látja, vagy a Demavend mély vulkáni torkolataiból földalatti dörejt hall fölzúgni, mit a néphit az odalánczolt Zohák nyögésének tart. Verseit dalolja a tevehajtsár, midőn Szejesztánban a hosszú lánczolatban elnyúló kötömegek közt járdal, melyeket Rusztem úttöltésének neveznek maig; reá, s hazája régi dicsőségére emlékszik a karaván vezére, midőn a puszta végetlen látkörén a «Dsemsid trónjának» nevezett persepolisi romok elébe tűnnek a fölkelő naptól megaranyozva. De messze túl Perzsia határain, a szír partoktól s a Bosporustól egész a Gangesig, összes kelet legdicsőbb művének tartatik a Sáh-Náme; sőt nyugaton, a mi világrészünkben, mely minden idők s nemzetek műremekei elsajátítására törekszik, el van már magas érdeme ismerve. Firdúzi nemcsak legnagyobb költője keletnek, hanem legjózanabb, legvilágosabb, legegyszerűbb s legnemesbike is, kinek a nyugati szellemmel legtöbb rokonsága van.»

Kétségtelenül, e szellemi rokonság, mely mellékesen azt is mutatja, hogy az emberi szellem, ha külső körül-

ményei, éghajlati s egyéb viszonyai ragadékait magáról lefejteni elég erővel bír, mivel azonban csak rendkívüli szellemek bírhatnak, mindenütt s mindig rokon és hasonló, — e szellemi rokonság segít minket is, hogy FIRDÚZI dicső alkotását szintúgy megérthessük és élvezhessük, mint a költészetnek, hozzánk korra és térre sokkal közelebb eső egyéb magasztos remekeit.

Különösen minket, kelet népét. Ámbár az ő nyelve s a miénk, ő árja s mi áltaiak levén, már a törzsek első szétágazásánál elvált, — de ki tagadhatná, hogy költészetünk a keleti költészettel sok közös jellemvonást mutathat föl? S így ő rokonunk. Az egyetlen ő, kelet költői közt, ki nyugat (Európa) árjái által is teljesen megérthető, — de mégis eléggé keleti arra, hogy csakugyan általunk legyen az egész nyugaton leginkább élvezhető. Költészetének belső és külső sajátsága s átalában az ő egész szelleme és észjárása, feltűnő józanság s valódiság által különbözteti meg magát minden más keleti költőtől, kiknél bizonyos mámor, rajongás, túlhajtás csaknem kivételnélküli. S másfelől a conceptio merészsége, a szerkezet, kivitel és részletek csaknem határtalan gazdagsága, az eszmék bősége által, minden — nemcsak modern — nyugati költőt, sőt belső valódiság s az emberi szellem mély és igaz fölfogásában is az egy SHAKSPEARE-n kívül valamennyit, szembetünőleg fölülmúlja. Így ő a kolossz, ki a rhodoszi tengeren állva, keletet és nyugatot tartja lába alatt. Európa árjái, a nagy germán faj, mindig testvérül, magáéúl fogja fogadni, üdvözölni. S a kit kelet kép- és jelvdús költészete bájol, az sem kételkedendik neki nyújtani a koszorút, s a Sáh-Náme és költője nevét fölebb emlegeti egy Seherazád, Szakuntala vagy a rózsás Hafiz nevénél!

TOLDALÉK.

A HÉBER ÉPOSZ.

I. VOLT-E A HÉBEREKNEK ÉPOSZ-KÖLTÉSZETÜK? — II. A HÉBER ŐSTÖRTÉNELEM BIRÁLATA. — III. A HÉBER (BIBLIAI) ÉPOSZ VÁZLATA ÉS FŐBB TAGJAI.

I.

Volt-e a hébereknek éposz-költészetük?

Arra, hogy valamely népnél tökéletesen kifejlett éposz állhasson elő, sok körülmény összetalálkozása szükséges. Lassú, rendesen századokra terjedő levén az éposz fejlődése, szükséges, hogy megzavartalanul mehessen át a fejlődés minden stádiumain, míg utolsó alakjában tökéletesen kikerekítve léphet a világ elé s maradhat fenn örök időkre. Először — a természet-nézlet alapján — kozmogóniai s mythologiai fogalmak jőnek létre, azokból egyes mondák képződnek, melyekben a nép összes világnézlete, érzelmi világa s történelmi (először még mondai) hagyományai részenként rakódnak le, magokban kikerekednek s lassanként egymáshoz sorakoznak. Azután összekötő kapcsok képződnek, melyek az önálló mondákat mondakörökbe vonják össze, s az egybekerekedő monda-

köröket összefüggő vagy *egy egész* nemzeti mondává összesítik. S mikor az anyag így készen és együtt van, mikor azt aójdok és rhapszódok, vagy akárhogy nevezzék a mondadalok e fentartóit s továbbplántálóit, századokon keresztül hordozták, fejtették és alakították: akkor előáll a Vijásza vagy Valmiki, a Homér vagy Firdúzi, a ki azt utolsó, állandó formájába önti, s a mondák magától termett (naiv) anyagát műalkotásban örökíti meg.

Csak a hol e hosszú és természetes műfolyamatot semmi sem zavarja meg: állhat elő a valódi éposz s mehet tökéletességre.

Föltehető, s a történelem is bizonyítja, hogy nem minden népnél vannak egyaránt meg az éposz-alakulás e föltételei, azok alakulási folyamát megzavarja és lehetetlenné teszi valami — többnyire történelmi — ok, s az éposz nem alakúl meg.* Bár mondák nélkül egy nép sincs, mondái nem mindeniknek kerekednek teljes mondaközökké, végre tökélyes éposszá ki; egyes tagokban maradnak, s ilyenekűl vagy mesékben züllenek el, vagy átmennek a történelembe.

Így maradtak egyes tagokban, a legrégibb ókorból az egyiptomi éposz-töredékek, melyek közt a Pentaur éposza: A kádesi csatáról II. Ramzesz alatt, tartatik a legjelesebbnek, így — mint a maga helyén látni fogjuk, — a szláv epika fejlődő, de kifejlődni nem tudó részletei, nevezetesen a szerb (délszláv) hősmondában; így nagyrészt a kelta, breton, frank mondában; így a spanyol Cid és egyéb románczokban. Mesékbe vesztek nagyrészt, a mennyiben az Iliász

* Müller Miksa az egyetemes irodalomban összesen csak *öt* ily tökéletességre ment époszt ismer el: a hindu Maha-Bharatát, a perzsa Sáh-Námét, a Homér Iliászát, a germán Nibelungokat és a finn Kalevalát.

és Odüsszejában, illetőleg az Eddában s a Nibelungénekben földolgozást nem nyertek, a görög s az északi germán és skandináv hit és hősmondák egyes darabjai. A történelembe mentek át, hogy mást most ne említsünk, a hún Etele-, a magyar Árpád- és vezér- s királymonda egyes részei, melyek krónikáinkban, prózai alakban fentartva, többé-kevésbbé hiteles fejezeteivé váltak történelmünknek.

Úgy látszik, hasonló történt a sémi eredetű héber vagy zsidó nép mondáival is, melyek részint a nép tisztúltabb vallási nézlete, részint külbefolyások következtében elhomályosúlt eredeti mythologiájából fejlődtek ki, de bevégzett éposz-képződésre nem vezettek. S itt majdnem döntő biztossággal rámutathatunk a történelmi okra is, mely közbeléptével meggátolta a mondáknak költői mondakörökbe tömörülését, s végre egységes éposszá alakúlását. Hogy egy éposz alkotóelemei, és pedig nem csekély gazdagságban, megvoltak a héber nép hagyományai között: arra a biblia ó-testamentomi része ellenmondhatatlan bizonyságot szolgáltat csaknem minden lapján. Mert a mi ott részint a világeredet és a népek őstörténelme, részint a zsidó nép származása, alakúlásai, megoszlásai, részint hadi, házi, egyéni s erkölcsi történelme gyanánt adatik elő, az legnagyobb részint annyira magán viseli a monda költői jellegét, hogy okmányolt történelemnek egyáltalában nem, a bibliai kritika mai állásában pedig még kevésbbé fogadható el. De a szájhagyományból, részint az elsőbb királyok korában, részint a babiloni s asszir fogság alatt, írásba foglaltatván, a fogság után a zsidó népnek természetében fekvő s a súlyos megpróbáltatások által még élénkebbé vált vallásos érzületénél fogva, egyszerre szent könyvek rangjára emeltetett, s ez által az egyedül hiteles hagyomány tekintélyé-

vel ruháztatván fel, a monda-alakúlás további folyamata végkép megakadályoztatott, a monda-képzés azontúl lehetetlenné vált, a monda-körök nem csoportosúlhattak tovább s egységes éposz nem keletkezhetett belőlük.

Az éposz anyaga e szerint nem készülhetett el teljesen. Alkotó elemei megvoltak — és pedig bővében — de fejlődése megakadályoztatott. Természetes, hogy Vijaszája vagy Firdúzija sem akadt, mert az alkalmas ember csak abban a perczben állhat elő, mikor már szükség van reá, vagyis: mikor, ha megszületik, készen van, a mire kezét vesse. Így, mint a magyar monda egyes részei krónikákba mentek át: a héber monda a Mózes, a Józsue és Birák, a királyok és krónikák, az Eszter, Jób, Ruth, Judit, Makkabéusok stb. nevét viselő könyvekbe. Századok, sőt évezredeken át szent könyveknek, kijelentés által sugallt erkölcsi s kétségbevonhatatlan hitelességű történelmi igazságok hordozóinak tartatván (a mire a zsidó nép korlátolt körén kívül a keresztyénségnek épen e körből történt kiemelkedése s világvallássá léte hatott elhatározólag), csak későn juthatott hozzá a kritika, hogy a vizsgálódás szabadságával válogathassa ki az egymással ezer szálban összeszőtt igazat és költöttet, a történelmit és mondait s az egyenesen értendőt és a jelvileg, képlegesen felfogandót. Az ókor és kelet őstörténelmének az egyptomi papiruszokon, hieroglifeken s a nyugat- és középázsiai ékiratokban fölfedezett új forrásai a bibliai történet s a héber költői hagyomány e tömkelegébe is sokszoros világosságot vetettek; a szomszédos birodalmak történetének tényeivel összevettetvén a bibliai történet adatai: megtörténhetett ama különválasztás és tisztázás is, s bár a kritika e munkája még ma sincs befejezve, meglehetős világossággal láthatunk már eredményeibe, s az

addig érinthetetlennek tartott szentség magváról egymásután hámlanak le a költészet hüvelyei.

Feltűnő, — s a hivők megnyugtatására szolgálhat! — hogy nincs ősnép, melynek ősrégi mythologiája romjain képződött monda-hagyományaiban annyi volna a való elem, s még a költött részek is a belső igazság oly színével volnának fölruházva, s legalább a lehetőség, sőt a valószínűség arczát annyira magukon viselnék, mint a héber népéiben. Még a mi a dolog természete szerint nem alapulhat történeti följegyzéseken, sőt emberi tudáson sem: a világ előállásáról, az ember előtti dolgokról s magának az embernek eredetéről szóló tudósításokban sincs semmi képtelenség, mint egyéb ősnépek eredetmondáiban, semmi természetlenül mesés, sőt minden, a mellett hogy erkölcsi jelentőséggel s bölcsészi tartalommal bír, még a tudomány által is elfogadható bizonyos tekintetben. Tény az, hogy valamennyi nép kozmogóniája között a bibliai az, mely a tudomány igényeinek s a természet-bölcsészeti felfogásnak legjobban megfelel. Az ember eredetére, a nyelvek és fajok megoszlására s az emberi nem elterjedésére vonatkozó nézletek, bár kétségkívül jelvi természetű elemekkel vegyítvék, mind az összehasonlító nyelvészet, mind az ethnographia főtényeivel összeegyeztethetők, sőt azok által egyenesen igazoltatnak. A zsidó nép államéletének s további történeteinek főtényeit a többi népek történetéről fenmaradt hagyományok s tényleges emlékek szintén megerősítik. Sőt a mi világosan mondai eredetre vall s a kritika világánál költöttnek bizonyúl, a mi vagy csak jelvi s képleges, vagy egy írásban fenn nem maradt és elveszett mythologia regéiből vált ki, bár kétségkívül lényegesen módosítva, az is annyira át van hasonítva a történelemhez, s oly termé-

szetessé s bensőleg igazzá téve, hogy még a költöttet is valónak fogadhatja el az emberész. A legtisztább istennézlet: az egy-isten-hit, az igazság kétségbevonhatatlan erejével hat, s a mi még később, más mythologiából hozzájárúl: az angyalok és démonok hite, erkölcsi jelentősége mellett oly valószínűséggel van fölruházva, hogy még a fölvilágosúlt bölcsészet sem idegenkedik elfogadásától vagy legalább lehetősége megengedésétől.

Talán ama páratlan józanság, a belső igazság jellemző sajátsága, mely a héber isten- és hősmondát a többi népekétől (úgy a hindu- és perzsa-, mint a görög- és germán-árjákétól) annyira megkülönbözteti, — hozzájárúlván a kijelentés elfogadása által adott tekintély is —: okozza, hogy valamint sokáig azt tartották, hogy a héber népnek nem volt mythologiája,* úgy még ma is majdnem általánosan elfogadott tétel az, hogy a héber népnek nincs tulajdonképeni epikája, s hogy a biblia előadása részint beigazolt történelem, részint erkölcsi és bölcsészi tartalmú allegoriák; tulajdonképeni költői járulék, vagyis szorosan vett mondai elemek nélkül.

* E nézetet fényesen czáfolja meg tudós hebraeistánk dr. Goldziher *A mythologia a héberekné*l című jeles könyvében, mely eredetileg egyetemi előadásai vezérfonaláúl volt írva, s melyből egyes részletek először magyarúl (a Nyelvtudományi Közlemények II. kötetében) jelentek meg, különösen nyelvészeti oldalról fejtegetve a kérdést, később összefüggőleg kidolgozva németűl s ebből lefordítva és a szerző által nyújtott adalékokkal kiegészítve angolúl (Mythology among the Hebrews, and its historical development. London, 1877). Goldziher e könyvében a héberség eredeti mythoszait kutatja, s azoknak átalakúlásait és a bibliai mondává fejlődését adja elő. Engem e helyütt csak a bibliai monda érdekel, de azért a műben, (melynek angol kiadását használtam, mint a legteljesebbet) sokat találtam czélomra tartozót, a mit a jelen fejezet alábbi czikkeiben igyekeztem is fölhasználni.

Még egy harmadik ok is járúlhatott ama kettőhöz: az t. i., hogy a héber költészet, vagyis a mi belőle költői alakban maradt fenn, tisztán lyrai: dalok, énekek, hymnuszok, dithyrambok. A héber nyelv ugyan nem ismer sem rímet, sem mértéket, vagy szorosan vett versbeli rhythmust; a költői alak nála csak az úgynevezett párhuzamosságban áll, (mely szerint ugyanazon vagy közel ugyanazon gondolat egymásután két, egymástól némileg különböző, de körűlbelől egyenlő terjedelmű mondatban fejeztetik ki), melyhez a nyelvnek csak prózai rhythmusa, vagy hangzatossága járúl. A lyrai darabokban az érzés és a kifejezés lendülete egyenesen költői eredetre vall; míg az elbeszélő költészet, ha van ilyen, természeténél fogva közelebb esik az elbeszélő prózához, mintsem tőle átlag s mindenütt megkülönböztethető volna.

Ámde ha a bibliai elbeszélések közűl azokat, melyek tartalmilag költői alkotásra vallanak, figyelmesen tekintjük, ép úgy ráakadunk bennök a héber költészetet jellemző párhuzamosságra, mint a lyrai darabokban.

Avagy ha a Jób egész könyvén át ily párhuzamosságot látunk végig vonúlni.

Jób panaszkodik:

„Elveszszen a nap, melyen születtem — s az éjszaka is, melyen azt mondták: gyermek fogantatott!“

„Az a nap legyen setétség — és a világosság azon ne fényljék!“

„Az az éjszaka legyen magános — öröm-ének ne hangozzék azon!“

„Miért nem haltam meg anyám méhében — vagy kijövén abból, miért nem vesztem el?“

„Miért tartottak ölben — és miért adtak csecset, hogy szopjam?“

„Mert most a földben fekünném és nyugodnám — alunnám és nyugodalmam volna!“ (III. 3—13. v.)

Elifáz feddi:

„Ime sokakat tanítottál — és a megfáradt kezeket megerősítetted.“

„Az elesendőt felemelték szavaid — és a reszkető térdeket megerősítetted.“

„Most pedig, hogy rád jött a nyomorúság, nehezen tűröd-e? — s hogy rád is szállott, elrettentél-e?“

„Emlékezzél meg, mikor veszett el az ártatlan — és mikor törültettek el az igazak?“ (IV. 3—7.)

Vagy mert ez, elbeszélés keretében tulajdonkép tanköltemény, egy vallásos theodikéja: ha oly történeti elbeszélésben is, mint p. o. az Eszter könyve, ilyeneket találunk:

„Uralkodása harmadik esztendejében (Ásvérus király) lakodalmat szerze minden főembereinek és hűbéreseinek — Perzsiának pedig és Médiának hatalmasai, főemberei és a tartományok fejedelmei előtte valának.“ (I. 3.)

„És a király Esztert minden asszonyok felett szereté — és minden szűzeknél kedvesb és kellemetesb vala előtte; és az ország koronáját fejébe tevé — és őt királynévá tevé Vásti királyasszony helyébe.“ (II. 17.)

„És monda néki a király: Mi dolgod van, Eszter királyné — és micsoda kérésed van?“ (III. 3.)

Vajjon más-e mindez (s a példákat végetlenig sokasíthatnók) mint ugyanaz a párhuzamosság, melyet a héber lyrai költészetben mindenütt, mint a rím és mérték és rhythmus helyettesítőjét találunk, de mely az elbeszélő költészet maradványaiban sem hiányzik.

Sem a külforma, sem a beltartalom nem áll tehát egyenest ellent azon feltevésnek, hogy az ótestamentumi

írások egy része, történelem alakjában s igényével lép bár föl s ilyennek van bár majdnem háromezer év óta elismerve, azért mégis nem egyéb, mint egy alakúlásban lévő, de abban megakadt, nagy nemzeti éposz egyes mondarészeinek egymásmellé sorozott gyűjteménye.

A bibliatörténet részletes bírálata mutathatja ki: mi és mennyi a valódi történet benne, s mi és mennyi a monda; hogy olvadt össze s hogy hatotta át egyik a másikat?

E bírálatnak, mely a bibliai tudomány legkitűnőbb mívelőit foglalkoztatta s foglalkoztatja századunkban még folyvást, mi csak vázlatát s eredményeinek csak legfőbb vonásait adhatjuk a következőkben.

II.

A héber őstörténelem bírálata.

Mondani sem kell, hogy a Genézis (Mózes I. könyve) mindazon fejezetei, melyek a teremtést, az ember teremtésével együtt, a paradicsomot, a bűnbe esést, az első ember-családokat s nemzedékeket, a bűnnek a földön eláradását s az özönvizet, abból egyetlen családnak Isten különös akaratából való menekülését, a Noé három fia — az emberiség három főtörzsének ősatyái — történetét, az ember újabb elszaporodását azon helyben, s a Bábel tornya építését s onnan való elszéledést tárgyalják (Gen. I—XI): a történelmi adatok nevére igényt nem tarthatnak s egyenesen a mondák országába utasítandók. Mert Jóbbal szólva, ki volt jelen, mikor az ég és a föld fundáltattak?

A teremtésről, az ember eredetéről s elszaporodásá-

ról minden ősnépnek saját mondái vannak; és feltűnő, hogy az özönvíz is a legtöbb mondában helyet foglal. Ám a föld őskora iránt a természeti tudományok által felállított elméletek a Genézis felfogásait, nagyjában legalább, megerősítik; a mi nem azt teszi, hogy a Genézisnek akár kozmogóniája, akár az ember őstörténelméről való följegyzései történelmi tényeken alapúlnának.*

Történelmi színezetet a bibliai előadás csak a bábeli szétoszláson kezdve nyer, a hol a sémi, khámi és jáfeti törzsek, nyelvök összezavarodtával különválnak s ellenkező világtájak felé vándorolnak el.

Elfogadva az egy pár embertől való származást s az emberiségnek lassanként való elszaporodását (és az özönvíz általi megsemmisülés s csak egy családnak fenmaradása után ettől a másodszori hasonló elszaporodást), észszerű — bár történelmi tényekkel nem bizonyítható —

* Goldziher id. m. mind a kozmogóniát, mind az erkölcstani tételeket (jelesen a gonosz eredetére s a bűnbe-esésre vonatkozókat) kizárja a szorosan vett mythologia köréből s jelesen az utóbbiakra nézve kimutatja műve utolsó fejezetében, hogy azok — a mint a bibliában állanak — a zsidó népnél csak a babiloniai fogság alatt és így idegen érintésre keletkeztek s állapíttattak meg és tisztán irodalmi alkotásnak tekintendők. Engem e tanúlmányban kevésbbé érdekel a keletkezés sorrendje és műfolyama. Én úgy veszem a bibliát, a mint van; mert így is előbbi stádiumnak tekintem, mint lett volna a héber éposz végleges megalakúlásával — a mi azonban nem jöhetett létre. Goldziher egyébiránt kimutatja, hogy a «mythosz» (vagyis a naiv s még tudatlan ember első felfogásai a természeti jelenségekről, s a mikép azoknak képleges vagy közvetlen kifejezést ad) mikép olvadt be később a «vallásba» — mely a hébereknél, bár sokkal később, a tiszta monotheismus alakját vette fel; és a «történelembe» (a bibliaiba t. i.), melyben a mythoszi elemeket kiválasztani, rendezni s képlegességök hüvelyeit lefejtegetni: munkájának föladata.

olyasmit tenni föl, mint a Genézis X. és XI. fejezeteiben elbeszélve van. A nemzetség-ízek és a nevek hitelességéről természetesen nem lehet szó; de hogy a Noé három fia közül mindeniktől egy-egy nagy néptörzs ered, melyek mindenike ismét a három Noé fiától származó unokafiaknak megfelelőleg megannyi nemzeteket foglal magában: alapjában elfogadható. Így származnak a három Noé-fiú közül az egyiktől, Jáfettől s ennek fiaitól az árja és ural-altáji népek; a másiktól, Khámtól, az óvilág két régi birodalmának: Egyptomnak és Babilonnak a népei; a harmadiktól, Sémtől, egyik fia: Arfaksád után magok a zsidók, e hagyomány fentartói; a másik (Asszúr) után az óvilág harmadik nagy birodalmának, a babilonival versenyző asszírnak; a harmadiktól, Lúdtól, a negyedik birodalomnak, a Kisázsiában keletkezett Lidiának, az uralkodó népe; a negyediktől, Arámtól, az arabok stb.

Természetes, hogy a héber monda, a többiek futólagos érintése mellett, főfigyelmét saját ágazatára fordítja, s Arfaksádnak, a Sém harmadik szülött fiának a családfáját és leszármazóit nevezi meg ízről-ízre, — mennyi történeti igazsággal: szintén eldöntendő kérdés még.

De már az eddigiekben is eléggé támogatják a kritika kutatásait a többi néptörzsek és ágazatok hagyományai, s bármily kezdetleges alakú följegyzései. A babiloni és asszír ékírások — az egyptomi királyjegyzékek és hieroglifek szolgáltatnak ehhez adatokat. Manetho, ki Antonius Szóter alatt az egyptomi uralkodók jegyzékét szerkesztette s Berózus, ki Bélnek babiloni templomában pap volt (Kr. e. m. e. 280 évvel), hazája őstörténetét három könyvben (görög nyelven) hagyta hátra, kezdve azt a világ eredetével, a babiloni hagyomány szerint, folytatva a királyok jegyzékével, nyolcz vagy kilencz dynastián

keresztül, a babiloni Noéig, Kszizusztruszig, s utána a káldeus és asszír királyok hosszú során át, egészen a Kürosz koráig. Feljegyzései ép oly messze nyúlnak vissza és sokkal mesésebbek, mint a zsidó hagyomány s ép úgy nyúlnak be a történelmi korba, mint emez. Kozmogóniája sokkal kevésbbé észszerű, mint a mózesi, de nemzedékrendje s királyjegyzéke érdekes adatokat szolgáltat a Genézis birálatához. Világos azokból, hogy a két hagyomány közös eredetű, s hogy a főtények, kibontva a mythoszi elemekből, igazak bennök. Ép úgy támogatják a Manetho följegyzései s általában az egyptomi történelmi hagyományok a zsidó hagyomány egy későbbi — mondaszerű, de történelmileg is igazoltnak vehető — főtényét, a zsidók egyptomi tartózkodását.

Visszatérve a bábeli néposzláshoz s a héber nemzedékrendhez, a biblia (1 Móz. XI. 10—32) a Sém ivadékait, mindenütt csak az első szülöttek megnevezésével, tíz nemzedéken át adja elő Ábrahámig, a Táré fiáig.* De e patriárkák még két-három-négyszáz esztendőig élnek, valamivel rövidebben, mint az özönvíz előttiek, kik hatkilenczszáz esztendővel számítják életöket, a mi annak a jele, hogy egy ember neve alatt korszakok foglaltatnak össze.** De e korszakok egymásba folynak s a tíz közül

* Sém, fia Arfaksád, fia Séla, fia Éber, fia Péleg — ki alatt a bábeli szétválás történt, — fia Réú, fia Szerúg, fia Náhor, fia Táré, fia Ábrám (ki később Ábrahám nevet nyert) ez a tíz íz megfelelő az özönvíz előtti tíz patriárka nemzedék-sorának. (Ábrám annyi mint «magas atya»; Ábrahám: sok nép atyja. E névváltozást azzal az igérettel nyerte, hogy maradékai rendkívül el fognak szaporodni.)

** A Berozus följegyzéseiből fenmaradt töredékben még sokkal hosszabb ideig élnek az emberek: Anempszinusz 36,000, Otiartusz 88,000, Kszizusztrusz pedig 64,800 évig él és uralkodik. Ezek

az első túléli a tizedik kezdetét. Mert Sém száz éves, mikor Arfaksádot (az özönvíz után két évvel) nemzi, de még azontúl ötszáz esztendőt él; s mivel kilenczedik ízbeli unokája, Ábrahám, 200 évvel születik később, mint Arfaksád, a ki a maga fiát Sélát harminczöt éves korában nemzi, de még azontúl négyszáz és három évig él — s így tovább a többiek is mind, harmincz évvel nemzik fiaikat, de 2—3 száz évig élnek még: látnivaló, hogy Ábrahám születésekor az ő atyái, tizedíziglen, fel Sémig, mind élnek még.

Ez oly mondai vonás, melynek minden történeti és élettani lehetőség ellent mond; s ha van példa rá, hogy negyedízi unokát érjen valaki, a tizedik ízt megérnie lehetetlen.

A tíz nemzedék közepén áll Péleg, a ki alatt a bábeli megoszlás esik. Ámde Péleg az özönvíz után csak 101 évre születik, 30 éves korában ér apaságot, mely után még 209 évet él ugyan, tehát mintegy 160 évvel éli túl az Ábrahám születését, de ha az mondatik, «a föld megoszlása Péleg alatt történt», ezen kétségkívül azon időpontot kell értenünk, a melyen Péleg a nemzedék hordozója, vagyis mikor fiát, Réut nemzi; mert különben épen úgy lehet vala mondani, hogy a bábeli megoszlás Sém, vagy Arfaksád, vagy Séla, vagy Éber alatt történt, mivel ezek mindenike élt még akkor. A bibliai adat szerint tehát a bábeli megoszlás 131 évvel az özönvíz után történt volna. Elég-e 131 év az embereknek, három törzsből akkora elszaporodására, hogy egy csoportban — melynek terjeszkedését mi sem gátolja — meg ne férje-

khaldeus királyok. A zsidó hagyományban a korszakok képviselői nem királyok, hanem csak emberek, atyák, legfölebb törzsfők.

nek s három világrészbe szét kelljen oszolniok: akárki megitélheti.

Ezekre a nevekre s ezekre a nemzedék-korszakokra tehát semmit sem adhatunk, a minthogy ezeket külső adat ép oly kevéssé erősíti meg, mint belső igazság.

De Ábrahámmal, a Táré fiával és két testvéröcscsével, a nagyapjok nevét viselő Náhorral és Hárannal, a Lót apjával, — egy szóval a Sémtől kezdve tizedik nemzedékkel — új korszak kezdődik.

Az ember első korszaka — a paradicsomi, aranykori, munkanélküli életet nem számítva, mely minden nép mesekönyvében az első fejezet — a bár történelmi tényekkel, chronologiai följegyzésekkel, hiteles névsorokkal stb. nem bizonyítható, mégis múlhatatlanúl létezett első korszak: a vadász-élet; a második a pásztorkodás, legelőről-legelőre, nomádélet; a harmadik a megtelepedés egy helyben: a földmívelés; a negyedik az államalapítás, a munkafelosztás elvén és alapján.

Nos, a Táré fiaival még csak a második korszakot, a nomád pásztoréletet kezdi a Sém törzsének az az ága, mely saját hagyományai szerint Arfaksádtól kezdve (a ki maga harmadszülött volt) mindig első szülötteken származik le, s melyből a héber nép, az Izrael népe, a zsidó * — egy szóval az a bibliai nép válandó, mely magát Is-

* Héber: a vízen túli, Ábrahámnak az Eufratesen átkelésétől; Izraelita, Izraél-től, Jákobnak a tulajdonképeni törzs-apának, a tizenkét fiú apjának másodnevétől, melynek jelentése: Isten ellen diadalmas; végre a zsidó név Judától származik, a legtekintélyesebbtől a Jákob fiai közül, a kinek nemzetségétől származtak Dávid és királyutódai s volt megigérve a Messiás is. A magyar *zsidó* szó a szláv zsidov-ból van átvéve.

ten kiválasztottjának és az egyedűl igaz vallás, az egy-istenhit kizárólagos letéteményesének vallja.

Hogy ily korszakban írott hagyományokról s történelmi hitelességről még szó sem lehet: önként értetik. Magának Ábrahámnak, testvérgyermekének Lótnak és utódainak, Izsáknak, Ézsau- és Jákobnak s a Jákob tizenkét fiának történeti volta szintoly kétséges; sőt az vehető bizonyosnak, hogy nagyobb részint csak mythikus személyek, jelvi jelentőséggel s neveik alatt a zsidó nép első mythoszi fogalmai vannak megszemélyesítve.* Bár ugyan-

* Goldziher idézett munkája e részben a legérdekesebb kutatásokat teszi s nevezetes eredményekre jut. Miután a mythosz fogalmát így határozta meg: «az a mód, melyen az értelmi fejlődés első fokán álló ember a természet erői és jelenségei által reá tett hatást s azoktól nyert benyomásait és észleleteit kifejezi»; miután ez alapon bebizonyitja, hogy a mythosz-képzés nemcsak némely nép sajátja, hanem a fejlődés ama fokán minden népé, mert ép oly természetes, élettani fejlemény, mint a nyelv-képzés; miután a héber mythosz forrásai gyanánt, első sorban épen a patriarkhák történetét, mondáit s elnevezéseit, aztán az ó-testamentom u. n. történeti (inkább hősmondai) könyveit, a Józsue és Birák könyvét, továbbá magát a zsidó nyelvkutatást jelöli ki; ez előzmények után érdekesen és meggyőzőleg mutatja ki, a mit fentebb állítánk, hogy a patriárkhák nevei, személyei, történetei, mythoszi fogalmakra vihetők vissza és sokkal előbb keletkeztek, mint az egy-isten-hit a hébereknél. E mythoszok középpontja itt is, épen mint az árjáknál a nap, a hold, a vihar, a víz, a tűz — szóval a természeti erők, elemek és jelenségek nézleteiben áll. Az Ábrahám neve magas atyát jelent a mi a róla — mint nagy nép törzs-atyjáról való hitre útal; de már másik jelentése borús éjjel; míg Izsák: mosolygót, hajnalt jelent kizárólag s a bibliai mese, hogy Ábrahám fiát, Izsákot, megáldozni készűl, jelvileg azt teszi, hogy az esthajnalt elnyeli apja, az éj. Sára az Ábrahám neje: a hold; József: a sokasító (Egyptomban megsokasítja a kenyeret); Rebekka a föld kövér-

ezt lehet mondani magának Józsefnek a nevéről s személyéről is, az a tény, hogy a zsidó törzs egy része Egyptomba jutott, ott elterjeszkedett, egy időben hatalmi állást foglalt el aztán az eredeti egyptomi népnek nyűge és terhe lett, melyet az nyakáról lerázni igyekezett s végre le is rázott: ha a bibliai hagyománytól eltérő alakban is, de lényegében igaznak vehető. Vajjon az egyptomi történelemben szereplő sémi pásztor-törzs — hikszosz — betörése s uralomra jutása azonos-e a József és bátyjai (s a később hozzá toldott monda szerint apjok az öreg Jákob) Egyptomba jutásával s ott elterjedésével: még vitás kérdés; de magát e tényt kétségbevonni nem lehet.*

sége; Rákhel: bárány. Az Ézsau és Jákob története is a nap személyesítésén alapszik; Ézsau neve napot jelent; arcza azért vörös, mint a nap tányéra, s szőrös, a nap arczának sugaras voltát jelképezve. Jákob pedig az, a ki a másik után jő; innen a mese, hogy a mint ikerül születtek, Jákob Ézsaunak a sarkába kapaszkodott; «a hajnal kapaszkodik a nap sarkába». Így hoz ki a tudós szerző mythoszi alapfogalmakat s képeket a legtöbb bibliai névből s a velök összekötött történetek jelvi magyarázatából: Kain és Ábel, a Jákob fiai stb.-ből. Ily értelmezéseknek s szőfejtéseknek magokban és egyenként nem tulajdonítunk részünkről valami különös fontosságot; de mihelyt rendszer van bennök s minél összefüggőbb s egy gondolat-nyomon járóbb: oly arányban emelkedik fontossága is. E mythoszi felfogás azonban nem zárja ki, hogy olyas egyének, atyák s törzsfők, mint Ábrahám, Izsák, Jákob, Lót stb. valóban is létezhettek, ezen vagy más neveket viselték bár s a nekik tulajdonított vagy más jellemmel és tulajdonokkal. A történelem és a mythoszi vonások sajátságos módon egyesülhetnek — s egyesültek is bizonyára — a hagyomány által elfogadott s körvonalozott egyéniségekben.

* A hikszosz-uralom korát nehéz biztosan meghatározni. Azért valóbbszínű, hogy a monda azon verszioja, mely szerint József egy hikszoszi király, Apapi (Afobisz) alatt jött volna Egyptomba,

Az Ábrahám s közvetlen utódai története: a zsidóság nomád-élete. S mert a nomád népek többre becsülik az éjt, holdjával és csillagaival,* mint a napot, mely a gulyák tovahajtására nem oly alkalmas, a zsidók e korában is a holdistenség magasabb szerepet nyer és nagyobb becsben áll, mint a nap. Az évet is, úgy látszik, a hold járta szerint számítják, 360 nappal 365 helyett. Az egyptomi lakás pedig az iskola, melyben a zsidóság a földmivelést megtanúlja s az államéletre készül. Egyptomban mind a kettőt kifejlődve találta; s mikor onnan kiszabadúlt, magával is vitte mindkettőt az új hazába, mely neki — hagyományai szerint — Ábrahám óta már megigért föld, melyet azonban fegyverrel kell megszereznie, földmíveléssel elbirtokolnia s államot szerezvén rajta, állandó lakhelyűl biztosítania magának.

Itt kezdődik történetének, mely eddig csak mese

elejtendő; s inkább elfogadható, hogy József s bátyjai letelepedése a Gózsen földén, a hikszosz kiűzetése után, Kr. e. mintegy másfél ezer évvel történt s elszaporodásuk 220—240 év alatt emelkedett annyira, hogy a hikszosz óta a sémi törzseket amugy is gyanus szemmel néző fáraók (egyptomi királyok) elhatalmasodásuktól félve, őket nyomni és üldözni kezdették. Az elnyomás legegyszerűbb eszköze volt Egyptomban az óriási állami építkezéseknél a kényszermunkára alkalmazás. Egyptomi források is teljesen megerősítik a 2. Mózs. I. 11—14 verseiben előadott sanyargatásokat, melyekkel a zsidókat II. Ramzesz király, Pithom és Ramzes városok építésénél s fia Menefta király még nagyobb mértékben illette.

* Ki nem emlékeznék az éjre, melyen az Isten angyala Ábrahámot kivitte házából s a csillagos eget megmutatván neki, így szólt: «Ennyi lesz a te maradékod is!» (1 Mózs. XV. 5); vagy a József álmára, melyben apja, a nap, anyja a hold, testvérei a csillagok (1 Móz. XXXVII. 9.). A Jákob tizenkét fia is: a csillagos ég, a tizenkét égi jegygyel s körülök a tömérdek csillaggal: az ő maradékaik.

volt, hősmondai korszaka, melybe már a történeti igazság félreismerhetlen elemei szövődnek bele.

A Mózes személye felől a történelmi értékű följegyzések különbözők. Manetho, az egyptomi krónikaíró szerint, a zsidó hagyomány Mózese egy Ozarszif nevű egyptomi pap volt, kit Amenofisz fáraó 80,000-ed magával (az általa egyptomiaknak tartott, mert tényleg egyptomi alattvaló zsidókkal) együtt azért tiltott ki országából, mert ragályos betegek (a zsidóknál gyakori fehér rühtől vagy bélpoklosságtól megszállottak) voltak; de föllázadván, a hikszosz néppel szövetkeztek, egész Egyptomot elfoglalták, de legyőzetvén, kivándoroltak. Mások Mózest Ramzesz fáraónak egy Mohár vagy Mesu nevű főemberével azonosítják.

Bármikép legyen is a Mózes személyének kérdése eldöntendő, hogy a bibliai történetben a kétségbevonhatlan tények egész sora áll előttünk, bizonyos. Első tény, hogy az elszaporodott s elnyomott és üldözött zsidók kiköltöztek Egyptomból; második, hogy egy fenkölt szellemű vezér — bárki volt is az — állt az élükön; harmadik, hogy a kiköltözés és az aráb pusztákon való hosszú vándorlás bibliai előadásában, a sok mondai toldalék és jelvi mese mellett, az Egyptomban való húzamos tartózkodás befolyásának megannyi nyomaira akadunk; a kovásztalan kenyér az egyptomi sanyarú élet tanúja és emléke; a kigyóvá váló vesszők az egyptomi papok varázsmesterségei; az Egyptomot ért tíz csapás természeti jelenségek némileg túlzott, de alapjában igaz előadása; a Vörös-tengeren száraz lábbal átkelés a dagály és apály megfigyelt tüneményének fölhasználása; a törvény két táblája az egyptomi törvényhozás utánzata, bár tetemesen módosítva a zsidók későbbi, már királykori, sőt fogságbeli

nézletei által, melyeknek határozott befolyása a dekalog bibliai szövegén félreismerhetetlen; az érczkoporsó és arany-borjú az egyptomi bálvány-istenek maradványa; a frigysátor beosztása, az orvosi és életrendi szabályok, a leviták hierarchiája, az istentiszteleti szertartások s rejtelmek, megannyi bizonyságai az egyptomi befolyásnak, s így többé-kevésbbé történeti tényekül vehetők. A pusztai tartózkodás negyven, vagy más számítás szerint, hatvan éve, a nép száma — mely 600,000-nél több harczos után két millióra teendő — a monda természetében fekvő túlzások lehetnek. S végre a kivándorlás ideje is elég biztossággal meghatározható. A héberek iratainak korszámlálása szerint Ábrahám Kr. e. 2140-ben költözött szülőföldéről Kanaánba; Jákob 1925-ben vándorolt egész háza népével Egyptomba; s 1495-ben (tehát több mint négyszáz évi ott tartózkodás után) vándoroltak ki onnan. Az egyptomi adatok szerint a zsidók e kivándorlásának III. Ramzes trónralépte — vagyis Kr. e. 1273 — előtt, tehát Menefta király idejében kelle történnie, mert III. Ramzesz király uralkodása első éveiben ismételt hadjáratokat intézett Sziria ellen, a nélkül, hogy útjában a zsidókkal találkozott volna, a mi lehetetlen lenne, ha ekkor még a pusztában bujdosnak. Kr. e. 1260 körül kezdhettek az igért föld, a «tejjel és mézzel folyó * Kanaán meghódításához.**

A hősmonda második fejezetében — az őshaza avagy igéret-föld meghódításában a Józsué vezérlete alatt — és a harmadikban, mely a Birák korát tárgyazza, mielőtt a zsidóknak királyaik lettek volna: úgy vegyül az igaz a

* A tej a hold, a méz a nap jelképe, s a kettő együtt az égi testek áldó természetét jelenti.

** V. ö. Duncker I. k. 336—344 ll. (a magyar kiadásban.)

költöttel, a történelem a mondával, mint minden nép hősmondájában épen szokott.

A földrajzi és ethnographiai helyzet meglehetősen világos. A Kanaánt elfoglalva tartó népek egy része a héberek fajrokona, sémi eredetű volt; részint Ábrahámnak a Sárától született Izsák előtt, szolgálójával Hágárral nemzett, az Istennel kötött szövetségkor szintén körűlmetélt, később kitagadott s előzött fiától, Izmaéltől, részint az Ézsautól, más néven Édomtól, meg Lótnak saját leányaival vérbűnben nemzett fiaitól, Moábtól és Ammontól származott és neveiket viselő népek (izmaéliták, édomiták, moabiták, ammoniták); más része azonban tőlök egészen idegen, nem sémi eredetű, hanem Khámtól származott s a zsidók későbbi isten-nézletében pogányoknak (bálványimádóknak) bélyegzett népek voltak.

Kanaán a Khám fia volt, s tőle származott a tartománynak nevet adó főtörzs, a kananéusok; maga a Kanaán név azonban mély alföldet is jelent, szemben a fensíkot jelentő Arámmal, s így valószínű, hogy nem a föld kapta nevét a Khám fiától s utódaitól, hanem ezekre ruházta a monda a föld természeti nevét vissza. A Palesztina név, melyen ez országot a görögök nevezték, a filisztektől származott, a zsidóknak legellenségesb ez idegen törzstől. Kanaánnak, a Khám fiának, a következő nevű fiakat tulajdonít a biblia: Szidont (értelmére: halász), a kitől a hasonnevű város neveztetik; Két-et, Amóri-t, Kivi-t, Arvádi-t és Hamáti-t, megannyi törzs fejét és névadóját, melyeknek mindenikével meg kelle küzdeniök az Ábrahám örökét visszafoglaló zsidóknak.

E népeknek, a történelem által is igazolt nem megvetendő míveltségök volt már akkor, sőt sokkal azelőtt, hogy a zsidók Kanaán elfoglalására megérkeztek. Szidont

maga a biblia «a nagy Szidonnak», Czórt, a görögök szerint Tiruszt «hatalmas erősségnek» nevezi. Biblusz — a zsidóknak Gebal — magát még ezeknél is régibb virágzású városnak tartotta. Hebron, Szikhem és Damaszkusz, szintén régi városok voltak; s Jerikót, a pálmák városát, mely erős kőfallal vala kerítve, Józsué csak úgy vehette be, hogy falai csoda által dőltek meg. E városok, jelesen Szidon, Tirusz, Biblusz királyai istenektől — jelesen az első kettőéi Báltól, az utóbbié Azéra istennőtől — származtatták magokat, a mi hatalmok jeléül vehető; Bál és Azéra jótékony istenek voltak, kiknek a dualizmus elve szerint Molok és Asztarté feleltek meg, mint gonosz s romboló hatalmak.

Hogy a honfoglalás történetileg igaz tény, az iránt kétség nem lehet; a zsidó állam léte a történelmi korszakban s írott bizonyságok kétségbevonhatlanúl megerősítik. A mi különösen a Jákob fiai után nevezett törzsek elhelyezkedését illeti: oly tényeken alapszik, melyeket a Krisztus korabeli — történelmileg igazolt — állapot is teljes mértékben megerősít. Mi a monda adaléka a történethez, az elbeszélés könnyen földeríti, s azzal itt nem is fárasztjuk az olvasót.

Talán még több része van a mondának, sőt még a mythosznak is, a következő fejezetben, a Birák úgynevezett történetében. A kiket az Izraél népe, mielőtt királyság vagyis egységes és rendezett állam lett volna, a szükséghez s a teljesen le nem győzött rokon és idegen népek időleges támadásaihoz képest vezéreiül — u. n. birákúl — választott: alig egy-két kivétellel nem fogadhatók el történelmi személyekül, annyi bennök a mondai, sőt a mesés eredetre valló vonás. Hogy Gideon bálványokat imádott, maga az egyisten-hitre oly sokat tartó

— mert későbbi eredetű — írás megvallja, ép úgy mint azt, hogy Abimélek testvérgyilkos s Jefte útonálló volt. Általában az erkölcsiséggel gyöngén állunk az ótestamentomban. Maga a nép ősatyja, Jákob, vagy Izraél, mai erkölcsi fogalmaink szerint igazi imposztor. A görög isten- és hitmondában ugyanezzel az árnyoldallal találkozunk minden lépten-nyomon. A birák legnevezetesebbike kétségkívül Sámson. Az ő személye a legmesésebb. Szándékosan mondjuk mesésnek s nemcsak mondainak. Be van bizonyítva, hogy mythoszi személy.* A Jefte fogadása s leányának feláldozása annyira magán viseli a költői monda-alakúlás jellegét, mint a Birák könyvének toldalékául tekintendő Rúth könyve egy igazán költői idyllét, melynek — mint amannak is — párját kell keresni. Általában a Birák könyvében alig van valami, a mi a történelem kritikáját kiállaná: a végkifejlődésen kívül, mely a királyság megalapításának már valóban történelmi mozzanatára vezet.

A királyság megalapításával a valódi történelem terére lépünk. De azért a monda alakító s módosító hatása ide is sokszorosan átnyúlik. Nemcsak annyiban,

* Steinthal — kinek eredetileg a *Zeitschrift für Völkerpsychologie*-ban (1860. II. k.) közlött nagyérdekű tanúlmányát Goldziher id. m. toldalékában angol fordításban találjuk, kimutatja ezt. Szerinte Sámson a héberek Hélioszának (napistenének) mondai, vagy inkább mythoszi alakja. Hosszú haja, melyben ereje rejlik, nem egyéb, mint a nyári nap tenyésztő ereje általi növekedés jelképe; annak lenyirása a téli hervadás. Neve, Sámson, a héber *Semes*-sel (a nap) azonos. Harczai a filiszteusokkal a fény és setét dualisztikus elvének a kilejezése. De Sámson soha sem mehetett annyira, hogy az istenek közé, legalább mint félisten, fölvétessék, mint Herakles a görög mondában; ő megmaradt hősnek.

hogy az első királynak, a Benjámin törzséből származott Saulnak a története szembeszökőleg és czélzatosan meg van hamisítva. Ő ugyanis — hogy hindu nyelven szóljunk — kszatrija-nemből származván, a papi renddel összeütközésbe jött s a papok által szerkesztett írásokban, a papok érdekében, gyűlöletes színben kelle őt föltűntetni. Sault a papok, jelesen Sámuel, a birák utolsója, tette királylyá, az elveszett szamarát kereső fiúban saját s a papság kész eszközét remélve találni; de hálátlannak tapasztalván, el kelle őt veszteni. A kiváltságolt Júda nemzetségből való Dávidot szemelték ki megbuktatására. Hogy Dávid, a pásztorfiú és dalnok alakja, fellépése, győzelme az óriás Góliát filiszteuson egészen a monda körébe utalandó, nem szükség bizonyítni. Így a Saul őrjöngési rohamai, ismételt kisérletei Dávid elvesztésére, ennek nagylelkű megbocsátása, csakhogy végre is elveszítse s czélt érjen: ha bírhatnak is valami történelmi alappal, mondai részletekkel legalább is egyenlő mértékben vannak keverve. Bizonyos, hogy a történeti hagyományok, a királyok és krónikák könyveiben a Dávid előnyére erősen át vannak dolgozva. Hogy Dávid kitűnő egyéniség volt: nem szenved kétséget. Erős kézzel ragadta meg a kormányt s az új és a pártviszályok miatt meg nem szilárdúlhatott királyságot esze és erélye által megerősítette, sőt benn és künn hatalmassá tette. Fölismerve, hogy a papság mily hatalom az államban, s nem feledve, hogy ő is tulajdonkép ennek a segélyével emelkedett a trónra, szövetkezett azzal s pártolta mindenben. Ragyogó tehetségeivel, fegyverei szerencséjével, uralkodásának pompájával sikerült elfeledtetni nemcsak kortársaival, hanem még az utóvilággal is jelleme erkölcsi fogyatkozásait s azt, hogy tulajdonkép árulással, cselszövénynyel és erő-

szakkal szerezte meg magának a koronát, s hogy többszörös gyilkos volt. A mit az istentiszteletért (főleg a papok érdekében) s a mit a nemzet egységéért, a 12 nemzetség közti szorosabb kapcsolat létrehozása által tett: uralkodásának maradandó érdeme. De viszont örök szennyfoltja — életében elkövetett bűnein kívül is — halálos ágyán tett ama rendelkezése, melylyel haragosai vagy megbántói elleni bosszúját fiára hagyta örökségül. Fia, a bölcsnek nevezett Salamon, még hatalomvágyóbb és pompaszeretőbb volt nála. A királyi trón meg lévén már erősítve, fáradság nélkül élvezhette apja erélyének gyümölcseit. A zsidó nép alatta emelkedett a hatalom tetőpontjára, s ha a Sába királynéjának látogatása csak mese is, történeti tény, hogy tekintélye a külföld előtt is nagy volt. Hirám királytól kölcsönzött főniki építőmesterekkel építette a nagyszerű templomot Jeruzsálemben, melyet még Dávid tett volt fővárossá, a Sion hegyén; s a várost a mellett is díszes építkezések által emelte. Fényűzésére, roppant háreme gyönyöreire sok pénz kivántatván: szigorú adórendszert hozott be s a végrehajtás keménysége által is elkeserítette a népet. De a keserűség szava életében nem emelkedhetett föl, mert hatalmával s egyénisége varázsával el tudta azt fojtani. E varázsnak tulajdonítandó, hogy egész mondakör képződött személye körül. Nemcsak a pompaűzéséről s szerelmeiről szóló tudósítások lehetnek túlzottak, hanem a bölcseségéről való példabeszédek is, s a bűbájosságáról, szellemigézéséről stb. szóló mesék nem kevésbbé.

Nem csoda, hogy mihelyt személyiségének varázsa megszűnt s utódja Roboám nem pótolhatta azt, a nemzet kettészakadt, s a nagyobb fél, tíz nemzetség a tizenkettő közül, a meghalt király számos fia közül egy másikhoz —

Jeroboámhoz — pártolt. Az egy országból kettő lett. S ettől kezdve Zsidóország története az erkölcsi süllyedés és elaljasúlás szomorú képét tűnteti föl s a szakadások, pártviszályok s testvérharczok szakadatlan lánczolata, melyek végre is az ország megsemmisülésére vezettek. A két hatalmas szomszéd, Babilon és Asszíria, egymásután igázta le a meghasonlott nemzet két országát; földúlta városaikat s rabszíjra fűzve szolgaságra vitte népeiket.

A nagy fogság új fordulópontot képez a héber történelemben és pedig nemcsak mint történelmi tény s nagy nemzeti csapás, hanem — és különösen — a héber isten-nézlet fejlődésében is, melynek az adta meg azt az alakot, melyben azt a bibliai hagyomány föltűnteti és pedig oly színben tűnteti föl, mintha az lett volna a zsidók eredeti isten-nézlete, már az ember teremtésétől fogva.

Mivel ránk nézve, kik a bibliában a mondai hagyományokat s az éposz elemeit keressük, ez a héber történelemnek s birálatának a legfontosabb kérdése: kissé részletesebben kell itt vele foglalkoznunk. A kérdés, a héber isten-nézlet fejlődése, a héber vallásos könyvek keletkezésének a kérdésével függ össze, s azért azt kell szemügyre vennünk.

Esdrás könyvének előadása szerint a Nabukadnezár babiloni király által fogságba vitt zsidókat, Czirus (Kürosz) perzsa király — ki Babilont is elfoglalta s nagy birodalmába kebelezte — bocsátotta vissza hazájokba, visszaadván nekik a jeruzsálemi templomból zsákmányúl vitt szent edényeket s egyéb arany és ezüst drágaságokat s rendelvén, hogy hazamenve építsék meg újon a Salamon templomát, s állítsák helyre a régi istentiszteletet. Erre a fogságban lévő zsidók nemzetségenként összeszámláltattak s Zorobábel, Józsua, Nehémiás stb. vezérlete

alatt nagy részök haza is ment; megépítették a templomot s megkezdték az áldozatokat és megülték a régi szertartás szerint a páska (husvéti bárány) ünnepét. A még visszamaradt rész Artaxerxes király idejében, Esdrásnak (az első főpap, Áron, a Mózes testvéröcscse tizenötöd ízbeli unokájának) vezetése alatt ment haza. Ezek azok voltak, kik a pogányokkal (babiloniakkal) összeházasodván, az első ízben nem akartak volt hazamenni; de most előre ment társaik szerencsés példája által buzdítva és a hithez hű Esdrás pap által serkentve, elűzték pogány nejeiket s szintén hazamentek. Ime, az Esdrás könyvének rövid tartalma, mely nagy részt igazolt történelmi tényeket foglal magában s tárgyunkhoz szorosan nem tartozott bár, említendő volt a következőkért.

A legutóbb is még Babilonban, illetőleg Perzsiában visszamaradt zsidók közt volt egy Nehémiás nevű, Artaxerxes királynak pohárnoka. A ki meghallván, hogy az ő atyafiai mennyi bajjal küzdenek még most is a romjaiból nehezen épülő hazában s a Salamon templomának fölépítését sem bírják befejezni, engedelmet kért az ő urától, a királytól, hogy ő is haza mehessen s az ő népének az ország és a templom helyreállításában segítségül lehessen. A mit a királytól megnyervén, hazament; az ellenséges indulatú kanaáni benszülöttekkel harczban álló zsidóknak élére állott, kik «egy kezökben karddal, a másikban vakoló-kanállal» építkeztek és védekeztek, míg végre Esdrás és Nehémiás egyesült buzgóságának sikerült a templom építését befejezni, a várost és az ország biztosságát helyreállítani s a népet az istenitisztelet szabad gyakorlatába ismét bevezetni. Most a nép újra megszámláltatik, a régi törzsek és nemzetségek szerint — s az államélet helyreáll.

Ez a történet kerete; ebben pedig az itt reánk tartozó lényeg: hogy Esdrás és Nehémiás helyreállítván az istenitiszteletet, újból összeszedék a régi szent íratokat, jelesen a törvényt vagyis a Mózes könyveit.

Hogy a zsidóknak a fogság előtt is voltak vallásos (szent) írataik, nem szenved kétséget; de ép oly kevéssé az, hogy ezek mai alakjokat csak a fogság után nyerték meg; legkevésbbé pedig az, hogy azok csak legkisebb részben származnak abból az időből, melyre nevök s a rólok szóló későbbi hagyomány útal.

Hogy jelesen a Mózes nevét viselő öt könyv közül egyet sem írt Mózes: kétségtelen. Az újabb írás-kritika * kimutatta, hogy a Genézis (a világ és az ember eredetéről s a zsidó nemzetnek az Egyptomba költözésig való történeteiről szóló könyv) sem íratott a királyság fölállítása, vagyis Saul király (Kr. e. 1055—1033) ideje előtt.** A mi nem zárja ki, hogy egyes részei, akár írásba téve, akár költői alakban szájról-szájra adva, régebb keletűek lehetnek. A legrégibb zsidó költészeti terméknek méltán tartatik a Lámek éneke, a Genéz. IV. 23, 24 verseiben. Az özönvíz előtti patriarkákról, az Ádám első utódairól Noéig szóló *két* följegyzés is, a Gen. IV. és V. részeiben, bizonyára régibb eredetű. De épen egymástól eltérő voltuk, egy és ugyanazon könyvben, a bizonyság — hogy később illesztettek egybe.

Az egyik nemzedékrend így szól: Ádám fia Kain,

* Ewald, De Wette s mások.

** Mind a Mózes nevét viselő könyvekben, mind a Birák könyvében ismételve fordúl elő e kifejezés: «még akkor nem voltak királyok Izraelben» (I. Móz. XXXVI. 31. Bir. XVII. 6. XVIII. 1. XXI. 25). Világos, hogy ezt csak a királyok korában írhatták.

fia Hánók, fia Irád, fia Mekhujáel, fia Methusáel, fia Lámek, — kinek két feleségétől, és pedig: Hádától fiai Jábál a pászkorkodás és sátorban lakás kezdője és Júbál a zene föltalálója; és Czillától Tubálkain a kovácsmesterség föltalálója. Ez a nemzedékrend a Kain ivadékait adja.

A másik az Ádám harmadik fiáét, Setét, ekkép: Ádám fia Set, Set fia Énos, fia Kénán, fia Mahaláéel, fia Járed, fia Énók, fia Mathuséla, fia Lámek, fia Noé.

De ki nem látja, hogy Hánók és Énok, Irád és Járed, Mekhujáel és Mahaláel, Methusáel és Mathuséla, — hogy Lámeket és Noét ne is említsük, — ugyanazon nevek változatai, sőt Kénán és Kain is egyre vezetendők vissza, s hogy itt tulajdonkép csak egy nemzedéksor van két különböző alakban.

S a mi ennél még nevezetesebb, az első s kétségkívül régibb följegyzést magában foglaló töredékben az Isten neve Éloá (többesileg Elohim, az Úr); a másodikban Jehova (Jáhvé) «a lét elve, vagy létrehozó» — az Istennek, hogy úgy mondjuk, *tulajdonneve* a hébereknél.

S e két név már egyenesen vezet az isten-nézlet fokozatos fejlődésének vizsgálására.

Az isten-eszme, a mint a bibliában kifejezést nyert, a királyok korabeli próféták gondolata: nagy és szerencsés gondolat, a bűneibe elmerült népnek nem annyira fékentartására a félelem, mint megtérítésére a nemzeti Istenhez való ragaszkodás által. S csodáljuk-é, hogy az, a ki a szent könyvek mai szövegét megállapította, lett légyen Esdrás vagy Nehémiás, az a szerző, a kit — nevét nem tudván — a tudomány csak a *Jahvistának* nevez, e nagy és szerencsés gondolatot a régi írásokba is bevitte, melyek még akkor keletkeztek, mikor a zsidó nép, kibontakozva az isten-nézlet első, mythoszi fogalmaiból, a ter-

mészet-nézlet közvetlenségéből, mely napot, holdat, hajnalt, vihart, tüzet stb. személyesített istenekké, az istenfogalom magasb, de erkölcsileg még ki nem tisztúlt fokára emelkedett s Istenét vagy isteneit, — mert mindig többesben beszél róla, — mint teremtőt és világ-igazgatót: *Elohimnak* (Úr), mint hadak vezetőjét *Adonajnak* (seregek Ura) vagy *Saddajnak* (erős Isten) nevezte.

A *Jahvé* az Izraél népével szövetséget kötött Isten neve. E szövetséget a későbbi írások tulajdonkép már Ádámra, az első emberre s Noéra, a második első emberre, a mai emberi nem tulajdonképeni ősatyjára vitték vissza. Hisz az Isten a bűnbe esett első emberpárnak megigérte már, hogy magvából teremtend egy szabadítót a kigyó (a bűn) uralma alól; s Noétól elfogadta a menekűlés hálaáldozatát s kibékűlése jeléül a szivárványt tűnteté föl a kiderült égen. Szorosabb alakot öltött a szerződés Ábrahámmal, kinek megigértetett, hogy nagy nép — a választott nép — atyjává leend s a szövetség jeléül a környűlmetélkedés rendeltetett; még szorosabbra köttetett Mózessel, a törvény két táblájának kiadásakor, a pusztában, a Sinai hegyen.

Kell-é mondanunk, hogy az Istennel való ilyetén szövetségnek, mint kétoldalú szerződésnek s magának a szövetséges Istennek, mint kizárólag nemzeti Istennek az eszméje, sokkal későbbi fejlemény, mint az Ábrahám és Mózes kora, sőt mint a rólok szóló írási hagyományok első szerkezete?

A héber istenitisztelet, a mint azt a pásztorkorban a törzsfők (Ábrahám stb.) megalapították s Mózes szervezte; a mint a királyok első korszakában Dávid és Salamon a Sion hegyén s a frigysátor helyett épített jeruzsálemi templomban egész pompájában kifejtették; a mint

azt a Lévi nemzetségéből származott papi rend, az Áron utódjai, gyakorolták s reá az erős és szervezett hierarchia alapíttatott: egészen más volt, mint a későbbi Jáhvétisztelet, melyet a későbbi királyok alatt a pogány bálványozásba visszaesett és undok erkölcstelenségbe merült nép megtérítésére — nem a papok, sőt ellenök, a hierarchia ellenében, a nép prófétái gondoltak ki, s mely utolsó formulázását csak a fogság alatt nyerte meg s az onnan visszatérés után újra szerkesztett szent könyvekben lelte teljes kifejezését.

E szempontból nézve tehát, a zsidó történelem, még annak a világtörténelem egyéb adatai által igazolt királykorszaka is, lényegileg mondai jellegű, a mennyiben vezéreszméje: a nemzeti Istennel való szövetség nem alapszik történeti tényeken, hanem később vitetett bele a történeti hagyományokba. A sokkal későbbi keletű jahvéizmus átdolgozta az összes mythoszi, mondai és történelmi hagyományokat és saját isten-nézletéhez idomította mindezt. S mivel végső kifejtését maga a jahvéizmus is a babiloni fogságban nyerte meg, természetes, hogy a babiloni fogalmakat és emlékeket is felvette magába, az ember eredetéről s első lakhelyéről, a népek megoszlásáról s őstörténeteiről stb. Fölhasználta ugyan a régibb írott hagyományokat, részben változatlanúl — s innen azok ellenmondása az új nézletekkel — részben átalakította, de egészben véve sokkal későbbi szöveg, mint a milyennek az ó-testamentom egyes könyveiben magát mondja.

S épen azért, míg az a történelem külső tényei tekintetében a történelmi kritika elbánása alá esik, a történelem előtti korszakra vonatkozó részei: a fenmaradt nemzeti mondának — bár később tetemesen átdolgozott — darabjai gyanánt tekintendők.

Most tehát e nemzeti monda — mint époszi hagyomány — átnézetét s tagolását kell vázolnunk.

III.

A héber (bibliai) éposz vázlata s főbb tagjai.

Mellőzve már a történeti hitelesség kérdését s kritikáját, egyszerűen mint époszi hagyományt tekintsük a héber nemzeti mondát s jelöljük meg annak főbb tagjait, egyszerűen utalva részint azokra, miket felőle az előbbi czikkben mondtunk, részint a biblia tartalmának olvasóink mindenikénél föltehető ismeretes voltára.

1. A bibliai éposz első tagja az *eredet* s a teremtés első korszaka, kezdettől az özönvízig. Mint minden ősnép mondái, a héber is a világ előállásán — a kozmogónián — kezdődik. De milyen előadás ez, az árja ősnépekéhez képest! Mily egyszerű és észszerű, mily világos, nemes és méltóságos! «Kezdetben teremté Isten az eget és földet. S a föld sivár és puszta volt, setétség űlt a mélység színén; s az Isten lelke táplálá a vizeket!» — «S Isten szólt: Legyen világosság és lett világosság.» A világ teremtésének hat napja évek millióira terjedő korszakoknak felelhet meg, jól van; egymásutánjában lehet valami, a fejlődés rendje ellen való, megengedjük; de egészében és lényegében megfelel még az újabb tudomány fölfogásainak is. Mint válnak el a vizek a száraztól, mint csapódnak le a légkörből a föld színére, foglalják el a mélyebb részeket, alkotnak tengereket; mint támad a tenyészet, először csak a növényi, aztán a vízi s egyéb alsóbbrendű állatoké, később a magasbrendű állatok kö-

vetkeznek, végre az ember . . . Nem így tanítja-é a fejlődés törvényét Darwin is? Csakhogy nem magától fejlődik a lények lánczolata, hanem mind külön teremtő akaratra. S nem így sugallja-é eszünk, érzésünk?

Az első emberek paradicsomi állapota, a kigyó ármánya, csábja, az első bűn, a paradicsomnak az ártatlansággal együtt elvesztése, az élet zord valóságára és sanyarú küzdelmére való ébredés: egy szép jelvi mese, talán a legszebb és legmélyebb értelmű, mely valaha ember agyában megszületett s leíratott. Látni fogjuk, mikép használja föl azt egy modern költő (Milton) a legszebb keresztyén műéposz tárgyául.

Az emberek tovább származásánál, mint láttuk, kissé zavarba jő a mondai hagyomány s két eltérő úton indúl meg. Az első emberpár két első fia, Kain és Ábel, versengenek — amaz irígységgel, emez ártatlansággal. S a szülők első bűnét az első vétek követi, a legborzalmasb: a testvérgyilkosság. Eddig a monda határozott; itt válik kétfelé. Egyik szerint a gyilkos testvér elszüllik s többé nem hallani róla. Új fiú, Set, születik, s az ő maradékai töltik be a földet. A másik versio szerint, a gyilkos testvér alapít családot, bűnös nemzedéket. A két nemzedéksor nevei majdnem azonosak, s ez mutatja a hagyomány forrásának megzavarodását. Az Úr megjegyzé Kaint, hogy senki, a ki találja, meg ne ölné. De ugyan ki találná s ölné meg, holott rajta s szülőin kívül még senki sem volt a világon?

Az Ádám maradékai, rajta kezdve, tíz nemzedékben soroltatnak elő. Az emberek 6—900 évig élnek; vagyis a nevek korszakoknak felelnek meg. Van köztök szent, ki Istennel járván, nem hal meg, hanem élve megy égbe: közös vonás valamennyi ősnép mondájával. Az emberi

mívelődés első elemei is föltalálhatók e korszakban; az első mesterségek s művészetek; az első dal megzendűl Lámek, a kilenczedik ember ajkán. De egészben véve az emberiség megromlik, elaljasodik, elhajol Istentől. Isten megbánja, hogy embert teremtett s elhatározza, hogy elveszti a megromlott fajt, özönvizet bocsátva a földre. Mégis van egy igaz e megromlott fajban, annak és családjának s bennök az emberiségnek, megkegyelmez Isten. Megtanítja Noét bárkát építeni mesterségesen, melyben családjával s a szárazi állatokból, melyek különben elvesznének, egy-egy párral, menedéket találjon.

Az özönvíz-monda majd minden néppel köz. Jele, hogy valóságon alapúl. Bibliai alakja a babiloni Kszizusztrusz-mondával azonos; jele, hogy a fogság alatt onnan vétetett.

2. Az éposz második tagja az emberiség új elszaporodásával, a néptörzsek megoszlásával s a héber nép kiválásával a többi közűl, foglalkozik. Hogy a megoszlás Bábelnél történik, vagyis Babilon annak központja: ez ismét a babiloni fogság alatti eredetre látszik vallani; de a héber nemzeti szempont itt már határozottan előtérbe lép. A szétoszló emberiségből kiválik a három főtörzs egyikének egy ágazata, személyesűlve Ábrahámban, mint annak tulajdonképeni ősatyjában, a kitől ez ágazatnak külön élete számítandó. Ez ágazat a héber, melynek ez a tulajdonképeni nemzeti mondája; mondájának legtisztább része, és pedig két irányban: tiszta a történelmi adatoktól, melyeket megelőz, s az idegen adalékoktól, melyektől vegyítetlen maradt. Oly korról szól, melyből még nincsenek történelmi följegyzések; s oly kizárólagos héber nemzeti tulajdon, hogy a babiloni hagyományok-

ból — mint az egész emberiségre vonatkozókból — nem lehetett kiigazítani.

A monda e része is megfelel az emberiség fejlődése általános törvényeinek. Az államalakítás előtt a törzsfők patriarkhális uralma, a helyről-helyre, legelőről-legelőre vonuló pásztori (nomád) élet, a földmívelő korszak első kezdetei.

Mi e korszak adataiban s a patriarkhák neveiben és történetében a mythoszi, a képleges és jelvi: érintettük már. Hogy itt-ott a történelem emlékei is bele csillannak, mutatja Ábrahám látogatása Egyptomban, mely azzal a történelmi ténynyel áll összefüggésben, hogy a zsidók az egyptomi nagy letelepedés (József) előtt is megfordultak már ott; s mutatja a Zsodoma és Gomorra elpusztulása, melynek a Holttengerben maradandó emléke maradt fenn.

Az époszi monda e része túlnyomólag idylli jellegű, bár itt-ott mélyebb tragikai mozzanatokkal is váltakozó. Említsük mindjárt a Lót történetét, lakhelye borzasztó elpusztulásával, nejének sóbálványnyá változásával, leányaival való vérfertőzése tragédiájával; említsük Hágár és fia, Izmáél, epizódját, mely, mint az előbbi is, népágazatok eredetével van kapcsolatban; említsük a Jákob és Ézsau viszályát, amannak elbujdosását, küzdelmét a titokteljes éji küzdővel, a ki nem más, mint Isten maga; említsük e csoport utolsó tagját, mely átmenetül szolgál a következőre: a József elvesztését bátyjai által. De mily bájos idylli képek tárúlnak elénk az angyalok látogatásában Ábrahámnál; az Eliézer leánykérésében Izsák számára, mikor Rebekát a kútnál találja; a Jákob álomlátásában a mennybevivő létráról; hét évi szolgálatában Lábánnál, hogy Rákhelt, kit szintén a kútnál, az itatóban

talált (a pásztornép stereotyp képe!) megnyerhesse, s midőn a neki nem tetsző Lea kezével elégítik ki, újabb hét évi szolgálatában az igaziért; kibékülésében Ézsauval; családi életében, mely a tőle származandó nagy nemzet képe már, kicsinyben minden árnyalataival.

S a József és bátyjai története. Csak a Szíjavus története az iráni époszban, hasonlítható ehhez; nemcsak a hasonlatért, mely Szíjavus és Szudabé s József és Putifárné történetei közt meglepő: hanem a két hős eszményi alakjáért s jelleme salaktalan, tiszta és mondailag fényes voltáért általában.

A József és Putifárné mondáját az izlám is átvette a héberektől, s fentartotta és örökítette a perzsa és arab költészetben. Józsefet Jusszufnak nevezte s a nőnek Zulejka nevet adott. De míg a héber monda merevül megtartja erkölcsi szigorát s Putifárnét végig utálatosnak hagyja, kiben csak az állati bujaság dolgozik s megvetésünk tárgya, a perzsa és arab költészetben Zulejka megeszményül s benne a szerelem abban üli diadalát, hogy tisztító tűz lesz, mely a szívből az aljas vágyak salakját kiégeti s a megbánás és megtérés által méltó arájává teszi őt a szűz Jusszufnak. Szép fordulat kétségkívül; de a bibliai fölfogás eredetibb s igazabb; mindenekfölött pedig jobban beleillik a bibliai éposz keretébe, mely a VII. parancs elleni vétségek minden alakjának számtalan példájától szinte hemzseg, de igazságszolgáltatás és büntetés nélkül egyiket sem hagyja. *Ezért* a bűnért kelle a világnak özönvíz által, ezért Zsodoma és Gomorrának kénköves tűz által elveszni; s az *egy* igaz, a ki e két város pusztulásából, Isten kegyelméből, menekül: harmadnap ugyanabba a vétekbe esik, a saját leányaival.

Visszatérve a József történetére, az a legszebb er-

kölcsi beszély, mely valaha íratott. Lélektani megalapítás, a hősnek születésétől kezdve, mely apjának kedvesebbik feleségétől oly soká váratott magára, míg a kevésbbé kedves Leától s mellette ágyasaitól tíz gyermeke született, s már e késedelem által is fokozta a soká várt s végre megérkezett fiúnak az apa előtti kedvességét, az elkényeztetésig menő megkülönböztetést, melyben bátyjai rovására részesíttetett, s mely azok irigységét és féltékenységét kihívja, a nélkül, hogy igazolná, mert az elkényeztetett fiú, szépségével, tehetségeivel, maga kedveltetésével valóban megérdemli a megkülönböztetést; különös álomlátásai, melyek oly természetesek s mégis a rendkívüli színezetét viselik magukon s a későbbi álommagyarázatok világának adják előizletét; bátyjai gonoszsága, melylyel őt el akarják veszteni s bár életének megkegyelmeznek (mindnyájok javára!), de rabul mégis eladják; e rá nézve csapásnak látszó fordulat, mely az ő s mindnyájok szerencséjének megalapítójává válik; szolgálata a Putifár házában, szerencséje, mely gazdájának is szerencsét hoz; megnyerő, sőt szív-igéző egyénisége, mely buja vágyakat ébreszt asszonyában; ennek hamis vádja; börtönbe vettetése; ott feledtetése; álommagyarázó tehetsége; a két magyarázat beteljesedése; a pohárnok hálátlan megfeledkezése róla; a király álmai; azok bölcs és szerencsés megfejtése — s ennek következtében magas polczra jutása: megannyi lánczolatként összefüggő, következetes, lélektani s egyszersmind meglepően lelemények részlete a gyönyörű beszélynek. Itt e ponton sajnáljuk, hogy Putifárnénak nem jut szerep, a szerencséhez visszatérő ifjúval szemben, s dicsérnünk kell a perzsa regét; — de mint már említettük, el kell ismernünk a héber hagyomány erkölcsi szigorának helyességét. Ám a

mese java még most következik. Az éhség a Kanaán földén, mely a hitetlenül eladott, azóta elveszettnek hitt, talán — a lelkiismeret legtitkosabb rejtekén s olykori fölszólalásán kívül — régen el is feledett gyermek bátyjait ide hajtja gabona-vásárra; a felismerés; a testvérekkel játszott kisérlő játék; s épen Judával ás Benjaminnal, a legkedvesebbekkel; a maga megismertetése; a nemeslelkű megbocsátás; az apa odahivása s találkozása vele: — mindez az egyik megindulásból a másikba ejt, az egyik elragadtatásból a másikba ringat. A leggazdagabb, emotiókban változatos, fokozatokban kimeríthetetlen, szívet, elmét egyaránt betöltő elbeszélés, melyhez a képzelet sem adhat semmit. Teremhet-é ilyet az élet, a valóság? vannak-é ilyen epizódjai a történelemnek? Csak az alkotó képzelődés, a monda kimeríthetetlenül teremtő ereje, ez az őserő, szülhet ilyent. Csodáljuk, hogy a költészet eléggé ki nem zsákmányolta!

3. A héber éposznak tulajdonképi hősmondai része, mint fentebb láttuk, három tagra oszlik:

a) az egyptomi sanyarúság s az abból való kiszabadulás (Mózes);

b) az őshaza visszafoglalása (Józsué);

c) az új állam első szervezete s rendezkedése (Birák);

az első egy regényes, a második egy vitézi, a harmadik egy idyllekkel vegyített kalandos éposz.

Egyikben se keressük a költői alakítás erejét, mely eldob mindent, a mi a cselekmény kerekségét s egységét gátolná s e szempontból legalább is fölöslegesnek látszik; mely éles tapintattal s bölcs mérséklettel válogat a mondai anyagban. Ne feledjük, hogy a héber éposz csak az anyag fölhalmozódásáig fejlődött s azért sokkal több van

benne, mint ha az éposz teljes kifejléséig juthatott volna. A monda még a történelem alakját viseli, mely rendes egymásutánban mindent elmond, a mit igaznak tart, vagy annak tartatni akar. Annál inkább pedig, mert valóban is sok vegyűl belé a történeti igazságból.

A zsidók, Jákob s tizenkét fia maradékai, félelmesen elszaporodtak Egyptomban; aggodalmat költöttek a fáraókban s ezek elnyomás által akarják őket nemcsak megfélemlíteni, de tényleg fogyasztani, ha lehet meg is semmisíteni. A felnőtteket kényszermunkára hajtják s ott ütik, verik, megszakadásig terhelik; az anyákat (a bábák felelőssége mellett) kényszerítik, hogy új szülötteiket vízbe dobják. Ez utóbbi borzasztó rendszabály lesz a gondviselés kezében a szabadulás eszköze, a fordulat előkészítője; mert azt kijátszani, egy szegény zsidó anya, fonott gyékénykosárban ereszti kisded magzatát a Nil árjára s maga a parton lesi, mi lesz vele. A király leánya rabnőivel arra sétál; meglátják a vízen úszó gyékénykosarat, kihalászszák, gyermeket találnak benne; könnyű eltalálni, hogy zsidó gyermek; a királyleány szíve megesik rajta; elhatározza, hogy magához veszi, fölneveli; csak szoptató dajkát kell keresni; azt nem lesz nehéz találni, hiszen annyi zsidó asszony maradt csecsemő nélkül. Mindjárt találnak is — az ott leselkedő anyát.

Milyen költői idyll ez! Föl is használták nagy költők is, többi közt Hugo Victor.* De ez idyll egy nagy éposz nyitánya. Mert a felfogott csecsemő az Izráél népé-

* *Moïse sur le Nil* című fiatalkori ódájában (1820), melynek idylli hangjából a befejezés:

«Egy bölcső által lesz megmentve Izraél,
»Egy bölcső által lesz megmentve a világ» ódai magasságra emelkedik, mint az Arany J. *Rákhel*ében «Az ige, az eszme!»

nek szabadítója lesz a szolgálat házából. S mint a népe elleni borzasztó rendszabály — a csecsemők vízbedobatása — juttatta őt a király-udvarba, hol egyptomi nevelést nyert; úgy a másik kegyetlenség, a véreivel a kényszermunkáknál űzött durvaság lobbantotta föl szívében hivatása érzetét. Ok és okozat így fonódik össze a világ erkölcsi kormányzatában; s az erkölcsi világrend az, hogy a rosszból jó jőjjön ki, a gonosz maga büntesse meg magát. Egy egyptomi hajdu kegyetlenül vert egy hajlott korú zsidót, a ki roskadozott a teher alatt, mit a toronyépítésnél a vállaira raktak. Mózes ezt meglátta s a zsidó vér megmozdúlt, lángra lobbant szívében. Megölte az egyptomit. De ez nagy bűn volt s el kelle bujdosnia.

Ez a fordulat egy dráma első felvonásának látszik s talán ez csábított némely modern írót a kisérletre nálunk is,* hogy Mózesből drámai hőst csináljon. Lehetetlen kisérlet, mert Mózes éposz-hős. Nem a világrend ellen lázad föl, nem végzete ellen küzd; ellenkezőleg. Küldetése van: a világrend helyreállítására s a végzetesség támogatásával. Nem is téved, nem is bukik s bár maga nem láthatja meg az igéret földét csak távolról, azért diadalmasan — mert czélt érve — megy sírba, melyet legendaszerűen maga az Isten saját kezével ás meg számára.

A Niluson lebegő gyékény-kosár s a Nébo hegyén istenásta sziklasír közt a világirodalom legszebb épopéái egyike játszódik le. A hős küzdelme, végzete és hivatása öntudatra ébredésével; a csipke-bokorban megjelenő Isten, a ki megmondja neki, mit kell tennie; kétkedése saját erőtlenségében ily földadatra s az Úr biztató, sürgető, parancsoló szava; megjelenése a Fárao udvarában; köve-

* Madách Imre, Várady Antal.

telő szava fölemelése; küldetésének igazolása, előbb csodatételek, aztán az egyre fokozódó csapások által, melyek mindenikében a színhely (Egyptom) világ- s természet-nézlete tükröződik le; az utolsó csapás: az első szülöttek elveszése, le a barmokig; az összegyűjtött s egybetartott nép útra-készülése; a páskha-bárány s a sietségben kovásztalan maradó kenyér; a király kétségbeesése s az indulásra adott engedély, mely parancsra válik; az útra-kelés; a Vörös-tenger, mely a menekvőket átereszti s aztán összecsapódik, hogy üldözőiket eltemesse; a vezérlő tűzoszlop; a sivatagban fakasztott forrás, az éhezőknek leszállt fürjcsoport s égből hulló manna; s most a törvény kiadása, két kőtáblán, Isten saját keze ujjaival írva, hozzáférhetetlen fényességben, égi villámlás közepette; a türelmetlenkedő nép, mely arany-borjút önt s bálványt imád, mig istene s vezére közt szövetség köttetik; a Mózes haragja, fájdalma, könyörgése; az első égő áldozat; a nép megszámlálása; a kémek, kik az igért föld megszemlélésére küldetnek; a lázadók megemésztetése földből kijövő tűz által; harczok a határokon; a Nébó hegye, melyről Mózes egy pillantást vethet az igéret földére, de be nem mehet abba; hálaadó éneke, imája, halála, eltemettetése Isten keze által: ime e felséges éposz egyes részei, majdnem költői kerekségben, ha a szertartási s egyéb törvények aprólékos és hosszadalmas szabványai beleékelve a mondába, meg nem zavarnák az alkotás kerekségét; s végül a törvény — polgári és vallási — egy az első négyhez később csatolt ötödik könyvben még egyszer elő nem terjesztetnék.

A Mózes alakja, az Isten emberéé, kimagaslik az epikai hagyomány eseményeiből. Tiszta s nemes alak, kinek még haragja is szent; még az istennel való érintke-

zése is méltóságos: a legmagasabb époszi alakok egyike. Halála mélabús benyomást hagy hátra, de mely — összefüggésben az előzményekkel — fölemelő s magasztos.

4. A hősmonda második tagja a Józsué-éposz, az őshaza visszafoglalása. Ha Álmost egyik költőnk* helyesen nevezte a magyarok Mózesének, Józsué a héberek Árpádja, ki a határbérczen kidőlt ősvezértől örökségkép veszi át az őshaza visszafoglalásának nehéz, de dicső föladatát.

Józsué, a Nún fia és époszi hős; ő is Istentől veszi küldetését, mint elődje.

Mózesnek, az Úr szolgájának halála után szóla az Úr Józsuénak, a Nún fiának, ki a Mózes szolgája vala, ezt mondván:

«Mózes az én szolgám meghalt; most azért kelj föl s menj által a Jordán vizén, te és mind ez a nép arra a földre, melyet lábatok talpa megnyom, nektek adtam, a mint Mózesnek megmondám. A pusztától és e Lybánustól fogva a nagy folyóig, az Eufrátesig; a Hitteusok földe a nagy tengerig lesz napnyugot felől a ti határotok. Előtted senki meg nem áll, míg élsz; a mint voltam Mózessel, úgy leszek veled is, el nem hagylak téged, sem el nem maradok tőled!» (Józs. I. 1—5.)

A csodák ismétlődnek. A nép száraz lábbal megy át a Jordánon, mint Mózes alatt a Vörös tengeren. Jeriko falai, megvívhatatlanok különben, trombitaszóra leomlanak, népe odavesz, csak egy bűnös nő, ki a zsidók kémeit jól fogadta s elrejtette, tartatik meg. Város város után, tartomány tartomány után esik el s a honfoglalók hatalmába; ha nappal a harcz eldöntetlen marad, Jozsué sza-

* Garay János.

vára «a nap megáll a Gibeonban s a hold az Ajalon völgyében» s megvárják a csata eldőltét. Királyok meghódolnak s adófizetőkül ajánlkoznak. S az egész ország elosztatik a tizenkét nemzetség közt, míg a papoknak a többiek földén elosztva 48 város adatik.*

S ezzel a rövid és tisztán vitézi éposz — melyben epizódul csak a jerikói nő Ráháb története szerepel — be van fejezve.

A hősmonda harmadik tagja a Birák könyvében foglaltatik, melyhez toldalékúl járúl az a mindenekfelett bájos idylli epizód, melynek Rúth könyve a címe.

Az ország meghódítása után is maradtak még a föld előbbi lakói közt elemek, melyek nem akartak meghódolni s megnehezítették a héberek békés lakozását ősapáik földén. Ezeket féken tartani, vagy le-leverni; folytonos kisebb csatározás volt, mely néha nagyobb mérveket is öltött s általánossá lett. Ilyenkor a szövetséges köztársaságban együtt élő testvértörzsek, kiket különben közös fő nem kötött össze, vezért választottak ad hoc, vagy elismerték annak a felsőségét, a kit épen az események a dolog élére állítottak, a mi — a csodálatossal természeténél fogva átszőtt époszban — rendesen mint Isten különös rendelése van föltűntetve. Ezek az esetenként választott, vagy önkénytelenül az ügy élére állított vezérek: a *birák*.

* Józsefnek két fia (Efraim és Manasszé) után két nemzetség s az osztályból két rész jut. Ellenben a Lévi papi nemzetsége nem kap földbirtokot, hanem — hogy az istentiszteletet s szertartásokat a többi nép közt mindenütt végezhesse, a tartomány 48 városában helyeztetik el s élelmére a tized elrendeltetik. Az állam szerkezete egyszerű; szövetséges köztársaságinak mondható; jellege: földmívelő.

Az első lázadás a Kananéusok részéről történik, kiknek földét az osztály szerint a Júda nemzetsége bírván, az Úr a Júda nemzetségét parancsolá, hogy ellene fölkeljen és leverje a támadót. Juda pedig a szomszéd Simeont hívta segélyül, igérve, hogy ha majd ez támadtatik meg, ő is viszont segélyül lesz. S menvén a Kananéus ellen, azt több városból, Bésekből, Hebronból kiszorítá, de Debirnél, melynek neve a kananéusoknál Kirját-Séfer vala, megakadtak. Ekkor Káleb, egyik főember Judában, azt mondá: A ki meggyőzi Kirját-Séfert és beveszi, annak adom Aksát, a leányomat, feleségül. És a Káleb öcscsének, Kéznának a fia, Othniel, ifjú dalia, ki unokavérét bírni óhajtá, bevette a várost, megnyerte a leányt s vitézségeért a hadjárat további részére vezérül választaték. Így lett Othniel az első biró Izraélban. S a Kananéusok lázadását a többi nemzetségnek földén lakó legyőzött pogány népek is jelül vevék a fölkelésre, mely majdnem általánossá lőn.

A pogányokkal való együttélésnek pedig nem az örökös lázongások és ellenségeskedések: inkább a velök való keveredés és barátkozás, szokásaiknak, életrendjöknek s mindenekfelett bálványozásaiknak elsajátítása volt a főveszedelme. Ime a rákfene, mely a még fiatal héber állam testén korán kezde rágódni. Története, birák és királyok alatt, az igaz hit küzdelme a bálvány-imádás ellen.

Az általánossá lett fölkelés még más vezéreket is követelt s így lettek Othniel után, még egyidejűleg vele Ehud és Sámgár is az Izráel birái. Ehud a Moabiták királya Egalon ellen ment, a ki a hébereknek közöttök lakó és velök együtt bálványozásba merült részét leigázta s nyolcz évig tartá a maga pálczája alatt; Ehud karddal üté át Eglont s elvette tőle a tartományt. Sámgár pedig a

filiszteusok ellen ment, a kik szintén megnyergelték vala az Izraél fiait; s egymaga, egy ökör-ostorral, hatszáz filiszteust levágott.

De hogy Ehud meghala, a moábiták közt lakó izraeliták ismét csak bálványozásba merültek. S ezúttal egy asszony válék ki közülök, eszével, erényével s erejével, egy jövendő-mondó, feddő beszédű, hatalmas asszony, Débora, az Izrael negyedik birája. De hogy az eláradó veszedelemmel bírjon, férfi birát is vett maga mellé, a Bárák személyében. Ellenök Sisera, egy elbizakodott pogány, fegyverkezett s kilenczszáz vasas szekérrel és sok néppel ment szembe velök. De Bárák, a Naftali és Zebulon törzséből összegyűjtött tízezer vitézzel szétszórta a vasas szekereket s megfutamította a büszke sereget. Maga Sisera is futott s Jáhelnak, a Héber feleségének, a ki ismerőse volt, a sátorához ért. Jáhel szép szóval behívta magához a szaladó vezért s mikor az, fáradságtól elnyomva, elaludt sátorában a földön, szeget vert halántékába s a földhöz szegezte. Így harczoltak akkor is az asszonyok, Débora és Jáhel, akár a saragossai leány, vagy az egri nők. Bárák és Débora dics- és örömeneket zengtek a diadal fölött s az Izraél épsége újra meg volt mentve.

De a Midianiták újra háborgatni kezdték az állam békéjét s az Úr, az Izraél Istene, a Manassé nemzetségéből, az Abiézer családjából való szegény ember, Jóás fiát, Gedeont, az «erős férfiút» küldé ellenök; a ki, Isten angyalától bíztatva és erősítve, háromszázad-magával csudadolgokat mivel a Midián ellen s egész vénségéig birája vala Izraélnek. Utána a fia Abimélek következék, a ki a maga atyafiait ölé meg s ezért malomkővel zúzaték agyon. De utána, az Izraél megszabadítására új bíró támada, Tóla, az Isakhár nemzetségéből, a ki huszon-

három évig uralkodék, de a biblia elfeledé följegyezni: mi nevezetes dolgokat tőn; valamint a következő bírónak Jairnak is, a ki «huszonkét esztendeig ítélé az Izraél nemzetségeit», csak a nevét hagyá emlékezetben.

Érdekesebb lap következik: a Jeftáé; a ki Gibeádnak a fia vala, egy parázna asszonytól; a miért a törvényes feleség gyermekei elűzék őt az apai háztól. De mikor az Ammoniták feltámadtak az Izraél ellen, a nép vénei megemlékezének róla, visszahívták őt bujdosásából, rábízták a vezérletet, vagyis a nép bírájává tevék. Jefta pedig, mikor a harczba ment, megesküvék, hogy ha győz, — a mi visszatértekor az ő kapuján először jő elébe, Istennek áldozza. Gondolta, hogy valamely barma lesz. Győze pedig s győzelme híre megelőzte hazatértét. S jöve elébe, üdvözletére diadalmenetének a többi néppel együtt, szép szűz leánya, az egyetlen. De a leány kész volt betölteni atyja fogadását — s önként mene az áldozatra.* A költők ezt az epizódot is kizsákmányolták s talán még jobban is kizsákmányolhatnák.

A következő három bíróról (Ibsán, Élva, Abdon) ismét alig van valami följegyezve. De a ki most következik: Sámson, a bibliai hősmonda olyan hőse, mint Heákles a görögé. Ereje csodálatos s ugyanannyi próbáit adja annak. A napisten utolsó személyesülése, de ki a mythoszból kivált mondában egyszerű hős marad. A filiszteusok ostora, kik általa lesznek oly nevezetes néppé az Izraél történetében, sorsa oly tragikus, mint regényes; regényes hős kalandjai által; tragikus az által, hogy egy nővel van

* Nem élet- s vérbeli áldozatra, mint a bibliai szövegből kitűnik (Bir. XI. 37—39), hanem Jehova papnője lőn, örök szűzesség fogadalmával. Talán az első apácza, «mert szokás lőn ez Izraélben».

összekötve, a kinek épen a filiszteusok közül valónak kell lenni. Delila szép, csábító és gonosz; a Kirkék fajából való. Sámson meséket mond és fejt; csodálatos ereje hajában; a filiszteusok vetéseit fölperzseli, magokat egy szamár-állkapocscsal ezerenként veri le. De a szerelem ölében elalél, ellankad, s a miben ereje volt: dús haja, a nő ollójának áldozatúl esik. Akkor a filiszteusok, a Delila rokonai megkötözik, szemeit kiszúrják, malomba fogják, mint a lovat s végre egy gyermek vezetésére bízzák a védetlen s véteni nem tudó vakot. Ám haja megnő, erejét visszanyeri, s megrázva a palota oszlopait, hol hatalmas ellenségei dőzsölnek, magával együtt azokat is a romok alá temeti.

Mily tragédia! Egy nagy keresztyén költő, Milton, fel is dolgozta a «Bajnok Sámson» című drámai költeményében.

Itt vége a Birák époszának,* de még két epizód járúl hozzá, költőileg be nem illesztve a nagy költeménybe; setét és tragikai az egyik, vidám és idylli a másik: amaz a Benjámin nemzetségének, ez a Rúth asszony története.

Az elsőről elég legyen ennyi: a Benjámin nemzetségéből való Gibeabeliek nagy gonoszságot tőnek egy útazó lévita feleségével s midőn az Izraél többi nemzetségei azt meg akarák torolni a Gibeabelieken, a Benjámin egész nemzétsége magáévá tette a Gibeabeliek dolgát s e miatt az Úr az egész Izraélnek rendelé, hogy törölje el maga közül a Bénjámin nemzetségét; a mi nagy ellentállás és sok vérontás után meg is történt. De mikor a Bénjámin nemzetségéből a fegyverfogható férfiak mind

* A Sámuel bíróságát (az utolsó biró- s első prófétáét) már a király-époszhoz számítom.

kiirtattak, az Úr megkegyelmezett a Bénjámin nemzetségének, hogy mindenestől fogva ki ne töröltessék a nemzetségek közül s a megmaradtak közül helyreállíttatott. A bűn, a megtorlás, a kiengesztelés: a tragikum mind a három eleme meg van e történetben. (Bir. XIX—XXI. r.)

A Ruth asszony idylli történetének egy külön könyv van szentelve. Nem tudjuk melyik bíró alatt történt a dolog, csak «a napokban, mikor a Birák itélnek vala» nagy éhség lőn Izraélben s egy Elimélek nevű férfi, a Juda nemzetségéből, a feleségével, Naómival elmene eleséget, vagy életmódot szerezni magának a moabiták földére. Két fiokat, Malont és Kiljont is magokkal vitték. Elimélek meghala s az özvegy, két fiával, ott maradt a Moáb földén. A két fiú ott megházasodott s nőül vett két moabita leányt, egyiknek neve Orpa, másiké Ruth vala. S meghala a két ifjú férj is; s a három özvegy, Naomi, Orpa és Ruth, magok maradának.

Ezalatt otthon, a Juda földén jobb termések s kenyéradó esztendők fordúltak s Naómi elhatározá, hogy hazamegy. S mondá két menyének, térjetek haza szülőitek házához, én hazamegyek atyáim földére. Orpa engedett is s elbúcsuzván napától, hazament. De Ruth ragaszkodék napához s nem akart megválni tőle: «A hova mészsz, odamegyek; a hol lakni fogsz, ott lakom; a te néped az én népem, a te Istened az én Istenem legyen! Csak az egy halál választ el engem tőled.»

Naómi tehát hazatért s vele Ruth is. Naóminak pedig otthon egy gazdag sógora vala: Boáz. Aratás volt, de a két özvegynek nem vala aratni valója. Ruth azért elkéredzék napától, hogy tarlózni menjen. S juta épen a Boáz tarlójára. Boáznak pedig megtetszék a szép arczú leány (mert leánynak nézte, ártatlan fiatal képével); s paran-

csolá embereinek, hagyják szedegetni az elhagyott árpafejeket.

De megtudván Boáz, ki légyen a fiatal nő, eszébe juta a zsidó törvény, mely azt rendeli, hogy a magtalanúl elhalt férfi özvegyét ennek sógora vegye nőül, hogy a család ki ne haljon. De Naómi is megtudá a dolgot s útasítá Ruthot, hogy éjjel a szérűn feküdjék a Boáz lábához.

Báznak tetszék a dolog, de nem bántá Ruthot; hanem reggel tanúkat hivatott s a kezén lévő föld felét a Moáb földén elhalt Elimélekének vallá s magának megváltani ajánlkozék, azzal a feltétellel, hogy az Elimélek fiának özvegyét, Ruthot, nőül veszi.

S az egész nép helyeselte a dolgot. S az Úr áldása vala rajta. S lőnek Boáznak fiai Ruthtól és az ő nemzetségéből származék Dávid király.

Ez utolsó szó adja meg a magában is gyönyörű idylli költeménynek a jelentőségét; s a keresztyén hagyományban e jelentőség még magasabbra emelkedik az által, hogy ugyane nemzetségből, a Ruthéból és a Dávidéból, származik a Jézus Krisztus, a Messiás, a világ megváltója.

Keresztyén költők e bájos idyllt, az ó-testamentomnak, a József története után legszebb részletét, szintén jobban kizsákmányolhatnák, mint eddig tették.

5. A hősmondát a *király-monda* követi. Már történelmi talajon állunk, de a mondavilágnak még sok eleme játszik át e korszakba is.

Sámuel, a ki Sámson után következett, az utolsó Birónak számíttatik Izraélben. Az Úr őt kis gyermekkora óta nagy dolgokra hítta, hogy egykor az Izraél birája és vezére legyen. A főpap Éli házában nevekedék s Isten

mindig szólott hozzá s prófétául hívta őt; mert a próféták nem a Lévi nemzetségéből való papok közül kerültek ki, hanem az Isten kiválasztottaiból.

Lőn pedig, hogy a filiszteusok megtámadták Izraélt; az Éli pap fiai, Hofni és Fineás voltak a vezérek; s az Izraél legyőzetett s a frigyláda, melyben az Úr törvényét, a szövetség okmányát őrzék, a filiszteusok kezére került. Hofni és Fineás elesett; s Éli pap, a hármas gyászhírt hallva, hátraesék székében és szörnyet hala.

A filiszteusok azonban visszaküldék a frigyládát, melylyel nem tudtak mit tenni s melytől féltek. Az Izraél népe pedig, okulva a történteken, Sámuelt bíróúl és elöljáróúl választá; de elhatározá egyszersmind, hogy királyt kér magának, a ki rendszerint uralkodjék rajta.

S a Benjámin nemzetségéből való Kisnek szamarai elveszvén, a fiát, Sault, azok keresésére küldé. A ki útjában Sámuel házához jutott és Sámuelnek megtetszék a termetes és daliás ifjú s azt ajánlá királyúl, a minden áron királyt sürgető Izraélnek.

Saul első föllépése igazolá a választást; megverte a föllázadt Ammonitákat; megfutamította a filiszteusokat; s nagy lőn népszerűsége. De kedvessége sem a nép, sem az Isten előtt nem tartott soká. Mert legyőzvén az Amalékiták királyát, Agágot, az Úr parancsa ellen megkegyelmeze annak és békét köte vele. Hiába bánta meg tettét: az Úr megvetette őt és szakított vele s a Júda nemzetségéből való pásztorfiút, Dávidot, jelölte ki helyette királyúl.

Dávid a filiszteusok óriás bajnokát, a Góliátot, parittyával veri le, melyhez a patakból szedegeté a kövecséket, s diadallal viszi haza az óriás levágott fejét; Saul, még király, féltékeny szemmel nézi növekedő vetélytársát; s udvarába vevén a lantot pengetni értő ifjút, gonoszúl

elveszteni tör. A király fia, Jónathán, szövetkezik az üldözött ifjúval; részére állnak a papok is, kiket Saul e miatt leölet s Dávidot halálra kergeti. Végre Saul, a ki Istenről megfeledkeztében az endori boszorkánytól kér jóslatot, s bár Dávid ártatlanságáról és nemeslelkűségéről ismételve meggyőződik, őt üldözni meg nem szünik: a harczon gonoszúl vész el, fiával együtt, s Dávid király lesz.

A történet e része annyira magán viseli a monda jellegét, hogy annak alig van egy ize, valónak elfogadható. A papok meséje, a kik Saulban megcsalódtak s Dávidot állíták ellenébe s végre is czélt értek. De Dávid, a kit «Isten emberének» neveztek, a történelem itélőszéke előtt nem az, a kinek a hagyomány festi. A királyi széken is fény és árny egyenlő mértékben vegyűl alakján; s a zsidó történet e kiválasztott hőse undok bűnökkel jelzi uralkodását.

Harczait nem fogjuk követni. Nem vázolni történelmi tetteit; a templom-építés iránti elhatározása s a mit az istenitisztelet rendezése körűl tett: igazolja a papság előszeretét iránta. Bár a szent könyvben neve alatt álló zsoltároknak csak legkisebb része származhatik tőle, bár paráznaság és gyilkosság jelzi uralkodását s családjában setét tragédiák játszatnak le: ő a hagyományban «a szent király» marad — s mi most a király-mondát úgy veszszük, a mint van.

Fia, Salamon, sem erényeiben, sem bűneiben nem kisebb ember nála. Első fellépése egy imádság, melyben csak a bölcseség adományát kéri Istentől, egy bölcs és meglepő emberismeretről tanúskodó itélet, s az apja által hagyománykép ráhagyott bosszúnak gaz végrehajtása .... Egész jelleme ily ellentétekből szövődik. S az Isten templo-

mának bőkezű építője, hallatlan bujaságban és rút bálványozásban végzi életét.

Öröksége kétfelé szakadását, az Izraél és Juda országának elválását, utódainak s alattok a népnek — a próféták intései daczára — undok bűnökbe és bálványozásba merülését, az e miatt rájok szakadt ítéletet: a babiloni s asszir hódítást és fogságot — említettük már. A történet e részét, hol a tények túlnyomósága mellett a mondának is jut elég része még, bátran mellőzhetjük itt.

A fogságból visszatérés után Zsidóország nem birt többé a tekintély és hatalom azon fokára emelkedni, a melyen előbb s különösen Dávid és Salamon királyok alatt állott. De a külső hanyatlást ellensúlyozta a szellemi s kivált erkölcsi élet, jelesen az istennézlet fejlődése, melyet a héber nép e fogságnak s az ez alatt teljesen kifejlődött profétizmusnak köszön. A régi haragos Istenek (Elohim, Saddaj, Adonaj) tisztelete helyére a határozottan erkölcsi *egy-isten*, a Jahvé, tisztelete most lép igazában. Míg minden egyeben, a mi a héber istennézletben s ősmondában van, a különböző idegen befolyások, az egyptomi, kanaáni, babiloni, mint feltünő és világosan kimutatható: a Jahvé-eszme a héber szellem eredeti és kizárólagos sajátja. Mily más a próféták Istene, mint a haragos, ellenség-megrontó, az apák bűnét a maradékban harmad- és negyediziglen megtorló régi Isten, az Elohim! Jahvé erkölcsi lény, minő az egy-isten tisztúltabb fogalmához illik, a ki a megtérőnek megbocsát s azt kegyelmébe fogadja. Igaz, hogy kegyelmét még csak az Ábrahám ivadékaira terjeszti ki s nem az emberiség egyetemes Istene, hanem kizárólagos nemzeti Isten; de e minőségében is annyira magasztos, fogalma annyira tisztúlt már, hogy a

keresztyénség egyetemes Atya-Istenéhez való felemelkedésig már csak egy lépés kell.

Ez a fogság s annak keserű tapasztalatai gyümölcse; s ha e vivmányt nemcsak a zsidó nép, hanem az összes emberiség szempontjából tekintjük, gazdagon kárpótol az a zsidó nép külső hanyatlásáért, mely a fogság utáni korszakot jellemzi.

A fogságból visszatért zsidóság csakhamar elveszti állami önállóságát, melyet teljesen megalapítani a fogság után egy perczre sem tudott. A Nagy Sándor hódításai után, melyek Palesztinát is Sziriába, nyugati Ázsiának e görög uralom alá került nagy birodalmába olvasztották, a nagy makedón utódai közül kettőnek, Szeleukusnak és Ptolomeusznak a családja került felszínre s versenyzett Szíria uralma fölött. A Szeleukidák, Sel. Nikátortól († Kr. e. 281) és I. Antiokhustól († 262), a ki Szotér, szabadító, melléknevet vett föl, míg fia, II. Antiokhus, már az Isten (Theos) névnél kisebbel meg sem elégedett, — Szeleukus Filopátorig († 175) folyvást hanyatlóban, az Egyptom felett uralkodó Ptolomeidák ellenben, Ptol. Lági- vagy Szotértől († 280) kezdve Ptol. Eüergéteszig († 221) emelkedőben voltak; de ettől kezdve Ptol. Filopátorig († 204) és Ptol. Epifáneszig († 180) ők is hanyatlottak s végre egészen az emelkedő római befolyás alá kerültek.

Zsidóország már III. (vagy nagy) Antiokhus alatt a Szeleukidák uralma alá került; ennek unokája Antiokhus Epifánesz (a felséges), de a nép által úgynevezett Epimánesz (az eszelős) alatt a nyomorgatás szélére jutott s épen az elnyomatás által fejlődött ki utolsó hősi föllobbanása, melyet a héber hős-éposz méltó utójátékának nevezhetünk: a Makkabéusok hős-kora.

Matatiás főpap, öt hőslelkű fiával, a Makkabeusok-

kal, a szir uralom ellen föllázadva, a mért ez pogány Isteneit akarta az egy-istent hívő zsidó népre ráerőltetni, s lázadásába belevonva az egész nemzetet, ha nagy háborút nem viselhetett is a hatalmas elnyomó ellen, oly gerillaharczot szervezett és folytatott, melynek hősi mozzanatokban s az elszántság és önfeláldozás tetteiben nem sok párja van a világtörténelemben. A legidősb testvér, Judás Makkabéus, nehány váratlanúl kivívott diadal után legalább becsületes békét eszközölhetett, mely alatt az Antiokhusok által eltörölt nemzeti isteni tiszteletet újra fölállíthatták s annak gyakorlatába visszaléphettek. Öcscse, Simon meg nem elégedve a kivívott mérsékelt sikerrel, tovább is fegyverben tartá a népet s egészen lerázta a sziriai jármot, úgy, hogy fia, Arisztobulus ismét fölvehette a királyi czímet. De a *perditio ex te Israel*, ismét igazolta magát. A tiszta izraéliták (a Jákob-utódok) az edomitákkal (az Ézsau utódokkal) keveredve, az édomita Heródes magához ragadta az uralmat s az utolsó makkabikat mind legyilkolta. S Zsidóország, melyet a hős Makkabeusok a Szeleukidák hanyatló uralma és a szir befolyás alól kiszabadíttattak, a Ptolomeidák egyptomi uralma és ennek révén a római befolyás és uralom alá került.

A fogság utáni történet s jelesen a Makkabeusok függetlenségi harcza, a görög befolyás alatt készült (s épen azért nem is zsidó, hanem szir-görög nyelven írt) történeti és mondai könyvekben van megírva, melyek legnevezetesebbike a Makkabeusok két könyve, a minden alapot nélkülöző s csak a nép hősi ellentállásra buzdítását czélzó Judit könyve és a Dániel-mondakörhöz * tartozó némely

* Dániel a zsidók legnagyobb prófétáinak egyike, a fogság

Toldalékok (p. o. a Zsuzsánna-története). E könyvek alig számíthatnak történeti hitelességre, költői mondáknak tekinthetők s mint ilyenek méltóan zárják be a bibliai héber éposz mondakörét.

Egy új mondavilág nyilik meg a zsidó népnek megigért Messziás születésével, a ki körűl aztán a keresztyénmonda dicső köre képződik.

alatt Nebukadnezár babiloni király udvarában növekedett zsidó ifjú, kinek nevéhez a csoda-mondák egész sora (az oroszlán-verem, az égő kemencze, az agyaglábon álló bálvány stb.) fűződik. Mondaköre nem záródik be a fogsággal s a szűz Zsuzsánna megindító történetében újra fölébred az apokrif-korszakban.

HARMADIK RÉSZ.

A HOMÉRI ÉPOSZOK.

ELSŐ FEJEZET.

A HOMÉRI KÉRDÉS. — I. A MONDA-EREDET A GÖRÖGÖKNÉL. — II. A SZEMBE-TETT NÉZETEK ÉS ÁLLÍTÁSOK. — III. A HOMÉRI KÉRDÉS, MAGOKBÓL A HOMÉRI ÉPOSZOKBÓL TEKINTVE.

I.

A monda-eredet a görögöknél.

„*Jövel, Homer, fénydús egeddel,*
Jövel te most!“

mondjuk, megfordítva Arany János szavait.*

Kelet époszai után, melyekben minden oly virágos, oly buja és exorbitáns, mint az égaljnak, mely alatt nőttek, dús, csodás tenyészete: Homérra térünk át, kinél oly világos, derült, nyugodt és igaz minden, mint az ég, mely alatt —, mint a természet, melynek ölén költeményei

* *Őszszel* című remek költeményében így:

Maradj Homér, fény-dús egeddel,
Maradj te *most!*

sarjadtak. S a jelen vásári zajából, a divat mesterkélt és kendőzött szépségeiből, üdülni és nemesen élvezni fordúlunk a vak Meonida dicső alkotásaihoz.

Ha van valami, a szellemi téren, emberi alkotás, a mi elmondhatja magáról, hogy kiállotta az idők kritikáját, Homér költeményei dicsekedhetnek ezzel.

Harmadfél ezer év óta birnak azzal a kiváltsággal, hogy gyönyörködtessék a szellemeket, mintáúl szolgáljanak a művészetnek, anyagúl a vizsgálódásnak, s szabályozóúl az izlésnek és műbirálatnak.

A görög világnézlet, mely a mai összes míveltségünknek alapot vető klasszikai míveltség útján annyira ismerős előttünk, mintha a keresztyén világnézlet által ki sem szoríttatott volna gondolkozásunk módjából, mert a középkor szellemi hanyatlását követő renaissancenak, az új-klasszikai tudományos és művészeti fejlődésnek nem csak kiindulási pontúl, hanem századokon át s részben még ma is táplálékúl szolgált és szolgál — e világnézlet sehol sem tükröződik oly tisztán, mint a Homér nevét viselő két époszban, az Iliászban és az Odüsszeiában.

Hogy e két époszt méltányolhassuk, avagy csak meg is érthessük, nem szükséges, bevezetésül, oly részletesen foglalkoznunk a görög világnézlettel, mint a hindúval, perzsával és héberrel tettük, mert azt már az iskolából ismertnek tehetjük föl. Zeüsz és Héra, Küprisz és Áresz, Pallász és Hefajtosz, Heráklesz, Perszeüsz és Proteüsz, a görög istenek és hősök s összes mondáik, oly ismerősök mint akár saját őstörténelmünk alakjai. Világukban otthonosoknak érezzük magunkat s ha hitünk meg is, rokonszenvünk iránt nincs megingatva.

Azért egyenesebben s kerülő út nélkül közeledhetünk a görög epikai költészet e termékeihez s irodalom-

történeti és széptani méltatásuknak, az ahhoz szükséges anyag fáradságos összehordása nem gördít akadályt elébe.

A miket, bevezetésünkben, általában a monda-alakulás természetéről s műfolyamáról, inkább csak fővonásokban érintettünk mintsem részletesen kifejtettünk, sehol sem igazolhatók jobban mint a görög monda (isten- és hősmonda) alakulásában és fokozatos fejlődésében.

S mióta Prokesch mérései és a Schliemann ásatásai történeti alapot vetettek az Iliász alá, kimutatván, hogy Ilium a kincses város, és Mikéné s Atreüsz sírháza valóban léteztek, s olyanok voltak, mint Homér leírta, — azóta a görög hősmonda tényeivel nem bánhatunk oly könnyen, mint csupa költői alkotásokkal. De azért a homéri époszban sem hazudtolja meg magát a költőileg alakító világnézlet hatása; sőt megerősíti a monda-alakulás általános törvényeit, melyek minden ősnépnél, alig valami lényeges eltéréssel, ismétlődnek.

A természet-szemléletből eredő mondák — mint kezdetleges mythoszok — képezik mindenütt az első, ha úgy tetszik legalsó, fokozatot. A természeti erőknek és jelenségeknek vagy allegóriái, vagy személyesítései ezek, melyekkel valamennyi ősnép képzelgő ifjúságában találkozunk; sehol oly gazdagságban és kézzel foghatólag, mint a görögöknél.

Hogy eget, földet, tengert, alvilágot, napot, holdat, szellőt s vihart, fűt-fát, mezőt, erdőt, forrást, szivárványt, hajnalt, éjt — istenekkel személyesítenek vagy népesítenek meg, megannyi elemei a természeti mondákat alkotó népszellemnek, melyek egyenként erednek először, összefűződnek és szövődnek később, egész rendszerré válnak végül. Mert először csak a természet személyesítései, a megegyénített erők és jelenségek; de azután mindenik-

nek története kerekedik, s az alakok cselekvényben találkoznak, majd összeütközve, majd egymást segítve, egymásnak alárendelve, külön államot alkotva az égben, a szent helyeken, Piériában, vagy az Olümpon; természetesen az emberi állam mintájára, melynek nézleteit viszi át reájok a nép képzelődése.

A természeti mondák így fokozatosan kultusz-mondákká alakulnak át; az előbb természeti erőket személyesítő istenek e minősége feledésbe megy, alig állanak többé összefüggésben azon természeti jelenségekkel, melyeknek létöket köszönték a nép képzelődésében, s «az eredeti természetvallás homályba borúl a hőskorbeli istenségek szembeötlő és ragyogó alakjai mellett». Zeüsz az ég istene, de mint király és uralkodó van egyénítve; az anya-föld Gé méter: Déméterré (Ceres) válik, ki már csak képlegesen szerepel a föld termékenyítésében. Héra, Athené, Főbusz fogalmában, — a mint Homérnál találkozunk velök — alig van nyoma már ez istenségek eredeti vonatkozásának azon természeti erőkre vagy jelenségekre, melyeket kezdetben személyesítettek.* Azon mondai elemekhez képest, melyekből új, saját egyéniségeik kidomborodtak, különös kultuszokkal tiszteltettek, miszteriumokkal, melyek szertartásos vallási ünnepélyek jellegét öltötték fel rendre, s melyeknek összesége alkotta a hitrege másodfoku, már teljesen kifejlett alakzatát.

Az istenmondához azonban harmadik eleműl a hősmonda járúlt, számos tagjaival; s míg a kifejlett kultuszmondák mentek a magok útján, a nélkűl hogy az epikai

* Müller K. O. és Donaldson J. V. *A régi görög irodalom története.* I. köt. 2. fejezet.

költészetre egyenes befolyást gyakoroltak volna, annál közvetlenebbül hatott erre az eredeti istenmondákhoz csatlakozó hősmonda. A hősök, kiket — az őskor távolában, a hagyomány és képzelődés által szertelenné nagyított, csodás és emberi erőt felülmúló tetteikért — félistenekké emelt a nép képzelődése, e félisteni voltukat azáltal nyerték, vagy inkább pecsételték meg, hogy a monda őket apai vagy anyai ágon istenektől származtatta. Heráklesz, a görög hősmonda legfőbb hőse, valamint anyai őse Perszeüsz is, a Zeüsz fiai, amaz Alkmenétől ez Danaétól; Thézeüsznek anyja volt istennő, Aithra, a tiszta levegő, az éther; Prometheüsz a Tenger (Okeanosz) és Föld (Géa) unokája. Akhillesz, a Homér hőse mindkét ágon istenektől származik; apja Peleüsz, Zeüsz unokája, anyja Thétisz a nerejdák egyike. S a római éposz hőse, a trójai Aeneas is Afrodite (Vénus) fia volt a monda szerint. Az éposz hőseit isteni eredet illeti meg, egyedül ez magyarázhatja meg nagy tetteiket.

Az istenekről és hősökről szóló mondák egész szövedéke a költők által tartatott fenn, szállt át az őskorból, nemzedékről nemzedékre s nyert így nemzeti jelentőséget.* Valamennyi egyes mondát úgy lehet tekinteni mint egy-egy, eredetileg kétségkivül külön álló költeményt; a költészet alakította, fűzte össze az egyes részeket egyes mondakörökbe, ezeket egy nagy *hősmondá*-ba, mely a Homér előtti kor epikájában élt már, melyből Homér és Heziod merítettek, s mely utóbb is kiapadhatatlan forrása marad a költészetnek, jelesen a tragikusoknak is, kik szintén inkább mondai, mint szorosan történeti tárgyakat

* Nitsch G. W. *Beiträge zur Geschichte der epischen Poesie der Griechen*, Buch I. Abschn. I. 8.

dolgoztak föl, bár kivételesen ilyeneket is (pl. Ajszkhűlosz a *Perzsák*ban). A nép képzelődésének gyermeteg szüleményeit, az első, természetnézleti mondákat, a költészet fejtette ki olyanokká, melyekben az alakok egyénítve domborúlnak ki, s indokolt cselekvényben lépnek föl. Az istenmonda egész rendszerét, költőileg feldolgozva a Heziod Theogoniájában találjuk, ki e költeményt a Zeüsz dicsőítésére írta, de az istenek egész nemzedék-rendét adja benne. A görög isten- és világnézlet e műben tükröződik s ez a mi összes ismereteinknek is a görögök tulajdonképeni mithologiájáról, vagy istenmondáiról, a legfőbb forrása. Hogy az Olümpon állandó lakást vett isteneknek a Titánok elleni harczát is beleszőtte költeményébe, e tény jelentőségét megértjük, ha úgy fogjuk fel e küzdelmet, mint a teremtő és rendező istenség harczát a nyers természeti erők s elemek ellen, melyeket sikerül megzaboláznia s törvény alá vetnie, megállapítván a világrendet, mely ellen aztán senki sem lázadhat fel. Magok az istenek közt is megállapíttatik ezzel a rangfokozat, s a ki a természeti erők fölött a győzelmet kivivta, a ki a világuralmat biztosította az istenségnek, az lesz az istenek közt a legfőbb, s ez Zeüsz, bár apja Kronosz tovább is uralkodik az égben, s testvéreivel Pozeidonnal és Hádeszszel meg kelle osztoznia a tengeren és az alvilágon — de mind a három világ fölött a főuralom az övé maradt.

Íme a fölfogás, melyben az istenek kibontakoznak «természeti erő» mivoltukból, ethikai lényekké (vagy fogalmakká) válnak s csak neveikben viselik még előbbi jelentéseiket.

Semmi sem bizonyosabb, mint az, hogy Heziod, költeményének legalább elemeit készen kapta. Mert egy

ember mikép készíthetne egész isten-rendszert, mely egy nép tudalmába egyszerre átmenjen s abban századokig éljen s áthassa egész közéletét és szellemvilágát! S épen úgy Homér, a ki az istenmonda helyett a hősmondával foglalkozik költeményeiben és pedig a hősmonda egy tagjával csupán, a *trojai háború* mondájával, sőt annak is csak egy részével az Iliászban s utóhangjával az Odüsszeiában.

Bár semmi, Homért, vagyis a homéri költemények mostani szerkezetét megelőző szöveg, egyetlen sor, sem maradt ránk e monda előbbi kidolgozásaiból, lehetetlen ilyeneknek létezését s azt kétségbe vonnunk, hogy Homér — vagy a homéri költemények szerkesztője, ilyeneket készen talált.

Heziodban és Homérban minden jel azt mutatja, hogy e költők nem mondanak el mindent a mit tudnak s a mi tárgyukhoz tartoznék. Válogatnak az előttök fekvő gazdag anyaghalmazból. S különösen Homér. Csak egy — és aránylag kis — részét beszéli el a trójai háborúnak. Igaz, hogy nagy művészettel, ösztönszerűleg vagy öntudatosan, válogatja a szükségest, a mi az egészet megérteti s lelkünk elébe állítja: de válogat; nem önkényesen, de szabadon; mellőzve a mit feleslegesnek itél, összefűzve s átalakítva a mit jónak lát.

Az éposz keletkezésének módja mindenütt ez. A legkülönbözőbb népek nyelve és irodalma körül az utóbbi 50—60 év alatt tett nyelvészeti és történelmi vizsgálatok eredménye: az a tény, hogy minden nép épósza, egyes hőstetteket vagy eseményeket elbeszélő kisebb énekekből először füzérekbe, csoportokba, azután nagyobb, egységes alkotásokba tömörült össze. Ezt bizonyítja közelebbről a német hősmonda, a breton és karolingi mondakörök

története, melyek ily elemei s forrásai ki is vannak mutatva;* a Grimm testvérek kutatásai hasonlót mutatnak ki a Nibelungének és a Gudrun felől; a hindu és perzsa époszokról is el van ismerve, hogy csak ilykép keletkezhettek. «E törvényt általánosan — s jelesen a görög époszra s Homérra nézve is érvényesnek kell elismerni» mondja Vischer** — s «Tudvalevőleg, ily dalok az elemek, a melyekből az eredeti, az *egyedül valódi* éposz mindenütt alakult» mondja Carriére,*** épen a görög és a német époszról.

A fejlődés e két időszaka, az egyes kisebb énekeké, s a belőlök, válogatva és alakítva, összefűzött nagy époszé, a görög epikai költészetben is megkülönböztetendő. A két korszak azonban csak fokozat egymáshoz, lényegben nem különbözik. Monda-világuk, költészetök tárgya közös s az egyaránt él folyvást a nemzeti tudalomban. Maga az epikus költő sem válthat el attól; tökéletesen össze van olvadva korával, nemzetével; nem szabad azt megelőznie, hite naivságában egészen kora, nemzete fiának kell lennie, mihelyt okosabb, felvilágosultabb, nem lehet hű s méltó tolmácsa sem csodás mondáinak sem világnézletének: nem lehet epikus. «Az epikus tárgyilagossága — mondja Carriére — nem hideg külsőség, hanem abban áll, hogy a költő alanyisága egészen elmerült tárgyában, ez egészen áthatotta lelkét, megindítja s lelkesíti őt.»

Nem saját egyéneit, nem saját alkotásait, képzelete körülményeit adja az epikus költő; a mit elődeitől részen-

* Fauriel, a *Revue des Deux Mondes* 1832. szept. füzete. Zimmermann: *Begriff des Epos.*

** *Aesthetik.* Th. III. Abschn. 2. 1287. l.

*** *Das Wesen und die Formen der Poesie.* 126. l.

ként vett, azt sajátította el, hogy összeolvasztva adja át egész nemzetének s szállítsa utódaira.

Homérról, vagy inkább a homéri költeményekről ez igazságot a nagy Wolf, az első «philolog» mondotta ki először, Prolegomenáiban,* bár voltak már előbb is, a kik hasonlót sejtettek. Az alkalmazásban talán túlment az igazságon; követői minden esetre túlhajtották, ellenzői igen is elfogúltan ítélték meg s túlságosan kevésre becsülték állításait s érveit. És ma, több mint nyolczvan év múlva, mindamellett, hogy egész könyvtár a mi felőle összeíratott, teljesen eldöntöttnek — annál kevésbbé részleteiben tisztába hozottnak — az ú. n. *homéri kérdést* még mindig nem mondhatjuk.

A kérdés sokkal nagyobb irodalomtörténeti fontossággal bír, semhogy mellőzhetnők. A következőkben megkísértjük főbb fázisait s jelen állását röviden vázolni.

II.

A szembe-tett nézetek és állítások.

«A miket Homér költeményeinek nevezünk, az Iliász és az Odüsszéia, nem *egy* költő művei, hanem mind a kettő, — vagy legalább az elsőről s régiebbről, az Iliászról, ezt bátran ki lehet mond ni — különböző dalnokok által szerzett egyes énekekből van összállítva. A trójai mondakörhöz tartozó eseményekről századokon által éltek s voltak a hellén néptörzsek közt elterjedve

* *Prolegomena* ad Homerum: sive de operum homericorum prisca et genuina forma, variisque mutationibus et probabili ratione emendandi. Scripsit Frid. Aug. Wolfius. Vol. I. 1795. (Második kötete soha sem jelent meg.)

egyes hősénekek, mérsékelt terjedelműek, mindenik csak egyetlen cselekvényt tárgyaló, s lant (kithara) által kísért szóbeli előadásra és vidám lakoma után vagy nyugalmas pihenés közben egybegyűlt hallgatóságra számítva, mely gyönyörrel emlékezett az ősök dicsőségéről. Szájról szájra adva, csak lassanként fűződtek az énekek, a monda összefüggésénél fogva egyes nagyobb csoportokba, s végre a kikerekített egészbe, — körülbelől azon alakban a mint ma bírjuk — s csak a Kr. e. VI. században tették azokat, Peizisztratosz parancsára, írásba. Nem *egy ember* műve, hanem hosszú időkor költői terméke az, a mit (különösen az Iliászban) egyesítve találunk s oly méltó csodálattal tekintünk.»

Ebbe foglalható össze Wolfnak és követőinek eszméje a homéri költemények s különösen az Iliász eredetéről.*

De halljuk az ellenvéleményt is.

«A ki kétségbe vonja, hogy az Iliász és a Odüsszéia, lényegileg abban az alakban, melyben ma is bírjuk, *egy költőnek*, Homérnak, a műve, hogy mindenik eredetileg egységes alkotás s nem egyes darabokból szerkesztmény: az e véleménynyel ellentmond az összes ókor egyhangú meggyőződésének. Hogyan lehet, évezredek múlva, magának a görög népnek, a Homér s az Iliász nemzetének határozott meggyőződését s összhangzó hagyományait kétségbe vonni!»

Ez ellenvetés, mely a homéri költemények homéri eredetének kétségbevonását már elvileg visszautasítja s

* Herm. Bonitz: *Ueber den Ursprung der homerischen Gedichte.* Ein Vortrag gehalten im Ständenhause zu Wien, am 3. März 1860. Jul. Lauer: *Geschichte der homerischen Poesie.* II. Buch: *Der Ursprung der homerischen Gedichte.*

jogosulatlannak állítja, valóban nagyon súlyos volna, ha egészen igaz lenne tárgyilag. De nem áll, hogy maga a görög régiség Homér személyiségét s egységét kezdettől fogva elismerte s kétségtelenül bizonyosnak tartotta volna. Ellenkezőleg, Homér egyéniségének sem korát, sem helyét nem bírta biztosan megállapítani soha. Az ismeretes epigramm szerint hét, sőt a két versio szerint összesen tíz város versengett születése fölött. Prózai hagyományok még több helyet is jelölnek meg Homér szülő-helyéül. Majd a kis-ázsiai partokra, Szmürna, Míletosz, Kolofón-ba, majd a görög szárazra, pl. Athénbe, majd különböző szigetekre: Iosba, Chioszba, Küproszba, Krétába teszik.* Épp oly bizonytalanúl tapogatódzik a hagyomány születése és virágzása *korát* illetőleg. Ha a bizonytalanság csak fél, vagy egy század körül forogna, ily régi korban azon meg sem ütköznénk. De ezt illetőleg a tudósítások a görög törzseknek Kis-Ázsiába átvándorlása (a XI. század közepe) és a VII. század utolsó harmada között (Kr. e.) tétováznak, tehát több mint négy századot ölelnek egybe.

Az idő és a hely e bizonytalanságát egyszerű hypothézissel lehet egyesíttetni. Mindenik hagyomány, mely bizonyos helyre teszi Homér *születését*, azt azt az időpontot jelöli, a melyben azon a helyen a homéri költemények

* Ambár közelebbről tekintve, ez igények nagyon devalválódnak. Athén például csak közvetőleg igényli *magának* Homért, a mennyiben Szmürna volna a költő szülőhelye, Szmürnát pedig athéniek alapították. Chiosz is csak azt bírja kimutatni, hogy a homéridák nemzetsége virágzott rajta; ámbár Chiosz igényét két oly tekintély, mint Simonides a költő és Thukydidesz a történetíró támogatja. Szmürna mellett is inkább a mithosz szól, mely az isteni költőt Kritheisz nympha és Melész smyrnai folyó fiának mondja (innen a régi költőknél fenmaradt neve: Melezigénesz), — Müller és Donaldson id. m. I. k. 5. fej.

ösmeretesekké lettek; melyben a dalnokok ajkain *oda elhatottak.* Ha Szműrna a jóni bevándorlás korára,* Chiosz (s vele Herodot) két emberöltővel későbbre, Számosz a IX. századra teszi Homér születését: míg végre a legtávolabbi vidékre is eljut, Küproszba a VII. század elején, Krétába annak végén, e mindenütt ismétlődő születése a költőnek: értjük ezen a homéri dalnok-iskola megalapítását az illető helyen; értsünk a Homér neve alatt más más dalnokot, a ki oda vitte a homéri költeményeket — s az ellenmondások feloldódnak magoktól s a nehézség el van hárítva.

Vegyük a költő személyét illető eme tudósításokhoz a költeményeket illetőket is számba.

Mint nem *egy Homérról,* úgy nem is *egy* Iliászról és Odüsszéjáról emlékezik a régiség. A trójai monda különböző részei voltak különbözőleg feldolgozva; némely rész valószínűleg több alakban is. E költeményekből csak

* E részben a történeti nyomozások eredményei röviden a következőkbe vonhatók össze. Szműrna alapításáról vagy első megszállásáról görög néptörzsek által, két hagyomány van. Egyik *jón* a másik *éoli* elbeszélés. Amaz szerint a jón telepedés 140, emez szerint az éoli telepedés 150 évvel történt Trója eleste után. Közel egyidőben találkozott tehát a két néptörzs, de a jónok (athéniek) mégis megelőzték az éolokat (achivokat) s ők adták a város nevét is; de az éolok csakhamar hatalmasabbak lőnek s már Herodot a tizenkét éol város közé számítja Szműrnát. Az éolok a jónokat végkép kiszorítván, ezek Kolofónba vonúltak. (Így történhetik Homér születéshelyének is Szműrnából Kolofónba vándorlása). Később a jónok ismét visszafoglalják Szműrnát. Ez is mindenesetre már 700 (Kr. e.) előtt történt. Melyik faj igényelheti magának Homér-t: lehetetlen eldönteni. Éoli eredetére mutat, hogy tárgyai s hősei achívok: Agamemnon, Akhilleüsz, Ajász, Odüsszeüsz, ellenben jóni eredetre, hogy a jóni isteneket s különösen Pallasz-Athenét tiszteli legjobban.

egyes töredékek maradtak fenn, idézetekben; némelyikből annyi sem, csak említés, vagy újjmutatás reájok; de elég arra, hogy egy terjedelmesb epikai kincs létezését tehessük föl, melyből a homéri költemények szerzője meríthetett, vagy gyűjtője válogathatott.*

De keletkezett légyen az Iliász és az Odüsszéja önálló szerzés vagy gyűjtés útján, s keletkezett légyen bár a XI. vagy a korát legutóbbra tevő adat szerint a VII. században Kr. e.: annyi bizonyos, hogy nem tétetett egyszerre írásba. Élő szóval tovább adásra volt szánva — s ez volt a gyakorlat, a rhapsodoknál, még oly terjedelmes költeményekre nézve is. Természetes; mert hallgató mindig találkozott; de kérdés: akadtak volna e olvasók? Különben az írás — először is törvények följegyzésében — csak a VII. században lett ismeretes a görögöknél: s ekkor már — legalább az Iliász, — kétségkívül megkapta mai szerkezetét.**

A homéri költemények írásba tételének első, biztos

* »Az Iliászon és Odüsszéján kívül (mondja Hunfalvy Pál, Szabó István Iliászához írt bevezetésében) valami harmincz *elveszett mondai költemény* neveit tudjuk, melyek mind a Nagy Sándor kora után, Alexandriában összegyűlt tudósok gyűjteményének epikus cyclusába voltak fölvéve. Öt van ezek közt a trójai mondára vonatkozó s megnevezett szerzőktől; de ezek valószínűleg későbbiek a homéri époszoknál, nemhogy azoknak szolgáltak volna forrásúl. A Homér előtti földolgozások, a mennyiben nem mentek bele a homéri földolgozásba, elvesztek.

** Mint a Védákban, úgy a homéri költeményekben sem említtetik sehol az *írás;* egyetlen kifejezés, egyetlen hasonlat sincs arról véve, sem az írás *eszközeire* nem vonatkozik. A művek nyelve is, a magánhangzók nyújtása vagy rövidítése, összefogása vagy szétbontása által a rhythmushoz való alkalmazkodásban, világosan mutatja a szavalásra s nem leírásra szánt szöve jellegét.

történelmi adata az: hogy a VI. század második felében, Athenében, a Peizisztratos rendeletére, bizottság neveztetett ki e végből. S ha voltak is egyes részei írásba téve előbb is, ekkor állíttatott össze először a teljes szöveg. A homéri költemények akkor már oly népszerűek voltak s a görög nemzet oly drága kincsének tartattak, hogy Szolon már előbb rendelte, hogy Athén legfőbb ünnepén, a Panatheneákon, mi rendben adassanak elő azok egyes részei, de magából e rendelkezésből is kivehető, hogy a költeményeknek még akkor nem volt teljes írott szövege. Peizisztratos után mindinkább terjedt olvasásuk, szaporodtak — különösen az Iliász — példányai, minden városnak megvolt a maga hivatalos példánya, melyből az ünnepeken felolvastak; s Nagy Sándor, mint tudjuk, oly becsben tartotta az Iliászt, hogy a perzsáktól nyert zsákmányból a legbecsesebb drágaköves szekrényt Homérpéldánya tokjául szánta. A Peizisztratos alatti följegyzés tekintetett mindig az eredeti hiteles szövegnek; azzal vetették össze a későbbi kézírásokat a III. században az alexandriai tudósok; s az eszerint helyre állított olvasáshoz tartotta magát szövegkritikájában Wolf s tartják azóta is a kiadók.

Az Iliász és Odüsszéja e szerint, *legalább egy pár század hosszant*, csak élő szóban éltek s adattak szájról szájra. Ez idő alatt köttettek egy költő nevéhez, a Homéréhoz, a ki nem kizárólag e két mű szerzőjéül, hanem az összes epikai hagyomány s jelesen a trójai mondakör, bizományosául tekintetett; s a nélkül hogy személyi körülményei (származása, születése, kora) és egész egyénisége biztosan megállapítható és kidomborítható lett volna: mint e művek költője ment át lassanként — s vert végre kiirthatatlan gyökeret a nemzeti tudalomban.

Mindez azonban — s a történelmileg megállapítható tények csak ennyire terjednek — még korántsem dönti el a kérdést: egy szerzőnek egységes alkotása, vagy külön keletkezett részekből való szerkesztmény-e az Iliász s úgy az Odüsszéja? Mert a történelmi tényekkel mind a két feltételt össze lehet egyeztetni, kivált ha — mint kell is — sem a szerzőséget, sem a szerkesztést nem veszszük e szók legmerevebb s kizárólagosabb értelmében. A kik Homér *szerzőségét* vitatják, sem úgy értik azt, mintha Homérnak oly értelemben volna tulajdona és kizárólagos sajátja az Iliász, mint pl. Danténak a *Divina Commedia*, vagy Miltonnak a *Paradicsom*. S viszont, a kik Homér egységét tagadva, szerkesztménynek vagy gyűjteménynek hiszik e költeményeket, sem gondolnak tisztán szolgai összeállításra, minden költői alakítás és egyengetés vagy talán egy vázlatosabb szöveg bővebb s költőibb kidolgozásának kizárásával.

S határozott történeti tények e két fölfogás egyikével sem állíthatók szembe.

A kérdés tehát, végre is, csak magokból a költeményekből lesz megoldható és eldönthető.

III.

A homéri kérdés, magokból a homéri époszokból tekintve.

A kik Homérnak, mint szerzőnek, egységét tagadják, ellenmondásokat keresnek s mutatnak ki nem csak az Iliász és Odüsszéja, — hanem maga az Iliász különböző részei között, s lehetetlennek állítják, hogy e, nyelvileg, felfogásban, vagy a cselekvényben mutatkozó eltérések egy s ugyanazon szerzőtől származtak volna.

Ellenben a Homér egységének állítói azon vannak, hogy e (szerintök csak látszólagos) ellenmondásokat egyeztessék, kiegyenlítsék, elsimítsák; vagy a hol ez nem sikerül, menedéket keresnek abban az ultima ratióban, hogy hisz ily ellenmondások fordúlnak elő oly írók műveiben is — és pedig nemcsak különböző időszakbeli, hanem sokszor egyazon művében is, a kiknek (t. i. az íróknak) egységét s művök szerzőségét egyáltalában nem vonhatni kétségbe.

Így a homéri kérdés a történelmi hozzávetések sikamlós teréről az irodalmi és műkritika biztosabb talajára tereltetett át. Ámbár meg kell vallani, hogy az egyéni felfogás különbségének, az ízlésnek, sőt az önkénynek is, elég tág mezeje maradt még nyitva. Mert ki vonja meg azt a határt egész biztossággal, a melyen innen valamely szerző irályának, eszmemenetelének, sőt az általa kiszámított cselekvénynek is ingadozása terjedhet, a nélkül, hogy szerzői egysége kétségbe vonathatnék; s a melyen túl, kivált gondos s klasszikus szerzőről nem lehet feltenni, hogy több szabadságot vegyen magának. Mert mondani sem kell, hogy ha van író, kivel szemben e részben a legkevesebb szabadságra érezhetjük feljogosítva magunkat, az — föltéve egységét — bizonyára leginkább Homér lesz.*

Nem czélunk a homéri költemények ilyetén kritikai taglalásának részleteibe bocsátkozni. Oly előadásban volna ennek helye, mely vagy kizárólag e kérdéssel fog-

* Modern írókon, kivált gyárilag író u. n. «termékeny» írókon megesik, hogy egészen megfeledkeznek arról, a mit az előbbi kötetben vagy csak szakaszban is írtak; neveket, alakokat, jellemeket föl- s kicserélnek. Homér-ra, s általában a régiség íróira, nehéz volna ilyesmit rákenni.

lalkozik, vagy mely magokat a költeményeket tartalmilag és nyelvileg sokkal részletesebben és behatóbban tárgyalná, mint mi e helyt tehetjük.*

Mind a mellett nehány általános vonásban czélszerű lesz megismerkednünk a Homér szerzői egysége ellen fölhozott legnevezetesebb ellenvetések természetével.

Ez ellenvetések első csoportja arra vonatkozik, hogy Homér idejében, Kr. e. a VII—X. században az írás még nem volt ismeretes a görögöknél s így Homér sem írhatta volna le munkáit, azok pedig sokkal nagyobb terjedelműek, hogysem írás segélye nélkül akár szerezhetők és észben tarthatók, akár idegenek (a rhapszódok, dalnokok) által betanulhatók, elszavalhatók és tovább adhatók lettek volna.

Azonban sem az, Homér mikor élt, sem az hogy az írás mikor jött használatba a görögöknél, történetileg tisztába hozva nem levén, ez ellenvetés sokat veszt súlyából, sőt alapját veszti el.

Az ellenvetések második csoportja a homéri költemények nyelvi sajátságaira vonatkozik. Ilyen az, hogy az egyes tételek összekapcsolásaiban nagy ingadozás, határozatlanság, részeikben sok aránytalanság mutatkozik, az előadás hosszú incizumok betoldása által van terhelve, az előtétel sokszor nem vág össze utótételével, rövidítések, ismétlések, anakoluthiák, szószaporítások, a stíl egyenetlenségei stb. fordúlnak elő. Ez ellenvetés nyom

* A kérdésnek egész, és pedig nagy, irodalma van. Módunkban van a magyar irodalomból is kijelölni egy pár idevágó tanulmányt. Hunfalvy Pál (már említett) *Bevezetése* Szabó István *Iliászához* I—LXVII. l. (Hellen és Római Remekírók könyvtára. Pest 1853.) Télfy Iván: Az *Iliász* szerzőjének egységéről. (*M. Akad. Értesítő.* 1864. III. köt. 2. sz.)

annyit, hogy a költemények szerzésében bizonyos fokozatos készülésre mutat; egyik elgondolta, a másik változtatta, megtoldotta; sok kézen átmenve, össze nem illő részekkel, betoldásokkal szaporodhatott stb. Szóval, a mint mi képzeljük az éposz keletkezését, hasonlóan a népdalokéhoz is. Ide tartozik, hogy a homéri költemények különböző részeiben mind a négy görög hangjárás (dialektus) a jón, dór, eóli és attikai, feltalálható; a mi ama részek különböző forrásból keletkezésére látszik mutatni, bár nem feltétlenül, mert egységes keletkezést téve is föl, de a szerző által le nem írva, a szájról szájra adók által létre jöhettek a különböző nyelvjárások. Ide tartozik továbbá, hogy az eóli digammát a homéri költeményekben még mindenütt kimondva találjuk, holott az a jóni *írásba* soha sem vétetett föl, s így e jel arra mutatna, hogy Homér költeményei még az írás behozatala *előtt* szerkesztettek. De nem változhatik-e a kiejtés az írás behozatala után is? Nem változott-e nálunk is, a halotti beszéd írásba tétele után is? S éppen a digamma, nem azután veszett-e ki a mi írásunkból és kimondásunkból is?

Legnevezetesebb azonban a Homér szerzői egysége ellen fölhozott ellenvetések azon csoportja, mely a költemények egyes részeinek egymás ellenébe állításából van véve, a bennök található ellenmondásokból, összeférhetetlenségekből stb. Mind a két részről nagy eruditio s éppen annyi éleselműség fordíttatott ez ellenvetések felállítására, egyik-, megczáfolására a másik részről. Ez ellenvetések legsúlyosabbika kétségkívül, mely az Iliász némely, (jelesen a II. és IX.) énekeiről kimutatja, hogy azok nem igen foglalhattak helyet a költemény egységes tervében s nem származhattak ugyanazon szerzőtől, mint

a többi; sőt megállapíthatni véli, hogy a költemény két külön főrészből áll, egy Akhilleisz-ből (I. VIII. XI—XXII.) és egy belecsúsztatott Iliászból (II—VII. X.), melyhez a IX. XXIII. XXIV. énekek még későbbi pótlékúl járúltak.* Tagadhatatlan, hogy meglevő különböző részek későbbi szerkesztésének számos nyomát mutatja mind az Iliász mind az Odüsszéia.

A nyomokat magokban a művekben, azoknak alább következő, kissé részletesb elemzésekor fogjuk keresni s megtalálni. Itt, a nélkül hogy magunkat meg ne előzzük s felesleges ismétlésekbe esésnek ki ne tegyük, lehetetlen világosan mutatni azokra. Fogunk találni eleget, a mi egyik és a másik tétel igazolására felhozható s a vitatkozók által untig fel is hozatott.

De mind ez sem képes a kérdést határozottan egyik vagy másik irányban dönteni el; arra valók, hogy a két véglet, t. i. a merev egység, s a csupa szerkesztmény két véglete között a középre állítsák az igazságot.

A *homéri kérdés*, a mint azt Wolf felvetette s hívei és ellenkezői kifejtették és mellette s ellene vitatták, majdnem szóról szóra ismétlődik, egy közel két ezer évvel későbbi éposnál: a Nibelungéneknél, melynek szintén meg van a maga Wolfja: Lachman Károly. A maga helyén meg fogom vitatni a Nibelungének szerzőjének egységét s a darabokból összeszerkesztettség lehetetlen voltát. Bár mily kevéssé legyek is hívatva a homéri kérdésben itéletet tenni: érzékem mondja, hogy a dolog itt is úgy

* E hypothesist, mint közvetítőt állítja fel Grote *Görögország történetében*. Előtte már Düntzer hasonló álláspontot foglalt el («az *Iliász* III—VII. éneke, mint önálló külön költemény» című értekezésében). Bővebben kifejtette ez elméletet Friedländer *(Die Homerische Kritik)*.

áll, mint a Nibelungéneknél. Legalább az élvezet, melyet egyikben és másikban találok, s melynek nem legkisebb oka a költemények erős szerkezete és nagyjában legalább szilárd egysége: azt mondja nekem, hogy mint a Nibelungéneket (az előbbi monda-részletek feldolgozásával) csak *egy ember* alkothatta meg, úgy az Iliásznak és az Odüsszeiának is csak egy (vagy legfölebb mindkettőnek egy-egy) Homérja lehetett.

MÁSODIK FEJEZET.

AZ ILIÁSZ.

I. AZ ILIÁSZ CSELEKVÉNYÉNEK ÁTNÉZETE. — II. AZ ALAPESZME S A CSELEKVÉNY EGYSÉGE. — III. AZ ILIÁSZ SZÉPTANI MÉLTATÁSA. 1. A NYELV ÉS ELŐADÁS. — IV. 2. AZ ALKOTÁS ÉS SZERKEZET. — V. 3. A TRAGIKUM ÉS A CSODÁLATOS AZ ILIÁSZBAN. — VI. 4. A JELLEMEK.

I.

Az Iliász cselekvényének átnézete.

A Homér neve alatt fönmaradt két nagy éposz elseje (s bár terjedelemre a másikkal egyenlő,* annál még is fontosabbnak tartott), az Iliász, melyet a költő a görög hősmonda számtalan tagjai közül, azok egyik legnagyobbikából, a *trójai ostrom*ból merített, és az abban részt vett görög királyok és hadvezérek legkitünőbbikét, Akhil-

* Úgy az Iliász mint az Odüsszéja huszonnégy-huszonnégy énekből áll, melyek sorban a görög alfabet huszonnégy betűjével, alfától omegáig (A—Ω) szoktak jelöltetni. Az egyes énekek terjedelme 420 és 900 sor közt váltakozik; a sorok hexameterek (a görög hatlábú vers).

leüszt, a Peleüsz király és Thétisz istennő fiát tette annak középpontjává.

Lépjünk most közelebb e nagy költeményhez s későbbre tartva föl behatóbb széptani méltatását, tekintsük át először is annak cselekvényét, vizsgáljuk belső szerkezetét csak nagyjában, a főmozzanatokra szorítkozó s lehetőleg világos áttekintésben, a mi által leginkább remélhetünk felvilágosítást az azt létrehozott műfolyamatra nézve is.

Tizedik éve már, hogy az akhivok (görögök) egyesült hadai ostromolják Iliont (Trójá), a Priamosz király városát, melyet az e király fia Páris királyfi által Menelaosz spártai király feleségén, Helénén elkövetett nő-rablás és erőszak megbosszulása végett fogtak vala ostrom alá. Az ostrom azonban, változó szerencsével foly bár, végeredményre nem birt viradni még; s most az akhájai hadvezérek leghatalmasabbika, Akhilleüsz, a ftiai (Thesszália) fejedelem Peleüsz fia Thétisz istennőtől, maga a mirmidonok királya, az összes hadak fővezérétől, Agamemnon árgoszi királytól (Atreüsz fia, Menelaosz testvérbátyja, Klütemnesztra férje), becsületében halálosan sértve, haraggal vonúl vissza sátorába s ezzel a görögök legerősebb támasza elesik. A harag oka a két vezér között az volt, hogy Agamemnon rabúl ejtette Phœbusz-Apollon papjának Khrüzesznek leányát, Khrüzeiszt, s kiadását a váltságot ajánló apának megtagadja, miért Apollon dögvészt küld a görög táborra. A megrémült fejedelmek rábírják Agamemnont a rableány kiadására; de mint fővezér, nem akarván zsákmány nélkül maradni, helyette — a Khrüzeisz kiadását legjobban sürgető Akhilleüsz birtokában levő (mert a zsákmány elosztásánál ennek részébe jutott) másik rableányt, a szép arczú Brizeiszt vette el. A versen-

gőket mindkettejök — s általában a görögök — pártfogója Héra* (az ég-istennő, a Zeüsz felesége), Pallasz-Athenének közibök leküldésével igyekezett kiengesztelni, de sikertelenül.

Akhilleüsz haraggal s a szenvedett bántalom fölötti elkeseredésében sírva ült sátorában; s szertelen haragja és bosszúja annyira ment, hogy anyját Thétisz istennőt arra kérte, vegye rá Zeüszt (a kit egyszer az ellene lázadt istenek meg akarván kötözni, Thétisz mente meg a szégyentől s ezért örök hálával adósa) — hogy adjon előnyt a hadban a trójaiaknak, hadd öldössék a görögöket, hadd érezze az igaztalan és erőszakos Agamemnon, mit tesz: így megsérteni tábora első hősét. Zeüsz ezt meg is igéri, de nejétől Hérától félve, titkon küldi az álom istenét Agamemnonhoz, — az ősz bölcs Nesztor alakjában — hogy ezt általános támadásra tüzelje a trójaiak ellen, mely táma-

* A monda szerint Érisz, a visszavonás istennője, hogy összeveszítse a három főistennőt, Hérát, Pallászt és Afroditét egy aranyalmát dobott el, melyre csak ennyi volt írva: «a legszebbnek». S bár Hérát a hatalom, Pallászt a bölcseség ékesítette, mert asszonyok: hogy ne kívántak volna a legszebbek lenni ők is, s ne hitték volna szebbnek magokat Afroditénél a szerelem istennőjénél is. Az itéletet közegyezéssel Párisra, a Priamosz király fiára bízták, ki pásztorként mulatozott a vidéken, szerelemtől epesztve Heléna, a Menelaosz király világszép felesége után. Héra kincset, gazdagságot, hatalmat igér neki, ha részére itéli az aranyalmát s a legszebb nevezetet; Pallász bölcseséget, Afrodite (Vénusz) szerelmet s a legszebb nő birását igéri, — mindenik a maga módja szerint. A szerelmes pásztor királyfi Afroditének adja a pályadíjt; megkapja Helénát, magával viszi Ilionba, apja városába. De a nőrablás vagy tulajdonképen az istennők versenygése, nagy háború szül; s e háborúban Héra és Pallász, kik a trójai fiúra méltán haragusznak, a görögöknek fogják pártját, míg Afrodite természetesen a trójaiak részén áll.

dásban, Akhilleüsz nélkül, a görögöknek veszteniök kellend.

Így történik, a mint ki van csinálva. Eleinte ugyan a többi akhiv vezérek s a tetemes haderő (mely a II. ének hírneves, bár valószínűleg később betoldott «hajó-szemléjé»-ben s ismét a III. ének úgy nevezett «várfal-szemléjében», hol Heléna mutatja s jellemzi a görög tábor hőseit Priamosznak, elevenen van leírva), legyőzni látszanak Tróját s az első ütközetek javokra dőlnek el.* De nem sokára annyira visszanyomatnak az akhájaiak,** hogy Agamemnon, látva hogy Akhilleüsz segélye nélkül vesznie kell, serege főbbjeit gazdag ajándékokkal követségbe küldi a haragvó hőshez, hogy tőle bocsánatot kérjenek s neki engesztelésül teljes elégtételt ajánljanak; sőt fiának fogadni s három leánya közül, a melyiket vá-

* Menelaosz párbajra híván ki Párist, neje elrablóját, megegyeznek s esküvel is erősítik, hogy a melyik győztes lesz, azé legyen az asszony, minden javával; ha Páris győz, a görögök kárpótlás nélkül hazamennek; ha Menelaosz: a trójaiak kiadják az asszonyt s javait és a mellett hadikárpótlást. Menelaosz győz ugyan, de Párist, védője Afrodite, kiragadja a győző kezéből s elrejti; a trójaiak így nem ismerik el győzőnek Menelaoszt s ez alapon megtagadják az asszony kiadását és a hadikárpótlást (III. ének). Az esküszegésen felbőszült görögök általános támadást intéznek (IV. ének). Maga az agg Diomédesz, a görögök legrokonszenvesb hőse, oly vitézül küzd, hogy egy csatán két istent, Afroditét s magát Áreszt is megsebesíti (V. én.); Hektor, a trójaiak fő hőse, a Priamosz király idősb fia, maga is kénytelen csatára szállani (VI. én.), de sikertelenül vív a két Ajász vitézebbikével, a Telamon fiával s a harcz eldöntetlen marad (VII. én.).

** Zeüsz megtiltotta az isteneknek, hogy a küzdő felek egyikét is segítsék (VIII. én.) A görögök elhagyatva, bátorságukat vesztik s futásra készülnek. (IX. én. 1—30 v.)

lasztja, neki nőül adni igéri,* gazdag kelengyével s hét várossal egyetemben. De Akhilleüsz hajthatatlan marad; hiába kérleli az eszes Odüsszeüsz, hiába az ősz Főniksz, a hős Ajász; kevélysége nem ismer határt, ép úgy mint haragja; ajándékot, királylányt, városokat, mind visszautasít;** s Agamemnonnak nincs más választása, mint Akhilleüsz segélye nélkül kísérteni meg újra az ostromot.

De meg van írva, hogy Akhilleüsz megsértéseért Agamemnon s a görög had veszedelme még nagyobbra növekedjék; s csak a görögök vég-veszedelme legyen az, a mi Akhilleüszt kiengesztelje s haragját felejtesse vele és harczba szólítsa őt megint.

A következő csatanap, mely az Iliász XI—XVIII. énekeit tölti be, és a sajátképeni Iliász nevet érdemlő résztől ismét az Akhilleüszhez vezet vissza: meghozza mind e végveszedelmet, mind a várt fordúlatot.

Agamemnon új ostromát a trójaik visszaverik s őt hajóihoz nyomják vissza;*** valamennyi görög fővezér, maga Agamemnon ís, sebet kap a csatában;† hogy mármár maga a bősz Akhilleüsz is megszánná őket, s barátját Patrokloszt küldi tudakozódni a sebesültek felől; a trójaiak, szekereikről leszállva (mert nem lovon harczoltak akkor) gyalog mennek át a görög tábor árkain, megtámadják a kőfalakat, ledöntik a bástyatornyot, Hek-

* IX. ének 115—161. v. Megjegyzendő, hogy Homér sem Ifigenéját sem Elektrát nem nevezi az Agamemnon leányai közt, kiket a későbbi tragikusok azokúl ismernek. Homérnál a három leány neve: Khrüzothemisz, Láodiké és Ifianassza.

** IX. ének 308—655. v.

*** XI. ének 292—311. v.

† U. o. 375—595. v.

tor betöri a kaput, s a trójai nép egész a hajókig hatol elő.* S bár Pozejdon isten, Zeüsz tilalma ellenére, a görögöket titkon segíti, ** Héra pedig, hogy Pozejdon szabadon működhessék, elaltatja s megcsalja Zeüszt; *** de a felocsúdott Zeüsz csakhamar visszaparancsolja Pozejdont, új erőt ad Hektornak, hogy ez megint hajóik közé szorítja a görögöket.† A hatalmas Ajász óriási erőfeszítése sem tarthatja vissza már az árként omló ellenséget, már a görögök egy hajója is égni kezd,†† — veszve lenni látszik minden.

Patroklosz addig kérleli most dicső barátját s fegyvertársát, hogy honfiain segítsen a végső veszélyben, vagy legalább őt a mürmidonokkal segíteni menni hagyja, hogy — maga még most sem akarván tettleg segíteni — legalább ez utóbbi kérelmet végre megadja Akhilleüsz. A trójaiak megrettennek a váratlan rohanástól, Akhilleüsz hadi népét a mürmidonokat látván jőni magok ellen, sőt az Akhilleüsz fegyverzetében jövő Patrokloszban magát a rettegett Peleüszfit vélve látni. Megszaladnak. De Patrokloszt elragadja a siker. Akhilleüsz határozott parancsa ellenére, ki mérsékletet parancsol vala neki, tovább űzi a trójaiakat s egészen közibök vág. Vesztére, mert Hektor megemberelvén magát szembeszáll s elejti Patrokloszt;

* XII. ének.

** XIII. ének.

*** XIV. ének. Ez éneket a «Zeüsz rászedetésének (Διὸς ἀπάτη) nevezik. Magyarúl, rímes alexandrinekben, egészen magyaros rhythmussal Baksay Sándortól bírjuk; ugyan tőle az I. ének első felét is.

† XV. ének 652—656. v.

†† U. o. 726—730. v.

de ez estében megjósolja győzőjének, hogy őt is elejtendi nem sokára maga bajnok Akhilleüsz.*

Patroklosz jól számított. Kegyencze, bajtársa veszte kivette végre haragos visszavonúltságából a hőst, a ki most Agamemnon elleni haragját, mitsem engedve annak szertelenségéből, a trójaiakra s különösen a Patroklosz megölőjére Hektorra fordítá vissza. Mikor megtudja barátja elestét, — s hogy fegyverzetétől (az ő sajátjától!) megfosztott holttestét is csak nagy nehezen birták elhozni a csatérről barátai**: felriad Akhilleüsz, s még azon este odarobban a csatatérre s puszta megjelenésével, fegyvertelenül, megállítja a trójaiak diadalmas előnyomulását.***

Ez volt a második, a nagy csata-nap, mely — Akhilleüsz folyvást tartó haragja miatt — mind végig szerencsétlen a görögökre, mígnem ő — egyszerű megjelenésével — meg nem fordítja a hadi szerencsét.

Azonban Akhilleüsz fegyverei, vértje, Patroklosz megöletésével a trójaiak zsákmányául estek, s újakra volt szüksége. Anyja Thétisz közbenjárására, Hefajsztosz vállalja el, hogy őt új fegyverzettel ellássa. A mi megtörténvén,† Agamemnon másnap reggel teljes elégtételt adott

* XVI. ének. Ez ének, a Patroklosz hős viadalát s halálát foglalván magában, Patrokléja nevet visel.

** XVII. ének. Ez ének rendesen «Menelaosz vitézkedése» (Μενελάου ἀριστεια) nevet visel, mert Menelaosz hőstettei foglalják el legnagyobb részét.

*** XVIII. én. 203—213. v.

† XVIII. én. 368—616. v. Az egész ének, főtárgyáról ὁπλοποία (fegyverkészítés) nevet visel. Különösen a művészi kivitelű paizs, s annak mintegy az olvasó (hallgató) szemei előtt készítése, alakítása, kidomborítása, felékítése, szóval egész remeklése, az epikai leírás legmesteribb példánya gyanánt, az Iliász egyik világhirű s legemlegetettebb részlete. Alább egészen adom.

Akhilleüsznek, ez elfogadta a neki ajánlt ajándékokat, s a kibékült hős, harczvágytól égve indúl barátja elestét megbosszúlni.*

A kezdődő végharczban, mely döntő leend, — s melynek leírása tölti be az Iliász további énekeit — állást foglalnak magok az istenek is, kik ugyan eddig is egyik vagy másik részen álltak, nyilvános vagy titkos rokonszenvükkel — s Akhilleüsz megkezdi rettenetes művét; sokat elejt, — Hektort magát, kire fő czélja van kitéve, megszalajtja, s a város felé nyomja az egész trójai sereget.** Egy rész a Szkamander folyóra s hajóira menekűl; tizenkét előkelő ifjút elfog, kiket Patrokloszért, megtorlásul, feláldozni szánt. Azonban az istenek is közbelépnek, a csatát feltartóztatják, s a városba menekülésre útat engednek a trójaiaknak.*** Egyedűl Hektor várja be, a kapu előtt Akhilleüszt. De majd megszalad előle, majd Athéné általtatására † ismét szembeszáll véle. Akhilleüsz végre is elejti s szekeréhez kötve hurczolja meg a csatatéren. ††

A költeményt Patroklosz temetése, máglyája, a tizenkét trójai ifjú feláldoztatása, engesztelésül érette, a temetésen — vagy inkább toron — tartott vitézi játékok ††† — s végre az istenek, maga Zeüsz közbevetésére a Hektor

* XIX. ének.

** XX. ének.

*** XXI. ének.

† Athéné, a ki a görögök s itt Akhilleüsz pártján áll, Hektor előtt öcscse Deifobosz alakjában jelenik meg s őt visszafordulásra és Akhilleüszszel szembeszállásra bíztatja, vesztére.

†† XXII. ének. Ez ének szokott czíme: Hektor megöletése (Ἕκτορος ἀναίρεσις).

††† XXIII. ének.

holttestének kiadatása s az érette övéi részéről tartott siralom és gyász * fejezik be.

II.

Az alapeszme s a cselekmény egysége.

Íme az Iliász tartalma, legfőbb vonásaiban, per summos apices s a legösszevontabb előadásban. Elég arra, hogy az egésznek, így a mint van, szoros összefüggéséről, nem mondjuk: a cselekvény egységéről, a kellőleg kimért határok közötti bevégzettségéről s *egy központ* körül csoportosításáról meggyőződhessünk.

De a homéri költészet bámulása ennyivel nem elégedett meg; még tovább akart menni egy lépéssel, formulázott alapeszmét, mintegy erkölcsi tanulságot fektetett az Iliász költői előadása alá.

«Akhilleüsz teljesen jogosúlt és igazságos haragjának a világ legfőbb ura (Zeüsz) maga igér elégtételt. De a magában jogosúlt s igazságos haragot szertelenűl hajtja túl a hősben az emberi szenvedély. Az ajánlott elégtétel s megkérlelés makacs visszautasítása által Akhilleüsz bűnössé válik — s legkedvesebb barátja Patroklosz halála által kell haragjának szertelenségét megbünhődnie.»**

* XXIV. ének.

** Nitzsch, a Homér egysége (illetőleg az Iliász egysége) vitatói közt a vezérírók egyike, részletesen kifejti az alapgondolatot. «Az Iliász — úgymond (Sagenpoesie 89. l.) — Akhillnek jogos, de saját vesztére túlságba csapó haragjában legszebb példáját adja a bünhödő szertelenségnek; mert Zeüsz igazsága nem tűri a határtalan engesztelhetetlenséget s a büntetést magának tartotta fenn» stb. — bővebben kifejtve az I. könyv 29—48. fejezeteiben.

Szépen, s nem is a tragikum iránti érzék nélkül, gondolt alapeszme. S tagadhatatlan, hogy ezt a tanúlságot *el is lehet vonni* az Iliászból. De más kérdés: gondolt-e arra valóban a költő, a maga alkotásánál? vagy a monda-alkotó népképzelődés? vagy a szerkesztő, a monda egyes kész részeinek egybefűzésénél? — S e kérdésekre alig érezhetjük jogosultnak magunkat, igennel felelni.

Csak előre bocsátott vázlatos áttekintésünkből is kitűnik, hogy Zeüsz, az ég s föld fő ura, a magasztalt igazságú, nem azért áll Akhilleüsz pártjára, nem azért biztosít neki elégtételt, mert haragja méltó s igazságos voltáról meggyőződött; erről szó sincs az I. ének kérlelési jelenetében, Thétisz és Zeüsz közt;* Thétisz nem fia haragjának méltó voltával, hanem saját egykori szolgálataival bírja rá s azok nevében kéri Zeüszt, hogy fia sérelmét megtorolni keljen. S mikor Akhilleüsz, az Agamemnon béke-ajánlatait visszautasítja,** ez nem képez fordúlatot a költeményben, különben Zeüsznek az itt már szertelenné fajuló akhilleüszi harag ellen kellene pártot fognia, de ő tovább is előbbi magatartása mellett marad és még csak hibáztatva sem szól a haragját túlhajtó hős engeszteletlensége ellen. — A Patroklosz elestét sem tekinti senki a költeményben, sem istenek sem emberek, az Akhilleüsz szertelenül túlcsapongó haragja miatti bűnhődésnek; sőt inkább úgy van az föltüntetve, mint a mi azért érte Patrokloszt, mert az Akhilleüsz által reáparancsolt mérsékletről megfeledkezve s hirtelen kivívott előnyétől elkapatva, tovább nyomúl az ellenség közé,

* I. ének 500—527. v.

** A IX. énekben.

mint kellene.* — Egy szóval: *magában az Iliászban* semmi nyoma, hogy a költőnek ily intentiója lett volna s helyesen jegyzi meg Bonitz,** hogy «nagyon messziről kell annek néznie az Iliászt, s lehetőleg ki kell vernie fejéből annak valódi tartalmát a ki azt a gondolatot, mely benne *lehetne*, mint valóban benne *levőt* akarja föltüntetni.

De ha ily alapeszmének, vagy tanúlságnak a költeményben alkatszerűleg bennlétét tagadjuk, a tartalomnak s a mű szerkezetének a fentebbi vázlatnál kissé behatóbb szemügyre vétele még annak szoros szerkezeti összefüggése ellen is nem csekély kételyeket támaszthat bennünk. Nem csak azért pedig mert az előadás nyelvében és styljében oly egyenetlenségek fordulnak elő, melyek az egy szerzőtől való származást legalább is kétessé teszik (a mit ugyan az egyöntetűvé nivelláló fordítások nagyon alkalmasak elsimítani), hanem magából a cselekvény szorosabb elemzéséből is. Oly csekélységeken, hogy pl. egyazon hőst, két különböző ellenségek kétszer ejtik el,*** könnyen túltehetjük magunkat, mert ilyesmi a leggondosabb dolgozásban is előfordulhat s ha a szerkesztő figyelmét elkerűlhette, ép úgy elkerűlheti a szerzőét is. De méltán fennakadhatunk a mű egész szerkezetébe

* Patrokloszt először maga a harczba elegyedett Phoibosz (Apollo) üti nyakszirten; majd Euforbosz (a trójai hősök közt a legjobb lövő) sebesíti meg; míg végre Hektor elejti (XVI. ének 783—863. v.) Az Akhilleüsz haragjának szertelensége miatti isteni méltatlankodásnak mindebben semmi része sincs.

** Fentebb idézett munkája 25. l.

*** Faesi, az Iliászához írt Bevezetésében (7. lap) több ily aprólékos következetlenséget sorol elő, felhozva egyszersmind a kiegyenlítésükre egyes írók által tett, többé kevésbbé sikerült vagy nem sikerült kísérleteket is.

benyúló s kiegyenlíthetetlen ellenmondásokon s összeférhetetlenségeken.

Az Iliász legnagyobb részét, mint láttuk, három csatanap leírása tölti be. Az első, mely az Akhilleüsz által odahagyott görög táborra nézve átalában még kedvező, a II. énektől kezdve a VII-diknek majdnem végeig terjed; a második, mely a görög tábort a romlás szélére viszi s Patroklosz elestével és Akhilleüsz hirteleni megjelenésével végződik, a XI—XVIII. énekeket tölti be; végre a harmadik, mely Akhilleüsz dühös harczát a trójaiak ellen és Hektor elestét tartalmazza, a XX—XXII. énekekben van leírva.

Legfontosabb a három közül — s nem ugyan a háborúra, de a költemény cselekvényére nézve döntő — a középső. S ha e csata lefolyásáról világos képet akarunk alkotni magunknak (nem szólva a *részletek* világosságáról, a miben nincs hiány, de az *egészről*), elháríthatatlan nehézségekbe ütközünk.

A küzdelem kezdetén gyorsan áthalad az előadás. Már 80 vers után a nap delén, sőt délutánján találjuk magunkat.

> Míg kora reggel volt és a nap előre törekvék,
> Mindenikök kelevéze talált s hullottak egyenlőn;
> De mikorában az erdőllő ember-fia hegynek
> Lejtőjén eleséget ohajt élvezni, kezében
> Már jóllakva favágással, jóllakva szivében
> Untig s belseje ösztönöző étvágyokat érez:
> *Akkor* erényökkel betörék a trójai rendet
> Argosziak *

vagy is: délig a csata egyik részre se dőlt, de délután s

* XI. ének 84—91. v. (Szabó István fordítása.)

este felé a görögök nyertek előnyt. S öt éneken át mind e délutáni harcz változó esélyei közt vagyunk; oly események közt, melyek mind hosszabb időt igényelhettek, — minők az akhivok falaiért vívott küzdelem, a kapunak erős ellenállás után bevétele, Pozejdon segélye a görögök részére, Héra készülődései Zeüsz eláltatására, Zeüsz eláltatása Héra által, Zeüsz álma, felébredése, segélye a trójai részre, az Ajász hajója körűli küzdelem, a szaladó trójaiak visszafordúlása, Patroklosz kérelme Akhilleüszhöz, hogy engedje őt társaik segélyére menni a mürmidonokkal, Patroklosz és a mürmidonok készülődései, maga a Patroklosz harczának egy része is — s ekkor, több mint 4000 vers közbevetésével ismét azt halljuk, hogy

> Míg az egek közepén futa immár a ragyogó nap,
> Mindenikök lövedéke talált és hulla az ember;
> Ámde midőn a nap tulkok kifogásaig ére:
> Itten az árgosziak felülálltak végzetök ellen; *

tehát megint ott vagyunk a hol 4000 vers előtt voltunk, még a kép is ugyanaz, vagy legalább hasonló. Szintilyen

* XVI. ének 777—780. v. (Szabó István fordítása). A két hely egyeztetésére irányzott kísérletek, az elsőből délelőtti ebédidőt, az utóbbiból délutánt magyarázni ki s az első időnek vissza-, a másodiknak előre tolásával a két pont közötti időközt meghosszabbítani: nézetem szerint tévesek és sikeretlenek. Inkább abban keresném az egyeztetést, hogy az első hely, a csata leírásának a kezdetén, előre meg akarja mondani annak egész sommáját, a nélkül hogy az épen elbeszélendő részletek időpontját akarná meghatározni; a második pedig, a leírás végén, ugyanezt ismétli s így mint refrain tér az előbbire vissza. De 4000 sor közbevetésével ez is erőltetettnek látszik, s arra a legvalószínűbb föltevésre útal, hogy ugyanazon dolognak két különböző elbeszéléséből van egybecsúsztatva.

nehézségre akadunk a Patroklosz föllépésénél is. A harcz balfordulatánál, a XI. ének vége felé, Akhilleüsz kiküldi barátjait, tudakozódni egy sebesült felől, kit Nesztor épen akkor vitt ki a csatából. Patroklosz annyira siet hírt vinni barátjának, hogy Nesztornál le sem akar ülni.

Meglátván az öreg, felugort székérül elébe,
És bevezette, kezén fogván és székre kinálá.
Ámde szabadkozván így szóla levente Patroklosz:
«Nincsen időm, isten kedvencze, nem ülhetek én le.» *

De sietéséről csakhamar megfeledkezik; míg Hektor a falat ostromolja s betöri a kaput, a csata változásai között, melyek négy egész éneket töltenek be s mindenesetre órákat igényelnek, Patroklosz részint a Nesztor bő beszédét hallgatja, részint a sebesült Eüripiloszt ápolgatja s csak a XVI. ének elején ér Akhilleüszhöz vissza ismét, de már akkorra azt is elfeledte, hogy miért volt küldve, mert arról többé szó sincs közöttök.** Hasonló ellenmondást e csatanapról többet is sorolhatunk elő. Az ütközet helye, módja, egész állása, ugyanazon időpontra nézve, különbözőleg íratik le.*** Pozejdon ugyanegy izbeli belevegyülése a harczba kétszer s különbözőleg van elbeszélve;† maga, a mi itt fő dolog, a Patroklosz eleste

* XI. ének 644—647. v. (Szabó István fordítása.)

** Vagy hogy nem itt találkozik, küldetése után először, Akhilleüszszel, hanem első visszatérése s küldetéséről való számot adása kimaradt a költeményből.

*** XI. 822—5-ben a görögök hajóikon összekonczoltatnak, legjelesbjeik már sebben feküsznek; XII. 35—39 szerint pedig hajóik körül vannak ugyan zárva, de még csak «ijedten Hektortól».

† XIV. 10—39 v. és 345—360 v.

hasonlókép.* Mindez arra mutat, hogy az elbeszélésben a teljes egyöntetűség hiányzik; s bár az egyes részek mindenike megkapó elevenségű, szemléletes és a közvetlenség bélyegét viseli magán: a különböző részek nem egyeztethetők össze s nem adnak egyöntetű, egységes és egészbe domborodó képet.

Tetemesen más benyomást tesz ugyan az olvasóra az *első* csatanap leírása (II—VII. ének), a hol — egyes apróságokon túltéve magunkat, minden világos, szemléletes, — mégis az összeegyeztetés itt sem jár nehézségek nélkül. Maga az események tömege oly nagy, hogy lehetetlennek látszik azt egy nap keretébe szorítani. S mindenik úgy külön válik, oly bevégzett magában, hogy az átmenet a következőre csak egymásutánnak látszik, nem összefüggésnek. Egyes részletek aránytalanok; következetlenségekkel is találkozunk. A görög haderő 400 sorra terjedő részletes elősorolása** után általános csatát várunk: s a helyett fegyverszünet s Páris és Menelaosz párcsatája következik. Az ünnepélyes esküvel erősített s mindkét részről elfogadott egyezmény ellenére (hogy t. i. a melyik győz, azé legyen az asszony), mikor a párbaj Menelaosz győzelmével s Párisnak a védő isten általi elrejtetésével végződik, a görögök még sem követelik tovább (alig egy szóval)*** Heléna kiadatását s még aznap elfogadják Hektortól egy második párbaj ajánlatát, a nél-

* Patroklosz halála XVI. 783—861-ben van leírva. A XVII. ének 13., 16., 125., 187. 205. versei e leírással össze nem egyeztethető részleteket tartalmaznak.

** A híres *hajószemle*, vagy hajók jegyzéke (κατάλογος τῶν νεῶν), II. 494—759. v. A régiek e részt *Bojotiá*nak is nevezték, mivel a hajók elősorolása ezzel kezdődik.

*** III. ének 456—460. v.

kül, hogy az eskűszegés miatt sok szemrehányást tennének; s bár az első párbaj javokra ütött ki (de arról többé nincs szó), Hektortól valamennyien ijedeznek, még Diomédesz is, a ki az nap két istent sebesített meg a harczban; s mindjárt rá, Glaukoszszal találkozva, azt kérdi ettől: nem isten-e? mert istenekkel embernek nem jó kitűzni.*

Ily tények ellenállhatatlanúl vezetnek arra a következtetésre — s az ezt vitatóknak megczáfolhatatlan fegyvereket szolgáltatnak, legalább az apró csatára — mely az egységes eredetű Iliász tagadásával, az azonegy hősmonda különböző kidolgozásainak egybeolvasztását, vagy többé kevésbbé szabadon módosított felhasználását fogadja el. Lehetetlen, s nem egyhelytt, szemet húnyni a tény előtt, különösen a második csatanapot tárgyaló XI—XVII. énekeket illetőleg, hogy egyes részek különböző kidolgozásokból vannak össze-, vagy jobban mondva az egészbe bele-illesztve.

Mert szintoly szembetűnő az elfogulatlan szemlélő előtt, hogy végre is itt egy egész áll előtte s nem egyes különböző nagy részek összeállítása. A miket fentebb, egész őszinteséggel felhoztunk, s ha még több volna is, mind kevés az Iliásznak *egészben véve* egységét megdönteni s azt puszta szerkesztmény gyanánt tüntetni föl. Maradtak fenn egyes egyenetlenségek s kiegyeztethetlenségek a részletekben, melyek közül egy s más később vétethetett föl, vagy helyettesíttethetett egy-egy kiesett rész vagy fenmaradt hézag pótlására, ez tagadhatatlan; de mind a mellett az egész költemény — s benne minden, még az is, hogy az össze nem egyeztethető részletek kirínak belőle — arra vall: hogy szerzője, ha vett is át egyes rész-

* VI. ének 141. v.

leteket a mint készen találta, de azokat is átöntötte s az egésznek végetlenül túlnyomó részét maga dolgozta föl.

Valóban, az egész Iliászt olvasva s a részek és az egész közvetetlen benyomását megfigyelve, nem juthat eszünkbe különböző költők műveinek szerkesztményét keresni benne. Benyomása így nem lehetne oly egynemű, egyenletes; nem oly egyetemes és üdítő, mint a milyent ellenállhatatlanúl gyakorol mindenkire. És az ellenzőknek soha sem sikerülend elhitetni az elfogulatlan olvasóval, hogy ez ellenállhatatlan benyomást csak az egyes részletek gyakorolnák, magokban, összefüggésök egysége nélkül. Részletek, bármi szépek magokban, az egésznek egyetemes hatását soha sem érik el; részletek egy nagy művet sem tesznek halhatatlanná s nem őrzik meg évezredeken túl a mű egysége iránti hitet, a késő kritikára várva, hogy az ellenkezőt földerítse.

Tény azonban, hogy hatása egy nagy részét az Iliász is az egyes részletek erejének és varázsának köszöni; hogy a mit nagy szellemek, egy Goethe és Lessing, benne leginkább magasztalnak: nem a mű kompoziciója, hanem az egyes részek művészi kivitele. De maga az, hogy az Iliász az első nagy alkotás (legalább a görögöknél, sőt az előttünk fekvő epikai művek *mai* szerkezetét véve, átalában is), mely kisebb költemények anyagúl s előmunkálatul vétele mellett, egyöntetűen jelenik meg: már oly lépés a mondákból époszokat alkotó szellem fejlődésében, melylyel szemben kicsinylő álláspontra egyáltalában nem helyezkedhetünk. Annál kevésbbé pedig, mert más ősnépek époszaiban, mint a hindukénál és perzsákénál s még inkább a héber-éposz durványában láttuk, oly nemű cselekvényegységet mint az Ilászban — s talán még inkább az Odüsszeiában — épen nem is találunk. Amazok, népök

összes mondavilágának, bár egy vezérszellemtől áthatott, tulajdonképeni egység nélküli szerkesztményei; a homéri éposz ellenben, naivsága mellett is, valódi műalkotás.

S ez az, a mi Homért, a naiv éposz legnagyobb éneklőjét, egyszersmind a műéposz atyjává s műveit azok mintájává tette.

III.

Az Iliász széptani méltatása. 1. A nyelv és előadás.

Ha eddigi fejtegetéseinkben a homéri kérdéssel, t. i. Homér és művei, jelesen az Iliász egysége kérdésével állván szemben, a kritika álláspontjára kelle helyezkednünk, a nélkül, hogy mégis e, nézetünk szerint, teljes megnyugvásra soha el nem dönthető kérdésnél biztos eredményre s vég-megállapodásra juthattunk volna: most már kizárólag a művel magával, t. i. első sorban az Iliászszal, akarván foglalkozni, zavartalan műélvezetet igérhetünk magunknak. Előre is elhihetjük, hogy annyi századnak, már-már harmadfél ezer évnek, s annyi különböző nemzetnek, annyi korszaknak és nemzedéknek, annyi olvasónak és műbirálónak egyező véleménye, itélete és benyomása: csalódáson nem alapúlhat. Ha irodalmi s kivált költői művek megitélésénél az egyéni izlésnek és felfogásnak tág tere van is, de a mit milliók és milliók szépnek tartanak, és koreszmék s nemzetiségi elfogultság belejátszása nélkül tartanak szépnek, a minek hatását ezredévek el nem törülhették, üdeségét meg nem avíthatták, *a mi az általános szépnek, s különösen a maga műfajának kódexévé vált:* attól a szépséget s belső becset csakugyan nem lehet megtagadni. Előítéletek fentartják magokat soká; a megszokás szentesítheti az alapjában hamisat,

vagy a silányt is, egy ideig; az idő próbája, nem szabhatjuk meg, száz év-e? ezer év-e! — De az emberi szellem fenlevő alkotásai közűl a homéri költemények mindenesetre a legrégiebbk közé tartoznak s emberileg szólva már örök érvényűnek vehetjük az igazságot: hogy a műszép eszményét leginkább ők közelítik meg minden közt, a mit az emberi szellem létre hozott.

Azért, bár harmadfél ezer év nyomdokain járunk is, elfogulatlanúl közeledhetünk az Iliászhoz s zavartalan műélvezettel merűlhetünk el szépségeibe s tökélyeibe.

A *külső hüvely* a mi először ötlik szemünkbe, a mit úgyszólván kezeinkkel először érinthetünk.

A Homér nyelve.

Szorosan vett nyelvi szempontból nem szólunk róla. Ez a görög nyelvészeti előadások körébe tartozik; s bár — mint érintettük — támasz-pontokat nyújthat az irodalomtörténeti vizsgálódásnak is, körünkön és feladatunkon, általában véve, mégis kívül esik.

Homér nyelvének, széptani szempontból, jellemzése e három szóba foglalható össze: zengzetesség, egyszerűség, szemléltetőség.

Zengzetességét első sorban versformája érzékíti. A görög hexameter nem a Homér találmánya. A hagyomány szerint a pythiai jóslatokból származott, melyek ítéleteiket ez alakban szolgáltatták ki. Tény, hogy ez volt az első, és sokáig az egyetlen, szabályosan kiművelt versnem, mely még Terpánder korában, a 30-ik Olümpiádban,*

* Az Olümpiádokat a Kr. e. 776 évvel kezdették számítni; négy éves időszakok voltak, onnan véve eredetöket s nevöket,

lirai költészetben is csaknem kizárólag használtatott. Bizonyos az is, hogy a hexametert Homér alkalmazta a legszebben s legtökéletesebben, bár versei — mint említettük — gyakor nyomait mutatják annak, hogy eredetileg nem írásra, hanem élőszóval előadásra készültek.

A görög rhythmus jellemének lényege az árszisban és théziszben, a hang emelkedésében és alászállásában áll. E jellem a daktülusz lábban van nemcsak legjobban kinyomva, hanem leginkább egyensúlyban is tartva. Az első (hosszú) szótag méretének az utóbbi két (rövid) szótag tökéletesen megfelelvén: jelleme az egyensúly s ebből folyólag a síma és nyugodalmas hanglejtés. Ezért mondja Arisztótelesz (Poét. XXV.) a homéri hexametert, az epikus verset, a legméltóságosabb és legnyugodtabb versmértéknek, minthogy egész alakja és szerkezete különösen alkalmas ily hatás előidézésére. Hat lábból álló vers-hossza, a végszótag elvonása által nyert szünet (katalexis), az egymásba járó lábak szoros összeköttetése, a harmadik láb árszisza után eső sormetszet, a daktüluszok váltakozása nehéz szpondeuszokkal, de az ötödik lábon elengedhetetlen daktülusz által mindenesetre megőrzött daktüluszi jelleg, — mind hozzá járul, hogy e versmértéket nyugodalmas méltóság s magasztos ünnepélyesség jellemével ruházza föl.*

hogy minden ötödik évben az olümpiaiaknak nevezett nemzeti játékok tartattak (a játék tartásának éve a következő olümpiádra *első* évnek szintén beszámíttatott). E szerint a 30-dik olümpiád a Kr. e. 656—653 éveket foglalta magában; s a szerint a mint Homér életét a VIII. IX. vagy X. század közepére teszszük, a 30-dik olümpiád Homér után 100, 200, vagy 300 évre esik.

* Müller K. O. és Donaldson J. W. *Görög irodalom története* IV. fej.

A mi a görög nyelvben zengzetesség és hangolvadás, párosúlva erélylyel, azt nem tulajdoníthatjuk a Homér érdemének. De ha költők általában sokat tehetnek nyelvök zenei kifejezésére s hangzatossá és széppé tételére — a mit pedig csak a nyelv szépsége iránt érzékkel nem bíró száraz grammatikusok vonnak itt-ott kétségbe — e részben is Homér kétségkívül az első sorban áll a nyelvalkotó és nyelvszépítő művészek között.*

Homér nyelvének második sajátsága: *egyszerűsége.* Az izlés még nem volt megvesztegetve az üres czifrázatokban való gyönyörködés által. A nyelv beérte a szükség által megteremtett formák árnyalataival s elég gazdagnak érezte magát azok korlátai között. De kétségtelen, hogy oly költő mint Homér, s műveinek népszerűsége és elterjedése, a legtöbbet tett arra, hogy a görög nyelv megállapodjék a Homér nyelvében s a mivel Homér megelégedett, azzal utódai is, legalább a nyelvformákat illetőleg, megelégedjenek.

A nyelv egyszerűségénél azonban feltünőbb Homérnál a kifejezések egyszerűsége. Egyenesen, közvetlenül festi, írja le, beszéli el, a mit elő akar adni. Előadása oly egyszerű, mintha nem is akarna költői lenni, s épen ez által lesz azzá a legnemesebb értelemben. Embereit rendesen egy-egy jelzővel festi, s a jelzők keresetlenek és ha egyszer megtalálta őket, rendesen meg is marad nálok, hogy végre stereotippé válnak.** Így egyes szófordulatai,

* Homér-ral e tekintetben, a nyelv iránti érdemben, a világ összes költői közül csak az egy Dante jöhet hasonlításba.

** Pl. *Mennykövező* Zeüsz; *ökörszemű* (Baksay-nál *szederszemű*) Héra; *gyorslábú* Akhilleüsz; *sisakingós* Hektor; *ármányos* (vagy *eszélyes*) Odüsszeüsz. Ilyen az apákról való megneve-

kifejezésmódja is,* melyeknek gyakor ismétlése azon naivságra mutat, mely inkább igyekszik világos lenni mint meglepő, inkább belenyomúlni az emlékezetbe mint mindig új lenni, s együgyű szólamaiban, ha gondolatát kifejezték, megnyugszik a nélkül, hogy kérdezné: szépek-e? A fejezések ismétlődése az epikai előadás természetében fekszik; nyugodtan s méltósággal lehetvén elbeszélnie, az egyforma történeteknek egyforma lesz, önként, előadása is. S még is ez egyformaságban, e gyakor ismétlések mellett, Homér tud új is lenni mindig, bár arra épen nem látszik törekedni. Ugyanazokat a kifejezéseket és szólamokat új meg új összeköttetésbe hozza az ismétléskor; apró vonások hozzáadása, árnyalatok változtatása által elkerüli az egyhangúságot, de az egyszerűséget s közvetlenséget is meg tudja óvni.

Homér nyelvének azt a tulajdonát, melyet az egy *szemléltetőség* szóba, elismerem elégtelenül, igyekeztem befoglalni, kissé részletesebben kell elemeznem.

Minden művészet valamely tárgyat, legyen az természeti tárgy, vagy érzés és szenvedély, történet vagy cselekvény, igyekszik a maga saját eszközeivel ábrázolni s czélja ez ábrázolással azt a csalódást (illusiót) idézni elő, vagy közelíteni meg, hogy ábrázolása tulajdonképen *nem*

zés is: *Atreüszfi* Agamemnon, *Peleüszfi* Akhilleüsz; *Telamonfi* Ajász. A Homér jelzőiről alább még lesz szó.

* A csata, különösen a pár-harcz egyes fázisai majd mindig ugyanazon kifejezést nyerik, a dolog természete szerint, az egymásra rohanás, összerobbanás, dulakodás stb. kevés változatosságot követelnek a kifejezésekben. Vannak azonban Homér-nak saját, egyénileg kedvencz kifejezésmódjai. Ilyen példáúl előszeretete a tagadólagos kifejezésmód iránt: *nem* vala engedetlen, «engede» helyett; *nem* vala figyelmetlen a szóra, «figyelmeze» helyett; *nem* röppene hatástalan a nyíl, «hatott a nyíl» helyett stb.

ábrázolás, hanem *valóban az* a mit ábrázol. E meghatározás illik úgy a képző mint a szóló művészetekre. A festő és szobrász, a költő, a zenész, és a színész mindenik a maga eszközeivel, ezt teszi. Egyik az érzelmeket vagy az emberi cselekményeket, a természet alakjait vagy képeit, színekben s domborvésetekben, a másik hangokban vagy épen a cselekvés élethü utánzatában, de mind úgy igyekszik ábrázolni, hogy ábrázolata tárgyilag (objective) a valónak feleljen meg, alanyilag (subjective) pedig azt a hatást költse, melyet a való költene.

A művészet különböző ágainak különböző terök van, melyen a czélt elérhetik vagy megközelíthetik, melyen túl eszközeik nem terjedhetnek. Hangokat a szobrász és festő, alakokat a zenész soha sem fog ábrázolhatni s ha megkísérti, ezzel csak összezavarja a művészetek határait, de czélját el nem éri. Ámde lehet a szobor is oly élethü, hogy azt mondjuk rá: «csak hogy meg nem szólal!»; lehet festeni is a vihar felhőit s villámlását úgy, hogy dörgését és csattanását szinte hallani véljük; s lehet, bár szükebb körre szorítva, a zenében is éreztetni az alakok csoportosulását, mozgásait, helyét, arányát.

Valamennyi művészet közt a szó-művészet, a költészet rendelkezik a legtöbb eszközzel s bír legszélesebb kört befogni. Ha nem idézheti is, pl. egy tájnak össz-benyomását elő, mint a festő vászna, vagy egy alak vagy épen csoportozat idomainak összes képét mint a szobrász, a kinek művét egészében, egy pillantással látjuk, míg a költő leírása csak egymásutánban, részletenként áll előttünk: de rendre rendre az ő előadásában is kidomborúl az alak, megelevenednek a színek s az egész kép összesége világossá lesz lelkünkben. A természeti hangokat sem utánozhatja közvetlenül s egész mivoltukban; de rendel-

kezik hangutánzókkal, melyek ugyanazt az érzést keltik föl bennünk. Magokat az érzelmeket sem adhatja vissza mint olyanokat, de előidézheti bennünk leírásai, elbeszélése, vagy a cselekvő személyek beszéltetése által. Csak ne igyekezzék túllépni saját tere s eszközei korlátait, ne kezdjen lehetetlenbe: sokat érhet el, többet mint bármely más művészet, — mert leírás, elbeszélés, elmélkedés, beszéltetés állanak rendelkezésére.

A költő (vagy elbeszélő) azon műtétele, midőn szókkal alakokat ábrázol s igyekszik megfoghatóvá, szemléletessé tenni, az ú. n. *plasticitas*. Az epikus költőnek van erre mindenik között legnagyobb s leggyakoribb szüksége; mert a lirikusnak érzelmekkel s nem alakokkal van dolga, a drámai költő helyett pedig a színész végzi el azt. Azért az epikusok közt találjuk a plastikus költöket, nálunk pl. Arany-t, — s köztök e részben sem nagyobb egyik is Homérnál.

A szemléltetés eszközei: a jelzők, a leírások, a hasonlatok.

A Homér *jelzőiről* már emlékeztem. Azok a mily egyszerűek, ép oly jellemzők s annál fogva szemléltetők is mindig. A személynek vagy tárgynak legszembeötlőbb tulajdonáról vannak véve. Héra pl. szemeinek nem annyira nagyságáról, mint szederj-színű setét kékségéről van *ökörszeműnek* (bóopisz) jelezve, mint Athéne is kék-, vagy villogó, fénylő szeműnek; Akhilleüszt a gyorslábú, bajnok, levente jelző egyaránt megilleti; másokat fegyverzetök valamely feltünő darabja jelez, mint Hektort az ingós tarajú sisak, Ajászt a tizenegy sing hosszú dárda. Hektor «harczban telhetetlen» is; Nesztor, a bölcs beszélő »bűvös ajkú»; Odüsszeüsz «furfangos, ármányos», lelki tulajdonaikról, de melyek külső cselekvésben nyilvánul-

nak. A hajók jelzője: lenge, vagy evezős (Szabó Istvánnál, nem igen szépen, uszka vagy eviczke); majd ismét, a hajó barna, a gálya suhanó. Az álom: vészes, ha rosszat hoz; ambróziás, ha édesen pihentet. S alig van név, személyé vagy tárgyé, melynek jelző ne jutna, hogy fesse és szemléletessé tegye. Egész szótárt állíthatnánk össze a Homér jelzőiből.*

* Ime csak néhány, csoportosan. *Természeti tárgyak:* az ég: csillagos; a föld: dústermő; a táj: erdős, szakadékos, göröngyös, dús gabonában, ló-legelte, szép asszonyokban gazdag; a tenger: violaszín, borszínű, háborgó, morajos, terméketlen; a folyó: égből eredt, széles medrű, ezüstös ösvényű, magas partú, sásszegélyű, tengerbe omló; stb. *Emberi alanyok:* a bajnokok: fürtös, gyors lábú, ércz-övedzett, kopja-rázó, paizsos, ló-fékező, gulyával gazdag, uralkodó; hölgyek: dagadó keblű, szép arczú, kerek (domború) szemű, szép hajú, arany hajú, gyönyörű ölű, idomos csuklójú, szép bokájú, hosszú uszályú, magasztos, tisztes, gondos, higgadt, termetes, szép alakú, deli; az álom: tag-oldó; a halál: keményen ágyazó; a szó: szárnyas; városok: jól épült, kemény falú, körül-tornyos, széles utczájú, gazdag aranynyal, szél-körüljárta, sok lovú, sok galambú; hajók: két evező-sorú, szép ékes tatú, barna vagy fekete orrú, tenger-úszó. *Istenek:* Zeüsz: égben trónoló, égisz-tartó, setét felhős, villámló, mennydörgő; Héra: ökör-szemű (szederszemű), fehér karú, fehér könyökü, fehér ölű, arany trónon ülő; Pozejdon: föld-övező (tenger istene levén, mely a szárazt körül övezve tartja), fekete fürtű; Hádesz: kérlelhetetlen; Athéne: villogó szemű; Áresz: nép-lázító (t. i. a népeket egymás ellen), vértől csepegő, férfi-ölő, köny-fakasztó; Artemisz: nyíl-szerető, szép koszorús, arany zablájú, arany orsójú; Főbusz: nyilazó, fény-szülte, fürtös, messze lövő; Éosz (a hajnal istennője): rózsás újjú, sáfrány ruhájú; Thétisz: habszülte, ezüst lábú stb. stb. A költemény egyes személyeinek, a hősöknek, stb. — ritkán váltakozó, többnyire állandó s annál maradandóbb képet adó — jelzőit egyenként elősorolni, sokra menne.

A Homér leírásai.

De végre is a jelző csak egy szó, egy tulajdonság. A *leírás* kétségkívül sokkal hatalmasabb eszköze a szemléltetésnek ; s leírásaiban van a Homér plastikájának igazi ereje. Akár csak rövid, egy pár sornyi legyen a leírás, mint ama sokszor idézett s mindenkitől bámúlt képben, melyet mindjárt az I. énekben, a Thétisz esdekléseire igéretet intő Zeüszről rajzol :

Mond vala s barna szemöldökivel ráinte Kronion,
S ambroziás haja rázódott az olümpi királynak,
Isteni főjéről s rengette a nagy Olümposzt *

* I. ének 528—530. v. Vályi-Nagy fordítása. Kazinczy Ferencz így adja :

Mondá s barna szemöldjeivel hunyorita Kronion,
S ambroziás haja föllebbent a rettenetesnek
Homloka szent bérczén s megrendült a nagy Olümposz.

Utána Kölcsey így :

Mond — és barna szemöldjeivel hunyorita Kronion,
S ambroziás haja fellebbent volt a fejedelmnek
Homloka szent bérczén s megrendíté a nagy Olümpot.

Szabó István :

Igy szólott Zeüsz és szögbarna szemöldivel intett,
Ambroziás haja feltorzadt a boldog uristen
Mennyei főjének, mire megrendűle Olümposz.

Kiszedve mindegyikből a szépet s mellőzve a nem szépet, így lehetne e három sor :

Mondá ; s barna szemöldeivel ráinte Kronion ;
Ambroziás haja meglebbent a nagy égi királynak
Büszke fején s hogy megrázá : rengett az Olümposz.

akár hosszúra terjed részleteivel, mint a még híresebb és még bámultabb leírás Akhilleüsz paizsának készültéről Hefajsztosz által.* E leírásban a költő művészetének titka

Egyébiránt hasonló rövid, de szintoly erőteljes és plastikus leírással akármennyivel találkozunk még az Iliászban. Legyen említve csak egy pár a sokból. Mindjárt az I. énekben két ily, szobrászi vésőre méltó csoportozatot találunk. A mint Athéne istennő, Héra sürgetésére, Akhilleüsz mögött megjelenik. (I. 197—200.)

Hátula állt és sárga haján ragadá meg Achilleszt,
Néki jelenvén meg mástól nem látva kivűle.
Elhűlt Pélídesz s hogy hátra tekinte, legottan
Ráismert Pallászra, kinek szeme rémesen égett.

Odább (I. 498—502), a mint Thétisz, fiáért esdekelni, Zeüsz elé megy,

Mennykövező Kronideszt, másoktól elkülönözve,
Lelte Olümp csipkés havasának legtetejében;
Ennek elébe leült és általölelte balával
Térdeit, jobbjával pedig érintette az állát,
És szavait fölemelve, imigy esdekle előtte . . . .

Ily szemléletes leírások fordúlnak elő a III. ének várfali szemléjében, pl. a mint Priamosz Agamemnont (166—170), Anténor pedig Menelaoszt s Odüsszeüszt (209—224) leírja. Ilyen a haragvó Héra leírása (XV. 101—104), a mint ajkaival nevet, de szeme setéten villámlik, hogy az istenek is megréműlnek tőle stb.

* XVIII. 478—607. v. E paizs leírása, — melyről az egész ének *Fegyverkészítés*nek (ὁπλοποία) szokott neveztetni — bármily tökéletes is költői szempontból, sok dolgot adott a homér-magyarázó tudósoknak. Régiek, Heraklidesz Pontikusztól (ki a Platón és Arisztotelesz tanítványa volt) elkezdve s újabbak, Pope-tól és Daciernétől Lessingig (Laokoónjában), sokat írtak róla s maradt még a legújabbaknak is. Kérdésbe tették pl. vajjon emberi művészet általában s különösen a homérkori ötvösművészet, képes lett volna-e ily paizst létre hozni? feledve, hogy Homér istennel készítteti e pajzsot, s így a legszebb ötvös-remeket, a mit ő láthatott, képzeletével sokkal túl szabad haladni.

abban áll, hogy az isteni művet nem készen írja le, hanem szemünk előtt készítteti el. A paizs gömbölyű, vagyis kerek s középen kidomborodó. Mezeje négy, közös középpontú körre van osztva. A legbelső, mely a paizs alakzatánál fogva a legjobban kidomborodó, az eget, földet s a földközi tengert ábrázolja, leírva azonban csak az ég csillagzatai vannak, a mint azokat Hefajsztosz a domború mezőbe beleteszi. Kívül ezen a második kör, két mezőre osztva, a békét és a háborút ábrázolja, mint legegyetemesb hatásút az emberi állapotok közül s legillőbbet is egy hős paizsára; és pedig két város képében, melyek egyike a béke, jóllét, igazságszolgáltatás áldásainak örvend, másika a harcz és dúlás veszélyeit szenvedi. A harmadik kör, kívül ezen, hat mezőben ugyanennyi képet tűntet föl, az emberi és természeti élet köréből. E bájos és rendkívül szemléletes képek: a szántás-vetést, az aratást, a szüretet, a pásztor-életet, a juhászatot és végre a társas mulatozást (tánczot és zenét) ábrázolják. E harmadik körön kívül van, csak foglalványúl, keskeny sávolyként, mindent körülölelve az okeánosz.

Álljon itt e leírásról s az azt megelőző jelenetről saját gyaló kísérletem.*

Míg ezek ** így válták egymással igéik':
Tetisz Héfajsztosznak szálla műhelyéig,
Mit maga *** épite, érczbül, örökszépen,
A csillagos égnek kellő közepében.

* XVIII. 368—616. Az eredetiben 243 sor, nálam 260-ra dagadt. Mint Baksay, én is magyaros alexandrínekben próbáltam Homért a magyar olvasó szájízének élvezhetőbbé (?) tenni.

** T. i. Zeüsz és Héra, kik az előbbiben beszélgettek.

*** Maga t. i. Héfajsztosz. Az eredetiben jelzője is benne van: a sánta.

Ott leli őt Tétisz, izzadva fuvóknál,
Húsz üstje körül im sietősen munkál,
Mik sorban álltak a terem fala mellett.
Alájok aranyból karikákat helyhet'tt,
Hogy az égi körbe önként * begurúljon
S vissza, ha melyik kell. Mind kész vala, újon,
Más se hiányzék már, csak a fülök épen,
Szeget, azt fölütni, most vert hevenyében.

A míg így készíté utolsó szegét is,
Közelít lakához ezüstlábu Tétisz,
Kit a bűvös fátylu Kharisz, ez a Sánta
Neje,** ép kinézvén, egybe megpillánta.
Megragadá jobbját s szólt neki meghitten:
«Nagy uszályu Thétisz, ugyan hol jársz itten?
Mily ritka szerencse, kedves te, minálunk!
Jer be, ha mink van, hadd szivesen kinálunk.»

Szólt a kecses úrnő s lakába bevonva,
Ültette világszép ezüst szegü trónba,
Lába alá zsámolyt helyzett s a műhelyben
Dolgozó urához lekiálta sebten:
«Jer fel uram, Thétisz akar szólni véled!»

Az olümpi mester viszon' így beszélett:
«Mily kegyes istennő száll hozzám, ki hajdan
Megmente veszélyből a halálos bajban,
Mikor gonosz anyám *** — hogy ne fedeznék föl
Hogy sánta fiút szült — ledobott az égből.

* Héfajsztosz gépei önmozdonyoknak képzelendők.

** Máshol (Odüsszéja VIII. 267) Afrodítét magát mondja Homér a Héfajsztosz nejének. Mindenkép a báj és kecs van társúl adva a művészethez.

*** Héra. — Másik monda szerint nem sántaságát, hanem általában születését akarta eltitkolni s a fiu az égből leestében sántult meg.

Oda lettem voln', ha Thétisz akkor föl nem
Fog Evrünoméval, a hablánynyal,* ölben.
Kilencz kerek évig nálok tartózkodtam,
Morajos haboktól elzárt barlangjokban;
Sok drága kösöntyüt, függőt, gyürüt, szépen
Formálva magamtól, volt ott menedékem.
Sem isten sem ember nem vette neszét is,
Csak kik elrejtettek, Evrünomé s Thétisz
Tudtak rólam... S ez a Tétisz jő ma hozzám?
Őneki hálámmal oh hogy' ne adóznám!
Te siess csak hozzá, uzsonát adj menten, —
Én csak a fuvókat hagyom itt még rendben!»

— Monda s az üllőktől biczegő lábnyommal
Nehezen fölálla. A fuvót azonnal
Elvonta a tűztől; egy ezüst szekrénybe
Minden műszereit szép sorba tevén be,
Kezeit, nyakszirtját, képét — s mit a kondor
Szőr boritott — mellét megmosta koromtól.
S vette felöltőjét; vastag erős botján
Sántitott kifelé, súlya támaszkodván
Négy fiatal lányra, kiket maga képze
Erős- s eszeseknek, sárig arany érczbe;
Szólani tudókat, isten-ajándékból.**
Ezek a felházba őt fölsegíték, hol
Bajjal Thétisz mellé üle, fényes székbe,
Kezeit megfogta s így kezde beszédbe:

«Hol jársz te minálunk? Nem vártunk ingyen se',
Oh patyolat-fátylu! Mily drága szerencse!

* Evrünomé, Okeánosz lánya; Zeüsztől a grácziák (khárik) anyja. A legrégibb theogonia szerint férjével Ofionnal, Krónosz előtt a világ uralkodói. Thétisz a Nereüsz (tengeri istenség) leánya. Zeüsz is szerette, de az levén a jóslat: hogy ha fiut szül, az hatalmasabb lesz apjánál, nem merte magának venni, hanem egy halandóhoz, Peleüszhöz adta nőül, kitől a bajnok Akhilleszt szülte.

** Lásd a 318. l. * jegyzetét.

Szólj, mit akarsz? engem akármire készen
Lelsz, ha megtehetem s megtehető lészen!»

Szóla viszont Thétisz s könnyei omoltak:
— «Van-e, oh Hefajsztosz, az égi nagyoknak
Sergébe' csak egy is, olyan gyötrelemben,
Vagy a kit úgy megvert Zevsz atya, mint engem?
A tenger leányi közt egymagamat csak
Ada földi férjhez nőül Peleosznak;
Vonakodva tűrém ágyát, ki jelennen
Elaggva alig teng. De nem ez bánt engem.
Fiut engedvén Zevsz fogadnom e férjtől,
Kit úgy növelék mint kerti csemetét föl,
Karcsu növendék-szált, abból a föld hátán
A legerősb hős vált, — és harczba bocsátám
Trója alá, — s most már nem tudom felőle:
Az apai házba ha visszakerűl-e?
S ha megél is s mig rá süt a nap sugára:
Gyászba borúlt s mitse' tehetek javára.
Mert harczi jutalma vala egy szép lányka
S Agamemnon tőle azt visszakivánta;
Ő sátrába vonúlt elkeseredetten,
S im a trójai had győztes leve menten,
S hajóira űzte az árgoszi népet,
Hogy ki se jöhessen; akkor az elképedt
Fejedelmek, esdve, nagy igéretekkel
Kérlelték fiamat; de neki mind nem kell,
S nem akarta rólok levenni az átkot,
Maga helyett még is egy dalját bocsátott,
Patrokloszt, tulajdon maga fegyverébe';
S vele ment fiamnak minden hadi népe.
Már a szkája-kaput * vivták nagy erővel,
A harcz bizonyára már javokra dől el,
Ha nyilazó Fojbosz, a Menojtioszfi **
Dúló csata-rendjét nem jőne megosztni,

* Trója egyik kapuja, a görög tábor felőli.
** Patroklosz, Menojtiosz fia.

S vérében — Hektornak nem ád diadalmat!
— Mostan azért jöttem esdni, ha meghallgatd:
Senyvedő fiamnak sisakát, meg pajzsát,
Harczi sarút, csattost, készítni ne sajnáld,
Pánczélt is azonkép, mivel Patroklosznak
Ott vesze mind testén, most érte jajong csak!»

— Mire a Tűz-isten, a sánta, meg úgy mond:
«Bizzál s e miatt szűd' ne emészsze búgond
Mert vajha haláltól, gyászvégzete jöttén
Oly bizonyost tudnám elrejteni őt én,
Mint bizonyos, hogy lesz fegyverzete mától,
Hogy a ki meglátja: szépségin elámul.»

Szólt s ott hagyva Thétiszt, indúl műhelyébe,
Fordítja fuvóit, húszat, tűz elébe;
Tág tüdejü fúvók, magok' tele szíván,
Élesztik a lángot, mit a munka kíván,
Mit az égi mester művészi szeszélye.
Láng lobog, a szikrát szórván szanaszélyel;
Ő a tűzbe kemény rezet, olmokat dob,
Ezüstöt, aranyt is, hogy a szikra pattog,
Aztán a nagy üllőt teszi tőkéjére,
Baljába fogót kap, pörölyét jobb kézre,
Sok erős csapással az érczet megedzi,
S formálni legelsőbb a paizsot kezdi.

Iszonyú erősen, öt-rét veri össze.
Hármas karimával közepét körözve,
Szíj tarcsot, ezüstből, — de az első lapján
Elmés gondolatit remekül kirakván.

Ott * eget és földet, meg a tenger ágyát,
A sosem nyugvó Nap s tele Hold világát,
A homorú égnek koronáit, minden
Csillagot, a mint van, kiveré szép rendben

* A legbelső kör.

Elől az Esőst * s a Kaszást,** Hetevénynyel***
Távolabb a Gönczöl-szekerét tevén fel,
Mely a Kaszást nézi, amodább kerülve
S habos Óczeánba soha sem merül be. †

Azután †† két várost, teli hangos néppel.
Egyikben: lakomák, lakzi; vigan lépdel
A násznép, a Hímen fáklyája világol,
Szűz arát kisérnek dallal a nászágyhol.
Körben az ifjúság deli tánczot jára,
Bokázva sípok és cziterák hangjára,
Asszonyok, a pitar-ajtóba kiállván,
Gyönyörködve nézték. — De más nemü látvány
Tünt a piaczon fel. Két pörös ember közt
Hangos vita támadt; egy a mással szemközt
Bizonyozza: «én a vérdijt lefizettem»,
— «Egy fillért se' láttam!» — esküdtek mindketten.
Esküszik mindkettő, hogy tanúi vannak.
S pártját fogj' a tömeg, ez ennek, ez annak.
Míg elcsitíták a hirnökök a hangot,
Mert köpadokon már kört ülnek az aggok,
S a hirnöki bottal fölállnak egyenként,
S nyilvánosan ott a törvényt teszik ekként,
Két tálentum arany vala dijul szabva,
A ki ott legbölcsebb itéletet adna.

Igy az egyik város. A másik ††† előtt meg
Két hadcsapat állott, vasba öltözöttek.

* A Hyádok, a Bikában, melyek az esős évszak kezdetét jelölik.

** Az Orion, a legfelségesb csillagzat, közepén a Jákob pálczájával.

*** A Fias-tyuk, hét csillagával.

† Közel levén a sarkhoz, soha sem megy le, csak körben forog.

†† Itt kezdődik a közép-kört környező első kör leírása; s először is a békés város képe, két jelenetben: a nász s a birás-kodás leírásában. «A vének élő szája rendel igazságot» (Arany J.)

††† A hadi lábon álló, ostromlott város képe.

Vitatva egyik: hogy részt követel abbúl
Mi a városban van; ha nem: szabadon dúl.
Ellenzi a másik s cselt készít azonban.
Nő, gyermek, agastyán mind a falakon van,
Őrön; mig a fegyver-fogható leventék
Indúltanak. Áresz s Athéne vezették,
Aranyos pánczélban, kimagaslók messze
Minden hadi népen, mely őket övezte,
Magas istenségek, a hadak vezéri.
S már csöndben a tábor ama helyt eléri,
Egy patak alján, hol a barmot itatják.
Ottan a két isten elrejti csapatját;
Két kémet előre őrszemre helyezve,
Hogy, ha juhot barmot hajtnak, fölfedezze.
Hajtottak is épen. Két pásztor utánok,
Síppal enyelgvén, cselt nem is gyanítának.
Azok meg a lesből kirohantak mindjárt,
A gulyát elvágták, el a szép szelid nyájt.
S a juhászt s a pásztort megölék. Azonban
A város alatt még alkudozók onnan
Megsejtik a nagy zajt, szekerekre kapnak *†
S nyomába erednek a tolvaj csapatnak.
Elérik a parton; összekeveredvén,
Karddal, kelevézzel vívnak a víz mentén;
Visszavonás, Vész, Zaj ságnld közepettök,
Egyet vérbe köpül, mást sebesen megbök,
Harmadikat lábnál fogva meghurczolja;
Köntösük csatakos, omlik a vér róla;
Szólnak, verekesznek, mintha csak élnének,
Holtjaik' is onnan kihozni serények . . .

Héfajsztosz ezen-kül ** széles ugart képze;
Harmadik szántásut, poronyút rá nézve;

* Nem vívtak lóháton, hanem szekereken, vagy gyalog.
** Itt kezdődik a második, külső kör; ebben az első kép a szántás-vetés.

Szántók jármasukat ott erre meg arra
Forgatták s mikor el-juttak a parlagra,
A barázda végén szív-viditó borral
Kinálta a sáfár; mire ismét sorral
Visszafordulának, mig tart az ugarból,
Hol a felszántott rész feketésen barnúl,
Mert, bátor aranyból volt verve, úgy tűnt föl
Valamint fris szántás, a csodaszép műtől.

— Hullámzik odább * mély lábban arany gabna,
Gyors aratók voltak állítva be abba,
Sarlójuk alatt csak úgy dűltek a rendek.
Nyomaikban hárman kéveкötők mentek,
Kiknek a vert markot fiatal leányok
És gyerekek hordák szaporán utánok.
Közepütt pálczával urok állt, a sok szép
Keresztnek örűlve. A béresek osztég
Egy czímeres ökröt vágtak akkorára,
Asszonyaik tésztát gyúrtak vacsorára.

Szőlőt képze odább,** dúsan megrakottat,
Melyre arany fürtöt tömérdeket aggat,
Végig ezüstből vert lugas-oszlopokkal;
Melyet kék aczélból vert árokba foglal;
Ólombul a mesgye, mely szűk utat enged,
Gazda, szedők hogyha szüretelni mennek,
S rajta a méz szőlőt, font kosaraikban,
Gyönge fiuk, lányok, hordják vala vígan.
A vídám csoport közt, harsány-szavu kobzán
Egy fiu vig nótát vere, melyhez osztán
Línosz-dalokat *** fújt, hogy a játszi kedvtűl
Valamennyi népség dalra, tánczra perdűl,

* Az aratás képe.

** A szőlő-művelés és szüret képe.

*** Linosz, Homér előtt sokkal élt monda-szerű lantos, Apollo fia, Orfeüsz és Heraklesz zene-tanítója.

Pödrött szarvu ökör-gulya jár amarrább,*
Ónból meg aranyból formált deli marhák,
Nagy bőgve sietnek a fészer-alomról
Alá, hol a csermely szittyós vize mormol.
Négy arany ökrész ment vélök legelőre,
Kilencz fürge kuvasz a kiket kisére.
De a mint haladnak, két nagy vad oroszlán
A kolompos ökröt elkapta, orozván.
— Ucczu kutyák, bojtár-gyerekek, nyomába!
De azonba' későn, űzik, de hiába.
Már azok a sőrét széttépve, kifalták
Beleit vérét mind; s mig a rémült falkát
Térítgetik ők, az uszitott ebek meg
Az oroszlánokba fogni csak szepegnek,
Neki-neki szökve ugyan megugatják,
De vissza-farolva zsákmányt oda hagyják.

Majd ** gyönyörű rétet, símára kaszáltat,
Teve bé a sánta Tűz-isten odábbat.
Legelőt is nyájast, kövér birka-járást,
Itatót, szárnyékot, aklot is egyjárást.

Ezekhez utolszor *** tánczterт is remekle,
Olyat épen mint a Dedalósz-emelte
Volt Knosszoszon hajdan, szép Ariadnének.
Kelengyés szüzek itt s hő vérü legények
Egymást kézen fogva lejtik a víg tánczot.
Lányok deli testén híg patyolat játszott,
Ifjakon olajszin szép himzetü dolmány.
Amazok: koszorús fürtjök leomolván,

* A pásztor-élet képe.
** A juhászság rövid leírása.
*** A tánez-terem vagy nyilt-téri mulatság leírása. Ily tánczteremet építe, Knosszosz, Kréta-szigeti városban, a monda szerint Dedalosz a szép Ariadné kedvére, a miért ez Thezéoszt a szintén Dedalosz-építette labyrinthból kivezette.

Ezek: lógó kardot hordtak ezüst szíjon.
És gyakorolt lábbal úgy pergenek, íhon,
Mint kézi korong a fazekas kezébe'
A mikor mellé ül s próbálja ha mégy-e?
Majd összeszaladnak, majd vissza keresztül;
Mig a körben nézők szive is megpezsdűl,
S két férfi heugrik széles jó kedvében
S kurjongva a forgóst eljárja középen.

Mind e fölé * szélről, a nagy Ókeánoszt
Tette körös-környűl, az örök hullámost.
— S mikor a szép pajzsot ezzel kiremeklé:
Tűz-ragyogó pánczélt képeze mellé,
Aczél sisakot még a hősfi fejére,
Csillámos aranyból tarajot föléje,
Hogy messze kilássék a csatán; azontúl
Lábára sarút még hajlít vala ónbúl.

— S a ragyogó fegyvert, hogy igy elkészűle,
Oda vitte annak, ki Ahilleszt szűlte.
S ez, havas Olümpról, mint keselyű szárnyal,
Lebocsátkozék az égi adománynyal . . .

Eddig a ὅπλοποίια.

De bármennyire kimagaslik e szép leírás, még Homérnál is, teljességgel nem áll magában. Az Iliász minden éneke mutatja, többé-kevésbbé megközelítő párját. Említsünk meg néhányat a főbbekből.

Mindjárt az I. énekben az istenek lakomája (I. 596—604), a másodikban a görög hajók s haderő (II. 459—785) s mindjárt reá (II. 816—877) a trójai haderő leírása; a harmadikban Heléna megjelenése a trójai vár-

* Eddig az alakok a paizson; most jő még körűl, szélről, a legkülső kör, a mindent befogó Oczeán.

falon ülő vezérek közt s magyarázó leírása az onnan belátszó görög tábor kitűnőségeiről, (III. 154—244), egészen hasonló jelenet ahhoz, mikor Hedzsir a Sáh-Náméban Szóráb faggatásaira az iráni had jeleseit megnevezgeti; a negyedik ének végétől kezdve egymást követő csata-leírások; Patroklosz felöltöztetése az Akhilleüsz fegyvereibe (XVI. 131—155.); a Patroklosz holttestéért való küzdelem egyes mozzanatai (XVII. ének); az istenek gyűlése, pártokra oszlása, s a harczba indulásuk által felköltött vihar és földrengés (XX. 4—75); Patroklosz testének máglyán elégetése, a lángokat szító Boreász és Zefir (szél és szellő) s a tisztelelére tartott harczjátékok (XXII. 134—230, 262—897); Hektor temetése és tora (XXIV. 717—802) stb.

A Homér leírásainak általános jelleme: hogy azok soha nem helyt álló, henye leírások, hanem cselekvények mindig. Így a görög hajóhad, bár sokszor tétetett ellene az a kifogás, hogy jóformán csak névsor, a hajók katalógusa, s általánosan későbbi betoldásnak is tartatik: mind a mellett a hajók és haderő szemléletes felvonulását adja elő. A Héfajsztosz által *készített* paizs helyett, mint láttuk, a műhelyben készülő paizs van leírva. Így Patroklusz sem úgy van leírva az Akhilleüsz fegyvereiben, a mint azokba felöltözve készen áll, hanem a mint azokba öltözik s egyenként veszi azokat magára szemeink előtt. A csataképek mind eleven mozgó képek, holt leírások helyett. S ez a mi őket oly szemléletessé teszi. Néhol egy közönséges gondolat a költői leírás alakjában jelenik meg s szemléletességével megfogja képzeletünket. Hektor, összeakadva Ajásszal, a helyett hogy ezt mondaná: «én is értek a harczhoz», így szól:

«Engem ugyan, valamint gyarló sihedert, avagy épen
Nőt, ki csaták műveit nem szokta kezelni, ne kísérts!
Mert tudom én mi az ütközet és mik az emberölések.
Jól tudom ám én a bikabőrt * forgatni akár jobb
Részre, akár meg balra s azért verekedni kitartván;
El tudom Áresz erős tánczát én járni gyalogként,
És tudok ütközetet, rohanó paripákra szökellve . . .»
(VII. 235—241. Szabó István fordítása.)

Ilyen, a hogy Agamemnon a harczra készülődést, meg a harczi fáradalmat leírja (II. 382—390):

«Dárdáját ki-ki fenje ki jól, készítse ki pajzsát,
Gyors paripájának ki-ki jó bő abrakot adjon;
Nézze körül szekerét; s készen legyen arra: hogy estig
Kelletik ütközeten mérkőznie trójaiakkal.
Tudnillik nem lesz pihenés, de parányi se lészen,
Mig beköszöntve az éj el nem választja az embert.
Majd izzad kebelén némelynek az eltakaró pajzs
Szíja, belé fárad keze a dárdába napestig,
Majd izzad lova, mely ragyogó szekerével iramlik.»

Ilyen a nap delelésének s alkonyulásának már idézett leírása (a hazatérő favágók eleven képe XI. 84—91) stb.

A Homér hasonlatai.

A leírásokkal egyenjogú eszközei a Homér szemléletességének: *hasonlatai*. Hasonlatainak általános jellemvonása, hogy ismeretes jelenségek eleven szemléletéből vannak véve. Gazdagságuk és sokféleségük, mondja

* Szabó István-nál: asszu tulkot; mindkét kifejezés alatt a száraz bőrrel (bika vagy tulok bőrével) bevont paizs értendő.

Nitzsch,* részint a mindenütt jelenvaló költői képzeletből, részint az élet különböző jelenetei felfogásának elevenségéből származik.

Nem érdektelen tanúlmány — s a mindenre ráérő németek nem is röstellték vesződni vele ** — vizsgálni: hol, mily mérvben s mi módon él hasonlatokkal Homér. Az eziránti vizsgálatot és összehasonlítást kétségkívül túlzásig vitték, s mindent a mit Homér tett, a legutolsóig kiterjedő kiszámítás gyanánt igyekeztek feltűntetni. Mi azt tartjuk: a költő felséges tetszése s szabad akarata határoz e részben is; hasonlattal él és úgy él vele, a mint gondolatát képben akarja világossá tenni, s annak érzékítésére ezt az eszközt találja legczélszerűbbnek. Mind a mellett tagadhatatlan, hogy némi általános tételeket e részben is lehet felállítani. Szembetűnő mindenekelőtt, hogy mikor maga beszél, akár elbeszél akár leír, sokkal gyakrabban él hasonlattal, mint a mennyit személyei szájába ad, kiket pedig lehető leggyakrabban szokott drámailag beszéltetni, de hasonlatokban vagy csak a legegyszerűbb, egypár szóból álló képpel, pl. «éles mint a bárd» — «reszket mint az őz» — «párducz (vagy oroszlán, vagy vadkan) nem oly vad, mint —» «mint ember és oroszlán s farkas és bárány közt nincs egyesség» — s több ilyenekkel, vagy ha költőileg kivitt hasonlatot ad szájokba, azt már csak nagy felhevültökben, magas indulat hevében teszi. Ily nagyobb hasonlat, a költemény különböző személyeinek szájába adva, mindössze csak tizenegy van

* *Beiträge zur Geschichte der epischen Poesie der Griechen.* Leipzig, 462—328. l.

** Nitzsch az épen idézett helyen; s még részletesebben: Dr. Adolf Kiene, *Die Composition des Ilias* czímű művében, 244—288. ll.

az egész Iliászban; s ebből hármat a költemény főhőse Akhilleüsz,* indulata legnagyobb forduló pontjain mond; kettő istenek (Pozeidon és Fojbosz), őt szintén főszemélyek (Agamemnon, Menelaosz, Glaükosz, Priamosz és Páris) szájába van adva s csak egy jut kisebb jelentőségű személynek (a trójai Aziosznak, XII. 167—172) de az is fontos forduló ponton. Egy szóval: személyeinek nagy ok és jelentőség nélkül nem ad szájokba hasonlatot Homér. Annál többet használ maga, leírásaiban és elbeszélésében, a költői festés eszközeiül. S nem kevésbbé érdekes észrevételre nyújt alkalmat az összevetés, a hol s a mint saját hasonlatait használja; gyéren, vagy épen nem: a semleges, átmeneti helyeken; gyorsan következve, olykor halmozva is, a már duzzadó árrá növekedett elbeszélés hevében. Számtalanszor mondatott, nyomatékkal, hogy az Iliász I. énekében egyetlen hasonlatot sem hasz-

* Az elsőben, az őt Agamemnonnal kiengesztelni akaró követséggel szemben önti ki haragja s fájdalma méltó panaszát (IX. 323—327); a másodikban az akhivok veszedelme fölött jajongó Patrokloszhoz intéz egy gyöngéd s bensőséggel teljes költői hasonlatot (XVI. 7—11):

> Mit sírsz Patroklosz mint kis gyönge leányka
> Szepegve fogózik anyja szoknyájába,
> S kéri hogy vegye föl, úgy kéri esengve,
> Föltartja utában, akárhogy sietne,
> S oly esennen nézi, könnyel teli szemmel,
> Addig-addig kéri esdekve: »vegyen fel!»
> Míg fölveszi végre . . . Neked is, barátom,
> Így serked esengő könycsep szempilládon . . .»

A harmadik hasonlat éles ellentétben áll ezzel, midőn a döntő ütközet előtt (XXII. 262—267) visszautasítja Hektor békejobbját; holott mind a kettő egy forrásból, a Patroklosz iránti szenvedélyes szeretetből ered.

nál Homér ; sőt Nitzsch a IX. énekről is ugyanezt állítja Ez utóbbi állítás mindenesetre téves, mert a IX. ének 4—8 és 14—15. soraiban foglalt két kisebb hasonlaton kívül itt van a 323—327. sorokban az Akhilleüsz szájába adott első s már csak ezért is nevezetes hasonlat; de még az általánosan igaznak tartott s ezerszer utánmondott előbbi nézet sem egészen áll, mert az I. ének 47. sorában is van, bár a legegyszerűbb alakú hasonlat (Pœbusz-Apollóról.)

Minden lépte nyomán megcsördült a haragosnak
Vállain a nyiltár: *valamint komor éjszaka, úgy ment.**

Mindenesetre szerény s tartózkodó kezdet a későbbi gazdagsághoz képest; mert már a II. énekben egymást követik a hasonlatok, s csaknem közvetlenül egymás nyomában nem kevesebb mint öt erős hasonlat festi a görög haderő megmozdulását s gyülekezését, hasonlítva azt a méhrajhoz (II. 87—93), a tenger hullámaihoz (144—146), a szél-hajtott búzavetéshez (147—149), ismét a tenger habjaihoz (208—210) s ismét azokhoz (394—397); s még azon énekben, mielőtt az ismeretes hajószemle (II. 494—759) megkezdődnék, ismét öt, egymásra halmozott hasonlat készíti elő a nagy felvonulást, mely «messzire kilátszó lánglobogáshoz» — «repülő madarak töméntelen ezréhez» — «légyfaj nagy sokaságához» — «kecskék csordáihoz» stb. hasonlít.

* Szabó István fordítása. Baksay így adja e két sort:

Vállán van a kézijj, tegze nyillal tele,
Haraggal lép, a nyil csakúgy zörög bele;
Jön mint az éjszaka . . .
(*Vasárnapi Ujság* 1877. 45. sz.)

A hasonlatok ily halmozásával máshelytt is találkozunk még Homérnál; de *kellő helyén mindenütt*, a hol a festésnek a legnagyobb erőt akarja s kell is adnia. Mert Homért, mint minden igaz költőt, nem a szeszély, hanem a dolog és tárgy természete határozza eszközei választásában. Így hasonlataival is. A harczi leírásoknál, s pedig minél több az egyesek párharcza, melyeket mind külön egyénítve kell jellemezni, annál sűrűbbek a hasonlatok. Így már az V., VIII., XI. XII. énekben. Majd a XIII. énekben (összesen 837 vers) 14, — a XV-ben (746 vers) 15, —a XVI-ban (867 v.) 17, — a XVII-ben (761 v.) 18 hasonlat van. Ellenben a VI-ban csak 1, a VII-ben 2, a XIV-ben, Héra sok beszéde mellett is csak 1, — két kétest nem számítva.

A hasonlatok halmozásában arra irányúl Homér művészete, hogy az általa festett tárgy minden mozzanatát szemléletessé tegye s a hány mozzanat, annyi képet adjon róla. Ide tartozik az is, mikor két alanyt — pl. küzdő feleket — foglal egy hasonlatban össze, s mindenikről megfelelő képet ad a hasonlatban. Pl. a XI. 67—71, hol a görögök és a trójaiak kaszásokhoz hasonlíttatnak, kik két sorban szemben vágják a rétet, vagy gabonát, XIII. 198—202, hol az Imbriosz ifjú trójai vitézt elragadó két Ajászt, egy elrabolt kecskegödölyét vivő két oroszlánhoz, — XX. 139—144, hol Akhilleüszt, az ölyvhöz, Hektort az űzött galambhoz hasonlítja a költő.

Mondani sem kell, hogy kedvencz hőseire szórja legpazarabbúl s legszebb hasonlatait Homér. Magát Akhilleüszt, holott a csatáknak csak kevesebbjében vesz részt, huszonhét hasonlat festi; Hektort egygyel több, de ő folyvást színen van, minden csatában. Hektoron kívül

a többi trójainak összesen jut tizenkét hasonlat, míg a görögöknek annál bővebben.*

Különösen jellemzők az Akhilleüszt festő hasonlatok. Mikor pl. Patrokloszt megbosszúlni csatára készül s lépésről lépésre jobban előtérbe lép: fényes példája a Homér festő és szemléltető művészetének. Miután lángoló feje egy égő város komor füstjéből kilövellő tűzhöz (XVIII. 207—214), — azután mindjárt (219—224) hangja a harsogó s egész tábort megriasztó hadi trombitához, — majd Patroklosz feletti jajongása (318—322) a kölykevesztett oroszlán felsívásához van hasonlítva, a XX. 164—174. sorokban a legszebb hasonlatok egyikével van festve a hős.

Mint fene oroszlán, a melynek elébe
Hajtásra kitódult egész falu népe,
De ő föl se vészi, ballag s hátra se néz.
Hanem mihelyest egy bátrabb ifju vitéz
Rányilaz: azonnal bőgve visszafordúl,
Nagy szive megnyekken, foga tajtékot túr,
Véknyait farkával csapdossa keményen
Magát viadalra tüzelni dühében,
S egyenest, szemeit dühösen forgatva
Rohan, ha ott vész is, az ember-csapatba:
Igy tüzelé mostan szive Akhilleszt is . . .

* Kiene id. m. 254—262. ll. összeállitotta tárgyaik szerint az Iliász összes hasonlatait. Németnek való, bár különben nem épen haszontalan munka, a mennyiben jellemző. Onnan veszem a fentebbi s a következő számokat. Menelaosz egymaga 14, — Patroklosz 12, — Ajász, a Telamon fia maga 10, — azonkívül a másik Ajászszal összefoglalva még 4. — Diomédesz 9, — Agamemnon 7 hasonlattal van festve. A görög hadseregnek egészben 40 hasonlat jut, melyből 13 közös a trójai haddal. Isteneknek 13, — ebből Athenére és Áreszre 3—3, Fojboszra és Iriszre 2—2 jut stb.

A legszebbekhez tartozik Agénor hasonlatos festése is, Akhilleüszszel szemben (XXI. 571—550):

Hatalmas szívében lángolt csatavágya.
— Mint sűrű erdőből párducz, neki vágva
Szemközt a vadásznak, nem ijedve tőle,
Úszítsa kopóit bár rá, avagy lője
Suhogó dárdáját, csak félre se szökken,
Átszegzve sem adja magát neki meg, nem,
A mig rá nem ugrik, avagy el nem húllott:
Nemes Antenor hős fia igy nyomult ott
Termetes Agénor, nem fordúlva hátra
S haragos Akhillevsz rohamát bevárta.

Hasonló példák, melyekhez számtalant idézhetnék még, legjobban feltűntetik a Homér élet- és valóságteljes művészetét hasonlataiban. Életet, és pedig konkrét, részletes vonásokkal festett életet, keres ő mindig; semmi sem mosódik el nála általánosságokban, vonásról vonásra domborodik ki minden. Különös szemléletesség, egészen a köznapiasságig víve, van például az oly hasonlatokban mint a XXIII. 517—527 és 760—764, hol a harczjátéki versenyfutásban egymást űző két bajnok, amott Antilokosz és Menelaosz, emitt ismét Antilokosz és Odüsszeüsz, majd a ló és a kerék, majd a szövő asszony vetélői hasonlatában van feltűntetve; vagy az Akhilleüsz pajzsának a tele holdhoz s a hajósoknak világító fénytorony tüzéhez hasonlítása (XIX. 373—379) — mikor

— Szél viharja
Otthonukból halas tengerre sodorja . . .

s ez utolsó vonással a kép, általánosból konkrétté van téve. Általában szokása a hasonlatokban egész a részle-

tekig kidolgozott képeket, ha szabad úgy mondani genre-képeket festeni, melyek élnek, mozognak, mint egy kis cselekvény, mint egy epizód-szerű kis történet, de a mely csak a fő-cselekvény vagy az épen folyó történet élénkebb szemléltetése végett van odaillesztve. A természetből (tengerről, csillagos égről, mezőről stb.) vett hasonlatokba is életet önt, midőn azokat vonatkozásba hozza az emberrel, vagy szerepelteti bennök az embert is. A számtalan példa közül, a mit felhozhatnék, legyen elég utalni csak egynehányra. Hektor úgy rohan az ellenségre mint a hullám a kősziklára (XV. 618) ismét mint a hajóba, elborítva a benn-ülőket (XV. 623—629); a vár-falakról a kő-dobás a sűrű hó-hulláshoz van hasonlítva (XII. 278—287), ritka plastikával, a mi annál többet jelent, mert a hópelyhek esését felette nehéz képben szemléletessé tenni; a villámtól sújtott tölgy képe (XIV. 414—420) a harczban lebukó Hektor festésére; az égő erdő ismételten előforduló s nagy előszeretettel festett képe (a többi közt XI. 155—161); a kis, de gyöngéd kép a hulló lombról, melyhez Glaukosz, a családja felől kérdezősködő Diomedesznek felelve, az embereket hasonlítja (VI. 146—149):

Olyan az ember-nem, mint zöld level a fán:
Földre omol egy lomb, szellő leszakajtván,
Helyette azonban meg azonmód' fejlő
Rügy fakad az erdőn a tavasz ha eljő.
— Az ember is; egyik fogy, terem a másik...

Ha lehet, még szemléletesebbek az állatvilágból vett hasonlatok. Ezekben az állatokat meglelkesíti, fölemeli az emberhez, az embert pedig, mint elsőt hasonlói közt, magasabb rokont, festi általok. Ilyenek például:

Akhilleüsz rohama Enéászra, mint az oroszlán (XX. 164—174), melyet fennebb már idéztünk, a legplasztikusabb leírások egyike egy hasonlatban; a Patroklosz holttestét védő Ajász, mint a kölykét őrző oroszlán (XVII. 132—136), s a Patrokloszt sirató Akhilleüsz, mint a fiát sirató oroszlán (XVIII. 316—322). Az oroszlán kedvencz képe a Homér hasonlatainak (az Iliászban tizennégy hasonlat van róla). A vadkan (XIII, 470—475), a ló (VI. 506—512) stb. mind szintoly eleven, szemléletes képeket adnak.

Mind e hasonlat közt s a száz meg száz közt, melyekkel az Iliász (sokkal, talán ötszörte inkább mint az Odüsszéja) tele van, alig találunk kettőt hármat, mely vagy a szépízlés ellen vétene (pl. mikor trójaiak és görögök úgy ránczigálják egymás közt ide s tova a Patroklosz holttestét, mint a timárok a zsírba áztatott bőrt (XVII. 389—397); vagy a melyből a természeti igazság hiányzanék (pl. XIII. 754. mikor Hektor a «nagy havas hegyként rohan, kiáltva»: IV. 75—79. mikor Athenének égből leszállása, fényes nappal, hulló csillaghoz hasonlíttatik s mégis, leérkezve, mindjárt ember — Laódokosz — képiben áll a bámulók előtt). Ilyenekről mondhatta Horácz, hogy «dormitat Homerus»; de ily szúnyadozás vajmi ritka nála. Kezében a hasonlatok a szemléletességnek leghatalmasabb eszközei rendesen s csaknem mindig.

IV.

Az Iliász széptani méltatása. 2. Az alkotás és szerkezet.

A külsőről a belsőre menve át, mint a héjról a gyümölcsre vagy magra, úgy találjuk, hogy Homér költe-

ményének (mindig csak az Iliászról szólunk még) belső jelességei s tökélyei nem kisebbek a külsőknél t. i. a nyelv- és előadásbelieknél.

Ha valamely nagy műalkotásnak, legyen az éposz, regény vagy dráma, tartalmát nehány sorban úgy el lehet összefoglalva mondani, hogy ez összefoglalásban az, a mi az egészre nézve lényeges, mind benne legyen: a mű szerkezetének egységére ez lesz a legjobb bizonyíték, szilárdságának legbiztosb próbaköve.

Ha az Iliásznak ily legrövidebb tartalmi átnézetét próbáljuk adni:

«Akhilleüsz, a görögök fő hőse s egy istennő fia, Agamemnon a fővezér elleni méltó haragjában a csatából visszavonúlván: a görögök, az istenek akarata szerint, folytonos vereségeket szenvednek; míg csak a haragvó hős, legkedvesb barátja Patroklosz elestén felbőszűlve, ismét a cselekvés terére nem lép s a veszendő harczot meg nem fordítja, és a diadalt a már-már győztes trójaiak kezéből, fő hősük Hektor elejtésével, ki nem csikarja,» —

e nehány sorból álló mondatban, azt hiszem, úgy van előadva nagyjában az Iliász tartalma, hogy abból nem csak semmi lényeges ki nem maradt, de az egész cselekvény menete s tagolása is világos. Minden hosszabb és bármily részletes elbeszélés is csak ennek a kibővítése. S a tény, hogy ez így van, legerősebb érv azok ellen, kik azt állítják (ha vannak még, kik ezt merevűl állítanák) hogy az Iliász kisebb mondai elbeszélések, hős-énekek, összefűzésénél nem egyéb. Ellenkezőleg, bármennyi előmunkálatot talált is készen — s kétségkívül talált — az Iliász szerzője, bármit használt föl az előtte élt költők alkotásaiból, talán híven s szószerint is: az alkotás emez egysége s összefüggése bizonyítja, hogy művébe mindazt be

tudta nemcsak illeszteni, hanem olvasztani s a részek részmivoltát eltörülve, belőlök és velök valódi egészet volt képes alkotni. Még a költeménynek egy Akhilleiszre s belecsúsztatott Iliászra osztása is természetesnek tünik föl, mert ha az Akhilleüsz haragjának s visszavonulásának oly súlya van, hogy a miatt s ő nélküle a görög tábornak a végveszély szélére kell jutnia, épen e tényt, a nála nélkül vívott szerencsétlen harczok ily részletes rajzával lehet csak bebizonyítani s szemléletessé tenni.

Íly alkotó erő mellett azért azt, a mi az egészszel, vagy egyéb részekkel lényeges ellentétben áll, hajlandóbbak lehetünk későbbi betoldásnak tartani inkább, mint az alkotás és szerkezet gyöngeségének tulajdonítani. Így pl. a II. ének hajó-szemléjét, melynek egyes adatai nyilvánvaló ellenmondásban vannak a költemény egyéb részeivel; * a mi arra mutat, hogy a rhapszodok, kiktől a hajó-névtár eredt, sem írásban, sem emlékezetben nem birták az egész Iliászt, hogy abból meríthettek, vagy a magok toldalékát azzal összhangzásba hozhatták volna. Nem szenved kétséget az sem, hogy a költemeny azon része, melyben a főhős Akhilleüsz nem szerepel, jelesen az első csatanap

* Ilyen pl. az Ajász hajóinak nyilván czélzatos egyesítése az athenéiek hajóival, a mi némely — magokat Ajásztól származtató — hatalmas athenéi családok érdekében történhetett. Ilyenek a mithoszi és történelmi számos eltérések a hajó-névtár és az Iliász egyéb részei közt. Megesz, a Füleosz fia pl. a névtárban Dulikhion királya, az Iliászban (XIII. 692; XV. 519) pedig az epéiek királya s Éliszben lakik. Medón, Ojleüsz természetes fia, a névtárban Filoktetész hadait vezérli Methonéból; ellenben az Iliászban (XIII. 693 és XV. 334) Fülakéban lakó ftíaiak vezére, kik a névtárban egészen külön királyságot alkotnak s Protezsiáosz helyett a Podarkesz vezérlete alatt állanak. S több ilyen.

leírása (II—VII. ének), bár szükségessége s odaillősége, mint említők, tagadhatatlan, mégis kelleténél hosszabb s mint a fő cselekvénynek csak árnyéklata, mely annak jobb megvilágítására s teljesebb kiemelésére szükséges, túlságos tért foglal el; a miért valószínű, hogy későbbi, talán tetemes betoldásokkal dagadt annyira, melyeknek czéljok volt az Akhilleüsz kívüli hősök egyikét vagy másikát dicsőiteni, nem ugyan a főhős rovására, — a mi nem is lett volna megengedhető — de kiemelve még is a többiek között.

Ily későbbi betoldások ronthattak némit a költemény összhangján s arányosságán, de nem ronthatták meg alkata egységét s szerkezete erejét; sőt hogy az, ily aránytalanságok mellett is szembe ötlő s el nem tagadható: legjobban bizonyítja benső erejét.

Olvasva, és pedig elfogulatlanúl, előitélet nélkül olvasva, tagadhatatlanúl azt a benyomást teszi ránk az Iliász egészben, mint lassan de folytonosan fejlődő, egymásból folyó, s mintegy szervesen kinövő, egymással összefüggő s egymást feltételező, de még is oly részek sora, melyek egyenként is némi bevégzettséggel, valamely egyes személy vagy cselekvény körül központosuló érdekkel birnak, s így magokban is megállhatnának. Így az egyes hősökről elnevezett αριστεια-k: a Menelaosz, az Agamemnon, a Diomedesz vitézkedése, a Patrokléja stb.

De ha tekintetbe veszszük, hogy a költemény eredetileg nem olvasók, hanem hallgatók számára készült, hogy egy s azon hallgatóság, egy s azon időben csak egyes részt vagy részeket hallgathatott meg s nem volt bizonyos, ha össze jő-e valaha, a folytatást is meghallgatni: természetesnek találjuk, hogy az egyes részek kikerekítésére s némi önállósággal felruházására a költő több gondot fordított,

mint tette volna, ha olvasók számára ír, kik a letett könyvet újra fölvehetik s ott folytathatják, a hol elhagyták, vagy vissza is fordíthatnak a már elolvasott, de talán elfeledett vagy emlékökben elmosódott részekre.

Az egyes részek ily (aránylag) bevégzett, kikerekített s önálló volta mellett is meg van óva egészben az egésznek egysége. A költeménynek, ha tárgyát csak e szóval fejezzük is ki: *Akhilleüsz haragja*, megvan kezdete, közepe, vége. Akhilleüsz haragjának oka, keletkezése, a Tétisz közbenjárása Zeüsznél, a hős félrevonulása: ez a kezdet. Az Akhilleüsz nélkül folyó harcz, beleértve az engesztelésére irányzott, de meghiusult kísérleteket, s a Patroklosz harczát és elestét: a közép. Az Akhilleüsz fellépte, harcza, bosszúja: ez a vég. S e részek, kezdet, közép, vég: okozati és szerves összefüggésben állanak egymással és így mind a *teljesség* mind az *egység* arisztotelesi követelményeinek elég van téve.*

Már maga e beosztás, mely természetesen foly a tárgyválasztásból s az egész költemény czéljából, mutatja: mily bölcsességgel tudta körvonalozni a költő, mit vegyen föl művébe a mondai készletből, mit ne.

Nem is említve az összes görög hősmonda óriási gazdagságát, melyből Homér tárgyait válogathatta, de már maga a trójai hős mondakör, a mint előtte állott, elég módot nyújtott neki: úgy alkotni meg és szerkeszteni hős-

* Hogy a homéri époszok az arisztotelesi szabályok mértékével mérve kifogástalanok: az természetes, miután Arisztoteles, az éposz szabályait (Poétikája XXIII. és XXIV. fej.) épen a Homér époszairól vonta le. De hogy e szabályok természetszerűek is egyszersmind és a szép — s a költészet és művészet — lényegében is gyökereznek: mutatja az, hogy harmadfél ezer év mit sem változtatott rajtok lényegökben.

költeményét, hogy felölelje abba az egész ostrom-hadjáratot. Ő azonban egyetlen fő eseményt, az Akhilleüsz haragját, a görögök ebből származó veszedelmével, ragadta ki a mondából; de annak előadását úgy tudta berendezni, hogy mégis az egész ostrom s a hadjárat összes döntő mozzanatai előttünk álljanak * s drámai okozatossággal kövessék egymást. Egy hős haragjának s három csatanapnak a keretébe bevonta az egész hadjáratot. Az által, hogy (talán eredeti terve kiszélesítésével) a fő hősön kívül a többieknek s az összes haderőnek annyi tért engedett, vagyis Akhilleüszét Iliászszá változtatta, — eltekintve az arány elleni netaláni vétségtől — époszát egy kisebb rendű s egészben is epizódszerű költeményből nemzeti nagy épopéja magasára emelte, a nélkül hogy alapgondolatát, mely az Akhilleüsz haragja volt és maradt, elejtette vagy csak háttérbe is szorította volna. Annyira megtartotta Akhilleüsz haragját a költemény középpontjának, hogy abban minden, még az istenek gondja és beavatkozása is a körül forog; hogy a többi hősök hősködése mind arra irányul — s mégis mind nem birja kivinni — hogy az elvonúlt Akhilleüsz hiánya fedeztessék; s ritka költői, mondhatjuk drámai sőt tragikai ösztönnel, végre egy oly eseményt történtet, hogy Akhilleüsz haragját a görögökről a trójaiakra fordítja, a mi a hős szívének kellő közepéből van kivéve: a Patroklosz elestét, a mi mellékesen s a tragikum erősbítésére, még engedetlenségével s meggondolatlan elbizakodottságával is indokolva van.

Drámaiságról beszélve époszban, talán össze is za-

* Hasonló tapintattal járt el a *tárgyválasztásban* Vörösmarty is, mikor az egész Árpád-mondakörből a honfoglalás legnagyobb következésű mozzanatát, a Zalán futását, választotta éposza tárgyául.

varjuk a műfajokat. Ne felejtsük el, hogy a dráma sokkal későbbi terméke az emberi s jelesen a görög szellemnek, mint az éposz, s a görög dráma, legelső kezdetleges alakjában is legalább négyszáz évvel jött később mint Homér. A szót tehát nem formai értelemben használjuk, hanem abban a mi lényegét teszi: a cselekvény egységét, a csomó szorosra kötését, a fejlemény érdefeszítő voltát s a megoldás közvetlenül ható erejét, ne mondjuk csattanóságát, értve alatta. S ez értelemben a Homér époszai, jelesen az Iliász, csakugyan drámaiak. S ebben áll költői hatásuk egyik titka. És ez a Homér époszainak egyik határozott s nem megvetendő előnye a hindu és iráni époszok fölött, melyek egész mondavilágokat ölelnek föl, a helyett hogy egy határolt cselekvényben igyekeznének a végetlen anyagot összepontosítani s visszatükröztetni.

Homér, tárgyválasztásával s annak egy személyben és egy cselekvényben egyesítésével kikerülte az éposz legveszélyesebb szirtjét, a végetlenbe nyúló esemény-sor központatlan voltát. S e szerencsés tapintata igazolja magát csomója megoldásában is.

Annál, a mi az Iliász csomójának megoldását, — t. i. az Akhilleüsz ismét harczba menetelét s a trójaiakon kivívott diadalát — előkészíti s megelőzi, nem kisebb költői lángészszel, az alakító erő és a mérséklet egyesülésével van megalkotva a mi azt követi még. Nem Trója végpusztulásának leírása, a mint tán várni lehetne: hanem Akhilleüsz engesztelő áldozatai elesett barátjáért Patrokloszért s az ennek emlékére rendelt vitézi játékok; és egy nemes tett, mely mintegy erkölcsi engesztelésül szolgál a hős bősz haragjáért, a mi az egész költeményt betöltötte vala, t. i. az elesett és a porban meghurczolt Hektor holt testének kiszolgáltatása, hadd sirassák, hadd temessék el őt is

az övéi úgy, a mint Akhilleüsz elsiratta s eltemette a maga halottját. Akhilleüsz nem volna az a hős, a ki, ha bősz haragjának, Patroklosz eltemetése s fő ellenségén vett halálos bosszúja után sem tudna enyhületet adni; s a költő, ha megrázóbban és látszólag nagyobbszerűen végezhette volna művét ez engesztelő vonás nélkül, de bizonyára sivárabb maradt volna az, s megrendült erkölcsi érzetünk nem nyerte volna vissza ellensúlyát e nélkül. Pedig ezt a tragikum bármely műformában egyaránt követeli, nem épen csak a tragédiában.

De az Iliász tragikumáról még külön akarunk szólani; most a cselekvény-alkotás és a szerkezet kérdésénél vagyunk s itt nem mellőzhetjük azt a tekintetet, mi helyet foglalnak el az Iliász cselekményében a mellék-események, az úgynevezett epizodok; vagy Arisztoteles kifejezéseivel élve, mily arányban áll az Iliászban a λόγος a μύθος-szal.

E szavaknak Arisztotelesnél némileg más jelentésük van mint a főcselekvény- és epizódnak a mai széptanban; s azért egy perczig időznünk kell rajtok, mielőtt tovább mehetnénk. Logos-nak, ma azt mondanók: alapeszménének, vagy főtételnek, a mű egészének azt a leglényegesebb vázlatát nevezi a stagirita, a minőt ő, Poetikájában, példaképen az Odüsszejáról, s ha jól emlékszem az Eüripidesz Ifigéniájáról adott * s a milyet én fentebb, e czikk elején, az Iliászról adni megkísértettem. Ezzel kell, mondja, a költőnek mindenek előtt tisztában lennie; s ha ez megvan, akkor ezt nevekkel, részletekkel, epizódokkal ruházza föl s megteremti az egész mű meséjét, a müthoszt. Neki tehát a müthosz része, vagyis epizód mind az, a mi nem

* Arist. *A költészetről* XVIII. fejez.

foglaltatik a lógoszban, a mese minden része, a kivitelben, függjön bármily szorosan is össze a mű lényegével, s többi részeivel.

A mai meghatározás szerint az epizod, bár szintén nem ellenkezik az egészszel, sőt bele kell hogy illjék s szorosabb vagy lazább szálakkal függ össze vele, de nem viszi előbb a főcselekvényt s ha az egészből elmaradna, nem hagyna érezhető hézagot benne, mert ékességül szolgál inkább mint szerves alkatrészül. *Ez* értelemben vett epizod talán egyetlen nagy költeményben sincs oly kevés, mint az Iliászban. Ha a hajószemlét, mely — legalább jelen, kibővített alakjában — valószínüleg későbbi betoldás, kiveszszük, alig van szorosan vett epizód (legalább nagyobb epizod) más, mint a Hektor búcsúja, nejétől Andromakhétól, a VI. énekben. Még azok a tetemes részek is, melyek vagy későbbi betoldásoknak tartatnak, pl. a legtöbbet vitatott IX. ének, az Akhilleüsz megengesztelésére tett sikeretlen kísértet; vagy a költő eredeti tervének, a szorosan vett Akhilleisznek Iliászszá kibővítéséből származtak, mint a II—VII. ének; vagy épen a két utolsó, sokak által csak toldalékúl tekintett két ének, a Patrokloszért és Hektorért tartott engesztelő áldozatok s halotti pompák; — mondom, még e tetemes részek sem vonhatók az epizod mai fogalma alá. Ép úgy nem: a külsőleg epizodi alakkal és jelleggel biró XIV. ének (a Zeüsz elaltatása s rászedetése Héra által), vagy a hasonló minőségű *hoplopója*. Mert mind ebben nincs semmi a mi kívül állana a főcselekvényen, azt előbbre ne vinné, sőt annak haladásában lényeges lánczszeműl ne szolgálna.

Az Arisztoteles értelme szerint pl. az I. énekben a Krűzébe menetel, a II-ban a hadak megmozdulása, a III-ban a Páris (Alexandrosz) és Menelaosz párbaja, az

első csatanap változatos jelenetei egész a kőfal építéseig, a második csatanapon az egyes arisztéják s számos párharczok, a csata után a követség Akhilleüszhöz, a harmadik csatát előkészítő éji kitörés, — mind az epizodokhoz volnának számítandók. Pedig a mint mi értelmezzük az epizodot, egyik sem az, vagy legfölebb még az éji harcz, a kémek találkozása s a Dolón megöletése, az ú. n. δολονεια (a XI. énekben) volna annak mondható. A Khrűzébe menetel, Apollon megengesztelésére, múlhatatlan előkészítője az Akhilleüsz sérelmének és haragjának, tehát a fő dolognak. Az egész első csata, az Akhilleüsz *nélkül* harczoló és vesztő görög tábor tehetetlenségének, s így a főhős nélkülözhetetlen voltának szükséges kiemelése s kellő világosságba helyezése. Zeüsz elaltatása szükséges, hogy kitörésre vigye az istenek sorakozását a két küzdő fél segítségére; a követség: hogy sikeretlen maradása a végletig feszítse Akhilleüsz haragjának szertelenségét s megoldásra érlelje a csomót. Hogy a fegyvereitől megfosztott hősnek, anyja közbenjárására, az isteni művész készítse a fegyvert, melylyel ne csak legyőzhetetlen, de diadalmas is legyen: valóságos *epikai* szükségesség; a két utolsó ének pedig *költői* szükségesség, fellázadt érzelmeink kiengesztelésére, a megzavart erkölcsi egyensúly helyreállítására.

E felfogás nem zárja ki, hogy egyes részletek pl. a csataképek, vagy a Patroklosz gyászünnepélye s a tiszteletére rendezett játékok *kivitelében* epizodi jellemet ne találjunk; részletességökben van sok, a mi túlmegy a múlhatatlanúl szükséges határain, a nélkül, hogy egészben véve feleslegesek volnának.

De még az a két-három igazi epizod is a mi fönmarad, szorosabban összefügg a főcselekvénynyel mint a modern alkotások, jelesen a mű-époszok, epizodjai. Néz-

zük pl. a Hektor búcsúját. Az a sejtelmes vonás, mely e bájos jelenetre oly sötét árnyat vet, a tudat: hogy neki, a trójaiak legnagyobb hősének, e gyászos és alapjában igazságtalan s általa is ilyennek tudott harczban el kell vesznie: az egész költemény alaphangjának a mily szép, ép oly hű s így kétszeresen megható visszhangja.

Megkísérlem, bár gyarló fordítással, némi fogalmat adni e bájos jelenetről, mely festőknek és metszőknek annyiszor szolgált tárgyul mint költői utánzásoknak, a nélkül hogy ez utóbbiak által, egyszerüségben, közvetlenségben és igazságban, valaha utóléretett vagy csak meg is közelíttetett volna.

Igy szólt sisak-ingós Hektor * s szaporázva
Lépteit, sietett a magas felházba.
De nem leli otthon szép Andromahéját
Mivel az a bástyán, a torony felé járt
Piczi kisdedével s egy uri dajkával,
Magát siratozva zokogó ajkával.

Kit mikoron Hektor nem találа otthon,
Szolgálóit kérdé, küszöbén, legottan:
«Gyorsan, igaz választ adjatok énnékem,
Hova ment úrnőtök, asszony-feleségem?
Nővérimhez-e vagy ángyom-asszonyokhoz,
Avagy a templomba, hol áldozatot hoz
Pallásznak, a többi fürtös fejedelmi
Asszonyokkal, e bősz istennőt kérlelni?»

Erre a szorgalmas sáfárné ugyan szól:
«Igazán felelek, mint uram parancsol.
Nővérihez úrnőm, ángyaihoz sem ment,
Sem áldozatokkal kérlelni az istent,

* Párissal és Helenával beszélgetett, már előttök is kifejezést adva balsejtelmének, hogy el fog esni a harczban.

Többi asszonyokkal, Pallasz templomába.
Hanem a toronyhoz vitte sebes lába,
Hallván: trójaiak mi' veszélybe' vannak,
S a szerencse kedvez az akháji hadnak,
Esze-veszve futott a tetőre ő fel,
S utána a dajka a kis csecsemővel.»

Mondá a sáfárné. Hektor pedig nyom an
Megfordula és ment föl az utczán, onnan
A szkája-kapúig, hol az út letérűl
S ki a harczmezőre visz a vári térrül.*

Siető léptekkel vele szembe onnat
Szép Andromakhé jött, lánya Étionnak,
— Ki a Pláhosz alján lakozék Tébében,
Vitézül uralgva hős kiliki népen —
Hektor az ő lányát birá vala nőül,
S ez jöve most szemben. Vele, kisérőül
Deli dajka, kisded csecsemővel keblén.
Szép volt a gyermek, mint hajnali csillag-fény,
Daliás Hektornak egyetlen magzatja,
Kit Szkamandriosznak nevezett el atyja,
De Asztüanakszsnak mások, Iliosznak
Oltalma mivelhogy Hektor maga volt csak.

Némán, mosolyogva nézett a gyerekre
Atyja. Andromakhé, könnyei peregve,
Közelíte s a mint férje elé lépett,
Kezeit megfogván, igy kezde beszédet:

«Életedért kell, hajh, mindennap remegnem!
De nem is szánod te fiadat, sem engem.

* Nem értem úgy, mintha Hektor itt a harcztérre akart volna lemenni, a nélkül hogy nejétől elbúcsuznék, ha ez történetesen szembe nem jő vele.

** Szkamandriosznak, a Priamosz-család őséről Szkamandrószról; Asztüanáksz annyi mint a város ura, feje, védője.

Gyászos özvegységre jutandót maholnap,
Rohanó akhívok ha téged' eloltnak.
Jobb is volna akkor: föld nyelne be engem;
Halva te: vigaszom nem marad éltemben,
Bánatomon kívül senkim e föld hátán,
Sem apám, anyám nincs, sem öcsém, se bátyám.
Apámat a bajnok Akhillesz ölé meg,
Kilikek városát földúlta, Tébének
Büszke kapus várát, — de habár megölte
Étiont, zsákmányt nem ragada tőle,
Mivel azt vétkellé: sőt ugy égeté el
Máglyán, hőshöz illőn, hadi fegyverével,
Es sirdombot emelt, a körül fűz- s szilfát
Zevsz lányi ültettek, az erdei nimfák.
Két fivérem is volt; úgy kelle azoknak
Hádeszbe leszállni és mind egy-azonnap',
Gyors lábu Ahillesz vágta le mindnyájok'
Hogy gulyáik' őrzék s legelő juh-nyájok'.
Majd Plakosz-aljából fejdelmi anyámat
Ide hozta előbb zsákmányul magának,
Kit, hogy elbocsáta gazdag váltságdíjért,
Artemisz íjjából otthon ölő nyil ért.
— Mostan azért, Hektor, nem csak deli férjem,
De apám s anyám vagy s egyedüli vérem;
Könyörülj s ne mozdúlj e bástya falárul,
Ne hagyd özvegyül nőd', fiadat árvául!
Állítsd hadad' inkább a füzes halomra,
Hol a vár esendőbb s gyöngébb a fal orma,
Meg is ostromolni görögök a honnan
Kisérleni kezdék már három ízromban,
A két déli Ájász, a dicső Atrídák,
Nemes Idoménevsz s Diomédesz vívák,
Mintha valamely jós ada jelt, küzdőknek,
Vagy magok ösztöne hajtá vala őket.» *

* Sokan ez utóbbi sorokat betoldásnak vélik, mondván: nem illik a gyöngéd nőhöz, hogy hadi utasításokat adjon. De Andromakhé jól ismerve a vár fekvését, tehette, női aggodalmá-

Erre felelt Hektor: «Engem is bánt mind ez,
Oh szivem édese, a mikre te intesz!
Trója hőseitől de nagyon átallom,
Sőt hölgyeitől is, gyáván elinalnom.
Enszivem is tiltja; mivel azt megszoktam:
Bátran vivni elől, nyilt harczi sorokban,
Dicseért apámnak s magamért. Bár érzem,
Hogy a nap közelget — és mi hamar lészen —
Melyen szent Ilion a porba leroskad
S elvész hős Priamosz s népe Priamosznak;
De nem aggok úgy én mind ez egész népen,
Priamosz királynak veszte se fáj nékem,
Hekabé anyámé sem annyira, hidd meg,
Hős véreimé sem, kiket ellenünknek
Keze porba sújtand: mint a hogy éretted
Aggódva, jövendőd miatt szívem retteg:
Ha valamely győző akháji levente
Téged, rabul ejtvén, lakába vezetne,
Sírva hogy ott szőj, fonj, alacsony cselédül
Urnői parancsra, vagy a kút vizébül
Hordj neki korsó-szám', kénytelen-kelletlen,
S azt mondja felőled, ha ki lát könnyekben:
‚E szegény rabnőnek férje vala Hektor,
Trója hősei közt a legelső egykor!'
S bánatod, ezt hallva, benned újra ébred:
Hogy nincs, rabi sorstól ki megóvna, férjed.
De hamarább énrám föld hanti omolnak,
Mint jajodat halljam s hogy rabul hurczolnak!»

Szóla vitéz Hektor s kis fia után nyúlt,
De az a dajkának keblire sírván bújt,
Félve az apjától, pánczela érczétől,
Sisak-taraján a marczona sörénytől.

ban. S Hektor alábbi válasza szintén erre látszik válasznak, mikor azt mondja nejének: bízza a harcz gondját férfiakra s ő rá.

Apja is, anyja is, ezt látva, mosolyga,
Hektor a sisakját mindjárt lecsatolta,
S a földre helyezve, — a kicsinyt gyöngéden
Fölvette karára s ringatta ölében.
S könyörge Zeüszhöz s minden istenekhez:
«Zevsz s ti istenek mind, ha majd felnövend ez,
A ki most gyerek még: legyen ő is, mint én,
Első a csatában s Trója véde szintén,
Sőt mondhassák róla: hogy sokkal különb még
Mint apja! — S a harczból várván haza-jöttét,
Ha levert ellenség zsákmányát hozandja,
Jöttének örüljön szívébül az anyja!»

Szólt — s anyja karába oda tette gyengén
A fiut; az pedig rejté puha keblén
S könnyezve mosolygott. Szeliden vígasztván
Simogatta férje s igy szólt neki aztán:

«Oh kedves, ne epeszd magadat fölöttébb;
Nem látom Aiszt, ha órám el nem jött még.
Végzetét ellenben még el nem kerülte
Se' nemes, se' közrend, ki csak anya-szülte.
Térj vissza lakodba s a dologhoz láss, a
Nőidet is sürgesd szövésbe', fonásba';
A harcz gondja, Trója ellenivel szemben,
Férfiakat illet, de legelsőbb engem!»

Igy szólva, sisakját föltette újonnan,
A sötét sörényűt. Nője pedig, onnan
Megfordula, gyakran még visszatekintvén,
Könyező szemekkel, lakához a mint mén,
Hol együtt lelé mind, a házi szentélybe',
Szolga-asszonyait; s velök együtt, élve
Siratá el Hektort, mivel nem hihették
Hogy az áldz harczból győzve kijöhet még!»

(VI. én. 369—502 v.)

Az epizódok, vegyük e szót akár mai szűkebb, akár arisztótelesi szélesebb értelmében, semmit sem nehezítik az Iliásznak bár nem gyors, de egyenes folyamatát s annálfogva világos áttekinthetőségét, valamint szerkezetének arányosságát (arkhitektonikáját) és szemléletességét (plasticitását) sem. S ez az egyetlen korlát, melyet a szépség követelménye s a művészet törvénye a nagyobb műalkotás elébe — a részletesség s kitérések tekintetében — szab, hogy t. i. a mű, azok mellett is, arányos és áttekinthető legyen.

Az éposz terjedelmesebb és ágazatosabb lehet a drámánál, mely néhány órai előadásra s az alatt tárgyának teljes kimerítésére levén szorítva, sem megállapodást, sem felesleges kitérést egy perczre sem enged meg, — míg az éposz az olvasó vagy hallgató különböző érzelmei felköltését: a felségesnek, a meghatónak, a sejtelmesnek, a hangulatok változatosságának, s az érdeklődés több felé osztásának előidézését is megengedi, sőt követeli, a nélkül azonban, hogy a részeknek szabad volna az egész rovására emelkedniök túlsúlyra, s az összbenyomásnak az egyes mozzanatok miatt elmosódnia. A rendezés és csoportosítás művészete az, a mi által a költő elérheti azt s kikerülheti emezt.

Tagadhatatlan, hogy a homéri époszok keletkeztének módja nagy segítségére volt ebben a költőnek. Eredetileg nem olvasók, hanem hallgatók számára készülvén s nem írásban, hanem élőszóban tartatván fenn és közöltetvén közönségökkel, a költőnek — vagy a szavaló rhapszodnak módjában volt megfigyelnie: mi az a mi hallgatói figyelmét leköti, mi az a mi netalán zavarja vagy épen megtéveszti. S újra meg újra mondván fel ugyanazon részeket s részenként az egészet, nemcsak

mindig javíthatott művén, de elhagyhatta a mi nem oda való volt, erősebbé tehette a bádgyadt vonásokat, elevenebbé a színezést, szilárdabbá a kapcsolatot, kikerekítettebbé a mesét, szemléletesebbé a részleteket s áttekinthetőbbé az egészet.

Az Iliász tartalmának, és pedig nemcsak a főcselekvény vázlatában, hanem minden részleteiben való áttekintése meggyőz arról, mily mértékben s mily öntudatosan rendelkezett költője (vagy szerkesztője) ama művészettel s mily sikerrel használta emez eljárást. Cselekvénye, gazdagsága mellett is, egyszerre és világosan áttekinthető.* S még a hol énekeken át elvon is fő dol-

* Ime az Iliás tartalmának szerkezeti áttekintése.

A költemény fő tárgya: *Akhilleüsz szertelen haragja, annak gyászos következményei Zeüsz végzetéből s kiengesztelődése.*

Első rész: A harag keletkezése s Zeüsz engedelme a megtorlásra (I. ének).

Második rész: A visszavonúlt Akhilleüsz nélkül vívott (első) csata. (II—VII. ének).

1. Agamemnont Zeüsz álomban meginti (II. 1—86).
2. A nép habozása s Odüsszeüsz és Nesztor igyekezetei Agamemnon tekintélyének helyreállítására (II. 87—397).
3. A harczra készülődés és indulás (II. 398—483).
4. A görög haderő; hajó-szemle (II. 484—785).
5. A trójai haderő (II. 786—877).
6. Kihivás a Páris és Menelaosz közti párbajra (III. 1—120).
7. A trójai falszemle, *tejkhoszkópia* (III. 121—244).
8. Áldozatok és készület a párbajra (III. 245—314).
9. A párbaj. (III. 314—861).
10. Az egyezmény megszegése. (IV. 1—222).
11. Általános csatára készülés (IV. 223—421).
12. Összecsapás (IV. 422—544).
13. A Diomédesz hősködése (V. 1—351).
14. Az istenek első belevegyülése a harczba (V. 352—909).
15. A harcz folytatása az istenek nélkül (VI. 1—236).

gától, az Akhilleüsz haragjától s a többi hősök felé fordítja érdeklődésünket, nem felejti egy perczre sem, sőt elevenen érezteti folyvást, hogy minden az Akhilleüsz ha-

16. Hektor, családi körében (VI. 237—529).
17. Az első csatanap befejezése (VII. ének).

Harmadik rész: Akhilleüsz sérelmének megbosszúltatása Zeüsz által (VIII—XVIII. ének).

1. A második csata; a trójaiak győzelme (VIII. ének).
2. Kisérlet Akhilleüsz megengesztelésére (IX. ének).
3. Az éji harcz; a *dolonéja* (X. ének).
4. A harmadik csata:
   a) Agamemnon arisztéjája (XI. ének).
   b) Küzdelem a várfalaknál (XII. ének).
   c) Küzdelem a hajóknál (XIII. ének).
5. Zeüsz megcsalatása (XIV. 1—360).
6. Pozejdon megfordítja a csatát (XIV. 361—522).
7. A harmadik csata folytatása (XV. ének).
8. Patroklosz harcza és eleste (XVI. ének).
9. Menelaosz hősködése; harcz a Patroklosz holttesteért (XVII. ének).
10. Akhilleüsz haragjának megfordulása (XVIII. 1—368).
11. Akhilleüsz pajzsa- és fegyverzetének előállítása; a *hoplopója* (XVIII. 369—617).

Negyedik rész: Akhilleüsz bosszúja Patrokloszért és engesztelő áldozatai (XIX—XXIII. ének).

1. Akhilleüsz leteszi haragját (XIX. ének).
2. A negyedik csata (XX—XXII. ének).
3. Patroklosz tisztességtétele (XXIII. ének).

Ötödik rész: A teljes kiengesztelés (XXIV. ének).

1. Hektor holttestének kiadatása.
2. Hektor elsiratása.
3. Eltemetése.

Az Iliász ez átnézetése s egyes tagjainak megjelölése meggyőz a cselekvénynek folytonos haladásáról s az egyes részek szoros kapcsolatáról. A fő cselekvényen kívül álló epizódokúl alig jelölhetünk ki belőle mást, mint a Második rész 4., 5. és 16.; s a Harmadik rész 3. pontjait.

ragja körűl forog mégis, s hogy a többi akhivok hősködése s a trójaiak ellenjátéka mind csak arra való, hogy őt, az önként hátra vonúltat, állítsa ismét előtérbe.

Tagadhatatlan, hogy az arányosság tekintetében, mint már jeleztük is, komoly kételyek merűlhetnek föl az Iliász szerkezete ellen. Kérdésbe tehető, hogy Akhilleüsz haragja levén a fő tárgy, mely körűl minden forog, melyért minden van, nem túlságosan sok-e a tér mit a rajta kivüli szereplők töltenek be, és pedig úgy, hogy róla említés s reá, legalább nyílt, vonatkozás nincsen. S ha ez, a mű eredeti tervének már említett későbbi kiszélesítéséből magyarázható is, e magyarázat a kételyt nem oszlatja el.

De legyen az itélet e részben bármi, a költemény arkhitektonikája még e — talán túlságos — kitérésekben is bámulatosan meg van óva. Az első és második csatanap eseményei, a közbeeső békítési kisérletekkel, s a Patroklosz körűl csomózó cselekvénynyel, oly arányos tagokra oszlanak, melyek mindenikében megvan az árzisz és tézisz, s összeségükben a mű alkatának azon arányos hullámzása, mely a szépnek oly elengedhetetlen feltétele s hatásában oly megnyugtató és kielégítő.

E hullámzását a cselekvénynek megkisérlették (természetesen ismét a németek) vonalakkal is szemléletessé tenni, hasonlóan a dráma szerkezetének ismeretes geometriai konstrukciójához, melyben az első felvonásbeli ekszpozició egy lankásan emelkedő, — a második felvonásbeli fejlődés egy meredekebb irányú, a harmadikban tetőpontra jutó s ott kissé megállapodó, a negyedikben lassan alászálló, az ötödikben a katasztrófa meredeken alázuhanó vonallal van szemléletessé téve. Így az Iliászban szögletekbe futó vonalak jelölik a görögök elő-

nyomulásait s visszanyomatásait, az egyes arisztéják csúcspontjait s hanyatlásait, az Akhilleüsz haragjának tetőzését s lecsillapultát stb.* E rajzból az Iliász alkatának szabályossága s arányossága tűnik ki, a nélkül hogy magában a műben ez egyenes vonalak merevségét bárhol is éreznők. S félreértetnénk, ha oly nézetet tulajdonítana nekünk valaki, hogy a költő, mintegy geometriai alakban képzelte volna maga előtt műve tervét s nemcsak az arányosság költői érzéke, hanem ilynemű mértani kiszámítás vezette volna őt annak alkotásában.

V.

Az Iliász széptani méltatása. — 3. A tragikum és a csodálatos az Iliászban.

Arisztoteles is, Költészettanában, nem szorítja csak a drámai — hanem kiterjeszti az époszi formára is a tragikum ismeretes meghatározását, mely szerint az: «a félelem és szánalom érzelmeinek tisztítása, — a nézőben, vagy olvasóban — épen a félelem és szánalom festése és előidézése által.»** — S ha az Iliász cselekvényét e szempontból vizsgáljuk: annak egészében s egyes főszereplőiben egyaránt megtaláljuk a tragikum elemeit, és pedig a legtökéletesebb kivitelben.***

Mily félelem lep meg Agamemnonért, midőn szenvedélye elvakultságában sértésekkel halmozza el legjobb

* Ad. Kiene, *Die Komposition der Ilias.* Cap. XVI. 3., *Die Ueberschaulichkeit der Ilias; die Plastik der Komposition.* Tafel II. zur S. 397.

** Aristot. Költészet-e. XIV. és XV. fejez.

*** Ad. Kiene id. m. Cap. XIV. 4., *Von der Wirkung des Epos.*

daliáját, a vele csaknem egyenjogú fejedelemtársát, — féltjük őt s egész seregét, a Thétisz által megnyert Zeüsz haragjától s a trójaiak hatalmas támadásától, kik most először mernek az eddig csak védőleg folytatott harczból támadólag lépni föl. Félelmünk csakhamar szánalommá változik vereségein, melyeknek már sem isteni, sem emberi segély nem bir határt vetni. Új meg új csapások egyre kétségbesettebbé teszik helyzetét; magát is félelem tölti el s mikor megbánása s elkövetett hibája helyrehozására tett minden kísérlete sikeretlen marad: a hajói közé visszavonulásban keres utolsó menedéket.

Ellenben szánalommal halljuk először Akhilleüsz méltó panaszait a rajta elkövetett méltatlan sérelem fölött, a mint azt istennő-anyja elé terjeszti; de szánalmunk félelemre vál, mikor szenvedélye bősz hevében s haragja túlzásában a kibékítésére irányzott lépéseket kevélyen utasítja vissza, s a mértéktelen bosszu martaléka lesz: mert már ekkor Zeüsz kimondá tanácsában, hogy legkedvesebb barátját el kell vesztenie. Részvétünk Patroklosz felé fordúl, a mint veszedelmébe rohan s ismét félelemmel tekintünk Akhilleüszre, a ki barátja elestén fájdalmát s dühét fékezni nem birja, s rettenetes bosszúálló harczra indúl.

Szóljak-e Hektorról, Trója rokonszenves hőséről? Szánalom és félelem ölelkeznek körüle s folynak össze szívünkben, fellépése első perczétől az utolsóig: elestéig s az érte való gyászig; apja, anyja, neje, kis fia, mind be van vonva érdeklődésünkbe, s erősbíti szánalmunkat, félelmünket. Balsejtelmekkel telt búcsúja Andromakhétól, hősisége a támadásban, bátorsága a visszavonulásban, diadalma és eleste: mind tragikai. Ő tudja, hogy öcscse Páris, a Heléna csábítója s elrablója hozta e veszedelmet a városra; nem is titkolja haragját, megvetését, a szemre-

hányásokkal sem fukar e miatt; de azért harczol mint jó hazafi s hős fiú, az általa igazságtalannak tartott harczban; védőjévé válik annak a mit maga is kárhoztat s bűnösnek és menthetetlennek tart. De tehet-e másképp? Tragikuma oly vétségben áll, melynek alapja nemes s mely miatt azért nem is veszti el rokonszenvünket; mert ha elvesztené, megvetésünkre — nem szánalmunkra volna méltó s megszünnénk őt félteni. Az öreg Priamosz tragikuma ugyanez. Szereti, kedvtelve nézi menyét, mentséget talál ennek bájos voltában kedvencz fia vétségének, pedig tudja, hogy e szép nő s e szenvedélyes fiú hozták a vészt Trójára s ez általa elnézett szerelem miatt kell elesnie a magas Ilionnak. Mily szépen van e fölfogás kifejezve abban a nehány sorban, mikor Heléna a várfalon ülő vénekhez közelít (III. ének 154—159) s ezek így suttognak magok közt: «Bizony nem csoda, ily szép asszonyért, hogy trójaiak s görögök oly sok szenvedésnek teszik ki magokat, mert olyan, akár egy istennő! De azért jobb volna, csak menne hazájába vissza hajóin, mintsem a gyász és pusztulás miatta maradékinkra is kihasson!»

Az egyesek sorsában és szerepében nyilatkozó tragikum művészileg és igazsággal van beolvasztva az egésznek hatalmas tragikumába. Hogy *egy* embernek, a legnagyobb hősnek bár, személyes sérelmeért a királynak s egész hadseregének oly súlyosan kell szenvednie; hogy ennek az egynek, sérelme fölötti bosszúja, bár magában a legjogosultabb, a túlhajtás által elveszti jogosultságát s a csapásban, melyet előidéz, saját maga válik a legsúlyosabban sújtottá: hogy e fölötti fájdalmai megfordítja haragja irányát s végre az előidézett fordulat után a levert közös ellenség eleste oly engesztelő hatással van rá is, hogy annak holttestét övéinek kiadja s így minden összeütközés

a végső összhangba olvad fel: mind ez annyira magán viseli a legteljesebben kifejtett tragikum jellemét, hogy az Iliászt e tekintetben is a legbevégzettebb művészi alkotásnak kell elismernünk.

Hogy az Iliász tragikuma nem tisztán emberi s erkölcsi alapokon áll, hanem az éposz természetfölötti elemeivel, az isteni végzettel s az istenek közvetlen belevegyülésével a cselekvénybe, függ szorosan egybe: az egyfelől az éposz természetéből, másfelől a görög világnézletből következik. A tragikum mindig a végzetesség költészete; nálunk a keresztyén világnézlet szerint az erkölcsi —, a görög költészetben, még a drámában is — az isteni végzetességé. A görög fátum, mely nálok a tragédiában is oly döntő szerepet játszik — holott a dráma sajátlag az egyéni cselekvés költészete — még inkább helyén van az époszban, melynek különben is egyik nélkülözhetetlen eleme a termeszetfölötti, az úgy nevezett csodálatos.

Homérnál mindent az istenek döntenek el; mert az isteni akarat teljesen áthatja nála az emberi akaratot és elhatározást. Majdnem észrevétlenül alakul át a Heziód költeményeiben (Theogoniájában) kifejezést nyert istennézlet, Homérnál. A kettő rendesen egynek tartatik s felületesen szemlélve azonos is. Ugyanazok a nevek, ugyanazon szerepek és rokonsági s eseményi kapcsolatok. De ha jól megnézzük a Heziód isteneit, azok a nyers természeti erők személyesítései; míg a Homér istenei erkölcsi lények, a kik együtt érzenek az emberrel s befolyást gyakorolnak érzelmeire és sorsára. Az Iliászban még az Akhilleüsz haragjának keletkezésére, vagyis az azt előidéző sérelemre is Fojbosz isten ad alkalmat, midőn papja kérésére — kinek leánya Khrüzeisz Agamemnon hadi zsákmányául esett, — a görögökre dögvészt bocsát s őt megen-

gesztelni adja ki martalékát Agamemnon, elvéve önkényüleg helyette az Akhilleüsznek zsákmányul jutott szép Brizeiszt. Akhilleüsz sérelmeért viszont isteni anyja Thétisz s ennek kértére maga Zeüsz lép föl megtorlóul. Istenek és istennők pártállást foglalnak el a trójaik vagy görögök mellett, vagy velök szemben. Afrodite és Áresz s velök Pozejdon, a trójaiak pártolói, Párisért, ki az arany almát Afroditének itélte s ezért kapta jutalmúl Helénét; míg az itélettel megsértett két istennő, Héra és Pallasz-Athéné, a görögök pártját fogják. Zeüsz csellel él a görögök megrontására (bosszúból Akhilleüszért); Héra viszont a cselt csellel játszsza ki, elaltatja Zeüszt, hogy szabad kezet engedjen Pozejdonnak. A csatákban a küzdő felek közt mindig ott vannak az istenek, segítik egyiket a másik ellen, magok is közvetlenül beleelegyednek a harczba, még az az emberi dolog is megesik egynémelyiken, hogy megsebesült.

Általában az istenek sehol sem oly otthonosak az emberek közt, mondhatnók: sehol nem oly emberiek, mint a Homér époszaiban. S nem csak az embert, a természetet s a történetet is áthatja az istenek jelenléte. Ez nem polütheizmus, ez pantheizmus. Az isten mindenben benne van, az egész kül- és belvilág az isten nyilatkozása. Az istenség nem kivülről igazgatja, hanem legbensőbb bensejéig áthatja a világot s ebben van a Homér isten- és világnézletének elevensége s az a páratlan üdesége, mely e költeményeket átlengi s az ember és isten viszonyát bennök oly bensővé teszi. Az istenek hatalmasabbak ugyan az embereknél, de csak fokozatilag különböznek tőlök, természetök, lényegök, jellemök ugyanaz. Ez magyarázza az oly könnyű, természetes és gyakori átmeneteket is az ember és isten közt: az egyik vagy

mindkét ágon istenektől származó emberekben a félistenekké magasuló hősökben, kik ép oly kevéssé mentek az emberi szenvedélyektől és gyöngeségektől, mint magok az istenek.

A horácziusi szabály:

> «Nec deus intersit, nisi dignus vindice nodus
> Inciderit —» *

egészben ugyan alkalmazható az Iliászra, mert oly haragot mint az Akhilleüszé, csak isteni közbelépéssel lehet megoldásra vezetni; de nem szabad e szabályt szigorúan vennünk a részleteknél, hol az istenek mindegyre közbelépnek. De a Horácz korának és nemzetének már nem volt az a naiv hite és isten-nézlete mint a Homérának, mely előtt az istenek közbelépése csekélyebb dolgok által is igazoltnak látszott, vagy jobban mondva nem is tünt úgy föl mint közbelépés, vagy idegen erőnek kívülről belenyúlása, hanem mint természetes kifejezése azon szoros kapocsnak, mely isten és ember s isten és világ között, az ő felfogásukban, létezett.

Az éposz cselekvénye a mondavilágból levén véve, mikor még istenek jártak a földön, az istenek a földi leányokba szerettek, tőlök ölelésük hevében fiakat nemzettek, félistenekül: mi természetesebb mint e közösség s az átmenet észrevétlen árnyalatai a felsőbb, de emberileg érző, s az alantabb, de isteni eredetű erkölcsi lények között?

* «Istent színre ne hozz, ha csomó nincs oldani hozzá
Méltó —»
Horatius Ad Pisones. 192—3 sor (Czuczor fordítása).

VI.

Az Iliász széptani méltatása. — 4. A jellemek.

A költészetnek tulajdonképeni fő-, igazábban szólva *egyetlen* tárgya az emberi szív levén: a költő ereje, és pedig nem csak a drámai, hanem az epikus költőé is, a jellemek megalkotásában, kivitelében és festésében tetőz. A tárgyat s vele a cselekvényt sokszor majdnem készen adja a történelem vagy a hagyomány; a klasszikus (jelesen a görög) drámában és az époszban mindig, mert történeti hagyomány és monda nélkül nincs éposz; a költőnek jó formán csak választania kell, választani a tárgyat s kiválogatni abból a neki szükséges (drámai vagy epikai) elemeket, mozzanatokat. Kivált az epikus költő s jelesen Homér is, a mondában megtalálja egész tárgyát s a helyes kiválasztásnál és rendezésnél alig kell egyéb, hogy készen legyen meséje és cselekvénye. Annál biztosabb alapon áll, minél erősebben gyökerezik a mondában s a köztudalomban. Az újság és a föltalálás nem érdeme; inkább veszélye volna, vagy legalább is koczkáztatás.

A cselekvényben természetesen a cselekvő személyek is benne vannak s így bizonyos tekintetben advák a jellemek is. De csak külső körvonalaikban, általános emberi, vagy tipikus vonásaikkal. A mi a személyt tulajdonkép jellemmé teszi, erkölcsi úgy mint művészeti tekintetben, az egyénítés, a fejlesztés, a jellemfestés: mind ez a költőre vár s ebben fekszik legfőbb művészete, ez erejének legerősebb próbaköve.

Nem lesz azért érdektelen, egy pillantást vetni arra, mikép bánik Homér a nevekkel és alakokkal melyeket a

hős-mondában talál, személyeivel, kiket a cselekvénybe bevon s mikép festi és fejleszti jellemeiket.

Az Iliász főhősén, Akhilleüszön kezdjük szemlénket. Anyja Thétisz istennő, Okeánosz leánya; apja Peleüsz, ember bár, de egyenes vonalon származott Zeüsztől s így a hős isteni eredete mindkét ágon világos.* Ez maga fontosságot ad neki, mint az éposz hősének s elsőséget még a királyok és fővezérek (Agamemnon, Menelaosz) fölött is. Hősiségben, erőben, deliségben s szépségben is felülmúlja valamennyit, bár a tanácsban mások (Odüszeüsz, Nesztor) megelőzik, testi erőben Ajász megközeliti s bátorságban és hadi szerencsében Diomédesz. Elsőségét érzi is s önérzete megmondja neki, hogy saját becsülete és barátai jóvolta iránt mily kötelességeket szab reá nagysága; de hajlandóvá teszi ereje érzetében az elbizakodásra is. Érzi nélkülözhetetlen voltát. S ez, megsértetvén, alapja haragjának s annak hogy azt oly szertelenné engedi növekedni. De ha ez oldalról önmagával elteltnek s így önzőnek tünik föl, jellemének másik oldala: az övéi és baráti iránti határtalan szeretet, mely egész a gyöngédségig tud menni, enyhíti e rideg alapszínét jellemének. Megindító gyermeki szeretettel csüng isteni anyján, sőt gyermekkora agg nevelőjén Főnikszen is, kitől először tanúlta a fegyverforga-

* Az Akhilleüsz sérthetetlenségéről, sarkán kívül, szóló monda — mely az ő isteni eredetének természetes folyománya s végzetességéhez, mint époszi hősnek, oly jól illik, — mint későbbi tudósításokból kivehetjük, meg homérelőtti eredetű, bár Homérnál említve nincs. E monda szerint ő, mint ifjoncz, a vakmerősége miatt őt féltő anyja kérelmére, az istenek által a Styxbe mártatott be, de egy sarkára tapadt sarúdarab miatt testének e pontjára a víz bűve nem hatott. E monda majdnem ugyanazonos a sokkal későbbi germán mondában a Szigfrid sérthetetlenségéről, hónalján kívül, fenmaradt részlettel.

tást. Patroklosz iránti barátsága pedig, e nemes és férfias érzelemnek legmagasabb eszménye, melyet valaha költő dicsőitett. Enyhe vonás benne az is, hogy valamennyi görög hős közt ő az egyedüli, a ki hős tetteket nem csak véghez vinni, hanem lant mellett megzengeni is képes.

Egyébiránt haragjának szertelensége, engesztelhetetlen gyűlöletének határtalansága is: bár látszólag, felületesen tekintve, zord és embertelen vonás jellemében, tulajdonkép nagyságának s félisteni mivoltának tükőre. Minden nagy és hatalmas rajta; bár emberi szívveréssel s érzelmekkel, de emberfölötti mértékben van fölruházva; az istennő fia, a Zeüsz unokája meglátszik minden mozdulatán. Mint a szeretetben, barátságban s feláldozásban, úgy szertelen a haragban és gyülöletben is. Feltételében, ha egyszer feltette, rendithetetlen. Akarata oly győzhetetlen, mint karja. Véralkata ingerlékeny s indulatos; de ha ingerelve nincs, nyájasan tud szólni, még ellenfelével is, még a csata hevében is. Maga is igyekszik visszatartani haragját, ha látja, hogy nem szándékosan sértik, mert tudja, hogy dühe, ha egyszer kitör, fékezhetetlen és mindent megemésztő tűz. Indulatánál csak őszintesége s férfias nyiltsága nagyobb; az álságnak árnyéka sincs benne; királylyal, baráttal, ellenséggel szemben egyaránt kitárja szivét s nyelve nem csak nem mond semmit a mi szivében nincs, de el sem rejt semmit a mi szivében van. A mily kemény és hajthatatlan a harczban, oly finom és nemes tud lenni, ha tiszteletét s rokonszenvét akarja tanúsitani. De egész szellemi valója, túlérzékenységénél fogva, a szenvedésre látszik teremtve lenni s minél férfiasabb jelleme, annál erősebb e folytonos küzdés a fájdalommal. Hogy óriási tett-szomja mellett maga kárhoztatja tétlenségre magát: jellemének még a szenvedőlegességben

is ez kölcsönzi azt a pathetikus színezetet, mely az egész époszon, mint fő hősén átvonúl s mely az Iliászt, magasztos és felséges volta mellett oly meghatóvá is teszi.

Terünk nem engedi, hogy részletekig kísérjük s a cselekvény fejlődésében utolsó árnyalatokig elemezzük a hős e jellemvonásait; elégnek tartók reájok mutatni.* Csak egy vonását a költői jellemzés erejének akarjuk említeni még: a *fokozatosságot* Akhilleüsz uralkodó vonásának, az önérzetéből, majd Patroklosz eleste után ez iránti szeretetéből s utána való fájdalmából táplálkozó haragjának és gyülöletének festésében. Haragja, bár kezdettől fogva határozott, kérlelhetetlen és alkut nem ismerő: eleinte nyugodt, mondhatni passziv, s csak visszavonulásában és a harczban való részvét merev megtagadásában nyer kifejezést. De mivé válik, mikor az épen haragja és visszavonulása által előidézett katasztrof, előbb a görögökre, majd barátjára Patrokloszra vészt hozva, szivét minden oldalról oly fájdalmasan érinti s mintegy reá magára fordúl vissza! A csata árja, melybe végre beleveti magát, hogy barátját megbosszúlja, s helyre hozza mind, a mit eddig elmulasztott, a mint emberfölötti hősiségét összeütközésről összeütközésre mind jobban fokozza, végre dühét a legvégzetesebb ádázságig emeli. Mit csinál Hektorral, kiben egész haragja összpontosúl! A költő itt a szenvedély legfőbb fokáig megy s a nagyszerűt egészen a rútig meri fokozni, mikor azt az óhajtást mondatja ki hősével, «vajha dühe annyira ragadná, hogy megrágja s szétharapdálja ellensége felkonczolt húsát!» (XXII. 346.) Így óhajtja viszont Hekabé is, Hektorért s többi fiaiért, az Akhilleüsz

* Lásd Kiene id. m. Kap. VIII. *Karaktere des Ilias.* 134—191 ll.

máját nyersen megrághatni. A költő a fiaiért kesergő anyával sem kivántat nagyobb s ádázabb bosszút, mint a barátját megtorló hőssel; a szenvedély túlzása egyenlő a kettőben; csak hogy míg az anya tehetetlen — s ez mentsége bosszúja ádáz kívánságának —, Akhilleüsz meg is teheti a mit akar, nem mint a szegény Hekabé; és egyedül saját hősi természete szab határt ádáz kegyetlenkedésének. Nem marczangolja fogaival szét, megölt ellensége holt testét; de vele mégis

— méltatlant gondola tenni:
Mindkét lábainak hátul átfúrta bokától
A sarkáig inát, bika-szíjat húza beléjök,
És kocsijáho' köté, lent hagyva huzódni fejével.
És felhága, vivén a dicső fegyverzetet; aztán
Megcsapkodta lovát, mely alatta szaguldva ficzánkolt.
Port vere a földön húzódó férfi, ugráltak
Barna hajának fürti; s egész, eddiglen oly ékes
Szép feje porban uszott s vértől lustos lőn egészen . . .
(XXII. 395—404. Szabó István fordítása.)

E fejlődésben, a legfelsőbb fokig, természetes egymás-után s következetesség van és pedig oly szoros összefüggésben a cselekvénynyel, hogy Akhilleüsz jelleme (s jelesen haragja), nem csak magából, hanem egyszersmind a meséből fejlődik s a nélkül nem fejlődhetnék ennyire, nem ily tökéletesen. Erre czéloz Horácz is, mikor a költőket inteni akarván, hogy tárgyat s mesét választva, a jellemből semmit, még hibáit se ejtsék el, mert mese és jellem egymást föltételezik, egyik a másikkal áll vagy esik, — s e tan példájaul épen Akhilleüszt s jellemének látszólagos árnyoldalait hozza föl:

«Scriptor, honoratum si forte reponis Achillem:
Impiger, iracundus, inexecrabilis, acer,
Jura neget sibi nata, nihil non arroget armis.» *

Akhilleüsz után az Iliász cselekvényével egy hős sincs oly szoros összefüggésben s nem hat reá annyira mint Agamemnon az egészben, Patroklosz a katasztróf előkészítésével s Hektor mint az ellenjáték főalakja. E három alakkal szükséges még, legalább valamennyire behatóbban foglalkoznunk.

Az Agamemnon és Akhilleüsz összeütközéséből ered a nagy harag, az Iliász tárgya. Ez összeütközésnél Agamemnonnak *nincs* igaza, a haragot Akhilleüsz *túlhajtja*, s így mind a ketten bűnösök. De az Akhilleüsz vétke formai, az Agamemnoné lényegi. A költőnek vigyáznia kelle, hogy Agamemnon iránt, — ki ugyan inkább királyi állásáuál s a háboru okához való közeli viszonyánál, mint személyes tulajdonainál fogva viseli a fővezéri tisztet a görögök közt — ne koczkáztassa részvétünket; s azért bűnét erkölcsi alapra kelle fektetnie s indokolnia, épen mint az Akhilleüszét, az igazságos harag túlhajtását. Agamemnon tettének indokát azért amaz elvakúltságba fektette, melyet a görög müthologiában *Áte*, Zeüsz gonosz leánya, képvisel s mely a halandót arra viszi, hogy szenvedélyében magát igazában lenni érezze s ez által ragadtassék igaztalanságra, s szerezzen általa romlást magának és másoknak. Agamemnon, ez elvakultságában, teljesen

* — Ha talán festéd a hires Akhilleszt:
Tettre serény legyen az, haragos, nyers, bosszulihengő,
A ki jogot nem vall, de igényel fegyvere mindent.
Horat: Ad Pisones. 121—123. v. (Czuczor ford.)

meg van győződve, hogy neki van igaza, mikor magát zsákmányától, a Khrüzesz főpap leányától, Apollon engesztelésére, *tehát a közjóért*, megfosztja, hogy ő mint király és fővezér jogosan kiván érte kárpótlást magának s jogosan veszi el a magáé helyett az Akhilleüsz zsákmányát Brizeiszt. A nagyok rendes elvakultsága, hogy másokat csak magokért vélnek létezni, és a magok joga mellett senki más jogának vagy tulajdonának jogosúltságát nem ismerik el. A nagyokkal, a fejedelmekkel közös tévedésbe esik Agamemnon is s vét a nélkül, hogy érezné s hinné, hogy vét. Vétségét azonban csakhamar átlátja. Különben hogyan esküdhetnék, hogy Brizeiszt nem is érintette s tisztán adhatja Akhilleüsznek vissza. De egy darabig még, ez átlátás után is, a fejedelmi kevélység tiltja, hogy elismerje hibáját s engedjen. S mikor a szükség, a maga s a hadsereg veszedelme, mégis rá birja s békéltetni követséget küld Akhilleüszhöz: akkor már ennek nem kell a béke s visszaútasítja a király ajánlatait. Ha vissza nem útasítaná: az Akhilleüsz haragja s azzal az Iliász bevégződnék; pedig az Agamemnon jelleme még nem teljes. Ezt is a cselekvény bonyolúlata fejti ki egész mivoltában s egész nemességében. Mert mikor Akhilleüsz már boszút áll Patrokloszért, haragja kielégítve lelohadt s önként megengesztelődött és ezzel megszünt a kényszerítő szükség, mely Agamemnont arra hajtá előbb, hogy őt áldozatok árán is megengesztelje: most Agamemnon önként s kényszer nélkül ajánlja föl s adja meg mindazt, a minek előbb nem volt erkölcsi becse, kényszer által levén kicsikarva. A mi közbeesik: az Agamemnon virasztása, gondban hadseregéért (a X. ének, az úgynevezett νύκτεγερσια) s az Agamemnon hősködése (XI. ének), mind arra való, hogy jobban kidomborítsa a király jellemének s erkölcsi alka-

tának nemességét s erősítse részvétünket iránta, mely attól a ponttól már biztosítva van részére, mikor Akhilleüsz, engesztelhetetlensége miatt, elveszti haragja jogosúltságát.

Figyelemre méltó, s a költő jellemfestő erejéről tesz tanúságot az ellentét a két fő hős, Akhilleüsz és Agamemnon jelleme között. Agamemnon nem az a merev, erőteljes, túlságra hajlandó, jóban rosszban szertelen egyéniség mint Akhilleüsz. Minden gyöngesége mellett, a mi őt épen a fővezérletre alkalmatlanná teszi, míg vetélytársában az ilyes gyöngeségek épen hiányzanak — alapjában nemes, méltányosságra képes s igazságérző ember. Van benne sok szeretetre méltóság; vallásossága őszinte és valódi; öcscse Menelaosz iránt igaz testvéri érzettel viseltetik; s elvakultsága hibáját annál szívesebben megbocsátjuk neki, mert csak a pillanatnyi benyomások ragadták el s belátva hibáját, kész azt teljes mértékben helyre hozni. Akhilleüszben a férfias és hősi büszkeség túlságig megy; nem hogy engedne a jobb belátásnak, de önmagát fokozza még s a megbánásnak árnyékát sem engedi férni lelkéhez. A költő itt két, egymással éles ellentétben álló jellemet hozott összeütközésbe s azért természetesnek találjuk, hogy egymást, minél derekabbak, annál hatalmasabban eltaszítják.*

Mint Agamemnon ellenfélül, úgy Patroklosz társúl, barátúl, kísérőül van adva a fő hős mellé. Akhilleüsznek barátsága is rendkívüli, mondhatnók szertelen; de Patrokloszt a költő egészen méltónak festi e barátságra. Barátságos, engedékeny, odaadó, hű s a mellett férfias és vitéz — különben hogy is lehetne egy Akhilleüsz, a hősök hőse,

* Dr. Ad Kiene id. m. az id. h. 155. l.

baráti indulattal hozzá? Nagy művészet kellett ahhoz, oly ellenkező jellemvonásokat mint a gyermekies ragaszkodás, a csaknem nőies engedékenység, a benyomások iránti fogékonyság majdnem lágyság, — és a hősiesség, az életet föl sem vevő, a veszélylyel daczoló, sőt vakmerőségig menő bátorság és elszántság: egy alakban oly tökéletesen egybeolvasztani, mint Homérnak sikerült Patrokloszban. Mikor őt Akhilleüsz a sebesültekről tudakozódni s hírt hozni Nesztorhoz küldi (XI. ének), bár ennek kértére le sem ül, csakhogy sietvést eleget tehessen megbizatásának (hiszen Akhilleüsz parancsolt!) de az ékesen szóló öreg kérésének, rábeszélésének nem bír ellentállani, hogy részvevő szive meg ne indúljon a harcz nyomorainak elbeszélésén s meg ne adja magát a tervnek, hogy vagy haragvó barátját igyekszik rávenni a harczban való részvételre, vagy legalább magának s hadainak (a mürmidonoknak) eszközöl engedelmet arra. Szive annyira meg van hatva, hogy visszatértében a megsebesült Eüripülosz látása egészen elfoglalja, még hírt vinni is feled küldőjének s csak a sebesült körűli segítségben és ápolásban forgolódik. Mikor aztán végre visszatér barátjához, az ennek haragjától való félelem nem engedi egyenesen előadnia neki a mit Nesztornak megigért, hanem a csata veszélyeit, a görögök romlását, a segély szükségét és sürgősségét hordja fel előtte, a közvetlen benyomások egész elevenségével.

Ím, ez a fogékony, hajlékony, lágy kedély az Akhilleüsz kiválasztott barátja! De mind ebben még sincs semmi, a mi a hősiséggel s férfiassággal *ellenkeznék*, csak saját egyéni vonások, a merev és rideg hős jellemeknél ritkán előfordulók kétségkívül, de nem lehetetlenek; s nem is érzünk semmi ellenkezést, mikor aztán őt az Akhilleüsz fegyvereibe öltözve, melyekbe egészen bele is termett, a

mürmidonok élén a harczba rohanni, Hektor üldözésében magáról elfeledkezni, hősileg és kétségbeesett elszántsággal harczolni, végre elesni, a halállal szemben is el nem csüggedni, sőt legyőzőjének is vészes jóslatot mondani látjuk. E jóslat is oly jellemző; ezt is az Akhilleüsz iránti feltétlen bizalom adja ajkaira; ő tudja, hogy Akhilleüsz, a kit semmi sem birhatott rá eddig, hogy sérelmét feledje s ismét harczba menjen: *őt* nem fogja bosszúlatlan hagyni, *érette* még is harczolni fog! Nem is csalódott benne!

Bár a görög költő, természetesen a görög hősökre fordítja rokonszenvünk legjavát s az ő harczukat tünteti igazságosnak, az ő bosszújokat méltónak fel: az ellenség fő hősére, a trójai Hektorra is annyi dicsőséget rakott s annyi rokonszenvet táplál magában és költ bennünk iránta, hogy méltó ellenségnek kell őt tartanunk magához a nemes és áldáz Akhilleüszhöz is. A nagy költemény utóhangja, mint egy vég-kiengesztelődés, egy fensőbb s igazán emberies összhang, a Hektorért való siralomnak van szentelve; az utolsó benyomás, melylyel a műtől búcsút veszünk, a Hektor iránti részvét; s Homér, vagy a ki ezt a részt ide tette, jól tudta miért akarja e részvétet épen az utolsó benyomásnak.

Övéi siratják Hektort. Egész Ilion csak rá nézett megtartásért, benne látta a város védőjét. Kedveért kis fiát is, a kit ő őséről Szkamandriosznak nevezett, Asztüanaksznak (a város-védőnek) nevezte el a nép és polgárság. Neje, anyja, apja siratják, mindenik valami szépet tud mondani rá; míg őt látták: bíztak, elesve ő: mind elestek vele. Maga Heléna, annyi gyász oka, — s Hektor ezt tudta jól és nem is tartózkodott kifejezni, hogy tudja — maga Heléna is azt mondja utána, hogy húsz év alatt nem hallott tőle egy zokszót s ha a többiek szemrehányásokat

tettek neki, Hektor volt a ki mások ellen, az övéi ellen, az idegen asszonyt mindig oltalmába vette.

Mint a dolgok belső mivoltát külhatásaikból: az emberek jellemét környezetöknek s különösen benső ismerőiknek felőlök való véleményéből s érzelmeiből itélhetjük meg. És Hektor, a mint Homér festi, teljes mértékben megérdemli mind azt a magasztalást, a mivel övéi elhalmozzák, mind azt a könyet, a mit véres tetemére húllatnak. A fiút anyjával, a férjet nejével s gyermekével való jelenete jellemzi; a hőst rettenthetetlen harczai. Jelleme tragikumára már fentebb rámutattunk s ebben fekszik jellemének legfenségesebb vonása: hazafisága, mely őt a város védőjévé teszi, bár ismeri öcscse bűnét, mely a megérdemelt veszedelmet reájok hozta; de neki a más bűne nem lehet mentség, hogy ő elmúlaszsza kötelességét hazája iránt. Iliont megvédni, vagy elesni előbb mint a város elesnék: ez az ő feladata s ő ezt teljesíti.

Ily férfi iránt nem csak övéi s barátai, az ellenség sem lehet közönyös. Akhilleüsz, a ki még imént, a harcz hevében oly ádáz dühöt kívánt magának, hogy vajha fogaival marczangolná szét barátja megölőjét, az ádáz, engesztelhetetlen, a ki imént, szekeréhez kötve, a porban hurczolta meg az elesettet: mikor a bosszú végre van hajtva, megengesztelődik iránta s kiadja testét övéinek, hadd sirassák, hadd temessék el.

Ily férfi iránt még az istenek sem maradhatnak közönyösek. Maga Zeüsz, mikor Akhilleüsznek Patroklosz-ról levont fegyverzetét, vesztére, magára ölteni látja Hektort, szíve megesvén rajta, panaszra fakad magában (XVIII. 200—209.), s a végcsapást még visszatartja s egyelőre győzelmet enged még Hektornak. S mikor végre elesik s Akhilleüsz meghurczolja a porban, az istenek

védik tetemét a csonkulástól, eléktelenedéstől, védik a rothadástól, hogy épen kerüljön övéihez vissza s a mágyára. Mert hogy a végtisztesség megadassék-e neki s Akhilleüsz áldáz szíve erre hajlíttassék-e: a fölött az istenek hevesen vitatkoznak, s maga Zeüsz, az Akhilleüsz fővédője pedig, dönti el a vitát a Hektor javára. Mind ez oly szép, oly nagy! Oly felséges bizonyság a költő emelkedettségéről, melylyel az ellenséget tiszteli, annál jobban megtisztelve benne, természetesen, a hőst, ki ily ellenséget legyőzhetett.*

Csaknem végetlenig folytathatnók e τειχοσκοπια-t a hősök e szemléjét, e falmagasságból fölvett futólagos jellemrajzokat. S tennök is, ha külön könyvet, s nem csak egy fejezetet írnánk az Iliászról. Mert csaknem végtelen számra mennek a Homér hősei s mind — ha csak egy vonással rajzolvák is — megannyi alak, jellem, egyén.

* Eszmetársulás útján jut itt eszembe valami, a mit rég és sokszor akartam elmondani, de nem találtam reá alkalmas helyet és formát. Ide sem tartozik, de jobb alkalom híjában mégis elmondom. — Sokan bosszúsággal nézik a Henczi-szobort a budavári Szent-György téren; gúnyt látnak benne, egy szomorú időből, alkotmányosságunk s nemzeti érzelmeink ellen. Én e szobor mellett mindennap eljárok s mindig fölemelem a fejemet mellette és sohasem érzem hogy bántana. Hősnek emelték azok, a kiknek védelmében hősileg esett el. Ellenségünk volt, de a hősiséget az ellenségben is tisztelni kell. S én mindig arra gondolok: mennyivel nagyobb hősök voltak azok, a kik ezt a hőst, kit a mellett várfal is védett, le tudták győzni! A szobor oldalain a vár védelmében elesett tisztek és közvitézek nevei vannak bevésve; de a lapokon sok az üresen hagyott hely. Ez üres helyeken én mindig a mi «névtelen hőseink» neveit vélem olvasni; ez a szobor, a legyőzötteknek emelve, a győzőket jobban dicsőíti. — Ezért nem bánt engem a Henczi-szobor s ezért megyek mindig emelt fővel el mellette.

Előttünk áll *Diomedesz*, a második rokonszenves fiatal hős Patroklosz mellett, a ki majdnem arra látszik hivatva lenni, hogy a hiányzó Akhilleüszt helyettesítse s pótolja a görögök harczaiban; bátorságban, hősiségben csak egyedül a Peleüsz fiának áll mögötte, daliásságával istenek kegyencze, de merész, ha kell az ellenséges isteneket is megtámadni, meg is sebezni, de jó akaró isteni tanácsra, okosan tartózkodni is tudó; a trójai Glaükoszszal a vendégbarátság példányképei, kik ellenségekül találva föl egymást, régi ismerősök, gazda s vendég egykor, a harcz hevében barátságos szót s kézszorítást váltanak, öldöklő fegyver helyett. Itt van *Nesztor*, a méz-beszédű, bölcs, ékesszóló, bár az öregség szokása szerint bőven is fecsegni szerető, ki egyaránt jó tanácsot tud adni békére és harczra; és eszes, furfangos, tervekben kifogyhatatlan társa a tanácsban, *Odüsszeüsz*, a Pallasz-Athéne kedvencze, a kinek, ha megered ajkán a szó, mint hópehely omlik, sűrűn, lágyan, termékenyítőleg; de ha fegyvert kell rántani, tehetős férfi-ereje teljében a legelső bajnokok közt számot tevő. A költő bölcsen és tapintattal és jellemzően, Nesztort beszélve, Odüsszeüszt cselekvőleg vezeti be először is, megmutatni a különbséget a két rokon alak közt. Itt a két *Ajász*, egyik Telamon fia, a kemény, erős, áldáz hős, szenvedélyes, haragra lobbanó, haragjában keresztül menő mindenen; senkinek sem hátrál, és senki, még Akhilleüsz sem múlja felül, ha szemben, kar kar ellen, mellt mellnek feszítve kell vívni, tömegekbe keveredve kivágni magát; istenek egyikének sem kegyencze, de maga erején küzdő, diadalmas; s kisebb, de szinte vitéz névrokona az Ojleüsz fia, kivel sokszor együtt küzdenek s egészitik ki egymást. Itt *Menelaosz*, az Agamemnon árnya, mellék-képe, ingerlékeny, de engesztelékeny is, vitéz, de nem elsőrangú hős;

dühös, ha Párisra, ellágyuló, ha Helénára gondol, s mintha nem önmagát és saját sérelmét a csalfa nőn, hanem az ezen ejtett erőszakot elrablóján jőne csak bosszúlni; a barátságos *Antilokhusz*, a hatalmas *Idomeneüsz*, — s annyi tömérdeken még, az akhájai hősök közűl, mind cselekvésben jellemezve, vonúlnak el — egy tekintetet kérve — szemeink előtt.

A trójaiak közűl, természetesen, kevesebben válnak ki, de elegen s eléggé, hogy oly méltó ellenfélként álljanak összesen a görögség ellen, mint Hektor egymaga Akhilleüszszel magával szemben. Itt *Páris*, vagy a görögök szerint Alexandros, a könnyelmű, szívtelen, érzéki, testi előnyeiben s Afrodite ajándékaiban elbizakodott (de a veszedelemben az istennő védelme alá menekűlő), sorsa és tette végzetességét nem érző s mindemellett is, ha nem rokonszenvünkre, de részvétünkre és sajnálatunkra érdemes, mikor magok a trójaiak a Menelaószszal párbajra menő után úgy könyörögnek az istenekhez: hadd essék el a bűnös! — mikor neje a szemébe mondja: hogy jobb szeretne derekabb férfi neje lenni; mikor Hektort csak megvetőleg látjuk bánni vele, még méltatlanúl is (XIII. 765—788.), a mire aztán ő is megembereli magát s a méltatlan vádakat oly erélylyel útasítja vissza, a milyennel épen imént Diomédeszt s másokat megsebzett és visszanyomott vala; az agg, szerencsétlen, részvétünkre annyira érdemes *Priamosz*, a deli *Éneász*, ki nagy nép ősapjáúl van rendeltetve, a jeles *Anténor* stb.

Különös tekintetet érdemelnek, bár sok szerep nem jutott nekik, a Homér asszonyai. A görög asszony — a feleség t. i. — nem rabszolga nő mint kelet népeinél, hanem egyenjogú társ a férj mellett, szerelme és tisztelete tárgya. A közügyekhez is van szava, ha nyilt tanácsban

nincs is mint az istennőknek az Olümpon. Priamosz király meghallgatja neje tanácsát, ha nem követi is; Hektor, a ki ugyancsak úr a maga házában, mint tisztelt az egész városban, megkülönböztető gyöngéd tisztelettel viseltetik felesége iránt. De mind a két nő, Hekábe mint Andromakhé, példánya is a nőknek, mint feleség, anya, házi asszony, munkás gazdasszony, egyaránt. Az ősz Hekabében, a kitől már munkát nem is várhat a ház, az anya áll előtérben; de a férjét féltő s a veszélytől visszatartani igyekvő hű gond, erről az oldalról is egészen kitünteti szerető gyöngédségét. Andromakhénál az anyai gond egészen felolvad a férj iránti aggódásban és szerelemben, de azért kis fiát sem hagyja el magától, mikor férjét kémleni a bástyára kimegy, s a szülők szerelme egy mosolyba olvad a gyügyögő gyermek szemléletében.

Mind a kettőnek ellentéte Heléna, a csalfa görög asszony; asszonynak olyan mint Alekszandrosz (Páris) férfinak: a testi báj rabja, Afrodíte ajándékival gazdag s azokban hivalkodó, elmerült, melyekért oda tudta hagyni férjét, házát, leánykáját; férfiakat hódítva a helyet, hogy egy szívet megtartani igyekeznék. Bájának varázsa oly nagy volt, hogy Menelaosz sem elfeledni, sem meggyülölni nem tudta (pedig a kettő közül valamelyiket kellett volna tennie) — s a többi görögök is osztoztak e varázsban; maga a bölcs Nesztor is azt mondja, hogy Helénát, az ő fájdalmait és epedését megboszúlni van az egész háború. Senki sem vádolja őt, csak Akhilleüsz nevezi egyszer, barátja halála fölötti elkeseredésében, az irtózatos Helénának. Szépsége a trójai öregeket is — mikor a falszemlélhez közeledik, a III. énekben — arra a vallomásra kényszeríti: hogy ilyen asszonyért érdemes eltűrni két nép ennyi veszedelmét, — mintha azt mondanák: ily szép

szemekért érdemes elkárhozni!... Sem Priamosz, sem Hektor nem emel szemrehányást ellene, sőt emez is mindig nyájas hozzá s csak Párist vádolja és kárhoztatja. Ő maga azonban gyakran vádolja magát, hogy férjét s házát el tudta hagyni, de aztán ismét csak élvezi a bűnös ölelés gyönyörét. Kétségtelen, hogy szerelemből s csábnak engedve hagyta el első férjét; de mikor ezt meglátja, ismét felébred iránta a régi szerelem, vagy is a megbánás, hogy olyanért hagyta el, a ki nem érdemesebb szerelmére. Szeretni: azt tud, de csak lenge s buja asszony módjára. Ingatag, mint a hab. Hiába! csak az Afrodíte akaratának eszköze, töredékeny edénye e szép gonosz. Maga az istennő megmondja, hogy ha elvonná tőle varázsát, melylyel körűlvette, az emberek is megszűnnének szeretni őt, s mind a két nép, trójai és görög, meggyülölné menten.

Különös, hogy a görögöknél a két rableányon, Khrűzeiszen és Brizeiszen kivűl nem találkozunk nőkkel. Igaz, hogy a táborban, ha tíz évig tart is a háború, nincs helye asszonyoknak. Még is sajnáljuk a hiányt — melyet azonban a költő, másik müvében, az Odüsszejában, annál dúsabban kipótol a Penelopé felséges s a Naüzikáa bájos alakjával.

HARMADIK FEJEZET.

AZ ODÜSSZÉJA.

I. A KÖLTEMÉNY ÁLTALÁNOS JELLEME. — II. ODÜSSZEÜSZ BÚJDOSÁSA. — III. ODÜSSZEÜSZ HAZAÉRKEZÉSE.

I.

A költemény általános jelleme.

Bár az első fejezetben a homéri költemények eredetéről mondottak a Homér neve alatt fenmaradt mindkét époszra vonatkoztak, további részletesb fejtegetéseinkben kizárólag az Iliászszal foglalkoztunk, míg az utolsó pont épen az Odüsszéjához nem vezetett. Nem is czélunk ezzel csak annyira is részletesen foglalkozni mint amazzal tevők; némi általános jellemzésre s azután a költemény futólagos átnézetére kívánunk csak szorítkozni.

Az egységes szerző s a keletkezés kérdését nem akarjuk újra elővenni, csak alkalmazni némiekben az Odüsszéjára, megjegyezvén, hogy e részben a kritikai vizsgálódás, később is kezdődvén, korántsem jutott még annyi elfogadható s megállapítottnak vehető eredményre sem, mint az Iliászszal, mely kezdettől fogva a költő főművének tartatván, első sorban igényelte a nyelvészek és kritikusok figyelmét.

Első tekintetre az Odüsszéja egységesebb, kerekebb

s bevégzettebb műnek látszik mint az Iliász; bár ez csak egy vonalon halad és egymás *mellett* nem sző két cselekvényt mint az Odüsszéja, melynek szerkezete bonyolúltabb, de benne viszont a választott tárgy szorosan körűl van határolva s a kettős, sőt hármas cselekvény, részleteinek nagy változatossága mellett is, mind egy középpont körül van csomózva. A fő hős kalandjai körül forog, azokra vonatkozik az egész cselekvény, és a szövevény oly művészien van fonva, hogy a különböző részekből utólagos szerkesztés föltevését sokkal távolabb tartja s már előre valószinűtlenebbnek bélyegzi, mint az Iliásznál, melyben a cselekvény — a bele csúsztatott rész nagy terjedelménél fogva — legalább is kettős kompozicziót gyaníttat. A különbség az: hogy az Iliászban a fő hős félrevonúl, s a cselekvény, őt elhagyva, sokáig mások körűl forog, neki úgy szólván csak árnya van a színen, a görögök vereségeiben; az Odüsszéjában az egymás *mellett* haladó különböző részei a cselekvénynek mind a fő hősre vonatkoznak.

Az egész költeménynek nemcsak középpontja, hanem közvetetlen hordozója maga a hős. Az elpusztúlt Trója alól hazájába visszatérő Odüsszeüsz változatos kalandjai s az otthonában tanyát ütött házi ellenségekkel való küzdelme: mind egyenesen az ő jellemének kifolyása, vagy annak kifejtésére irányúl. Bátorságát, körűltekintő, számító eszélyességét, mely a ravaszságig megy s a mit mind az Iliászból ismerünk már, sem a tengeri út s hányattatások veszedelmei, sem az óriásokkal s démoni lényekkel való küzdelem ijedelmei nem törik meg; mint otthon hagyott neje iránti hűségét nem győzik le sem a gyönyörök élve, a bájoló istennő szerelmi csábjai, a kecses szűz (Naüzikáa) bája, a kinek megmenekülését kö-

szöni. Neje, Penelopéja, a Homér női alakjainak e legtökélyesb- s erkölcsileg legfönségesebbike, csak az ő jellemének a párja, a nőiség gyöngéd vonásaival, de a ravaszságot sem hagyva ki belőle. Mert ép oly eszes sőt ravasz, ép oly hű és kitartó, oly bátor és rendületlen mint férje, a kinek számára, húsz éven át, annyi megpróbáltatás közt, annyi csáb és esengés mellett, tisztán megőrzi a házat, a családi boldogság csöndes révpartját, a hű szerelem szentélyét; míg méltó fiok Telemakh, apját keresni indúl, nyakába veszi a világot, veszélyekkel daczol, fáradoz s küzd, ifju bátorsággal s férfias kitartással.

Ez a cselekvény magva,* egészen a jellemrajzon nyugvó; melyet változatos kalandok, gazdag részletek vesznek körül; és pedig nem — mint az Iliászban — az elbeszélt történet lassú egymás-utánjában, mert a költemény elején már a tíz évi bujdosás végére helyez a költő s az előzményeket magával a hőssel beszélteti el, közvetlen szemléletességben. Eleinte a cselekvény három fonalon, mindenik önállóan indúl meg: az ithakai otthon, a Telemakhosz útra indulása, apját keresni, s magának a hősnek bujdosásai; míg összeérve egy csomóba fut össze mind a három.

Mindez, az epikai művészet fejlettebb fokára mu-

* Aristoteles a már említett helyen (*Költészettana* XVIII. fejezetében) következőleg foglalja össze az Odüsszéja lógoszát (a cselekvény magvát): «Az Odüsszéjának — úgymond — foglalatja rövid: Valaki több évig távol kénytelen maradni honától, Neptunusz által tartóztatva; maga van; azonkívül honn vagyona fölemésztetik a kérőktől s fia veszélyben forog. Szélvészektől hányattan érkezik haza, s megismervén néhányat, a kérőkre támad s úgy maga megmenekszik, elleneit pedig kiirtja. Ennyi a *foglalat*, a többi mind közbeszövés. Hunfalvy Pál fordítása; a Kisf. Társ. Évlapjai III. köt.)

tat, kétségkívül, mint az egy fonal egymás-utánján haladó s lényegében mégis kevésbbé egységes Iliásznál.

Mind a mellett itt sem hiányoznak nyomok, melyek különböző eredetre vallanak, az egyes részekben, akár szerkesztés- akár későbbi betoldás, vagy a mi legvalószínűbb: kibővített újradolgozás útján. Pl. a III. és IV. ének nem Odüsszeüsz, hanem más görög hősök, Nesztor, Menelaosz stb. Trója alóli visszatérésével s kalandjaival foglalkozik túlnyomólag; sőt a Telemakhosz egész útazása, apja keresésében, bár tervszerűleg szövődik a cselekvénybe, e tervtől sok helyt eltérni, vagy azt kibővíteni látszik, oly végből, hogy abba más hősök kalandjait s történeteit is bele szőhesse. A különböző részek összecsomózása néhol nehézkesen történik. Pl. hogy a Telemakhiáról az Odüsszéjára térhessünk vissza, az istenek tanácsában (az V. ének elején) oly részleteket kell elfogadnunk, melyek az I. énekbeli előzményekkel alig egyeztethetők össze;* s e nehézség a XV. énekben, az Odüsszéjáról a Telemakhiára visszatérésben ismétlődik. Eredetileg egységes konczepczióban alig fordúlhatnak ilyesek elő; de igen akkor, ha már egyenként ismeretes részeket egységes szerkezetbe köt egy későbbi költő össze.

Egy sajátságos jelenség tűnik szemünkbe az Odüsszéja cselekvényében, melynek párját az Iliászban nem találjuk. S ez az, hogy a mondának némely egyes alkatrészei, lényegileg azonosan, de különböző változatokban, ismétlődnek benne. Kalüpszó és Kirke, a két magánosan élő s bűbáj-erővel férfiakat csábító istennő; — Éolosz és Alkinoosz, a tengeren csodásan vezérlő két kisérő; — a Kirke és Tiréziász csaknem egyenlő két jóslata; — az

* Bonitz id m. 36 l.

Odüsszeüszre két ízben veszélyt hozó álom: mind ily ismétlések, melyek ugyanazonos mondáknak különböző változatai, vagy feldolgozásai csak. Odüsszeüsznek Ithakába hazaérkezte, a mint koldusruhában jelenik meg saját házában s ott a betolakodottaktól gúnyos megvetéssel fogadtatik, egyszer elbeszélve oly jellemző, kisebb-nagyobb változatokkal háromszor van elmondva. S még számos részletet sorolhatnánk elő, olyant a mit kétszer, háromszor, négyszer is, ismételve olvasunk.

Kirchhoff,* kinek tagadhatatlan érdeme, hogy az Odüsszéját, hosszas és kitartó munkával, a legkisebb részletekig elemezve, alakulásának különböző rétegeire éleselműleg el tudta különözni s azokat egyenként lefejteni mintegy: arra az eredményre jut, hogy «az Odüsszéja, a mint ma előttünk áll, sem egyetlen költőnek eredeti, egységes, talán csak későbbi betoldásokkal bővített alkotása; sem eredetileg külön, önálló költemények gyűjteménye: hanem egy régibb szövegnek aránylag későn készült, de tervszerű bővebb kidolgozása. Szerinte a régi szöveg, az egyszerű eredeti, körülbelől a 30-ik Olümpiászig tartotta fenn egyedül magát; sőt már az is egy legrégibb s legegyszerűbb részből, a szorosan vett s kizárólagos Odüsszejából s hozzáadott aránylag újabb toldalékokból állhatott».

Sokra menne, ha Kirchhoff vizsgálódásait, csak legfőbb vonásaikban is, kisérni akarnók; elég hogy azok eredményét röviden megjelöltük. De ő sem veszi tagadásba, sőt megerősíti azt a fölfogást, hogy az Odüsszéja, már régi alakjában is, belső alkattal biró mű volt, mely a kezdetleges monda-alakulásokon már túlhaladott s az époszi műalkotás stádiumán álló kor és költő szüleménye, és az Iliász-

* Die Homerische Odyssee und ihre Entstehung. 1859.

hoz képest fejlődési fokot képvisel az epikai költészetben. E felfogás megállhat, akár azt higyjük, hogy az Odüsszéja más, későbbi, költő műve mint az Iliász, akár azt, hogy ugyanazon költőnek későbbi alkotása, a mit úgy szoktak kifejezni, hogy Homér az Iliászt fiatal-, az Odüsszéját pedig agg korában írta (vagy szerzette).

De hagyjuk e vitás pontokat, s mielőtt a költeménynek meséjére, úgy a mint előttünk áll, egy futó pillantást vetnénk, igyekezzünk azt még az Iliászszal összehasonlítva, az éposz-költészet főbb szempontjaiból jellemezni.

Az Odüsszéja nyelve s előadása sem oly naiv már mint az Iliászé, bár a kettő közt épen nincs oly nagy különbség, hogy egy költő művének ne lehetne tartani mind a kettőt. Hogy hasonlatokban számszerint aránytalanúl szegényebb, a mit már említettünk, az még feltünőbbé teszi lenyegileg kevésbbé egyszerű voltát. Az Iliász hasonlatai, mint láttuk, egyszerűek és közvetlenek, a természetből s a kézzel fogható világból vett képek. Nagy részt ilyenek az Odüsszéjáéi is, de közöttök nem egy van, mely a már mesterkélőbb műköltőre vall, a mennyiben távolabbról vagy nem egészen közönséges tárgyról van véve. Hasonlót mondhatunk leírásairól, pl. az ogűgi sziget tájképe, egy modern tájképfestőnek is becsületére válnék.

Jellemei is összetettebbek az Odüsszéjának, mint az Iliásznak. Ha összehasonlítjuk az Iliászbeli Odüsszeüszt, az Odüsszéja-belivel, bár az egyén maga s a jellem alapvonásai ugyanazok, vagy Penelopéját pl. Andromakhéval, perczig sem fogunk kételkedni, hogy az ifjabb költeményben tetemesen nagyobb a művészet, s kevesebb az egyszerűség és naivság. Különösen a női alakok és jellemek festésében jóval gazdagabb az Iliásznál az Odüsszéja. Abban tulajdonkép csak az Andromakhé tiszteletreméltó s a He-

léna kétes jellemét találjuk költőileg megalkotva; míg emebben a női jellemek jóval nagyobb változatosságával találkozunk. Nem említve Kalüpszót és Kirkét, a két csábos istennőt, kik azonban a csábító asszony emberi vonásaival is gazdagon vannak színezve: itt találjuk mindenekelőtt a «hatalmas» Pénelopét; hatalmas, mert megjelenésére megdermednek a férfiak s megszállja a vágy, őt bírni; a mellett gondos, higgadt, ügyes (Homér, tudjuk, mint tud s szeret jellemezni a jelzőkkel); s a hatalmasnak változatai: a fenséges, a magasztos, a deli termetű: ráillenek mind. Mikép egyesűlnek benne a lelki tulajdonok, hűsége az eszélyes tartózkodással, bátorsága a nőies kisérni tudással: látni fogjuk a mesében. Ebben fogunk megismerkedni Homér egyik legbájosabb alkotásával, Naüzikaával is. A szűz rajza, a feleségekét (Penelopé, Andromakhé, Heléna) talán még felülmúlja, mert eszményibb, költőibb.

A mi a két költemény cselekvényének általános jellemét illeti, ha az Iliászt tragikusnak, sőt kész tragédiának mondottuk, az Odüsszéját méltán fogjuk színjátéknak, vagy középfajú drámának nevezhetni. Nincs meg rajta, nemcsak kifejlésében, hanem egész folyamán is, az a setét, mélyen pathetikus színezet, mely az Iliászt oly megrázóvá teszi; bár a komoly (de sohasem komor) hangulat, az erkölcsi tartalom s a megható vonások az Odüsszéjában sem hiányoznak. Regényes inkább, mint tragikus éposz, melyben a kalandok változatossága nagyobb élénkséget ad a színezetnek mint a komor fenséges megengedi. A szenvedélyek is, melyek benne játszanak, akár a sok kisértésen és bajon átmenő hőst, akár a háza tűzhelyénél ostromolt nőt, akár a fenyegetett fiút, akár a mindig érdekes, olykor meghatóan festett mellékszemé-

lyeket tekintsük, nem oly mélyek s rohamosak, mert emberiebbek s sohasem szertelenek. E tekintetből is méltán nevezték az Odüsszéját az Iliász *hold*-jának; nem éget, csak szelíden világít, bájos képekre veti világát, melyeknek fő bája épen a tőle nyert szelíd világításban van.

II.

Odüsszeüsz bújdosása.

Az Odüsszéja első, nagyobbik, felében (I—XVI. én.) két fő cselekvény halad csaknem önállóan egymás mellett: a tulajdonképeni «Odüsszeüsz nosztósz»-a (visszatérte) az emberi ismeret körén kívül eső földekről, elhagyott kedves Ithakájába, és a «Telemakhia». A második kisebb rész (XVII—XXIV. én.) a már visszatért Odüsszeüszszel, Ithakában játszik. E három alkatrész nemcsak mesterségesen s bonyolúlatosan, hanem művészileg is van összefűzve a költeményben.

Mint az Iliász a trójai ostrom tizedik évében, tehát a végkifejléshez közelítő forduló ponton, úgy az Odüsszéja is akkor kezdődik, mikor már kilencz év telt el Odüsszeüsz bujdosásában. Ez időpont, az akkori földrajzi fogalmak szerint honától a legtávolabb eső ponton, az akkor ismeretes világ legszélén, a föld egész tányérát körűlölelő s magában lebegtető Oczeán egy szélső pontján, Ogűgia* szigetén találja a Trója ostromától hazatértében eltévedt s azóta bujdosó hőst. Ott, bujdostában, egy csábos istennő, a nimfa Kalüpszo (a rejtegető) hatalmába esett, a ki hét évig tartotta őt elrejtve, távol az emberi

* Ogűgia sziget Ogűgesz-től kapta nevét, ki eredetileg a mindent elborító tenger istenének tartatott.

világtól s a hírtől, hogy végre férjűl nyerhesse magának. Már az istenek is megsokallták tévelygését, melybe az őt mindig üldöző s iránta — általában a görögök iránt — ellenséges Pozejdon sodorta vala; s elhatározzák tanácsukban (I. ének) hogy menekűlését eszközöljék. E végből fő pártolója Athéne istennő azt javallja, hogy Hermesz isten menjen Ogűgiába, tudatni a nimfával az istenek végzését Odüsszeüsz hazabocsátása iránt; míg ő maga (Pallász) a táfiak királya Mentesz alakjában, Odüsszeüsz fiát Telemakhoszt rábírja, hogy anyja Penelopéja tolakodó kérőit utasítsa el a háztól s induljon Spártába és Püloszba, egyéb hazatértektől tudakozódni atyja felől. A cselekvény így, első vonalon, Telemakhosz által indúl meg. Az ifjú, az istennő biztatására, férfias erélylyel lép föl az anyját ostromló kérők ellen; reggelre (II. ének) összegyűjti a népet, s követeli attól a kérők eltávolítását. Ezek egyike, Antinoósz, ellentmond s a hibát Penelopé ravasz hitegetéseire hárítja.

«Mert nem is a kérők ebben a hibásak;
Ten-anyád szövője minden cselfogásnak.
Három éve mult már, a negyedik telik,
Bolond ifju szivek hogy jármát viselik.
Hitegeti mindet, izenő szót küldöz,
Csalfa biztatással szól mindenikünkhöz.
De mi nyelvén: más van a szivében néki...
Többi közt gonoszúl im e cselt főzé ki:
Belső teremében a szemeknek tetsző
Gyönyörű szinekben pompás szőnyeget sző.
S igy szóla előttünk: ‚Kéröim, leventék,
(Hogy Odüsszevsz meghalt) — várjatok addig még,
Ezt a szép takarót (hogy kárba ne menjen
Fonalom!) rövid nap mig béfejezendem;
Láertesz ipamnak szemfedő lesz még ez,
Ha a lassu halál vele egy nap' végez.

Nehogy a görög nők megrójanak engem,
Ily dúst ha ruhátlan kéne sírba tennem?
— Szóla s sovár szivvel bár, engednünk kellett.
Egész nap ott ült az osztováta mellett,
S szőtt. De a mit nappal szőve: titkon, éjjel
Azt fáklyavilágnál azon mód' fejté fel.
S három egész évig hitetett csalárdúl...
S Hórák nyomain már a negyedik fordúl,
És a változó hold napot nap után hajt.
De most egy cseléde, a ki úgy kapá rajt',
Fölfedte előttünk — s mi magunk szemével
Láttuk: a szép munkát maga hogy' fejté fel!
Igy befejezé hát kénytelen-kelletlen...
Mostan azért tudd meg te magad is menten,
És minden akháji: hogy kifogás nélkül
Válaszszon azonnal egyikünket férjül!»

(II. én. 87—114).

Telemakhosz erre elhatározza, hogy maga indúl elveszett apja keresésére. S miután az agg és bölcs Mentor alakjába öltözött Athéne istennő hajót szerez neki, a hű kulcsárné Eürikléja pedig úti eleséggel ellátja, anyja tudta nélkül az ál-Mentor kiséretében elindúl Pűloszba, ott remélve Nesztortól hírt kapni apja felől.

Nesztor épen a parton áldoz az isteneknek, mikor az apját kereső Telemakhosz odaérkezik. Vendégszeretőleg fogadja barátja s fegyvertársa fiát, tanácsolja neki, hogy tartsa magát erősen anyja kérőivel szemben, mert (hite szerint) Odüsszeüsz nem halt meg. De ő nem tud felőle bizonyost. Elbeszéli, az Iliászból ismeretes bőbeszédű modorában, hogyan jött el *ő* az elpusztúlt Trója alól, kik s mikép jöttek el vele együtt. De Odüsszeüszről utóbbi s biztos hírt tudni: Menelaoszhoz utasítja Telemakhoszt. Athenének, ki sas alakjában röppen tova, hálaáldozatot igér Nesztor. Telemakhosz pedig másnap reg-

gel, az áldozat után, Peizisztratoszszal, a Nesztor fiával, megindúl Lakedémonba, Menelaosz királyhoz, hova másnap este meg is érkeznek.

Menelaosz szívesen fogadja a jövevényeket; a nélkül, hogy tudná kik s mi járatban vannak, szeretettel s részvevőleg nyilatkozik Odüsszeüsz felől, valamint neje (a visszatért) Heléna is. Telemakhosz erre megismerteti magát. Most Heléna, a mindenkinek kedveskedni tudó, a szomorkodó fiú felvidítására még többet beszél neki apjáról. Menelaosz pedig elbeszéli: mit jósolt (vagy jelentett ki inkább, látásként) az egyiptomi Proteüsz a görög hősök visszatértéről s Odüsszeüsznek Kalüpszo nimfánál tartózkodásáról. Most tudja meg Telemakhosz, hol kell keresnie atyját.

S eddig a költemény tulajdonkép az expositio keretében mozog, ha nem akarjuk Telemakhosznak apja keresésében fáradozását a cselekvény külön ágának tekinteni. Arravaló az főként, hogy érdeklődésünket, várakozásunkat, a fődolog: az Odüsszeüsz bújdosása s kalandjai iránt annál inkább fölebreszsze s a legmagasabbra csigázza. Az otthoni feszült helyzet rajzában a nélkülözött férj, apa és háziúr képének árnya vetődik holtan, setéten elénk; fia kereső útjában, a mint sehol sem tudják útbaigazítani, Pétertől Pálhoz utasítják bizonyosabb hirekért, a bizonytalanságot érezteti velünk a költő; hőse hányattatásait s kétes sorsát, annyi tengeren és kalandon, oly távol honától s az ismeretes világ határaitól.

S mielőtt most a bújdosó hőshöz fordúlna az ének, a háttérben még egy jelenetet rajzol le sietvést: a boszszankodó kérőket, a kik összebeszélnek, hogy a visszatérendő Telemakhoszt meglessék az útban, Számosz és Ithaka közt, s meggyilkolják. De Penelopéja megtudja a

gonosz szándékot, segítségül hívja Athéne istennőt, ki őt álmában meg is vigasztalja.

Az ötödik énekhez jutottunk s vele hősünkhez fordúlhatunk már. Zeüsz, az ég és föld ura, a világ-intéző, megelégelte már Odüsszeüsz mulatozását Kalüpszónál, — e szelíd s félig önkéntes rabságot, az érzékies tétlenség lánczaiban. S Hermesz (Merkúr) által parancsol Kalüpszónak, hogy bocsássa el foglyát. Kelletlenűl, de mégis engedelmeskedik a nimfa, s hajóval és útipodgyászszal látja el a menekűltet. De Pozejdon, a régi rossz-akaró, tizennyolczadnap' vihart küld a hajóra s szétzúzza a gyönge járművet. Leükothéa* fátyolával fedezi a hajótöröttet a veszély ellen, s partra segíti a feáki szigetre, Szkéniára, hol az Alkinoósz király leánya, a bájos Naüzikáa, a vadon erdő bokrai közt meztelenűl rejtőzve bujdoklót védelmébe fogadja, felruházza s a városba beviszi.

Ha szép a tenger vészeiből, a hullámok s tengeri szörnyek támadásai közűl menekvés leírása (V. 333—492), de a Naüzikaával való kaland (VI. ének), a kényes tárgy gyöngéden művészi feldolgozásában, még Homér atyánál is a legszebb, legbájosabb részletek egyike. A naiv költészet örökre szép, felűlmúlhatatlan példánya, mely megczáfolná előbbi állításunkat — az Odüsszéja kevésbbé naiv volta felől — ha e jelenet, melegségével s derűlt színezetével az Iliász komor és fenséges hangulatába bele illenék.

A szűzi nyoszolyáján édesen s gondtalanúl alvó leánykát, egy gyermekkori barátnéja alakjában (álmában) látogatja meg Pallász-Athéne, az Odüsszeüszt mindig pár-

* A Kádmosz leánya, Ino, hableánynyá változtatva, ezt a nevet nyerte. (V. 333—336.)

toló istennő, s biztatja, hogy nem sokáig lesz már leány, kérői jőnek, hanem siessen rendbehozni fehérneműit, vigye azokat folyóra, jó mosóhelyre, tisztázni. A leányka fölébredve, bámulva gondolja végig álmát, de enged az intésnek s megy szülőihez. Anyja, gondos gazdasszony, már rokkájánál ül, cselédeivel; apja épen tanácsba siet, mikor lánya elébe áll:

«Nem adnál, apácskám, egy szekeret nékem,
S izmos jó lovakat? — a folyó vizében
Kellene kimosnom sok drága ruhánkat;
Mert halomra gyűlt a szennyes, már nem várhat.
Neked is, ki mind a legelőbbkelőkkel
Ülsz tanácsot, illik hogy a tisztát öltsd fel;
Meg az öt fiad is, — nősök ugyan ketten,
De hárma legény még — tiszta öltözetben
Ohajtanak menni mindennap' a tánczba.
S kivülem nincs senki, ki ruhát tisztázna.»
— Szólt; mert apja előtt lányszemérme sérté
Szólni házasságról, de az őt elérté . . .

(VI. 57—68.)

s teljesítette kérését. Tágas szekeret raktak meg a ruhákkal s levitték a folyóra, közel a hol a tengerbe ömlik. — A mosás végeztével Naüzikáa laptával kezdett játszani, múlatozni szolgáló leányaival. S az istennő úgy intézte, hogy a lapta egyizben, eltévesztve a czélt, mélyre dobva volt, a vízbe essék, épen a tájon, a hol Odüsszeüsz, kimerűlve a fáradtságtól, a bozót között, a sekély vízben (hogy meztelenségét takarja) elaludt. A zajra felébredt a bujdosó hős, s a szükségtől hajtva segítségért folyamodott a parton múlatozókhoz. Bár meztelenségét galyakkal takarta el, nem mert közelíteni a leánykához, nehogy — ha lábaihoz borúlna s térdeit átkarolná —

megsértse s elriaszsza a szemérmetest. De a leányka szívét Athéne megerősíté; s legyőzve természetes félelmét és szemérmét, meghallgatta az esdeklőt.

Mily szép, elmés és behízelgő az Odüsszeüsz beszéde!

«Esdve közelítek, szólni ha merjek-e
Hozzád, istennők vagy szüzek legszebbike!
Hogyha istennő vagy, egy az égiekből,
Mint szűz Artemiszre, esdve tekintek föl
Zevsz lányára, terád, a kihez szépségben
Nagyságos alakban hasonló vagy épen.
Hogyha halandó vagy, föld szine lakója:
Háromszorta boldog az apád, valóba',
S édes anyád s testvér bátyáid, ha vannak;
Gyönyörű szépséged mily öröm azoknak!
Mily gyönyör teli el szivöket, ha látják
Lebbenni a tánczra kertjök bájvirágát!
De hányszorta boldog minde közt az az egy,
Kivel egykor e szép, araként, haza megy.»
(VI. 149—157.)

A lány enged az idegen szép kéréseinek; előhívja szolgálóit, ruhát adat neki, engedi megmosakodni s felöltözni tisztesen. A jelenet annyi gyöngédséggel van tartva, a hős annyira tiszteli a lányok szemérmét, ezek oly ártatlanok, rosszra gondolni sem tudók; s az egész képen oly idilli báj ömlik el!

A nyolczadik énekben, görög szokás szerint, versenyjátékokat rendeznek Odüsszeüsz és a vendégfejedelmek tiszteletére. A versenyben Odüsszeüsz is részt vesz, korongot hajít. A dalnok Demodokosz dalára tánczot lejtenek, míg az Áresz és Afrodite tilos szerelméről énekel s a Hefajsztosz cseléről, ki a házasságtörőket, saját ágyában, mesterséges láncz-hálóval fogja meg. A tánczok után Alkinoósz indítványozza a többi fejedelmek előtt,

hogy a nemes idegent ajándékozzák meg mindnyájan, ki ruhát, ki fegyvert, ki pénzt adva neki. Aréte királyné aztán díszes szekrénybe rakja össze a szép ajándékokat, s gyöngéden ajálja föl Odüsszeüsznek. Ez, miután elfogadta s a drága ruhákban és egyebekben gyönyörködék,

— im a kulcsárné jött,
S a langy vizü kádba fürödni készté őt.

Tiszta langy fürdőnek be meg is örvende!
Bujdosó utában nem volt része benne,
Mióta szép fürtü Kalüpszotól elvált,
Hol mint egy istennek minden kedviben járt.
Most hogy a szolgálók szépen megfördették,
Híg olajjal testét, fürteit megkenték,
S fel is öltöztették, a kádból kikelvén,
Aranyos ruhában az ivókhoz elmén
Sietve.

Azonban a szép Naüzikáa
Mennyei bájában az ajtóban álla,
Bámuló szemekkel a deli hőst nézve,
S hozzá szárnyas szókat eképen intéze:
«Üdv neked, oh vendég! De honn se feledj el,
Apáid honában! mivel életeddel
Nekem vagy adósom!» — Mire válaszolva
Hozzá leleményes Odüsszevsz igy szóla:

«Dicső Alkinoósz szépséges szülötte,
Nemes Naüzikáa, nekem úgy engedje
Zevsz a menydörgető, a szép Hére ura,
Haza jutnom ismét honom partjaira,
A mint rólad otthon se' feledkezem meg,
De mint egy istennőt csak ugy emlegetlek,
Mindennapi imám jóságod' hálálja,
Éltem megmentője, nemes Naüzikáa!»

(VIII. 449—468).

Aztán a lakomához vezeti, hol vígan múlatoznak, Démodokosz a dalnok a hősökről énekel; a nagy harczról, mely alig végződve, már a monda szárnyaira kelt s átment a dalnokok ajkaira. Odüsszeüsz hallgatja a hős tetteket, melyekben ő is részt vett,* de nem árulja el magát. Hízelegve szól Demodokoszhoz, magasztalja a költő hivatását s kéri: zengje el azt, mikor a görögök a nagy falovat bevitték Trójába. A költő enged; s a hős, saját tettét hallva emlegetni, s azzal a hűséggel a részletekben, melyet vagy csak a szemtanúság, vagy az Apollótól és múzsáktól vett közvetlen sugallat magyarázhat: nem tarthatja magát tovább, elérzékenyedik, sír.

Most elárulta magát: ő a Tróját vívó hősök egyike. Alkinoósz félbeszakítja a költőt, kinek elbeszélése fájdalmat okozott a vendégnek s emezt felszólítja: mondja meg kilétét őszintén, igazán. Odüsszeüsz enged e kérésnek s megmondva nevét, eredetét, hazáját, bujdosása történetének elbeszélésébe kezd. Kalandjai, Trójából eltávozásától kezdve Ogügia szigetére Kalüpszóhoz érkeztéig, négy éneket (IX—XII.) töltenek be. Útja veszélyeit a tengeren az ellenséges indulatú Pozejdon zúdította reá, szeleivel, viharos hullámaival. Először Malèjánál érte északi vihar, s a sík tengerre vetve hajóit (mert tizenkét hajóval volt), a lotofágokhoz hajtotta. Onnan az egyszemű küklopokhoz vetődött, s Pozejdon fiára Polüfémoszra bukkant, a ki úti társai közül hatot felfalt, s mikor álmában megvakították, kősziklákat hajgált a menekülők után. Azonban Eólusz, a szelek kormányzója, kedvező nyugoti szelet ad Odüsszeüsz-

* Démodokosz oly eseményeket dalol, melyek — Trója alatt történve bár — az Iliászból nem ismeretesek s arra vallanak, hogy az Iliászon kívül más epikus költemények is forogtak közszájon. Erről még alább (Negyedik fejezet II alatt) leszen szó.

nek, a többi szeleket pedig, bűvös tömlőbe zárva, hatalmába adja. Már Ithaka közelébe érnek, mikor úti társai meggondolatlanúl felnyitják a tömlőt, az ellenséges szelek felszabadúlnak, s vihar ismét az úszó szigethez veti vissza a hajókat, a honnan Eólusz a kedvező nyugoti széllel megszabaditotta volt. A lesztrügónok, tizenkét hajójából tizenegyet megsemmisítenek, s ő az utolsón nagy bajjal menekűl Eéába. Itt a hatalmas és gonosz indúlatú varázsló, Kirké, kísérői felét disznókká változtatja. Magát is csak a Hermesztől kapott varázs-fű óvja e sorstól. De megnyeri a kuruzsló Kirké szerelmét s megmenti társait. Egy évi múlatozás és szerelmi mámor után, hazabocsáttatását követeli Kirkétől; de ez azt kívánja tőle, hogy hajózzon előbb a tenger ama pontjához, a hol az alvilág lejárata van, s kérdjen tanácsot a jós Tejréziásztól, a vak látnoktól, kinek — bár rég meghalt — lelkét Perzefoné a halálban is meghagyta. Odüsszeüsz engedelmeskedik s odamegy hajójával, hol az Okeánosz világfolyam a tengerbe ömlik s a pokol lejárata van. Itt áldoz; s a vérre feljőnek a halottak lelkei: anyja, a ki rá ismer s jósol neki; aztán Agamemnon s az övéi; Akhilleüsz, Patrokloszszal; Ajász, a Telemon fia; majd a régibb (homérelőtti) monda alakjai: Orion, a vadász; Tantalosz és Zizüfosz, győtrelmeikben; távol Mínosz alakja tűnik föl s Heráklesz közelít...

Az Okeánoszból visszaevezve, ismét a nyilt tengerre jutnak ki, s napvilággal elérik Eéát. Most Kirké elmondja neki a tenger veszélyeit: a csábító sziréneket, a hajó-zúzó sziklazátonyokat egy-, s a Szkülla és Kharübdisz közötti tengerszorost a másik felől. Azonban megindúlnak. A veszélyeket vigyázatosan kikerülik, de a fortyogó Kharübdiszt kerülve, a Szkülla ragad el hatot közülök, kényszerülve vonultak kikötőbe s kiéhezve, szent barmaikat

kénytelenek leölni. Újra útnak indúlva, hajótörést szenvednek s Odüsszeüsz, hajója romján, alig menekszik Kalüpszóhoz.

Sorsa, ettől fogva, már fentebb el volt beszélve. S itt, a költemény közepén, bevégződnek a visszatekintések az előbb történtekre, hogy ezentúl már egyenesen haladjon a cselekvény.

III.

Odüsszeüsz hazatérte.

A kalandjait elbeszélő Odüsszeüszt, figyelemmel hallgatott előadása után, gazdái ismét dúsan megajándékozták. Este szállt hajóra s aludt a mint Ithaka alá érkezett. Ott egy öbölben kitették s a hajó visszatért. Pozejdon azt haragjában kővé változtatta s elsülyesztette. A tájra pedig oly ködöt eresztett, hogy Odüsszeüsz nem ismert Ithakájára.

De Athéne szétoszlatta a ködöt; az Odüsszeüsz holmiját egy barlangban, mely a nimfáké volt, elrejtette s a kérők megöletésének tervét adván neki, a hazatértet egy agg koldus alakjába öltözteti s úgy indítja a köves úton Ithakába.

Itt lép föl a költemény egyik legrokonszenvesebb, valóban költői kedélylyel alakított mellékszemélye, Eüméosz, a hű disznópásztor. Tulajdonkép királyfi — mint később (a XV. énekben) maga elbeszéli, az Ortügia melletti Szürja szigeten lakó szikáni király fia, a kit főniki kalózok elraboltak apjától, s Láertesznek, az Odüsszeüsz apjának, szolgálatra eladtak.

Az öreg koldust a disznópásztor szívesen fogadja,

megvendégeli; távolról sem sejti, hogy ura, pedig az szüntelen eszében forog. Most is, hogy a pásztor-kunyhóhoz közelített a hazatérő hős, a kutyák rá rohantak, majd lehúzták; Eüméosz lecsitította a kutyákat s kunyhójába vezette az öreg koldust. «Kicsibe múlt, öreg! (mondá neki) hogy kutyáim szét nem téptek s örök szemrehányás nem maradt érted lelkemen! Pedig elég búbánatot eresztettek reám az istenek, a nélkül is! Dicső uramért örökös búban emesztődve ülök itt — s hízlalom a legszebb sertéseket, idegenek lakomájára; míg ő, talán kenyérből sem eszik eleget, idegen földeken s más nyelvű népek közt bujdostában, ha ugyan még életben! Jer kunyhómba, öreg, hogy kenyérrel s borral megelégítve, elmondhasd: ki, honnan s mi járatban való vagy.» (XIV. 37—47).

Így mutatja be Homér az urához hű, az idegenhez jószívű cselédet: e királyi szívet a disznópásztor czondrájában. Mikor Odüsszeüsz megköszöni a szíves látást, Eüméosz elfordítja magától a köszönetet, hiszen ő csak cseléd — s ismét bujdosó urára viszi vissza a beszédet; megátkozza Helénát, egész fajával, hogy miatta kelle a harczba mennie s oda maradnia urának!

Odüsszeüsz megszánja s bár magát elárulnia nem szabad még, biztatja s esküvel is erősíti, hogy Odüsszeüsz visszatérőben van, mihamarább meg is fog érkezni. Hiába! A húsz év óta hiába váró cseléd nem ad hitelt az annyiszor csalárd reménynek.

Sürgetve kiléte felől, költött történetet mond magáról a hős; mialatt az este leszáll, a kanászok kihajtják a csordát az éjjeli helyre; Eüméosz a viharos éjben maga őrzi a kanokat, míg Odüsszeüsz egy köpenybe takarózva, — melyet egy újabb mesével csalt ki Eüméosztól — elalszik.

Ezalatt Telemakhosz, kit apja keresésében hagytunk volt el, Athenétől megintve, haza indúl. A rá leső s őt elveszteni akaró kérőket, a szikla-szigetek közé rejtőzve, kikerűli s a sziget másik oldalán köt ki. Társait egyenesen hazamenni ereszti, maga pedig Eüméosz kunyhaját keresi föl, hogy általa adasson hírt hazatértéről anyjának. Apa és fiu magok maradtak a disznópásztor lakában s most Odüsszeüsz fölfedezi magát fiának. Közli vele tervét a kérők megöléséről. — E közben Telemakhosz társai beértek a városba; nyomukban az ifjúra leselkedő kérők is, a kik elhatározzák, hogy itthon ölik meg őt.

Eüméosz, visszatérve a királynétól (Penelopétól), elmondja Telemakhosznak, hogy ellenségei fegyveresen lesnek rá. Telemakhosz hajnalban haza megy, titkon. Odüsszeüsz pedig, koldusi alakjában, a disznópásztortól vezetve, szintén megindúl. Melántheüsz, a rosszlelkű kecskepásztor rosszul bánik vele; de régi kutyája, Árgosz, ráismer gazdájára, annyi év után.

Ő nevelte hajdan; de nem is használta,
Szent Ilion ellen mert hajóra szálla.
Fiatal vadászok vitték ki gyakorta,
Vad hegyi kecskékre, nyúlak- s szarvasokra,
Mig könnyű csahos volt. Most már megvetették,
Megvénűlt, s az ura vissza nem került még.
Ott a szemét-dombon hevert, hol a trágya
Volt a kapu előtt nagy halomba hányva,
A mig szekerekre rakják föl a szolgák,
S a dülő földekre majd rendre kihordják.

Ott feküdt a vén eb, férgek sokasága
Nyüzsögve körűle. De a mint meglátta,
Hogy Odüsszeüsz jő: farkát csóválgatta,
Fülét leereszté, de — az istenadta —

Lábra állni nem birt, hogy elébe menjen.
— Rá néz a gazdája, mindkét szeme könyben...
(XVII. 292–304).

Bezzeg a betolakodottak máskép fogadják a hazatérő gazdát, kiben ugyan csak koldust láttak, míg ők dúskáltak örökében. Antinoósz, a kérők leghetykébbike, megdobálja a koldust. A ház asszonya azonban beszélni akar a feltünő idegennel, aki estére tűzi ki neki a találkozást.

Penelopé a véghatárzatot sürgető kérőket még egyszer megengeszteli, új reményt nyújtva nekik, közeli elhatározására. Elfogadja ajándékaikat, míg Odüsszeüszt a cselédek kigúnyolják és sértegetik.

Este levén, a kérők lefeküsznek. Odüsszeüsz, Telemakhosztól segítve, fegyvereket visz a felső szobába s elrejti azokat ott, a holnapi harczra. Azután elküldi fiát, mert itt a találkozás órája Penelopéval. Ez jő, de az idegen alakban nem ismer urára. Ez mesét mond neki, hogy ismeri Odüsszeüszt, az neki vendége is volt, egyszer, régen. Penelopéja kétkedve fogadja a hírt s különböző kérdésekkel vallatja az idegent. Ez leírja neki a húsz év előtti Odüsszeüszt, alakját, ruházatát, a mint a harczba ment. A régi emlékek egészen felzavarják a hű nő szívét s elérzékenyedik emlékeitől. Szívesen látja, marasztja vendégül a koldust, s öreg cselédasszonyát, Eürikléját (e méltó társát Eüméosznak a disznópásztornak!) hívja, hogy mossa meg a koldus lábát s lássa el őt mindennel, mint vendéget. A jó öreg asszony is csak távol levő uráról tud beszélni, kinek — mint gyermeknek, dajkája volt hajdan — s kifogyhatatlan emlegetésében. S íme, a mint lábát mossa az idegennek: egy sebhelyről (melyet vad kan hasított vala lábán hajdan) felismeri benne Odüsszeüszt. Már-már

elárulná örömét asszonya előtt is; de annak figyelmét elfordítá Athéne istennő, Odüsszeüsz pedig befogja a dajka száját, hogy ne szólhason. Penelopénak nem kell tudnia még ura hazaérkeztét, mert női hűségének az utolsó próbát is meg kell még állania. Az sem messze van már.

Reggel Odüsszeüsz neje sírására ébred föl. Pénelopéja a szűz Artemiszt, Zeüsz szent leányát, hívja segítségül szorongatott helyzetében. Imája talán a legszebb a mit a klasszikai költészet teremtett, az érzés valódiságában, a képek gazdagságában, a kedély mélységében. A gyarló fordítás alig adhat fogalmat róla.

«Szent lánya Zevsznek, szűz Artemisz, oh bárcsak
Találna nyilad, hogy több napot ne lássak!
Bár csak egy forgó szél ragadna magával,
Éjfeli ösvényen vinni messzi távol,
A hol Okeánosz forgó habját ontja!
— Mint Pandareosznak lányait hajdonta,
Mikor apjok elhalt s ők a palotának
Sivatag ürében árván maradának,
Viharok fölvették s elragadák messze.
Afrodite őket lágy tejjel etette
És illatos mézzel s borral; Hére pedig
Minden földi nőnél több észt ada nekik,
Alakot is szebbet; Artemisz szűz erényt,
S Athené: mindennek tenni kedve szerént.
De míg Afrodíte az Olümpra ment föl,
Nász-szerencsét nekik esdeni istentől,
(Mivel a mennydörgő, a ki ott fönn székel,
Birja halandóknak sorát, bölcseséggel):
Addig a lánykákat hárpiák elragadták
S az Erinnüákhoz szolgálókul adták.
— Bárcsak engemet is vinnének oly távol,
Olümp istenei a világ tudtából!
Vagy nyilad, Artemisz, sebzene halálra —
Hogy Odüsszevsz képét a szivembe zárva,

Szomorú föld alá szállnék vele, mintsem
Egy nála rosszabbnak ágyát melegítsem!
Óh mert a bánat is elhordozható még,
Ha, — egész nap ámbár a sziven rágódék,
S siratott napestig — de az éj álmot hint
A beárnyalt szemre s jót rosszat elolt mind!
Jaj, de nekem éjjel sincsen nyugodalmom,
Iszonyú rémképtől kell föl-fölriadnom;
Most is itt mellettem fekszik — olyan épen
Mint ő vala akkor, harczra kimentében:
Oh de szivem akkor volt igen boldog csak,
Mert az valóság volt s nem tetszék álomnak!»
(XX. 61—90).

Odüsszeüsz elérzékenyűlve hallgatja neje síralmát. Ez első jó jelt több is követi még; mert a buzgó hős jelt kér Zeüsztől: ha szerencsés leend-e haza jötte.

A háznál azonban nagy a sürgés-forgás; az újholdi lakoma ünnepére készűlnek; Eürikléja a kulcsárné rendelkezik, készít mindent. A kérők pedig Telemakhosz megölését forgatják eszökben, de egy jel ismét visszariasztja őket attól. A lakomán, bortól s reménytől hevűlten, túlságba csaponganak. Odüsszeüszt egy tehén-csonttal dobálják. Vesztöket érzik kicsapongásaikban. A baljósló Theoklümenoszt kicsúfolják s előzik. Penelopé figyelemmel kíséri kicsapongó kedvöket. S látva, hogy itt az eldöntés ideje, íjjversenyt tesz föl nekik. Előkeresi az Odüsszeüsz kemény íjját, mely még az őskor egy híres és csodaerős íjjászától, az ajkháli Eürűtosztól származott, a ki Heraklesz kortársa volt s még a nyilazó istennel, Apollóval is íjj-versenyre mert szállni a maga idejében.* Ez íjj oly

* A nyíl eredetének történetét a költő nem itt beszéli el, hanem már jóval előbb (a VIII. énekben) elbeszélteti Odüsszeüszszel,

óriási nagy, íve és húrja oly erős, hogy azt csak ritka erős kar vonhatja fel; ércznyilak járnak rajta. Penelopé vasakat is hozat elő, melyeket czélul tesznek ki, az ércz-nyilakkal átszegzendőket.

A kérők sorban próbálják felhúzni a nyilat, de egyik sem bír vele. — Künn azonban Odüsszeüsz megismerteti magát cselédeivel, s bezáratja az ajtókat. Maga bemegy s kéri: engedjék neki is, hogy próbálkozzék az íjjal. Felhúzza s lő; talál.

Ez a jel, a rég késő bosszúra.

Odüsszeüsz most a kérők legbátrabbikára, Antinoószra emeli nyilát s lelövi. Erre fölfedezi magát a megrettent kérők előtt. Eürimakhosz kiméletért esd. De Telemakhosz hozza a felső szobában elrejtett fegyvereket s kezdődik az átalános harcz. Athéne istennő előbb a Mentor, azután egy fecske alakjában jelenik meg, úgy vezeti a bosszúló karokat. A győzelem teljes. Csak a dalnokot és Medont kimélik meg. Most Odüsszeüsz kitisztíttatja a termet az elesettektől s kifüstöli azt utánok.

Penelopéja nem hisz az örömhírnek s jő sebten, meglátni: mi történt. Most fedezi fel magát előtte Odüsszeüsz, s igazolja személy-azonságát, elbeszélve mikép volt vetve s elkészítve nász-ágyuk hajdan. Most Penelopé sem kétkedhetik tovább!

A mi még hátra van: az utóhang. Odüsszeüsz fölkeresi apját, a vén Láerteszt, míg a kérők lelkei a

mikor ez a feákok előtt dicsekszik minden fegyvernemben való jártasságával. Ott nem is sejtjük még, mi szerepe lesz e kézíjnak később; de a költő kétségkívül már akkor számított rá. Jele az egy szerzőségnek.

Hádeszbe szállnak s ott az Agamemnon és Akhilleüsz lelkével találkoznak, kik magoknál boldogabbnak vallják a szerencsésen hazaérkezett Odüsszeüszt. Ez ellen még a megölt Antinoósz apja próbál lázadást támasztani Ithakában, de leveretik; s a sokat hányatott hős békés uralma újra megkezdődik feltalált boldog hazájában.

NEGYEDIK FEJEZET.

A HOMÉR UTÓDAI.

I. HOMÉR, AZ ÉPOSZ ATYJA. — II. A KÜKLIKUSOK, VAGY AZ ÉPOSZ-KÖR. III. VIRGIL ÉS AZ ÉNEIS. — IV. AZ ÉNEIS MÉLTATÁSA.

I.

Homér az éposz atyja.

Az époszi költészetnek Homér a központja, sőt tulajdonképen az éposz fogalma Homérban testesül meg s van személyesítve. Vijáza, Valmiki, annyi mintha Homér nevét fordítanók hindura vagy szanszkritra. S Homér után, a művelt világban, melyen először Görögországot, aztán Rómát — az ó-korban, azután a közép- és újkorbeli Európát értjük, minden epikai költemény vagy *azon a módon* jött létre önkénytelenül mint a homéri époszok, vagy egyenesen a Homér módjának öntudatos követése által. A széptan, Arisztotelestől kezdve Homért vette az éposz mintájául, róla vonta el a műfaj szabályait s egész elméletét, s miután ez az éposz legtermészetesebb sőt egyedül lehetséges keletkezésmódja: méltán és helyesen.

A naiv époszok az ó-korban, keleten és a közép-

korban (mely a mai nemzetek ó-kora) azon a módon jöttek létre, melyen a Homérei, mint az Edda, a Kalevala, a Nibelungok; vagy a mennyiben tökéletesen létre nem jöhettek s a fejlődés és alakulás fele útján maradtak, mint a spanyol románcz-körök s a szerb hős-énekek, ugyanazon műfolyam első lépcsőit tették meg, melyen a homéri költemények a tökély tetőpontjáig jutottak.

A műéposzok pedig, melyeket egyes költők, nemzetök mondáinak felhasználásával, mint Virgil az Éneist, Camoens, Tasso, Arioszto, Zrínyi, Arany, történeti vagy regényes époszaikat —, vagy pedig koruk erkölcsi világnézletének epikai alakba öntésével, mint Dante a Commediát s Milton a Paradicsomot, szerzettek: magok elé törvényűl szintén a Homér költési módját vették; s a kritika, megitélésökben, nem tudott más kódexet találni: mint Homérhoz s époszaihoz hasonlítani őket.

A hinduk és a perzsák nagy époszai sokkal később lettek ismeretesekké Európában, hogysem példányúl szolgálhattak volna a költőknek, törvényűl a széptannak s mértékűl a kritikának; a héber époszban pedig, mely mint láttuk különben sem jutott tökéletességre s fél-alakulásában maradt, senki sem keresett epikai költeményt.

Ellenben Homér (élt vagy nem élt valóban) személyesítőjévé s hordozójává lőn Görögországban az isten- és hős-mondából s őstörténelemből táplálkozó epikai költészetnek; közvetlen utódai, mint azonnal látni fogjuk, hozzá kötötték alkotásaikat vagy szerkesztményeiket; ismeretessé vált Itáliában, melynek irodalma, sőt egész míveltsége, kizárólag görög példányok után indúlt, és pedig öntudatosan s bevallva; és végre, a középkor végén, a renaissance-ban ismét a mívelődés fáklyájává vált és az újabb költészet irányain uralkodóvá.

Azóta sem jutott eszébe sekinek: a Homér uralmát, a költészet s különösen az éposz-költészet birodalmában, megtámadni vagy kétségbe vonni. A középkorban, a népvándorlások által keletkező, vagy új keveredésekből előálló nemzetek naiv epikájának születése és alakulása teljesen igazolta a Homér módját s a nemzeti költők, saját nemzeti költészetök forrásaiból sem meríthettek tisztábban, mint ha a Homér módjára igyekeztek azt tenni. Az emberi szellemnek s legszebb termékének a művészetnek a törvényei örökké ugyanazok s a mint azok a Homér műveiben valósultak, a szépség és tökély örök példányául szolgálnak.

Ily értelemben mondjuk Homért az éposz atyjának; s a világ minden époszköltőjét (népeket úgy mint egyeseket) a Homér utódainak. Azért a mi munkánkból innentova még hátra van, az mind a Homér utódaival foglalkozik. A jelen fejezetben azonban csak az ő legközvetlenebb utódairól akarunk szólani, kiegészítő toldalékul mintegy a Homér nevét viselő két nagy époszról szóló fejtegetéseinkhez.

II.

A küklikusok, vagy az éposz-kör.

Homér maga nem kezdet, hanem középpont.

Világos már az eddig előadottakból, hogy Homér (elfogadva ily nevű élő személynek) nem volt a görög hősének első s egyetlen éneklője, hanem előtte már képződőben levő mondarészletek alakítója s éposszá szülője. Az éposz versmértékét minden esetre készen találta — készen a mondák ama nagy gazdagságú anyagát is, mely-

ből kedvére, vagy inkább bölcs költői czéljai szerint páratlan tapintattal választotta ki a Trója ostromát s annak is utolsó bonyodalmát és megoldását egyik —, utójátékát másik éposza tárgyául. Mily alakban találta e mondákat, mennyire alakítva, kerekítve s feldolgozva, ma már lehetetlen kimutatni, miután az Iliász és Odüsszéja monda anyagából, homérelőtti kidolgozásban semmi sem maradt fönn. De hogy léteztek, költői feldolgozásai a monda egyes részleteinek már Homér előtt is, sőt hogy azokkal foglalkozó egész dalnokrend volt: annak magokban a homéri költeményekben számos bizonyítékát találjuk. Így említi az Iliász (II. 595—600) a trák dalnokot, Thamüriszt, kit vakmerő dicsekedéseért a múzsák — hogy velök versenyre mer szállni —

«— megvakíták haragukban s a gyönyörű dalt
Elvették de feledtették a lantot is véle;»

így az Odüsszéja a feák Démodokoszt, a ki a vendég Odüsszeüsz előtt (kit nem ismer), ennek Akhileüszszel való versengését, majd az ő kívánatára a fa-lónak Trójába való becsempészését énekli meg (VIII. ének), oly részeit a mondának, melyek az Iliászban nem találtak helyet; így Fémioszt, ki Ithakában a Penelopé kérőinek magokkal vitt dalnoka s kit — kétségkívül a dalnok rend iránti tiszteletből a bosszús Odüsszeüsz maga is megkimél, mikor a kérőket leöli (XXIV. ének). Rövidebben említtetnek régi költemények: az akhivok hazatérésétől (I. 326), az Oresztes bosszújáról (III. 204) stb. De a homéri költeményeken kívül más forrásaink is vannak a régi dalnokrend létezésének bizonyítására. Heziód maga beszéli el, a *Művek és Napok* című költeményében (654 v.), miképp

vett rész a kalkhiszi harcz- és dalversenyen s nyert díjat énekével; Herodot (V. 77.) Sziküonban a Kleiszthenes kényúr korában vándorénekeseket említ; ugyanazon időben a panathenéákon is jelennek meg; Szürakúzában a 69. olümpiád körül; s mindenütt, a hol istenek (Artemisz, Dionüzosz, vagy a múzsák) ünnepei vannak, melyekről a hősi dalverseny el nem maradhat.

De valamint nem kezdi, úgy nem is zárja be Homér a hősköltők sorát. A dalnok-kör, *rhapszodok* és *áojdok*,* kik közül ő kiemelkedett, utána is fenmaradnak, éneklik részint az ő énekeit, az Iliászt és Odüsszeját, szájról szájra s nemzedékről nemzedékre adva, városról városra hordozva, részenként s egészben; részint saját vagy mások új alkotásait. De ha újat énekeltek is, magokét vagy másokét, igyekeztek azon *körbe* (küklosz) beilleszteni, melynek Homér a középpontja s összefűzni a Homér költeményeivel, mint e mondakör keretével. Ezért neveztettek *küklikosz*-oknak, vagy mondaköri költőknek, ezért *homeridáknak* is; s így lassanként az is, a mi nem Homértól eredt, az ő nevével jött összeköttetésbe s ő az egész görög hősmonda és hősköltészet hordozójává vált.

* A *rhapszod* név eredete s jelentése még sincs teljes bizonyosságig földerítve. Származtatják a babér-vesszőtől (rhabdosz) melyet dalnoki hivataluk jelvényeül kezökben tartottak, mint a múzsák ajándékát; de a *rhapszodein* igétől is, mely recitativ-szerű, egyhangúan éneklő modorú szavalást jelent, alkalmasat strófákba nem foglalt egyenletes versmértékű mű előadására. Értelme épen az egyenletességet, folytonosságot fejezi ki, s a midőn később a szaggatottság s töredékesség (rhapszodisztikus) kifejezésére használták a szót, amaz eredeti jelentésével merő ellentétbe jöttek. — *Áojdok*: a hősének (áojdé) éneklőinek rendes neve. A két szó összefoglalása: *rhaptein áojdén*, annyi mint a verseket folytonosságban, szünetek és elváló strófa szerkezet nélkül szavalni vagy adni elő.

A küklikus, vagy dalnok-köri költemények első csoportja az, mely oly szorosan fűződik a homéri époszhoz és jelesen az Iliászhoz, hogy azt egyenesen folytatja s befejezni igyekszik. Ide tartozik mindenek előtt a milétoszi Arktinosz költeménye, a ki Homér tanítványának s közvetlen utódának tartatik. Költeménye, mely többől állt kilencz ezer versnél — tehát csak egy harmadrésznyivel kevesebb az Iliásznál — közvetlenül a Hektor halála után az amazónok Trójába érkeztével kezdődik s két sorral:

«Igy elvégződvén Hektor sora, szent Ilionba
Hős amazón jöve, emberölő Áresznek a lánya» —

egyenesen hozzá van fűzve az Iliászhoz. Arktinosz költeménye a következő események elbeszélését foglalja magába: Akhilleüsz megöli Pentheszileát, s haragjában levágja Therzíteszt, ki őt az amazon iránti szerelmeért kigúnyolta vala; azután Memnont, az éthiopok fejedelmét vágja le, ki Antilokhoszt (Arktinosznál a Patroklosz hasonmása) harczban megölte; de maga Akhilleüsz is elesik, Páris kezétől, midőn a trójaiakat egész a város faláig üldözte vala. Anyja, Thétisz istennő, elragadja holttestét a máglyáról, s új életre ébresztve Leüké szigetére viszi, a Fekete tengeren, hol hatalmas alakját a tengerészek lebegni látják az esthajnal ködében. Akhilleüsz fegyverzetéért Ajász és Odüsszeüsz versenyeznek. Azután elbeszéli Arktinosz a fa ló történetét, melyet a furfangos Odüsszeüsz becsempész Trója falai közé; Láokóon elvesztét s Éneász menekülését Ida szigetére. A költemény utó-része, mely Iliuperzisz (Trója eleste) czímet visel, a fa-lóból kiszálló s a Tenedószból visszatérő görögök általi elpusztítását a szent városnak tárgyalja és pedig annyi kegyetlenség színében

festi, czélzatosan, a görögöket, hogy indokolva legyen Athené istennő elhatározása, — melyet az Odüsszéja említ — mely szerint haza tértökben a görögök főbbjeit s különösen Odüsszeüszt megfenyítendi. Így hidalja át Arktinosz költeménye a Homér két éposza közötti űrt.

Jóval később élt Arktinosznál a műtilénei Leszkhesz, vagy Leszkheosz, kitől a rendesen *kis Iliász*-nak nevezett, mert a nagy Iliász hézagait egyes mondarészletek feldolgozásával betölteni s a homéri époszt kiegészíteni törekvő költemény, vagy inkább küklosz származik, melynek tartalmáról Arisztóteles Poétikájából veszünk némi tudomást. Magában foglalta a Trója ostromát előkészítő eseményeket, továbbá az Ajász sorsát, a Filoktétesz, Neoptolemosz s Odüsszeüsz tetteit s magának Trója pusztulásának elbeszélését is. Egyes töredékei, leginkább Pauzaniász idézeteiben, maradtak fenn; azokból is következtethető, hogy a költemény benső egység nélküli szerkesztmény volt, annyira, hogy Arisztóteles szerint, míg a Homér Iliásza vagy Odüsszéjája csak egy tragediára szolgáltat tárgyat, a kis Iliászból nyolcz vagy tíz telnék ki.

A mi hézagot az Iliászban s ez és az Odüsszéja közt még Arktinosz és Leszkhesz is fönhagynak, azt a trőzeni Ágiász tölti be a *Nosztoj* (Hazatérők) című költeményében, mely a görög vezérek- és hősöknek az elpusztult Trója alóli hazatértökben szenvedett viszontagságait, Athéne bosszúló akaratából, énekli meg. E költemény öt részre oszlik; a főrész a két Atrida, Agamemnon és Menelaosz összeveszése, külön útra térése s az úton átélt kalandjaik. Ebbe vannak ügyesen beleszőve a többiek (Diomédesz, Nesztor, Neoptolémosz stb.) bolyongásai s viszontagsága, a lokriszi Ajász vége, a kaférai sziklákon. A költeményt, annyi felé ágaztában, mint főgondolat, a

győztesek meghasonlása s e meghasonlásból eredő veszedelme tartja össze. Az egy Odüsszeüsz bujdosásával nem foglalkozik; jelűl, hogy mikor Agiász költeménye keletkezett: az Odüsszéja már készen volt.

Mint az Iliásznak, úgy az Odüsszéjának is vannak folytatásai. Jelesen a *Telegónia*; mely az Odüsszeüsz által leölt kérők temetésével kezdődött, rokonaik által; ez épen csak az Odüsszéja kiegészítése. További folyamában a költemény Odüsszeüs további történeteit beszéli el, jelesen utazását Theszprotiába, hol egy ideig boldogan uralkodik, de Ithakába másodszor is visszatér s itt Kirkétől való fiával, Telegónoszszal találkozik, ki épen keresésére jött, de — rá nem ismervén — apját megöli. A Telegónia szerzőjeűl a kürénei Eügammont említik, ki az 53. olümpiád körűl — vagy utána — élt, semmi esetre nem előbb. Költeményéből két ének, bár csak kivonatban, fel volt véve a Proklosz (ismeretes bölcselkedő s nyelvész) khresztomatiájába, ki az éposz-körről a legteljesebb tudósítást adja.

A küklikusok költeményei közűl még kettőt említünk, melyek nem csatlakoznak ugyan közvetlenűl a homéri költeményekhez, de még is összeköttetésbe vannak hozva azokkal. Egyik a *Thébaisz*, mely az argivok harczát Théba ellen, adja elő s melynek egyes részei a homéri iskolából, sőt állítólag magától Homértől származtak s legrokonabb szellemet tüntetnek föl a Homér előadása módjával. A másik az *Epigónok*, nyilván a Thébaisz folytatása, mely a homéri hősök fiai- s utódinak, mint ifjabb nemzedéknek hős-tetteit s kalandjait beszéli el.

Mind e költeményeken kétségkívül érezhető volt a homéri szellem befolyása: de époszokká, valódi egységes

alkotásokká, kerekedni nem tudtak s az époszi eredet közvetlensége és naivsága is hiányzott bennök. Azért csak említjük őket, de eszünkbe sem juthat *a világirodalom nagy époszai* közé számítani egyiköket is.*

III.

Virgil és az Éneis.

E nevet tulajdonkép a Virgil Éneise sem érdemli; de kiválóan érdemli még is figyelmünket, mint valódi költő műve, — s mint az első igazi műéposz, mely nemzeti költeménynyé tudott válni az által, hogy bár *egy* költő műve, nemzeti hagyományokat dolgozott fel s nemzete őskorának mondai anyagából merítve, ha nem is gyökerezett a már ezekre nézve rég meglankadt köztudalomban s nem fejezhette ki a nép hagyományos hitét, de legalább hízelgett nemzeti aspiratióinak s ennyiben összhangzott közszellemével.

Mint az egész római költészet a görög mintákhoz, Virgil is Homérhoz fordult; belőle merített lelkesedést, tőle kölcsönzött tárgyat és formát s így a Homér utódá-

* Bizonyára ép oly kevéssé az újkor egy különben más tekintetben elég nevezetes költői termékét, mely szintén az Odüsszéjához csatlakozik: «Calypso ne pouvait se consoler du départ d' Ulysse...» értjük a Fénelon Telemachját, melyet a nagyhírű cambrayi érsek, a XIV. Lajos századának egyik legnagyobb szép szelleme, a trónörökös nevelése czéljából — s tehát inkább erkölcsi és politikai, mint tisztán költői czélzattal — írt s melyben a bölcs Mentor mint nevelő vezeti a fiatal Telemachot elveszett apját kereső útjában s országokat és társadalmakat láttat vele és a «minta-állam» képét rajzolja elébe. Olvasóink kétségkívül ismerik e prózában írt költeményt, mely irány-regény inkább mint éposz, bár

nak tekinthető, ha távolabb ágon is, mint a közvetlen reá támaszkodó görög küklikusok, de közelebbin, mint rajtok kívül bárki más.

Virgil nem volt tujdonkép epikus természet s nem született éposz-költőnek. Szelid s mélázásra hajló, félénk és szemérmes lelkülete fogékonyabb volt a magány örömei mint az élet zaja s küzdelmei iránt. Majdnem a szegénység határán álló középszerben születve, mérsékelt birtoku földmíves fia, a ki a mezei élet egyszerűségében növekedett s ifjúságában, a polgári háborúk által csekély ősi birtokától és házától megfosztva, e csapásból nem a harczias bosszú indulatát, hanem a fájdalom és megfélemlés szomorát merítette, mely állandó felhőként ült lelkén még akkor is, mikor a nagyok pártfogása s Augustus kegye visszaadta ősi örökét s őt az előbbinél sokkal nagyobb jóllétbe helyezte, a nélkül hogy a világtól s a zajtól való félelmet kiirthatta volna szívéből. Hogy először pásztori verseket, bukolikáit, majd egy gazdasági tankölteményt, a Georgicont, művei e legtökéletesebbikét írta: nem véletlen vagy csupán külső körülmények s életviszonyainak kifolyása, hanem legbensőbb természetéből s szellemi és erkölcsi alkatából következett. Szerény, félénk, hajlékony lelke önként s ellenállás nélkül engedett a külső befolyásoknak, s tekintélyes barátai és pártfogói egymás után, Pollio, Mæcenas, Augustus, a mire buzdították, s mit követeltek tőle, azt adott.

Pollio, e tekintélyes és tiszteletre méltó ember, a ki politikai szerepet játszott a szabadság korában s Augustus

epikai anyaggal s vonásokkal bír; mert mindnyájunknak egyik első ifjusági (franczia) olvasmányunk volt. Irányának s széptani jelentőségének méltatása tekintetéből a könyvkiadó vállalat olvasóit Nisard franczia irodalom-történetére utaljuk (III. köt. 371. s köv. ll.)

alatt független tudott maradni és becsülettel s méltósággal tudott megőszülni, — a költőnek csak tehetségét s egyéni hajlamait vette számba, midőn arra bíztatta őt, hogy a Theokritosz műfaját, a pásztori idyllt, honosítsa meg Róma költészetében. Virgilnek nem kellett egyéb. Ő, a ki apái elfoglalt öröke után annyit sohajtozott, a kinek a Mincio partján «nyájas lejtőre hajló halmoknál» semmi sem volt szebb sem kedvesebb, a ki «a szentelt kutak hűvös lombjai alatt» — s a «fűz ágai közt zummogó méhek döngicsélése mellett» szeretett szunnyadni: e műfajban érezte legotthonosabbnak magát s bizonyára maga is azt hitte, harmincz éves korában, hogy soha nem is fog egyebet írni.

Mæcenas, az elpuhult kéjencz, a ki bársony kereveten s tiltott szerelmek gyönyörében és válogatott borok élvezésében bujálkodott, de elméletben az erény szeretője vala s két felséges dologért: az irodalomért és a római nemzetiség jólléteért igazán is rajongott, a ki azért a költőknek mindig kész pártfogója volt s kebelbarátjok tudott lenni, a nélkül hogy éreztetné velök, hogy megalázkodik — Augustus ministere létére — ha velök barátkozik; s a ki a régi nemzeti erkölcsöket és hagyományokat a római népben fentartani igyekezett: e Mæcenas a Georgicont, e gazdasági tankölteményt sugallta a pásztorversek költőjének, hogy olvasóinak, Róma népének, kedvet csináljon a mezei gazdasághoz, melylyel az állam erejét legjobban lehet helyreállítani s fentartani, mely a nemzeti jóllétnek soha ki nem apadó, magából mindig meg-megújuló forrása. Virgil e téren is elemében találhatta magát; s talán észre sem vette, hogy míg a mezei élet képeivel s a gazdaság egyszerű gyakorlatával költőileg s oly annyira a maga kedvére foglalkozik: addig egy-

szersmind fontos nemzeti feladatot teljesít s hazafias munkát végez.

Augustus, a római császárság véres megalapítója s azután a nemzeti nagyság és a világbéke hatalmas megszerzője, még tovább ment egy lépéssel s a Georgiconnál még fontosabb nemzeti feladatu mű, az *Éneis*, megírását sugallta a pásztori versek és mezei élet költőjének. Mert mint a Bucolica-k Pollionak s a Georgicon Mæcenásnak: az Éneis ép oly kétségtelenül Augustus Cæsarnak köszöni létrejöttét.

Mondják, hogy az Augustus nagy belreformjait is Mæcenas sugallta. De bármennyi része volt is azokban megbizottjának s ministerének, elég hogy a császár magáévá tette annak eszméit s azok és kivitelök az Augustus nevéhez vannak kötve. Politikájának egyik sarkpontja volt, felélesztení a nemzeti hagyományokat s összekötni magát velök, megerősíteni a nemzeti vallást s annak középpontjába helyezkedni. E czélból a római nép kedélyére és képzeletére hatni, nem is találhatott volna alkalmasabb embert Virgilnél, a régi egyszerűség, a hagyományos eszmék és életnézetek s az ősi életmód koszorús és népszerű költőjénél. Nagy hőskölteményében annyira az Augustus eszméi vannak kifejezve s intentiói megvalósítva, hogy Ovid méltán nevezhette az Éneist az Augustus művének: «Aeneis tua.»

Virgil e művével Augustusnak különösen azon törekvéseiben vett részt — mondja Boissier, ki Virgilről szóló csinos tanulmányában, a költőnek különösen vallásos oldalát emeli ki — melyek a régi római vallás visszaállítására irányúltak. Az Éneis, bár műfaját tekintve, hőskölteméný, szellemét s irányeszméit nézve, mindenek előtt vallásos költemény; s bár formájára és kidolgozá-

sára nézve homéri költemény, de lényegében sajátlag római, a római vallásos eszmék költői megtestesítése. Ezt a jellemvonást az ókor tudósai nem csak fölismerték rajta, de azt általánosan elfogadottnak s kétségbe sem vonhatónak vették. Virgil az volt szemökben, a mi Dante a XV. század olasz férfiai szemében: «theologus, a ki egy dogmát sem mellőz». Annyi bizonyos, hogy a vallással minden lépten nyomon találkozunk az Éneisben. Még a kevésbbé avatottak is könnyen észre vehetik, hogy a költő szándékosan fölemlítette minden isten nevét, minden szertartást, a minek eredetét csak föl lehetett fedezni a régmúltban. Szándékosan használja mindenütt, a hol csak teheti, a rituális kifejezéseket; s ha nem emlegeti is minduntalan a római, oly igen szertartásos, vallást: bizonyos hogy igen gyakran eszében van.

Éneásnak, a Trója füstölgő romjai közül menekülő hősnek, nem csak az a feladata Virgil költeményében, hogy a távol Itália partjaira vetődve, ott országot alapítson, egykor nagygyá s a világ urává leendőt és hogy Róma királyainak s utóbb Cæsarnak és Augustusnak ősapjává legyen. Hivatásának ez csak egyik: hogy úgy mondjuk hősi és politikai része. A másik, a sugallója és költője előtt legalább is szintoly fontos, hogy a Trójából kiűzött isteneket megmentse s új hajlékot szerezzen nekik. A költő mindjárt műve kezdetén hangsúlyozza, hogy a sors-üldözte Éneás Itáliába viszi isteneit. Hektor által saját hona rábízta azokat a Trójára nézve oly végzetes éjjelen; s ő lesz hivatva visszahelyezni őket azon a napon, melyet erre a végzet kijelölend. Az a város, melyet ő alapít, nem annyira neki magának tűzhely, mint menhely a bolyongó házi istenek számára. Ezt maga is fennen vallja mind azok előtt, kik tőle bújdosása célját

kérdezik. «Nem kérek egyebet, úgymond, mint csekély hajlékot isteneim számára» (Dis sedem exiguam rogamus).

Ilyen levén Éneás feladata (s kétszeresen epikai feladat!), méltán mondhatjuk őt végzetes hősnek, ki az isteneknek szolgálván, az istenek segélyével s támogatásával kezdi s hajtja végre, elejétől végig, nagy feladatát. Az istenek magok választották őt ki erre. Választásuk, meg kell vallani, az első tekintetre épen nem látszik szerencsésnek. Éneás nem látszik ily nagy s nehéz feladatra termett hősnek. Egy nagy nehézségekkel járó háború sikerének biztosítására s hozzá még gyors bevégzésére, tevékeny, erélyes ember kívántatott volna; Éneás pedig mélázó, szemlélkedő ember. A legfenyegetőbb körülmények közt egy szép vidék megpillantása végnélküli ábrándozásokba ringatja. Határozott barátja a békének s az isteneknek tetszik őt küzdelmekbe és háborúkba keverni. A nyugalmat sóvárogja, s a végzet őt kalandhőssé teszi. Mindenütt megállapodni s letelepedni ohajtana és sorsa őt mindig tovább hajtja. Az isteneknek őt szüntelen megjelenéseik, fenyegető orákulumok, sorscsapások s ezerféle eszközök és fogások által kell kergetni kitűzött czélja felé; s ő sírva megy Itália után, «mely mindig fut előle».

Szinte azt hinnők, Virgil a pásztorversek éneklője, a kit éposz-írásra kényszerítnek, magát festi e békehősben, a kit a sors, kedve ellen, csatákba űz. De jusson eszünkbe, hogy Éneás vallásos éposz hőse, s annak épen az ilyen alkalmatos, a ki hajlékony s minden benyomásra annyira fogékony kedélyénél fogva egészen az istenek akaratának engedelmes eszköze; a kit nem saját hite s a czélja iránti lelkesedés ragad, hanem minden perczben az istenek parancsa határoz s ha kell hajt előre. Valóban, úgy tetszik nekünk, az istenek épen gyöngesége

miatt választották ki őt arra a szerepre, melyet reá bíztak. Akaratjok inkább érvényesül, erejök jobban kitünik, diadaluk fényesebb, ha az eszköz, melyet használtak, kevésbbé van arányban a sikerhez, a melyet kivívtak. Czéljaik különben néha oly szeszélyesek, hogy halandó ember azokat föl sem bírja fogni.*

Hogy Virgil is így fogta föl s szándékosan így festette hősét, mutatja az is, hogy állandó jelzője nála: a vallásos, a kegyes, «pius Aeneas». Virgil maga első sorban vallásos éposznak kívánja tekintetni művét, ő a ki természettől is oly vallásos, sőt mystikus hajlamokkal bírt, hogy később az egész középkoron át nemcsak prófétának és vatesnek, de egyenesen a keresztyénség előfutójának tekintetett, ki a Krisztust már IV. ekklogájában megjósolta s kit a néphit a varázsló és bűbájos tulajdonaival is felruházott és a «sortes Virgilianæ» babonája által minden sorát mintegy orákulum rangjára emelte.**

De az által, hogy első sorban vallásos éposz, az Éneis épen nem szünt meg valódi nemzeti költemény lenni; sőt tekintve az Augustus politikai czéljait a nemzeti vallás tekintélyének helyreállításával, épen az által lett tulajdonkép azzá. A római nép első eredetét s Rómának épen itt Italiában megalapítását s állammá létét az istenek akaratából származtatni s e nemzetet és államát a Trója pusztulása által száműzött és bujdosóvá lett iste-

* Vesd össze Boissier fentebb említett érdekes tanúlmányát: *Virgil*, írta Boissier Gaston. Francziából fordította Végh Arthur. (Olcsó könyvtár, 22. füzet, 18—29. ll.)

** E — különben szorosan ránk nem tartozó — thémára nézve, melyre egyébiránt még Dante-nál is visszatérünk, lásd Domenico Comparetti jeles munkáját: *Virgil a középkorban.* (Németül Hans Düтschke. Leipzig. 1875.)

nek fentartóivá és védőjévé tenni, oly gondolat, melynél keresve sem lehetne alkalmasabbat találni arra, hogy egy nemzeti nagy epopœa alapeszméjeül választassék. Hogy Éneás, a római királyok mellett még a Julius Cæsar, a korán elhalt Marcellus s a «dicsőségesen uralkodó» Augustus Cæsar őséve is tétetik s így ez utóbbi csakugyan «isteni jogon uralkodik», bár mellékes, de méltó adaléka a főgondolatnak.

Az istenek átköltözése s új tűzhelyeik és oltáraik körül megtelepedése levén tehát az Éneis magva: szemügyre kell vennünk a Virgil isten-nézletét, a mi az époszban úgyis fő fontosságú dolog, ha az nem is épen vallásos éposz.

A római kultusz jobbára gyakorlati szabályokból s szertartásos cselekvényekből állt, és nem foglalt magában szorosan vett és megállapított dogmákat. Azért nemcsak a filozofusoknak, de mindenkinek szabadságában állt oly fogalmat alkotni magának az istenekről, a milyent akart, vagy legelfogadhatóbbnak tartott; vagy a különböző nemzetek és korszakok isten-nézletéből válogatni össze magának, a mi izlésének vagy gondolkodásának legjobban megfelelt. A Virgil isten-nézlete is ily ekklektikus. «Olympja — mondja Boissier* — minden kor és nemzet isteneivel van tele. Lehet ott találni régi itáliai istenségeket: a két arczú Jánust, Pilumnust a hizlalás feltalálóját, Picust kezében az augur-pálczával, s ívet vagy lantot hordva». Különös előszeretettel fordul, mint mindenben, úgy a vallásos s kivált az isten-nézletben is, a régiség felé. De mivel a római mythologia a görögnek az utánzata, természetes hogy a Homér isteneivel is talál-

* Id. m. 35. l.

kozunk — a megszokott római nevek alatt — Virgilnél; annyival természetesebb, mert az Éneis, hősével a trójai bujdosóval, egyenesen Homérra s az ő költeményére támaszkodik s Éneás a Trójából kiüzött görög isteneket hozza magával. A költészet akkor különben is a vallás helyét foglalván el, a Homér istenei oly erősen hatottak a képzeletre, hogy kitörülhetetlen typusokká váltak az emberek gondolkodásában s Rómában nem is voltak képesek az isteneket máskép fogni fel, mint azokat Homér megalkotta.

De ha Virgil, isten-nézletében Homérra s általában a régiségre támaszkodik s a görög költő irányában mint kölcsönző és másoló lép föl: másfelől a maga korához képest sokkal modernebb és önállóbb mint első tekintetre gondolni lehetne. Homér oly naivul festi isteneit s ezáltal oly közel hozza azokat embereihez, mint csak az ő korában lehetett, mikor megvolt a hit a mythologia tényeiben. Virgil ily hitet sem a régi Latium ősi istenei sem a homéri istenek iránt, nem talált olvasóiban. Pedig az epikus csak annyiban merészkedhetik a multba, a mennyiben az a jelen tudalmában él és hittel fogadtatik. Virgil azért, bár Homérnak a csodálatost felhasználó eljárását nem mellőzhette — de nem is követhette teljesen. Több morált, több komolyságot kelle az istenek rajzába vegyítenie, mert kora így követelte, s talán saját egyéni hajlama és vallásos érzülete is így kívánta. Pindárral tartott, «hogy az istenekről csak szépet szabad mondani» s világért sem sértette volna az isteneket azzal, hogy frivol meséket s emberi gyarlóságokat vagy épen bűnöket kössön neveikhez. Még az ájtatos Éneást nem épen dicséleyes okokból üldöző Junóra is mily tisztelettel sóhajt fel: «Tantæne animis cœlestibus iræ!» Magát Vénust is szü-

ziesnek festi; egyetlen egyszer használja rendes fegyvereit: a kaczérságot és csábítást, akkor is saját férje ellenében; azonkívül nem a szerelem istennője, hanem a fiáért, Éneásért remegő anya; ez az érzelem tölti be egész lényét, ez emeli föl s tisztítja meg. Hogy fia előtt pirulnia ne kelljen, Afrika partján a szűz Diána képében jelenik meg előtte. Jupiter sem a Homér Zeüsze: sokkal méltóságosabb, tekintélyesebb, nemesebb; közel áll a monotheismus felséges istenéhez, a ki előtt égen és földön minden meghajol.

Hogy Virgil az istenek ily rajzával kora legjobbjainak nézetét s álláspontját fejezte ki, bizonyságunk rá Cicero, ki az «Istenek természetéről» szóló könyvében az isten-nézlet bölcsészeti magaslatán áll, akár egy újkori deista; s a Homér isteneit, vagyis Homérnak az istenekkel való elbánását s szerepeltetésöket nem egyszer elitéli; élesen támadva meg azon absurd meséket, «melyekben az istenek haragra lobbanva, a dühtől képökből kikelve jelennek meg, le vannak írva verekedéseik, harczaik, megsebesüléseik; el vannak beszélve gyülölködéseik, születésök, haláluk; sohajtoznak, siránkoznak; bilincsek közé vannak verve, kéjelgésbe merülve, emberi szülöttekkel szemérmetlenül bujálkodva, s a halhatatlanok halandókat nemzve ábrázolvák».

Sainte-Beuve, Virgilről írt szép tanúlmányában,* elismerve hogy Virgil «utánozza Homért, de egyszersmind öseiben felmagasztalta Augustust»: határozottan ellentmond azon irodalomtörténeti felfogásnak, melyet Dunlop a «Latin irodalom történetében» fejt ki, mintha Virgil nem

* Magyarúl (ford. Székely József) Csengery *Budapesti Szemléjének* két első füzetében (I. 399—423. II. 32—56. ll.) 1858.

csak Éneásban Augustus eszményi typusát állította volna föl, de egész költeményében nyomról nyomra saját korát s annak alakjait allegorizálná. Valóban, megsértése a költészetnek s egy igazi költőnek, ily kicsinyesen fogni fel azon szándékát, hogy korára és nemzetére hasson. Midőn Éneás Turnust és Latinust legyőzi s népeiket meghódítja; a költő ebben a világtörténelem egy oly mozzanatát érzékíti, mely azután is gyakran ismétlődött, nagy nemzetek alakulásában a győzők és legyőzöttek keveredéséből. Így lett a franczia nemzet a gallokból s az őket meghódító Cæsar rómaiaiból; így az angol a breton, normann és angolszász népek, győzők és legyőzöttek vegyüléséből. Virgil, — ösztönszerűleg-e, vagy dicséretes tapintattal, Turnus iránt a legnagyobb rokonszenvet ébreszti bennünk; s a régi Latium legyőzött népeiben és isteneiben Rómának s isteneinek, mintegy anyai ágon, őseit emeli az éposz magas légkörébe. Virgil nem czélzatos pamphletet, hanem költeményt írt a szó legvalódibb értelmében s innen hatásának maradandósága, nemcsak kortársaira kikhez közvetlenül szólott, hanem minden időkre.

„*Az epikus költőnek, többé-kevésbbé saját korát is föl kell vennie hőskölteményébe*“ ime az egyik tétel, melyet Sainte-Beuve felállít s részletesen is kifejt tanulmányában. Valóban, ha Virgil egyszerűen Homér utánzója lett volna: műve ép oly nyomtalanúl elvész s feledékenységbe merül, mint a küklikusokéi, melyeket ma már csak az irodalomtörténet tart kötelességének registrálni. Virgil, hogy korára s nemzetére hasson, Róma s nemzete tulajdonképeni alapítójává tette a bujdosó trójai hőst, s műve szellemében «mindenekelőtt a római büszkeséget és hazaszeretetet párosítani tudta dicsvágyával s azon ernyedetlen buzgalommal, melylyel Éneást dicsőíteni kívánta; s

az annyiszor ismételt ősi fájdalom és trójai vész megénekelését választván költői tárgyul, azt sajátlag nemzetivé alakította, s benne Róma jövendő nagysága és egész története alapjait rakta le».

«Midőn egy költő — mondja Sainte-Beuve * — elég lángelmével és művészettel bír nemzetének jelen és valódi érzelmeit így kifejezni (legyen maga a nemzet kicsiny vagy nagy, föltéve hogy dicső), s tud lelkesedni és lelkesíteni uralmán és diadalmán, föl tudja frissíteni s festeni képes a távoli láthatárt és mesés őskort: mindent egyesít magában és semminek nincs hijjával, hogy századát és az utókort elbájolja s felemelje».

S Virgil bírt e tulajdonokkal.

Nem czélom, csak toldalékúl adván e fejezetet a homéri költeményekről szóló részhez — elemzését és æsthetikai méltatását adni Virgil époszának, az első műéposznak az egyetemes irodalomban (mert a Valmiki Ramajánáját, ha egy embertől származnék is, nem lehetne műéposznak tartani). De részint hogy a műéposzt a naiv éposztól — a valódi éposztól — megkülönböztessük, némi párhuzamot kell vonnunk Homér és Virgil között; részint, mert az újkor valamennyi epikusa, műéposzt írván, közvetlenül nem a Homér, hanem a Virgil tanítványa, az irodalomtörténeti fontosság szempontja is megköveteli, hogy Virgilt, legalább munkája legfőbb fordulópontjain, kellőleg méltassuk.

* Id. m. II. 39. l.

IV.

A naiv és a műéposz. Az Éneis méltatása.

Homér és Virgil közt párhúzamot vonni: oly természetes és önként kinálkozó, csaknem feltolakodó föladat, hogy az irodalomtörténet ki sem térhet előle. Nem is tért ki soha.

Magok a rómaiak s a Virgil saját kora, őt a Homér tanítványának és követőjének tartották; s Homért a költők atyjául tisztelvén, ennél magasabb polczot nem is szánhattak kedvenczöknek. A középkor Virgilt a keresztyénség előkészítőjének s Krisztus pogány prófétájának, bűbájosnak és varázslónak tartván, nem hozta összeköttetésbe Homérral, ki jóformán feledésbe ment, míg a renaissance a görög irodalmat ismét fel nem támasztotta s Homérnak az összehasonlíthatatlan elsőséget feltétlenül ismét vissza nem adta. A mint azonban az izlés, különösen a francziáknál «fínomult», vagyis romlott, a Homér naivságáról megint úgy kezdtek gondolkozni mint Cicero s a csiszoltabb és választékosabb Virgil egyre emelkedett az összehasonlítás mérlegében. A XVIII. században egész divattá vált Virgilt Homér fölé helyezni s e nézet kifejtésére és tételről tételre való bizonyítására egész kis irodalom támadt.*

Ma már ismét felesleges volna e nézet ellen síkra

* Ez irodalomnak, mely Virgilt a Homér rovására dicsőiti, — igaz hogy jó későn, mert csak a jelen század ötödik tizedében — nálunk is támadt visszhangja. Péczely József (a II-dik) a jeles történetíró s jeles classicista, a Kisfaludy-Társaság Évlapjai VI. kötetében, tüzetesen vitatja s igyekszik bizonyítni, hogy Virgil, költeménye alapeszméjében és czéljában, cselekvénye nagy-

szállani. A Homér elsősége nemcsak helyre van állítva, de túlságosan is feltétlennek ismertetik el. Túlságosan, annyiban, hogy nem Homér és Virgil, hanem az általok képviselt két műfaj: a naiv és a műéposz hasonlíttatik össze; s mert a kor a primitiv korszakok költészete iránt elfogult s rajong a lélek önkéntes felszárnyalásáért, melynek kifejezése nincs műszabályokhoz kötve: * annálfogva míg Homér iránt, sőt Homérnél sokkal kisebbek s mondhatni a naiv költészet leggyarlóbb termékei iránt is nemcsak elnéző, de lelkesedni is kész, addig a műszabályoknak megfelelő alkotások iránt már előlegesen gyanakodó s őszinte lelkesedés helyett a legszigorúbb biráló szemmel s bonczoló késsel nyúl hozzájok.

Mi, kik a valódi époszt a népek közvetlenül a hagyományokból s ős-nézletekből eredő mondáiban, szóval a naiv époszban keressük s véljük egyedül feltalálhatónak, nem eshetünk abba a veszélybe, hogy Virgil s az Éneis iránt túlságosan elfogúltak legyünk; de igazságtalanok sem akarnánk lenni iránta. Épen azért nem mérjük a Homér és a naiv époszok mértékével azt, a mi nem öntudatlanúl és közvetlenül termett, hanem a költő öntudatos alkotása. Mint ilyen: a Virgil műve nem csak korra nézve az első műéposz, hanem elsőségét majdnem kétezer éven át, s oly utódok mellett is mint Dante, Tasso, Milton, fentartotta. Századunk, ha nem Homérral hasonlítja össze, nem lehet igazságtalan iránta; igazságtalan csak akkor volna, ha azzal mérné össze s egy mérték szerint itélné meg.

szerűségében, a mese szövésében, a jellemfestésben, a nyelvben és írályban, *egy szóval mindenben*, határozottan felülmulja Homért.

* Boissier Virgilje, 1. l.

Homér írás nélkül alkotta meg költeményeit s élőszóval adta elő, a hősök lakomáin, a harczok előestéjén, vagy a győzők torán. Az élő szó varázsa, hozzájárulva az előadás énekszerűen szavaló modora, csak emelte a tárgy hatását, mely a néphitben és közfelfogásban gyökerezvén, magában is biztosította a költő sikerét. Homér (ki alatt itt a homériḍák egész dalnok-rendjét értjük), apáikról s őseikről énekelt a hősöknek; néha, (mint Demidokosz Odüsszeüsznek) a hősnek saját hőstetteit vagy kalandjait adta elő, füle hallatára. Oly tetteket énekelt, melyek ha nem tegnap történtek is, tegnap történtekül, mert az alig múlt teljes élénkségével s a hit kétségtelen bizonyosságával éltek az emlékezetben; melyeket a monda és a közvetlen szájhagyomány nemcsak fentartott, de folytonosan az élet elevenségével színezett. S oly csodálatos varázsereje van a költészetnek, hogy azt a mit maga ily naiv hittel ad elő, hasonlónak fogadja a legkésőbb nemzedék is; s ezer év mulva is hiszszük, nem azt ugyan hogy úgy történt, hanem azt hogy a ki elbeszélte s a kik hallgatták, tökéletesen meg voltak győződve igazságáról. A színpad és a dráma illusiójával, ha kisebb mértékben is, a naiv éposz költője is rendelkezik, annál a subjectiv jóhiszeműségnél fogva, melylyel dolgát előadja.

Mi más a mű-költő helyzete; mi más, nemcsak a modern korbelié, de már a Virgilé is! Homér óta majd ezer év telt el. A hős-ének élőszóval előadása helyébe az írás lépett; a régi mondákat nem a szájhagyomány, hanem táblák és tekercsek tartják fenn; s a naiv hit és elfogadás helyett a bírálat és kételkedés mintegy ki van híva mind az ellen, a mit a költő s a történetíró mond. Ennek tudata szorongatja s feszélyezi magát a költőt is. Nem adhatja bátran s kétely és bírálat nélkül a mit kapott.

Gondolnia kell a szerkesztéssel; s a mit reggel írt, azt este át kell olvasnia, javítnia, talán eldobnia, hogy holnap odaillőbbet tegyen helyébe. S ha a költő naiv hit nélkül dolgozik, várhat-e s követelhet-e azt hallgatójától, vagyis inkább olvasójától? mert hallgatói már nincsenek. Pedig az olvasó egészen más mint a hallgató. Fennakad nemcsak a vers hibáján, mely a hallgató füle mellett elsiklott, de az olvasó szemét megszúrja; hanem a mű szerkezetének a hibáin, a cselekvény lazaságán, a részletek ellenkezésén — mert módjában van visszaforgatni arra a mit elolvasott s a művel magával kritikát gyakoroltatni a művön.

Virgil nagyon jól érezte e nehézségeket, tudta, hogy ha csak a Homér modorát követi s őt mindenben utánozni akarja, vele nem versenyezhet. Oly előnyöket igyekezett azért biztosítani költeményének, melyek kárpótlást nyújtsanak a kikerülhetetlen hátrányokért. Őrizkedett attól mindenek fölött, hogy ellentétbe helyezze magát Homérral, mert műve akkor el sem fogadtatott volna éposznak, mivel az éposz törvényei a Homér költeményeiről voltak elvonva. De igyekezett a Homér jelességeit, a kor változott izléséhez idomítva, ha lehet még emelni finomságban, szabályszerűségben, művészies ségben. «A hőskölteméný — mondja Sainte-Beuve * — a mint Virgiltől halljuk, emelkedett, ékes, méltóságos és megindító elbeszélés, oly czéllal írva, hogy csodálatot gerjeszszen, elbájoljon és a szív legnemesebb érzéseit megindítsa; oly költészet, mely a történettel egyesül a vallás, haza, emberiség, család szeretetében, az ősök kultuszában, az utókor tiszteletében, minden nagy és erényes szenvedély-

* Id. m. II. 45. l.

ben, valamint gyöngeség és dagály nélküli, illemes komolysággal mérsékelt gyöngéd és finom indulatokban; oly nagyszerű költészet, melyből közvetlen és üdvös tanulságok folynak, mély és érzékeny benyomásokból merítve és kifogástalan versekbe szedve, melyek már magokban véve is a szívbe hatnak. Ilyen a szabályos, nem többé homéri, de csak félig régi vagy épen modern hőskölteméný; általában így lehet azt meghatározni, ha Virgilt olvassuk.»

Virgil érdemének elemzésébe bocsátkozván Sainte-Beuve, kiemeli mindenek előtt, hogy ő a természetet és a mezei életet szereti. Várhatunk-e mást az Ekklogák és a Georgicon költőjétől? E jelességéből, mely természetéből s hajlamaiból származik, ered a Virgil hőskölteményének is egyik fő-bája, megkapó valóságú s ritka művészettel kivitt leírásai, különösen természet-festései. Az emberi szív rajzán kívül a természet festése az, a mi mindig legnagyobb és legmaradandóbb hatást fog tenni az emberekre; mert mint az emberi szív, úgy a természet is mindig ugyan az marad; ugyan az a Homér, a Virgil, a Hugo Victor századában; igazságai örök-igazságok. Talán nem volt költő, ki a természet iránt fogékonyabb lett volna, mint Virgil, ki annak rejtett bájaiba jobban belátott s még hangját is, a leghalkabb suttogásig jobban tudta volna utánozni. S ha Virgil e jelességét ma is érezzük és méltányoljuk, mennyivel inkább kelle hatnia vele Róma népére, melynek — saját földjét és egét festvén — a hazaszeretet által kétszeresen szívéhez szólott?

Második jelessége Virgilnek a könyvek szeretete s szellemének képzettsége. Oly előny, melylyel Homér nem bírhatott, korában nem levén sem könyvek, sem míveltség. Virgil az első tudós költő, a kitől történelmet,

földrajzot, s az ó-világ valamennyi tudományát tanulni lehet. Kétes becsű, vagy inkább veszélyes előny, mert a tudomány — nem csak a naiv hanem átalában minden költészetnek — ha nem is múlhatlanúl ellensége, de könnyen megrontójává válhatik. Sem a képzeletet, sem a kedélyt, — e kettőt, melyekre a költészetnek hatnia kell — nem lehet adatokkal táplálni. Virgil azonban a tudósság e veszélyét ép úgy kikerűlte, mint bármely valódi költő-utódja, talán jobban mint Dante, kin igen is erősen megérzik az eruditio, a scholastika szőrszálhasogatásaiban s mint Milton, a ki igen is puritán. Virgil soha sem volt sugallat s valódi költői ihlet nélkül. Szelleme folytonosan hevülő s kedélye fogékony. Az a jogos büszkeség, hogy ő a világ királynéjának, Rómának, polgára s nemzete nagyságának eredeteit énekli: oly lelkesültséggel töltötte el szivét, mely költeménye minden során kinyomta magát. Homér, naivságában, e fölemelő öntudat nélkül van s azért olvasóival sem éreztetheti azt. Ő nem tud más államról és népről mint a magáéról s nem mérheti össze azt másokkal, mint a világhódító diadalaival büszkélkedő római.

A nemzeti öntudat, e legepikusabb hangulat, egyetlen költőben sem oly erős mint Virgilben. De római hazafisága nem oly rideg vagy kizárólagos természetű, mint a *csak rómaitól* várhatnók. S ezt Virgil egyrészt korának, mely Rómát már világuralmi polczra emelte és a legkülönbözőbb népeket az Iberistől a Tanaisig nem csak meghóditotta, hanem be is olvasztotta, — másrészt pedig saját egyéniségének, kiváltkép görögös míveltségének köszöni. Már akkor a világpolgáriasság szelleme lengedezett Rómában, kivált a míveltebb lelkűek között; fogékonyság az emberiség érdekei s a tisztán emberi szépség iránt: jellemezte Virgil korát s mindene kelőtt Virgilt

magát. Azért találjuk Virgilnél az érzelmi gyöngédség oly fokát, oly mélyen megindító kifejezését sokszor, melyet a Homér egészségesebb, de egyszersmind egyszerűbb kedélye s érzelmi alkata nem ismer.

Íme a Virgil előnyei Homér fölött. Nem elegendők kétségkívül, hogy a Homér sokkal nagyobb előnyeit ellensúlyozzák; de ne feledjük, hogy ezek nem annyira a költőnek, mint a műfajnak az előnyei.

S még is, hogy a műfajnak magának is — t. i. a mű-éposznak a naiv-éposz fölött — lehetnek előnyei, arról meggyőződhetünk, ha a Virgil költeményének legnevezetesebb részletét, a VI. éneket, Éneásnak az alvilágba leszállását, a homéri alvilág rajzával összehasonlítjuk. Annyival áll fölötte, mint a Dante Pokla viszont a Virgil pokla fölött. Vannak a költészetnek föladatai, melyekben a képzeletet a művészet és a tudomány sokkal jobban támogatja, mint a naiv közvetlenség.

Bár mennyi előszeretettel foglalkozott is Virgil az élet utáni lét gondolatával s bármennyire hatottak is képzeletére annak képei — a mi abból is kitűnik, hogy a cselekvényehez nem múlhatatlanúl szükséges epizódnak egy egész éneket szentelt s azt egész költeményében a legtöbb gonddal dolgozta ki és e mellékes részt a költemény fénypontjává emelte — mindamellett, mint igazi epikus, ebben is nem saját alanyi nézeteit, hanem nemzete és kora felfogását tükröztette vissza.

«A jövő életről való hit, mondja Boissier * helyesen, nem olyan, mely későn támad egy népben, s mely hosszas tanulmány és reflexio gyümölcse. Sőt a régiek azt jegyezték meg, hogy e hit épen a barbár népekben van

* Id. m. 49 l.

mélyen gyökerezve. Például a gallok szívesen kölcsönöztek pénzt, azon feltétel alatt, hogy mekgapják a jövő életben; annyira biztosak voltak az iránt, hogy ott ismét feltalálják egymást. E hit eredete ugyanaz minden országban: a teljes megsemmisülés eszméjétől való visszatetszésből ered. Eleinte csak ösztön; de oly erős, oly legyőzhetetlen ösztön, melyet később az ész is hathatósan támogat.» Tagadhatatlan azonban, hogy mint egyéb vallásos és bölcsészeti eszmék, idővel a másvilági lét eszméje is nagy átalakulásokon megy át, fejlődik és részleteződik.

Rómában is minden időben hitték, hogy az ember halála után is létezik; de e létről különböző képeket alkottak magoknak. Fustel de Coulange *Cité antique* című művének* első fejezetei igen érdekes részleteket tartalmaznak a népek első hiedelmeiről e részben, melyek a temetési szertartásokban nyertek kifejezést. A testet a lélektől nem tudván szorosan megkülönböztetni — a mit később csak a kereszténység tett meg határozottan — azt hitték, hogy a test és lélek együtt megy azon helybe, melyet alvilágnak neveztek, mivel képzeletök azt a föld mélyébe helyezte, hová a sír a kapu. Idővel a holttestnek a bebalzsamozás helyett elégetése folytán változott a hit s a lelket elválasztotta a testtől, a nélkül, hogy ez elválást tisztán tudta volna képzelni. Azontúl az alvilág csak a lelkek gyűlő helye volt, és pedig jóké s gonoszaké egyaránt, az erkölcsi fogalmak s különösen az erkölcsi jutalom és bűnhödés fogalmai nem levén még eléggé kifejlődve.

* Magyarúl, bő kivonatban a Philologiai Közlöny (szerk. Bartal Antal és dr. Hóman Ottó) I. (1871) évfolyamában. II. fejezet. *A halottak tisztelete*: id. h. 90–94. ll.

Jó eleve beférkőztek a görög legendák is a Tartarus és Elizéum felől. De míg a görögök — mint Homérnál látjuk — a tenger partatlan szélére, világuk végére, a «ködben lakó kimmeriek közé, kikre napsugár, se csillagfény nem hat soha, hanem sűrű setét éj borong» tehát képzeleti helyre helyezték az alvilág lejáratát, Itáliában meg tudták mutatni annak helyét: az avernói tóban, melyen át kell minden léleknek az alvilágba lebuggyannia.

Homérra, az alvilág rajzában, kizárólag a nép képzelődése hatott s az ép oly határozatlan és ködbe vesző volt, mint a mily homályban maradt magának a halálnak mivolta iránt is. Virgil, a néphit és részint saját, részint a görögöktől átszármazott hagyományai mellett, a bölcsészek s jelesen Plato eszméit is fölvette alvilági elméletébe s azoknak világánál alkotta meg annak képét, mely ennélfogva sokkal határozottabb s bölcsészibb színezetű mint a Homéré. Mint költő s kivált mint epikus, természetesen, nem elégedhetett meg bölcsészi fogalmakkal, hanem testet és alakot kelle adnia a képnek, melyet azon alvilágról alkot, hová hőse testben száll le, úgy hogy onnan még vissza is jöhessen.

Nem akarunk részletesen foglalkozni a Virgil poklának topografiájával, mint annak helyén a Danteéval teendjük, mely keresztyén mivoltánál fogva minket közelebbről érdekel. De feltünő az alakok ama gazdagsága, szemben Homérral, a melyekkel Virgil a maga alvilágát be tudja népesíteni. A legrégibb mythologiák rémalakjai: a Titánok, Gorgonok, Harpyák, Centaurok, a rémesen sziszegő lernai Hydra, a lánggal övezett Chimæra mellé oly allegorikus képeket helyez, melyek egészen más kor képzeletvilágából vannak véve; elvont fogalmakat, mint a háború, visszavonás, éhség, betegségek, lelkifurdalás, sőt

a lélek ál-gyönyörei, melyek mind az életet rövidítik s az alvilágot népesítik. Népmonda, bölcsészet s költői képzelet mind egyesül, hogy a Virgil poklát minél gazdagabbá tegye.

A Tartarus, a gonoszok —, s az Elysium, a jók és kegyesek lakóhelye, külön részei az alvilágnak. Éneás ez utóbbiba igyekszik, mert apját keresi, hogy tőle jóslatot halljon s utasítást vegyen; de az oda vivő út a Tartarus mellett vezet el s Éneásnak ebbe is be kell pillantania. Mily okosan kiszámított berendezés! Az Elysiumban is, míg apját keresi s csak nagy későn találja fel, meg kell ismerni a boldogok különböző csoportjait, a hol a mondai emlékeket a bölcsészi fogalmakkal vegyíti ismét; de itt van legtöbb módja, a Pythagoras által alapított s Plato által bővebben kifejtett nézleteket, a túlvilágról, nem csak alkalmazni, hanem költőileg ki is festeni.

Mily csodásan olvad egybe a Virgil alvilágában a régi monda s az új bölcsészet! Tulajdonképen két pokol egyesül: egy külső, úgyszólván testi — s egy egészen szellemi. Ha az Éneis VI. énekét olvassuk, értjük meg igazán, miért választotta Dante, túlvilági útjára, épen Virgilt vezetőjeül.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.